ДОКЛАДИ

от Международната годишна конференция
на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
(София, 14 – 15 май 2019 година)

BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE PROF. LYUBOMIR ANDREYCHIN

PROCEEDINGS

of the International Annual Conference of the Institute for Bulgarian Language (Sofia, 14 – 15 May 2019)

The volume is dedicated to the 150th anniversary of the Bulgarian Academy of Sciences.

Edited by Vanya Micheva, Diana Blagoeva, Sia Kolkovska, Tatyana Aleksandrova, Hristina Deykova

Sofia • 2019

Prof. Marin Drinov Publishing House of Bulgarian Academy of Sciences

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“

ДОКЛАДИ

**от Международната годишна конференция
на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
(София, 14 – 15 май 2019 година)**

*Сборникът се посвещава на 150-годишнината от основаването
на Българската академия на науките.*

Отговорни редактори: Ваня Мичева, Диана Благоева, Сия Колковска,
Татяна Александрова, Христина Дейкова

София • 2019

Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“

Адрес:
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“,
Българска академия на науките
бул. „Шипченски проход“ 52, блок 17
София 1113, България
+359 2/ 872 23 02

Авторските права на статиите остават собственост на авторите.
Публикациите в Сборника се разпространяват под лиценза
Creative Commons Attribution 4.0. International Licence (CC BY 4.0):
http://creativecommons.org/licenses/by/4.0

Editorial address:
Institute for Bulgarian Language Prof. Lyubomir Andreychin,
Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski Prohod Blvd., bl. 17
Sofia 1113, Bulgaria
+359 2/ 872 23 02

Copyright of each paper stays with the respective authors.
The works in the Proceedings are licensed under a Creative
Commons Attribution 4.0. International Licence (CC BY 4.0):
http://creativecommons.org/licenses/by/4.0

© Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, 2019
© Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2019

ISBN 978-954-322-987-1

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Ваня Мичева – Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН (отговорен редактор)
Диана Благоева – Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН (отговорен редактор)
Елка Мирчева – Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН
Ивелина Стоянова – Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН (отговорен секретар)
Илияна Кунева – Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН
Йоанна Кирилова – Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН
Катя Чаралозова – Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН
Лучия Антонова-Василева – Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН
Марияна Цибранска-Костова – Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН
Милен Томов – Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН
Надежда Костова – Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН
Палмира Легурска – Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН
Светлозара Лесева – Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН
Сия Колковска – Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН (отговорен редактор)
Славка Керемидчиева – Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН
Татяна Александрова – Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН (отговорен редактор)
Христина Дейкова – Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН (отговорен редактор)
Цветана Димитрова – Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН
Цветелина Георгиева – Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН

ПРОГРАМЕН КОМИТЕТ

Александър Шапошников – Институт за руски език, РАН, Русия
Анна Чолева-Димитрова – Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН
Божана Нишева – Славянски институт, ЧАН, Чехия
Валентин Вълчанов – Норвежки научно-технически университет, Норвегия
Ваня Мичева – Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН
Диана Благоева – Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН
Елена Узеньова – Институт по славянознание, РАН, Русия
Иван Петров – Лодзки университет, Полша
Илияна Кръпова – Венециански университет „Ка’Фоскари“, Италия
Ирина Седакова – Институт по славянознание, РАН, Русия
Катя Чаралозова – Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН
Кристияна Симеонова – Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН
Лучия Антонова-Василева – Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН
Людвиг Селимски – Шльонски университет, Полша

Максим Стаменов – Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН (председател)
Малгожата Сковронек – Лодзки университет, Полша
Мариана Жатоп – Букурещки университет, Румъния
Мариола Валчак-Миколайчак – Университет „Адам Мицкевич“, Полша
Мария Китанова – Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН
Мария Кошкова – Славистичен институт „Ян Станислав“, САН, Словакия
Марияна Цибранска-Костова – Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН
Мила Димитрова-Вълчанова – Норвежки научно-технически университет, Норвегия
Олга Младенова – Университет в Калгари, Канада
Павло Гриценко – Институт по украински език, УАН, Украйна
Петер Женюх – Славистичен институт „Ян Станислав“, САН, Словакия
Петър Сотиров – Университет „Мария Склодовска-Кюри“, Полша
Румяна Слабакова – Саутхемптънски университет, Великобритания
Руслан Митков – Университет на Улвърхамптън, Великобритания
Светла Коева – Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН
Таня Иванова-Съливан – Университет в Ню Мексико, САЩ
Хана Гладкова – Карлов университет, Чехия
Хетил Ро Хауге – Университет в Осло, Норвегия
Христина Дейкова – Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН

ОРГАНИЗАЦИОНЕН КОМИТЕТ

Ана Кочева-Лефеджиева – Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН
Иво Панчев – Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН
Кристияна Симеонова – Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН
Магдалена Абаджиева – Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН
Мая Влахова-Ангелова – Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН (председател)
Милен Томов – Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН
Светлозара Лесева – Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН
Симеон Стефанов – Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН
Теодора Кръстева – Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН
Цветана Димитрова – Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН
Цветелина Георгиева – Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН

СЪДЪРЖАНИЕ

СЪВРЕМЕНЕН БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Анастасия Смирнова *The Meaning of Evidentiality in Bulgarian* 13
Красимира Алексова, Руска Станчева *Жив ли е пуризмът в общественото мнение* 23
Мирена Пацева *Кохерентни и некохерентни афикси за образуване на съществителни имена* 32
Олга Арнаудова *Another Look at Bulgarian Doubling* 41
Радослав Цонев *Някои особености на словореда в българския разговорен синтаксис* 49
Светла Коева *Комплементите в български* 57
Спас Рангелов *The Typology of Locus and Contemporary Bulgarian* 69

ЛЕКСИКОЛОГИЯ И ЛЕКСИКОГРАФИЯ

Диана Благоева, Мачей Яскот, Войчех Сосновски *Към въпроса за междуезиковата еквива-лентност при фразеологията (лексикографски аспекти)* 76
Елена Хаджиева, Рени Манова *Нови фразеологизми в българската разговорна практика на чужденци* 83
Надежда Костова, Мария Кошкова *Омонимията като следствие от повторно заемане на чужди думи (върху български и словашки материал)* 91

ТЕРМИНОЛОГИЯ

Велислава Стойкова *Първи появи на семантично представяне на термини на български език* 97
Кристияна Симеонова *Наблюдения върху употребата на някои причастни форми като термино-елементи в терминологията* 104
Павлина Кънчева *Операторна лексика в медицинския научен текст* 108

ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК И ЕТИМОЛОГИЯ

Албена Мирчева *Общобалканска и палеобалканска лексика в българския език* 113
Елка Мирчева *Към въпроса за прабългарската военна титулатура* 122
Лучия Антонова-Василева *Специфични успоредици между езика на Мариинското евангелие и българските говори в района Южно Косово – Северна Албания* 132
Магдалена Абаджиева, Марияна Цибранска-Костова *Християнската лексика на Славянския юг между православие и католицизъм: лексемата рѧдовьникъ* 138
Надка Николова *„Книга за писма“ от Стоян и Христо Караминкови – образец за търговска кореспонденция от 1850 г.* 147
Татяна Илиева *Морфолого-синтактично словообразуване в историята на българския език или за категориалните преображения на една старобългарска дума* 153
Христина Тончева-Тодорова *Последованието на Петдесетница в ръкописната традиция от XV век* 164
Христо Салджиев *Езиковата идентичност на власите в средновековна България* 169

БЪЛГАРСКА ДИАЛЕКТОЛОГИЯ

Георги Митринов *Български следи в епиграфски надгробни паметници от Беломорието (Егейска Македония)* 178

Илияна Гаравалова *Ономасиологични и мотивационни паралели между българските и европейските названия на ледената висулка* 188

ЕТНОЛИНГВИСТИКА

Диана Балашевич *Особености на развоя на наратива за сватбената церемония в с. Мики (Ксантийско)* 195

Максим Стаменов *Хайдутин и хайдутин – значение и мит* 205

БЪЛГАРСКА ОНОМАСТИКА

Анна Чолева-Димитрова *Старинни местни имена от Понишавието (Нишавската долина)* 216

Катя Чаралозова *Система на българските собствени лични имена (семантико-прагматично изследване)* 225

Марияна Парзулова *За един антропонимен текст в отчета на Одеското българско настоятелство (1878 – 1880 г.)* 232

Надежда Данчева *Хидрографски термини за река, поток в микротопоними от Западна България* . . 240

ОБЩО И СРАВНИТЕЛНО ЕЗИКОЗНАНИЕ

Вехбие Балиева *Фрейм скриптове, фрейм сценарии и игри в обучението по български език като втори на 5 – 6-годишни деца билингви* 249

Гергана Петкова, Ваня Иванова, Женя Гундашева, Димитър Мирчев *Латинска личноименна система: собствено име (преномен) и отражението му в южнославянските антропонимни системи* 256

Искра Добрева *Source, Goal and Company in Judeo-Spanish* 263

Катя Исса *Противоположни тенденции в езика на билингвите в процеса на превключване на кодове* 273

Невена Стоянова *Лексико-семантична репрезентация на български и на френски на идеята за граница чрез думите граница и предел, frontière и limite* 281

Ралица Люцканова-Костова *Понятието queer и възможните му художествени преводи на български език* 289

Хетил Ро Хауге *Getting to Grips with Beginnings: The "TAKE conj V" Constructions in Nordic and Balkan Languages* 295

КОМПЮТЪРНА ЛИНГВИСТИКА

Светла Коева, Димитър Христов, Цветана Димитрова, Валентина Стефанова *Enriching WordNet with Frame Semantics* 300

Росица Декова *Онтологичен модел на диалектната делитба на българския език* 309

TABLE OF CONTENTS

CONTEMPORARY BULGARIAN LANGUAGE

Anastasia Smirnova *The Meaning of Evidentiality in Bulgarian*. 13
Krasimira Aleksova, Ruska Stancheva *Is Linguistic Purism Still Alive in Public Opinion*. 23
Mirena Patseva *Cohering and Non-cohering Affixes for Noun Formation*. 32
Olga Arnaudova *Another Look at Bulgarian Doubling*. 41
Radoslav Tsonev *Some Features of the Word Order in Bulgarian Spoken Syntax*. 49
Svetla Koeva *Complements in Bulgarian*. 57
Spas Rangelov *The Typology of Locus and Contemporary Bulgarian*. 69

LEXICOLOGY AND LEXICOGRAPHY

Diana Blagoeva, Maciej Jaskot, Wojciech Sosnowski *On the Problem of Interlingual Equivalence in Phraseology (Lexicographic Aspects)*. 76
Elena Hadzhieva, Reni Manova *New Idioms in the Bulgarian Speaking Practice of Foreigners*. 83
Nadezhda Kostova, Mária Košková *Homonymy as a Consequence of Re-borrowing of Words (Based on Bulgarian and Slovak Material)*. 91

TERMINOLOGY

Velislava Stoykova *The First Semantically-based Classification of Terms in Bulgarian*. 97
Kristiyana Simeonova *Observations on the Use of Certain Participial Forms as Terminological Elements in Terminology*. 104
Pavlina Kancheva *Operational Vocabulary in Medical Scientific Texts*. 108

HISTORY OF THE BULGARIAN LANGUAGE AND ETYMOLOGY

Albena Mircheva *Common Balkan and Paleo-Balkan Lexis in the Bulgarian Language*. 113
Elka Mircheva *On Proto-Bulgarian Military Titles*. 122
Luchia Antonova-Vasileva *Specific Parallels between the Language of the Codex Marianus and the Bulgarian Dialects in Southern Kosovo – Northern Albania*. 132
Magdalena Abadzhieva, Mariyana Tsibranska-Kostova *The Christian Lexis of the Slavic South be-tween Orthodoxy and Catholicism: the Lexeme рѧдовникъ*. 138
Nadka Nikolova *The Letter Book by the Karaminkov Brothers – Samples for Commercial Letters from 1850*. 147
Tatyana Ilieva *Morphosyntactic Word-formation in the History of the Bulgarian Language or On the Categorial Transformation of an Old Bulgarian Word*. 153
Hristina Toncheva-Todorova *The Service on Pentecost in the Manuscript Tradition of the 15th Cen-tury*. . 164
Hristo Saldzhiev *The Language Identity of the Wallachian Population in Medieval Bulgaria*. 169

BULGARIAN DIALECTOLOGY

Georgi Mitrinov *Bulgarian Traces in Epigraphic Tombstones from Aegean Macedonia*. 178
Iliyana Garavalova *Onomasiological and Motivational Parallels between Bulgarian and European Words for icicle*. 188

ETHNOLINGUISTICS

Diana Balashevich *Particularities of the Unfolding of the Narrative of the Wedding Ceremony in the Village of Miki (Xanthi Region)*. 195
Maxim Stamenov *Haydutin and Haydutin – Meaning and Myth*. 205

BULGARIAN ONOMASTICS

Anna Choleva-Dimitrova *Ancient Place Names in the Valley of the Nishava River*. 216
Katya Charalozova *The System of Bulgarian First Names (Semantics and Pragmatics)*. 225
Mariyana Parzulova *On One Anthroponymic Text in the Report of the Bulgarian Board in Odessa (1878-1880)*. 232
Nadezhda Dancheva *Hydrographic Terms for river, stream in the Microtoponymy of Western Bul-garia*. . 240

GENERAL AND COMPARATIVE LINGUISTICS

Vehbie Balieva *The Role of Frame Scripts, Frame Scenarios and Games in Mastering Bulgarian as a Second Language by Bilingual Children Aged 5-6 Years* 249
Gergana Petkova, Vanya Ivanova, Zhenya Gundasheva, Dimitar Mirchev *Proper Names of Latin Origin: the Praenomen and its Reflexes in South Slavic Anthroponymic Systems*. 256
Iskra Dobreva *Source, Goal and Company in Judeo-Spanish*. 263
Katya Issa *Opposing Trends in the Language of Bilinguals in the Process of Code Switching*. 273
Nevena Stoyanova *Lexico-semantic Representation of the Concept of boundary as Reflected in the Lexemes граница and предел, frontière and limite in Bulgarian and French*. 281
Ralitsa Lyutskanova-Kostova *The Concept of queer and its Possible Translations from Fiction Texts into Bulgarian*. 289
Kjetil Rå Hauge Getting to Grips with Beginnings: *The "TAKE conj V" Constructions in Nordic and Balkan Languages*. 295

COMPUTATIONAL LINGUISTICS

Svetla Koeva, Dimitar Hristov, Tsvetana Dimitrova, Valentina Stefanova *Enriching WordNet with Frame Semantics*. 300
Rositsa Dekova *An Ontological Model of the Dialectal Division of the Bulgarian Language*. 309

ПРЕДГОВОР

През 2019 г. се навършват 77 години от основаването на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, който е един от най-старите институти на Българската академия на науките и най-големият център за изследване на българския език. 2019 година е и годината, в която Българската академия на науките чества своя 150-годишен юбилей. По този повод Институтът организира своята Международна годишна конференция, която се проведе в София на 14 и 15 май 2019 г. В конференцията взеха участие редица авторитетни наши и чуждестранни учени – българисти и слависти от Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“; Университета „Мария Склодовска-Кюри“, Полша; Института по славистика при Полската академия на науките; Славистичния институт „Ян Станислав“ при Словашката академия на науките; Университета на Осло, Норвегия; Университета в Сан Франциско, САЩ; Централноизточния съвет на католическите училища, Канада; Университета „Хангук“, Република Корея; Института за славянознание при Руската академия на науките; Санктпетербургския държавен университет, Русия; Софийския университет „Св. Климент Охридски“; Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“; Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“; Югозападния университет „Неофит Рилски“; Шуменския университет „Константин Преславски“; Университета „Проф. д-р Асен Златаров“; Медицинския университет, гр. София; Медицинския университет, гр. Пловдив; Кирило-Методиевския научен център при Българската академия на науките; Тракийския университет, Стара Загора; Университета по архитектура, строителство и геодезия. Високото научно качество на конференцията се гарантира от предварителното анонимно рецензиране на текстовете на докладите, както и от научната редакция на Сборника с доклади от конференцията, осъществена от редакционен екип от 19 учени. Много млади учени също допринесоха за високото научно ниво на конференцията, която се превърна във форум за споделяне и дискусии по актуалните проблеми на съвременната езиковедска българистика.

Настоящият сборник включва докладите от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“. Сборникът се състои от няколко дяла, обособени по тематичен признак, които обединяват материалите, представени в съот-ветните секции от работата на конференцията: Съвременен български език, Лексикология и лексикография, История на българския език, Българска етимология, Българска диалектоло-гия, Българска ономастика, Терминология, Етнолингвистика, Общо и сравнително езикозна-ние, Компютърна лингвистика. Статиите са подредени тематично, публикуват се на български, на всички славянски езици и на английски – работните езици на конференцията. Придружени са от резюмета на български и на английски език, а цитираната литература на кирилица е транслитерирана на латиница.

Освен с широко представителство на автори от България и чужбина докладите се отличават с изключително богата тематика, която обхваща различни аспекти на изследване на българс-кия език, както и на някои други европейски езици. Резултатите, представени в публикува-ните материали, са плод на прилагането на нови изследователски подходи в лингвистиката, на интердисциплинарни методи и на използването на информационните технологии при работата с езикови ресурси. Сборникът е представителен за постиженията не само на Института за български език, но и на езиковедската българистика.

От Редакционната колегия

THE MEANING OF EVIDENTIALITY IN BULGARIAN

Anastasia Smirnova
San Francisco State University
smirnov@sfsu.edu

Abstract: Evidentiality is traditionally defined as a grammatical category that encodes information source (Aikhenvald 2004; de Haan 1999). The Bulgarian evidential paradigm presents a problem for typological classifications in that the established classification systems based on the opposition between direct and indirect (Willett 1988) or personal and mediated information (Plungian 2001) cannot explain the distribution of evidential forms in Bulgarian. I argue that despite this fact the evidential system in Bulgarian belongs in the domain of categories that express evidential meaning. I show that the challenges with the classification are due to the fact that Bulgarian evidential forms have tri-partite meaning. In addition to the information source component, they also encode temporal and modal information.

Keywords: *evidentiality, information source, temporal meaning, modality, Bulgarian*

1. The evidential system in Bulgarian and its typological classification

Evidentiality is traditionally defined as "a linguistic category whose primary meaning is source of information" (Aikhenvald 2004: 3). While research on evidentiality in Bulgarian spans more than 80 years, its status and its relation to other evidential systems has been a matter of intense debate (Aleksova 2001, 2016; Andreychin 1944; Aronson 1967; Friedman 1986; Gerdzhikov 1984; Izvorski 1997; Jakobson 1957; Koev 2011, 2017; Kutsarov 1994; Nitsolova 2008; Smirnova 2013). While it is generally agreed that Bulgarian has a designated morphological paradigm for expressing evidential meaning, different assumptions are made about the structure of the paradigm. According to the Bulgarian grammarians and linguists (Gerdzhikov 1984; Nitsolova 2008), the evidential paradigm consists of the reported (ренаратив), the inferential (конклузив), and the dubitative (дубитатив). Each of these categories has a full set of morphological forms for all tenses. Morphologically, the unifying feature of the paradigm is the *-l* participle, as shown in Table 1.

Table 1. Indicative and evidential forms of the verb *valya* 'rain' in 3rd SG

	Indicative	*Evidential*		
		Reported	*Inferential*	*Dubitative*
Simple past	valya	valyalo	valyalo (e)	bilo valyalo
Future	shte vali	shtyalo da vali	shtyalo (e) da vali	shtyalo bilo da vali

Recent analyses of evidentiality in Bulgarian in the formal semantics literature assume that reported and inferential meanings are expressed by the same morphological paradigm, the one shown for the reported in Table 1 (Izvorski 1997; Koev 2011, 2017; Smirnova 2013). I adopt this assumption in the paper.

Irrespective of what we assume about the morphological realization of evidentiality, the question is how the evidential system in Bulgarian can be analyzed from a typological perspective. Willett (1988) observes that evidential systems cross-linguistically tend to encode the contrast between direct and indirect information sources. Direct evidence means that the speaker "perceived the situation described" (Willett 1988: 96). Indirect evidence is characterized by the lack of direct perception and is further subdivided into

reported evidence (someone told the speaker that *p*, where *p* is the proposition expressed by the evidential sentence) and inferred evidence (the speaker inferred that *p*). Aikhenvald (2004) proposes that the Bulgarian evidential system encodes the contrast between direct and indirect information (her A1 system; see also Izvorski 1997; Koev 2011).[1] The evidential forms express indirect information (inferred or reported), and the indicative forms convey direct information. If the speaker's source of information is a report or inference, the evidential form is used, and the indicative is ungrammatical (1). If the speaker perceives the event directly, only the indicative form is possible (2).[2]

1. Indirect contexts:

   a. Report: Your sister told you on the phone that it rained in your hometown last night.
   b. Inference: You step outside and see puddles everywhere. You inferred that it rained.
   Valyalo.[3] / *#Valya*.
   rain.IPFV.PTCP / rain.IPFV.PST.3SG
   'It rained, [I heard / inferred].'

2. Direct context: On your way home last night you got soaked with rain.
   Valya. / *#Valyalo*
   rain.IPFV.PST.3SG / rain.IPFV.PTCP
   'It rained.'

However, the classification proposed by Aikhenvald (2004) is problematic for two reasons. First, the indicative can be used when the speaker knows that *p* is true, even if the information was acquired indirectly. In the following example from Nitsolova (2009), the speaker did not perceive the end of WWII directly, but uses the indicative:

3. Indirect context:
   Vtorata svetovna vojna zavarshi *prez 1945 godina*.
   Second World War end.PFV.PST.3SG in 1945 year.
   'World War II ended in 1945.'

Second, the evidential forms can also be used to express information perceived directly, as in (4). This example conveys that the information is surprising or unexpected. According to the traditional Bulgarian grammar, the evidential form in (4) represents an independent paradigm, the admirative (but see also Andreychin 1944; Maslov 1956; Smirnova 2013; Aleksova 2001, for an extensive overview).

4. Direct context: An hour ago it was sunny outside, but now you see that it's raining:
   a. *To valyalo!*
   it rain.IPFV.PTCP
   'It is raining, [I see]!'

This discussion suggests that directness of evidence cannot capture the distribution of indicative and evidential forms in Bulgarian: the indicative is compatible with direct and indirect information sources, and so is the evidential. This pattern is shown in Table 2.

Table 2. Directness of information crosscuts the evidential system in Bulgarian.

	Direct	Indirect
Indicative	✓(2)	✓□(3)
Evidential	✓□(4)	✓□(1)

[1] Aikhenvald uses different terminology, firsthand vs. non-firsthand, but the contrast boils down to the opposition between direct and indirect.

[2] Glosses: FUT=Future, IPFV=Imperfective Aspect, NEG=Negation; PST=Past tense, $_{PST}$=Past stem participle, PFV=Perfective aspect, PL=Plural, PTCP=Participle, PRS=Present tense, $_{PRS}$=Present stem participle, SG=Singular, SBJV=Subjunctive. The source of information is shown in square brackets.

[3] According to the traditional Bulgarian grammar, the inferential would be realized by the 3rd person SG auxiliary *e* 'be' plus the past participle of the verb *vali* 'rain', *e valyalo*.

Plungian (2001) proposes a system of evidence classification based on two parameters: (i) directness (cf. Willett 1988) and (ii) personal access to information. The latter assumes that an evidential system can encode the opposition between information that was acquired personally (the speaker saw that *p* or concluded that *p* based on indirect evidence) and information that is received from someone else, or is mediated (the speaker was told that *p*). The system based on the opposition between personal and mediated evidence correctly predicts that the indicative is used to express information perceived by the speaker, as in (2), and the evidential is used to report the speech of others (1a). However, the problem with this system is that personal evidence also subsumes inferences, and inferences are expressed by evidential forms (1b). Moreover, information based on mediated evidence can be expressed by the indicative if the speaker believes that this information is true (3), as Table 3 shows. While the classification proposed by Plungian (2001) is particularly suitable for languages that encode the opposition between e.g. reported evidence vs. everything else, such as Estonian, it cannot be applied to Bulgarian.

Table 3. Personal involvement of the speaker crosscuts the evidential system in Bulgarian.

	Personal evidence	Mediated evidence
Indicative	✓ (2)	✓(3)
Evidential	✓□(1b)	✓(1a)

Unlike the authors who attempt to explain the distribution of indicative and evidential forms in terms of evidence type, Aronson (1967) and Friedman (1986) propose that the underlying organizational principle of the evidential system in Bulgarian is the attitude of the speaker towards the information he or she reports. The indicative marks information as confirmative: the speaker vouches for the truth of the proposition *p* expressed by the sentence. Evidential forms are non-confirmative and are characterized by the lack of commitment to the truth of *p* on the part of the speaker. This proposal has several advantages. It correctly predicts that the speaker can use the indicative if he or she believes that *p* is true, irrespective of how the information was acquired (3). Another correct prediction is that reported contexts license the evidential even if the speaker is not committed to the truth of *p*. However, this analysis cannot explain the distribution of evidential forms in inferential contexts since in such contexts the speaker is committed to the truth of *p*, as I show below.

The discussion in this section shows that the Bulgarian evidential system presents a challenge for the existing typological systems based on the type of evidence, such as direct vs. indirect or personal vs. mediated. Friedman (1986) goes as far as to suggest that there is no justification for postulating evidentiality as an independent grammatical category in Bulgarian since the evidential forms do not encode evidence type as part of their primary meaning. In what follows, I defend the position that evidentiality is an independent grammatical category in Bulgarian. The argument is structured as follows. In section 2, I argue that the distribution of the indicative and the evidential forms can be analyzed in terms of the strength of epistemic commitment to the truth of the proposition *p*, or epistemic modality. Despite the fact that modality emerges as the underlying semantic feature of evidentiality in Bulgarian, the information source component is still part of the core meaning of evidentials. Support for this analysis comes from two independent facts. First, the evidential forms in Bulgarian grammatically encode the temporal location of the time at which the speaker acquired the evidence. This argument is developed in section 3. Second, the evidential forms encode restrictions on the type of evidence they can express, and these restrictions are similar to those observed in other languages. This discussion is presented in Section 4. Section 5 concludes the paper with a discussion of the theoretical implications of the proposed analysis. The upshot is that the evidential forms in Bulgarian have complex meaning: not only do they encode the information source restrictions, but they also encode temporal and modal information.

2. Evidential forms in Bulgarian encode epistemic modality

In this section I revisit the argument in Aronson (1967) and Friedman (1986) that the primary meaning of the evidential forms in Bulgarian is non-confirmativity, or lack of commitment to the truth of *p* on the part of the speaker. The analysis correctly predicts that in reported contexts the speaker does not have to

be committed to the truth of *p*. (5), taken from Smirnova (2013), shows that the speaker can use evidential forms to report information he or she believes to be false. (The same observation holds for dubitative contexts (Nicolova 2009).)[4]

5. Reported context, non-confirmative: You just came from a psychiatric clinic where you visited your friend Eli. Eli told you that she lives on the planet Nimbus and that it rained yesterday on Nimbus. When your friend inquires about the things Eli told you, you say:

Vchera na Nimbus valyalo / #valya.
yesterday on Nimbus rain.IPFV.PTCP / rain.IPFV.PST.3SG
'It rained on Nimbus yesterday, [I heard].'

However, such an analysis cannot be extended to inferential contexts. In inferential contexts, the speaker cannot use the evidential if he or she knows that *p* is false.

6. Inferential context, non-confirmative: The grass is wet. You first inferred that it rained heavily last night but then learned that it didn't rain. The grass is wet because the sprinklers were on all night. When someone asks you what the weather was like last night, you say:

#Vchera valyalo.
yesterday rain.IPFV.PTCP
'It rained yesterday, [I inferred].'

The same observation holds for admirative sentences (7):

7. Direct context, non-confirmative: You are visiting your friend on a movie set. You feel water drops, but you know that it is not raining: the water drops are generated by a rain machine. You say:

#To valyalo!
it rain.IPFV.PTCP
'It is raining, [I see]!'

The data in (6) and (7) are problematic for Aronson's (1967) and Friedman's (1986) analyses in that the evidential forms in inferential and admirative contexts pattern with the indicative as far as the speaker's commitment is concerned: they require the speaker to be committed to the truth of *p*. While Aronson's (1967) and Friedman's (1986) proposal that the speaker's attitude is central to the meaning of evidentiality in Bulgarian is on the right track, I argue that the relevant semantic feature is not confirmativity but the strength of epistemic commitment on the part of the epistemic agent (=attitude holder). Specifically, the indicative is licensed when the speaker knows that *p* is true, irrespective of how the information was acquired. The evidential is not possible in such a context, as shown in (8).

8. Context: You know that it is raining right now. You say:

Vali. / #Valyalo(!)
rain.IPFV.PRS.3SG / rain.IPFV.PTCP
'It is raining.'/#'It is raining, [I inferred / heard / see].'

Consider now the strength of commitment in evidential sentences. I follow Izvorski (1997) and Smirnova (2013) and propose that in inferential contexts the speaker is committed to the truth of *p*, but this commitment is weaker than knowledge. The commitment is stronger than a mere possibility, as the contrast between the evidential sentence in (9a) and the sentence with the possibility modal *vazmozhno* 'possible' suggests.

9. Inferential context: The grass is wet. It is possible that it rained. It is also possible that it did not rain and the grass is wet because the sprinklers were on all night:

a. *#Vchera valyalo i ne valyalo.*
yesterday rain.IPFV.PTCP and NEG rain.IPFV.PTCP
Intended: 'It is possible that it rained and it is possible that it didn't rain.'

[4] A reviewer correctly observes that most of the examples in the paper are with an impersonal verb. I refer the reader to Smirnova (2013) for a more diverse dataset.

b. *Vazmozhno e da e valyalo,*
Possible be.PRS.3SG SBJV be.PRS.3SG rain.IPFV.PTCP
i e vazmozhno da ne e valyalo.
and be.PRS.3SG possible SBJV NEG be.PRS.3SG rain.IMPERF.PLE
'It is possible that it rained and it is possible that it didn't rain.'

I propose that the strength of epistemic commitment in evidential sentences parallels that of the epistemic modal *must*. According to this modal analysis, the proposition expressed by the evidential sentence is evaluated with respect to the belief worlds of the attitude holder, and in all worlds compatible with what the attitude holder believes, *p* is true. (See Smirnova 2013 for formal implementations.)

Can the modal analysis sketched above be extended to reported context? The main obstacle seems to be that in the latter the speaker does not have to be committed to the truth of the reported proposition (5), while in inferential contexts, this commitment is required (6). I propose that these apparently conflicting requirements can be reconciled if we assume that the epistemic commitment in reported contexts is expected not of the speaker but of the original reporter. This analysis is modeled after the analysis of propositional attitude verbs such as *believe* and *think*. (10) shows that the attitude holder (Ivan) and the speaker can have different beliefs.

10. Ivan believes that it is raining, but it is not raining.

The same analysis extends to reported contexts, such as (5). In (5) the speaker does not commit himself/herself to the truth of the proposition *p* = 'It rained on Nimbus yesterday.' Only the attitude holder, Eli, is committed to this belief.

This discussion suggests that a unified semantic analysis of evidentiality is possible. Evidentials in both reported and inferential contexts have modal meaning, but different epistemic agents are committed to the truth of the proposition *p* (the original reporter in reported contexts, and the speaker in inferential contexts). From this perspective the contrast between indicative and evidential forms should be understood in terms of epistemic modality and the strength of epistemic commitment to the truth of *p*, specifically. Absolute commitment – the speaker knows that *p* is true – licenses the indicative. If the commitment is weaker than knowledge, the evidential is licensed and the indicative is ungrammatical.

To summarize, I proposed that the underlying semantic feature of evidentiality in Bulgarian that distinguishes it from the indicative is epistemic modality rather than information source. Yet, the core meaning of evidentiality in the typological literature is the encoding of information source. Does this proposal lead us to reconsider the status of the evidential system in Bulgarian? In what follows, I show that in addition to epistemic modality, evidential forms in Bulgarian also encode the time at which the speaker acquires evidence for *p*, as well as the constraints on what type of evidence can be expressed. These two facts provide justification for analyzing the category in question as a true evidential system.

3. Grammatical encoding of Evidence Acquisition Time (EAT)

The subsequent analysis is couched in the Reichenbachian system which consists of Event Time (ET), Speech Time (ST), and Reference Time (RT) (cf. Reichenbach 1947; Klein 1994). Grammatical aspect encodes the relationship between ET and RT, a contextually salient time in a given discourse. Tense specifies the relation between RT and evaluation time. In main clauses, the evaluation time is ST; in embedded clauses the evaluation time is provided by the tense of the matrix clause predicate. If the matrix verb is a propositional attitude verb such as *vyarvam* 'believe' or *znaya* 'know', then the evaluation time is the attitude holder's now.

These assumptions allow us to derive the temporal location of the raining eventuality in (11): the future tense specifies that the RT is in the future of ST (ST < RT), and the imperfective aspect encodes that RT is a subset of ET (RT ⊆ ET). These temporal relations entail that the raining eventuality is located in the future of ST. The analysis correctly predicts that the future tense form is not compatible with temporal adverbials that refer to the past, such as *snoshti* 'last night'.

11. *Shte vali dovechera / # snoshti.*
FUT rain.IPFV.PRS.3SG tonight / last.night
'It will rain tonight / #last night.'

Consider now the evidential sentence in (12). Unlike (11), the raining eventuality can be located either before or after ST.

12. Reported context (Evidential meaning: EAT < ST; Future tense: EAT < RT): According to the weather forecast that you heard two days ago: (i) it was supposed to rain last night; (ii) it was supposed to rain tonight:

Shtyalo da vali dovechera / snoshti.
FUT.PTCP SBJV rain.IPFV.PRS.3SG tonight / last.night
'It will rain tonight, [I heard].'/ 'It was supposed to rain last night, [I heard].'

The temporal location of the raining eventuality in (12) can be derived if we assume that tense in evidential sentences is relative. It is interpreted not with respect to ST but with respect to a time provided by the evidential construction. I refer to this time as Evidence Acquisition Time (EAT), and define it as the time at which the speaker acquired the relevant evidence for *p*. I argue that all evidential forms in Bulgarian grammatically encode the temporal location of EAT with respect to ST and that this time serves as evaluation time. In (12), the EAT is the time at which the speaker heard the weather forecast; it is located in the past of ST: EAT < ST. The future tense in (12) locates RT in the future of the evaluation time, i.e. EAT < RT. The aspect has the same contribution as in the previous example. This analysis correctly predicts that the raining eventuality can be located either in the past or in the future of ST, and both future and past temporal adverbials are possible.

13. Temporal relations in (12)

EAT $\mathbf{RT}_{last\ night}$ **ST** $\mathbf{RT}_{tonight}$

The analysis presented above is based on the assumption that evidential forms make their own temporal contribution. I propose that this temporal contribution is non-future, i.e. the evidential forms encode that EAT is either in the past of ST, as in (12), or coincides with ST. (14) is an example of a context in which EAT = ST. Such sentences are obligatorily pronounced with exclamatory intonation.

14. Direct context (Evidential meaning: EAT = ST; present tense: EAT=RT[5]): An hour ago Indirect evidence is characterized by the lack of direct perception, and is further subdivided into reported evidenceit was sunny outside, but now you see that it's raining:

To valyalo!
it rain.IPFV.$_{PRS}$.PTCP
'It is raining, [I see]!'

Consider how the temporal relations in (14) are derived. The evidential specifies that EAT = ST, and the present tense encodes that (EAT = RT). The imperfective aspect specifies that RT is a subset of ET. This analysis correctly predicts that the speaker acquires evidence as he or she speaks and that the raining eventuality coincides with both ST and EAT, as shown in (15).

15. Temporal relations in (14)

EAT=RT=ST

The example in (16) shows that evidential forms cannot be used in contexts in which the speaker is yet to acquire the relevant evidence and thus confirms that the temporal contribution of the evidential is non-future.

16. Reported context (Intended evidential meaning: ST < EAT): It's rain season in your hometown. You suspect that it rains every day, but you have no evidence. You plan to call your sister tonight and ask her about the weather. Before you have a chance to talk to her, a friend inquires about the weather in your hometown. You say:

#Shtyalo da vali /#Valyalo.
FUT.PTCP. SBJV rain.IPFV.PRS.3SG / rain.IPFV.$_{PST}$.PTCP
Intended: 'It will rain, [I will hear].'/ 'It rained, [I will hear].'

---

[5] I assume that evidential forms encode temporal information. While in many cases the present and the past tense evidential forms are homonymous, some participles have different stems, such as e.g. *svirila / svirela* 'play', *pisala / pishela* 'write'. I argue that these morphological differences reflect the temporal differences. See Smirnova (2013) for a discussion.

To summarize, I proposed that the temporal meaning of evidential sentences is derived from a joint contribution of the evidential, tense, and aspect, as shown in Table 4.

Table 4. Temporal relations in evidential sentences.

	Evidential	Evidential tense	Aspect
Encodes temporal relation between	ST and EAT	EAT and RT	RT and ET

The fact that evidential forms grammatically encode the temporal location of evidence acquisition time suggests that the concept of evidence is central to the meaning of evidential forms in Bulgarian.

4. The information source component of the Bulgarian evidential

The discussion in the previous section has shown that evidential forms in Bulgarian encode the temporal location of evidence acquisition time, but do they encode the restriction on evidence type, and if yes, how is this restriction encoded? In what follows I first discuss the discourse status of the information source component and then address the question about the type of evidence the evidential forms in Bulgarian can express.

According to de Haan (1999: 85), 'an evidential ASSERTS that there is evidence for the speaker's utterance, but does not interpret the evidence in any way' (the emphasis is original). The following examples show that even though the evidential forms in Bulgarian encode the information source, this meaning is not asserted. First, the assent/dissent test in (17) shows that in Bulgarian the information source component cannot be directly addressed. In (17), the interlocutor can only agree or disagree with the main propositional content of the sentence, *p* = 'it rained'. But the evidential statement, i.e. the information that the speaker was told that *p*, cannot be directly agreed or disagreed with.

17. Reported context: You tell your friend that you spoke with your sister on the phone last night. The friend asks you what the weather in your hometown was like.

You: *Valyalo.*
rain.IPFV.PTCP
'It rained, [I heard].'
Your friend: *Tova (ne) e vyarno*.
that (not) be true
'That is (not) true.'
(= 'It is (not) true that it rained')
(≠ 'It is (not) true that you were told that it rained.')

Second, Izvorski (1997) uses the projection test to show that the information source component escapes the scope of negation, unlike what we expect of assertions, as in (18).

18. *Tuk ne valyalo*.
here not rain.IPFV.PTCP
'It did not rain here, [I heard].'
≠ 'It is not the case that I have indirect evidence that it rained.'

The data in (17) and (18) suggest that the evidential contribution cannot be analyzed as an assertion (see also Matthewson et al. 2007 on St'át'imcets, among others). Izvorski (1997) proposes that the information about the type of evidence is encoded as a presupposition, and Koev (2017) argues that it is a conventional implicature.

Given the difficulty with the typological classification of the Bulgarian evidential system, the question arises whether evidential forms in Bulgarian encode any restrictions on the information source. Koev (2017) proposes that the information source, e.g. direct vs. indirect information, does not need to be a semantic primitive, and that the type of evidence can be derived from a spatiotemporal configuration. In his analysis the evidential operator in Bulgarian encodes a non-future relation between Evidence Acquisition Time (Koev refers to this time as Learning Event) and ST, as discussed in the previous section, and

requires this time to be "spatiotemporally distant from the event described by the sentence" (Koev 2017: 30). One advantage of Koev's proposal is that it can account for what he calls "late realization scenarios", as in (19).

19. One of Nixon's aides vividly recalls walking into the Oval Office and seeing the President erase some tapes. She later learns about the Watergate scandal from the media and makes sense of what she had seen. When asked what happened on that day, she says:

Kogato vlyazo-h, Niksan trie-she nyakavi zapisi. Toy zalichava-l ulikite.
when enter-PST Nixon erase-PST some tapes he remove-PTCP clues
'When I walked in, I saw Nixon erase some tapes. He was covering up the clues, as I learned later.'

According to Koev (2017), in (19) the speaker has direct evidence that Nixon was covering up the clues, and the evidential form is unexplained under the analysis in which the Bulgarian evidential expresses indirect information. Such a context is not a problem for the analysis proposed by Koev. The evidential in (19) is licensed because both of the requirements of the evidential operator are satisfied: (i) the Evidence Acquisition Time precedes ST, and (ii) the temporal location of EAT – the aide learns about the Watergate scandal from the media – is disjoined from the temporal location of the tape erasing event.

While Koev's analysis is well-fitted to account for the late realization scenarios, there are several contexts for which it makes incorrect predictions. First, Izvorski (1997) shows that evidential forms can be used in inferential contexts only if there is observable evidence for the proposition *p*. If the speaker makes an inference based on knowledge alone and in the absence of external evidence, the evidential cannot be used.

20. Knowing how much Ivan likes wine…

… *toy izpil vsichkoto vino vchera.*
he drink.PTCP all-the wine yesterday
'he apparently drank all the wine yesterday.'
(Izvorski 1997: 227, ex. (11)

The spatiotemporal analysis cannot differentiate between the contexts in which the speaker has observable evidence that *p* and the contexts in which the speaker infers that *p* based on previous knowledge, and thus predicts that the context in (20) would license the evidential.

Second, Bulgarian also shows a restriction on the distribution of evidentials in reported contexts: the evidential form cannot be used to report information obtained in a dream (unlike e.g. Cree and Modern Eastern Armenian, cf. Aikhenvald 2004: 380 – 381), as shown in (21).

21. Reported context: This afternoon you had a dream in which your estranged sister, who lives in London, told you that it rained last night. When someone asks you what the weather was like in London last night, you say:

#*Snoshti v London valyalo.*
last.night in London rain.IPFV.PTCP
'It rained in London last night, [I heard].'

Koev's analysis predicts that the evidential form should be possible in (21) since all the meaning requirements of the evidential – EAT < ST and the spatiotemporal non-overlap between the raining eventuality and EAT – are satisfied. Note that the unavailability of the evidential form in this context cannot be explained with the reference to the speaker's lack of commitment to the truth of *p* since reported contexts in general do not require this commitment, as discussed in section 2.

Finally, Koev's analysis incorrectly predicts that evidential forms are not possible in admirative contexts, such as (14). In these contexts, the EAT overlaps with the observed event, and thus the spatiotemporal non-overlap requirement is not met.

This discussion suggests that an approach to the information source that treats the type of evidence as a derived notion rather than as a semantic primitive cannot account for the distribution of evidential forms in Bulgarian. This consideration led Smirnova (2013) to propose that the Bulgarian evidential is licensed if the statement is based on evidence that the speaker characterizes as *external*, i.e. as originating outside of the speaker's psychological world. On this analysis, reports (1a), inferences based on observable evidence (1b), and direct observation (4) constitute external evidence. On the other hand, inferences based

on knowledge (20) and reports heard in a dream (21) are examples of *internal* evidence and cannot be reported by means of evidential forms. Under this proposal, evidential forms in Bulgarian still encode the restriction on information source, albeit different from the traditional types of information sources, such as direct or indirect information.

5. Conclusion

In this paper I proposed that the evidential forms in Bulgarian have tri-partite meaning: they encode restrictions on the information source and have a temporal and a modal component. The modal component provides the foundation for explaining the distribution of indicative and evidential forms in Bulgarian. The indicative forms are licensed when the speaker knows that the proposition *p* is true. The evidential forms encode weaker epistemic commitment to *p*. This analysis rejects a narrow view of evidentiality as a marker of information source exclusively (Aikhenvald 2004; de Haan 1999) and aligns with the position that evidentials can encode both "the source and reliability of a speaker's knowledge" (Willett 1988: 55; see also Chafe, Nichols 1986).

Despite the fact that the distribution of indicative and evidential forms in Bulgarian cannot be analyzed in terms of the traditional evidence types, such as direct and indirect information, the evidential forms are not unconstrained in terms of what evidence they can express. Additionally, evidential forms in Bulgarian encode the temporal location of evidence acquisition time. These facts place the evidential system in Bulgarian squarely in the domain of categories that express evidential meaning.

References

Aikhenvald 2004: Aikhenvald, A. Y. *Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press.

Aleksova 2001: Алексова, К. Значение и граматическа същност на българския адмиратив. – В: *Обучението по български език в началото на XXI в.*, с. 27 – 33. Смолян: ПУ „Паисий Хилендарски". (Aleksova, K. Znachenie i gramaticheska sashtnost na balgarskiya admirativ. – In: *Obuchenieto po balgarski ezik v nachaloto na XXI v.*, pp. 27 – 33. Smoljan: Plovdiv University Paisii Hilendarski.)

Aleksova 2016: Алексова, К. Конклузивът и неговите употреби в съвременния български език. – В: *LiterNet*, т. 10 <https://liternet.bg/publish7/kaleksova/konkluzivyt.htm> [18.04.2019] (Aleksova, K. Konkluzivat i negovite upotrebi v savremenniya balgarski ezik. – In: *LiterNet*, vol. 10 <https://liternet.bg/publish7/kaleksova/konkluzivyt.htm> [18.04.2019])

Andreychin 1944: Андрейчин, Л. *Основна българска граматика*. София: „Хемус". (Andreychin, L. *Osnovna balgarska gramatika*. Sofia: Hemus.)

Aronson 1967: Aronson, H. The Grammatical Categories of the Indicative in the Contemporary Bulgarian Literary Language. – In: *To Honor Roman Jakobson*, vol. 1, pp. 82 – 98. The Hague: Mouton.

Chafe, Nichols 1986: Chafe, W., J. Nichols (Eds.) *Evidentiality: the Linguistic Coding of Epistemology*. Norwood, NJ: Ablex.

de Haan 1999: de Haan, F. Evidentiality and Epistemic Modality: Setting Boundaries. – In: *Southwest Journal of Linguistics*, 18, pp. 83 – 101.

Friedman 1986: Friedman, V. Evidentiality in the Balkans: Bulgarian, Macedonian, and Albanian. – In: Chafe, W., J. Nichols (Eds.) *Evidentiality: the Linguistic Coding of Epistemology*. Norwood, NJ: Ablex, pp.168 – 87.

Gerdzhikov 1984: Герджиков, Г. *Преизказването на глаголното действие в българския език.* София: „Наука и изкуство" (Gerdzhikov, G. *Preizkazvaneto na glagolnoto deystvie v balgarskiya ezik*. Sofia: Nauka i izkustvo.)

Izvorski 1997: Izvorski, R. The Present Perfect as an Epistemic Modal. – In: *Semantics and Linguistic Theory* 7, pp. 222 – 39.

Jakobson 1957: Jakobson, R. Shifters, Verbal Categories, and the Russian Verb. – In: Jakobson, R. *Selected Writings*, vol. 2. The Hague: Mouton, pp. 130 – 147.

Klein 1994: Klein, W. *Time in Language*. London: Routledge.

Koev 2011: Koev, T. Evidentiality and Temporal Distance Learning. – In: *Semantics and Linguistic Theory* 21, pp. 115 – 134.

Koev 2017: Koev, T. Evidentiality, Learning Events and Spatiotemporal Distance: the View from Bulgarian. – In: *Journal of Semantics*, 34, pp. 1 – 41.

Kutsarov 1994: Куцаров, И. *Едно екзотично наклонение на българския глагол*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски". (Kutsarov, I. *Edno ekzotichno naklonenie na balgarskiya glagol* Sofia: Universitetsko izdatelstvo Sv. Kliment Ohridski.)

Maslov 1956: Маслов, Ю. *Очерк болгарской граматики*. Москва: Издателство литературы на иностранных языках. (Maslov, Y. *Ocherk bolgarskoĭ gramatiki*. Izdatel'stvo literatury na inostrannyh jazykah. Moskva.)
Matthewson, Davis, Rullmann 2007: Matthewson, L., H. Davis, H. Rullmann. Evidentials as Epistemic Modals: Evidence from St'át'imcets. – In: *Linguistic Variation Yearbook*, 7, pp. 201 – 54.
Nitsolova 2008: Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски". (Nitsolova, R. *Balgarska gramatika. Morfologiya.* Sofia: Universitetsko izdatelstvo Sv. Kliment Ohridski.)
Nitsolova 2009: Ницолова, Р. Социолингвистични промени при предаване на чужда реч в българския печат през последните две десетилетия в съпоставка с полския печат. – В: *Съпоставително езикознание*, 34, с. 5 – 20. (Nitsolova, R. Sotsiolingvistichni promeni pri predavane na chuzhda rech v balgarskiya pechat prez poslednite dve desetiletiya v sapostavka s polskiya pechat. – In: *Sapostavitelno ezikoznanie*, 34, vol. 2, pp. 5 – 20.
Plungian 2001: Plungian, V. A. The Place of Evidentiality within the Universal Grammatical Space. – In: *Journal of Pragmatics*, *33*, pp. 349 – 357.
Reichenbach 1947: Reichenbach, H. *Elements of Symbolic Logic*. New York: Macmillan.
Smirnova 2013: Smirnova, A. Evidentiality in Bulgarian: Temporality, Epistemic Modality, and Information Source. – In: *Journal of Semantics*, 30, pp. 479 – 532.
Willett 1988: Willett, T. A Cross-linguistic Survey of the Grammaticization of Evidentiality. –In: *Studies in Language*, 12, pp. 51 – 97.

THE MEANING OF EVIDENTIALITY IN BULGARIAN

Анастасия Смиронова
San Francisco State University

smirnov@sfsu.edu

Резюме: Евиденциалността е традиционно дефинирана като граматична категория, чрез която се предава източникът на информация (Aikhenvald 2004; de Haan 1999). Евиденициалната система в българския език не може да се класифицира въз основа на опозицията между директна и индиректна информация (Willett 1988) или опозицията между лична и опосредствана информация (Plungian 2001). Въпреки този факт евиденциалността в българския език притежава черти на типична евиденциалност. В статията демонстрирам, че трудностите, свързани с класификацията, се дължат на тройното значение, асоциирано с тази граматична категория в българския език. В допълнение към източника на информация евиденициалността кодира също така времева и модална информация.

Ключови думи: *евиденциалност, източник на информация, времево значение, модалност, български език*

Anastasia Smirnova
Department of English Language and Literature
San Francisco State University
1600 Holloway Ave
San Francisco, CA 94132
USA

ЖИВ ЛИ Е ПУРИЗМЪТ В ОБЩЕСТВЕНОТО МНЕНИЕ

Красимира Алексова[а], Руска Станчева[б]
Софийски университет „Св. Климент Охридски“[а],
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ – БАН[б]

krasimira_aleksova@slav.uni-sofia.bg[а], r.stancheva@ibl.bas.bg[б]

Резюме: В доклада се разглеждат и анализират отговорите на два въпроса в национално представителна анкета, а целта е да се изследват оценките на респондентите за степента на податливост на българския език на влияния от чужди езици, както и мнението на анкетираните за употребата на чуждици в писмената реч. Средната оценка на анкетираните за проницаемостта на чужди влияния говори за умерена по степен податливост на езика ни. Според резултатите се оформят две групи респонденти, наречени метафорично *пуристи* и *глобалисти*. В първата група от малко под 2/3 от респондентите се включват онези, които смятат, че трябва да се сведе до минимум употребата на чуждици в писмената реч. Втората група – на глобалистите (малко над 1/3 от анкетираните), споделят виждането, че навлизането на чуждици в писмената реч е естествен процес, който не вреди на езика ни. В доклада оценките на респондентите се съотнасят към предварително дефинирани езикови нагласи, които са индикатори за символните функции на книжовния език.

Ключови думи: *езикови нагласи, символни функции на езика, проницаемост на чуждоезикови влияния, чуждици, пуризъм*

1. Въведение

Глобализацията в съвременния свят засилва процесите на интернационализация в днешните стандартни езици като цяло, а що се отнася конкретно до езика ни, езиковата контактология преосмисля традиционни термини и понятия (вж. у Крумова-Цветкова и др. / Krumova-Tsvetkova i dr. 2013: 96 – 98). Интернационализацията като една от основните тенденции в новата българска лексика (вж. повече у Крумова-Цветкова и др. / Krumova-Tsvetkova i dr. 2013: 280 – 310 и Радева / Radeva 2017: 178 – 180) поражда не само засилване на научния диалог, но предизвиква и противопоставящи се оценки в рамките на общественото мнение. Не престава да бъде актуален проблемът за чистотата на българския език, белязал историята на българския книжовен език – проблем, който принципно съпътства както формирането, така и функционирането на националните книжовни езици като цяло. В този доклад обект на изследване са не самите процеси на заемане на чужда лексика, а оценките на носителите на езика за: 1) податливостта на книжовноезиковия стандарт спрямо чуждоезикови влияния и 2) навлизането на чуждици в писмения език. Двата въпроса в анкетата и отговорите им корелират с нагласата *езикова лоялност*.

Проучването на тези оценки дава възможност за изследване на ценностните ориентации на днешните българи към интернационализацията на съвременния ни език и представя данни, които да отговорят на въпроса *дали е жив пуризмът* в общественото мнение у нас.

Извеждането на хипотези за нагласите и ценностните ориентации на езиковата общност към книжовния език и в частност към навлизането на чужди думи се опира, от една страна, на две от антиномиите, формулирани от Фр. Данеш: *отрицателна позиция към езиковите промени* : *охотно възприемане на промените* и *изолационизъм* : *универсализъм* (вж. Данеш / Danesh 1988), описващи позициите на езиковата общност към книжовния език. От друга страна, издиганите хипотези се базират на теоретичната рамка на Пол Гарвин за изследването на основните нагласи към стандартния език (*лоялност*, *гордост*, *осъзнаване на нормата*, *желание за участие*) като индикатори за степента на представеност на символните му функции (*обединяваща*, *разграничаваща*, *престижна*, *еталонна*, *участие*) (вж. Garvin 1993).

Ускореният развой на технологиите (вкл. интернет) и глобализацията неизбежно формират обществено мнение у нас, че книжовният език е податлив на влияния от други езици. Въпросът, който си поставяме, е за степента, в която българската езикова общност застъпва позициите:

отрицателна позиция към езиковите промени : *охотно възприемане на промените* и *изолационизъм* : *универсализъм* (вж. Данеш / Danesh 1988) и с какви езикови нагласи са свързани те. Хипотезата ни е, че проницаемостта на езика за чуждоезикови влияния се оценява по-скоро негативно от носителите на езика и според общественото мнение е нужна грижа за чистота на езика в посока на отхвърляне на чуждиците като вредни за развитието на днешния български книжовен език.

Проверката на посочената по-горе хипотеза дава възможност да се установи степента, в която са представени *емотивният* и *когнитивният* компонент в структурата на езиковата нагласа *лоялност* към книжовния език, като приемаме предложената от П. Гарвин скала, по която се наблюдава движението на нагласата *лоялност* към книжовния език. На единия полюс доминира отчетливо афективният компонент на нагласата, намиращ проява в емоционалните оценки, че *книжовният език е национално богатство* (т.е. неприкосновен за всякакви промени) (вж. Garvin 1993). На другия полюс взема превес прагматичното оценяване на езиковия стандарт като *практичен* и *полезен* и в този смисъл у застъпниците на това виждане според нас доминира *когнитивният компонент* на езиковата нагласа *лоялност* (т.е. знанието, че езикът е преди всичко средство за комуникация, и след това всичко останало).

В следващите части се разглеждат данни от национално анкетно проучване, проведено през юли 2017 г. сред 1000 пълнолетни респонденти. Анкетата е представителна по признаците *пол, местоживеене* и *възраст*. Приложена е тристепенна гнездова извадка с вероятности, пропорционални на размера на общината. За извадкова рамка е използван модифициран картографски метод (по Лесли Киш). Приложен е методът на полустандартизирано face-to-face интервю по домовете на респондентите. В настоящия текст първо се анализират резултатите от въпрос, свързан с оценката за степента на податливост на българския книжовен език на влияния от други езици, а след това и от въпрос, изискващ мнение за отражението, което има върху развитието на българския език навлизането на чуждици.

2. Оценки за податливостта на българския език на чуждоезикови влияния

В представително за пълнолетното население у нас анкетно проучване е включен въпрос, който изисква от анкетираните да преценят степента на податливост на българския книжовен език на влияния от други езици по скала от 1 до 10, в която полюси са оценка 1 – неподатлив, и оценка 10 – податлив. Десетстепенната скала бе избрана, тъй като дава възможност за детайлно отчитане на различията между оценките на респондентите. Необходимостта обаче от обобщения след обработката на първичните резултати доведе до идеята да се прегрупират отговорите в три категории: *силно податлив* на чуждоезиково влияние (оценки 8, 9 и 10), *умерено податлив* (оценки 4, 5, 6 и 7) и *неподатлив* (оценки 1, 2 и 3). Това е семантично диференциален въпрос, а резултатите (вж. Фигура 1) показват, че средната оценка е 6.52[1], което е в положителната част от скалата, т.е. в границите на податливостта на днешния български книжовен език на чуждоезикови влияния.

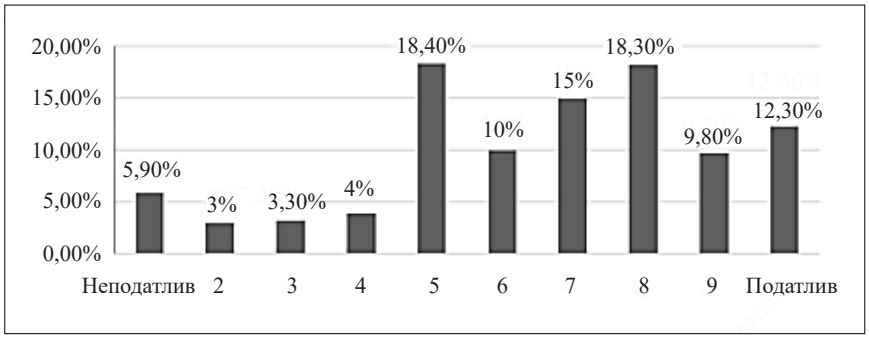

Фигура 1. Проценти отговори на въпроса за податливостта : неподатливостта на българския език на влияния от други езици

[1] Статистическата обработка на данните и по-голяма част от графиките и таблиците са дело на гл. ас. д-р Ивайло Янков и гл. ас. д-р Борис Гюров, социолози, членове на научния екип по проекта „Изследване на обществените нагласи и ценностните ориентации към съвременния българския книжовен език като фактор при кодификацията на нормите му“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“, МОН, договор ДН10/5 от 15.12.2016 г.

Данните от Фигура 2 обобщават данните на Фигура 1, а в същото време конкретизират средната оценка 6.52.

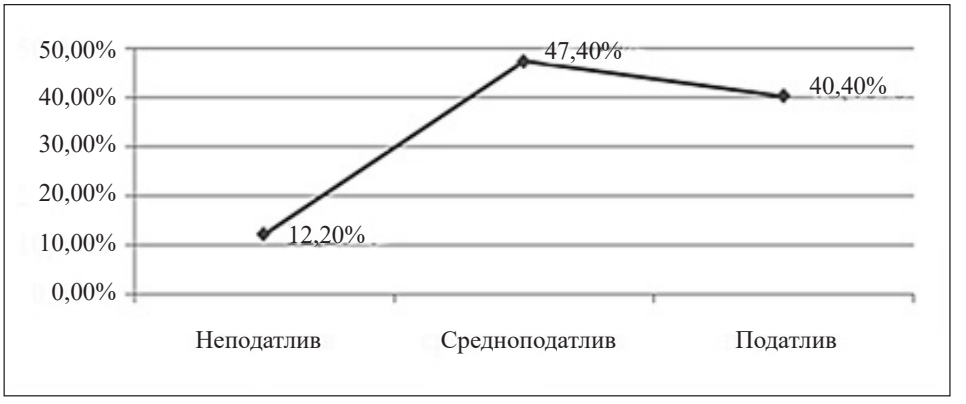

Фигура 2. Отговори в проценти по групи по признака *податливост* на чужди влияния

От данните на Фигура 2 ясно личи, че от трите оформени групи сред респондентите най-малобройна (при това значително) е групата на анкетираните, според които езикът ни е *неподатлив* на чуждоезикови влияния (едва 12.2%). Преобладава втората група анкетирани – с оценки за *умерена податливост* на книжовния език (47.4%). Само със 7% по-малко от втората група са респондентите, попадащи в третата група – на хората, с оценка за *висока податливост* на книжовния език на чуждоезикови влияния (40.4%). Макар въпросът да не е специфициран към лексикалната система на книжовния ни език, когато оценяват степента му на податливост на чуждоезикови влияния, анкетираните най-вероятно се ръководят от най-видимата страна на езика – книжовната лексика, като отчитат и засилената ѝ интернационализация, която обаче, трябва да подчертаем, не е за сметка на изтласкване на домашна лексика. В този смисъл въпросът за степента на податливост на езика към чужди влияния намира конкретизация във въпроса от анкетата за оценка на чуждиците в писмената реч.

Беше потърсена социално-демографската детерминираност на оценките за податливост на книжовния език на чужди влияния. Това се реализира чрез хи-квадрат анализа, който показва дали съществува връзка между оценките за *податливост на чужди влияния* – като признак резултат (зависима променлива), и *социално-демографските характеристики на респондентите* – като признаци фактори (независими променливи). Коефициентът **p** (равнище на значимост) дава възможност да се отговори съществува ли такава статистически значима връзка. Ако той е по-малък от риска за грешка **α** = 0.05, се взема решение, че е налице връзка. На Таблица 1 са представени само онези социално-демографски признаци на респондентите, при които според коефициента **p** е налице връзка с коментираните оценки на респондентите. Показател за силата на връзката е коефициентът на Крамер[2] (**K** на Таблица 1).

Таблица 1. Социално-демографски характеристики и измерители на връзката им с признака *степен на податливост на българския език на влияния от други езици*

Демографски характеристики	P	K
Местоживеене	0,00	**0,157**
Етническа принадлежност	0,00	0,146
Образование	0,00	0,146
Образование на бащата	0,00	0,144
Образование на майката	0,00	0,136
Жизнен стандарт	0,00	0,113

[2] Тук се прилага следната скала за сила на връзките: K≤0,150 – слаба (незначителна), 0,151≤K≤ 0,200 – средна, 0,201≤K≤ 0,250 – умерена, 0,251≤K≤ 0,300 – умерено силна, 0,301≤K≤ 0,350 – силна, 0,351≤K≤ 0,400 – много силна, K≤ 0,400 – изключително силна.

От Таблица 1 става ясно, че от 6-те признака фактори най-значим според силата на връзката (**К**) е признакът *местоживеене* – средна по сила връзка. При останалите 5 фактора връзката е слаба. В какво обаче се изразява тази връзка между оценките за *степен на податливост на влияния от други езици* и *местоживеенето* (с нива столица, град областен център, град (необластен) и село), проличава от Фигура 3. От нея става ясно, че в групата, приписваща на книжовния ни език умерена степен на податливост на чуждоезикови влияния, живеещите в София дават най-висока оценка (7.15), а най-ниска в същата група – жителите на общинските градове (6.29). Резултатите по признака *местоживеене* според типа населено място могат да получат по-адекватно обяснение при по-нататъшен комплексен анализ във връзка с отговорите на други въпроси на респондентите, имащи отношение към изследването на нагласата *езикова лоялност* в анкетата. Затова засега само отбелязваме тази разлика, без да я анализираме подробно.

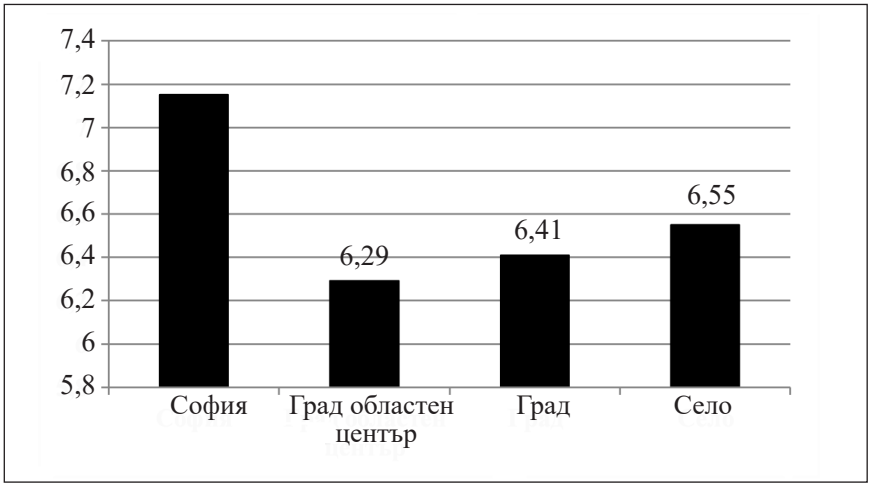

Фигура 3. Средни оценки за *степен на податливост на българския език на влияния от други езици* според признака *местоживеене*

За да се проучи как се квалифицира от обществото тази степен на проницаемост на българския език на чуждоезикови влияния, в анкетната карта е оформен още един въпрос, който специфицира въпроса за податливостта на езика ни спрямо чужди влияния към сферата на лексиката, като отговорът на въпроса предлага избор измежду две оценки за навлизането на чуждици в писмения език. Отговорите на този въпрос се представят в следващата част.

3. Оценки за навлизането на чуждици в писмения език

Въпросът, с който се проучват оценките на анкетираните за навлизащите в писмения български език чуждици, съдържа две противоположни мнения. Респондентите трябва да изберат онова от тях, което е най-близо до вижданията им:

А) *Навлизането на чуждици в писмения език е естествен процес, който не пречи на развитието на българския език.*

Б) *Трябва да се сведе до минимум употребата на чуждици при писане, защото това вреди на развитието на българския език.*

Отговорите на този въпрос в теоретичната рамка на изследването ни се съотнасят с нагласата *езикова лоялност*.

Избралите отговор А) респонденти се придържат според нас към обществените позиции: *охотно възприемане на промените* в книжовния език и *универсализъм*, формулирани от (Данеш / Danesh 1988). Избралите отговор Б) респонденти издават обвързаност с *отрицателна позиция към езиковите промени* и *изолационизъм*. Предварителната ни хипотеза предвижда преобладаване на втората оценка в българската езикова общност, което поддържа виждането, че пуризмът продължава да е привлекателен като ценностна ориентация в българската езикова общност и до днес.

Интересуваме се от оценките за навлизането на чуждици в писмения език (при наличие на тази тенденция и в устната комуникация), тъй като, от една страна, основна цел на по-обширното проучване, в което се вписва тази работа, са езиковите нагласи на българската общност към писмения книжовен език като цяло, а в частност – към конкретни писмени книжовни норми. От друга страна, отчитаме факта, че заемането на чужда лексика е „главно по писмен път, при което съществена роля имат културните контакти“ (Радева / Radeva 2017: 178).

Данните на Фигура 4 подкрепят предварителната ни хипотеза, представена в началото на работата ни. Те свидетелстват, че проницаемостта на българския книжовен език за чуждоезикови влияния се оценява по-скоро негативно от носителите на езика и според общественото мнение е нужна грижа за чистота на езика в посока на отхвърляне на чуждиците. 64% от респондентите споделят виждането, че е необходимо да се „*сведе до минимум употребата на чуждици при писане, защото това вреди на развитието на българския език*“.

Може да се твърди, че българите, споделящи това мнение, са застъпници на умерен пуризъм, доколкото във въпроса присъства терминът „чуждици“, а не „заемки“ или чужди думи въобще. Не би трябвало да ни изненадва, че употребата му във въпроса в анкетата предизвиква предимно негативни оценъчни реакции у респондентите. Обяснението до голяма степен може да се търси в училищното обучение по български език. При въвеждането на термина *чужда лексика* учебните програми по традиция настояват тази лексика да се категоризира оценъчно в термините *заемки* и *чуждици*, а според очакваните резултати от обучението у учениците трябва да се изгради компетентността да разпознават „домашни думи и чужди думи (чуждици и заемки)“ (вж. https://www.mon.bg/bg/1690). Това означава, че обучението според нас способства за формирането на *нормативни убеждения*, разбирани като вярвания и мнения, които помагат да се отсъди какво е подходящо в дадена ситуация. Смятаме, че в качеството им на стандарти за оценяване и вземане на решение нормативните убеждения спрямо заемките и чуждиците са по линия на противопоставянето: *полезно, обогатяващо езика* vs *вредно, излишно за езика.* Разграничението *заемки/чуждици* в обучението по български език подпомага ранното формиране на нагласата *езикова лоялност*, която поддържа две от символните функции на книжовния език – обединяващата и разграничаващата.

Не се ангажираме обаче да твърдим доколко тези почти 2/3 от респондентите в ситуации на (официално) писмено общуване биха следвали езиково поведение на лексикален подбор: в полза на употребата на домашни думи и заемки, от една страна, като избягват чуждици – от друга.

Бихме могли обаче да твърдим друго – че преобладаващото мнение за *свеждане до минимум на употребата на чуждици при писане* е индиректно доказателство, че поддръжниците на това мнение смятат, че инвентарът на книжовния език е достатъчно богат и разнообразен, за да позволява подобен подбор.

Негативното отношение към чуждиците у преобладаващата част от респондентите ясно говори, че те споделят нагласа за *езикова лоялност*, но този път като индикатор за *разграничаващата символна функция* на книжовния език.

Фигура 4. Оценки за навлизането на чуждици в писмения български език

Все пак не трябва да се пренебрегва, че според 36% (т.е. малко над една трета от анкетираните) навлизането на чуждици е естествен процес и не пречи на развитието на българския език. Може да се приеме, че тази част от анкетираните са поддръжници на позициите *универсализъм* и *охотното приемане на промените*.

Прибързано би било обаче, ако на този етап от изследването сметнем такова толерантно отношение към чуждиците като неутралност по отношение на нагласата *езикова лоялност*. Можем да тълкуваме оценката на тази част от анкетираните също като проява на нагласата езикова *лоялност*, но в смисъл, че в представите на тези българи книжовният език в структурно отношение е достатъчно стабилен и с развити функционалности, а неговата лексикална система е способна да се разширява и разслоява и да бъде като своего рода „индекс за високата степен на гъвкавата стабилност" (Гарвин 1993: 43) на книжовната норма, за да може езикът да се приспособява към промените от културно естество в езиковата общност.

Социално-демографският облик на застъпниците на двете мнения е противоположен. Против употребата на чуждици в писмената реч са предимно жени (65,5%), анкетирани на възраст над 59 г. (74,4%), респонденти със средно образование (67,9%), от анкетираните според работната заетост – пенсионери (74,6%), живеещи с известни лишения (65,9%), анкетирани от българския етнос (66,2%), жители на селата (62%).

Привържениците на мнението, че *навлизането на чуждици в писмения език е естествен процес, който не застрашава българския,* са мъже (37,5%), на възраст 18 – 29 г. (46,5%), с основно образование (42,6%), учащ (39,6%), от турски етнос (56,7%), живеещи в гр. София (39,1%).

От всички социално-демографски характеристики на респондентите само 4 показват статистическа връзка с представените две мнения. От Таблица 2 става ясно, че признакът резултат *оценка на навлизането на чуждици в писмения език* има относително най-силна връзка с *възрастта* (**К** = 0.175, т.е. средна по сила връзка). За още един признак фактор – *трудовата активност*[3], връзката е средна (**К** = 0.164). За два фактора (*етническа принадлежност* и *образование на майката*) силата на връзката е слаба.

Таблица 2. Демографски характеристики и изчислени измерители на връзката им с признак *оценка на навлизането на чуждици в писмения език*

Демографски характеристики	Р	К
Възраст	**0,00**	**0,175**
Трудова активност	0,00	0,164
Етническа принадлежност	0,00	0,138
Образованието на майката	0,01	0,101

Прегледът на разпределението на отговорите според фактора *възраст* показва (вж. Фигура 5), че тенденцията е към намаляване на процента на отговор А (*Навлизането на чуждици в писмения език е естествен процес, който не пречи на развитието на българския език*) с нарастването на възрастта на респондентите. Най-много привърженици на отговор Б (*Трябва да се сведе до минимум употребата на чуждици при писане, защото това вреди на развитието на българския език*) има сред анкетираните от средното поколение (40 – 49 г.), следвани от поколението на 50 – 59-годишните, след тях са респондентите над 59 години. С почти еднакви резултати са респондентите от двете най-млади поколения (от 18 до 29 г. и от 30 до 39 г.), което означава, че те образуват компантна група с относително по-либерално отношение към навлизането на чуждиците в писмения език спрямо

[3] Факторът *трудова активност* има равница: работя на пълна заетост, *работя на частична заетост, уча, домакиня съм, безработен съм, пенсионер съм*. В тази работа коментираме само връзките между оценките и първия според силата на връзката социално-демографски фактор, затова тук няма да се разглеждат конкретните измерения на зависимостта между фактора *трудова активност* и оценките на респондентите.

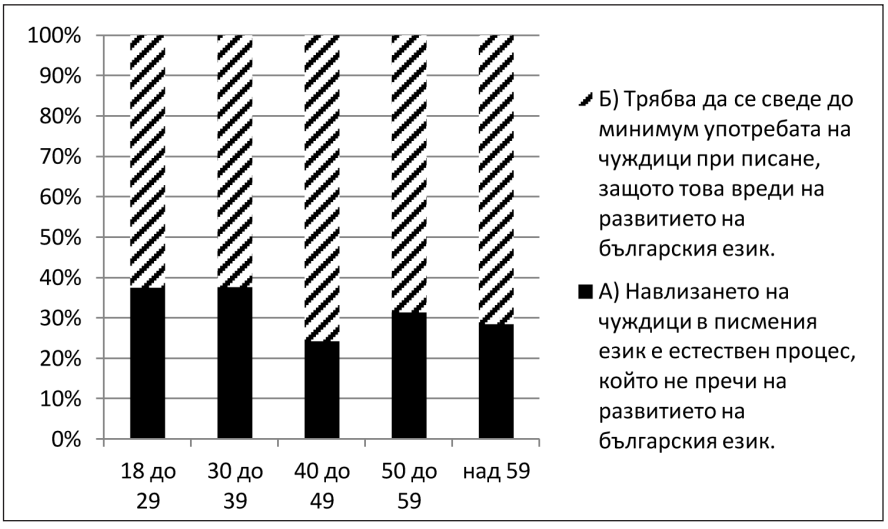

Фигура 5. Процентно разпределение на респондентите, избрали отговор А и отговор Б

останалите три групи. До голяма степен това отразява и самото речево поведение на респондентите – младите поколения са сред основните проводници на чуждоезикови влияния, тъй като именно тези генерации най-активно участват в процесите на глобализацията и иновациите в технологиите. Необходимо е обаче да се подчертае, че и при петте възрастови групи преобладават оценките, които издават пуристични настроения.

В тази работа се спираме върху разпределението на отговорите само според социално-демографския фактор, който има най-силна връзка с оценките за навлизането на чуждиците в писмената реч. Останалите фактори са обект на по-обширно проучване.

4. Обобщения

Представените резултати във връзка с отговорите на двата въпроса от анкетното проучване, проведено през юли 2017 г., проверяват хипотезата, че пуризмът, разбиран като отхвърляне на чуждоезикови влияния и придържане към виждането, че чуждиците вредят на развитието на българския език, е все още доминиращ елемент в обществените езикови настроения у нас.

Отговорите на въпроса, изискващ избор на оценка от десетстепенна скала, за степента на податливост на езика ни на влияния от други езици, формират средна оценка 6.52. Тя попада в групата оценки за умерена податливост на книжовния ни език днес спрямо чуждоезикови влияния. Трябва обаче да подчертаем, двете групи респонденти (споделящи мнението за *умерена* и висока *податливост* на книжовния език спрямо чужди влияния) съставят общо 89.8% от анкетираните. Това говори за категорично придържане към нагласата *езикова лоялност* – индикатор за степента на представеност на двете основни символни функции на книжовния език – *обединяващата и разграничаващата*. Това пък от своя страна е свидетелство, че според българската езикова общност днешният български книжовен език заема високо място в структурата на националната и културната ни идентичност.

Ако се потърси дали средната оценка 6.52, окачествяваща езика ни като умерено податлив на влияния от чужди езици, е обвързана, или не с пуристични нагласи, ще бъде необходимо да се включат в коментарите резултатите от въпроса за оценка на чуждиците в писменото общуване.

Според нас са възможни два сценария: умерената податливост на влияния да бъде оценявана негативно от общественото мнение, водено от нагласата за *езикова лоялност*. Вторият сценарий предполага, че умерената податливост е резултат от по-голяма либералност на оценките по отношение на навлизането в езика ни на чужди думи, вкл. на чуждици. Кой сценарий е налице, могат да докажат само емпиричните данни.

Малко под 2/3 от респондентите смятат, че чуждиците в писмената реч са вредни за развитието на българския книжовен език. Това означава, че мнозинството пълнолетни българи споде-

лят нагласата *езикова лоялност* в емоционалната ѝ проява, което е показателно за функциите на книжовния език да интегрира, но и да разграничава, т.е. да охранява обособеността и независимостта на една езикова общност от други чуждоезикови общности. Явно че при малко под 2/3 от респондентите се реализира именно първият сценарий. Метафорично тази група респонденти може да бъде наречена *пуристи*. Мненията и оценките им несъмнено отпращат към нормативни убеждения, формирани още в училищна възраст като резултат от целенасочено училищно обучение, в което чуждиците се оценяват негативно. В този смисъл бихме могли да посочим, че националната езикова политика, намираща проява в образованието, поддържа нагласата *езикова лоялност* към книжовния език.

За малко над 1/3 от анкетираните (посочили, че навлизането на чуждици е естествен процес, който не пречи на развитието на българския език) по-скоро е приложим вторият сценарий. Подчертавайки метафоричността на назоваванията на двете групи респонденти според въпроса за оценката на чуждиците в писмената реч, приемаме да назовем тази група от над 1/3 респонденти езикови *глобалисти.*

Данните от анкетата доказват, че преобладават пуристите, които смятат българския език за умерено податлив на чуждоезикови влияния и които оценяват чуждиците като вредни за развитието на българския книжовен език.

Все пак има и 1/3 глобалисти, които също оценяват езика ни като умерено податлив на чужди влияния, но приемат употребата на чуждици при писане като естествен процес. Повече глобалисти може да се открият сред поколенията до 40-годишна възраст.

Тъй като социологическото изследване е представително, с риск от грешка 0.05 бихме получили същите резултати, ако анкетираме цялата генерална съвкупност, т.е. цялото пълнолетно население на България.

Благодарности

Тази публикация е в рамките на проекта „Изследване на обществените нагласи и ценностните ориентации към съвременния български книжовен език като фактор при кодификацията на нормите му“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“, МОН, договор ДН10/5 от 15.12.2016 г. Изказваме благодарност за финансовата подкрепа.

Цитирана литература / References

Данеш 1988: Данеш, Фр. Позиции и оценочные критерии при кодификации. – В: *Теория литературного языка в работах ученых ЧССР. Новое в зарубежной лингвистике*, вып. XX, с. 280 – 293. (Danesh, Fr. Pozicii i ocenochnye kriterii pri kodifikacii. – V: *Teoriia literaturnogo iazyka v rabotakh uchënykh ChSSR. Novoe v zarubezhnoĭ lingvistike*, vyp. XX, pp. 280 – 293.)

Крумова-Цветкова и др. 2013: Крумова-Цветкова, Л., Д. Благоева, С. Колковска, Ем. Пернишка, М. Божилова. *Българска лексикология и фразеология. Том 1. Българска лексикология.* София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“. (Krumova-Tsvetkova, L., D. Blagoeva, S. Kolkovska, Em. Pernishka, M. Bozhilova. *Balgarska leksikologiya i frazeologiya. Tom 1. Balgarska leksikologiya.* Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“.)

Радева 2017: Радева, В. *Българска лексикология и лексикография*. София: Изток – Запад. (Radeva, V. *Balgarska leksikologiya i leksikografiya*. Sofia: Iztok – Zapad.)

Garvin 1993: Garvin, P. A Conceptual Framework for the Study of Language Standardization. – In: *Journal of the Sociology of Language*, 100/101, pp. 37 – 54.

IS LINGUISTIC PURISM STILL ALIVE IN PUBLIC OPINION

Krasimira Aleksova[a], Ruska Stancheva[b]
Sofia University "St. Kliment Ohridski"[a], Institute for Bulgarian Language – BAS[b]

krasimira_aleksova@slav.uni-sofia.bg[a], r.stancheva@ibl.bas.bg[b]

Abstract: The paper presents and analyses the responses of two questions included in a nationally representative sociolinguistic survey. On the one hand, we aim at examining respondents' attitudes to the degree of the permeability of Bulgarian to other languages. On the other, we are particularly interested in analysing respondents' attitudes to the usage of loanwords in written texts. The analysis shows that the Bulgarian language has a moderate degree of susceptibility to loanwords. According to the survey results, respondents can be divided into two groups: *purists* and *globalists*, as we metaphorically call them in our research. The respondents in the first group, which covers 2/3 of all the answers given, believe that the number of loanwords in written texts should be kept to a minimum. The second group, the so-called globalists (1/3 of the respondents), views the introduction of loanwords as a natural process which has no adverse effect on languages. Respondents' evaluations are related to predetermined language attitudes seen as markers of the symbolic function of standard languages.

Keywords: *language attitudes, symbolic function of languages, degree of language permeability to other languages, loanwords (borrowings), purism*

Krasimira Aleksova
Faculty of Slavic Studies
Sofia University St. Kliment Ohridski
15 Tsar Osvoboditel Blvd.
Sofia 1504
Bulgaria

Ruska Stancheva
Institute for Bulgarian Language
52 Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
Sofia 1113
Bulgaria

КОХЕРЕНТНИ И НЕКОХЕРЕНТНИ АФИКСИ ЗА ОБРАЗУВАНЕ НА СЪЩЕСТВИТЕЛНИ ИМЕНА

Мирена Пацева
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
mirena.patseva@gmail.com

Резюме: В настоящата работа акцентното разделение на суфиксите на маркирани и немаркирани в рамките на теорията за *водещата роля на главата* (Headmost) се съотнася с по-общото деление на афиксите на кохерентни и некохерентни, предложено от Бой. При домашните суфикси се проследяват и двете групи, но заетите са предимно кохерентни. Повечето от тях са акцентувани и тези, които започват с гласен звук, могат да предизвикат ресилабификация. Разделението на кохерентни и некохерентни суфикси има капацитет да обоснове подреждането на суфиксите в производните думи и така да снеме някои спорни моменти, свързани с традиционното деление на класове. При заетите префикси се очертава тенденция към некохерентност.

Ключови думи: *акцентни характеристики на афиксите, кохерентни и некохерентни афикси, домашни и заети афикси*

1. Въведение

Изходна постановка на настоящата работа е утвърденото становище за това, че нефиксираното ударение обикновено е свързано с лексикална спецификация. То е формулирано в редица теоретични разработки за различни езици (Kiparsky 1983; Revithiadou 1999; Revithiadou, Lengeris 2016). По отношение на българския език то се изразява в определянето на словното ударение като лексикално (Тилков, Бояджиев 1978). Дали това означава, че морфемите присъстват с вътрешно присъщи акцентни характеристики в менталния лексикон и че има механизъм за съхраняване на позицията на ударението в процеса на учене на езика? Според Ревитиаду и Ленгерис акцентните контрасти са „отпечатани“ на метричната репрезентация на думите в менталния лексикон (Revithiadou, Lengeris 2016). В рамките на теорията за *водещата роля на главата* (Headmost) на Ревитиаду акцентното определяне се търси преди всичко на нивото на афиксите. Сред тях се разграничават *немаркирани* (без акцентна спецификация) и *маркирани*, като последните могат да бъдат акцентувани, предакцентувани, постакцентувани и неакцентувани (Revithiadou 1999).[1]

Тук ще потърсим корелацията на акцентното разделение на афиксите с по-общото деление на афиксите на кохерентни и некохерентни, предложено от Бой (Booij 2002). Ще проследим също валидността на други фактори като произхода на думите, който се обсъжда наред с прозодичните характеристики на афикса и на основата, сричковата връзка между компонентите, продуктивността и др. Фокусираме се преди всичко върху формалната страна на процеса на деривация и по-конкретно върху прозодичните му измерения.

2. Кохерентни и некохерентни суфикси

Терминологичното разделение на кохерентни и некохерентни суфикси, въведено от Диксън, се разглежда от Бой в рамките на темата за взаимодействието между фонология и морфология и учас-

[1] Когато в думата се срещат две съперничещи си акцентни характеристики, конфликтът се разрешава на основата на принципа на акцентното доминиране на главата. При непроизводните думи ролята на глава се изпълнява от корена, а при производните – от деривационния суфикс (Revithiadou 1999). Последните определят категориално думата в семантичен и лексико-граматичен план (Радева 2007: 43).

тието на прозодичните характеристики на минималните смислови единици в него (Dixon 1977, по Booij 2002). Кохерентните афикси, както подсказва названието им, имат по-силна връзка с основата и образуват прозодична дума с нея, докато некохерентните суфикси представляват самостоятелна прозодична дума. Морфологичната граница на кохерентните афикси не съвпада задължително със сричковата граница.

Разделението на кохерентни и некохерентни афикси се разглежда и във връзка с друга дихотомия – тази на домашни и заети суфикси. Авторът постулира следната зависимост между тях: недомашните суфикси и повечето домашни суфикси са кохерентни, докато само някои домашни суфикси са некохерентни (Таблица 1).

Таблица 1. Отношение между дихотомиите:
кохерентни и некохерентни суфикси, домашни и недомашни

	Кохерентни суфикси	Некохерентни суфикси
Домашни суфикси	X	X
Недомашни суфикси	X	-

Класификацията е свързана със следните прозодични характеристики на отделните типове: заетите суфикси често носят главното ударение в производната дума и обикновено започват с гласна. Тази спецификация не може да се отнесе към домашните суфикси. Исторически некохерентните суфикси често са образувани от думи[2]. По същата причина афиксоидите често са некохерентни. Значимостта на разделението на кохерентни и некохерентни суфикси е, че то има капацитет да обоснове подреждането на суфиксите в производните думи (Booij 2002).

Тук ще подложим на проверка формулираните закономерности по отношение на българския език, като се ограничим в рамките на съществителните имена. Целта на работата е набелязаното разграничение на афиксите в рамките на теорията за *водещата роля на главата* да се съотнесе със съществуващите дискусионни въпроси, свързани с класификацията на суфиксите, в които прозодичните фактори играят средищна роля.

3. Типове домашни суфикси при съществителните имена

Домашните суфикси се разглеждат като маркирани и немаркирани в рамките на цитираната теория на Ревитиаду. Първите могат да са акцентувани, като *-àч, -àр*[3]*, -àк, -отùя, -ùтба, -(к)ùня, -àга, -ùще (*аугментативен*): готвàч, вратàр, малинàк, мръсотùя, берùтба, плувкùня, мъжàга, женùще*; предакцентувани, като *-тел, -ие*: *учител, доверие*; постакцентувани, като *-л(ò), -от(à), -ин(à): леглò, красотà, добринà*. Повечето от тях започват с гласен звук, предизвикват ресилабификация (например при *мъ.жà.га*[4] крайният съгласен звук на корена заема позиция на начало (онсет) на следващата сричка) и могат да бъдат разглеждани като кохерентни. Немаркираните суфикси като *-ство, -ка (градинáрство, цигулàрка)* не влияят на акцентуването на основата и имат начална съгласна, която не предполага ресилабификация (*гра.ди.нáр.ство, ци.гу.лàр.ка*), т.е. могат да се отнесат към некохерентните.

Прозодичните характеристики на домашните суфикси няма да бъдат проследявани детайлно, тъй като са били обект на самостоятелно изследване (Пацева / Patseva, под печат).

---

[2] Например в холандски такива са некохерентните суфикси: *-achtig*, *-baar*, *-dom*, *-heid*, *-ling*, *-loos*, *-schap*, *-zaam*.
[3] С изключение на *лѐкар* и *аптѐкар*.
[4] Точката маркира сричковата граница.

4. Заети суфикси при съществителните имена

Заетите суфикси са били предмет на вниманието на редица изследователи от зората на езиковедската ни наука. Ще споменем само някои от тях: П. Калканджиев разглежда 19 чужди суфикса, сред които 14 от международната лексика като: *-àл, -àнт, -àт, -èнт, -èт, -àж, -ий, -ùн, -ùст, -иум, -ия, -ор, -ция: арсенàл, лабораàнт, делегàт, експеримèнт, авторитèт, багàж, хèлий, никотùн, егоùст, аквàриум, географàфия, диктàтор, дирèкция* (Калканджиев / Kalkandzhiev 1938, по Селимски / Selimski 2017). Той отбелязва, че само турските суфикси са станали много производителни и се свързват с домашни основи. Според Селимски авторът не анализира мотивираността и словообразователната членимост, които не се откриват в редица случаи (Селимски / Selimski 2017: 129). Аналогична критика е отправена и към анализа на Н. Костов и Д. Попов (Селимски / Selimski 2017: 130, 132).

Любомир Андрейчин отбелязва продуктивността на наставката *-ист* и по отношение на домашни основи: *правист, славист, българист*. За първи път той класифицира и заетите суфикси по семантични групи: нарицателни имена за лица и за отвлечени съществителни за признаци (Андрейчин / Andreychin 1944 по Селимски / Selimski 2017: 132 – 134).

Стоян Стоянов детайлизира семантичната класификация:

а) за образуване на съществителни имена за лица мъже: *-àнт/èнт, àт, -èр/-иèр, ùк, ùст, ор, ьор, (а/и)тор, -джия/-чия*[5]: *лабораàнт, студèнт, адвокàт*, *магазинèр, портиèр*, *физùк, реалùст, кредùтор, фризьòр, кредùтор, имитàтор, чорбаджùя.* Отбелязва се също, че суфиксът *-джия* се свързва и с домашни основи като *двòйкаджия*;

б) за образуване на названия на предмети: *-атор*: *вентилàтор;*

в) за образуване на названия на заведения и институции: *-ориум, -ория*: *санатòриум, аудитòрия*;

г) за образуване на названия на действия: *-ация/-ция*, *-аж*: *оперàция, репетùция, монтàж*;

д) за образуване на абстрактни понятия: *-лък/лук, -изъм: бабаитлъ̀к, махмурлу̀к* (и с домашни основи: *войниклъ̀к, овчарлъ̀к*), *турùзъм*;

е) за образуване на събирателни съществителни имена (collective): *-àж: багàж, километрàж* (Стоянов / Stoyanov 1983: 55).

В първото цялостно представяне на словообразуването в българския език на Василка Радева заетите суфикси се разглеждат в рамките на общата класификация на мутационни, модификационни и транспозиционни структури по семантични групи (Радева / Radeva 2007).

Людвиг Селимски изследва образуването на съществителни имена от интернационален произход със следните 16 суфикса, класифицирани в три обобщени групи:

а) суфикси за абстрактни съществителни: *-àж, -àция, -иàда, -ùзъм, -ỳра* в: *инструктàж, павàж, декларàция, универсиàда, будùзъм, апаратỳра;*

б) суфикси за лица: *-àнт, -àтор/ùтор, -ент, -èр/-иèр, -ùк, -ùст, -òр, -ьòр* в: *трафикàнт, комбинàтор, композùтор, опонèнт, банкèр, хотелиèр, физùк, финалùст, ревизòр / сенàтор, боксьòр* (свързва се и със славянска основа: *кънкьòр*);

в) суфикси за названия на предмети и места: *-(из)àтор, -èрия, -иèра* в: *кондензатор, ароматизàтор, бродèрия, парфюмèрия, фруктиèра* (Селимски / Selimski 2017).

Селимски добавя *-èрия*[6], *-иèра, -иàда* към списъка на Стоянов. Поради естеството на изследователската задача (суфикси от интернационален произход) той не включва суфикси от турски произход. В неговия списък липсват и наставките *-ат, -ориум, -ория* вероятно по съображения за недостатъчна мотивираност и словообразувателна членимост на заетите лексеми, образувани с тях.

В настоящото изследване заедно със суфиксите от интернационален произход разглеждаме и тези от турски произход като *–джия/-чия, -лия, -лък/-лук.* Наборът заети суфикси се приема услов-

---

[5] При Стоянов и двата суфикса се отбелязват като акцентувани.

[6] По отношение на суфикса *-ерия* може да се допусне съставност. В *Словообразувателния речник на съвременния български книжовен език* под редакцията на Пенчев фигурира и единица *парфюмер*(*ист*) (Пенчев / Penchev 1999: 245).

но, тъй като редица от посочените примери се разглеждат като непроизводни единици или върхове на гнезда в *Словообразователния речник на съвременния български книжовен език* под редакцията на Йордан Пенчев (1999), например *делегат*[7], *лаборант* и др.

5. Продозични характеристики на заетите суфикси

По отношение на заетите суфикси Тилков и Бояджиев определят като основно акцентно правило запазването на ударението, както е в чуждия език (Тилков, Бояджиев / Tilkov, Boyadzhiev 1978). В много случаи правилото се спазва, както е например при френските заемки с ултимно ударение: *багàж, шофьòр,* но не и при *профѐсор, агрѐсор*. Според авторите отклоненията от оригиналното място на ударението се дължат на акцентни аналогии. Например при турските думи на *-ùя* акцентуван е суфиксът (*терзѝя, туршѝя*), а при гръцки думи, образувани със същия суфикс, ударението е предимно на предходната сричка (*иконòмия*, *симфòния*[8]) (Тилков, Бояджиев / Tilkov, Boyadzhiev 1978: 39).

Сред възможните причини за отклоненията е влиянието на акцентния модел на езика посредник. Например в редица случаи гръцки заемки са преминали в български през латински, което е свързано със сегментни и акцентни изменения – преминаване на *-тùя* с пенултимно ударение в *-(а)ция* с антепенултимно акцентуване по закономерностите на латинския език: *демокрàция*. Авторите отбелязват, че при редица заети суфикси като *-ùзъм, -àж, -ùст, -àнт/-ѐнт, -ер, -àт, -ùк* е възприето установено акцентуване (Тилков, Бояджиев / Tilkov, Boyadzhiev 1978: 40).

Може да приемем, че повечето заети суфикси са маркирани в акцентно отношение като акцентувани и по-рядко като предакцентувани. Първите са абсолютното мнозинство: *-àтор/-ùтор, -àж, -àнт/-ѐнт, -àт, -ация/-ция, -джия/-чия*[9], *-ѐр/-иѐр, -иàда, -ѐрия, -иѐра, -ùзъм, -ùк, -ùст, -лъ̀к/-лу̀к, -òриум, -òрия, ьòр.* Те могат да променят акцентната позиция на основата. Такива са например: *Бу̀да, будѝзъм.* Извън тази група остават повечето гръцки заемки със суфикс *-ия: мелòдия*, при които преобладава акцентуване на антепенултимната сричка пред суфикса (Patseva 2017). При наставката *-ор* акцентуването е колебливо, което вероятно е свързано с влияние на езика посредник: *тенòр, сонòр, минòр,* но *дòнор, спòнсор, ку̀рсор.*

През последните години се увеличава групата на заемките, завършващи на неакцентувани суфикси *-ер* и *-ър*: *рàстер, блѝстер, тòстер, вàучер, пòстер* и *съ̀рвър, провàйдър, инсàйдър, джѐндър, мѐниджър, брàузър, ю̀зър, плѐйър, шѐйкър, гѐймър* (по данни на *Обратния речник на българския език* (Мурдаров и др. / Murdarov et al. 2011).

Друга съществена характеристика на заетите суфикси е, че повечето от тях (без турските *-джия, -чия, -лия, -лък*) започват с гласен звук. Това начало предполага ресилабификация на основата. Например при добавянето на суфикса *-ѐрия* съм основата *парфюм* последната съгласна на основата заема позиция на начало (онсет) на следващата сричка: *пар.фю.мѐ.ри.я.* Така краят на основата и началото на суфикса се свързват в една сричка и връзката между основа и суфикс може да се определи като кохерентна. Затова заетите суфикси в български (както и в други езици като холандски) са кохерентни – образуващи една прозодична дума с основата.

Набелязаните характеристики не могат да се отнесат еднозначно към заетите суфиксоиди – втори или крайни компоненти на думи като *-арт, -бус, -гейт, -граф/-графия, -лог/-логия, -ман/-мания, -мат (банкомат), -крат/-крация, -оид/-ид, -текка, -фил/-филия, -фоб/-фобия, -холик/-холизъм* (Селимски / Selimski 2017: 250 – 251). Въпреки преобладаващото им акцентуване (като втори компоненти в думите) повечето от тях започват със съгласен звук, което не предполага ресилабификация и кохерентна връзка между компонентите.

---

[7] *Словообразователният речник* под редакцията на Пенчев разглежда *делегат* като връх на словообразувателно гнездо с производни: *делегатски* и *делегатка* (Пенчев / Penchev 1999: 104). Не се споменават единици като *делегирам* и *делегиране*, които присъстват в *Речника на българския език* на БАН.

[8] В тези случаи може да предполагаме омонимия на суфикси с различен произход и семантични вариации.

[9] Суфиксът *-чия* е акцентуван (в *Обратния речник на българския език* той фигурира в 30 производни думи и не е акцентуван само в *грàтисчия*). По отношение на суфикса *-джия* съотношението на акцентувани и неакцентувани варианти е почти наполовина, като неакцентуваните се реализират предимно при свързването му с домашни или нетурски основи като: *двòйкаджия*, *кàтаджия*.

6. Обсъждане

Темата за акцентните характеристики на афиксите не може да се разглежда изолирано от комбинирането им в думите. Известна система за описанието на закономерностите на подреждането на афиксите в думата е тази за позиционните класове. В нейните рамки се очертава модел, изграден от позиции (slots), които се запълват с определени морфеми (Inkelas 1993: 560 по Booij 2002). Закономерностите на подреждането са предмет на дискусии през последните години. Някои автори ги описват чрез семантичен принцип: колкото *по-релевантен* е суфиксът, т.е. засягащ лексикалното значение на основата, толкова е по-близо до нея (Bybee 1985: 15). Този принцип на *релевантността* предвижда също окончанията да са външни по отношение на деривационните суфикси.

Според Кипарски разделението на суфиксите на нива се открива имплицитно още при Панини и е основа на *Лексикалната фонология* (Kiparsky 1983). Делението се основава на позиционен принцип: първото ниво е по-близо до корена, а след второто не могат да се добавят суфикси от ниво 1. Съществени за делението са и прозодичните признаци: суфиксите от ниво 1 могат да предизвикат изместване на ударението, докато тези от ниво 2 са акцентно неутрални.

Разделението на кохерентни и некохерентни суфикси е съотносимо, но не идентично с делението на суфиксите на класове според подреждането им в думата. Наименованията на последното варират в различните езиковедски направления и при отделните автори: първични и вторични (primary/secondary (Withney 1889 по Booij 2002), засягащи акцентуването (stress affecting) и акцентно неутрални (stress neutral) (Chomsky, Halle 1968), клас 1 и клас 2 или ниво (страта) 1 и ниво (страта) 2 (Kiparsky 1983), както и афикси на нивото на основата и афикси на нивото на думата. Последното наименование е основано на идеята, че първите се прибавят към основа без други суфикси, както и към категориално оформени думи, а вторите – предимно към думи. Отчитат се както изискванията на наставките, така и тези на основата по отношение на суфиксите, които могат да се свържат с нея. Например образуването на форма за женски род от съществителното *готвач* е възможно само с феминизиращия суфикс *-ка*, а не се *-иня, -ица* или *-ойка*. Някои производни основи могат да се свържат с т.нар. *затварящи* суфикси.

Кохерентните суфикси са близки до тези от клас 1, които обикновено следват корена. Те могат да предизвикат изместване на ударението, ресилабификация и да са от чужд произход. За разлика от тях тези от клас 2 са акцентно неутрални. Обикновено се прибавят към категориално оформени думи, не предизвикат ресилабификация, от домашен произход са и са продуктивни. В някои случаи към последните могат да се отнесат и т.нар *затварящи* (closing) суфикси, които имат тенденцията да „затварят“ думата за следваща деривация. Те са били предмет на анализ от Стела Манова по отношение на подреждането им в българските производни думи. Тя определя като затварящи следните български суфикси: *-ски, -не* и суфикси за образуване на съществителни от женски род като *–ка, -иня* и др. (Manova 2015). Според авторката суфиксът *-ост* не може да се приеме за затварящ поради това, че в случаи като *цялостен, цялостност, хубостник* наставката *-ост* е последвана от други деривационни суфикси. Сред заетите суфикси този, който не допуска следваща деривация, е суфиксът *-изъм*. В повечето други случаи след заетите суфикси могат да се добавят домашни наставки: *студент – студѐнтка, студѐнтски, студѐнтство; фризьор, фризьорка, фризьорски, фризьорство*.

Сред основните уязвими пунктове на разделението на класове са изключенията и двойната принадлежност на някои наставки. Те не липсват и в българския материал. Например суфиксът *-ество* (вариант на *-ство*) обикновено е акцентно немаркиран, напр. *монàшество*, но в ограничени случаи след непроизводни основи (предимно еднорични) се реализира като постакцентуван – *мъжествó*. Други проблеми, посочени от Стела Манова, се отнасят за случаи като *милост/милостив; сънлив /сънливост* (Manova 2015), при които два суфикса могат да разменят позициите си в думата.

За преодоляване на проблемите с изключенията и двойната принадлежност на някои суфикси към класовете някои автори развиват дихотомията с допълнителни разделения (Creemers et al. 2018). В рамките на *теорията за частичното подреждане* (Zamma 2012) разграничението се описва чрез констрейнти, които могат да бъдат ранжирани различно за отделните типове суфикси, като се обособяват два допълнителни типа наставки.

Преимуществото на предложеното от Бой деление е, че то не навлиза в спорните въпроси на подреждането на суфиксите (позицията на суфиксите не фигурира при дефинирането на типовете наставка) и се фокусира върху прозодичните характеристики на деривационни морфеми. Както вече беше посочено, значимостта на разделението на кохерентни и некохерентни суфикси е, че то има капацитет да обоснове подреждането на суфиксите в производните думи. Формулирана е обща асиметрична закономерност за това, че недомашните суфикси се свързват предимно с недомашни основи, а домашните суфикси се свързват и със заети, и с домашни основи, и за периферната позиция на домашните суфикси по отношение на недомашните. Така самото съотношение между двете двойки суфикси (кохерентни и некохерентни, домашни и недомашни) изпълнява функцията на подреждане на суфиксите в думата. При това се избягват проблемните моменти, свързани с изключенията и двойна принадлежност на деривационните суфикси към класовете/нивата.

7. Некохерентни префикси при съществителните имена

Префиксацията е основно словообразувателно средство при глаголите, при които префиксите не се акцентуват. Според Станьо Георгиев представките в структурата на съществителните имена са образувани от производни основи на глаголи и прилагателни имена с представки в състава си: *ра̀зказ, премя̀на, примирѐние* (Георгиев 1996: 136). Тилков и Бояджиев класифицират префиксалните образувания при съществителните според акцентуването на префикса или на коренната сричка. Сред първите са съществителните от мъжки род, образувани без суфикс от глаголни основи (*въ̀зглед, дȍход)* и от именни основи (*ȍкръг, ȍблик, ȍтзвук)*. Към втората група се отнасят и съществителни имена с акцентуван корен като *застȍй, наклȍн* (Тилков и Бояджиев / Tilkov, Boyadzhiev 1978: 36 – 38). Съществителните от женски и среден род обикновено нямат ударение на представката: *наỳка, съглȁсие*, но съществуват и някои изключения като *прѝказка, прȍмисъл, прȍповед*. В посочените случаи домашните префикси не предизвикват ресилабификация, което е основание да ги определим като некохерентни, следвайки Бой (Booij 2002).

Префиксацията при имената е свързана с крайно ограниченото явление за българския език – двойно ударение. Според Тилков и Бояджиев префиксите в тези случаи имат особена семантична натовареност и се обособяват по начин, който е характерен за сложните думи. Смисловата самостойност на представките в някои непроизводни съществителни се реализира с ударение на двете съставки – префикса и основата (авторите ги отбелязват като две главни ударения). Домашните префикси в тази група са единици: *пра-: пра̀ба̀ба, пра̀езѝк, пра̀бъ̀лгари; свръх-: свръ̀хпечȁлба, свръ̀хпродȕкция; под-: пȍдгрȕпа, пȍдзаглȁвие.*[10]

Сред акцентуваните префикси преобладават тези от чужд произход в думи като *дѐцентрализа̀ция, дѝсхармȍния*. В отделни случаи ударението на представката се разколебава (*контраба̀нда).* Селимски разглежда следните заети префикси, като отбелязва ударението на префикса като вторично[11] (Селимски / Selimski 2017: 235 – 240): *а-/ан-, анти-, архи-, вице-, де(з)-, дис-, екс-, и-, ин-, интер-, контра-, пара-, пост-, про-, прото-, ре-, суб-, супер-, транс-, ултра-, хипер-: а́логѝчност, а́нтисемѝт/антипа̀тия, а́рхидя̀кон, ви́цешампиȍн, дѐзактива̀ция/дезинфѐкция, дѝсбала̀нс*[12]*/дисона̀нс, е́кспрезидѐнт, и́реа̀лност, и́ндирѐктност, и́нтернациона̀л/ интерферѐнция, кȍнтраата̀ка/контраба̀нда, па́ранормàлност/па́ралитератȕра, пȍстмодернѝзъм, прȍамерика̀нски* (не образува съществителни имена)*, прȍтодя̀кон /прототѝп, ре́активàция/реконстрȕкция, сȕбпродȕкт/субстрàт, субординàция, сȕпермàркет/сȕпермен, суперлатѝв, тра́нсатлантѝчески/ транспȍрт, ȕлтразвȕк, хи́пермàркет.*

За разлика от домашните префикси, които рядко се акцентуват в състава на съществителното име, чуждите често са акцентувани[13]. Освен това последните рядко се силабифицират и не образу-

---

[10] Префиксите *след-* и *не-* образуват предимно прилагателни и наречия: *слѐдосвобождѐнски*, *нѐактуа̀лен*, *нѐмàлко*.

[11] По аналогичен начин го отбелязват и Пашов и Първев (Пашов, Първев / Pashov, Parvev 2009).

[12] *Дисбала̀нс* е с едно главно ударение при Пашов и Първев (Пашов, Първев / Pashov, Parvev 2009).

[13] В примерите по-горе думите с акцентуван префикс са отбелязани на първо място, а случаите без ударение на префикса – след наклонена черта.

ват прозодична дума с основата. В случаите, когато това се случва, те губят самостоятелното си ударение, например *су̀б.про.дȕкт* (без ресилабификация и с акцентуван префикс)*, но су.бор.ди.нà.ци.я* (с ресилабификация и неакцентуван префикс).

По думите на Стоянов лексикалните единици с главно и второстепенно ударение са предимно от научно-техническата терминология и имат нужда от по-голяма смислова самостоятелност на съставните компоненти, като главното ударение се носи от втората основна съставка. Акцентното поведение на чуждите префикси ги прави разпознаваеми (Стоянов / Stoyanov 1983: 97 – 98).

Селимски разглежда и около 40 заети префиксоиди, сред които: *авто-, агро-, арт-, аудио-, балнео-, библио-, био-, гео-, демо-, диско-, еко-, електро-, енерго-, квази-, крими-, макро-, макси-, мега-* и т.н. Много от производните думи с тях също носят вторично ударение особено когато се свързват с домашни основи: *áвтогрòбище, áвтопотòк, áвтостъклò, áвточàст*, а и в редица случаи с чужди основи, напр. *áвтоалàрма*.

Може да приемем недомашните префикси за некохерентни – те образуват самостоятелно прозодични думи (в терминологията на Бой) и рядко предизвикват ресилабификация. Аналогична тенденция се очертава и при префексоидите, макар и да не се следва последователно.

8. Заключение

Произходът на афиксите е активен фактор за акцентното оформяне на производните лексикалните единици. За разлика от домашните суфикси, които са и кохерентни, и некохерентни, акцентно маркирани и немаркирани, заетите суфикси са предимно кохерентни и в повечето случаи акцентувани. Фонологичните и прозодичните фактори са съществени за разбирането на конкуренцията между суфиксите, както и на ограниченията при комбинирането им. Домашните некохерентни суфикси могат да изпълняват ролята на затварящи (след които само в ограничени случаи може да има следваща деривация), но не и кохерентните.

Наблюдава се асиметрия в акцентното поведение на заетите префикси и суфикси. Първите често имат самостоятелно прозодично оформяне и се определят като некохерентни, а вторите образуват прозодична дума с основата и се дефинират като кохерентни.

Тук нямаме възможност да обсъдим съществения въпрос за разграничението на номинацията посредством заемане на цяла дума и деривацията с помощта на заети афикси[14]. Той предполага навлизане в диахронията на процесите, на която може да се посвети самостоятелно изследване. Например *делегат* се интерпретира като непроизводна единица или връх на гнездо в *Словообразувателния речник на съвременния български книжовен език* под редакцията на Йордан Пенчев (Пенчев / Penchev 1999: 245)[15]. Авторът не включва *делегирам* и *делегиране*, които присъстват в новия *Речник на българския език* на БАН (РБЕ / RBE 1977 – 2015). Проследяването на динамиката в деривационните процеси на базата на съпоставка на речникови данни, включително и такива за новите думи, може да осветли редица спорни моменти, както и да набележи нови тенденции и по отношение на разглежданото деление на кохерентни и некохерентни суфикси.

Цитирана литература / References

Андрейчин 1944: Андрейчин, Л. *Основна българска граматика*. София, „Хемус А.Д.“
(Andreychin 1944: Andreychin, L. *Osnovna balgarska gramatika.* Sofia, “Hemus A.D.”.)

Георгиева и др. 1975: Георгиева, Е. и др. *Обратен речник на съвременния български език*. София: Издателство на БАН. (Georgieva et al. 1975: Georgieva, E. et al. *Obraten rechnik na savremenniya balgarski knizhoven ezik.* Sofia: Izdatelstvo na BAN.)

Георгиев 1996: Георгиев Ст. *Морфология на българския книжовен език*. Велико Търново: Абагар. (Georgiev 1996: Georgiev, S. *Morphologiya na balgarskiya knizhoven ezik.* Veliko Tarnovo: Abagar.)

[14] Този въпрос е основателно поставен от един от анонимните рецензенти на работата.

[15] Който ползва за основа *Обратния речник на съвременния български книжовен език* (1975).

Калканджиев 1938: П. Калканджиев. *Българска граматика*. Пловдив: Хр. Г. Данов. (Kalkandzhiev 1938: Kalkandzhiev, P. *Balgarska gramatika*. Plovdiv: Chr. G. Danov.)

Мурдаров и др. 2011: Мурдаров В. и др. *Обратен речник на българския език.* София: Изток-Запад. (Murdarov et al. 2011: Murdarov, V. et al. *Obraten rechnik na balgarskiya ezik*. Sofia: Iztok-Zapad.)

Пацева, под печат: Пацева М. Прозодични характеристики на някои суфикси. – В: *Българистични четения* (под печат). (Patseva, pod pechat: Patseva M. Prozodichni harakteristiki na nyakoi sufiksi. – In: *Balgaristichni cheteniya* (pod pechat). Sofia: UI Sv. "Kliment Ohridski".

Пашов, Първев 2009: Пашов, П., Хр. Първев. *Правоговорен и правописен речник на българския език*. София: УИ „Св. Кл. Охридски". (Pashov, Parvev 2009: Pashov, P., Hr. Parvev. *Pravogovoren i pravopisen rechnik na balgarskiya ezik*. Sofia: UI "Sv. Kliment Ohridski".)

Пенчев 1999: Пенчев Й. (ред.). *Словообразувателен речник на съвременния български книжовен език.* София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов". (Penchev 1999: Penchev, Y. (red.). *Slovoobrazuvatelen rechnik na balgarskiya knizhoven ezik.* Sofia: Akademichno izdatelstvo "Prof. Marin Drinov".

Радева 2007: Радева, В. *В света на думите*. София: УИ „Св. Климент Охридски". (Radeva 2007: Radeva, V. *V sveta na dumite*. Sofia: UI "Sv. Kliment Ohridski".)

РБЕ 1977 – 2015: *Речник на българския език.* Т. 1 – 15. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов". <http://ibl.bas.bg/rbe/> [08.03.2019]. (RBE 1977 – 2015: *Rechnik na balgarskiya ezik.* Sofia: Izdatelstvo na BAN "Prof. Marin Drinov". <http://ibl.bas.bg/rbe/> [08.03.2019].)

Селимски 2017: Селимски Л. *Приноси по словообразуване. Български и други славянски езици*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий". (Selimski 2017: Selimski, L. *Prinosi po slovoobrazuvane. Balgarski ezik i drugi slavyanski ezitsi*. Veliko Tarnovo: UI "Sv. Sv. Kiril i Metodiy".)

Стоянов 1983: Стоянов Ст. *Словообразуване*. – В: Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 2. София, Издателство на БАН. (Stoyanov, St. *Slovoobrazuvane*. – In: *Gramatika na savremennia balgarski knizhoven ezik.* T. 2. Sofia: Izdatelstvo na BAN.)

Тилков, Бояджиев 1978: Тилков, Д., Т. Бояджиев. *Ударението в българския книжовен език*. София: Народна просвета. (Tilkov, Boyadzhiev 1978: Tilkov, D., T. Boyadzhiev. *Udarenieto v balgarskiya knizhoven ezik*. Sofia: Narodna prosveta.)

Booij 2002: Booij G., *The Morphology of Dutch*. Oxford: Oxford University Press.

Bybee 1985: Bybee, J. *Morphology*: *a study into the relation between meaning and form*. Amsterdam: John Benjamins.

Chomsky, Halle 1968: Chomsky, N., M. Halle. *The Sound Pattern of English*. New York: Harper & Row.

Creemers, Don & Fenger 2018: Creemers, A., J. Don, P. Fenger. Some affixes are roots, others are heads. – In: *Natural language and linguistic theory*, 36 (1), pp. 45 – 84.

Dixon 1977: Dixon, R.M.W. *A grammar of Yidin.* Cambridge UP.

Hayes 1995: Hayes, B. *Metrical Stress Theory*. Chicago: University of Chicago Press.

Kiparsky 1983: Kiparsky P. Word-formation and the lexicon – In: F. Ingemann (ed.). *Procedings of the 1982 Mid-America Linguistics Conference*. Kansas: University of Kansas, pp. 3 – 29.

Manova 2009: Manova S. Closing suffixes in Bulgarian, Russian and German: the role of semantics. – In: Farkas Baráthi, M. (ed.). *Bulgarian Language and Literature in Slavic and Non-Slavic Contexts*. Szeged: JATE Press, pp. 286 – 292.

Manova 2015: Manova S. Affix Order and the Structure of the Slavic Word. – In: S. Manova (ed.). *Affix Ordering Across Languages and Frameworks*. Oxford: Oxford University Press, pp. 205 – 229.

Patseva 2017: Patseva, M. Some accent shifts in Greek loanwords in Bulgarian language. – In: *Studies in Greek Linguistics,* N 37, pp. 615 – 626.

Revithiadou 1999: Revithiadou, A. *Headmost accent wins*. The Hague: Holland Academic Graphics.

Revithiadou, Lengeris 2016: Revithiadou, A., A. Lengeris. One or Many? – In: J. Heinz & H. Van der Hulst (Eds.). *Dimensions of Phonological Stress*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 231 – 262.

Whitney 1889: Whitney, W. D. *Sanskrit Grammar*. Cambridge, Mass., Harvard University Press.

Zamma 2012: Zamma, H. Patterns and Categories in English Suffixation and Stress Placement. A PhD Dissertation, University of Tsukuba. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.501.1013&rep=rep1&type=pdf> [29.10.2018]

COHERING AND NON-COHERING AFFIXES FOR NOUN FORMATION

Mirena Patseva
Sofia University St. Kliment Ohridski

mirena.patseva@gmail.com

Abstract: In this work, I relate the prosodic dichotomy of suffixes as marked and unmarked adopted in the *headmost theory* to the more general division of cohering and non-cohering affixes proposed by Booij (Booij 2002). In the case of native suffixes, both groups are observed, while the non-native ones are predominantly cohering. Most of them are accented and those with a vowel onset can trigger resyllabification. The division into cohering and non-cohering suffixes is capable of justifying the arrangement of suffixes in derived words and, hence, to resolve some controversies related to the traditional class division. The prefixes show a tendency towards non-coherence.

Keywords: *prosodic characteristics of affixes, cohering and non-cohering affixes, native and non-native affixes*

Mirena Patseva
Faculty of Slavic Studies
Sofia University St. Kliment Ohridski
15 Tsar Osvoboditel Blvd.
Sofia 1504
Bulgaria

ANOTHER LOOK AT BULGARIAN DOUBLING[1*]

Olga Arnaudova
Education Permanente, Bulgarian Language Program
oarnaudova@gmail.com

Abstract: This paper explores in detail *clitic doubling* in Bulgarian and argues that it displays a degree of obligatoriness, distinctive features, and distribution, which should be reflected in the syntactic representation. *Type 1* includes absolute obligatoriness of clitic doubling with Experiencer predicates, while *Type 2* involves "structure-induced obligatoriness" with clitic left dislocation. This contributes to our understanding of doubling in Bulgarian from the point of view of grammar.

Keywords: *Bulgarian language, doubling, experiencers, syntax, clitic left dislocation, subject of predication*

1. Introduction

Doubling is one of the characteristics of Bulgarian.[2] Clitic reduplication or doubling is one of the distinguishing characteristics of Bulgarian (Manolova 1979; Rudin 1997; Franks, King 2000). It is attested in structures where an accusative or dative clitic pronoun is doubled by a noun or full pronoun. These structures appear to have "redundant" thematic structures, as the verb is simultaneously assigned two identical thematic roles: one to the clitic and one to the noun. In (1) and (2), for example, a proper name (referred to as "associate") is linked to a co-indexed resumptive clitic pronoun (enclitic):

1. Ivan Mariya go vidya.
   Ivan Mary him-CL.ACC saw.3SG
   Mary saw Ivan.'/ 'Ivan was seen by Mary.'
2. Na Ivan mu omrazvat/haresvat filmite.
   to Ivan him-CL.DAT bore.3PL/appeal.3PL films-DEF
   'Ivan is tired with the moves/likes the movies.'

It has to be noted that structures like (1), while fully grammatical, are rarely found in the literary variety of the language and therefore are not usually discussed in traditional grammars of Bulgarian.

In the last few decades, significant attempts have been made to systemize doubling and study the syntactic properties associated with it (Rudin 1986; Rudin 1997; Arnaudova 2002/2010; Krapova 2002; Franks, Rudin 2005; Bošković 2008; Harizanov 2014, among others). One of the important questions

---

[1*] I am grateful to two anonymous reviewers for their comments and suggestions. An earlier version of the paper was presented at the Bulgarian panel in honor of Catherine Rudin at the Slavic Linguistic Society Meeting -13 (2018): University of Oregon (Eugene, OR, USA).

[2] An interesting case of doubling in Bulgarian that has received recently a lot of attention in the literature is the so called 'Determiner Doubling', attested with quantifiers such as *sâšt* in (i), and with adjectives and adjectival pronouns as in (ii). Interestingly, the Balkan languages displaying clitic doubling also have determiner doubling:

(i) a. **tazi** sashtata kashta (Rudin 2018)
this same-DEF house

b. tozi nepriyatniya chovek (Arnaudova 1996)
this unpleasant-DEF man

c. tozi profesora ot universiteta (Arnaudova 1996)
this professor-DEF from university-DEF

This phenomenon has been first discussed by Arnaudova (1996), and recently by Rudin (2018; see more references therein). It will not be discussed in this paper.

that researchers have asked is whether clitic reduplication should be presented in a uniform way or rather consists of a number of (optional) phenomena. Before arriving at a uniform construction or analysis (if ever possible), we need to pose the question whether clitic-doubling cases should not be separated into several sub-types in order to be better understood structurally and semantically. In this paper, I investigate this question in more detail and suggest that a unified approach cannot account for all the cases at hand. Furthermore, I argue that at least in some cases the optionality noticed in previous generative and non-generative research might be linked to different varieties of the language, with the spoken variety requiring a clitic and the written variety not tolerating the (overt) use of clitics whenever possible.

In what follows I present a review of the known cases of clitic reduplication in Bulgarian and first discuss the cases at hand. Then I turn to distinguish between two main types of clitic doubling and propose an analysis.

2. Clitic doubling cases

In this section, we review the known cases where clitic doubling is attested in Bulgarian. One case is when we have an associate (noun or full pronoun which is a direct or indirect object) appearing in the left periphery of the clause,[3] as shown in (3). In the spoken variety, the clitic is (almost) always present.

Associate-Clitic

3.a. Tetradkata/edna tetradka sam ya zabravil.
Notebook-DEF/one notebook AUX it-CL.ACC forgotten
'I forgot the notebook/a notebook.'

b. Na men, pensionera, mi dadoha! (personal conversation)
to me, pensioner-DEF, me-CL.DAT gave.3PL
'They gave (it) to me, the retired person!'

c. A Daniel savsem sam go zaryazala. (from an e-mail)
And Daniel completely AUX him-CL.ACC abandoned
'I completely abandoned Daniel.'

In (4) below, multiple nouns appear as associates, each doubled by a clitic with the exception of dislocated subjects, such as *az* 'I', which do not have a corresponding (overt) clitic. Note that the order of the associates can be "*uchebnika, na Stoyan, az*", "*na Stoyan, az uchebnika*", "*az, na Stoyan uchebnika*", etc. In my view, this clearly indicates free order among them.

4. Az uchebnika na Stoyan mu go dadoh.
I textbook.the to Stoyan him-CL.DAT it-CL.ACC gave.1SG
Lit. 'As for me, the textbook, and Stoyan, I gave it to him.'

(Arnaudova, 2003)

We can tentatively assume that the division between spoken and written variety of the language is also one of the determining factors in deciding whether the clitic is used or not with *anticipatio* (along with other important factors discussed later in this paper).

In (5), a case of *anticipatio*, the doubled noun is shown to be able to follow the clitic.

Clitic-Associate (anticipatio)

5.a. Detsata (ya) obichat neja.
Children-DEF her-CL.ACC love her
'The kids love her.'

b. Mariya (mu) izprati pismo na rabotnika.
Maria him-CL.DAT sent.3SG letter to worker-DEF
'Maria sent a letter to the worker.'

(Harizanov 2014)

[3] The argument in this case can be also indefinite but needs to be specific. The associate has been in the past shown to be a specific, definite, direct or indirect object (see Leafgren 1997).

Consider as well the clitic doubled ditransitive construction in (6) where clitics and doubling are attested:

6. Ivan (j) (ya) prati knigata na Gabriela.
   Ivan her-CL.DAT it-CL.ACC sent.3SG book-DEF to Gabriela
   'Ivan sent Gabriela the book.'

Bulgarian also possesses "genuine" clitic doubling (CD) constructions that exhibit many of the properties of their Romance counterpart with the difference that we can find this type with Experiencer predicates, as illustrated in (6).[4] In all of the cases below, doubling is absolutely obligatory, *both in written and colloquial speech* and the absence of the clitic leads to an ungrammatical sentence.

7.a. Ivan *(go) boli garloto.
   Ivan him-CL.ACC aches throat-DEF
   'Ivan's throat aches.'
 b. Na Ivan *(mu) haresa filmat.
   to Ivan him-CL.DAT liked film-DEF
   'Ivan liked the film' (lit. 'The movie appealed to Ivan')

In the *feel-like* construction shown below, an overt pronoun or noun, will coexist with the clitic:[5]

8.a. Spi mu se na Petar.
   sleep mu-CL.DAT SE to Petar
   'Peter feels sleepy.'
 b. Na mene mi se spi.
   to me me-CL.DAT SE sleep
   'I have the urge to sleep.'/'I am sleepy.'

Clitic doubling is found also with affected arguments/possessors (the so called *malefactives* and *benefactives*), as pointed out by Iliyana Krapova (p.c.). Please note that unlike the Experiencer constructions mentioned above, the clitic with benefactives/malefactives can be sometimes omitted in the written variety of the language.

9. Az (mu) schupih/opravih na Ivan koleloto.
   I him-CL.DAT broke.1SG/fixed.1SG to Ivan bicycle-DEF
   'I broke/fixed Ivan's bicycle.'

As in Italian, clitic left-dislocated elements are not limited to DPs and they can be found with full clauses. An example with a CLLDed CP in Bulgarian is given below:

10. [$_{CP}$ Che toy ne e dobar politik] go razbraha veche vsichki.
   that he NEG AUX good politician it-CL.ACC.SG found.out.3PL already all
   'Everybody understood that Plamen is not a good politician.'

There is also doubling of *wh*-words, as shown in (11a). The hierarchy of the *wh*-words exemplified in (11b) where no doubling is attested, is violated in (10). This type of doubling is found predominantly in Colloquial Bulgarian (see Krapova, Cinque 2008 for detailed discussion):

11.a. *specific set, no hierarchy of wh-words*
   Na kogo koy mu podari kniga?
   To whom who.NOM him-CL.DAT donated.3SG book?
   'To whom who gave a book as a present?'

---

[4] It is the choice of predicate (e.g., psych and physical perception predicates, modal predicates, predicates with possessor datives, etc.) and the obligatoriness of the doubling clitic that distinguish "proper" CD constructions (see Manolova 1979; Krapova, Cinque 2008 for discussion).

[5] This construction is productive throughout Slavic with transitive and intransitive agentive verbs, and is used to express the fact that someone (the dative Experiencer) 'feels like V-ing', e.g., spi mi se ('I feel like sleeping' lit.: it sleeps to me). For a discussion of this construction in Slavic cf. Rivero, Sheppard (2003); Marušič, Žaucer (2006). Rivero and Sheppard (2003) observe that in West Slavic languages (Polish and Czech) the 'feel-like' interpretation is not available.

b. *multiple sets; fixed hierarchy of wh-words*

Koy	na	kogo	podari	kniga?
Who.NOM	who.DAT		donated.3SG	book?

'To whom who gave a book as a present?'

To summarize the discussion above, we can distinguish between Type 1 and Type 2 case, that is, clitics can appear with overt associates in two main environments:

12. **Type 1:** *Predicate-induced obligatoriness*
    - The associate is an Experiencer, or,
    - An affected argument (benefactive or malefactive) where an action of an individual affects another individual.

    Type 2: *Structure-induced obligatoriness (obligatory in colloquial speech; suppressed in written Bulgarian at least for some of the constructions)*
    - The associate is a definite or indefinite specific dislocated dative or accusative (usually to the left but right "dislocations" are also attested).
    - When *wh*-words in the left periphery appear to violate Superiority.

3. Previous syntactic accounts of Bulgarian doubling

3.1. Bulgarian grammars

Andreychin et al. (1977: §522: 376) make a point that we may have to deal with two different varieties of Bulgarian and with some kind of "avoidance" of certain structures due to influence from Russian. It is also true that doubling is largely found in Bulgarian dialects. This might account, at least in some cases, for differences in judgement and the perceived 'optionality'.

In traditional Bulgarian grammars (Gramatika BAN 1983), clitic doubling is seen as appropriate, and indeed obligatory, when it disambiguates between the arguments of the sentence; that is, when both the subject and object are left-dislocated.

For example, when the word order is reversed (a case of 'обратен словоред') and the object occupies a position usually occupied by the subject, as in (13), the presence of clitic pronouns can help disambiguate between the object and the subject of the sentence:

13.a.

Ivan	Mariya	go	vidya	vchera.
Ivan	Mary	he-CL.ACC.M	saw	yesterday

'As for Ivan, Maria saw him yesterday.'

b.

Ivan	Maria	ja	vidya	vchera.
Ivan	Mary	she-CL.ACC.F	saw	yesterday

'As for Maria, Ivan saw her yesterday.'

In sentences like (13) the doubling clitic is "selecting" in fact the object, as it is co-referential with it.

3.2. Early generative accounts (object agreement)

In earlier generative accounts of Bulgarian (Rudin 1997; Franks, King 2000) clitics are seen as functional agreement heads that may optionally associate with full DPs located in VP. According to this view, the associated arguments appear in the usual VP-internal positions (overt or null) and may raise overtly to a higher agreement projection to (optionally) check features in a spec-head configuration, and then even higher, undergoing a movement with A and A-bar properties (see Franks, King 2000 for discussion). The NP raises (covertly) to the specifier of this clitic projection to check a feature associated with definiteness. This analysis is based on a view that relies on the optionality of clitics in all clitic doubling constructions (see Rudin 1997: 24 – 25) and raises the question of how this optionality should be accounted for. Unlike genuine object agreement markers, object clitics in Bulgarian are not always attested, as predicted by this analysis.

3.3. Recent generative accounts (movement chains)

In recent years, Franks and Rudin (2005, 2006) and Harizanov (2014) have proposed that *regardless of the nature of the predicate*, clitic doubling is the outcome of syntactic movement.

According to Franks and Rudin (2006), pronominal clitics are heads of KPs (CaseP), which take a possibly null DP as a complement (the associate). The associate (a topic or an oblique object) moves through the SpecKP to a higher position in the clause (not shown here).

In the analysis presented by Harizanov (2014), and shown in (14), the nominal argument first merges in its *base* position and then merges again as the specifier of *v* if attracted by an EPP-feature. Then, the higher occurrence of the argument is reduced to its K head (i.e., Case- and ϕ-features) by the application of m-merger, while the lower occurrence is pronounced in full. Descriptively speaking, clitic doubling of the kind found in Bulgarian involves, according to this analysis, spelling out both the head and the foot of a movement chain.

14.

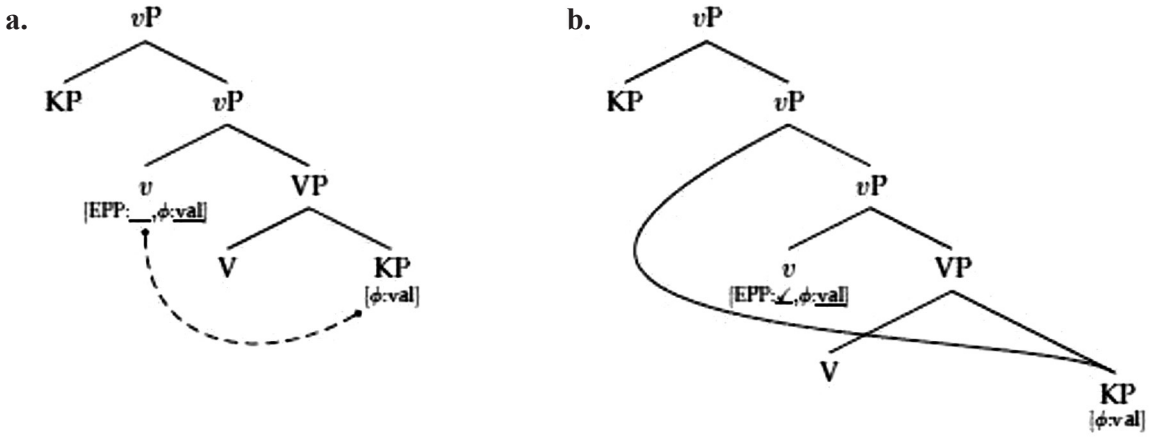

In my view, given the evidence presented above, before arriving at a uniform construction or analysis, we should consider the nature of the predicate. I propose that with *Type 1*, the left-hand Experiencer object is a high applicative in the sense of (Pylkkänen 2008), while with *Type 2*, the left-hand object is linked to a clitic-variable and appears in a domain higher than TP. This proposal is discussed in more detail below.

4. Clitic Left Dislocation structures

First, let us discuss the dislocated object appearing in the left periphery in the sentence as in (13) above. As proposed in (Arnaudova 2003), we will argue that the left-hand noun is base-generated above the clausal domain (CP) (see Arnaudova 2018 for discussion). It is the subject of predication and takes a predicate containing a variable (the clitic). This is shown in (15a) compared to (15b): in both cases there is something predicated about Ivan (15c).

15.a. Ivan go vidya.
Ivan he-CL.ACC,M (he/she) saw
'As of Ivan, he/she saw him'

b. Ivan doyde.
Ivan came.3SG
'Ivan came.'
There is an x (x=Ivan)

c. For some x (such that x=Ivan) came/was seen etc.

CLLD has no syntactic analogue in English or in any other Slavic language. External restrictor domains in this structure define a separate background existential presupposition related to discourse and identify an entity (which can be viewed as an inherent topic or event). This external domain has been equated semantically with "subject of predication" (Reinhart 1981), "higher predication domain", or "argument externalization" (Zubizarreta 2000), and has been described in syntactic terms as realized by adjuncts or, more

recently, by elements occurring in the specifier positions of topic operators (Zubizarreta 2000). As a result, the dislocated element is felt to be "removed" from the domain of the predication, providing an independent description of the referent. The presence or absence of the dislocated element does not alter the focus-topic structure of the lower predication domain, which is on the event or on an internal argument inside it.

5. Doubled Experiencers

Alexopoulou et al. (2003) examine a class of Broad Subjects that have the properties normally associated with subjects in A-positions. They differentiate them from left-dislocated constituents in A'-positions (close-external left-dislocated elements) and argue that Broad Subjects are "arguments of the sentential predicate" without being assigned a thematic role by the lexical predicate. Furthermore, they provide evidence that these subjects are not dislocated but are merged (and not moved) to [specTP]. The notion of Broad Subject is further developed by the study on applicatives across languages in (Pylkkänen 2008). I adopt this analysis for Experiencers with mandatory clitic doubling in Bulgarian.

Arnaudova and Krapova (2007) analyze structures with Experiencer arguments that display subject-like properties and hence qualify as a quirky subject, i.e., a non-Nominative subject. The Experiencer can be a Dative (Prepositional), Genitive, or Accusative object, while the Theme is invariably Nominative. Evidence for treating Experiencer Datives as filling a position distinct from that of topicalized datives in Clitic Left Dislocated Structures comes from the fact that in Bulgarian there are contexts where Experiencer fronting is perfectly fine, while fronting of a dative object of a transitive verb, which is an instance of left dislocation, is quite marginal (see Arnaudova, Krapova 2007 for the details of this discussion).

Consider now the example in (16) and the structure proposed in (17).

16. Na Ivan mu omraznaha filmite
    to Ivan him-CL. DAT became.boring.3PL movies-DEF
    'Ivan got tired of the movies.'

17. 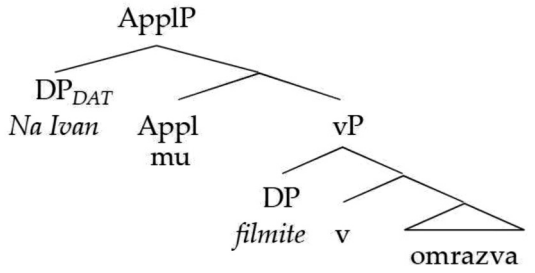

In (17), the overt Experiencer in sentence-initial position is an additional close-internal argument, which is being applied in the sense of Pylkännen (2002), Cuervo (2003). It is licensed by a high applicative phrase that takes the *v*P as its complement. The light verb structure contains all the arguments of the predicate, while the Experiencer DP is in sentence-initial position (*Na Ivan*).

The doubled element in this case is either a discourse subject or a quirky subject and is *categorical* in nature (in the sense of Kuroda 1972) with the clitic being a marker of a categorical statement similarly to the *wa* particle in Japanese.

Semantically, a categorical statement consists of two parts (double statement), one of which is the recognition of existence of an entity and the second—the predication itself, or the property attributed to that entity. We leave for future research the question how restrictor domains in structures with clitic left-dislocated elements discussed above related semantically to these quirky subjects.

6. Conclusion

The proposal outlined in the paper is that full-fledged arguments in Bulgarian can be base-generated at two different levels of predication: as an applicative within the vP (for doubling with Experiencers-Type 1) and in a higher predication domain above IP (TP) (for clitic left dislocations-Type 2). These two types trigger clitic doubling structures.

While displaying an array of features, which distinguishes them, these two types of structures can be tentatively unified from a semantic point of view as they both display a discourse subject.

References

Alexopoulou et al. 2003: Alexopoulou, T, E. Doron, C. Heycock. Broad Subjects and Clitic Left Dislocation. – In: Adger, D., C. de Cat, G. Tsoulas (Eds.) *Peripheries: Syntactic edges and their effects*. Dordrecht: Kluwer, pp. 329 – 358.

Andreychin et al. 1977: Андрейчин, Л., К. Попов, С. Стоянов. *Граматика на българския език.* София: Наука и изкуство. (Andreychin. L., K. Popov, S. Stoyanov. Gramatika na balgarskiya ezik, Sofia: Nauka i izkustvo.)

Arnaudova 1997: Arnaudova, O. Demonstratives and the Structure of the Bulgarian DP. – In: Krapova, I., M. Vulchanova (Eds.). *Papers from Second FASSL Conference*, Sofia.

Arnaudova 2002: Arnaudova, O. Clitic Left Dislocation and Argument Structure in Bulgarian. – In: J. Toman (Ed.). *Proceedings of FASL-10. Michigan Slavic Publications, pp. 23 – 46.*

Arnaudova 2010: Arnaudova, O. *Focus and Bulgarian Clause Structure: Word Order Variation and Prosody*. Saarbrücken: VDM Verlag

Arnaudova, Krapova 2006: Arnaudova, O., I. Krapova. Clitic Reduplication in Bulgarian: Towards a Unified Account. – In: Compton, R., M. Goledzinowska, U. Savchenko (Eds.), *Formal Approaches to Slavic Linguistics: The Toronto Meeting 2006 (FASL 15)*. Ann Arbor: Michigan Slavic Publications.

Cinque 1990: Cinque, G. *Types of Ā-dependencies*. Cambridge, MA: MIT Press.

Evans 1980: Evans, G. Pronouns. – In: *Linguistic Inquiry*, vol. 11, pp. 337 – 362.

Franks 1995: Franks, S. *Parameters of Slavic morphosyntax*. New York: Oxford University Press.

Franks, King 2000: Franks, S., T. H. King. *A Handbook of Slavic Clitics*. New York: Oxford University Press.

Franks, Rudin 2006: Franks, S., C. Rudin. What Makes Clitic Doubling Obligatory? – In: Езиковедски изследвания в чест на ст.н.с. д.ф.н. Йордан Пенчев Пенчев. 267-78. (Franks, S., C. Rudin. What Makes Clitic Doubling Obligatory? – In: Ezikovedski izsledvaniya v chest na st.n.s. d.f.n. Yordan Penchev Penchev, pp. 267 – 278.)

Gramatika BAN 1983: *Граматика на съвременния български книжовен език.* Том 3. Синтаксис. София: БАН. (Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. Vol. 3. Sintaksis. Sofia: BAS)

Harizanov 2014: Harizanov, B. Clitic Doubling at the Syntax-Morphophonology Interface: A-movement and Morphological Merger in Bulgarian. – In: *Natural Language and Linguistic Theory,* vol. 32(4), pp. 1033 – 1088.

Kuroda 1972: Kuroda, S-Y. The Categorical and the Thetic Judgment. – In: *Foundations of Language,* vol. 9:, pp. 153 – 185.

Krapova 2002 Krapova. I. On the Left Periphery of the Bulgarian Sentence. – In: *University of Venice Working Papers in Linguistics*, vol. 12, pp. 107 – 128.

Krapova, Cinque 2003: Krapova, I., G. Cinque. Clitic Reduplication Constructions in Bulgarian. – In: Kallulli, D., L. Tasmowski (Eds.). *Clitic Doubling in the Balkan Languages*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 257 – 287.

Manolova 1979: Манолова Л. Употреба на удвоеното допълнение в българския книжовен език. – В: Известия на Института за български език, т. 13. София: БАН. (Manolova, L. Upotreba na udvoenoto dopalnenie v balgarskiya knizhoven ezik. – In: Izvestiya na Instituta za balgarski ezik, vol. 13. Sofia: BAS.)

Marušič, Žaucer 2006: Marušič, F., R. Žaucer, R. On the Intensional FEEL-LIKE Construction in Slovenian: A Case of a Phonologically Null Verb. – In: *Natural Language and Linguistic Theory,* vol. 24(4), pp. 1093 – 1159.

Pylkkänen 2008: Pylkkänen, L. *Introducing Arguments.* Cambridge, MA: MIT Press.

Reinhart 1981: Reinhart, T. Pragmatics and Linguistics: An Analysis of Sentence Topics. – In: *Philosophica*, vol. 27, pp. 53 – 93.

Rivero, Sheppard 2003: Rivero, M.L., M. Sheppard. Indefinite Reflexive Clitics in Slavic: Polish and Slovenian. – In: *Natural Language and Linguistic Theory,* vol. 21(1), pp. 89 – 155.

Rudin 1991: Rudin, C. 1991. Topic and Focus in Bulgarian. – In: *Acta linguistica Hungarica*, vol. 40, pp. 429 – 447.

Rudin 1997: Rudin, C. Agr-O and Bulgarian Pronominal Clitics. – In: Lindseth, M., S. Franks (Eds.). *Formal Approaches to Slavic Linguistics 5: The Indiana Meeting 1996*. Ann Arbor, MI: Michigan Slavic Publications, pp. 224 – 252.

Rudin 2018: Rudin, C. Multiple Determination in Bulgarian and Macedonian: An exploration of structure, usage, and meaning. – In: Dickey, S. M. R. Lauersdorf (Eds.). *V zeleni drželi zeleni breg: Studies in Honor of Marc L. Greenberg*. Bloomington, IN: Slavica Publishers, pp. 263 – 286.

Zubizarreta 1998: Zubizarreta, M. L. *Prosody, Focus, and Word Order*. Cambridge, MA: MIT Press.

НОВ ПОГЛЕД КЪМ УДВОЯВАНЕТО В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Олга Арнаудова

Резюме: В тази статия се прави обстоен преглед на структурите, при които има дублиране с клитични местоимения (енклитики), и се твърди, че тези структури показват степен на задължителност, отличителни черти и разпределение, които трябва да бъдат отразени в синтактичното представяне. Тип 1 включва абсолютна задължителност на удвояване с предикати, изразяващи състояния, докато при тип 2 има „предизвикана от структурата задължителност“ с клитично ляво преместване (Clitic Left Dislocation). Този анализ обогатява нашата представа за дублирането в българския език от граматична гледна точка.

Ключови думи: *български език, удвояване, предикати за състояния, синтаксис, клитично ляво преместване, субект на предикацията*

Olga Arnaudova
Continuing Education, Bulgarian Language Program
Centre-East French Catholic School Board, Canada
181 rue Donald, Ottawa, Ontario
Canada

НЯКОИ ОСОБЕНОСТИ НА СЛОВОРЕДА В БЪЛГАРСКИЯ РАЗГОВОРЕН СИНТАКСИС

Радослав Цонев
Югозападен университет „Неофит Рилски“
radoslavtsonev@swu.bg

Резюме Изследването представя и анализира някои от специфичните синтактични особености и конструкции в словореда на българската разговорната реч. Желанието за максимална и едновременно с това бърза информативност в устната комуникация провокира появата на многобройни промени в структурата на изказването. Често се нарушава смисловата цялост на репликите и се налага събеседниците да променят формалния строеж на изказа, за да възстановят точния му смисъл. В повечето случаи предпочитаното място за отделните елементи в разговорните изкази зависи от емфатичната им функция. Определящи за словореда са субективното отношение и емоционалното състояние на участниците в разговора.

Ключови думи: *синтаксис, разговорна реч, словоред*

1. Увод

Предмет на проучването е словоредът в българския разговорен синтаксис. Основната цел на изследването е на базата на езиков материал, включващ примери с разговорна реч от лични наблюдения на информатори в неофициална среда, участници в телевизионни продукции и радиопредавания, да бъдат представени и анализирани някои характерни черти на разговорния синтаксис.

Словоредът на разговорната реч притежава редица специфични особености. В него се откриват много отклонения от книжовния език. Според теорията за актуалното членение на изречението неговите части се разделят на главни и второстепенни на синтактично и на комуникативно равнище. При стилистично неутралното книжовно изказване обикновено на първо място стои познатата информация, наречена тема, а новата информация – ремата[1], е на втора позиция (т.нар. обективен словоред) (Граматика / Gramatika 1983: 48 – 50). Темо-ремното изказване е типично за книжовния словоред, напр.:

1. ***Иван*** *трябва да пие повече чай //*

Отличителна черта на разговорния словоред е „комуникативният принцип, на който се подчиняват елементите на изказването“[2] (Ангелова / Angelova 1994: 79). Стандартното темо-ремно разположение, което е характерно за неутралното изказване, често бива нарушавано при непринуденото общуване. За разлика от обективния субективният (актуален) словоред предполага по-предно място за новата (допълнителна) информация в резултат на субективната оценка или емоционалното отношение на говорещото лице (Попова, Попов и др. / Popova, Popov et al. 2009: 416). Ремо-темното изказване е характерна особеност на по-свободния словоред в разговорната реч[3], напр.:

2. ***Повече чай*** *трябва да пие Иван //*

---

[1] В по-ново време в някои варианти на теорията вместо термините тема и рема се използват и названията topic и comment (Илиева / Ilieva 2001: 285), топик – коментар, фокус – фон и др. (Тишева, Джонова / Tisheva, Dzhonova 2006: 232).

[2] Според И. Ангелова в разговорната реч комуникативно натоварените единици стоят в началото на репликата, тематичните – в нейния край, а в някои случаи тематичният глагол би могъл въобще да не се появи (Ангелова / Angelova 1998: 528).

[3] Принципът за актуализиращата функция на словореда и за преместването на ремата в началото на изказването е характерен и за устно-разговорната синтактична система на руския език (Василева, Стайкова Vasileva, Staykova 1988: 156; Лаптева / Lapteva 1976: 185).

Прагматичността провокира участниците в разговора в повечето случаи да започват със значимите (според тях) и познати факти и след това да преминат към по-незначителните и непознати факти. В неформалната комуникация, при която събеседниците имат пряк контакт, е отчетливо въздействието на говорещите върху собствените и чуждите реплики. Това променя първоначалните комуникативни задачи на участниците по време на разговора и влияе на словореда, но не и на мястото на информативно значимите елементи в изказването, напр.:

3. П: – *Викам си нещо / е така // Даже точно е такова / сам да си // Нали… // Пак малко сам // И некси / мисля / че ше ми е интересно / това новото // Да си направа един паладин // Нали като почнеш отначало с* ***некакъф герой*** */ винаги ти е интересно //*

В: – *Кат си* ***с нов герой*** */ да //*

П: – ***С нов герой*** *//*

В: – *За разнообразие //*

Много често говорещият повтаря или изпуска части или цели изкази, прибавя допълнителни елементи към своето изказване или разменя местата им. Паузите и прекъсванията в диалогичното общуване са причина за допълване на адресантното изказване от адресата. Непосредственото общуване предполага взаимно влияние върху изказването от страна на участниците в комуникацията. Повечето реплики на комуникантите са зависими от ситуацията и контекста, въпреки че разкъсванията, разместванията, изпаданията на елементи и добавянето им в разговорните изказвания са в много по-голяма степен немотивирани за разлика от книжовния език.

2. Словоред на разговорните конструкции

2.1. Словоред на автономните конструкции

Като автономни конструкции в разговорния синтаксис се означават изказите, които имат относително самостоятелно място и съответстват най-общо на простото изречение в книжовния език (Ангелова / Angelova 1994: 87).

2.1.1. Място на подлога

2.1.1.1. В повечето случи подлогът стои преди сказуемото, както е в т. нар. обективен словоред:

4.а. ***Калин*** *ми писà вчера //*

4.б. ***Предметите*** */ по друг начин вече се ролват //*

4.в. ***България*** *също членува там //*

4.г. ***Аз*** *съм на двайсе и две години //* ***Живота*** *е пред мен //*

4.д. ***Той*** *още не ги е видял //* ***Той*** *в момента е при баба си //*

4.е. *Така че продължаваме // Още по-добре //* ***Разговора*** *ни продължава //*

2.1.1.2. Много по-често, отколкото в книжовния език, в разговорната реч се откриват и конструкции, в които подлогът е след сказуемото[4]:

5.а. *Ааа / добре // Обаче... / сá малко грее* ***слънце*** *//*

5.б. *Да се напра... / направи /* ***пресконференция*** *//*

5.в. *Тогава беше май / единствена* ***телевизия*** *//*

5.г. *Предстоят интересни* ***срещи*** */ специални* ***събеседници*** *//*

5.д. *Да не говоря въобще за ритъма на живот / за начина на живот / защото това... // Така или иначе се случват тези* ***неща*** *//*

5.е. *Топи се наш... / българската* ***нация*** *//*

2.1.2. Място на сказуемото

2.1.2.1. В разговорната реч сказуемото заема начална позиция предимно в изкази, в които адресатът отговаря на вече зададен от адресанта въпрос:

6.а. В: – *Ф понеделник какво правиш?*

Р: – ***Хода*** *по гората // Сека сутрин почти //*

---

[4] По-подробно за реализирането на подлога и на допълнението в дясната периферия на изказването (т. нар. д я с н а д и с л о к а ц и я) в разговорната реч вж. у Й. Тишева (Тишева / Tisheva 2009: 244 – 255).

6.б. Г: – *Ти не си искала изобщо да се чува / че ще стар… // Защо го направи това? //*
В: – ***Имахме*** *//* ***Имахме*** *така доста спорове със продуцентите //*
6.в. А: – *[Искаш да кажеш]*[5] */ че тях държавата ги подкрепя [а вас не] //*
Р: – *[**Подкрепя** ги] със сигурнос //*
6.г. М: – *На какво искаш да я научиш?//*
Д: – ***Да не се занимава*** *с моята професия //*

Този тип конструкции са тъждествени на изказите с елидиран подлог, когато той е изразен с лично местоимение:

7.а. ***Ще пуснем*** *след малко един видеоматериал //*
7.б. ***Отидох / пуснах*** *му го /* ***чу*** *го / и* ***каза / прайм*** *го //*
7.в. *В смисъл вече* ***усетиха се*** */* ***видяха*** *// Просто да направиш ей така / нали / не е достатъчно //*
7.г. *Ааа ...* ***запазвам*** */ как* ***да кажа*** */ бонтона //*

2.1.2.2. Характерно за разговорния синтаксис е и наличието на сказуемо в края на изказването (в случаите, когато другите части на изказа са носители на по-важната информация):

8.а. *Ммм / малко влезнàх // Не / не / до сà правѝх камъните /* ***подготвях*** *//*
8.б. *Ето ти лимонче / сà ще* ***одрежеме*** *//*
8.в. *Добра / хубава музика* ***правиш*** *//*
8.г. *Марче / жива и здрава* ***бъди****! //*

2.1.3. Словоред на второстепенните части

2.1.3.1. Най-често в разговорната реч своето неутрално място променя допълнението (пряко и непряко). Отново поради стремежа към по-предна (емфатична) позиция:

2.1.3.1.1. Пряко допълнение:

9.а. ***Краставички*** */ резани* ***домати*** */ ако искаш // Или не смееш? //*
9.б. ***Кафе*** *трябва да пиеш // Разбрах / че си се отказала напоследък …//*
9.в. *Малее! //* ***Рокля*** *да купя тамън //*
9.г. В: – ***Закуски*** *купи ли? //*
П: – ***Баничики*** *и* ***миленки*** *купих //*

2.1.3.1.2. Непряко допълнение:

10.а. ***За деца*** *и* ***за такива неща*** *няма определен / няма определено време //*
10.б. ***За поканата*** *чакаме още //*
10.в. ***Със музика*** *се изпращахме //*
10.г. Р: – *Тия яйца какви са? //*
Н: – ***От кокошките*** *// Пресни са //*

2.1.3.2. Определението (съгласувано и несъгласувано) също мени местоположението си

2.1.3.2.1. Типично разговорна за съгласуваното определение е позицията след определяемото (т.нар. постпозиционно определение):

11.а. *Купи си офчарка* ***немска*** *//*
11.б. *Има хора* ***различни*** *//*
11.в. *Студ* ***секакъф*** *сме виждàли / ама чак толко... //*
11.г. *Мацка* ***яка*** *ти казвам / мноо яка //*

2.1.3.2.2. При несъгласуваното определение като по-разговорно може да бъде посочено мястото на определението преди определяемото (т.нар. антепозиционно определение):

12.а. ***На Иван*** *героя ного ме кефи //*
12.б. ***На комшията*** *ладата не иска да запали //*
12.в. *Колко ви е* ***за тока*** *сметката на месец?//*
12.г. ***На*** *моя* ***живот*** *драмата ... / аъ / не свършва //*

---

[5] С квадратни скоби са означени изказите, които се застъпват при едновременно говорене на няколко участници в разговора. За този начин на отбелязване на случаите с т. нар. overlaps (застъпване на различни части от репликите на различни говорещи вж. Тишева / Tisheva 2006: 285).

2.1.3.3. Обстоятелствените пояснения в разговорната реч може да заемат различно място в изказването в зависимост от комуникативната необходимост[6]. В това отношение няма големи разлики с книжовния език и обстоятелствените пояснения се откриват както в препозиция спрямо сказуемото, така и в постпозиция:

13.а. ***По-лесно*** *става така //*

13.б. ***Тука*** *те викам //*

13.в. ***Доста*** *се смяхме тука със колегите ти по време докато… //*

13.г. *И* ***на другия ден*** *вече почват // Телефоните звънят във къщи // Журналисти / колеги / приятели / роднини //*

13.д. *Обратно сме* ***във нашето студио*** *//*

13.е. *Няма да се обявяваме* ***предварително*** *//*

13.ж. *Шото аз съм постоянно* ***на пазара*** */* ***фъф фризьорския салон*** */* ***ф магазина*** *//*

13.з. *Ми да / за съжаление // На мен така ми е мноо… // Толкова време вече / той е* ***вътре ф момента*** *//*

2.2. Словоред на полипредикативните конструкции

Това са конструкции, които съдържат предикативни елементи и според И. Ангелова в най-общ смисъл съответстват на сложното съставно изречение в книжовния език, като се отчита условността при прилагането на понятията хипотаксис и паратаксис в разговорния синтаксис (Ангелова / Angelova 1994: 91). За разлика от книжовния език, в който съчинителните и подчинителните отношения в изречението са ясно определени, в устната комуникация паратактичните и хипотактичните връзки в изказването често биват нарушавани. Това нарушение на синтактичния строеж на изказа се реализира както чрез смесването на съюзните връзки по форма и по смисъл, така и чрез изпадане на някой от свързващите елементи. Налице са много случаи, в които подчинителни по форма съюзи в изказването могат да бъдат възприемани като съчинителни по смисъл и обратното – съчинителни по форма съюзи изразяват подчинителни синтактични отношения[7].

Преструктурирането в рамките на полипредикативната конструкция се реализира по-трудно, тъй като при позиционирането си в по-предно (актуално) място даденият елемент трябва да преодолее повече компоненти на изказването. В полипредикативните изказвания разместванията се осъществяват не само в рамките на главния и на подчинения изказ, но могат да се извършат и на границата помежду им (Ангелова / Angelova 1994: 91). Въпреки усложнената ситуация този тип размествания също са чести, а понякога елементи от подчинения изказ преминават в главния или преди него (Ангелова / Angelova 1994: 92 – 93).

В повечето случаи предпочитаното място за отделните елементи в изказите се определя от емфатичната функция и е аналогична на промените в автономните конструкции. Стремежът е информативно значимият елемент да заеме начална или близка до началната позиция.

2.2.1. Промени в словореда на главния изказ

Промените в словореда на главния изказ са аналогични на разместванията в автономните конструкции. Тук ще бъдат маркирани някои от по-разговорните позиции на елементите:

2.2.1.1. Място на подлога след сказуемото:

14.а. *Пò към тях си /* ***Ванка /*** *откак... / откак се върнàха //*

14.б. *Странни са ми* ***разбирания*** */ които аз не се асоциирам с тях //*

14.в. *Стартира* ***предаването*** */ без абсолютно никой да знае //*

14.г. *Не трябва да коментират* ***хора*** */ които са били при мене на заплата / и то доста дебела в случая //*

14.д. *Усещам* ***аз*** */ че ще стане много разгорещено в нашето студио //*

---

[6] По-подробно за словореда на обстоятелствените пояснения за време и за място и посока в българската разговорна реч вж. у Ст. Теофилова (Теофилова / Teofilova 2017: 102 – 116).

[7] По-подробно за конкуренцията между паратаксиса и хопотаксиса в българската разговорна реч вж. у Р. Цонев (Цонев / Tsonev 2016: 160 – 171).

2.2.1.2. Инициално място за допълнението:
2.2.1.2.1. Пряко допълнение:
15.а. ***Гуми*** *купих / щото без гуми зимата.../*
15.б. ***Децата*** *ше ги прибереш ли / че съм на работа пò до късно? //*
15.в. ***Кафе*** *да те почерпя / да се расъним? //*
15.г. ***Микрофона*** *земи / защот нямаш микрофон и... //*

2.2.1.2.2. Непряко допълнение:
16.а. ***За деца*** *и* ***за*** *такива* ***неща*** *няма определен / няма определено време / кат решиш //*
16.б. ***За сън*** *нааме мноо време / понеже трява да ставаме рано //*
16.в. ***Със мен*** *пише тука / готви се за училище //*
16.г. ***С Емануела*** *ще говора повече / ти докат пиеш кафе //*

2.2.1.3. Позиция на определението:
2.2.1.3.1. Съгласувано определение в постпозиция:
17.а. *Компромиси* ***сякакви*** *направих / да се съберем //*
17.б. *Иска се ... / смелос* ***голяма*** *се иска / да предложиш пред цяла България //*
17.в. *Родителите* ***фсички*** *от това се вълнуват / които имат деца //*
17.г. *Сичко беше въф рози /* ***червени*** */ като влизаш въф... / от външната врата //*

2.2.1.3.2. Несъгласувано определение в антепозиция:
18.а. ***От лефчето*** *чашите зѐми / да пием по кафе //*
18.б. ***На Слави*** *парчето ние го държахме ф тайна / доколкото е възможно //*
18.в. ***По*** *вътрешни* ***болести*** *изпита / дето беше вчера //*
18.г. ***Със здравеопазването*** *проблемите ще ги има / докато държавата не се намеси //*

2.2.2. Промени в словореда на подчинения изказ
2.2.2.1. Място на подлога след сказуемото:

19.а. *Знех си / много са зле в момента* ***Реал*** *//*
19.б. *Викам си / чак пък да си тръгнат* ***студентите*** *//*
19.в. *Болката е много силна / когат се покаже* ***истината*** *//*
19.г. *Така си мисля / защото... направо си го изнудихме* ***ние*** *//*

2.2.2.2. Инициално място за допълнението:
2.2.2.2.1. Пряко допълнение:
20.а. *Не ме омайвай /* ***тиа*** *сме ги слушàли ного //*
20.б. *Ти прес това време ми расказвай /* ***прибори*****те** *докато ги наредат //*
20.в. *А вярно ли е / че .... /* ***парфюмите*** *са ти ги прибрали на летището ? //*
20.г. *Ама ти / ако знаеш / какви* ***неща*** *правеха двамата //*

2.2.2.2.2. Непряко допълнение:
21.а. *Няма да те питам повече /* ***за семейството*** *не се пита //*
21.б. *Аз съм забелязала / че* ***на гостите*** *сервира той //*
21.в. *Много хубаво / много романтично / мъ когато /* ***на прическата*** *ми й се разказа играта... //*
21.г. *Това е малко вестникарска история /* ***за нас*** */ което пишат //*

2.2.2.3. Позиция на определението:
2.2.2.3.1. Постпозиционно съгласувано определение:
22.а. *Чуда се / как около вас е пълно винаги с мъже* ***фсякакви*** *//*
22.б. *Сичко е окей / шом има гроздова ракия / и вино... /* ***мелнишко*** *//*
22.в. *Приятно ми е да посрещна на кафе Емануела /* ***слабичка и красива*** *//*
22.г. *Просто си мислеше / че такава жена /* ***хубава*** *и* ***умна*** */ трудно се печели //*

2.2.2.3.2. Антепозиционно несъгласувано определение:
23.а. *Не си и помисляй /* ***на кака*** *парите да зимаш //*
23.б. *Но когат дойдоха майсторите / явно не прецениха / че* ***на децата*** *стаята е по-малка //*
23.в. *И влязохме въф един магазин за пръс... / да купим* ***от*** *венецианско* ***стъкло*** *пръстени //*
23.г. *За нула време се върнаха / за* ***на Влади*** *колата / да я издърпат //*

2.2.3. Паралелно позициониране в лявата част на изказите (главен и подчинен) на два елемента:

2.2.3.1. Пряко допълнение (в главния изказ) и пряко допълнение (в подчинения изказ):

24.а. ***Тях*** *утре ще ги проверявам / че* ***време*** *нямам хич //*
24.б. ***Ножицата*** *използвай /* ***нокторезачката*** *я потурчихме некъде //*
24.в. ***Подарък*** *си искаше тя //* ***цветя*** *си искаше //*

2.2.3.2. Непряко допълнение (в главния изказ) и непряко допълнение (в подчинения изказ):

25.а. ***За мъжа й*** *не й пука / понеже* ***за нея*** *друг ще се намери //*
25.б. ***По геометрия*** *беше особено тежко / щото* ***по математика*** *бях пълна нула / да //*
25.в. ***На децата*** *дрехите са на скрина / понеже* ***на Рая*** *ризата вчера два часа я търсих //*

2.2.3.3. Съгласувано определение в постпозиция (в главния изказ) и съгласувано определение в постпозиция (в подчинения изказ):

26.а. *Бизнесмен* ***голем*** *станà / шот мошеник* ***малък*** *беше ...//*
26.б. *Приятел* ***верен*** *не се предава / че приятелство* ***истинско*** *вече почти няма //*
26.в. *Желание като имаш* ***голямо*** */ той момента /* ***подходящия*** *ще дойде //*

2.2.3.4. Несъгласувано определение в антепозиция (в главния изказ) и несъгласувано определение в антепозиция (в подчинения изказ):

27.а. ***На баба*** *му парите не стигнаха /* ***на баща*** *му дълговете да изплати //*
27.б. ***На парното*** *тръбите минават там /* ***на пералната*** *кранчето / където е //*
27.в. ***От кол и въже*** *обожатели имах тогава // щом и* ***с пари*** *кандидати... / бедни / сякакви //*

2.2.4. Конструкции, в които елементи от подчинения изказ преминават в главния или преди него:

28.а. ***На тренировка*** */ не мисля / да те водя днеска //*
28.б. *Само след мъничко очакваме най-обсъжданата седмица / ааа /* ***най-обсъжданата двойка*** *миналата седмица да стартира //*
28.в. ***На козирозите*** *знаеш / че им е хубава тази година / нааа... / спорет китайския хороскоп //*

2.2.5. Много типични за разговорния синтаксис са и изказванията, в които не отделни елементи, а целият подчинен изказ преминава в началото на изказването на мястото на главния:

29.а. ***Та закъснехме*** */ Замотахме се с децата //*
29.б. ***Па тя мож да придобие някъф друг вид*** */ Важното е да я облечеш //*
29.в. ***Ама аз ше съм си заминал*** */ Той нека дойде //*
29.г. ***Еми те си карат велковата*** */ Предупредих ги вече //*
29.д. ***Пък са хубави*** */ узрели / дават ги на животните / язък //*
29.е. ***Хем тръгнàхме последни*** */ Стигнàхме първи //*
29.ж. ***Ем с магданоз вместо с копър*** */ Много вкусно става //*
29.з. ***Зашото го познавам*** */ Не съм и очаквал друго //*
29.и. ***Понеже си много отворен*** */ Сърбай си попарата //*
29.й. ***Шом не му стиска*** *// Нека си трае //*

3. Заключение

Въз основа на представените в работата наблюдения и примери могат да бъдат направени следните изводи:

3.1. Устното общуване се характеризира с недостатъчна подготвеност на изказването, с непринуденост и липса на етикетна скованост, а също така и с повишена роля на паралингвистичните фактори (мимики, жестове и др.), с конкретност, стихийност и небрежно отношение към граматичните норми. Желанието за максимална и едновременно с това бърза информативност на комуникантите провокира появата на многобройни допълвания, съкращения на изказването в неоформаланата комуникация. Често се нарушава смисловата цялост на репликите и се налага събеседниците да променят формалния строеж на изказа, за да възстановят точния му смисъл.

3.2. Ако приемем, че в книжовния синтаксис е водещ принципът за нормативност и интелектуализация, то в синтаксиса на разговорната реч е силно изразен стремежът към неофициалност и експресивност[8].

3.3. Изказванията на говорещите са с голяма свобода при структурирането и подредбата си[9]. Адресантът е този, който определя коя част от репликата е същностна. По този начин в редица случаи неизвестната информация може да се поднесе напред. Словоредът вече не е актуален, а субективен и емфатичен. За него определящи са субективното отношение и емоционалното състояние на участниците в разговора.

3.4. Разговорният словоред споделя някои от особеностите на книжовния. Позицията на подлога пред сказуемото например е предпочитаната и в устната комуникация, както е в нормативния език. Обстоятелствените пояснения могат да бъдат както в препозиция спрямо сказуемото, така и в постпозиция, подобно на книжовния синтаксис и т.н.

3.5. Словоредът на разговорната реч обаче притежава и редица специфични черти. Много почесто, отколкото в книжовния език, в разговорния синтаксис се откриват автономни конструкции, в които подлогът е след сказуемото. С голяма употреба са изкази, в които сказуемото заема начална позиция (предимно когато адресатът отговаря на вече зададен от адресанта въпрос, но не само). Характерно за разговорния синтаксис е и наличието на сказуемо в края на изказването (в случаите, когато другите части на изказа са носители на по-важната информация). Своето неутрално място променя допълнението (пряко и непряко), отново поради стремежа към по-предна (емфатична) позиция. Много типични са постпозицията (след определяемото) за съгласуваното определение и антепозицията (преди определяемото) за несъгласуваното определение.

3.6. В по-голяма степен в сравнение с книжовния език предпочитаното място за отделните елементи в полипредикативните конструкции се определя от емфатичната функция и информативно най-значимият заема начална или близка до началната позиция. Типично разговорни са паралелното позициониране в лявата част на изказите (главен и подчинен) на два елемента; конструкциите, в които елементи от подчинения изказ преминават в главния или преди него; изказванията, в които не отделни елементи, а целият подчинен изказ преминава в началото на изказването на мястото на главния и др.

Цитирана литература / References

Ангелова 1994: Ангелова, И. *Синтаксис на българската разговорна реч (в съпоставка с руски, чешки, полски език).* София: УИ „Св. Климент Охридски". (Angelova 1994: Angelova, I. *Sintaksis na balgarskata razgovorna rech (v sapostavka s ruski, cheshki, polski ezik).* Sofia: UI "Sv. Kliment Ohridski".)

Ангелова 1998: Ангелова, И. Организация на репликата в българската разговорна реч. – В: *Български език*, кн. 6. с. 525 – 528. (Angelova 1998: Angelova, I. Organizatsiya na replikata v balgarskata razgovorna rech. – In: *Balgarski ezik*, kn. 6. pp. 525 – 528.)

Василева, Стайкова 1988: Василева, А., Х. Стайкова. *Русская разговорная речь в сопоставлении с болгарской.* София: Народна просвета. (Vasileva, Staykova 1988: Vasileva, A., H. Staykova. *Russkaya razgovornaya rechy v sopostavlenii s bolgarskoĭ.* Sofia: Narodna prosveta.)

Граматика 1998: *Граматика на съвременния български книжовен език.* Т. 3. Синтаксис, част 2. София: БАН. (Gramatika 1998: *Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik.* T. 3. Sintaksis, chast 2. Sofia: BAN.)

Илиева 2001: Илиева, Л. *Увод в общото езикознание.* Благоевград: Унив. изд. „Неофит Рилски". (Ilieva 2001: Ilieva, L. *Uvod v obshtoto ezikoznanie.* Blagoevgrad: Univ. izd."Neofit Rilski".)

Лаптева 1976: Лаптева, О. *Русский разговорный синтаксис.* Москва: Издательство Наука. (Lapteva 1976: Lapteva, O. *Russkiĭ razgovornyĭ sintaksis.* Moskva: Izdatel'stvo Nauka.)

---

[8] Експресивност, която се постига не само с употребата на възклицателни (емотивни) изказвания, но може да бъде изразена и в словореда (чрез промени в ситактичната организация на изказванията – напр. чрез емфатичното разчленяване и т.н.) (Радева / Radeva 2012: 115 – 116).

[9] Словоредната свобода в разговорната реч позволява обособяването на модели, но вече от друг –дискурсивен тип, реализиращи се в резултат на операции като „топикализация" (topicalization) и „фока-лизация" (focalization), които действат на равнището на информационната структура на изказването и преобразуват изходния синтактичен модел в съответствие с определени прагматични изисквания. По-подробно за някои от тези модели и за „топикализацията" и „фокализацията" в балканските езици вж. у I. Krapova (Krapova 2004: 139 – 161).

Попова, Попов 2009: Попова, М., Б. Попов и др. *Терминологичен речник по хуманитарни науки.* София: Наука и изкуство. (Popova, Popov 2009: Popova, M., B. Popov i dr. *Terminologichen rechnik po humanitarni nauki.* Sofia: Nauka i izkustvo.)

Радева 2012: Радева, П. *Динамика в синтаксиса на съвременния български език.* Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий". (Radeva 2012: Radeva, P. *Dinamika v sintaksisa na savremenniya balgarski ezik.* Veliko Tarnovo: UI "Sv. sv. Kiril i Metodiy".)

Теофилова 2017: Теофилова, Ст. Словоред на обстоятелствените пояснения за време и за място и посока в българската разговорна реч. – В: *Филологически форум*, бр. 1(5). София: Факултет по славянски филологии, с. 102 – 116. (Teofilova 2017: Teofilova, St. Slovored na obstoyatelstvenite poyasneniya za vreme i za myasto i posoka v balgarskata razgovorna rech. – V: *Filologicheski forum*, br. 1(5). Sofia: Fakultet po slavyanski filologii, s. 102 – 116.)

Тишева, Джонова 2006: Тишева, Й., М. Джонова. Старият „нов" топик. – В: *Славистика и общество*. София: Херон Прес, с. 231 – 237. (Tisheva, Dzhonova 2006: Tisheva, Y., M. Dzhonova. Stariyat „nov" topik. – In: *Slavistika i obshtestvo*. Sofia: Heron Pres, pp. 231 – 237.)

Тишева 2006: Тишева, Й. Българската разговорна реч в интернет. – В: *Паисиеви четения,* том 44, кн. 1, сб. А, Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски", с. 277 – 288. (Tisheva 2006: Tisheva, Y. Balgarskata razgovorna rech v internet. – In: *Paisievi cheteniya*, tom 44, kn. 1, sb. A, Plovdiv: UI "Paisiy Hilendarski", pp. 277 – 288.)

Тишева 2009: Тишева, Й. За словоредните модели на българското просто изречение. – В: *Отговорността пред езика*, кн. 3. Сборник, посветен на 65-годишнината на проф. д-р Кина Вачкова. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски", с. 244 – 255. (Tisheva 2009: Tisheva, Y. Za slovorednite modeli na balgarskoto prosto izrechenie. – In: *Otgovornostta pred ezika*, kn. 3. Sbornik, posveten na 65-godishninata na prof. d-r Kina Vachkova. Shumen: UI "Episkop Konstantin Preslavski", pp. 244 – 255.)

Цонев 2016: Цонев, Р. За конкуренцията между паратаксиса и хипотаксиса в българската разговорна реч. – В: *Проблеми на устната комуникация*, кн. 10, Част 1. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий", с. 160 – 171. (Za konkurentsiyata mezhdu parataksisa i hipotaksisa v balgarskata razgovorna rech. – V: *Problemi na ustnata komunikatsiya*, kn. 10, Chast 1. Veliko Tarnovo: UI "Sv. sv. Kiril i Metodiy", pp. 160 – 171)

Krapova 2004: Krapova, I. Word order in Topic-Focus structures in the Balkan languages. – In: *L'Europa d'oltremare. Contributi italiani al IX congresso Internazionale dell' Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Europeen, Tirana, 30 agosto - 3 settebre 2004. Romania Orientale 7*, XVII (a cura di Alberto Basciani e Angela Tarantino), Roma: Bagatto Libri, pp. 139 – 161.

SOME FEATURES OF THE WORD ORDER IN BULGARIAN SPOKEN SYNTAX

Radoslav Tsonev
South-West University Neofit Rilski

radoslavtsonev@swu.bg

Abstract: The study presents and analyzes some of the specific syntactic features and constructions of the word order in Bulgarian colloquial speech. The desire for maximum and at the same time rapid information flow in oral communication provokes the appearance of numerous changes in the structure of the utterance. Frequently, the meaning of the utterances is disrupted, and the interlocutors have to change their formal structure in order to restore the exact meaning. In most cases, the preferred position for particular elements in colloquial utterances depends on their emphatic function. The subjective attitude and the emotional state of the participants in the conversation play a decisive role for the word order.

Keywords: *syntax, colloquial speech, word order*

Radoslav Tsonev
South-West University Neofit Rilski
66 Ivan Mihaylov St.
Blagoevgrad 2700
Bulgaria

КОМПЛЕМЕНТИТЕ В БЪЛГАРСКИ

Светла Коева
Институт за български език
„Проф. Любомир Андрейчин“ – БАН

svetla@dcl.bas.bg

Резюме: В статията се предлага семантична класификация на предикати, която отчита множеството от допустими комплементи и семантиката на получените конструкции. Описват се видовете синтактични комплементи в български и се представят някои от съществуващите семантични класификации на предикати. Изследването на корелациите между семантичните класове предикати и видовете синтактични комплементи позволява да се направят изводи за семантичната и синтактичната съчетаемост в български.

Ключови думи: *семантични класове предикати, комплементи*

Очертаване на обекта на изследване

Обект на изследване са видовете комплементи, които се присъединяват от различни семантични класове предикати в български. Комплементацията се разглежда като синтактична ситуация, при която дадена предикация функционира като аргумент (субект или обект) на друг предикат (Noonan 2007: 52). Тоест, терминът **комплемент** се употребява за означаване на предикативни синтактични структури, реализирани като аргументи към друг предикат. За целите на изследването следваме тази терминологична употреба, тъй като се използва общо наименование за различните видове предикативни синтактични структури в аргументна позиция, които са характерни за български: подчинени субектни и обектни изречения, малки изречения, номинализации, свободни релативи в субектна или обектна позиция.

За да представим нагледно целите на изследването, ще си послужим с обобщението, направено за предикатите, които се свързват с обектни комплементни изречения: има глаголи, които допускат само *че*-изречения (*спомням си*, *въобразявам си*, *обяснявам*); глаголи, които допускат само *да*-изречения (*искам*, *обичам*, *карам*) (Пенчев / Penchev 1998: 110). Ако разширим обобщението: има предикати, които допускат само косвени въпроси (*питам*, *изследвам*, *проучвам*); *че*-изречения и косвени въпроси (*представям си*, *въобразявам си*, *фантазирам си*); *че*-изречения, *да*-изречения и косвени въпроси (*виждам*, *чувам, усещам*). Комбинаториката между обектните изречения може да се разшири и по отношение на конкуренцията със субектни изречения, малки изречения, субектни и обектни номинализации и субектни и обектни свободни релативи.

В настоящата статия се описват характеристиките на видовете синтактични комплементи в български, представят се съществуващи семантични класификации на предикати, които се разширяват с комплементи, и се предлага класификация, която отчита комбинацията на семантичните класове предикати с различни видове синтактични комплементи в български и семантиката на получените конструкции.

В статията не се спираме на синтактичните и семантичните алтернации, при които от една изходна структура се образуват производни структури, които са семантично свързани, но има промяна в броя, вида и начина на реализация на аргументите, а оттам и в семантиката на структурите (*… щом го видя да влиза в дома им … Беше видян да влиза в дома им …*; *Жена му иска да му предам нещо. Иска ми се да я бях видял.*[1]). Няма да се разглеждат и зависимостите при изразяването на категориите време, аспект и модалност от главния и подчинения предикат.

[1] Примерите в текста са от Българския национален корпус (http://search.dcl.bas.bg).

Видове комплементи в български

Комплементите в български се изразяват посредством: комплементни подчинени изречения, комплементни малки изречения, комплементни номинализации и комплементни свободни релативи.

Номинализацията се дефинира като процес, при който дадена лексикална категория претърпява функционална промяна, така че да се превърне в съществително (Comrie, Thompson 2007: 334). Когато става въпрос за просто изречение в състава на сложното, глаголът със своите аргументи се трансформира в именна фраза. Свободните релативи се разглеждат като рестриктивни релативни изречения без лексикализирана опора и за тяхната интерпретация се предлага анализ с изтриване на антецедента на релатива (Chomsky 1973: 243). Следователно номинализациите са именни групи, а свободните релативи могат да се отнасят към антецедент – именна група, и по тази причина няма да бъдат разглеждани. Приемаме, че комплементно *че*-изречение с глаголен предикат може да се номинализира и че именна група в субектна или обектна позиция към глаголен предикат може да се редува със свободен релатив.

Комплементните изречения (субектни и обектни) в български се въвеждат с комплементизатори – думи, идентифициращи дадена единица като комплемент (*че* и *дали*); въпросителни частици (*ли*); въпросителни местоимения и наречия и словосъчетания, образувани с тях (Пенчев / Penchev 1993, 1998; Rudin 1986; Коева / Koeva 2001; Тишева / Tisheva 2001, 2006 и др.).

Има съгласие по отношение на факта, че съюзът *че* в български е комплементизатор. Приемаме като комплементизатори *дали* и *как,* а по отношение на *да* смятаме, че както подчинителният съюз, така и изреченията, въведени от него, имат специфични характеристики (Rudin 1986; Krapova 1998), които ни дават основание да го класифицираме като несъщински комплементизатор.

Косвените въпроси, както и релативните изречения, могат да бъдат реализация на даден аргумент, но за разлика от релативните нямат кореферентна интерпретация по отношение на фраза от главното изречение. Към групата на косвените въпроси причисляваме подчинените изречения, образувани с въпросително местоимение, въпросително местоименно наречие и частицата *ли*. Ако има ограничения при съчетаването на предикатите с косвени въпроси, образувани с въпросително местоимение, въпросително местоименно наречие или въпросителна частица, ограниченията ще бъдат отбелязвани.

Комплементните малки изречения са относително редки и са само с опора прилагателно (за разлика от адюнктните малки изречения). Липсващият субект на малките изречения може да е кореферентен със субекта или прекия обект на главния предикат.

Класификации на семантичните класове предикати

Семантична класификация на глаголите, които присъединяват комплементно изречение, се предлага от З. Генадиева-Мутафчиева: глаголи за сетивно възприятие – слухово, зрително или сетивно (*чувам*, *виждам*, *усещам*, *долавям*); за мисловна дейност (*мисля*, *помня*, *забравям*); за емоционална дейност (*обичам*, *мразя*); за волева дейност (*искам*, *желая*, *заповядвам*, *забранявам*); за речева дейност (*говоря*, *питам*, *разказвам*); за емоционално-мисловна дейност (*предчувствам*, *предусещам*); за емоционално-волева дейност (*надявам се*, *мечтая*, *очаквам*); за волево-мисловна дейност (*възнамерявам*, *смятам*, *двоумя се*) и за волево-речева дейност (*нареждам*, *казвам*, *определям*) (Генадиева-Мутафчиева / Genadieva-Mutafchieva 1983: 329).

Р. Ницолова предлага класификация, в която се отделят две основни групи предикати: ментални и каузативни (Ницолова / Nitsolova 2008: 263). Към менталните предикати се причисляват: предикати за същинска перцепция (*виждам*, *чувам*, *слушам*); за мнима перцепция (*счу ми се*, *стори ми се*, *привидя ми се*); за метафорична перцепция (*виждам* ‘разбирам’); когнитивни предикати (*мисля*, *смятам*, *зная*, *помня*, *забравям*, *доказвам*); предикати за речева дейност (*казвам*, *съобщавам*, *питам*, *отговарям*, *чувам*, *чета*, *пиша*) и предикати за емоционално отношение (*обичам*, *харесвам*, *радвам се*, *страхувам се*, *мразя*, *ненавиждам*, *учудвам се*). Каузативните предикати се делят на: проективно каузативни предикати (*искам*, *желая*, *стремя се*, *жадувам*, *държа*, *не приемам*, *отказвам се*); речево каузативни предикати (*моля*, *заповядвам*, *нареждам*, *забранявам*, *разрешавам*, *упътвам*, *разяснявам*) и същински каузативни предикати (*накарам*, *предпазвам*, *преча*, *инициирам*, *отказвам*).

М. Нунън определя следните семантични класове предикати, които се свързват с комплементи (Noonan 2007: 120 – 145):

- предикати за предаване на информация[2] (utterance predicates): използват се в комбинация с комплементи, изразяващи предаваната информация (*казвам*, *съобщавам*);
- предикати за пропозиционално отношение (propositional attitude predicates): показват отношението (положително или отрицателно) на субекта по отношение на истинността на пропозицията, изразена от комплемента (*вярвам*, *отричам*);
- предикати за въображаема реалност (pretence predicates): използват се, когато субектът е наясно, че пропозицията, изразена от комплемента, не описва действителни събития (*въобразявам си*, *преструвам се*);
- предикати за емоционална реакция или оценка (commentative predicates, factives): изразяват коментар на субекта по отношение на комплемента под формата на емоционална реакция или оценка (*съжалявам*, *важно е*);
- предикати за знание (predicates of knowledge and acquisition of knowledge): описват състоянието или начина на придобиване на знание, изразено от комплемента (*зная*, *разбирам*);
- предикати за тревожност (predicates of fearing): изразяват страха или опасението на субекта, че пропозицията в комплементното изречение е реализирана или може да се реализира (*страхувам се*, *притеснявам се*);
- предикати за желание (desiderative predicates): изразяват желанието на субекта да се реализира пропозицията, изразена от комплемента (*надявам се*, *желая*, *искам*);
- предикати за манипулация (manipulative predicates): кодират ситуация, в която субектът манипулира засегнат участник, за да го накара да извърши дадено действие или да приеме дадено състояние (*карам*, *убеждавам*, *заповядвам*);
- модални предикати (modal predicates): изразяват деонтична модалност (задължителност или разрешение) или възможност за реализиране на действието, изразено от комплемента (*мога*, *трябва*, *имам възможност*);
- предикати за осъществяване (achievement predicates): изразяват начина на осъществяване или самото осъществяване на предикацията, изразена с комплемента, ако са положителни (*успявам*, *поемам риск*, *осмелявам се*), или ако са отрицателни – за липса на осъществяване на предикацията, изразена с комплемента (*забравям*, *провалям се*, *избягвам*);
- фазови предикати (phasal predicates): изразяват фазата на дадено действие или състояние, изразено с комплемента (*започвам*, *продължавам*, *спирам*);
- предикати за непосредствено възприятие (immediate perception predicates): при тях субектът директно възприема събитието, изразено от комплемента (*виждам*, *чувам*, *усещам*).

За целите на настоящето изследване следваме до голяма степен класификацията на М. Нунън (Noonan 2007: 120 – 145) за семантичните класове предикати, тъй като се базира на обобщени данни от различни езици и се основава на семантиката на предикатите и на специфичните синтактични структури на комплементите, като вземаме предвид и други типологични класификации (Givón 1980; Dixon 2006).

Корелации между семантичните класове предикати и видовете комплементи в български

Семантичното и синтактичното описание на предикатите, присъединяващи комплементи, предизвиква траен интерес сред съвременните български езиковеди (Динева / Dineva 1985; Коева / Koeva 1998; Ницолова / Nitsolova 2001, 2008; Ласкова / Laskova 2012; Джонова / Dzhonova 2008; Търпоманова / Tarpomanova 2017 и др.). Целта ни е да представим комплексно описание на корелациите между семантичните класове предикати и комплементни синтактични структури в български, което да позволява включване на други предикати, които споделят същите семантични и синтактични характеристики, както и формулирането на общи изводи за семантичната и синтак-

[2] Въвеждаме български термини, които невинаги са директен превод на използваните от М. Нунън.

тичната комбинаторика на предикатите и комплементите за български (някои от наблюдаваните характеристики се споделят и от други езици).

Приемаме основополагащата идея на Граматиката на конструкциите (Goldberg 1995, 2005, 2013; Croft 2001; Fried 2015; Стаменов / Stamenov 2006, 2007 и др.), че еквивалентните синтактични структури допринасят за изграждането на значението по еквивалентен начин, а синтактичната структура е свързана със семантична интерпретация. Уточнението, че дадено значение не може да се разглежда като инхерентно за конкретен предикат или за конкретен тип комплементи (например *че*-изречения), а се проявява при образуването на специфична комплементна конструкция (Cristofaro 2008: 596 – 598), не променя факта, че еднакви синтактични конструкции в даден език или в различни езици се интерпретират семантично еднакво, а само фокусира вниманието върху факта, че трябва да се определи равнището, на което конструкциите са семантично значими.

Описваме комплементите към даден семантичен клас предикати по следния начин: вид на синтактичната конструкция (комплементно изречение, комплементно малко изречение); функция на комплементното изречение (субектно – подложно или обектно – допълнително)[3]; начин на свързване на комплементите (*че*-изречения, *да*-изречения, косвени въпроси, предложно малко изречение, безпредложно малко изречение). Отбелязваме останалите аргументи към предиката, присъединяващ комплементи, както и наличието на редуване между комплемента и именна или предложна група[4]. Показваме случаите, в които аргумент към предиката, присъединяващ комплемент, и аргумент в структура на комплемента имат един и същи референт, както и случаите, в които реализацията им е задължителна. Различаваме следните семантични класове предикати:

I. *Предикати за предаване на информация*

Тези предикати присъединяват агентивен субект[5] (предаващия информация), обект (информацията, която се предава) и втори обект (приемащия информацията). В зависимост от семантиката на предиката и типовете комплементи, които се присъединяват, различаваме следните подгрупи:

I.1. *Предикати за предаване на информация към получател пряк обект* (*информирам*[6], *известявам*, *осведомявам*, *уведомявам* и др.). Получателят на информация се изразява с именна група. Информацията, която се предава, може да се изрази с предложна (*за*) група и / или комплементно изречение: *че*-изречение (1.а.) или косвен въпрос (1.б.). **Условие А**[7]: {Ако предложната (*за*) група и комплементното изречение се явят едновременно, аргументът, изразен в предложната група, и аргумент към подчинения предикат (който може да не е експлицитно изразен) имат еднакъв референт} (1.в.).

1.а. ***Уведомяват*** *го, <u>че там вече няма никого</u>*.

1.б. … ***осведомявам*** *го <u>какво искаме в замяна на кравата</u>*.

1.в. ***Осведомиха*** *ме за него*, *<u>че е странен</u>*. (***Осведомиха*** *ме за* [*него*]$_i$, *<u>че</u>* (той$_i$)[8] *<u>е странен</u>*.)

I.2. *Предикати за предаване на информация към получател непряк обект* (*казвам*, *разказвам*, *съобщавам*, *обяснявам*, *изяснявам*, *пояснявам*, *споменавам, заявявам*, *докладвам* ‘съобщавам’, *пиша* ‘съобщавам’ и др.). Получателят на информация се изразява с предложна (*на*) група. Информацията, която се предава, може да се изрази с: а) именна група или комплементно изречение: *че-*

---

[3] Различават се предикати, които присъединяват субектни или обектни комплементи (Ransom 1986: 135 –137), което пряко кореспондира с допълнителните и аргументните субектни изречения (Коева / Koeva 2001). Когато комплементното изречение е обектно (допълнително), го отбелязваме само като комплементно изречение.

[4] Съчетаемостта с именни или предложни групи като алтернатива на комплементите се отбелязва, за да може да послужи за по-общи изводи.

[5] Агентивният субект може да се изразява както от съществителни за лица, така и от съществителни за агентивни същности, в които участват лица (например институт, министерство и др.).

[6] Посочват се само глаголи в несвършен вид. Стремежът е на първо място да се поставя предикатът с най-характерно за представяния тип значение.

[7] С главна буква :{} формулираме условия, които важат за повече от един случай.

[8] В кръгли скоби в примерите са имплицитни части, които представяме, за да покажем кореферентността на аргументи, свързани с главния и подчинения предикат.

изречение (2.а.) или косвен въпрос (2.б.); б) предложна (*за*) група и | или комплементно изречение: *че*-изречение или косвен въпрос. Важи **Условие А** (2.в.).

2.а. ***Казват***, *<u>че я познават</u>*.

2.б. … *дворцовите стражи му* ***обясняваха*** *<u>какво предстои</u>*.

2.в. ***Казват*** *за него*, *<u>че имал сила за седмина</u>*. ***Казват*** *за* [*него*]$_i$, *<u>че</u>* (той$_i$) *<u>имал сила за седмина</u>*.

I.3. ***Предикати за предаване на информация без изразен получател*** (*твърдя*, *постулирам* и др.). Информацията, която се предава, може да се изрази с: а) комплементно изречение: *че*-изречение (3.а.) или косвен въпрос (3.б.), което се редува с именна група пряк обект; б) предложна (*за*) група и комплементно изречение: *че*-изречение или косвен въпрос. Важи **Условие А** (3.в.).

3.а. ***Твърдеше***, *<u>че съвестта му не би понесла това</u>*.

3.б. *Като тях* ***твърдях*** *<u>как морето е зелено</u>* …

3.в. … ***твърдяха*** *за него*, *<u>че е герой</u>* … (… ***твърдяха*** *за* [*него*]$_i$, *<u>че</u>* (той$_i$) *<u>е герой</u>* …)

II. *Предикати за изискване на информация*

Тези предикати присъединяват агентивен субект (изискващия информация), обект (информацията, която се получава) и втори обект (източника на информация). Различаваме следните подгрупи:

II.1. ***Предикати за изискване на информация от източник пряк обект*** (*питам*, *запитвам*, *разпитвам* и др.). Източникът, който ще предостави информация, се изразява с именна група. Информацията, която се изисква, може да се изрази с предложна (*за*) група или комплементно изречение косвен въпрос (4.).

4. ***Не питам*** *<u>кой е сегашният му притежател</u>*.

II.2. ***Предикати за изискване на информация от източник непряк обект*** (*задавам въпрос*[9], *поставям въпрос* и др.). Източникът, който ще предостави информация, се изразява с предложна (*на*) група. Информацията, която се изисква, може да се изрази с предложна (*за*) група или комплементно изречение косвен въпрос (5.).

5. *А сега* ***не*** *ми* ***задавайте въпроса*** *<u>къде е този човек</u>*.

III. *Предикати за пропозиционално отношение*

Присъединяват субект експериенцер[10] (имащия положително или отрицателно отношение към истинността на комплементната пропозиция) и обект (пропозицията, за която се изразява отношение). Различаваме следните подгрупи:

III.1. ***Предикати за положително пропозиционално отношение*** (*вярвам*, *имам вяра*, *убеден съм* и др.). Пропозицията, към която се изразява положително отношение, се реализира с комплементно *че*-изречение (6.а.) или косвен въпрос (6.б.) (редуват се с предложна (*в*) група).

6.а. ***Вярвах***, *<u>че съм на края на света</u>*.

6.б. *Тя* ***бе убедена*** *<u>къде точно е колата ѝ</u>*.

III.2. ***Предикати за неутрално пропозиционално отношение*** (*мисля*, *приемам*, *смятам*, *намирам* ‘смятам’ и др.). Пропозицията, към която се изразява неутрално отношение, може да се изрази с: а) комплементно *че*-изречение (7.а.), което се редува с именна група; б) именна група и комплементно малко изречение с предлога *за* (7.б.). Именната група в обектна позиция, аргумент на предиката, и субектът на малкото изречение имат един и същи референт.

7.а. **Мисля**, <u>че тя ме харесва</u>.

7.б. *Кетрикен* [*ме*]$_i$ ***смяташе*** *<u>за умрял</u>*. (*Кетрикен* [*ме*]$_i$ ***смяташе*** *за* (аз$_i$ съм) *<u>умрял</u>*.)

Глаголи от тази група, които могат да присъединяват комплемент косвен въпрос, се употребяват с друго значение, например *мисля* със значение ‘разсъждавам, обмислям’ (*Дълго* ***съм мислила*** *<u>как да използвам драконите</u>* …).

---

[9] Разглеждаме глаголи като *поставям въпрос, задавам въпрос* като вид фразеологични словосъчетания.

[10] Експериенцерът е носител на ментално състояние.

III.3. ***Предикати за отрицателно пропозиционално отношение*** (*отричам*, *опровергавам* и др.). Пропозицията, към която се изразява отрицателно отношение, се реализира с комплементно *че*-изречение (8.а.), косвен въпрос (8.б.) или *да*-изречение с перфектна глаголна форма (8.в.), редуващи се с именна група.

8.а. *Но категорично* ***отрича****, <u>че е оставила плика в стаята</u> ...*
8.б. *Не бяха* ***отричали*** *<u>какво са</u>.*
8.в. *Ким* ***отрича*** *<u>да е имало бой</u>.*

IV. *Предикати за въображаема реалност*

Тези предикати присъединяват експериенцер[11] (който може да се реализира синтактично като подлог, пряко или непряко допълнение) и обект (индивидуална същност или пропозиция, за която експериенцерът знае, че не описва събитие, което се е случило или се случва в момента). Различаваме следните подгрупи:

IV.1. ***Предикати за въображаема реалност с експериенцер подлог*** (1. *предполагам*, *предчувствам*, *предусещам*, *представям си*, *въобразявам си* и др.; 2. *мечтая*, *фантазирам*, *мечтая си*, *фантазирам си* и др.). Пропозицията, за която субектът знае, че не описва действително събитие, се реализира с комплементно изречение: *че*-изречение (9.а.) или косвен въпрос (9.б.), което се редува с: именна група за глаголите от група 1. или предложна (*за*) група за глаголите от група 2.

9.а. *Вчера* ***си мечтаех****, <u>че задачата ми е свършила</u>.*
9.б. ***Фантазирам си*** *<u>как ставам самарянка</u>.*

В изречения като 10. *мечтая* се употребява със значение ‘искам’:

10. ***Мечтаех*** *<u>да стана ковач като баща си</u>.*

IV.2. ***Предикати за въображаема реалност с експериенцер непряк обект*** (*счува ми се*, *причува ми се*, *привижда ми се* и др.). Пропозицията, за която се знае, че не описва действително събитие, се реализира със субектно комплементно изречение: *че*-изречение (11.а.) или косвен *как*-въпрос (11.б.), което се редува със субектна именна група.

11.а. ***Причува*** *ми* ***се****, <u>че някой идва на етажа</u>.*
11.б. ***Привижда*** *ми* ***се*** *как <u>някакви социални работници ме влачат</u>* (Интернет).

V. *Предикати за заблуда*

Присъединяват агентивен субект (който реализира заблудата) и обект (представящ заблудата). При предикатите за заблуда (*преструвам се*, *правя се* и др.) обектът се изразява с: а) комплементно изречение: *че*-изречение (12.а.) или косвен *как*-въпрос (12.б.); б) комплементно малко изречение с предлога *на*[12] (12.в.). При всички реализации субектът на главния предикат и аргумент на комплемента имат един и същи референт.

12.а. ***Преструвам се****, <u>че се смея</u>.* ((Аз$_i$) ***Преструвам се****, <u>че</u>* (аз$_i$) *<u>се смея</u>*.)
12.б. *Детето* ***се преструва*** *<u>как кара ски с пръстите си</u>.* ([*Детето*]$_i$ ***се преструва*** *<u>как</u>* (то$_i$) *<u>кара ски с пръстите си</u>*.) (Интернет)
12.в. ***Правя се*** *<u>на заспал</u>.* ((Аз$_i$) *се* ***правя*** *<u>на</u>* (аз$_i$ съм) *<u>заспал</u>*.)

VI. *Предикати за емоционална реакция или оценка*

Присъединяват субект експериенцер (изпитващ емоционална реакция или изразяващ оценка), който се реализира като подлог или непряко допълнение, и обект, за който се отнася емоционалната реакция или оценката на субекта. Различаваме следните подгрупи:

---

[11] В български експериенцерът може да е изразен със задължителна кратка винителна или дателна форма на личното местоимение, която може да се удвои съответно с именна или предложна група.

[12] При реализация на малко изречение субектът няма агентивна употреба и може да се класифицира като експериенцер.

VI.1. ***Предикати за емоционална реакция или оценка с експериенцер подлог*** (1. *харесвам*, *съжалявам* и др.; 2. *радвам се*, *благодарен съм* и др.; 3. *страхувам се*, *притеснявам се*, *тревожа се, опасявам се* и др.). Обектът, към който се отнася емоционалната реакция или оценка, се реализира с комплементно изречение: *че*-изречение (13.а.), косвен въпрос (13.б.) или *да*-изречение (13.в.), които се редуват с именна група за глаголи от група 1.; с предложна (*на* | *за*) група за глаголи от група 2 и с предложна (*от* | *за*) група за глаголи от група 3.

13.а. ***Съжалявам****, <u>че загуби машината си</u>.*
13.б. ***Харесвам*** *<u>как разсъждаваш</u>.*
13.в. ***Радвам се*** *<u>да помогна</u>.*

VI.2. ***Предикати за емоционална реакция или оценка с експериенцер пряко или непряко допълнение*** (1. *яд ме е*, *срам ме е*, *страх ме е* и др.; 2. *чудно ми е*, *любопитно ми е*, *тъжно ми е* и др.). Обектът, към който се изразява емоционална реакция или оценка, може да се реализира с комплементно *че*-изречение (14.а.), косвен въпрос (14.б.) или *да*-изречение (14.в.), които се редуват с предложна група. При глаголите от група 1. експериенцерът е изразен с кратка винителна форма на личното местоимение, а при глаголите от група 2. – с кратка дателна форма на личното местоимение.

14.а. ***Яд*** *ме* ***е****, <u>че потъна</u>.*
14.б. ***Чудно*** *ми* ***е*** *<u>как може да сте толкова спокойни</u>.*
14.в. ***Срам*** *ме* ***е*** *<u>да си го призная</u>.*

VII. *Предикати за обща оценка*

При предикати за обща оценка (*важно е*, *тъжно е*, *радостно е*, *любопитно е*, *странно е* и др.) обектът, за който се изразява обща оценка, може да се реализира със субектно комплементно изречение: *че*-изречение (15.а.), косвен въпрос (15.б.) или *да*-изречение (15.в.), което се редува със субектна именна група.

15.а. ***Важно е****, <u>че няма да има война</u>.*
15.б. ***Тъжно е*** *<u>как възможностите винаги изникват в неподходящ момент</u>.*
15.в. ***Странно е*** *<u>да те разпознават хората</u>.*

VIII. Предикати за знание

С предикатите за знание се декларира знание или се описва начинът на придобиване на знание (Noonan 2007: 129). Посочва се (Ницолова / Nitsolova 2001: 176), че предикатите за знание имат следните аргументи: субект експериенцер (може да се реализира като синтактичен подлог или непряко допълнение – кратка дателна форма на личното местоимение с възможност за удвояване с предложна (*на*) група), епистемичен обект и обект – изразяващ съдържанието на знанието за епистемичния обект. Различаваме следните подгрупи:

VIII.1. ***Предикати за знание с експериенцер подлог*** (1. *зная*, *раООзбирам*, *виждам* ‘зная’, *откривам*, *помня*, *доказвам*, *спомням си* и др.; 2. *чудя се*, *учудвам се*, *изумявам се, удивлявам се*, *впечатлявам се* и др.). Епистемичният обект се реализира с предложна (*за*) група. Аргументът, изразяващ съдържанието на знанието за епистемичния обект, се изразява с комплементно изречение: *че*-изречение (16.а.) или косвен въпрос (16.б.) (Ницолова / Nitsolova 2001: 177). Може да се редува с именна група с абстрактно значение (*фактите*, *истината*) при глаголи от група 1. или с предложна (*на* | *от*)[13] група при глаголи от група 2. При едновременна реализация на епистемичния обект и комплемента важи **Условие А** (16.в.).

16.*а.* ***Знам****, <u>че сте виждали човешки емоции и гняв</u>.*
16.б. ***Чудеше се*** *<u>кой ли го е внесъл.</u>*
16.в. *… **знаеше** за троловете, <u>че се превръщат в камъни</u>.* (… ***знаеше*** *за* [*троловете*]$_i$, *<u>че</u>* (те$_i$) *<u>се превръщат в камъни</u>*.)

[13] При някои от глаголите се използва само един от двата предлога, а при други се употребяват и двата.

VIII.2. ***Предикати за знание с експериенцер непряк обект*** (*известно ми е*, *хрумна ми* и др.). Аргументът, изразяващ съдържанието на знанието, се изразява със субектно комплементно изречение: *че*-изречение (17.а.) или косвен въпрос (17.б.), което се редува със субектна именна група с абстрактно значение.

17.а. ***Хрумна*** *ми, <u>че може да е в дълбока подземна пещера</u>.*

17.б. ***Известно*** *ми* ***е*** *<u>как вие четиримата спекулирате с акциите</u>.*

VIII.3. ***Нефактивна употреба на предикати за знание***. Обединява предикати от горните две групи. Нефактивна употреба се наблюдава при следните условия (Ницолова / Nitsolova 2001: 178 – 179): 1. форма за отрицание на предиката за знание; 2. общ въпрос на предиката за знание; 3. наличие на модален маркер в комплементното изречение. При изпълнение на условие 1. или 2. се употребяват комплементни *да*-изречения (18.а., 18.б. и 18.в.). При изпълнение на условие 3. комплементното изречение е *че*-изречение (18.г.) или изречение косвен въпрос (18.д.).

18.а. *Тя* ***не помнеше*** *<u>да е имала баба</u>.*

18.б. ***Не*** *ми* ***е известно*** *<u>да го е използвал</u>.*

18.в. *Да, господарке,* ***знаеш ли*** *<u>някой да търси готвач</u>?*

18.г. *Той* ***знае****, <u>че може да се върне</u>.*

18.д. *Не* ***знам*** *<u>как може да реагира</u>.*

IX. *Предикати за желание*

Тези предикати изразяват желание да се случи нещо. Присъединяват субект експериенцер (желаещия) и обект (описващ обекта на желанието). Това са предикати като: 1. *искам*, *желая*, *жадувам*, *предпочитам* ‘желая’ и др.; 2. *възнамерявам, мисля* ‘възнамерявам’, *смятам* ‘възнамерявам’ и др.; 3. *стремя се*, *надявам се* ‘желая’ и др. Аргументът, изразяващ обекта на желание, се изразява с комплементно *да*-изречение (19.а.). За глаголите от група 1. възможни реализации са също именна група или именна група и комплементно малко изречение (19.б.). Аргументът на главния предикат, реализиран като пряко допълнение, и един от аргументите на комплементното изречение (19.в.) или субектният аргумент на малкото изречение се отнасят към един и същи референт. За глаголите от група 2. е възможно редуване с именна група, а за глаголите от група 3. – с предложна (*към* | *на*) група.

19.а. ***Стремя се*** *<u>да запазя живота на господаря си</u>.*

19.б. ***Искам*** *го <u>жив</u>.* (***Искам*** [*го*]$_i$ (той$_i$ е) *<u>жив</u>*.)

19.в. ***Искам*** *го <u>да ръководи нашия институт</u>.* (***Искам*** [*го*]$_i$ (той$_i$) *<u>да ръководи нашия институт</u>.*)

X. *Предикати за манипулация*

Тези предикати присъединяват агентивен субект (манипулиращ засегнат, за да извърши дадено действие или да приеме дадено състояние), обект (засегнатия) и втори обект (очаквания резултат от манипулацията). Предикатите за манипулация (1. *моля*, *умолявам*, *каня*, *карам*, *убеждавам*, *заставям*, *предизвиквам* и др.; 2. *позволявам*, *разрешавам*, *забранявам*, *преча*, *отказвам*, *внушавам* ‘карам’ и др.) присъединяват комплементно *да*-изречение (20.а. и 20.б.), което се редува за глаголите от група 1. с именна група, а за глаголите от група 2. – с предложна (*на*) група. Именната група, с която се изразява засегнатият, и един от аргументите на комплементното изречение имат един и същи референт.

20.а. ***Моли*** *ни <u>да го пуснем в шатрата</u>.* (***Моли*** [*ни*]$_i$ (ние$_i$) *<u>да го пуснем в шатрата</u>.*)

20.б. ***Внушаваха*** *му <u>да даде на хората прилична заплата</u>.* (***Внушаваха*** [*му*]$_i$ (той$_i$) *<u>да даде на хората прилична заплата.</u>*)

XI. *Илокутивни предикати за манипулация*

Присъединяват агентивен субект (вербално манипулиращ засегнат, за да извърши дадено действие или да приеме дадено състояние), обект (засегнатия) и втори обект (очаквания резултат от манипулацията). Илокутивните предикати за манипулация (*казвам*, *нареждам*, *разпореждам*,

заповядвам, *повелявам*, *препоръчвам*, *поръчвам*, *заръчвам* и др.) присъединяват комплементно *да*-изречение (21.а.) и предложна (*на*) група (засегнатия). Именната група, с която се изразява засегнатият, ако е изразена, и именната група субект на комплементното изречение имат един и същи референт (21.б.) или субектът на комплементното изречение се отнася към референт, който включва референта на засегнатия.

21.а. *Императрицата* ***заповяда*** *да се явя пред съда.*
21.б. ***Казвам*** *му да продаде всичките двеста акции.* (***Казвам*** [*му*]$_i$ (той$_i$) *да продаде всичките двеста акции.*)

XII. *Предикати за непосредствено възприятие*

При тях субектът експериенцер непосредствено възприема събитие или ситуация. Реализира се обект, представящ това, което се възприема непосредствено. Предикатите за непосредствено възприятие (*виждам*, *чувам*, *усещам*, *зървам*, *мярвам*, *съглеждам*, *съзирам*, *дочувам*, *забелязвам*, *чувствам* и др.) изразяват обекта, който се възприема, посредством комплементно изречение: *че*-изречение (22.а.), косвен въпрос (22.б.), *да*-изречение (22.в.) и (или) именна група пряк обект или посредством малко изречение (22.г.) (Коева / Koeva 1998: 206 – 230). Референтът на именната група пряк обект и на един от аргументите на комплементното изречение или на субекта в малкото изречение е идентичен. *Да*-изреченията при предикатите за непосредствено възприятие имат фактивна интерпретация. При едновременна реализация на пряко допълнение и подчинено изречение (или малко изречение) референтът на допълнението съвпада с референта на един от аргументите на подчинения глагол (малкото изречение).

22.а. ***Не бях чувал****, че стига чак толкова далече.*
22.б. ***Виждам*** *го как се изчервява в мрачината.* (***Виждам*** [*го*]$_i$ *как* (той$_i$) *се изчервява в мрачината.*)
22.в. *... ясно го* ***чувам*** *да говори.* (*... ясно* [*го*]$_i$ ***чувам*** (той$_i$) *да говори*)
22.г. ***Виждам*** *го изправен на скалата.* (***Виждам*** [*го*]$_i$ (той$_i$) *изправен на скалата.*)

Заключение и изводи

От направеното представяне на класовете семантични предикати и комбинациите от синтактични структури, които се асоциират с тях, се вижда, че: типовете комплементи, които се присъединяват, се определят от семантиката на предикатите. Очаквана е зависимостта, че ако един предикат присъединява *че*-изречение, то той се съчетава и с косвени въпроси. Също така присъединяването на *да*-изречения с нефактивна семантика изключва възможността за присъединяване на фактивни *че*-изречения и косвени въпроси.

Някои класове предикати присъединяват субектни комплементни изречения: предикатите за въображаема реалност, предикатите за знание с експериенцер непряк обект и предикатите за обща оценка.

Комплементните малки изречения са възможни при главен предикат с експериенцер в подложна позиция и одушевен пряк обект. Наблюдават се при предикатите за неутрално пропозиционално отношение, за желание и за непосредствена перцепция. Комплементни малки изречения са възможни и при главен предикат с експериенцер непряк обект при глаголите за въображаема реалност.

При наличие на един обектен аргумент е възможно обектният аргумент да се реализира едновременно като пряко допълнение и комплементно изречение (при предикати за желание и предикати за непосредствено възприятие). При наличие на два обектни аргумента, от които единият се изразява с индивидуална същност, а другият – с комплементно изречение, референтът на един от аргументите на комплементното изречение е еквивалентен с референта на индивидуалната същност (при предикати за предаване на информация, предикати за знание с експериенцер подлог, предикати за манипулация и илокутивни предикати за манипулация).

Изводите за семантичната и синтактичната съчетаемост на различни видове комплементи с различни семантични класове предикати са приложими при определянето на фреймове, валидни за

група от предикати, и множествата от съществителни, които се съчетават с тях в субектна или обектна позиция. Направеното изследване може да бъде разширено, за да обхване повече предикати, а резултатите от него – съпоставени с представянето на глаголите в лексикално-семантичната мрежа УърдНет.

Благодарности

Изследването е извършено в рамките на проекта „Семантична мрежа с широк спектър от семантични релации“, подкрепен от Фонд „Научни изследвания“ по програма „Финансиране на фундаментални научни изследвания“, Договор № 10/39/2016.

Цитирана литература / References

Генадиева-Мутафчиева 1983: Генадиева-Мутафчиева, З. Сложно съставно с подчинено допълнително изречение. – В: *Граматика на съвременния български език*. Т. 3. Синтаксис. София: Издателство на БАН, с. 328 – 347. (Genadieva-Mutafchieva, Z. Slozhno sastavno s podchineno dopalnitelno izrechenie. – In: *Gramatika na savremenniya balgarski ezik*. T. 3. Sintaksis. Sofia: Izdatelstvo na BAN, pp. 328 – 347.)

Джонова 2008: Джонова, М. Предикати със задължителен аргумент експериенцер от типа „дострашее ме“, „домъчнее ми“. – В: *Littera Scripta Manet. Сборник в чест на 65-годишнината на проф. дфн Васила Радева*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 568 – 577. (Dzhonova 2008: Dzhonova, M. Predikati sas zadalzhitelen argument eksperientser ot tipa “dostrashee me”, “domachnee mi”. – In: *Littera Scripta Manet. Sbornik v chest na 65-godishninata na prof. dfn Vasila Radeva.* Sofia: Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”, pp. 568 – 577.)

Динева 1985: Динева, А. Семантика на каузативните глаголи в български. – В: *Български език*, № 2, с. 140 – 148. (Dineva 1985: Dineva, A. Semantika na kauzativnite glagoli v balgarski. – In: *Balgarski ezik*, № 2, pp. 140 – 148.)

Коева 1998: Коева, Св. Аргументна структура, тематични отношения и синтактична реализация на аргументите. – В: Димитрова, Ст. (ред.). *Езиково съзнание*. София: Наука и изкуство, с. 206 – 230. (Koeva 1998: Koeva, Sv. Argumentna struktura, tematichni otnosheniya i sintaktichna realizatsiya na argumentite. – In: Dimitrova, St. (red.). *Ezikovo saznanie*. Sofia: Nauka i izkustvo, pp. 206 – 230.)

Коева 2001: Коева, Св. Типология на подчинените изречения. – В: Коева, Св. (състав.). *Съвременни лингвистични теории. Помагало по синтаксис*. Пловдив: Пловдивско университетско издателство, с. 144 – 163. (Koeva 2001: Koeva, Sv. Tipologiya na podchinenite izrecheniya. – In: Koeva, Sv. (sastav.). *Savremenni lingvistichni teorii. Pomagalo po sintaksis*. Plovdiv: Plovdivsko universitetsko izdatelstvo, pp. 144 – 163.)

Ласкова 2012: Ласкова, Л. Параметри на ситуациите, изразени в изказване с глагол за перцепция: лице, число, статус и време. – В: *Стъпки от началото II. Littera et Lingua Series Dissertationes 5*. <https://naum.slav.uni-sofia.bg/sites/default/files/lili_series_diss_5_1_laskoval.pdf> [10.03.2019]. (Laskova 2012: Laskova, L. Parametri na situatsiite, izrazeni v izkazvane s glagol za pertseptsiya: litse, chislo, status i vreme. – In: *Stapki ot nachaloto II. Littera et Lingua Series Dissertationes 5*. <https://naum.slav.uni-sofia.bg/sites/default/files/lili_series_diss_5_1_laskoval.pdf> [10.03.2019].)

Ницолова 2001: Ницолова, Р. Значение и граматични особености на сложните изречения с предикати за знание в българския език. – В: Коева, Св. (състав.). *Съвременни лингвистични теории. Помагало по синтаксис*. Пловдив: Пловдивско университетско издателство, с. 174 – 192. (Nitsolova 2001: Nitsolova, R. Znachenie i gramatichni osobenosti na slozhnite izrecheniya s predikati za znanie v balgarskiya ezik. – In: Koeva, Sv. (sastav.). *Savremenni lingvistichni teorii. Pomagalo po sintaksis*. Plovdiv: Plovdivsko universitetsko izdatelstvo, pp. 174 – 192.)

Ницолова 2008: Ницолова, Р. Проблематика на сложните изречения с комплементи в българския език. – В: *Южнословенски филолог*, с. 261 – 272. (Nitsolova 2008: Nitsolova, R. Problematika na slozhnite izrecheniya s komplementi v balgarskiya ezik. – In: *Juzhnoslovenski filolog*, pp. 261 – 272.)

Пенчев 1993: Пенчев, Й. *Български синтаксис. Управление и свързване.* Пловдив: Пловдивско университетско издателство. (Penchev 1993: Penchev, Y. *Balgarski sintaksis. Upravlenie i svarzvane*. Plovdiv: Plovdivsko universitetsko izdatelstvo.)

Пенчев 1998: Пенчев, Й. *Синтаксис на съвременния български книжовен език.* Пловдив: Издателска къща „Вечерник“. (Penchev 1998: Penchev, Y. *Sintaksis na savremenniya balgarski knizhoven ezik*. Plovdiv: Izdatelska kashta “Vechernik”.)

Стаменов 2006: Стаменов, М. Граматиката на конструкциите като алтернатива за описание на отношенията между синтаксис и семантика в граматиката и в лексикона. Част I: Основни идеи. – В: *Български език*, № 4, с. 81 – 93. (Stamenov 2006: Stamenov, M. Gramatikata na konstruktsiite kato alternativa za opisanie na

otnosheniyata mezhdu sintaksis i semantika v gramatikata i v leksikona. Chast I: Osnovni idei. – In: *Balgarski ezik*, № 4, pp. 81 – 93.

Стаменов 2007: Стаменов, М. Граматиката на конструкциите като алтернатива за описание на отношенията между синтаксис и семантика в граматиката и в лексикона. Част II: Глаголи и конструкции: – В: *Български език*, № 1, с. 50 – 62. (Stamenov 2007: Stamenov, M. Gramatikata na konstruktsiite kato alternativa za opisanie na otnosheniyata mezhdu sintaksis i semantika v gramatikata i v leksikona. Chast II: Glagoli i konstrukcii: – In: *Balgarski ezik*, № 1, pp. 50 – 62.)

Тишева 2001: Тишева, Й. Подчинително свързване в сложното изречение. Комплементизаторите в българския език. – В: Коева, Св. (състав.). *Съвременни лингвистични теории. Помагало по синтаксис*. Пловдив: Пловдивско университетско издателство, с. 164 – 173. (Tisheva 2001: Tisheva, Y. Podchinitelno svarzvane v slozhnoto izrechenie. Komplementizatorite v balgarskiya ezik. – In: Koeva, Sv. (sastav.). *Savremenni lingvistichni teorii. Pomagalo po sintaksis.* Plovdiv: Plovdivsko universitetsko izdatelstvo, pp. 164 – 173.)

Тишева 2006: Тишева, Й. За „синонимите“ ли и дали. – В: Куцаров, Ив., В. Райнов, М. Лакова, Вл. Мурдаров, Св. Коева (състав.). *Езиковедски изследвания в чест на 75-годишнината от рождението на ст.н.с. I ст. дфн Йордан Пенчев Пенчев*. София: Артграф, с. 279 – 287. (Tisheva 2006: Tisheva, Y. Za “sinonimite” li i dali. – In: Kutsarov, Iv., V. Raynov, M. Lakova, Vl. Murdarov, Sv. Koeva (sastav.). *Ezikovedski izsledvaniya v chest na 75-godishninata ot rozhdenieto na st.n.s. I st. dfn Yordan Penchev Penchev*. Sofia: Artgraf, pp. 279 – 287.)

Търпоманова 2017: Търпоманова, Е. Лексикални, граматични и синтактични средства за изразяване на предположение в българския език. – В: Търпоманова, Е., Кр. Алексова (ред.). *Надмощие и приспособяване. Сборник доклади от Международната научна конференция на Факултета по славянски филологии, 24 – 25 април 2017 г. Т. 2. Езиковедски четения*. София: Факултет по славянски филологии, СУ „Св. Климент Охридски“, с. 51 – 58. (Tarpomanova 2017: Tarpomanova, E. Leksikalni, gramatichni i sintaktichni sredstva za izrazyavane na predpolozhenie v balgarskiya ezik. – In: Tarpomanova, E., Kr. Aleksova (red.). *Nadmoshtie i prisposobyavane. Sbornik dokladi ot Mezhdunarodnata nauchna konferentsiya na Fakulteta po slavyanski filologii, 24 – 25 april 2017 g. T. 2. Ezikovedski cheteniya*. Sofia: Fakultet po slavyanski filologii, SU “Sv. Kliment Ohridski”, pp. 51 – 58.)

Chomsky 1973: Chomsky, N. Conditions on transformations. – In: Anderson, S., P. Kiparsky (eds). *A Festschrift for Morris Halle*. New York: Academic Press, pp. 232 – 286.

Comrie, Thompson 2007: Comrie, B., S. Thompson. Lexical nominalizations. – In: Shopen, T. (Ed.). *Language Typology and Syntactic Description*. Vol. 3. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 334 – 381.

Cristofaro 2008: Cristofaro, S. A constructionist approach to complementation: Evidence from Ancient Greek. – In: *Linguistics*, 46.3, pp. 571 – 606.

Croft 2001: Croft, W. *Radical Construction Grammar: Syntactic Theory in Typological Perspective*. Oxford: Oxford University Press.

Dixon: 2006: Dixon, R. M. W. Complement clauses and complementation strategies in typological perspective. – In: Dixon, R. M. W., A. Y. Aikhenvald (Eds.). *Complementation: A Cross-Linguistic Typology*. Oxford: Oxford University Press, pp. 1 – 48.

Givón 1980: Givón, T. The binding hierarchy and the typology of complements. – In: *Studies in Language* 4, pp. 333 – 377.

Goldberg 1995: Goldberg, A. *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago, London: University of Chicago Press.

Goldberg 2005: Goldberg, A. Argument Realization: the role of constructions, lexical semantics and discourse factors. – In: Östman, J.-O., M. Fried (Eds.). *Construction Grammar(s): Cognitive and Cross-language dimension.* Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, pp. 17 – 43.

Goldberg 2013: Goldberg, A. Constructionist Approaches. – In: Hoffmann, T., G. Trousdale (eds.). *The Oxford Handbook of Construction Grammar*. Oxford: Oxford University Press, pp. 15 – 31.

Fried 2015: Fried, M. Construction Grammar. – In: Alexiadou, A., T. Kiss (Eds.). *Syntax – Theory and Analysis. An International Handbook. Handbooks of Linguistics and Communication Science.* 42.1-3, Berlin: Mouton de Gruyter, pp. 974 – 1003.

Krapova 1998: Krapova, I. Subjunctive complements, null subjects and case checking in Bulgarian. – In: *University of Venice Working Papers in Linguistics* 8, pp. 73 – 93.

Noonan 2007: Noonan, M. Complementation. – In: Shopen, T. (Ed.). *Language Typology and Syntactic Description*. Vol. II: Complex Constructions. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 52 – 150.

Ransom 1986: Ransom, E. *Complementation: Its Meanings and Forms*. Amsterdam: John Benjamins.

Rudin 1986: Rudin, C. *Aspects of Bulgarian syntax: complementizers and wh- constructions*. Columbus: Slavica.

COMPLEMENTS IN BULGARIAN

Svetla Koeva
Institute for Bulgarian Language
Prof. Lyubomir Andreychin – BAS

svetla@dcl.bas.bg

Abstract: The article proposes a semantic classification of predicates which takes into account the sets of permissible complements and the semantics of the resulting constructions. I describe the syntactic types of complements in Bulgarian and present some of the existing semantic classifications of predicates. The correlations between semantic classes of predicates and syntactic types of complements makes it possible to draw conclusions about their semantic and syntactic compatibility in Bulgarian.

Keywords: *semantic classes of predicates, complements*

Svetla Koeva
Institute for Bulgarian Language
52 Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
Sofia 1113
Bulgaria

THE TYPOLOGY OF LOCUS AND CONTEMPORARY BULGARIAN

Spas Rangelov
Hankuk University of Foreign Studies
rangelovsa@yahoo.com

Abstract: This paper explores phenomena in the morphology and syntax of contemporary colloquial Bulgarian from a functionalist and typological perspective and in a synchronic framework. Most European languages are regarded traditionally as predominantly dependent-marking. I explore phenomena in contemporary colloquial Bulgarian that are typical of head marking. From a diachronic point of view, these phenomena show a tendency towards head marking that is consistent with other older innovations that have been widely recognized as a shift in the same direction. At the phrase level, I demonstrate that definite possessive phrases with a pronominal possessor are typically head-marking. At the clause level, I demonstrate that pronominal clitics which are attached to predicate verbs are typical head-marking devices that, together with the lack of case in nouns, parallel constructions in typical head-marking languages, geographically quite distant from Bulgarian. Constructions from the colloquial language show even stronger trends towards head-marking than the conservative written language, which proves that the tendency is strong and still in process.

Keywords: *linguistic typology, (marking) locus, head marking, dependent marking, pronominal clitics*

1. Introduction

During the last three decades, especially since Nichols (1986), an important distinction is often made between head-marking and dependent-marking constructions and also between predominantly head-marking languages and predominantly dependent-marking languages. In Bickel, Nichols (2007: 193) the term locus is proposed "for what has been known as head/dependent marking". It is based on where the morphological marker of the syntactic relation or constituent type is placed on the head or on the dependent. "For all of these patterns it is immaterial whether a marker is an affix, a clitic, or a change in the stem" (Nichols 1992: 49). The introductory examples there are the English phrase the man's house and the Hungarian phrase:

az ember ház-a
the man house-3SG
the man's house

In the English phrase the morphological marker is on the possessor noun, i.e., on the dependent, while in the Hungarian example the marker is on the possessed noun, i.e., on the head. Such distinctions can be made on the clause level as well.

Another distinction that needs to be made before discussing head/dependent marking further is the distinction between dependency coding (i.e., agreement marking, case marking, adpositions, etc.) and locus (head marking, dependent marking, double marking, etc.).[1] Dependency coding has to do with semantics. Agreement marking and case marking are two very common strategies of dependency coding. I agree with Croft (2003: 16; 1988) that the difference between agreement and case marking at the clause level is "that a case marker/adposition is **relational**, that is, a morpheme that denotes the semantic relation that holds between the noun phrase and the verb, while agreement is **indexical**, that is, a morpheme that denotes the argument itself." Cross-linguistically indexical and relational morphemes could be affixes, independent words, etc. Also, they could be attached to different constituents. "Case/adposition markers can

[1] I am grateful to an anonymous reviewer for drawing my attention to this important distinction.

be attached to the NP argument, or be independent particles, or even be attached to the verb in some cases, so syntactic position and dependency cannot be suitable criteria for a cross-linguistic definition" (Croft 2003: 15). "Indexation markers (agreement…) are syntactically at least as variable: they can be affixes to the verb, independent particles, or attached to other constituents of the sentence, including the noun phrase denoting the same referent as the index" (Croft 2003: 16).

Locus – head marking, dependent marking, etc. – has to do not with semantic but purely syntactic criteria. It simply identifies to which constituent the functional morpheme is attached, albeit as a suffix, clitic, or some other kind of formative. The *-a* in the Hungarian phrase above, as well as the *-ad* in the Hungarian phrase *a ház-ad* (mentioned below), are described as agreement markers in some Hungarian grammars because they index the possessor in possession constructions. At the same time, they are examples of head marking because they are attached to the word denoting the possessed, which is widely regarded as the head of the phrase. In fact, in languages like Bulgarian agreement markers would tend to be examples of head marking because they index arguments on the predicate verb (an affix for the subject and clitics for the direct object and the indirect object) and the possessor on the possessed in the possession construction, which is a nominal phrase.

There are several types of locus. Nichols (1992) classifies the types of marking locus into six categories:

1) dependent marking;
2) head marking;
3) double marking: when both the head and the dependent receive markers
4) no marking: when there is no explicit morphological marker; the relation could be expressed by juxtaposition;
5) split marking: when marking is different and depends on properties of the constituents, e.g., "constituents with pronoun dependents are head-marked while those with noun dependents are dependent-marked" (Nichols 1992: 53);
6) detached marking: when the marker is detached (not attached) from the dependent or the head; typically, "a detached marker is positioned relative not to a particular word but to constituent boundaries" (Nichols 1992: 55). Bulgarian's closest relative BCMS (Bosnian/Croatian/Montenegrin/Serbian) has this type of marking with pronominal clitics (Nichols 1992: 55).

Most European languages tend to be dependent-marking with one major exception: the indexing of the subject on the predicate verb. That is usually called agreement of the verb with the subject in person and number, and in some cases in gender. Practically all finite verb forms are subject-indexed. English is rare in having only one form, the one for third person singular present tense, explicitly marked.

Bulgarian has the indexing of the subject on the predicate verb. However, unlike all the other Slavic languages, contemporary Bulgarian has no case marking on nouns depending on the syntactic relation. Diachronically speaking, it has "lost" it. Bulgarian nouns typically have only four forms: singular, plural, and both of these with the definite article, which is a suffix. At the same time, it has pronominal clitics attached strictly to the predicate verbs. Both these features are examples of head marking.

In this paper I will examine a number of Bulgarian constructions which seem to show a tendency of head marking.

I start from two observations about locus which I agree with:

"Morphological marking of grammatical relations may appear on either the head or the dependent member of the constituent (or on both, or on neither). Grammatical relations – and whole languages – may be classified according to their propensity for using one of these types of marking. Implicational relations among various marking patterns can be stated: languages display a tendency to use one type consistently throughout their grammar." (Nichols 1986: 56)

"Although the head-marking pattern is cross-linguistically favored, grammatical theory is strongly biased toward the dependent-marked patterns that happen to dominate in Indo-European." (Nichols 1986: 56)

Regarding the main concepts used here, I consider them well established and not framework-specific.

"The analysis proposed here is built on only two concepts, both of them straight-forward and non-theoretical. One is headedness, a theory-independent notion which in fact figures as a primitive in almost all theories […] The other is the presence and location of overt morphological marking of syntactic relations – the fact that a given word bears a given affix, while another does not." (Nichols 1986: 56)

As for the dependency relations in the most common constructions we also follow the relations specified there (reproduced in Table 1).

Table 1. Heads and dependents

Level	Head	Dependent
Phrase	possessed noun	possessor
	noun	modifying adjective
	adposition	object of adposition
Clause	predicate	arguments and adjuncts
	auxiliary verb	lexical ('main') verb
Sentence	main-clause predicate	relative or subordinate clause

We will start with a discussion of head marking at the clause level.

2. Head marking at the clause level

In Bulgarian, the definite direct object and the indirect object, when the nouns denoting them are not present, are indexed on the predicate verb with pronominal clitics. The pronominal clitics attach to the host verb as proclitics by default but, since there is a restriction that they cannot be in the beginning of a sentence, they could be used as enclitics as well, retaining the ordering of the clitic complex.[2] The sentences in the left column below are examples of written Bulgarian, where the pronominal clitics are used only if the co-referring noun phrases are omitted. The sentences in the right column are examples of colloquial Bulgarian, where the pronominal clitics are always present regardless of the presence or absence of the noun phrases. A topical subject in Bulgarian can be entirely omitted. Sentences with omitted subjects are given immediately below the respective sentences with an explicit subject. Since there is a restriction on pronominal clitics starting a sentence, they move to the other side of the verb. This is one of the reasons they cannot be classified as suffixes. The subject indexing is not analyzed explicitly here. The emphasis is on the pronominal clitics indexing direct and indirect objects.

Елена даде книгата на Иван.
Elena dade kniga-ta na Ivan.
Elena give.AOR.3SG book-the to Ivan

Elena gave the book to Ivan.

Даде книгата на Иван.
Dade kniga-ta na Ivan.
give.AOR.3SG book-the to Ivan.

[She] gave the book to Ivan.

Елена я даде на Иван.
Elena ya=dade na Ivan.
Elena 3SGF.ACC=give.AOR.3SG to Ivan.

Elena gave it to Ivan.

Елена му я даде книгата на Иван.
Elena mu=ya=dade kniga-ta na Ivan
Elena 3SG.M.DAT=3SG.F.ACC=give.AOR.3SG book-the to Ivan
Elena gave the book to Ivan.

Даде му я книгата на Иван.
Dade=mu=ya kniga-ta na Ivan.
give.AOR.3SG=3SG.M.DAT=3SG.F.ACC book-the to Ivan
[She] gave the book to Ivan.

Елена му я даде на Иван.
Elena mu=ya=dade na Ivan.
Elena 3SG.M.DAT=3SG.F.ACC=give.AOR.3SG to Ivan
Elena gave it to Ivan.

[2] Rudin (1997: 224) states: "The clitics are syntactically proclitic to the finite verb. However, they are prosodically enclitic to the preceding word and require some element to the left to serve as their phonological host." In my glossing, I have treated them as proclitics when they are in front of the finite verb.

Даде я на Иван.
Dade=ya na Ivan.
give.AOR.3SG=3SG.F.ACC to Ivan
[She] gave it to Ivan.

Даде му я на Иван.
Dade=mu=ya na Ivan.
give.AOR.3SG=3SG.M.DAT=3SG.F.ACC to Ivan
[She] gave it to Ivan.

Елена му даде книгата.
Elena mu=dade kniga-ta.
Elena 3SG.M.DAT=give.AOR.3SG book-the

Elena gave him the book.

Елена му я даде книгата.
Elena mu=ya=dade kniga-ta.
Elena 3SG.M.DAT=3SG.F.ACC=give.AOR.3SG book-the
Elena gave him the book.

Даде му книгата.
Dade=mu kniga-ta.
give.AOR.3SG=3SG.M.DAT book-the

[She] gave him the book.

Даде му я книгата.
Dade=mu=ya kniga-ta.
give.AOR.3SG=3SG.M.DAT=3SG.F.ACC book-the
[She] gave him the book.

Елена му я даде.
Elena mu=ja=dade.
Elena 3SG.M.DAT=3SG.F.ACC=give.AOR.3SG
Elena gave it to him.

Даде му я.
Dade=mu=ya.
give.AOR.3SG=3SG.M.DAT=3SG.F.ACC
[She] gave it to him.

It is obvious that colloquial Bulgarian has a tendency to head marking when it comes to the predicate and the core arguments in the clause. This tendency is consistent with the historically certified development in Bulgarian of losing virtually all case marking on nouns. Case marking on arguments and modifiers is another typical feature of dependent-marking languages that Bulgarian has lost. In this regard, colloquial Bulgarian looks more like Lakhota, a typical head-marking language:

"In head-marking languages like Lakhota, verbs do not assign case to NPs; rather, they are cross-referenced by pronominal affixes on the verb. Peripheral elements are never cross-referenced and may be marked by adpositions." (Van Valin, LaPolla 1997: 30)

Here are examples from Lakhota (Van Valin, LaPolla 1997: 24):

Matho ki hena wicha-wa-kte.
bear the those 3PLOBJ-1SGSUBJ-kill
I killed those bears.

Wicha-wa-kte.
3PLOBJ-1SGSUBJ-kill
I killed them.

The respective colloquial Bulgarian sentences will be very similar in syntax and glossing:

Убих ги мечките.
Ubih=gi mechki=te.
kill.AOR.1SG=3PL.ACC bear.PL-the
I killed the bears.

Убих ги.
Ubih=gi.
kill.AOR.1SG=3PL.ACC
I killed them.

We have to admit that the tendency towards head marking in treating the core arguments and in abolishing cases is very well defined in Bulgarian despite the fact that a lot of attributes of dependent marking are still retained. Although this feature sets the Bulgarian language apart from all other Slavic languages, it should be noted that there are parallels with developments in Romance languages like French, Spanish, Italian. These languages have lost case historically but have a well-developed apparatus of pronominal clitics indexing direct and indirect objects.

In this paper, I regard locus as a concept that is not framework-specific. Bulgarian clitics seem to be examples of head marking regardless of how their syntax are analyzed in different theoretical frameworks. Rudin (1997) – in the generative framework – argues that the clitics are heads of the functional category "object agreement phrase" (AgrOP). In fact, three alternative hypotheses are discussed there, the other two being "pronouns" and "pronominal arguments". They are clearly different from personal pronouns. But in the "pronominal arguments" alternative, they can be regarded as head-marking examples without any contradictions arising. Franks and Rudin (2005) argue that Bulgarian pronominal clitics are even better described as "heads of K(ase)P, one of whose merits is that it provides an explanation for the obligatoriness of Clitic Doubling (CD) in certain constructions." However, even if they are considered heads of phrases, they could still be regarded as example of head marking in relation to the predicate verb.

3. Noun phrases for possession

Some possessive noun phrases, both definite and indefinite, in standard written Bulgarian show a tendency towards dependent marking. When the possessor is expressed with a noun, it is accompanied by the preposition *на (na)* and the thus formed PP follows the head noun:

книгата на Елена
knigata na Elena
book.the of Elena
Elena's book

When the possessor is expressed pronominally, the dependent is an adjective-like "long possessive form" that agrees with the head noun in gender and number:

нейната книга
neyna-ta kniga
her.F-the book
her book

една нейна книга
edna neyna kniga
one her.F book
a book of hers

However, the definite possessive phrases with a possessor expressed pronominally have an alternative that is preferred in both colloquial and written Bulgarian. It contains the so-called "short possessive form", a pronominal enclitic that is attached to the head noun which is normally with the definite article (which in Bulgarian is a suffix). The enclitic does not agree with the head noun in gender and number (which the adjective-like form does). It just indexes the person and number of the possessor.

книгата ѝ
kniga-ta=i
book-the=her
her book

книгата ми
kniga-ta=mi
book-the=my
my book

These are typical head-marking constructions paralleling similar constructions in typical head-marking languages:

0-tha-wowapi ki (Lakhota; Van Valin, LaPolla 1997: 61)
3SG-POSS-book the
his book

mi-tha-wowapi ki
1SG-POSS-book the
my book

(a) ház-ad (Hungarian; Nichols 1992: 47)
the house-2SG
your house

Colloquial Bulgarian has also alternative double-marking constructions which are not accepted as "elegant language" in written Bulgarian but are quite common in colloquial registers, as in:

на Елена книгата ѝ
na Elena kniga-ta=i
of Elena book-the=her
Elena's book

In such examples we observe both head marking and dependent marking in the same phrase. Further research is needed in order to understand and explain the occurrence of such constructions adequately.

We should also note here that there are phrases which seem to deviate from the head-marking model. While

колата им
kola-ta=im
car-the=their
their car

seems to be a good example of head marking, the following two phrases seem to have the possessive marker not on the head.

новата им кола
nova-ta=im kola
new.F-the=their car
their new car

голямата им нова кола
goljama-ta=im nova kola
big.F-the=their new.F car
their big new car

However, in some formalist networks, e.g., Government and Binding, where noun phrases (NPs) are viewed as determiner phrases (DPs), the determiner (i.e., the definite article in the examples above) is viewed as the head. And in all of them we see the possessive marker firmly attached to it. All of the three phrases above could be viewed uniformly as manifestations of head marking. Some further research is needed here to account of all possible occurrences of the possessive markers.

4. Conclusion and further prospects

Our observations of constructions both at the phrase level and the clause level have led us to conclude that there is a progressing shift in marking locus in Bulgarian from dependent marking towards head marking, an important and intriguing phenomenon at the interface of morphology and syntax. Certain morphemes seem to advance on the path of grammaticalization towards suffixation, although this change is far from complete yet. Similar processes occur in other Slavic and Balkan languages and the careful study and analysis of all phenomena can reveal fascinating insights into the workings of language as a whole.

The typological-functional approach combined with the methods of comparative and contrastive linguistics gives us a useful theoretical framework for further research in this field.

References

Bickel, Nichols 2007: Bickel, B., J. Nichols. Inflectional Morphology – In: Shopen, T. (Ed.) *Language typology and syntactic description*. Vol. 3. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 169–240.

Croft 1988: Croft, W. Agreement vs. Case Marking in Direct Objects. – In: Barlow, M., C. A. Ferguson (Eds.). *Agreement in Natural Language: Approaches, Theories, Descriptions*. Stanford: Center for the Study of Language and Information, pp. 159 – 180.

Croft 2003: Croft, W. *Typology and Universals.* 2nd edition. Cambridge: Cambridge University Press.

Franks and Rudin 2005: Franks, S., C. Rudin. Bulgarian Clitics as K^0 Heads. – In: *Annual Workshop on Formal Approaches to Slavic Linguistics. The South Carolina meeting, 2004*. Ann Arbor: Michigan Slavic Publications, pp. 104 – 116.

Nichols 1986: Nichols, J. Head-marking and Dependent-marking Grammar. - In: Language, Vol. 62, No. 1, pp. 56 – 119.

Nichols 1992: Nichols, J. *Linguistic Diversity in Space and Time*. Chicago: The University of Chicago Press.

Rudin 1997: Rudin, C. AgrO and Bulgarian Pronominal Clitics. – In: *Annual Workshop on Formal Approaches to Slavic Linguistics. The Indiana Meeting, 1996.* Ann Arbor: Michigan Slavic Publications, pp. 224 – 252.

Shopen 2007: Shopen, T. (Ed.) *Language Typology and Syntactic Description, Second edition, Volume III: Grammatical Categories and the Lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press

Van Valin, La Polla 1997: Van Valin, R. D., Jr., R. LaPolla. *Syntax: Structure, Meaning and Function.* Cambridge: Cambridge University Press.

Abbreviations used in the glosses: 1 – first person; 2 – second person; 3 – third person; ACC – accusative (direct object case); AOR – aorist; DAT – dative (indirect object case); F – feminine; M – masculine; PL – plural; Poss – possessive (marker); SG - singular

THE TYPOLOGY OF LOCUS AND CONTEMPORARY BULGARIAN

Спас Рангелов
Hankuk University of Foreign Studies

rangelovsa@yahoo.com

Абстракт: Този доклад разглежда явления в морфологията и синтаксиса на съвременния разговорен български език от функционалистка и типологична гледна точка и в синхронна рамка. Повечето европейски езици се смятат традиционно за преобладаващо маркиращи върху зависимото. Тук се изследват явления в съвременния разговорен български език, които са типични за маркиране върху опората. От диахронна гледна точка тези явления демонстрират тенденция, която е консистентна с други по-стари иновации, които са били признати за промяна в същата посока. На ниво номинална фраза демонстрирам, че определените притежателни фрази с прономинално изразен притежател са типично маркиращи върху опората. На ниво просто изречение демонстрирам, че прономиналните клитики, които се захващат за глаголите сказуемо, са типични похвати в маркирането върху опората. Те заедно с липсата на падежи при съществителните имена имат паралели с конструкции в типично маркиращи върху опората езици, които географски са доста далечни на българския. Конструкции от разговорния език показват дори по-силни тенденции към маркиране върху опората от консервативния писмен език, което доказва, че тенденцията е силна и все още в действие.

Ключови думи: *лингвистична типология, локус (на маркиране), маркиране върху опората, маркиране върху зависимото, прономинални клитики*

Spas Rangelov
Hankuk University of Foreign Studies
107 Imun-ro, Imun-dong
Dongdaemun-gu
Seoul
South Korea

КЪМ ВЪПРОСА ЗА МЕЖДУЕЗИКОВАТА ЕКВИВАЛЕНТНОСТ ПРИ ФРАЗЕОЛОГИЯТА (ЛЕКСИКОГРАФСКИ АСПЕКТИ)

Диана Благоева[а], Мачей Яскот[б], Войчех Сосновски[в]
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ – БАН[а],
Педагогически университет в Краков[б], Институт по славистика – ПАН[в]

d.blagoeva@ibl.bas.bg[а], maciej.jaskot@up.krakow.pl[б], wojciech.sosnowski@ispan.waw.pl[в]

Резюме: В статията се разглежда проблемът за междуезиковата еквивалентност и нейното представяне в *Речник на активната фразеология в българския и полския език*. Коментира се теоретичната рамка за представяне на релацията на междуезиково съответствие в *Речника*. Междуезиковите фразеологични еквиваленти може да бъдат установени въз основа на семантични и функционални характеристики и обикновено биват категоризирани в четири типа: пълни еквиваленти, частични еквиваленти, фразеологични аналози и нулеви еквиваленти. В статията конкретните типове еквивалентност се илюстрират с примери от Речника.

Ключови думи: *междуезикова еквивалентност, фразеологизми, двуезична фразеография, български език, полски език*

1. Въведение

От 2018 г. колектив от български и полски лексикографи работи върху съставянето на „Речник на активната фразеология в българския и полския език“ (нататък – РАФБПЕ). Според замисъла на авторите речникът е двупосочен (включва както българско-полска, така и полско-българска част, словниците за които не са „огледални“, а се разработват самостоятелно) и има за цел да предостави базови знания за активно функциониращите в съвременния период фразеологизми във всеки един от двата езика и за техните съответствия в другия език.[1] Общият брой на заглавните единици е 1000 (съответно по 500 в българския и в полския словник).

Работата върху двуезични речници неизбежно изправя лексикографите пред множество проблеми от теоретично и практическо естество, за преодоляването на които са възможни разнообразни решения. Един от най-важните въпроси в двуезичната лексикография е този за междуезиковата еквивалентност и за подходите при избора на адекватни съответствия на подлаганите на лексикографско описание лексикални и фразеологични единици от изходния език в целевия език. Цел на тази статия е да представи теоретичните виждания за същността на междуезиковата еквивалентност във фразеологията, от които се изхожда при разработването на РАФБПЕ. Ще бъде коментиран по-специално въпросът за разграничаваните в съпоставителната фразеология типове междуезикови еквиваленти и ще бъдат разгледани приетите от авторския колектив на РАФБПЕ лексикографски решения, свързани с подбора на другоезиковите съответствия на включените в *Речника* фразеологизми. Като илюстрация за различните типове междуезикова еквивалентност се използват примери от *Речника.*

2. За понятието междуезикова еквивалентност

Еквивалентността (разбирана най-общо като отношение на равностойност между определени единици) е ключово понятие в научни области като теорията на превода, съпоставителното езикознание, двуезичната лексикография, лингводидактиката (вж. Рецкер / Retsker 1974; Dobrovol‘skij 2011; Fojtů 2013; Лечева / Lecheva 2015 и др.). Във всяка една от тези области проявите на еквивалентност се отличават с множество специфики, което обуславя сложния характер на явлението и

[1] За концепцията на речника виж по-подробно Sosnowski et al. 2019.

дискусионността на неговите интерпретации (Wiatrowski 2015: 72). Обикновено се разграничават отделни равнища и степени на еквивалентност. Редица автори обособяват преводна и системна (или речникова) еквивалентност. Първата се проявява на текстово равнище: между оригинален текст на определен език и негов превод на друг език, а втората е релация на съответствие между лексикална (или фразеологична) единица от един език и такава от друг език (Chlebda 2011: 22, 27; Dobrovol'skij 2011 и др.).

Междуезиковата еквивалентност на равнището на езиковата система е от съществено значение не само за изследванията в областта на съпоставителната лингвистика, но и за двуезичната лексикография, включително за двуезичната фразеография (Szerszunowicz, Vidović Bolt 2014: 201). С оглед на интересуващата ни тематика тук ще се концентрираме върху трактовката именно на този тип еквивалентност.

Д. Доброволски определя системните (речниковите) еквиваленти във фразеологията като „повече или по-малко (най-вече в семантично отношение) сходни идиоми от два или повече съпоставяни езика" и обръща внимание на това, че в случая терминът еквивалентност се използва не съвсем строго, тъй като при фразеологизми, разглеждани като еквивалентни, обикновено се установяват известни междуезикови отлики (Добровольский / Dobrovol'skiĭ 2011: 191). Предлагат се различни класификации на системните фразеологични еквиваленти[2], като широко разпространение има представената в обобщен вид от Д. Доброволски (Добровольский / Dobrovol'skiĭ 2011: 183 – 185) четиристепенна подялба, включваща следните класове:

(i) пълни еквиваленти;
(ii) частични еквиваленти;
(iii) фразеологични аналози;
(iv) безеквивалентни фразеологизми.

Като пълни еквиваленти се разглеждат фразеологизми от съпоставяните езици L1 и L2, които са с еднаква семантика, лексикален състав и синтактична структура (Добровольский / Dobrovol'skiĭ 2011: 183). Част от авторите допускат възможността за наличие на определени морфологични несходства или минимални различия в лексикалния състав на фразеологизмите, определяни като пълни еквиваленти. Други обаче при установяването на подобни отлики отнасят съответните единици към частичните еквиваленти (Fojtů 2013).

Във фразеологията пълната (наричана още абсолютна) междуезикова еквивалентност е сравнително рядко явление. Понякога дори се поставя под съмнение нейното съществуване. Така например Й. Шершунович отбелязва, че подобен род междуезиково съответствие би следвало да се трактува „като идеално състояние на равновесие между два фразеологизма, което е невъзможно да се постигане на практика", тъй като по-детайлният анализ разкрива наличието на определени разлики по отношение на семантиката, конотацията, вариативността, фреквентността и пр. на съответните единици (Szerszunowicz 2009: 326). Във връзка с това авторката предлага терминът *пълни (абсолютни) еквиваленти* да бъде заменен с *квазиеквиваленти*.

Частични еквиваленти са фразеологизми от два езика, при които актуалните значения (почти) съвпадат, а синтактичната структура, лексикалният състав и образната съставяща се различават в известна степен (при което обаче сходството все пак явно доминира над формалните различия) (Добровольский / Dobrovol'skiĭ 2011: 184). Фразеологичните аналози (определяни още като функционално-семантични еквиваленти) „се характеризират със семантично сходство при (почти) пълно отсъствие на формално сходство", а като безеквивалентни фразеологизми се разглеждат изрази от езика L1, за които в езика L2 отсъстват фразеологични съответствия (Добровольский / Dobrovol'skiĭ 2011: 185).

Типовете системно междуезиково съответствие при фразеологизмите са коментирани и от полския учен В. Хлебда, който също обособява четири класа еквиваленти: пълни (или адекватни); функционални; разколебани[3]; нулеви (Chlebda 2011: 38 – 39). Важен момент в концепцията на В. Хлебда е това, че всеки от посочените класове еквиваленти се поделя на определени подкласове,

[2] Вж. по-подробно например обзора при Fojtů 2013.
[3] В терминологията на автора: ekwiwalenty zachwiane.

като границите между тях не са строго очертани, т.е. междуезиковата еквивалентност се разглежда като релация с градуален характер.

За съпоставителните изследвания и двуезичната лексикография е важен въпросът за т.нар. нулева еквивалентност. Обособяват се две групи нулеви еквиваленти (Dagut 1981). Към първата се отнасят фразеологизми от езика L1, чието значение не се изразява чрез идиоматичен израз в езика L2, но е познато и разбираемо за носителите на L2. Към тази група се отнасят например полските фразеологизми *pozjadać / zjeść wszystkie rozumy* 'когато някой си мисли, че е много умен и знае всичко' и *sto lat za Murzynami* 'когато някой или нещо изостава, развива се по-бавно в някакво отношение'. Те нямат фразеологично съответствие в българския език, но смисълът им би могъл да се изрази чрез неидиоматични изрази (срв. *правя се на много умен*; *много съм изостанал*). Към втората група се отнасят фразеологизми от езика L1, значението на които не е вербализирано (по идиоматичен или неидиоматичен начин) в езика L2.

Към кръга на безеквивалентните фразеологизми обикновено се отнасят националнокултурно маркирани фразеологични единици. Такива са например фразеологизмите, които съдържат лексикални компоненти, свързани с бита, културата, традициите и историята на конкретния народ (срв. в български *като Марко на Косово поле*, *Гюро Михайлов*, *като царче Симеончо преди Девети*, *на баницата мекото*, *направям на пестил / пастърма / пита*; в полски *krakowskim targiem*, *wyjść jak Zabłocki na mydle*, *gest Kozakiewicza*, *narobić bigosu*, *jak pączek w maśle*), а също така идиомите с най-висока степен на десемантизация на съставните лексикални елементи (бълг. *през куп за грош*; пол. *stary piernik*). Подобен род безеквивалентни фразеологизми, на които се натъква съпоставителният анализ, може да се разглеждат като фразеологични културеми, които отразяват специфични компоненти от съответната национална езикова картина на света (Jaskot, Ganoshenko 2015).

3. Отразяване на междуезиковата еквивалентност в РАФБПЕ – подходи и решения

РАФБПЕ е замислен като двуезичен речник, насочен към широка аудитория от ползватели, преди всичко към изучаващите български или полски език като чужд. Той не спада към типа преводен двуезичен речник[4], т.е. няма за цел да представи всички възможни начини за превод на включените в словника му фразеологични единици на съответния целеви език. Както посочва Т. Пьотровски, в такива речници се отразяват не преводни еквиваленти (които по правило се подбират в тясна връзка с конкретен текст или контекст), а „обобщени" еквиваленти, които биха могли да се включат в максимално широк кръг контексти. „Общият принцип е такъв, че ако даден еквивалент може да бъде употребен в повечето контексти от определен тип (свързани с определени ситуации), то това е добър еквивалент дори ако преводът на някои изречения с такъв еквивалент няма да е достатъчно естествен", отбелязва авторът (Piotrowski 2011).

Лексикографското описание на фразеологичните единици в РАФБПЕ се базира върху семантиката, като се търси междуезикова съотносителност преди всичко в смислово, функционално и стилистично отношение. Взема се под внимание също така наличието на сходство по отношение на вътрешната форма, лексикалния състав и граматическото оформяне. Междуезиковата еквивалентност се установява въз основа на следните критерии:

а) Пълни еквиваленти: общност в семантиката, функционалните и стилистичните характеристики и образната основа, както и сходство в лексикалния състав и граматическата структура на фразеологичните единици от двата езика, срв.:

[4] Обикновено термините двуезичен речник и преводен речник се употребяват като синоними, но има опити и за тяхното смислово разграничаване (Zgusta 2006: 257 – 259). Така например Р. Левицки отбеляза: „Разбира се, преводният речник е двуезичен, но неговите основни характеристики произтичат от това, че той се подчинява на целите на превода. Затова преводният речник не толкова отразява статични релации между изрази (по правило: между думи) от два езика, колкото показва възможностите за превод на дадения израз [...] на целевия език" (Lewicki 2011: 159).

спасявам / спася кожата *на някого*	**ratować / uratować *czyjąś* skórę**
‘тогава, когато някой помага на някого да остане невредим, да избегне някаква опасност, беда’	‘wtedy, gdy ktoś ratuje kogoś w sytuacji zagrożenia, chroni kogoś przed niebezpieczeństwem, kłopotami’
Беше заплашен от осъдителна присъда, но нае добър адвокат, който успя да му спаси кожата.	*Gdy splajtowaliśmy, żaden bank nie chciał nam pomóc. Skórę uratował nam mój kuzyn.*

Отношения на пълна еквивалентност се установяват също при следните фразеологизми от двата езика: *стоя със скръстени ръце* и *stać z założonymi rękoma*, *хвърлям думите си на вятъра* и *rzucać słowa na wiatr*, *слагам / сложа рога на някого* и *przyprawiać / przyprawić rogi komuś*, *убивам / убия времето* и *zabijać / zabić czas*, *роден под щастлива звезда* и *urodzony pod szczęśliwa gwiazdą*, *стар като света* и *stary jak świat*, *черна овца* и *czarna owca*, *черно на бяло* и *czarno na białym*, *с пот на челото* и *w pocie czoła* и др.

б) Частични еквиваленти: сходство в семантиката и функционалните характеристики, известни различия в образната основа, стилистичните особености, лексикалния състав и/или граматическата структура на фразеологичните единици от двата езика, срв.:

седя / стоя (като) на тръни	**siedzieć jak na szpilkach**
‘тогава, когато някой е много неспокоен, разтревожен’	‘wtedy, gdy ktoś jest zdenerwowany, niecierpliwi się’
През цялото време, докато траеше съдебното заседание, стоях като на тръни да не ме призоват като свидетел.	*Siedzieliśmy wszyscy jak na szpilkach i czekaliśmy aż w końcu notariusz odczyta testament dziadka.*

Като частични еквиваленти може да се разглеждат също следните фразеологизми: *разчупвам / разчупя леда* и *przełamać lody*, *увесвам / увеся глава / нос* и *zwiesić nos na kwintę* и др.

в) Фразеологични аналози: сходство в семантиката и функционалните характеристики и (почти) пълно несъвпадение в образната основа, лексикалния състав и граматическата структура на фразеологичните единици от двата езика, срв.:

цепя косъма / стотинката на две	**mieć węża w kieszeni**
‘тогава, когато някой е прекалено стиснат, пестелив’	‘wtedy, gdy ktoś jest nazbyt oszczędny i skąpy’
Доста е заможен, но винаги цепи стотинката на две и не си позволява излишни разходи.	*Podczas naszych wakacji na Kanarach okazało się, że Władek ma węża w kieszeni i ani razu nie wyszliśmy do knajpy.*

Фразеологични аналози са също следните изрази в двата езика: *тръгвам / тръгна по лош път* и *zejść na psy*, *червив съм с пари* и *mieć forsy jak lodu*, *фурнаджийска лопата* и *chorągiewka na wietrze* и др.

Според приетата лексикографска концепция във всяка речникова статия се изяснява поотделно значението на заглавната фразеологична единица и на нейното съответствие в целевия език с помощта на кратки тълкувания, построени по унифицирани дефиниционни модели. Този до голяма степен нетрадиционен подход[5] позволява да бъдат експлицирани възможни семантични и/или конотативни различия между съответстващите си фразеологизми от двата езика, както е например в следните случаи:

[5] Според практиката, разпространена в славянската двуезична фразеография, обикновено се експлицира само семантиката на фразеологизма от изходния език, която се разкрива основно „във и чрез самия превод“, в по-редки случаи – и чрез тълкуване (Калдиева-Захариева / Kaldieva-Zaharieva 2002: 444).

widać czyjąś rękę *(w czymś)*	имам пръст *(в нещо)*
‘wtedy, gdy ktoś się zaangażował w zrobienie czegoś’ *W tym doktoracie widać rękę profesora Nowaka.*	‘тогава, когато някой е замесен в извършването на нещо, обикн. лошо, престъпно’ *В ограбването на склада вероятно имат пръст и вътрешни лица.*

пращам *(някого)* за зелен хайвер	wpuścić kogoś w maliny
‘тогава, когато някой успява да заблуди, да излъже някого’ *Чакам тук вече два часа, а никой не идва, май ме пратиха за зелен хайвер.*	‘wtedy, gdy ktoś kogoś traktuje niepoważnie i oszukuje’ *Znów wpuścił mnie w maliny: pożyczyłem mu pieniądze na rachunki, a on je wydał na imprezy.*

Всяка речникова статия съдържа също илюстративен материал под формата на конструирани от лексикографите кратки изречения, показващи типичен контекст на употреба на съответния фразеологизъм. За разлика от обичайния подход, прилаган при съставянето на двуезични фразеологични речници, при който изобщо не се включва илюстративен материал или пък се дава пример към заглавната фразеологична единица и негов превод на целевия език (вж. обзора при Калдиева-Захариева / Kaldieva-Zaharieva 2002), в РАФБПЕ е възприета по-различна практика. Примерите се конструират поотделно за фразеологизма от изходния език и за неговото съответствие в езика цел, което дава възможност да се акцентира върху особеностите във функционирането на описваните фразеологизми във всеки един от езиците.

Откриват се също така случаи на нулева еквивалентност. Тогава в РАФБПЕ като съответствие на фразеологичната единица от изходния език в езика цел се привежда нефразеологичен израз (придружен от поясненията „описателен еквивалент“), дава се тълкувание, а илюстративен материал се включва само в лявата част на речниковата статия, срв.:

bułkę przez bibułkę	прекалено превзет човек *описателен еквивалент*
‘o kimś, kto nadmiernie zważa na normy towarzyskie’ *Już więcej nie pójdę z Nowakowskimi na kolację. Zupełnie nie mogę się rozluźnić w ich towarzystwie: są tacy ą ę bułkę przez bibułkę.*	‘за някого, който се държи прекалено официално и превзето в обществото’

барабар Петко с мъжете	bezskutecznie naśladować zachowania innych *ekwiwalent opisowy*
‘тогава, когато някой се заема да извърши нещо наред с другите, без това да е по силите му’ *Всички се застягаха да тръгнат на лов и аз, барабар Петко с мъжете, поех с тях, въпреки че не умея да стрелям.*	‘wtedy, gdy ktoś próbuje robić to, co robią inni, ale nie zdaje sobie sprawy, że nie jest w stanie tego zrobić’

Базираното върху семантиката лексикографско описание позволява да бъдат избегнати случаите „капани“ (по израза на Ст. Калдиева-Захариева – вж. Калдиева-Захариева / Kaldieva-Zaharieva 2002: 451), които се наблюдават при омонимия и паронимия на междусистемно фразеологично равнище, т.е. при изцяло или частично сходни по лексикален състав и синтактична структура, но различни по значение фразеологични единици от два езика, срв. бълг. *варя се в собствен сос* ‘тре-

вожа се много в очакване на нещо' и пол. *smażyć się / kisić się / dusić się we własnym sosie* 'ограничавам контактите си до едни и същи хора, като се занимавам само с личните си работи'. Това са т.нар. лъжливи приятели на преводача, чието установяване в областта на фразеологията е свързано с повече трудности, отколкото в лексиката, поради сложния характер на връзката между значение и форма при фразеологичните единици (Калдиева-Захариева / Kaldieva-Zaharieva 2002: 450 – 451; Jaskot 2013; Sosnowski, Tymoshuk 2017).

4. Заключение

Включената в РАФБПЕ лексикографска информация е подходяща основа за провеждане на конфронтативни изследвания върху семантиката и функционирането на активната фразеология в най-новия период от развитието на българския и полския език. Приложените в *Речника* лексикографски решения при отразяването на междуезиковата еквивалентност са базирани на теоретичните постановки от съвременната славянска съпоставителна фразеология и дават възможност да се направят обосновани изводи относно наличието на междуезикова симетрия или асиметрия в българския и полския фразеологичен фонд, както и да се открият някои общи или националноспецифични особености в областта на фразеологията в двата езика.

Цитирана литература / References

Добровольский 2011: Добровольский, Д. Заметки о сопоставительной фразеологии. – В: *Езиковедски изследвания в чест на проф. Сийка Спасова-Михайлова*. София: АИ „Проф. Марин Дринов", с. 181 – 197. (Dobrovol'skiĭ 2011: Dobrovol'skiĭ, D. Zametki o sopostavitel'noĭ frazeologii. – In: *Ezikovedski izsledvaniya v chest na prof. Siyka Spasova-Mihaylova*. Sofia: AI "Prof. Marin Drinov", pp. 181 – 197.)

Калдиева-Захариева 2002: Калдиева-Захариева, Ст. За някои проблеми на двуезичната фразеография. – В: *Българско езикознание. Т. 3. Проблеми на българската лексикология, фразеология и лексикография*. София: АИ „Проф. Марин Дринов", с. 438 – 456. (Kaldieva-Zaharieva 2002: Kaldieva-Zaharieva, St. Za nyakoi problemi na dvuezichnata frazeografiya. – In: *Balgarsko ezikoznanie. T. 3. Problemi na balgarskata leksikologiya, frazeologiya i leksikografiya*. Sofia: AI "Prof. Marin Drinov", pp. 438 – 456.)

Лечева 2015: Лечева, Н. *Отношението на лексикографската еквивалентност в двуезикови речници с немски и български език*. Дисертация. Шумен. (Lecheva 2015: Lecheva, N. *Otnoshenieto na leksikografskata ekvivalentnost v dvuezikovi rechnitsi s nemski i balgarski ezik*. Disertatsiya. Shumen.)

Рецкер 1974: Рецкер, Я. И. *Теория перевода и переводческая практика*. Москва: Международные отношения. (Retsker 1974: Retsker, IA. I. *Teoriia perevoda i perevodcheskaia praktika.* Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniia.)

Chlebda 2011: Chlebda, W. Ekwiwalencja i ekwiwalenty: między słownikiem a tekstami. – In: Chlebda, W. (red.). *Na tropach translatów. W poszukiwaniu odpowiedników przekładowych*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, pp. 21 – 43.

Dagut 1981: Dagut, M. Semantic Voids as a Problem in the Translation Process. – In: *Poetics Today*, № 2 (4), pp. 61 – 71.

Dobrovol'skij 2011: Dobrovol'skij, D. Cross-linguistic equivalence of idioms: Does it really exist? – In: Pamies, A., D. Dobrovol'skij (eds.). *Linguo-cultural competence and phraseological motivation*. Baltmannsweiler: Schneider Verlag, pp. 7 – 24.

Fojtů 2013: Fojtů, P. *Фразеологические интернационализмы в русском языке.* Диссертация. Olomouc. <https://theses.cz/id/lfylu0/Petra_Fojtu.pdf> [18.02.2019] (Fojtů 2013: Fojtů, P. *Frazeologicheskie internatsionalizmy v russkom iazyke*. Dissertatsiia. Olomouc. <https://theses.cz/id/lfylu0/Petra_Fojtu.pdf> [18.02.2019])

Jaskot 2013: Jaskot, M. *Los así llamados falsos amigos del traductor entre el español y el esperanto*. PhD thesis. Warsaw.

Jaskot, Ganoshenko 2015: Jaskot, M., I. Ganoshenko. Culturemes and non-equivalent lexis in dictionaries. – In: *Cognitive Studies | Etudes Cognitives*, № 15, pp. 115 – 124.

Lewicki 2011: Lewicki, R. Translaty w słowniku przekładowym – poszukiwanie i ustalanie. – In: Chlebda, W. (red.). *Na tropach translatów. W poszukiwaniu odpowiedników przekładowych*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, pp. 159 – 165.

Piotrowski 2011: Piotrowski, T. Ekwiwalencja w słownikach dwujęzycznych. – In: Chlebda W. (red.). *Na tropach translatów. W poszukiwaniu odpowiedników przekładowych*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, pp. 45 – 69.

Sosnowski et al. 2019: Sosnowski, W., M. Jaskot, D. Blagoeva. O koncepcji *Leksykonu aktywnej frazeologii bułgarskiej i polskiej*. – В: *Известия на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“*, т. XXXII (под печат). (Sosnowski et al. 2019: Sosnowski, W., M. Jaskot, D. Blagoeva. O koncepcji *Leksykonu aktywnej frazeologii bułgarskiej i polskiej*. – In: *Izvestiya na Instituta za balgarski ezik "Prof. Lyubomir Andreychin"*, t. XXXII (in print).)

Sosnowski, Tymoshuk 2017: Sosnowski, W., R. Tymoshuk. Konfrontacja językowa polskich i ukraińskich jednostek frazeologicznych na przykładzie materiału z *Leksykonu aktywnej frazeologii polskiej i ukraińskiej*. – In: Благоева, Д (ред.). *Българско-полски студии*. София: Авангард Прима, с. 91 – 108. (Sosnowski, Tymoshuk 2017: Sosnowski, W., R. Tymoshuk. Konfrontacja językowa polskich i ukraińskich jednostek frazeologicznych na przykładzie materiału z *Leksykonu aktywnej frazeologii polskiej i ukraińskiej*. – In: Blagoeva, D. (red.). *Balgarsko-polski studii*. Sofia: Avangard Prima, pp. 91 – 108.)

Szerszunowicz 2009: Szerszunowicz, J. Quasi-ekwiwalenty związków frazeologicznych w teorii, frazeografii i translatoryce. – In: *Białostockie Archiwum Językowe*, № 9, pp. 323 – 346.

Szerszunowicz, Vidović Bolt 2014: Szerszunowicz, J., I. Vidović Bolt. Kulturowe znaczenie komponentu frazeologizmu a jego międzyjęzykowa ekwiwalencja. – In: *Białostockie Archiwum Językowe*, № 14, pp. 195 – 216.

Wiatrowski 2015: Wiatrowski, P. Międzyjęzykowa ekwiwalencja związków frazeologicznych z apelatywnym komponentem relewantnym kulturowo. Na przykładzie indonezyjskich połączeń wyrazowych i ich polskich odpowiedników. – In: *Kwartalnik Językoznawczy*, № 1 – 2, pp. 62 – 175.

Zgusta 2006: Zgusta, L. *Lexicography Then and Now. Selected Essays*. Tübingen: Max Niemeyer.

ON THE PROBLEM OF INTERLINGUAL EQUIVALENCE IN PHRASEOLOGY (LEXICOGRAPHIC ASPECTS)

Diana Blagoeva[a], Maciej Jaskot[b], Wojciech Sosnowski[c]
Institute for Bulgarian Language Prof. Lyubomir Andreychin – BAS[a],
Pedagogical University of Cracow[b], Institute of Slavic Studies – PAS[c]

d.blagoeva@ibl.bas.bg[a], maciej.jaskot@up.krakow.pl[b], wojciech.sosnowski@ispan.waw.pl[c]

Abstract: The article deals with the treatment of interlingual equivalence in the *Dictionary of Active Bulgarian and Polish Phraseology.* The authors discuss a theoretical framework for the presentation of the interlingual equivalents in the Dictionary. Interlingual phraseological equivalents can be established on the basis of semantic and functional features and are generally categorized into four types: full equivalents, partial equivalents, phraseological analogs and zero equivalents. The authors illustrate the particular types of equivalence with examples from the Dictionary.

Keywords: *interlingual equivalence, phraseological units, bilingual phraseography, Bulgarian language, Polish language*

Diana Blagoeva
Institute for Bulgarian Language
52 Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
Sofia 1113
Bulgaria

Maciej Jaskot
Pedagogical University of Cracow
2 Podchorążych St.
Cracow 30-084
Poland

Wojciech Sosnowski
Institute of Slavic Studies
Polish Academy of Sciences
1b/17 Bartoszewicza St.
Warsaw 00-337
Poland

НОВИ ФРАЗЕОЛОГИЗМИ В БЪЛГАРСКАТА РАЗГОВОРНА ПРАКТИКА НА ЧУЖДЕНЦИ

Елена Хаджиева[а], Рени Манова[б]
Софийски университет „Св. Климент Охридски“ [а,б]

e_hadj@slav.uni-sofia.bg[а], r_manova@slav.uni-sofia.bg[б]

Резюме: Фразеологизмите са етноспецифични маркери с висока фреквентност в разговорната речева практика. Запознаването на чужденците, изучаващи български език, с акумулираното в тези езикови артефакти аксиологическо и културно познание, е основна задача на чуждоезиковото обучение.

В настоящата статия се представят резултатите от анкети, проведени с напреднали чуждестранни студенти от СУ „Св. Климент Охридски“, като се отчита доколко са усвоили някои често срещани нови фразеологизми в българския език. Това позволява да се направят изводи за равнището на тяхната социолингвистична компетентост.

Ключови думи: *фразеологизми, чуждестранни студенти, анкетно проучване*

1. Увод

Фразеологизмите функционират като етноспецифични маркери с висока фреквентност в разговорната речева практика. Запознаването на чужденците, изучаващи български език, с акумулираното в тези езикови артефакти аксиологическо и културно познание, е основна задача на чуждоезиковото обучение. Както отбелязва З. Барболова: „фразеологичните единици трябва индиректно за изказват различни конвенционални констатации и изводи, народната мъдрост като плод на колективното наблюдение, натрупания битово-културен или научен опит и тяхното осмисляне“ (Барболова / Barbolova 2008: 13).

При работата с фразеологизми следва да се отчита тяхната специфика като маркери на културния код на дадена общност. Културният код представлява „система от знаци на материалния и духовния свят, носители на културен смисъл“ (Молхова / Molhova 2013: 23).

Трябва да се подчертае, че в разговорната реч процесите протичат доста динамично, наблюдава се появата на нови фразеологизми или промяна в значението на вече съществуващи такива. Ще бъдат очертани тенденциите на базата на ексцерпиран материал от *Речник на новите думи в българския език* (РНДБЕ / RNDBE 2010).

Фразеологизмите функционират в узуалната практика като образни синоними на стилистично и конотативно немаркирани думи. Например: оценъчно съответствие на *много богат* е фразеологизмът ***червив с пари***, на *разкрих тайната* – ***езикът ми се развърза***, на *осигурен е* – ***в кърпа е вързан***, на *подмазвам се* – ***въртя опашка***, на *инатя се* – ***опъвам се като магаре на лед***, на *мързелувам, лентяйствам* – ***живея на чужд гръб*** и т.н.

Във фразеологията е отразена „езиковата концептуализация като особена вербализация на система от идеи, образи и асоциации. Тя е свързана с когнитивни механизми, които ни помагат да разберем както природата на човешкото мислене изобщо, така и трансформациите на смисъла в речевата дейност на всеки езиков колектив“ (Петрова / Petrova 2008: 370).

Гливинская подчертава, че „от гледище на дидактиката фразеологията се явява най-трудно усвояемата област от езика, включително от родния език“ (Гливинская / Glivinskaya 2010: 379). Следователно изграждането на подходяща методическа стратегия при преподаването на фразеологизмите е задача с определена трудност.

Фразеологизмите носят стилистична оцветеност. Те се характеризират с образност, оценъчност и експресивност. Смисълът на тяхната поява и съществуване в езика е „да изразят отношение, оценка, експресия чрез образността, върху която са изградени“ (Калдиева-Захариева / Kaldieva-Zaharieva 2013: 16). Поради тази причина се регистрират предимно в разговорната реч.

Следователно се препоръчва преподаването на фразеологизмите да се насочи именно към неологизмите сред тях, още повече, че те особено динамично се използват в разговорната реч или в медийния дискурс, когато се цели колоквиализация, т.е доближаване до разговорния стил. Създаването на по-обективен набор от примери, които да бъдат използвани в обучението, може да стане чрез прилагането на корпусно търсене.

В рамките на разговорната реч действат две тенденции: многословие, излишество, от една страна, и кондензация на езиковите средства, от друга страна (Ликоманова / Likomanova 1995: 116). Например на фонетично равнище изявата на тенденцията към излишество се изразява в удължаването на гласните (*голяяма работа*), а тенденцията към икономия се проявява в случаите на засилена вокална и сричкова редукция (*кво от тва*). Употребата на фразеологизмите е проява на втората тенденция – към езикова икономия, защото въпреки че формално фразеологизмът се състои от повече елементи, фразеологичното значение е цялостно, комплексно, сборно. За носителите на езика е доста по-лесно с употребата на даден фразеологизъм да характеризират ситуацията, вместо подробно да обясняват. Например шефът казва на служителя си Иван: *Иване, подкарал си я* ***през просото****!* Подобна асерция предполага имплицитна информация (Иван е бил небрежен и нехаен към задълженията си, не се е справял добре с поставените задачи, не е влагал достатъчно усилия за постигането на резултати). Тази информация се съдържа в кондензиран вид в значението на фразеологизма *подкарам я през просото.*

За да се приобщи към чуждата култура, обучаваният обменя или споделя определени социокултурни знания и правила, като същевременно усъвършенства комуникативната си компетентност – процес, който включва функционирането и на основните маркери на разговорната реч (фразеологизми, етикетни единици) като част от съвременната езикова ситуация.

2. Цели и задачи на статията

Целта на настоящата статия е да представи резултатите от анкети, проведени с чуждестранни студенти в СУ „Св. Климент Охридски“, изучаващи български език на ниво напреднали, като се отчита доколко са усвоили някои често срещани нови фразеологизми. Това позволява да се направят изводи за равнището на тяхната социолингвистична компетентност и за готовността им да се включват свободно в разнообразни комуникативни ситуации. Според *Общата европейска референтна рамка на езиците* комуникативната компетентност се формира от лингвистичната, социолигвистичната и прагматичната компетентност (CEFRL 2001: 123). Социолингивистичната компетентност като компонент от комуникативната се отнася към набора от знания и умения, необходими за успешното справяне със социалните измерения на езика. Тук се включват познанията за лингвистичните маркери, означаващи социалните отношения (поздрави, обръщения, експлетиви), формите за изразяването на учтивост, единиците за изразяване на народната мъдрост (фразеологизмите, пословиците и поговорките) и др.

Трудността при усвояването на фразеологизмите се дължи на това, че те се състоят от свързани в определена зависимост лексикални компоненти, които не могат да бъдат заменени и не търпят трансформации, а значението на фразеологичната единица е преосмислено и ново, т.е. не представлява съвкупност от значенията на съставящите я елементи. Но както пише К. Ничева, затрудненията произлизат не толкова от значенията на фразеологичните единици, тъй като те „най-често са универсални, еднакви (или близки) за различни, дори несродни езици“ (Ничева / Nicheva 1987), а от различните образи, с които тези значения се изразяват в отделните езици.

Картината съвсем се усложнява, когато става въпрос за чуждоезиковото обучение и по-точно за разговорността на съвременната българска речева ситуация, която мени своите специфики съобразно съответните социокултурни условия. Като културен маркер неологизмите във фразеологията, които са обект на изследване от страна на Д. Благоева (Благоева / Blagoeva 2013), са разглеждани като прояви на тенденцията към демократизация в българската неология.

Една от възможностите е при преподаването примерите да бъдат подбирани от преподавателя от форуми, информационни и развлекателни сайтове, тъй като именно там се проявяват най-новите тенденции в речевите практики, особено при фразеологизмите. По този начин може да бъдат онагледени новите значения, които придобиват фразеологичните единици.

За чужденците, изучаващи български език на ниво напреднали, представлява трудност да следят иновациите в речниковия състав, а оттам и функционирането на новите фразеологизми, независимо от високата им комуникативна компетентност. Бумът на неологизмите намира ярко отражение в публицистиката и в медийния език, а също и в съвременната разговорната практика, наситена с лексика от субстандартните подсистеми (жаргони, социални говори, просторечие) (Замбова / Zambova 1999).

Работата с текстове, функциониращи в медийния дискурс, както и със съвременната българска проза затруднява изучаващите български език, тъй като често пъти присъстващите там фразеологизми не са отразени в учебните речници. В. Гливинская (Гливинская / Glivinskaya 2010: 379) дава пример с фразеологичната единица *щракаме с пръсти*, регистрирана в интервю, публикувано в брой на вестник „Труд“ от 2005 г. Този фразеологизъм присъства в *Българско-руския речник* от 2003 г. само с основното си, пряко значение, което на руски се предава с *щелкать с пальцами*, но липсва указание за фразеологичното значение и неговото обяснение.

С предимство следва да се представят на чужденците новопоявилите се фразеологизми в езика, както и да се отчитат промените, които може да настъпят във фразеологичното значение на вече съществуващите фразеологични единици. З. Барболова (Барболова / Barbolova 2008) говори за т.нар. ***традиционни фразеологизми*** – това са познати фразеологизми, които може да добият ново значение, нов смислов нюанс.

Самите чуждестранни студенти споделят, че в речевите актове на техните български колеги редовно се чуват фразеологизми от типа: *вдигам адреналина*, *хвърлям в шах*, *преяждам с власт*, *опъвам чадър над някого*, *влизам в час* и др., които са с маркера „новост“ и са трудно разбираеми от лица, които не са носители на българския език.

За да проверим доколко тези студенти са овладели разговорната реч и познанията им по отношение на разглеждания тип лексика, предложихме две анкети.

3. Резултати от анкета № 1

Първата анкета се състои от две задачи и е попълнена от 13 напреднали чуждестранни студенти, които се разпределят с оглед на майчиния им език както следва: унгарски (7.69 %), корейски (7.69%), руски (69.23%), сръбски (15.38%).

Първата задача от анкетата има за цел да провери доколко студентите извличат информация за значението на фразеологизма от контекста на неговата употреба. Предложеният откъс е от сайт в интернет:

*Салма Хайек **даде** едно **рамо** на Хали Бери. Ще ѝ помага в битката за попечителството на Нала. Хали Бери, която планира да се премести да живее във Франция, е получила подкрепата на своята колежка Салма Хайек за действията си. Проблемът е, че бащата на дъщерята на Хали – Габриел Обри, е подал декларация в съда, с която се противопоставя на преместването на детето в Европа.*

(http://www.tialoto.bg/a/119-novini/23806-salma-haiek-dade-ramo-na-hali-beri/)

Фразеологизмът *давам рамо* означава „подкрепям някого, нещо“. Той е разпознат от 100% от анкетираните, които го свързват с *подкрепа*, *помага*, *помощ*. Познатостта на фразеологизма може да се дължи на съответствието му в контактния език английски: ***give smb a hand*** – *„подавам ръка на някого“*.

Втората задача от анкетата съдържа списък с нови фразеологизми. Студентите трябва да обяснят значението на всеки един фразеологизъм, като го употребят в свое изречение. Трите нови фразеологични единици са: ***хвърлям в шаш***, ***преяждам с власт*** ***връх на айсберга*** със следните значения[1]:

[1] Дефинициите са ексцерпирани от Речник на новите думи в българския език (РНДБЕ / RNDBE 2010).

хвърлям в шаш – силно изненадвам, смайвам;
преяждам с власт – за партия, политик – поемам твърде много управленски функции, получавам твърде много власт и обикн. използвам това за собствено облагодетелстване, за користни цели;
връх на айберга – известната, видимата част от дадено явление, дейност, чиито най-съществени страни остават скрити, неизвестни за повечето хора.

Фразеологизмът ***хвърлям в шаш*** е разпознат от 100% от анкетираните. Обясненията, дадени от студентите, са: *изненада*; *неочакваност*; *създавам за някого несигурно положение*; *изненадвам.*

Фразеологизмът ***преяждам с власт*** също е разпознат от 100% от анкетираните. Отговорите, представени от чужденците, са: *получавам нещо повече*; *упражнявам повече власт*; *злоупотребявам*; *минавам границата*; *имам прекалено голямо участие в органите на държавно управление*.

Фразеологизмът ***връх на айберга*** е разпознат от 53.84% (7 анкетирани лица). Обясненията, дадени от студентите, са: *знае конкретно за нещо повече в бъдеще*; *видима част на нещо*; *надвишава*; *изключително, пик на нещо*; *само част от реално положение.*

Примерите, дадени за употреба в контекст, са следните[2]:

хвърлям в шаш
1. *Хвърлях го в шаш когато му казах, че се премествам във Франция.*
2. *Аз хвърлям в шаш колегите си.*
3. *Нови резултати, получени от изследванията, хвърлиха в шаш учените, променяйки цялата научна картина.*
4. *Това, което мама ми каза, ме хвърли в шаш.*
5. *Неопределен изпит хвърли в шаш студенти.*

преяждам с власт
1. *Той е преял с власт когато изкупувал всичките фирми в града.*
2. *Този министър както винаги показва, че преял с власт.*
3. *През нашето време политици, за съжаление, преяждат с власт, ползвайки със своето положение.*
4. *Олигарси все повече преяждат с власт.*

връх на айсберга
1. *Изгубих портфейла си, но това е само върхът на айсберга, защото всичките ми пари и документи бяха в него.*
2. *Неговото постижение е върха на айсберга в плуването.*
3. *Този доклад бе само върхът на айсберга.*
4. *Научихме няколко фразеологизма, но нашият преподавател каза, че това е само върхът на айсберга.*
5. *Първи стачки само връх на айсберга.*

Грешките, допускани в примерите, са свързани с категорията определеност при имената. Например: *Първи стачки само връх на айсберга* (вместо *Първи**те** стачки...*); *Олигарси все повече преяждат с власт* (вместо *Олигарси**те**...*).

4. Резултати от анкета № 2

Втората анкета се състои от две задачи и е попълнена от 12 напреднали чуждестранни студенти, които се разпределят с оглед на майчиния им език както следва: унгарски (8.33%), корейски (8.33%), руски (75%), други (8.33%).

[2] Запазен е автентичният правопис.

Първата задача от анкетата има за цел да провери доколко студентите извличат информация за значението на фразеологизма от контекста на неговата употреба. Предложеният откъс е от форум в интернет:

Пучдемон ***успокои топката*** *и поиска преговори*
Предлагам да отложим с няколко седмици гласуването за независимост и да започнем диалог, обяви лидерът на Каталуния Карлес Пучдемон в речта, която цяла Европа чакаше.
(http://www.standartnews.com/)

Фразеологизмът *успокоявам топката* означава „внасям спокойствие някъде, прекратявам някакви нервни, разгорещени или много активни изяви и действия“. 91.66% от студентите дават верни отговори, а 8.33% – грешни.

Обясненията на фразеологизма ***успокои топката***, предложени от студентите, са следните: *няма смисъл да се ядосвам, тревожа, нервирам*; *забавям, успокоявам нещата*; *овладявам положението, обуздаване на положението*; ***контролирам*** (грешна дефиниция).

Втората задача от анкетата съдържа списък с нови фразеологизми. Студентите трябва да обяснят значението на всеки един фразеологизъм, като го употребят в свое изречение. Трите нови фразеологични единици са: ***влизам в час***, ***напредвам с материала***, ***опъвам чадър над някого*** със следните значения[3]:

влизам в час – започвам да схващам същността на нещо, да оценявам правилно ситуацията, в която се намирам, и благодарение на това да действам, постъпвам правилно, адекватно;

напредвам с материала – развивам се, постигам успехи, като обикновено изпреварвам останалите в някакво отношение, в някаква област, дейност, занимание;

опъвам чадър над някого – за високопоставено лице, институция и др. – осигурявам някаква (политическа, правна или др.) защита, закрила, покровителство спрямо някого или нещо.

Фразеологизмът ***влизам в час*** е разпознат от 100% от анкетираните. Дадените отговори са: *започва да разбира какво е проблем*; *разбирам нещо, приобщавам се към изискванията*; *адаптирам се*; *на правилното място съм*; *в течение съм*; *приобщавам се към изискванията*; *схващам.*

Фразеологизмът ***напредвам с материала*** е разпознат от 91% от анкетираните, а 8.33% са грешните отговори (фразеологизмът не е разпознат от един студент). Обясненията са: *знае всичко това повече от своите връстници*; *правя успехи*; *преуспявам, бързо се уча*; *знам повече от необходимото*.

Фразеологизмът ***опъвам чадър над някого*** е разпознат от 100% от анкетираните. Представените обяснения са: *пази някого от наказание (политическо действие)*; *закрилям някого; защитавам.*

Примерите, дадени за употреба в контекст, са следните[4]:

влизам в час

1. *Той не разбираше за какво говоря, но най-после влезе в час.*
2. *Той само преди седмица почнал да работи в тази фирма, обаче бързо влезе в час и вече започнал общия проект с негови колеги.*
3. *Характерът на това момиче е такъв, че тя може да влезе в час за която и да е ситуация.*
4. *Кога съм дошла в СУ бързо влизах в час.*
5. *Успях бързо да вляза в час със случващото се в университета.*

напредвам с материала

1. *Не ми беше интересна темата, защото бях напреднал с материала.*
2. *Аз напредвам с материал и вече почвам да уча следващата тема.*
3. *През своите студентски години моята майка винаги напредвала с материала, защото ѝ беше много интересно.*

---

[3] Дефинициите са ексцерпирани от *Речник на новите думи в българския език* (РНДБЕ / RNDBE 2010).
[4] Запазен е автентичният правопис.

4. *Пламена знае много за история на България и затова напредва с материала.*
5. *Напредвам с материала по български език.*

опъвам чадър над някого

1. *Всички знаеше, че Иван е виновният, но Георги опъна чадър над него.*
2. *Един младеж опъва чадър над мен, когато се съгласи да прекара ми вкъщи късно вечерта.*
3. *Когато някой обижда моята сестра, аз винаги опъвам чадър над нея.*
4. *Миналата седмица приятелят ми беше заплашван и аз опънах чадър над него.*

В представените примери се наблюдават отклонения при категориите определеност на имената и вид на глагола, някои фонетични неточности, както и пунктуационни грешки.

За оптимизиране на знанията в областта на българската фразеологията може да се използват два пътя: да се търси функционално съотносителният фразеологизъм чрез превод на език посредник или значението да се предава със свободно словосъчетание – тълкуване, като се дава пример за контекста на употреба. Както отбелязва Е. Хаджиева, усвояването на българските фразеологични единици задължително преминава през етапа превод на английски език или друг западен език посредник (Хаджиева, Манова / Hadzhieva, Manova 2018). Значителна част от новите фразеологизми в българския език имат съответствия в езика посредник (английски), например:

hit the jackpot (англ.) – „удрям бингото“

light at the end of the tunel (англ.) – „светлина в края на тунела“

В английския език също така присъства изразът *catch the wave*, който съответства на „яхвам вълната“.

Следователно има възможност грешките да бъдат намалени, като се търсят еквиваленти в най-често използвания контактен език (английски).

5. Заключение

Въз основа на отговорите от проведеното проучване може да се обобщи, че студентите познават голям брой от новите фразеологизми, като успяват да обяснят значението им и да съставят изречения. Разбира се, съществуват и пропуски в познанията им, които следва да бъдат сведени до минимум с повече упражнения и разговорни практики. Методически пътища в тази посока могат да бъдат създаването на диалози и комуникативни ситуации, наподобяващи автентична разговорна реч, в които да присъства информация за фразеологичните единици в българския език. Вече съществува разработен комуникативен курс за напреднали чуждестранни студенти и специализанти „Днес за какво ще си говорим?“ (Хаджиева и др. 2018 / Hadzhieva et al. 2018), в който акцент се поставя именно върху функционирането на новите фразеологизми и етикетните единици в съвременната българска речева практика.

В заключение може да се каже, че усвояването на новите фразеологизми, за които е присъща разговорна стилистична окраска и експресивна оцветеност, би позволило на студентите да се включват активно в разнообразни ситуации на общуване. Подобряването на комуникативната компетентност по чужд език е процес, който задължително включва изграждането на умения у обучаваните да разпознават и употребяват новите фразеологизми, както и речевите етикетни единици, които са ценен резервоар на езикова и културна информация, тъй като присъстват в динамичните комуникативни практики. По този начин обучаваният се превръща в пълноценен участник във всеки съвременен диалог.

Цитирана литература / References

Барболова 2008: Барболова, З. Механизми и причини за формиране на нови фразеологизми в българския език. – В: *Списание на Българската академия на науките*, № 6, с. 12 – 21. (Barbolova 2008: Barbolova, Z. Mehanizmi i prichini za formirane na novi frazeologizmi v balgarskiya ezik. – In: *Spisanie na Balgarskata akademiya na naukite*, № 6, pp. 12 – 21.)

Благоева 2013: Благоева, Д. Прояви на тенденцията към демократизация в българската неология. – В: *Електронно списание Дзяло,* № 1, с. 1 – 17. <http://www.abcdar.com/docs/magazine/1/Blagoeva.pdf> [04.01.2019]. (Blagoeva 2013: Blagoeva, D. Proyavi na tendentsiyata kam demokratizatsiya v balgarskata neologiya. – In: *Elektronno spisanie Dzyalo,* № 1, pp. 1 – 17. <http://www.abcdar.com/docs/magazine/1/Blagoeva.pdf > [04.01.2019].)

Гливинская 2010: Гливинская, В. Фразеология и дидактика. – В: Крумова-Цветкова, Л., С. Павлова (ред.). *Лексикографията в европейското културно пространство. Материали от Петата национална конференция с международно участие по лексикография и лексикология*. Велико Търново: ИК „Знак'94", с. 379 – 388. (Glivinskaya 2010: Glivinskaya, V. Frazeologiya i didaktika. – In: Krumova-Tsvetkova, L., S. Pavlova (red.). *Leksikografiyata v evropeyskoto kulturno prostranstvo. Materiali ot Petata natsionalna konferentsiya s mezhdunarodno uchastie po leksikografiya i leksikologiya*. Veliko Tarnovo: IK "Znak'94", pp. 379 – 388.)

Замбова 1999: Замбова, А. Лексикални характеристики и експресивни цели на съвременния български популярен печат. – В: *Електронно списание LiterNet*, 17.02.2001, № 2 (15) <https://liternet.bg/publish2/azambova/pechat.htm> [04.01.2019]. (Zambova 1999: Zambova, A. Leksikalni harakteristiki i ekspresivni tseli na savremenniya balgarski populyaren pechat. – In: *Elektronno spisanie Liternet*, 17.02.2001, № 2 (15) <https://liternet.bg/publish2/azambova/pechat.htm> [04.01.2019].)

Калдиева-Захариева 2013: Калдиева-Захариева, Ст. *Българска лексикология и фразеология. Т. 2. Българска фразеология*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов". (Kaldieva-Zaharieva 2013: Kaldieva-Zaharieva, St. *Balgarska leksikologiya i frazeologiya. T. 2. Balgarska frazeologiya.* Sofia: Akademichno izdatelstvo "Prof. Marin Drinov".)

Ликоманова 1995: Ликоманова, И. Многократността на изразните средства като особеност на разговорната реч. – В: *Проблеми на българската разговорна реч*. Кн. 3. Велико Търново: Университетско издателство „Св. Св. Кирил и Методий", с. 116 – 121. (Likomanova 1995: Likomanova, I. Mnogokratnostta na izraznite sredstva kato osobenost na razgovornata rech. – In: *Problemi na balgarskata razgovorna rech*. Kn. 3. Veliko Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo "Sv. Sv. Kiril i Metodiy", pp. 116 – 121.)

Молхова 2013: Молхова, Г. *Соматични фразеологизми в българския и английския език*. Стара Загора: Кота. (Molhova 2013: Molhova, G. *Somatichni frazeologizmi v balgarskiya i angliyskiya ezik*. Stara Zagora: Kota.)

Ничева 1987: Ничева, К. *Българска фразеология.* София: Наука и изкуство. (Nicheva 1987: Nicheva, K. *Balgarska frazeologiya*. Sofia: Nauka i izkustvo.)

Петрова 2008: Петрова, А. Балканската фразеология – елемент от оста на времето и/или фрагмент от жив езиков процес. – В: Мутафова, Кр. (ред.). *Балканите – език, история, култура*. Велико Търново: Университетско издателство „Св. Св. Кирил и Методий", с. 370 – 378. (Petrova 2008: Petrova, A. Balkanskata frazeologiya – element ot osta na vremeto i/ili fragment ot zhiv ezikov protses. – In: Mutafova, Kr. (red.). *Balkanite – ezik, istoriya, kultura*. Veliko Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Sv. Kiril i Metodiy", pp. 370 – 378.)

РНДБЕ 2010*: Речник на новите думи в българския език*. София: Наука и изкуство. (PNDBE 2010: *Rechnik na novite dumi v balgarskiya ezik*. Sofia: Nauka i izkustvo.)

Хаджиева, Манова 2018: Хаджиева Е., Р. Манова. Фразеологизмите като културен маркер в българската езикова практика на чужденци. – В: *Българска реч*, № 2, с. 92 – 108. (Hadzhieva, Manova 2018: Hadzhieva E., R. Manova. Frazeologizmite kato kulturen marker v balgarskata ezikova praktika na chuzhdentsi. – In: *Balgarska rech*, №. 2, pp. 92 – 108.)

Хаджиева и др. 2018: Хаджиева, Е., В. Шушлина, В. Байчева, Р. Манова. *Български език като чужд. Днес за какво ще си говорим?* София: УИ „Св. Климент Охридски". (Hadzhieva, Shushlina, Baycheva, Manova 2018: Hadzhieva, E., V. Shushlina, V. Baycheva, R. Manova. *Balgarski ezik kato chuzhd. Dnes za kakvo shte si govorim?* Sofia: UI "Sv. Kliment Ohridski".)

CEFRL 2001: *Common European framework of reference for languages: learning, teaching, assessment (CEFRL)*. Cambridge: Cambridge University Press.

NEW IDIOMS IN THE BULGARIAN SPEAKING PRACTICE OF FOREIGNERS

Elena Hadzhieva[a], Reni Manova[b]
Sofia University St. Kliment Ohridski[a,b]

e_hadj@slav.uni-sofia.bg[a], r_manova@slav.uni-sofia.bg[b]

Abstract: Idioms are ethno-specific markers which are frequently used in colloquial speech. Introducing the cultural and axiological knowledge accumulated in the idiomatic meaning to foreign students, is a main component of the teaching process. This article aims at presenting the results of survey questionnaires for foreign students. The results of the survey show the extent to which the students understand the meaning of the so-called new idioms in Bulgarian.

Keywords: *idioms, foreign students, survey*

Elena Hadzhieva
Faculty of Slavic Studies
Sofia University St. Kliment Ohridski
15 Tsar Osvoboditel Blvd.
Sofia 1504
Bulgaria

Reni Manova
Faculty of Slavic Studies
Sofia University St. Kliment Ohridski
15 Tsar Osvoboditel Blvd.
Sofia 1504
Bulgaria

ОМОНИМИЯТА КАТО СЛЕДСТВИЕ ОТ ПОВТОРНО ЗАЕМАНЕ НА ЧУЖДИ ДУМИ (ВЪРХУ БЪЛГАРСКИ И СЛОВАШКИ МАТЕРИАЛ)

Надежда Костова[а], Мария Кошкова[б]
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ – БАН[а],
Институт по славистика „Ян Станислав“ – САН[б]

kostova.n@ibl.bas.bg[а], maria.koskova@savba.sk[б]

Резюме: Статията се занимава с омоними, получени вследствие на повторно заемане на чужди думи в българския и словашкия език. Повторното заемане на чужди думи се разглежда като проява на тенденцията към интернационализация на лексиката. Това повторно заемане предизвиква два вида семантични промени – полисемия или омонимия. При семантична близост на утвърдената и на новата заемка се развива полисемия, а при семантично отдалечаване се формират омоними. Изследването показва сходство в семантичните промени, настъпили в двата родствени езика в резултат на повторно заемане на чужди думи, а разликите между двата езика са в наличие на заемка в единия език и липса на такава заемка в другия език.

Ключови думи: *омоними, повторно заемане, български език, словашки език*

Динамиката в лексикалната система на езика, обусловена от екстралингвистични и лингвистични фактори, се осъществява чрез процесите на словообразуване, заемане от други езици, вътрешно заемане (от младежкия жаргон и компютърния сленг), калкиране, семантична деривация, както и под действието на принципа за езикова икономия (Благоева, Колковска / Blagoeva, Kolkovska 2013: 230 – 279). В резултат на иновационните процеси в езика се появяват нови думи и нови значения на съществуващи думи, наричани съответно лексикални и семантични неологизми.

Промените в лексиката са свързани и с един нов феномен, който се появи през последните десетилетия – повторно заемане на вече съществуващи и отдавна адаптирани в езика чуждоезикови заемки. Тук не става дума за обновяване и ресемантизация на вече функциониращи в езика лексеми, а за тяхната нова функция с различна семантична натовареност в различни сфери на употреба.

Още в началото на 90-те години на XX век, след настъпилите обществено-политически, икономически и културни промени в славянските страни, словашката лингвистка К. Бузашиова описва този феномен като актуално езиково явление в словашкия език и го определя като *повторна интернационализация*, изразяваща се в повторно заемане на предимно гръцки или латински по произход думи, но посредством друг език, най-вече английски. Същевременно авторката констатира, че в семантично отношение повторната заемка носи ново значение, с което в рамките на полисемията обогатява старата лексема, или появилата се нова лексема встъпва в омонимични отношения със съществуващата в езика дума (Buzássyová 1991: 89).

В словашката езиковедска литература на разглежданото езиково явление обръща внимание и Г. Мучкова. Въз връзка с анализа на някои заемки, навлезли в словашкия език през различни периоди от неговото историческо развитие, авторката напълно основателно разграничава по-широкото понятиие „многократни заемки“, включващо различни форми и деривати на заети думи от една и съща генетична основа, от по-тясното понятие „повторна заемка“, което в диахронен план можем да определим като по-късно заимствана дума (Múcsková 2010: 450). В случая нашето внимание е съсредоточено върху втория тип заемане.

Същото явление в българския език е разгледано от Д. Благоева и С. Колковска в рамките на иновационните процеси, които протичат в лексикалната система в края на XX и началото на XXI век. Българските лингвистки определят явлението като *семантична интернационализация*, която се осъществява чрез едновременно семантично калкиране от един език източник в няколко приемащи езика от различни езикови семейства. Наблюденията им показват, че новите интернационални значения обикновено възникват при утвърдени в предходни етапи интернационални лексеми, но се появяват също и при домашни думи. Според Благоева и Колковска в диахронен план процесът може

да се разглежда като *повторно заемане*, но в синхронен план се анализират резултатите от този процес, а именно – „възникване на ново значение при вече съществуваща лексикална единица или поява на лексема, омонимична на вече съществуваща в езика дума“ (Благоева, Колковска / Blagoeva, Kolkovska 2013: 288). Авторките заключават, че по-често се стига до развитие на полисемия, а в по-редки случаи – на омонимия.

Следователно процесът на повторно заемане на чужди думи води до два типа семантични промени в лексикалната система: полисемия или омонимия. При семантична близост на утвърдената и на новата заемка се развива полисемия, т.е. новата заемка става ново значение на вече утвърдената лексема. В тези случаи наблюдаваме поява на семантични неологизми вследствие на повторното заемане. Например в българския и в словашкия език думата *миграция* е новата заемка от английски език, която се използва в компютърната сфера със значение ‘преминаване от една операционна система или софтуерна версия към друга или към по-нова от същия тип’ (бълг. *миграция към Windows 10*; слов. *migrácia na Windows 10*). Тази нова заемка влиза във взаимодействие с утвърдената дума от латински произход *миграция*, при което на базата на общия семантичен признак ‘движение’ се установява полисемия (*миграция на хора – migrácia obyvateľstva,* екол., зоол., бот. *миграция на животни, птици, риби – migrácia zvierat, vtákov, rýb,* спец.*, миграция на вещества – migrácia prvkov, javov*, икон. *миграция на капитали – migrácia kapitálu,* информ. *миграция на софтуер – migrácia na softvérové alternatívy*). Така повторното заемане, протичащо идентично в българския и словашкия език, води до формиране на ново значение на утвърдената многозначна лексема *миграция – migrácia*.

По-интересни са случаите на омонимия, обусловени от липса на семантична връзка между повторно заетата и усвоената заемка. Тогава наблюдаваме поява на нова дума в езика, т.е. налице е лексикален неологизъм. Този тип омонимия не е разглеждан в българската лингвистична литература (вж. Чолакова 1959, Балкански 1979). По класификацията на Кр. Чолакова омонимите вследствие на повторно заемане могат да се отнесат към категорията „омоними от различен етимологичен произход“, групата „непроизводни омоними“ и подгрупата „омоними, появили се в езика при заимстване на думи от чужди езици“, като в тази подгрупа Чолакова отделя четири възможности за поява на омоними: а) чужди думи, съвпаднали звуково с български думи; б) чужди думи от различни чужди езици, съвпаднали звуково в българския език; в) чужди думи, които произлизат от един и същ език и които графически в този език не са омоними; г) чужди думи, които са омоними в съответния чужд език.

Омонимите вследствие на повторно заемане са чужди думи с произход от различни чужди езици или от един чужд език. Ако разглеждаме тези омоними от синхронно гледище, то ще ги определим като семантични омоними, т.е. като омоними от общ произход. Всъщност при определяне на резултата от повторното заемане като ново значение на усвоена в езика чужда дума също се приема общият произход. Например думата *икона* е част от гръцките заемки, които навлизат в българския език заедно с приемането на християнската религия през X век. В английския език заетата гръцка дума развива две преносни значения: ‘човек, постигнал голям успех в определена професионална област, който е обект на голяма почит, възхищение, преклонение; идол’ и ‘графичен символ на екрана на компютър’. Тези английски значения навлизат в българския и словашкия език в края на XX век (бълг. *модна икона, филмова икона, музикална икона,* слов. *módna ikona, filmová ikona, hudobná ikona*; бълг. комп. *кликни на иконата,* слов. *kliknút’ na ikonu*, в българския език, както и в словашкия по-често се използва умалителната дума *иконка – ikonka*: бълг. *иконки на десктопа*, слов. *vytvoriť ikonku*). Новите значения са част от семантичните интернационализми, които са резултат от едновременно семантично калкиране от един език източник в няколко приемащи езика, както бе посочено по-горе. Така думата *икона – ikona* разширява семантичния си обем с две нови значения, чийто произход обаче е „от гръцки през английски“, което изисква нови лексикографски решения за представяне на произхода.

Омоними могат да се получат вследствие на повторно заемане от един и същ чужд език. Например в българския език думата *шеф* е заемка от френски език и се използва като синоним на *началник*, *бос*. В тритомния тълковен речник (РСБКЕ / RSBKE 1959: 645) е отбелязано, че първото значение на думата е книжно: ‘длъжностно лице, което ръководи учреждение, предприятие, организация и под.; ръководител, началник’. Всъщност думата е част от разговорната подсистема на езика, а нейните книжовни съответствия са *ръководител*, *директор*, *председател*, *президент*,

управител и др. (*шеф на агенция, шеф на комисия, шеф на федерация, шеф на фирма, партийни шефове*). Второто значение на думата също е разговорно ‘началник по отношение на подчинените си’ (*Той изпълняваше акуратно заповедите на шефа си*. Д. Димов). Именно с това второ значение думата се използва и в звателна форма (– *Шефе, търсят те по телефона*).

Под влияние на модни кулинарни предавания думата *шеф* вече се използва в българския език със значение ‘професионален готвач с опит в престижни ресторанти, който е придобил известност’ (*шеф Манчев, шеф Ангелов*). Употребата на думата във функцията на приложение, по подобие на други звания (напр. *ген. Владимир Вазов, д-р Александър Чирков*), показва, че тази дума е различна от досега срещаната дума *шеф*. Наблюдаваме установяването на два омонима, вторият от които е резултат от повторно заемане и идва от френското словосъчетание *chef de cuisine* ‘шеф на кухнята’ – това е професионален готвач, който ръководи кухненския персонал и съставя менюто в ресторант. За тази длъжност в българския език се използва названието *главен готвач*. Поради все още неутвърдения статут на новата дума *шеф*, се среща и названието *шеф-готвач* (по подобие на рус. *шеф-повар*), което следва модела на друго название от същата област *помощник-готвач*. Новата дума *шеф* обаче е свързана с медийната известност на професионалния готвач и затова изглежда различна от познатото название; освен това е кратка и модерна и бързо стана популярна.

В словашки език думата *šéf*, заета от френски език още през XIX век, функционира най-вече като разговорна дума със същите значения (*mať dobrého, zlého šéfa; Šéfe, zháňajú ťa...*), въпреки че първото ѝ значение ‘човек, който ръководи’ е книжовно (*šéf firmy, šéf oddelenia, šéf kuchyne, šéfovia vlád*). Еднотипните модни кулинарни предавания, наводнили почти всички телевизионни програми, не са успели да изтласкат традиционната словашка дума *šéfkuchár*, означаваща както ‘главен готвач’, така и ‘професионален готвач с опит и престиж’.

Френската заемка *дефиле* със значение ‘тесен и дълбок планински проход; пролом, клисура’ е отдавна утвърдена в българския език. В края на XX век се появи и нова заемка със значение ‘представяне на модна колекция; ревю’ (*дефиле на модна къща*). Така в резултат на повторно заемане на френската дума *défilé* в българския език се оформят два омонима, които имат различни значения, а също и различни синоними и различни сфери на употреба. От гледна точка на съвременните носители на българския език трудно може да се установи генетичната връзка на двата посочени омонима. Само етимологичният анализ може да разкрие техния общ произход – от френския глагол *defiler*, от който произлизат и съответните глаголи в български и словашки *дефилирам – defilovať* (вж. BER / БЕР 1971: 350; SESS 2015: 114). В словашкия език глаголът *defilovať* е разгърнал значенията си както за означаване на ‘тържествено преминавам’ (*sprievod defiloval po uliciach hlavného mesta*) или ‘представям на сцена, пред публика’ и под. (*defilovať na ceremoniáli*), така и в преносен смисъл ‘преминавам, минавам, нареждам се един след друг’ (*na zozname defilujú rôzne mená*). Съответните значения има и съществителното *defilé* ‘тържествен поход или маршируване’ (*defilé armády, slávnostné defilé*), ‘представяне на сцена, пред публика’ (*módne defilé, defilé módnych návrhov*) и преносното значение ‘преминаване, минаване, нареждане един след друг’ (*defilé mien, defilé myšlienok, defilé zámerov*). Българският омоним *дефиле* със значение ‘пролом, клисура’ няма формално съответствие в словашки език, семантично му съответстват словашките изрази *horské údolie, úžľabina, úžina, tiesňava*.

Английската заемка *бар* има няколко значения в българския и словашкия език, които не съвпадат изцяло: ‘плот, на който се сервират алкохолни напитки’ (бълг. *подпрях се на бара*, слов. *oprel sa o bar*), ‘част от салон в заведение, хотел и др., където се сервират алкохолни напитки’ (бълг. *в салона на ресторанта нямаше места*, *затова седнахме на бара*, слов. *keďže inde neboli miesta, sadli sme si k baru*), ‘заведение, в което се сервират алкохолни напитки; пивница, кръчма’ (бълг. *пристанищен бар*, слов. *denný bar, nočný bar*), ‘нощно увеселително заведение с кабаретна или музикална програма, в което се сервират алкохолни напитки’ (бълг. *отиваме на бар*, слов. *ísť do baru, navštevovať bary*). В словашки думата е разширила семантичния си обхват и се използва със значение ‘малък домашен бюфет или шкаф, където се държат напитки’ (*zásobiť bar alkoholom*), на което отговаря българската умалителна дума *барче* (*зареждам барчето с алкохол*). Всички дотук посочени значения са от един семантичен кръг, което ги определя като отделни значения на една и съща лексема.

Английската заемка *бар* съвпада случайно по звукова форма със заемката от гръцки произход *бар* (от гр. βάρος), употребяваща се в областта на физиката като единица за измерване на налягане.

В резултат на заемане от два различни чужди езика се формират омоними както в българския, така и в словашкия език.

През последните няколко години в модерната област на здравословното хранене се появи нова английска заемка *бар* в българския език със значение ‘хранителен продукт или вещество, което е направено в твърда правоъгълна форма’ (*протеинов бар*, *мюсли бар*, *здравословен бар*), със синоним *десерт*. Със същото ново значение се използва и умалителната дума *барче*, със синоними *блокче*, *десертче*. В словашкия език подобни съответствия липсват. Както се вижда, значението на повторно заетата дума *бар* е твърде отдалечено от семантиката на първичната заемка. Освен това старата и новата заемка имат различни синоними, както и различни области на употреба. Тези различия дават основание за определянето им като омоними.

От италианската дума *pasta* в българския език се формират няколко омонима: *паста*[1] ‘малък тестен сладкиш, обикновено с крем’ и *паста*[2] ‘тестообразна или кремообразна маса с различен състав и предназначение’. В словашкия език думата *pasta* се използва със значението на втория български омоним (слов. *zubná pasta*, *pasta na leštenie*; *ovocná pasta, sójová pasta*, бълг. *паста за зъби*, *полировъчна паста*). В резултат на повторно заемане на италианската дума в българския език се оформи и трети омоним *паста*[3] като общо название на макаронени изделия, характерни за италианската кухня. Въпреки големия внос и продажба на същите италиански продукти в Словакия, дума с това значение не е навлязла в езика и преводният еквивалент в словашки език е *cestoviny*.

Понякога усвоените чужди лексеми, повторно заети от друг език, имат различна съдба. Например в българския език немската заемка *борд* (от нем. Bord) е част от морската терминология. Както и други лексеми, отнасяли се първоначално до мореплаването, думата се използва и в областта на въздухоплаването (*на борда на самолета*). В словашкия език в миналото тази заемка също е била употребявана, но с течение на времето е остаряла и изцяло излязла от употреба, като е заместена с русизма *палуба* (*paluba lode*, *paluba lietadla*).

Две нови заемки от английски език (от англ. board) съвпадат по звуковата си форма в българския език с немската заемка *борд*. Едната лексема се използва във финансовата сфера със значение ‘управителен орган на банка, предприятие, организация и др.’ (*борд на директорите*; преводен еквивалент в слов. *rada riaditeľov*). Другата лексема функционира в разговорната реч на спортисти и любители като съкратено название на *сноуборд*, *скейтборд* или др. (*предпочитам борда пред скиите*). В словашкия език нови английски заемки са *snoubord*, *skejtbord*, но само *борд* не се употребява за разлика от българския език, в който се формират три омонима вследствие на заемане от различни чужди езици. Трите български омонима и техните преводни еквиваленти са лексикографски представени в „Българско-словашкия речник“ (BSS 2004: 101 – 102); в многотомния тълковен „Речник на българския език“ са включени два омонима – *борд*[1] ‘странична стена на плавателен съд’ и *борд*[2] ‘управителен орган’ (РБЕ / RBE 2001: 902 – 903), от което може да се заключи, че третият омоним се появява след 2001 г.

Думата *графит* е с гръцки произход (от гр. γράφω ‘пиша’), в българския език е навлязла през немски (нем. *Graphit*) (РЧДБЕ / RChDBE 1982: 207) и се е утвърдила с две значения: ‘минерал, който е черен, лъскав и мек’ и ‘тънка пръчица от този минерал за писане или като част от молив’. В словашки език думата *grafit* се използва със значение ‘минерал’, а във второто значение на *графит* в български се употребява думата *tuha* (слов. *ceruza s červenou tuhou*, бълг. *молив с червен графит*).

С новата заемка *графити* (от ит. graffiti мн., ед. graffito, през англ.) се назовава феномен от градската култура – ‘рисунки или надписи върху стена, ограда и др., направени със спрей от младежи’. Думата *graffiti* е сродна с глагола *graffiare* ‘драскам’ в италиански. Може да се установи и връзка с термина *сграфито* – техника, прилагана при украса на керамика, в живописта и др. С подобна семантика е и включеното в „Речник на чуждите думи“ трето значение на думата *графит* от областта на археологията ‘надписи върху глинени чирепи’ (РЧДБЕ / RChDBE 1982: 207), което обаче е твърде отдалечено от първите две значения. За разлика от специалните термини новата заемка навлиза в общоговоримия език, като обикновено се използва в множествено число в български и в словашки език, но се среща и в единствено число (бълг. *група младежи изрисуваха огромен графит на стената на варненска гимназия*, слов. *grafity na stenách a železničných vozňoch*), което оправдава оформянето на омонимията при основната форма на думата (РБЕ / RBE 2006: 376).

Думата *гладиатор* е с латински произход и принадлежи към историческата лексика. В съвременния български език думата навлиза повторно от английски език и се използва в областта на

спорта, по-конкретно на фитнеса и културизма, за означаване на уред за силови физически упражнения (бълг. *с гладиатора тренирате различни мускули*, *домашен гладиатор*, *гладиатор на изплащане*, в словашки се използват преводните еквиваленти *posilňovacia stanica*, *silový trenažér* и др.). Следователно в българския език се формират два омонима в различни подсистеми на езика: *гладиатор* 'човек' и *гладиатор* 'уред за фитнес'. Лексикографското представяне на думата *гладиатор* като многозначна лексикална единица в многотомния български тълковен речник (РБЕ / RBE 2006: 161) противоречи не само на теоретичните постановки, но и на лексикографската практика на този речник – напр. *жътварка*[1] 'жена' и *жътварка*[2] 'машина'. Лексемата *gladiátor* в словашкия език отговаря само на българския омоним, съответстващ на историческото понятие.

Представените примери показват, че процесът на повторно заемане на чужди думи протича по отношение на интернационални лексеми, при които се наблюдава развитие на полисемия или омонимия в зависимост от семантичната близост или отдалеченост на новата и усвоената чужда лексема. Повторното заемане може да се осъществи от същия чужд език (при *шеф*, *паста*, *бар*) или от друг чужд език, обикн. английски (при *борд*, *гладиатор*, *икона*, *миграция*), който се явява език посредник.

Изследваните семантични промени – обогатяване на семантичната структура на думата с ново значение или увеличаване на лексикалната система с нова дума, омонимична на вече съществуваща в езика лексикална единица – настъпват и в двата езика под влияние най-вече на английски език, който е основен източник на интернационална лексика в края на XX и началото на XXI век. Като проява на тенденцията към интернационализация на лексиката повторното заемане може да се разглежда като семантично калкиране, което води до установяване на полисемия или омонимия.

Разгледаните омонимни лексеми в българския и словашкия език, както и лексемите, развили нови значения, показват сходство в семантичното развитие на двата родствени езика. Разликите между тях се проявяват най-вече в появата на заемка в единия език и липсата на такава в другия. При съпоставката на двата езика се установява по-голяма отвореност на българския език за приемане на чужди заемки, а в словашкия език е налице по-често използване на домашни лексеми за означаване на същите понятия. Освен това разликите между двата езика са свързани и с деривационните възможности на заетите думи, което е тема за следваща разработка.

Благодарности

Изложението е изготвено в рамките на проекта VEGA č. 2/0067/18 Medzijazyková homonymia v slovanských jazykoch.

Цитирана литература / References

Балкански 1979: Балкански, Т. За някои трудности при изучаване на омонимията (Към въпроса за класификацията на омонимите). – В: *Български език*, № 4, с. 337 – 341. (Balkanski 1979: Balkanski, T. Za nyakoi trudnosti pri izuchavane na omonimiyata (Kam vaprosa za klasifikatsiyata na omonimite). – In: *Balgarski ezik*, № 4, s. 337 – 341.)

БЕР 1971: Български етимологичен речник. Т. 1. София: Издателство на БАН. (BER 1971: *Balgarski etimologichen rechnik.* T. 1. Sofia: Izdatelstvo na BAN.)

Благоева, Колковска 2013: Благоева, Д., С. Колковска. Динамика и иновационни процеси в българската лексика в края на XX и началото на XXI век. – В: *Българска лексикология и фразеология*. Т. 1. *Българска лексикология*. София: АИ „Проф. Марин Дринов", с. 215 – 394. (Blagoeva, Kolkovska 2013: Blagoeva, D., S. Kolkovska. Dinamika i inovatsionni protsesi v balgarskata leksika v kraya na XX i nachaloto na XXI vek. – In: *Balgarska leksikologiya i frazeologiya*. T. 1. *Balgarska leksikologiya.* Sofia: AI "Prof. Marin Drinov", s. 215 – 394.)

РБЕ 2001: *Речник на българския език*. Т. 1. Второ доп. и прераб. изд. София: АИ „Проф. Марин Дринов", ЕТ „Емас". (RBE 2001: *Rechnik na balgarskiya ezik*. T. 1. Sofia: AI "Prof. Marin Drinov", ET „Emas".)

РБЕ 2006: *Речник на българския език*. Т. 3. Второ доп. и прераб. изд. София: АИ „Проф. Марин Дринов", ЕТ „Емас". (RBE 2006: *Rechnik na balgarskiya ezik*. T. 3. Sofia: AI "Prof. Marin Drinov", ET „Emas".)

РСБКЕ 1959: *Речник на съвременния български книжовен език*. Т. 3. София: Издателство на БАН. (RSBKE 1959: *Rechnik na savremenniya balgarski knizhoven ezik*. T. 3. Sofia: Izdatelstvo na BAN.)

РЧДБЕ 1982: *Речник на чуждите думи в българския език*. София: Издателство на БАН. (RChDBE 1982: *Rechnik na chuzhdite dumi v balgarskiya ezik*. Sofia: Izdatelstvo na BAN.)

Чолакова 1959: Чолакова, Кр. Омоними в съвременния книжовен български език. – В: *Известия на ИБЕ*, VI, с. 65 – 98. (Cholakova 1959: Cholakova, Kr. Omonimi v savremenniya knizhoven balgarski ezik. – In: *Izvestia na IBE*, VI, s. 65 – 98.)
BSS 2004: Košková, M. a kol. *Bulharsko-slovenský slovník I (A – K).* Bratislava: SAV.
Buzássyová 1991: Buzássyová, K. Opakovaná internacionalizácia a problém identifikácie morfologických a lexikálnych jednotiek. – In: *Jazykovedný časopis* 42, № 2, pp. 89 – 104.
Múcsková 2010: Múcsková, G. „Opakované prevzatia" ako výsledok historických kultúrnych kontaktov. – In: *Slovo – Tvorba – Dynamickosť. Na počesť Kláry Buzássyovej.* Bratislava: Veda, pp. 442 – 451.
SESS 2015: Králik, Ľ. *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: Veda.

HOMONYMY AS A CONSEQUENCE OF RE-BORROWING OF WORDS (BASED ON BULGARIAN AND SLOVAK MATERIAL)

Nadezhda Kostova[a], Mária Košková[b]

kostova.n@ibl.bas.bg[a], maria.koskova@savba.sk[б]

Abstract: The article deals with homonyms that are the result of the re-borrowing of words already borrowed in Bulgarian and Slovak. Re-borrowing is seen as a process of internationalization of the lexis. This borrowing causes two types of semantic change: polysemy or homonymy. Some lexical units develop a new meaning that enriches their semantic structure. If the new meaning is too different from the remaining meanings of the word, it forms a homonym. The study shows that semantic changes that take place as a consequence of re-borrowing of words are similar in the two related languages, while the differences cover cases where borrowing is observed only in one of the languages, as well as cases which result from further derivational processes.

Keywords: *homonyms, borrowing of words, Bulgarian language, Slovak language*

Nadezhda Kostova
Institute for Bulgarian Language
52 Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
Sofia 1113
Bulgaria

Mária Košková
Ján Stanislav Institute of Slavistics
Slovak Academy of Sciences
9 Dúbravská cesta
Bratislava 813 64
Slovakia

ПЪРВИ ПОЯВИ НА СЕМАНТИЧНО ПРЕДСТАВЯНЕ НА ТЕРМИНИ НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Велислава Стойкова
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
vstoykova@yahoo.com

Резюме: Статията представя описание и анализ на семантичните подходи, използвани в първия печатен гръцко-български речник, публикуван през първата половина на XIX в. В нея се анализират типологичните класификационни подходи, използвани за представянето на термини от областта на богословието, астрономията и математиката. Представените анализи на използвания синонимен подход и съответните езикови примери на така представените термини, включени в речника, водят до извода, че речникът има тезаурусна структура и следователно е първият отпечатан на български език тезаурус.

Ключови думи: *български език, семантични класификации, терминология*

1. Въведение

Така популярният днес жанр на разговорниците има богата и интересна история и може да се каже, че той е съществувал още преди появата и началото на печатните книги у нас през първата половина на XIX в. Почти неотменна част от разговорника е бил и двуезичният речник – в повечето случаи тематично подреден списък от думи, съдържащ съответните им преводи на другия език. Такива ръкописни речници, предимно гръцко-български, се откриват като части от учебни граматики за изучаване на гръцки език или като самостоятелни списъци от думи, често без да са датирани и без да е означен авторът или преписвачът им (Кювлиева / Kyuvlieva 1997), но те нямат предходници в по-раншните епохи от нашия културен живот (Мирчев / Mirchev 1941).

И това не е случайно, защото синкретичността на разговорника позволява той да бъде важна част от подход за усвояване на чужд език, тъй като съдържа в себе си възможността да представи тематично организирани образци или модели на разговори. Именно тази тематична подреденост позволява разговорникът да бъде комбиниран и с жанра на писмовника (главно за служебна кореспонденция), както това е направено в изданието на К. Фотинов (Фотинов / Fotinov 1845).

2. „Разговорник греко-болгарский за оныя, които желаят греческий языкъ, да се научат при когото и една кратка болгарска история приложи се“ на Христаки Павлович

„Разговорник греко-болгарский“, написан от Хр. Павлович и издаден през 1835 г. в Белград (Павлович / Pavlovich 1835), а впоследствие включен в описите на печатната книжнина от Възраждането (Стоянов / Stoyanov 1957), е първият печатен гръцко-български разговорник. Тази книга излиза след издаването от същия автор на учебник по аритметика, писменик (писмовник), както и учебна граматика на българския език. Може да се приеме, че тя също е учебно пособие, предназначено за изучаването на гръцки език в българските училища. В същото време обаче този учебник представя една по-различна структура и подялба на отделните си части, която отразява и специфичния замисъл на автора си.

2.1. Кратко описание на структурата

Книгата, чиято заглавна страница е представена на Фиг. 1, се състои от следните части: „Предисловие“, „Речи от които се съставляват следователните разговори“, „Лесни и благородни разговори“, „Из географията“, „Из богословията“, „Притчи общи“, „Здравийни завещания“, „Нравствени

завещания“, „Сокращенна болгарска история“. Структурата на книгата представя лява и дясна част, като в лявата част на страниците е представен гръцкият текст[1], а в дясната – същият текст, преведен на български език. По-нататък ще се спрем по-подробно на първата глава – „Речи от които се съставляват следователните разговори“, като ще анализираме семантичните подходи, използвани от автора за представената там терминологична лексика.

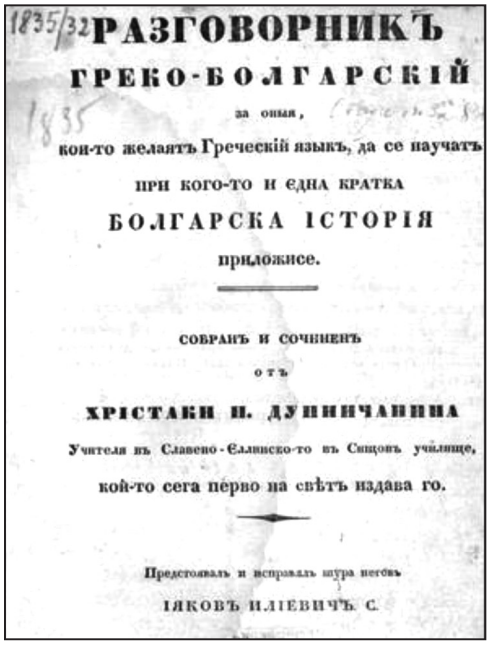
1835/32 РАЗГОВОРНИКЪ
ГРЕКО-БОЛГАРСКІЙ
за оныя,
кои-то желаятъ Греческій языкъ, да се научатъ
при кого-то и єдна кратка
БОЛГАРСКА ІСТОРІЯ
приложисе.
СОБРАНЪ И СОЧИНЕНЪ
отъ
ХРІСТАКИ П. ДУПНИЧАНИНА
Учителя въ Славено-Єлинско-то въ Сиюнъ учілище,
кой-то сега перво на свѣтъ издава го.
Предстоявалъ и исправалъ шура негôвъ
ІЯКОВЪ ИЛІЕВИЧЪ С.

Фигура 1. Заглавната страница на „Разговорник греко-болгарский“ от Хр. Павлович

Въпросът за съставянето на първите речници на български език е бил винаги свързван със силното влияние на гръцкия език, предимно в началния период на Възраждането. Желанието на голяма част от книжовниците ни, както и отделните опити да бъде издаден речник на националния ни език, закъсняват значително в сравнение с издаването на български граматики и показват, че издаването на речник изобщо е задача доста по-трудна и свързана не само с големия обем от лексикален материал, който трябва да бъде тълкуван, но и с подходяща концепция (семантичен подход) за представянето на тази лексика. Още А. Теодоров-Балан (Теодоров-Балан / Teodorov-Balan 1896) отбелязва малкото на брой автори, положили усилия в тази насока, между които е и Христаки Павлович.

Ето защо заслужава специално внимание и проучване всеки такъв опит, зад който стоят много труд и добра филологическа подготовка, за да се организира семантично определен лексикален материал. Главата „Речи от които се съставляват следователните разговори“ от Разговорника на Хр. Павлович е именно такъв опит, това е и първият печатен двуезичен речник на български език (Кювлиева / Kyuvlieva 1997).

Още в предисловието авторът отбелязва: „Помислих да почнем едно сочинение двоязично: сиреч един словар, в когото да изтолкувам на нашия болгарский язик сичките гречески речи, за да би могли, наставляеми от него, да се научи скоро и сос леснота, да разговарате гречески … Защо едно такова сочинение иска и труд голем и години много, затова не дерзнах досега в един таков океан да влезнем, не знающи дали ще изплавам благополучно“. Затова тази част от книгата следва да се разглежда и изследва като речник.

По своя обем тя съдържа 4000 думи (според автора си), които са разделени на: съществителни имена (с. 1 – 28), прилагателни имена (с. 28 – 37) и „най-нужните в разговорта глаголи“ (с. 37 – 43), като от всичките тях съществителните са най-много на брой и тяхното семантично представяне ще бъде обект на нашия анализ по-нататък, тъй като именно съществителните имена представляват

[1] В някои издания, като това, с което разполагаме, гръцкият текст е предаден с кирилски букви.

най-често термини (Попова / Popova 2017). В следващия анализ ще изследваме само включената в речника българска лексика главно с оглед на представянето на термини от областите богословие, астрономия и математика – от гледна точка на познанията на възрожденския човек.

2.2. Семантични подходи, използвани при представянето на термините

На пръв поглед съществителните имена в речника представят двойки от съответни преводни еквиваленти, като в лявата страна е дадена гръцката дума, а в дясната страна – българският еквивалент. Думите са зададени като семантично групирани по различни тематични признаци, а не по азбучен ред. В основната си част означават понятия или термини, които са групирани по тези признаци. Това говори за определена класификационна или типологична семантична подредба. Този принцип е прокаран последователно при всички тематични групи от представената лексика, като в основната част от словника могат да се открият йерархични семантични връзки, които се отличават с голяма сложност и много „тематични“ преходи.

Този тип групиране е познато като тезаурус, а посоченият подход днес е познат като *представяне на знания* и активно се използва в съвременната терминология. При по-внимателен анализ могат да се откроят и някои общи класификационни признаци или типови семантични отношения (отразени най-вече в името на тематичната група). Това дава основание да направим извода, че семантичните връзки между думите не са само въз основа на преводен семантичен еквивалент, но също и по отношение на определени типови семантични отношения, като основното от тях е синонимията. Трябва да бъде отбелязано също и това, че всички български съществителни са зададени като членувани.

Първият пример, който ще разгледаме, включва термини от областта на богословието и Фиг. 2 илюстрира тази част от речника.

ИМЕНА

БОЖЕСТВЕННИ.

О Θεὸς, Богъ.
и Θεότης, Божество-то.
то áγιον πνεῦμα, светый духъ.
и αγία τριὰς, светая троица.
о ἀνθρωπος, богочеловѣкъ-о.
о δημιουργὸς, создатель-о.
о ποιητὴς, Творецъ-о.
о λυτρωτὴς, избавитель-о.
о σωτὴρ, спаситель-о.
и παντοδυναμία, всесилие-то.
и θεοτόκος, богородица.

ДІАВОЛСКИ.

О εωσφόρος, деница-та
то πονηρὸν πνεῦμα, лукавый-о духъ.
то φάντασμα, мечтаніе-то.
то ὅραμα, привидѣніе-то.
то εἴδωλον, ідолъ-о
и ειδωλολατρία, ідолослуженіе-то.
то ἄγαλμα, истуканъ-о.

СТІХІИ.

О ἀὴρ, воздухъ-о.
то πῦρ } и фотіа } огнь-о.

Фигура 2. Примери от речника, илюстриращи представянето на богословски термини

Първата дихтомия (антонимна) представя богословски термини: ***БОЖЕСТВЕННИ*** и ***ДЯВОЛСКИ*** (и двете допълнително отбелязани с кръст), при което преводните еквиваленти за **БОЖЕСТВЕННИ** са синонимни имена:

БОЖЕСТВЕНН И: Бог, Божество-то, Светий Дух, Светая Троица, Богочеловек-о, Создател-о, Творец-о, Избавител-о, Спасител-о, Всесилие-то, Богородица.

Преводните еквиваленти за ***ДЯВОЛСКИ*** са също синонимни имена:

ДЯВОЛСКИ: деница-та, лукавий-о дух, мечтание-то, привидение-то, идол-о, идолослужение-то, истукан-о.

Така чрез използването на антонимно противопоставяне и синонимни редове, макар и без тълкувателна дефиниция, става възможно да бъдат представени тези основни богословски термини. В някои случаи обаче представянето на термин е свързано с повече „тематични“ преходи, както напр. при представянето на астрономическите термини в речника. Следващият пример (илюстриран с Фиг. 3) представя такива термини от речника, като показва семантичните връзки на тези термини и ги задава също като включени в общата тезаурусна структура.

НЕБЕСНИ ТВАРИ.

О и́ліосъ, солнце-то.
и сели́ни, месечина-та.
то фенга́рі, месечина-та или светило-то.
о галаксі́асъ, млечный-о путь.
то а́стронъ, звезда-та.
о коми́тисъ, опашата-та звезда.

ПРОИСХОЖДЕНІЯ

то лікавгѐсъ, зора-та или утренній-о свѣтъ.
то месиме́ри, пладне, кое-то се производи отъ полудне.
то вра́ді, вечерь-та или довечера.
и ді́сісъ, заходъ-о.
то васі́левма ту̀ иліу̀, захожденіе-то солнечно.
то ско́тосъ, темнота-та.
и ні́кта, нощь-та.
та меса́никта, полунощь-

Фигура 3. Примери от речника, илюстриращи представянето на астрономически термини

В речника астрономическите термини са зададени чрез тематичните и семантичните им връзки със ***СВЯТ И НЕГОВИ-ТЕ части***. > ***небо-то*** > ***НЕБЕСНИ ТВАРИ.*** > ***солнце-то, месечина-та, месечина-та или светило-то, Млечний-о пут, звезда-та, опашата-та звезда***.

Тук е използван подобен семантичен подход, като Слънцето, Луната, Млечния път, звездата и кометата (*опашата-та звезда*) са зададени като част от ***СВЯТ И НЕГОВИ-ТЕ части***, принадлежаща към *небо-то*, и като ***НЕБЕСНИ ТВАРИ***, с допълнителен синоним *светило-то*. Така отново, без да бъде използвана тълкувателна дефиниция, а само чрез синонимни „тематични“ преходи, авторът представя тези астрономически термини. За отбелязване тук също е и използването на синонимия при *месечина-та или светило-то*, което показва стремежа на автора за обогатяване на родния ни език с повече синонимни варианти. Използвани са също и двусъставните термини: *Млечний-о пут* и *опашата-та звезда*.

При представянето на следващите термини са използвани още по-сложни тематични преходи. Следващата тематична група ***В ПОВАРНИЦА-ТА вещи*** (Фиг. 4) е свързана със сложни преходи през различни тематични групи.

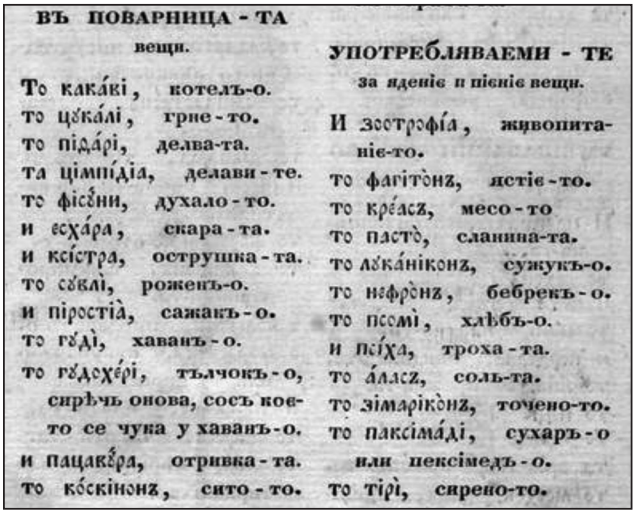
ВЪ ПОВАРНИЦА - ТА вещи.

То кака́ві, котелъ-о.
то цѐка́лі, грне-то.
то піда́рі, делва-та.
та цімпі́діа, делави-те.
то фісѐни, духало-то.
и есха́ра, скара-та.
и кі́стра, оструцка-та.
то сѐвлі, роженъ-о.
и піростіа̀, сажакъ-о.
то гѐді, хаванъ-о.
то гѐдохѐрі, тълчокъ-о, сирѣчь онова, сосъ което се чука у хаванъ-о.
и пацаке́ра, отривка-та.
то ко́скінонъ, сито-то.

УПОТРЕБЛЯВАЕМИ - ТЕ за ядение и пѣние вещи.

И зострофі́а, живопитание-то.
то фагітòнъ, ястіе-то.
то кре́асъ, месо-то
то пастѐ, сланина-та.
то лѐка́ніконъ, сужукъ-о.
то нефрòнъ, бебрекъ-о.
то псомі, хлѣбъ-о.
и пі́ха, троха-та.
то а́лласъ, соль-та.
то зімарікòнъ, точено-то.
то паксіма́ді, сухаръ-о или пексімедъ-о.
то тірі, сирено-то.

Фигура 4. Примери от речника, илюстриращи представянето на термини

Тя тръгва пак от ***СВЯТ И НЕГОВИ-ТЕ части.*** > ***суша-та*** > ***ВМЕЩАВАЕМИ-ТЕ В суша-та.*** > ***град-о*** > ***ВМЕЩАВАЕМИ-ТЕ В град-а.*** > ***дом-о или къща-та*** > ***НА КЪЩА-ТА ЧАСТИ-ТЕ*** > ***поварница-та*** > ***В ПОВАРНИЦА-ТА вещи.*** > ***тълчок-о, сиреч онова, сос което се чука у хавано***, като завършва с тълкувателна дефиниция.

Привеждаме тук за пример сложния тематичен семантичен преход, защото това е един от първите случаи на терминологична дефиниция в печатен речник на български език. Досега съществуващото мнение е, че пръв А. Кипиловски (една година по-късно) използва терминологични дефиниции на български език в печатен речник (Кипиловски / Kipilovski 1836). Въпреки това, макар и единствена, тази дефиниция представя обединение от много сложна тезаурусна структура, съчетана с тълкувателна дефиниция, и е белег за изключителния семантичен усет и отличната подготовка на автора си.

Накрая ще разгледаме математическите термини, включени в речника (Фиг. 5). Те са представени в тематичната група ***НАУКИ И ХУДОЖЕСТВА, прилични-те им и притежатели-те.***

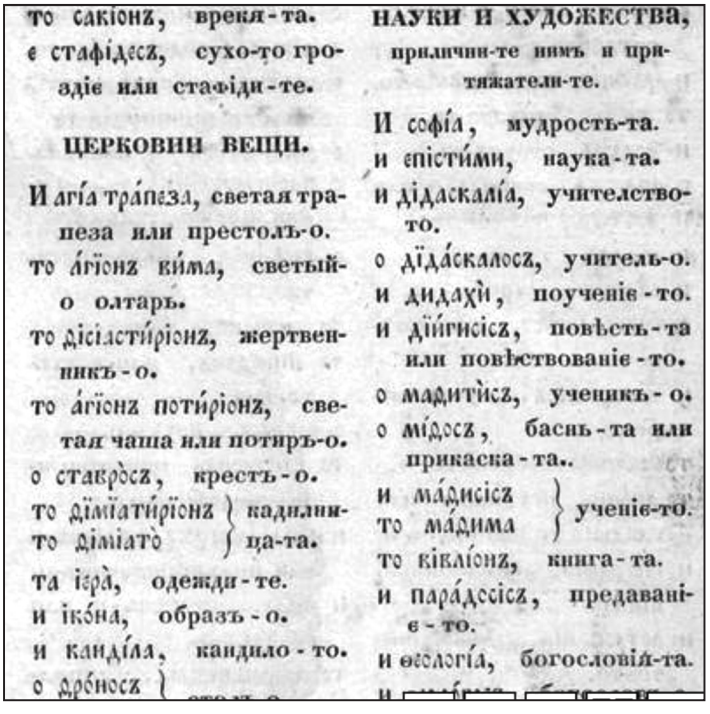
то сакіонъ, врекя-та.
е стафідесъ, сухо-то гроздіе или стафіди-те.

ЦЕРКОВНИ ВЕЩИ.

И агія трапеза, светая трапеза или престолъ-о.
то агіонъ вима, светый-о олтарь.
то дісіастиріонъ, жертвенникъ-о.
то агіонъ потиріонъ, светая чаша или потиръ-о.
о ставросъ, крестъ-о.
то діміатиріонъ } кадилни-
то діміато } ца-та.
та іера, одежди-те.
и ікона, образъ-о.
и канділа, кандило-то.
о дрбносъ

НАУКИ И ХУДОЖЕСТВА,
прилични-те имъ и притяжатели-те.

И софія, мудрость-та.
и епісти́ми, наука-та.
и дідаскалія, учителство-то.
о діда́скалосъ, учитель-о.
и дидахи, поученіе-то.
и діигисісъ, повѣсть-та или повѣствованіе-то.
о мадитисъ, ученикъ-о.
о мідосъ, басн-та или прикаска-та..
и ма́дисісъ } ученіе-то.
то ма́дима }
то віблїонъ, книга-та.
и пара́дессісъ, предаваніе-то.
и ѳеологія, богословія-та.

Фигура 5. Примери от речника, илюстриращи представянето на научни термини

Още от наименованието на групата се вижда, че тя съдържа две семантични подгрупи като синонимни – *прилични-те им* и *притежатели-те*, което означава, че тук би следвало да очакваме да има думи, които назовават както отделни науки или изкуства (и техни синоними), така и съответните лица, свързани с тях. Примерите от речника потвърждават това, защото наред с *мудрост-та* и *наука-та* имаме и *учител-о* и *ученик-о* и т.н. Но по-подробно ще се спрем на математическите термини, които, без да са представени със семантичната прецизност на разгледаните по-горе, са най-много на брой.

Те отразяват както добрата математическа подготовка на автора си, така и неговия точен филологически усет за намирането на подходящия български преводен еквивалент за съответния математически термин. Напр.: *окружност-та кругова*, *дуга-та*, *хорда-та или тетива-та*, *умозрение-то*, *следствие-то*, *числение-то*, *корен-о или радикс-о*, *показател-о*, *содержание-то*, *соразмерност-та или пропорция-та*, *знаменател-о или именовател-о, повърхност-та, точка-та, плоскост-та, круг-о, центр-о или средоточие-то, радиус-о или полупречник-о, степен-о или градус-о, дополнение-то, диагонал-о, циркул-о, тангенс-о или касателна-та линея, сегмент-о или отрезок-о, правоуголник-о, четвеpостранник-о или четвероребренник-о, сектор-о или изрезок-о, квадратура-та, четверогранник-о, овал-о, соразмерност-та, несоразмерност-та, на крест, обратно или наопаки, сходственно, подумножително-то, четно-то, нечетно-то.*

От приведените примери се вижда, че авторът и тук използва синонимен подход, за да представи вариативността на термините. В много от случаите представя повече от един български синоним като термин за съответното понятие. Прави впечатление също, че са дадени и двусъставни термини.

Като имаме предвид, че Хр. Павлович е автор на първия печатен учебник по математика на български език, в който също са представени математически термини заедно с техните дефиниции (Стойкова / Stoykova 2018), следва да отбележим, че голяма част от включените в този речник термини не са взети от учебника му и представляват нови термини, вероятно създадени или ползвани от автора в преподавателската му дейност.

3. Заключение

Семантичният анализ на разгледаната първа част на „Разговорник греко-болгарский за оныя, които желаят греческий языкъ, да се научат при когото и една кратка болгарска история приложи се“ от Хр. Павлович, озаглавена „Речи от които се съставляват следователните разговори“, показва, че този пръв печатен български двуезичен речник не използва само списъци от тематично подредени думи, а сложна типологична класификационна структура, за да представи разгледаните групи термини, без да използва терминологични дефиниции за тях. За отбелязване е, че съответните тематични групи са въведени само в българската част на двуезичния речник. Те следва да се оценяват като оригинален авторски подход и принос към българската лексикография и терминология. В речника широко е застъпено използването на синонимния подход (Стойкова / Stoykova 2014) и може да се каже, че това е и първият печатен тезаурус на български език. Неговата сложна тезаурусна структура не е била отбелязвана и изследвана досега. Във връзка с това последвалите издания на гръцко-български речници като част от такива разговорници, и по-специално това на Д. Манчов (Манчов / Manchov 1862), правят отстъпление от този семантичен принцип на подредба, като заместват тематичните групи с номера.

Цитирана литература / References

Кипиловски 1836: Кипиловски, А. *Кратко начертание на всеобщата история*. *Речник или лексикон*. Будим: Университетска Кралевска типография. (Kipilovski 1836: Kipilovski, A. *Kratko nachertanie na vseobshtata istoriya. Rechnik ili leksikon.* Budim: Universitetska Kralevska tipografiya.)

Кювлиева 1997: Кювлиева, В. *Българското речниково дело през Възраждането*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“. (Kyuvlieva 1997: Kyuvlieva, V. *Balgarskoto rechnikovo delo prez Vazrazhdaneto*. Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“.)

Манчов 1862: Манчов, Д. *Гръцко-блъгарский разговорник*. Браила: Сопронова бръзотисна книгопечатница. (Manchov 1862: Manchov, D. *Gratsko-blagarskiy razgovornik*. Braila: Sopronova brazotisna knigopechatnitsa.)

Мирчев, 1941: Мирчев, К. Гръцко-български разговорници през XIX в. и тяхното значение за проучванията на българския език. – *Македонски преглед*, кн. 4, с. 34 – 54. (Mirchev 1941: Mirchev, K. Gratsko-balgarski razgovornitsi prez XIX v. i tyahnoto znachenie za prouchvaniyata na balgarskiya ezik. – In: *Makedonski pregled*, kn. 4, pp. 34 – 54.)

Павлович 1835: Павлович, Хр. *Разговорникъ греко-болгарский за оныя, които желаят греческий языкъ, да се научат при когото и една кратка болгарска история приложи се*. Белград: Княжеско-Сербска типография. (Pavlovich 1835: Pavlovich, Kh. *Razgovornik greko-bolgarskiy za oniya, koito zhelayat grecheskiy yazik, da se nauchat pri kogoto i edna balgarska istoriya prilozhi se*. Belgrad: Knyazhesko-Serbska tipografiya.)

Попова 2017: Попова, М. *Приложно терминознание*. София: Изд. Авангард Прима. (Popova 2017: Popova, M. *Prilozhno terminoznanie*. Sofia: Avangard Prima.)

Стойкова 2014: Стойкова, В. Подходи при лексикографското представяне на синоними. – В: *Трети международен конгрес по българистика, подсекция Лексикология и лексикография*, т. 16. София: УИ „Св. Климент Охридски“, с. 58 – 66. (Stoykova 2014: Stoykova, V. Podhodi pri leksikografskoto predstavyane na sinonimi. – In: *Treti kongres po balgaristika, podsektsiya Leksikologiya i leksikografiya,* t. 16, Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski“, pp. 58 – 66.)

Стойкова 2018: Стойкова, В. Тенденции в развоя на българската математическа терминология – преглед на учебниците по природни науки, издадени на български език в Белград през първата половина на XIX в. – В: *Сборник с доклади от конференцията „Българският език древен, съвременен, единен“*, с. 281 – 289. (Stoykova 2018: Stoykova, V. Tendentsii v razvoya na balgarskata matematicheska terminologiya – pregled

na uchebnitsite po prirodni nauki, izdadeni na balgarski ezik v Belgrad prez parvata polovina na XIX v. – In: *Sbornik s dokladi ot konferentsiyata „Balgarskiyat ezik dreven, suvremenen, edinen,* pp. 281 – 289.)

Стоянов 1957: Стоянов, М. *Българската възрожденска книжнина.* Т. I. София: Наука и изкуство. (Stoyanov 1957: Stoyanov, M. *Balgarskata vazrozhdenska knizhnina*. T. I, Sofia: Nauka i izkustvo.)

Теодоров-Балан 1896: Балан, А. *Българска литература. Кратко ръководство за средните и специални училища*. Пловдив: Печатница Хр. Г. Данов. (Teodorov-Balan 1896: Teodorov-Balan, A. *Balgarska literatura. Kratko rakovodstvo za srednite i spetsialni uchilishta.* Plovdiv: Pechatnitsa Khr. G. Danov.)

Фотинов 1845: Фотинов, К. *Болгарский разговорник за ония, кои обичат да се навикнуват да говорат гречески*. Смирна: Печатница А. Дамянов. (Fotinov 1845: Fotinov, K. *Bolgarskiy razgovornik za oniya, koi obichat da se naviknuvat da govorat grecheski.* Smirna: Pechatnitsa A. Damyanov.)

THE FIRST SEMANTICALLY-BASED CLASSIFICATION OF TERMS IN BULGARIAN

Velislava Stoykova
Institute for Bulgarian Language Prof. Lyubomir Andreychin – BAS

vstoykova@yahoo.com

Abstract: The paper presents a description of the semantic approaches used in the first printed Greek-Bulgarian dictionary published in the first half of the 19th century. The author provides an analysis of the typological approach used to define terms from the domains of theology, astronomy and mathematics. The analysis of the semantically-based approach and the relevant linguistic examples presented in the paper support the hypothesis that this dictionary was the first printed thesaurus of the Bulgarian language.

Keywords: *Bulgarian language, semantic classifications, terminology*

Velislava Stoykova
Institute for Bulgarian Language
52 Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
Sofia 1113
Bulgaria

НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ УПОТРЕБАТА НА НЯКОИ ПРИЧАСТНИ ФОРМИ КАТО ТЕРМИНОЕЛЕМЕНТИ В ТЕРМИНОЛОГИЯТА

Кристияна Симеонова
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ – БАН
krisi1@mail.bg

Резюме: Този доклад е посветен на мястото и ролята на причастните форми в терминологията. В началото са обяснени някои ключови термини, а след това е разгледана както самостоятелната, така и несамостоятелната употреба на причастията в терминологията. Посочват се и редица интересни примери. Изводът е, че днес причастните форми разширяват своята употреба в терминологията и обогатяват терминологичната лексика.

Ключови думи: *терминология*, *терминоелемент*, *причастие*, *термини словосъчетания*

Общоизвестен е фактът, че днес термините стават все по-активна лексика не само в езика на съответните науки, специалности и професионални сфери на дейност, но и в комуникативните актове на цялото общество. Всяка терминологична система е функционално обособена, но функционира вече не като затворена и изолирана система, а в рамките на общата система на даден език, т.е. терминът днес има и комуникативно измерение, свързано с неговата употреба в речта. Това е една от причините въпросите на терминологията все повече да привличат вниманието не само на езиковедите, но и на специалистите в различните научно-технически области, както и на обществото като цяло. Ние приемаме известната в терминознанието постановка, която се поддържа и от Е. Пернишка, за термините като знакове и на естествен, и на изкуствен език. Както отбелязва Е. Пернишка: „използвайки термините като необходими елементи в своя език, специалистите се стремят да установят еднозначно съответствие между тях като означаеми и понятията за предмети, явления и връзки, означени с тези знакове. Това ги прави в известна степен условни, уговорени знакове, които се създават изкуствено за разлика от общонародните думи, които се създават спонтанно и значението им се оформя естествено от говорещия колектив“ (Пернишка / Pernishka 1977: 292). Доразвивайки тази теза, М. Попова посочва: „Доколкото езиковата форма на термина може да бъде условен знак, с който се означава дадено научно, техническо или професионално понятие в относително затворен кръг от знакове, дотолкова тя принадлежи към условна семиотична система. Но доколкото този знак е езиков, със своя езикова форма и езикова семантика, дотолкова той принадлежи и на естествения човешки език, поради което проблемите, отнасящи се до него, са проблеми и на езикознанието“ (Попова / Popova 1986: 235). От казаното дотук следва, че като езикови знаци термините не възникват спонтанно в езика, а се създават от специалистите с цел изпълнението на две основни функции – отразяване на знанието и осигуряване на научната и професионалната комуникация, т.е. създаването на термини е съзнателна творческа дейност и винаги е съзнателен, а не стихиен процес, във връзка с което е контролируемо и регулируемо.

За по-голяма яснота на изложението се налага още в началото да бъде уточнено значението на някои метатермини и най-вече на метатермините *термин*, *терминоелемент*, *терминологична лексика* и *терминология*. В терминознанието има десетки дефиниции на понятието *термин*. Тук няма да се спираме на всички тях. Те са разгледани и обяснени много подробно от М. Попова в нейния фундаментален научен труд „Теория на терминологията” (2012 г.). Най-общо казано, под *термин* се разбира *знак от естествен или изкуствен език*, *който означава точно определено понятие в системата на дадена научна*, *техническа и въобще професионална област* (Попова / Popova 2012: 25). Термините отразяват организирана система от знания, в която се разкрива съдържанието на научните понятия, а също така осигуряват научната и професионалната комуникация.

Под *терминоелемент* се разбира *всяка значеща съставна част във формата на термина*, *имаща самостоятелно значение* (Попова / Popova 2012: 49). Терминоелементът може да бъде изразен чрез морфема, дума и дори цяло словосъчетание в случаите, когато дадено словосъчетание е част

от друго, по-сложно словосъчетание, на което е йерархически подчинено. Понятието *терминоелемент* е въведено от руския терминолог Д. С. Лоте през 1931 г. За терминоелементите са характерни следните две много важни неща: 1. Всеки един терминоелемент носи своята част от цялостната семантика на термина. 2. Всички терминоелементи, взети заедно, чрез съответното им синтагматично разположение в структурата на термина, представят термина като цялост.

В езиковедската литература се употребява и понятието *терминологична лексика.* Към терминологичната лексика се отнасят *не само термините и терминоелементите*, *но и всички езикови единици*, *които са производни от даден термин и имат смислова връзка с него*. Напр. от *рекет – рекетирам*, *рекетиране*, *рекетиращ*, *рекетиран*, *рекетьор*, *рекетьорство*, *рекетьорски* и др.

Под *терминология* се разбират две основни значения: 1. *Съвкупността от термини и тяхната организираност в езика на дадена научна*, *техническа и професионална област или в даден език въобще.* В това свое значение *терминология* е синоним на *терминологична система* (например езиковедска, физическа, химическа, медицинска, математическа и др. терминологична система). Всяка терминологична система се състои от терминологични подсистеми. Например в езиковедската терминологична система има фонетична, морфологична, синтактична, лексикална и др. терминологична подсистема. 2. Второто значение на *терминология* е: *дял от езикознанието*, *който изучава термините и терминологичните системи*, *принципите и методите за изследването им*, *както и редица въпроси на терминологичната теория и практика.* В това значение *терминология* е синоним на *терминознание.*

Безспорно е, че образуването на термини е сложен и специфичен процес, включващ както дефинирането на даденото научно или професионално понятие, така и установяването на неговата езикова форма. Намирането на най-точния езиков израз на научното понятие е много важна и много сложна дейност, която изисква и професионална, и лингвистична подготовка. Този езиков израз може да бъде осъществен чрез различни формални единици – непроизводна дума, производна дума, сложна дума и словосъчетание.

Днес се наблюдава засилена употреба на термините словосъчетания. Основната причина за това е, че те най-точно, най-пълно и най-всеобхватно съдържат в себе си ако не всички, то поне възможно най-много характерни и отличителни признаци на назоваваното понятие. В структурата на тези словосъчетания все по-често се срещат най-различни причастни форми, изпълняващи ролята на терминоелементи. Както знаем, причастието е нелична глаголна форма, която приписва признак на лице или предмет, произтичащ от глаголното действие. Причастието притежава граматични категории както на глагола (например време, вид, залог), така и на прилагателното име (например род, число, определеност). Причастните форми разширяват своето приложение не само като терминоелементи в състава на термини словосъчетания, но и като самостоятелни термини. Тогава те се употребяват субстантивирано. Любопитно е и това, че днес се активизират даже и някои позабравени причастни форми. Сега накратко ще се спрем на използването на основните видове причастия в терминологията:

– **сегашни деятелни причастия** – *управляващ*, *протестиращ*, *преобладаващ*, *гласуващ*, *гладуващ*, *командващ*, *главнокомандващ*, *господстващ*, *летящ*, *живеещ*, *завеждащ*, *финансиращ*, *движещ*, *трудещ се*, *нуждаещ се*, *конкуриращ се*, *адаптиращ се*, *развиващ се* и др. Те могат да се употребяват и самостоятелно, и като терминоелементи. Ще илюстрираме това с няколко примера. Самостоятелна употреба: *Не само в България*, *но и в световен мащаб*, *честните управляващи стават все по-малко*; *Трябва да се разширят правомощията на командващите определени звена в полицията*; *Завеждащият отдел ще отсъства дълго*; *Отсъстващите от заседанията на парламента често са повече, отколкото трябва, а да не говорим, че сред тях се срещат и постоянно отсъстващи*; *Гласуващите трябва да бъдат повече от негласуващите*; *Властимащите се интересуват от предизборните си обещания само дотогава*, *докато станат властимащи*; *Гладуващите спряха гладната стачка*; *За съжаление*, *живеещите под прага на бедността са много*; *Броят на нуждаещите се от социални помощи расте*; *Протестиращите твърдят*, *че никой не чува гласа им.* Несамостоятелна употреба като терминоелементи: *управляваща партия*, *протестиращи студенти*, *негласуващи граждани*, *летящ старт*, *конкуриращи се кандидати*, *финансиращ орган*, *движеща сила*, *преобладаващо мнозинство*, *режеща глава*, *задвижващ се механизъм*, *преработваща промишленост*, *наторяваща система*, *поливащ механизъм* и др.

Непрепоръчително е и използването на навлезлите под влиянието на руския език варианти, образувани с наставките *-ущ*, *-ающ*, *-еющ*, *-иющ*, *-ующ*. Напр. *начинающ* вм. *начинаещ*, *заведующ* вм.

завеждащ, *желающ* вм. *желаещ*, *живущ* вм. *живеещ*, *командующ* вм. *командващ*, *отсъствующ* вм. *отсъстващ* и др. Понякога тези русизми се използват със стилистична цел. Например: *Командующите ни днес са отвъд океана*; *Туристическите фирми не предлагат екскурзии до Русия*, *защото желающите в Москва се замениха от такива с ищах към Истанбул.*

В структурно отношение освен производни думи се срещат и композитуми. Например: *мироопазващ*, *самоуправляващ се*, *саморегулиращ се*, *бавноразвиващ се*, *правораздаващ*, *животоспасяващ*, *екозамърсяващ*, *енергоспестяващ*, *еврофинансиращ*, *нефтопреработващ*, *металообработващ*, *общопрактикуващ*, *кръвоспиращ*, *военнослужещ*, *млекопитаещ*, *термоизолиращ*, *структуроопределящ*, *висшестоящ*, *диворастящ*, *електрозахранващ* и др. Срв.: *мироопазваща мисия*, *самоуправляващи се територии*, *саморегулираща се система*, *нефтопреработваща промишленост*, *тороразпръскваща машина*, *звукопоглъщащи материали*, *млекопитаещо животно*, *товарозахващащо приспособление*, *електрозахранващ кабел* и др.

– **сегашни страдателни причастия** – и като термини, и като терминоелементи се срещат форми като *търпим* (и *нетърпим*), *поносим* (и *непоносим*), *обратим* (и *необратим*), *победим* (и *непобедим*), *зависим* (и *независим*), *наказуем* (и *ненаказуем*), *обвиняем*, *контролируем* (и *неконтролируем*), *управляем* (и *неуправляем*), *събираем* (и *несъбираем*), *прекъсваем* (и *непрекъсваем*), *регулируем* (и *нерегулируем*), *облагаем* (и *необлагаем*), *обработваем* (и *необработваем*), *свръхпроводим*, *неизпълним*, *подсъдим* и др. Ето няколко примера. Самостоятелна употреба: *Нито един от подсъдимите не беше осъден*; *Независимите напуснаха пленарна зала*; *Невредимите след аварията бяха малко*; *В политиката незаменими няма.* По-често тези причастия се употребяват несамостоятелно като терминоелементи: *независим депутат*, *обработваема* (и съответно *необработваема*) *земя*, *необлагаем минимум*, *необратим процес*, *регулируема клапа*, *непрекъсваемо захранване*, *неразбираеми предизборни послания*, *непоносима данъчна тежест* и др.

В структурно отношение тук също се срещат и композитуми като: *биоразградим*, *водонепромокаем*, *топлопроводим*, *електропроводим*, *въздушнопреносим*, *труднопроходим* и др. Например: *биоразградими отпадъци*, *водонепромокаема материя*, *труднопроходима местност*и др.

– **минали деятелни причастия** – в активна употреба днес са старинните минали деятелни форми от типа *бивш*, *потърпевш*, *печеливш*, *преждеговориви*, *пострадавш* и др. По наши наблюдения тези старинни форми активизират своята употреба не само в терминологията, но и изобщо в езика ни. Например: *Пострадавшите от финансовите пирамиди искат защита от държавата*; *От боричканията в дясното пространство печеливш няма да бъде обикновеният десен избирател*; *Бившите управляващи няма да се примирят с положението си.* Разбира се, много по-често се използват причастните форми на *-л*. Напр. *Неявилите се на работа бяха порицани*; *Новопостъпилите в различните министерства своевременно бяха инструктирани*; *В България влезлите случайно в политиката са твърде много*; *Стрелялите без разрешение ще бъдат наказани*; *Останалите без покрив от наводненията още чакат финансова помощ*; *Победилата на изборите партия ще сформира правителство*; *Самозабравили се политици има по целия свят.* При някои минали деятелни причастия на *-л* се наблюдават колебания при изписването на форми, съдържащи променливо *я*. Например: *обгорял* – мн. ч. *обгоряли* и *обгорели*; *врял* – мн. ч. *вряли* и *врели*; *кипял* – мн. ч. *кипяли* и *кипели*; *намалял* – мн. ч. *намаляли* и *намалели*; *оцелял* – мн. ч. *оцеляли* и *оцелели* и др.

– **минали страдателни причастия** – като терминоелементи в терминологията се срещат и форми на *-н*, и форми на *-т*. Те могат да се употребяват и самостоятелно, и несамостоятелно. Например: *търпян*, *изстрелян*, *проверен*, *непроверен*, *детерминиран*, *предаден*, *заловен*, *осъден*, *оправдан*, *освободен*, *задържан*, *наказан*, *избран*, *подгонен*, *овладян*, *усвоен*, *неусвоен*, *декларирана*, *недекларирана*, *идентифициран*, *неидентифициран*, *спрят*, *лят*, *засят*, *открит*, *нагрят*, *бит* и др. Ето няколко примера: *Подгонените наркотрафиканти избягаха зад граница*; *Родителите на битите ученици ще подадат жалба*; *Засетите обработваеми земи изискват грижи*; *Ще бъдат повдигнати обвинения за недекларирани доходи*; *Избраните депутати получиха поздравление от лидера на партията си*; *Заловеният закононарушител не се призна за виновен*; *Откритият диалог е най-цивилизованият начин за решаване на проблемите*; *Преди да стане пълноправен член на ЕС*, *България имаше статут на асоциран член*; *В политиката има и неписани правила*, *диктувани от морала*; *Както често се случва в родното ни правосъдие, виновните не са осъдени.* При изписването на множественото число на някои от тези форми се наблюдават колебания от гледна точка на правилата за променливо *я*. Например: *нагрят* – мн. ч. *нагряти* и *нагрети*; *лят* – мн. ч. *ляти* и *лети*;

изпят – мн. ч. *изпяти* и *изпети*; *засят* – мн. ч. *засяти* и *засети*; *залят* – мн. ч. *заляти* и *залети*; *полят* – мн. ч. *поляти* и *полети*; *търпян* – мн. ч. *търпяни и търпени*; *огрян* – мн. ч. *огряни* и *огрени*; *овладян* – мн. ч. *овладяни* и *овладени*; *спрян* – мн. ч. *спряни* и *спрени* и др.

От гледна точка на произхода на съответните части на причастията, които са сложни думи, се наблюдават следните случаи:

– терминоелементи, образувани само от домашни основи. Например: *новоизбран*, *новоназначен*, *самоуправляващ се*, *висшестоящ*, *здравноосигурен*, *мироопазващ*, *млекопитаещ*, *правораздаващ*, *животоспасяващ*, *звукопоглъщащ*, *звукопроводим*, *топлопроводим*, *полуслят* и др.
– терминоелементи, образувани само от чужди по произход основи. Например: *еврофинансиращ*, *термоизолиращ*, *генномодифициран* и др.
– терминоелементи, които са комбинация от домашни и чужди по произход основи. Например: *екозамърсяващ*, *енергоспестяващ*, *електрозахранващ*, *саморегуриращ се* и др.

В заключение ще отбележим, че причастията като нелични глаголни форми, които приписват признак на лице или предмет, произтичащ от глаголното действие, днес значително разширяват своята употреба в терминологията и обогатяват терминологичната лексика. Важна причина за това е фактът, че чрез причастието се означава действие, което се приписва на лице или предмет като негов признак, проявяващ се във времето, т.е. има предаване на действието в неговото течение и развитие. Употребата на причастията в терминологията може да бъде и самостоятелна, и несамостоятелна. Но при всички случаи чрез тези форми се постига по-голяма яснота, точност и понякога дори нюансираност на значенията.

Цитирана литература / References

Пернишка 1977: Пернишка, Е. Някои семантични особености на термините с оглед на връзката им с общонародния език. – В: *Български език*, № 4, с. 292 – 296. (Pernishka 1977: Pernishka, E. Nyakoi semantichni osobenosti na terminate s ogled na vrazkata im s obshtonarodniya ezik. – In: *Balgarski ezik*, № 4, pp. 292 – 296.)

Попова 1986: Попова, М. По някои въпроси за съотношението между понятийно съдържание и езикова форма в терминологията. – В: Български език за чужденци. Актуални проблеми на обучението. София, с. 235 – 243. (Popova 1986: Popova, M. Po nyakoi vaprosi za saotnoshenieto mezhdu ponyatiyno sadarzhanie i ezikova forma v terminologiyata. – In: *Balgarski ezik za chuzhdentsi. Aktualni problem na obuchenieto.* Sofia, pp. 235 – 243.)

Попова 2012: Попова, М. *Теория на терминологията*. Велико Търново: Знак'94. (Popova 2012: Popova, M. *Teoriya na terminologiyata*. Veliko Tarnovo: Znak'94.)

OBSERVATIONS ON THE USE OF CERTAIN PARTICIPIAL FORMS AS TERMINOLOGICAL ELEMENTS IN TERMINOLOGY

Kristiyana Simeonova
Institute for Bulgarian Language Prof. Lyubomir Andreychin – BAS

krisi1@mail.bg

Abstract: This paper deals with the role of participial forms in terminology. Some key terms are explained at the beginning, and then the independent and the dependent use of participial forms in terminology is presented. A number of interesting examples are also provided. The paper concludes that participial forms expand their use in terminology and enrich the terminological vocabulary.

Keywords: *terminology, terminological element, participial forms, term phrases*

Kristiyana Simeonova
Institute for Bulgarian Language
52 Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
Sofia 1113
Bulgaria

ОПЕРАТОРНА ЛЕКСИКА В МЕДИЦИНСКИЯ НАУЧЕН ТЕКСТ

Павлина Кънчева
Медицински университет – София (ДЕОС)
kantscheva@yahoo.com

Резюме: Под операторна лексика (оператори) разбираме лексикален пласт от съществителни имена от лексикалната система на естествения език, които служат за изразяване на смислови отношения в езика, имат характер на константни езикови знакове и изпълняват служебни функции. Като контекстова рамка за изследване на операторите се приема теорията за структурната понятийно-семантична категоризация на термините. Операторите участват в терминологичните дефиниции като ключови думи за разбирането на категориалната същност и класификационната стойност на научното понятие – термин и за представяне на системността на научните знания. За навлизане в концептуалния апарат и в съответната терминология на една частна наука може да се приложи двустепенна операторна система. На първо, по-високо равнище на абстракция се изследват научните понятия с дефиниции, съдържащи общи оператори. На второ, по ниско равнище на абстракция се разглеждат научните понятия, съдържащи дефиниции с категориални или концептуални оператори. Частнонаучната операторна система е база данни в преподаването и изучаването на съответната наука на роден език и на чужд език и при изработването на терминологични речници за нуждите на обучението и на научния превод.

Ключови думи: *класификационна лексика, структурна понятийно-семантична категоризация на термините, медицински текст и терминология*

Под операторна лексика разбираме лексикален пласт от самостойни думи – съществителни имена от лексикалната система на естествения език, които служат за изразяване на смислови отношения в езика, имат характер на константни езикови знакове и изпълняват служебни функции. Прието е тези думи да се наричат *оператори* (Попова / Popova 2012: 147), но за тяхното назоваване са използвани и други термини като *таксономични оператори* (Гинзбург, Крейдлин / Ginzburg, Kreĭdlin 1982а, 1982б, 1983), *йерархични оператори* (Петров и др. / Petrov et al. 1992). Като примери за оператори най-често се привеждат съществителни имена като *род*, *вид*, *тип*, *сорт*, *група*, *част*, *квантор*, *елемент*, *съвкупност*, *множество*, *категория* и др.

Операторите се открояват като лексикален пласт в рамките на общоупотребимия книжовен език и се коментират като книжовноезикови явления, но тяхното по-нататъшно изследване придобива особено значение в специалните сфери на книжовния език – научния текст и терминологията. Във връзка с това като рамка за изследване на операторите в медицинския научен текст възприемам теорията за структурната понятийно-семантична категоризация на термините. Тази теория е изяснена в българското терминознание в най-голяма степен от чл.-кор. проф. Мария Попова (Попова / Popova 2012). На базата на общия признак [начин на съществуване на обекта, който се отразява в категорията], съставен от своя страна от признаците [+/-съществуване в битието] и [+/-самостоятелност на съществуването], авторката извежда четири групи понятийно-семантични категории в терминологията: същностни категории [+съществуване в битието, +самостоятелност на съществуването], признакови категории [+съществуване в битието, -самостоятелност на съществуването], теоретични категории [-съществуване в битието, +самостоятелност на съществуването] и операторни категории [-съществуване в битието, -самостоятелност на съществуването] (Попова / Popova 2012: 138 – 148).

Изложените възгледи на авторката могат да се представят в табличен вид за онагледяване на теоретичната база при изследването на операторите в медицинския научен текст:

М. Попова обяснява, че определянето на операторните категории от два отрицателно маркирани признака означава, че те съществуват само в мисленето, т.е. в теорията и методологията, и

Теоретична база за изследване на операторите (по М. Попова, 2012)

- Общ признак [начин на съществуване на обекта, който се отразява в категорията]

категория	[съществуване в битието]	[самостоятелност на съществуването]
Същностни кат.	+	+
Признакови кат.	+	–
Теоретични кат.	–	+
Операторни кат.	–	–

Фигура 1. Теоретична база за изследване на операторите (по Попова / Popova 2012)

че съществуват в единство с обектите, които определят; те нямат свой собствен обем, а получават обема на съдържанието си от обектите, които определят. Примерите ѝ са следните: *видове бетон*, *сорт ябълки*, *тип двигатели*, *чифт уплътнителни пръстени* (Попова / Popova 2012: 174).

При засягането на въпроса за операторите изследователите обикновено подчертават, че те са перспективен обект за изследвания. Така например Б. Дянков уточнява, че „обемът на самия клас на операторите може да бъде разширен по един твърде съществен начин“ (Дянков / Dyankov 1975: 217), а М. Попова изтъква, че „операторните категории подлежат на субкатегоризация и на проучване с оглед на проблемите на класификацията на знанията“ (Попова / Popova 2012: 148).

Като продължение на посочените идеи прибавям и своето виждане за важността на операторната лексика (чрез която се означават операторните категории) в научния текст. Тя се определя от обстоятелството, че операторната дума (съществително име) е част от терминологичната дефиниция и играе ролята на „ключ“ (ключова дума) за разбирането на категориалната принадлежност и класификационната стойност на научното понятие – термин и за представяне на системността на научните знания. Този факт дава основание (според мене) за разширяване на обема на класа оператори и неговото теоретично осмисляне на базата на научния текст.

Във връзка с това предлагам наблюденията и изследванията си върху операторната лексика не в рамките на българския книжовен език изобщо, а в българската медицинска литература. Те са направени върху текстове на съвременни учебници и учебни помагала, широко използвани от преподавателите и студентите за нуждите на медицинското образование, обхващащо голям брой частни медицински науки.

За постигане на систематизация в представянето на наблюденията се налага разширяване на теоретичната база за изследване на операторите чрез добавяне на класове оператори по вертикала в дълбочина.

Като първи клас се очертава общият лексикален пласт оператори, който отговаря най-точно на цитираните по-горе семантични описания на операторите като съществуващи само в мисленето, т.е. в теорията и методологията, и съществуващи не като самостоятелни единици, а в единство с обекта, който определят, без да притежават свой собствен обем.

Примери: *род*, *вид*, *подвид*, *тип*, *подтип*, *клас*, *подклас*, *царство*, *сорт*, *елемент*, *единица*, *чифт*, *съвкупност*, *множество*, *част*, *отдел*, *област*, *зона* и др.

По отношение на тях въвеждам определението „общи оператори“, защото става дума за операторна лексика за изразяване на класификационни смислови отношения на най-високо равнище на абстракция, употребявана не само в медицината, а във всички науки. Примери:

1. *Акцепторно-донорна връзка означава* ***вид*** ***ковалентна връзка****, която се отличава по механизъм на образуване, като единият от двата атома предоставя готова електронна двойка, а другият я приема.*
2. *В паразитологията паразит е* ***използващ*** ***индивид****, а гостоприемник е* ***използван*** ***индивид****.*
3. *Хищничество означава* ***форма*** ***на взаимоотношение*** *между индивидите, при която един индивид убива друг и го изяжда веднага или за кратко време.*
4. *Клетката е структурна и функционална* ***единица*** ***на живата материя****.*
5. *Популация означава голяма* ***група*** ***индивиди от един вид****, населяващи обща територия, кръстосващи се свободно помежду си и изолирани от съседни групи.*

Като втори (по-долен) клас към операторите се включва лексикалният пласт на съществителните имена с категориално значение, назоваващи понятийно-семантичните категории на изучаваните обекти. Означавам ги като „категориални оператори“. Семантиката им се приближава към операторите от първия клас по това, че те съществуват в мисленето – в теорията и методологията, но се отличава от тях по това, че притежават и самостоятелност на съществуването чрез свой собствен обем, представителен за значенията в рамките на категориите. Този собствен обем трябва да се разглежда като теоретично и методологично построение, значимо за научната категоризация (по-долу следва продължение на тези разсъждения).

Като категориални оператори на първите три групи категории по М. Попова (Попова / Popova 2012) се използват редица пълнозначни съществителни имена от националния език. Те придобиват характер на константни езикови знакове в рамките на отделните категории. Така например за назоваване на същностните категории се използват съществителни имена като: *материя*, *битие*, *съзнание*, *време*, *пространство*, *факт*, *феномен* и др. За назоваване на признакови категории: *активност, действие*, *състояние*, *процес*; *характеристика*, *белег*, *признак*, *свойство*, *брой*, *количество*, *качество* и др. За назоваване на теоретични категории: *метод*, *начин*, *път*, *способ*, *изследване*, *режим*, *мерна единица, наука*, *направление*, *отрасъл*, *школа*, *специалност* и др. Примери:

1. *Дифузията се разглежда като* ***процес*** *на самопроизволно пренасяне на разтвореното вещество, при което се изравнява концентрацията в разтвора.*
2. *Мол е* ***количество*** *от химичното съединение, равно на молекулната му маса.*
3. *Енталпия означава* ***мярка*** *за топлосъдържание на една система.*
4. *Акустиката е* ***наука*** *за звука и механичните трептения.*
5. *Стехиометрията представлява* ***метод*** *за определяне на пространствения (количествен и качествен) състав на химичните съединения.*

Като трети (по-долен в сравнение с първия, но равнопоставен на втория) клас оператори се включват съществителни имена с класификационен (таксономичен или партономичен) компонент в семантичната си структура, които изпълняват служебни, систематизиращи функции. Примери: *растение*, *животно*, *бозайник*, *птица*, *риба*, *земноводно*, *влечуго*, *амеба*, *еукариот*, *прокариот*; *клетка*, *тъкан*, *орган*; *основа*, *киселина, белтъци*, *въглехидрати*, *мазнини*; *болест*, *симптом*, *синдром* и др.

За разглеждането на посочените съществителни имена като оператори намирам сериозни теоретични основания в българското терминознание. В изследването си „Йерархичните оператори пред съпоставителен анализ“ авторите П. Петров, Г. Димитрова и П. Радева изтъкват, че „всяка пълнозначна дума [всяко съществително име – б.м., П.К.] може да стане йерархичен оператор [= оператор, операторна лексема – б.м., П.К.], стига семантичната ѝ структура да съдържа (…) някой от двата основни типа йерархия – таксономична или партономична“ (Петров и др. / Petrov et al. 1992: 47). По-късно М. Попова представя в обобщен вид идеята, че онтологичните категории (в приетата от нея класификация същностните, признаковите и отчасти теоретичните) могат да бъдат определени като двустепенни по своето значение. На първата степен, т.е. в първичното си съществуване, отразеният от тях обект има свое място в битието – природата или обществото. На втората степен той става теоретичен обект, методологично построение, поради което е обект на мисленето, а не на битието в условен, класификационен смисъл (Попова / Popova 2012: 146).

На базата на представените идеи и разсъждения следват обобщения.

Пълнозначните съществителни имена, които се използват за езиково експлициране на семантиката в същностните, признаковите и теоретичните категории, пренасят значенията си на реално съществуващи обекти в теоретични обекти с категориални или таксономични отношения.

Класификационният компонент (категориален или таксономичен) в семантичната структура на съответното съществително име поема служебни функции като видово понятие по отношение на редица други понятия и така придава на съществителното име характер на оператор – константен езиков знак със систематизираща функция в научното познание.

За навлизане в концептуалния апарат и съответната терминология на една частна наука може да се приложи двустепенна операторна система, като на първо, по-високо равнище на абстракция се изследват научните понятия с дефиниции, съдържащи общи оператори. На второ, по ниско равнище на абстракция се разглеждат научните понятия, съдържащи дефиниции с категориални или концептуални оператори (фиг. 2).

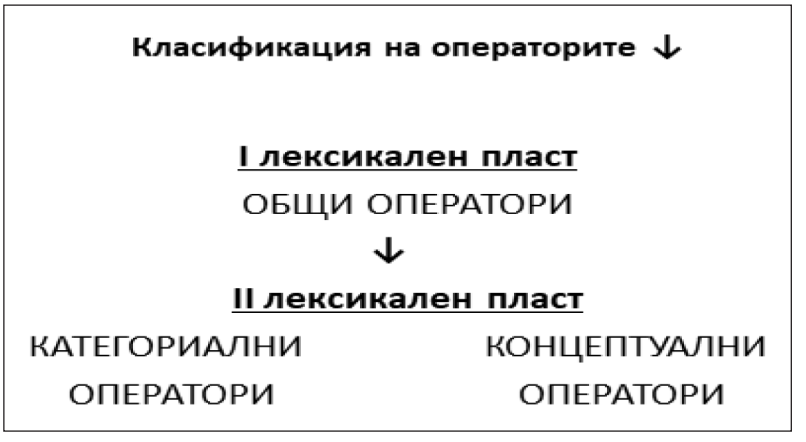

Фигура 2. Класификация на операторите

Например съществителното име *клетка* е биологичен термин с дефиниция: *„Клетката е структурна и функционална* ***единица на живата материя“*** .Оператор в тази дефиниция е съществителното име *„единица“*, свързано чрез предлога *„на“* с *„живата материя“*. От своя страна „*клетка*“ изпълнява служебна (операторна) функция за дефинирането и установяването на системността на редица други термини, тъй като присъства като оператор в техните дефиниции. Срв. например дефинициите: *„Еритроцит е безядрена кръвна* ***клетка*** *с двойно вдлъбната дисковидна форма, съдържаща хемоглобин“*; *„Зигота е диплоидна* ***клетка****, получена от сливането на женската и мъжката гамета“*; *„Левкоцит е бяла кръвна* ***клетка****“* и т.н. В приведените дефиниции „*клетка*“ чрез своята класификационна стойност ‘единица’ (на живата материя) изпълнява служебна функция на оператор за дефинирането на термините *еритроцит*, *зигота*, *левкоцит*.

Привеждам приблизително пълен списък (без претенции за изчерпателност) на термините с оператор „*клетка“* в клетъчната биология*: агранулоцит*, *астроцит*, *бластомер*, *гамета*, *глия*, *глиобласт (спонгиобласт)*, *гранулоцит*, *еритробласт*, *еритроцит*, *зигота*, *кардиомицит*, *левкоцит*, *лимфоцит*, *липоцит*, *макрофаг*, *мастоцит*, *мегакариобласт*, *мегакариоцит*, *меланоцит*, *метамиелоцит*, *миелоцит*, *микоплазма*, *микроглия*, *миобласт*, *миофибробласт*, *моноцит*, *мотоневрон*, *невробласт*, *неврон*, *нормобласт*, *остеобласт*, *остеокласт*, *парaневрон*, *перицит*, *плазмодиум*, *промиелоцит*, *текоцит*, *фибробласт*, *фиброцит*, *хепатоцит* и др.

Съществителните имена като *клетка* (вж. и другите примери за трети клас по-горе) изпълняват операторни функции в пределите на отделните частни науки за определяне на концептите (понятията) на тези науки и затова могат да бъдат назовани концептуални оператори.

Други концептуални оператори, съпоставими с *клетка* в рамките на клетъчната биология, са: *клетъчен органел*, *молекула*, *протеин*, *ензим*, *пигмент* и др.

В заключение може да се каже, че изучаването на операторите е перспективно в рамките на всяка частна наука, като целта е да се изгради съответна частнонаучна операторна система, представяща системността в научните знания. Частнонаучната операторна система е база в преподаването и изучаването на съответната наука на роден език и на чужд език. Частнонаучната операторна система е база данни за изработването на кратки едноезични, двуезични или многоезични специализирани речници за нуждите на обучението и на научния превод. Съпоставката на частнонаучните операторни системи на различните медицински науки би довела до създаване на Българска медицинска операторна система.

Цитирана литература / References

Гинзбург, Крейдлин 1982а: Гинзбург, Е. Л., Г. Е. Крейдлин. Родо-видовые отношения в языке (таксономические операторы). – В: *Научно-техническая информация.* Серия 2, 1982, № 8. (Ginzburg, Kreĭdlin 1982a: Ginzburg, E. L., G. E. Kreĭdlin. Rodo-vidovye otnosheniia v iazyke (taksonomicheskie operatory). – In: *Nauchno-tekhnicheskaia informatsiia.* Seriia 2, 1982, № 8.)

Гинзбург, Крейдлин 1982б: Гинзбург, Е. Л., Г. Е. Крейдлин. Родо-видовые отношения в языке (лексические и семантические варианты видовых операторов). – В: *Научно-техническая информация*. Серия 2, 1982, № 10. (Ginzburg, Kreĭdlin 1982b: Ginzburg, E. L., G. E. Kreĭdlin. Rodo-vidovye otnosheniia v iazyke (leksicheskie i semanticheskie varianty vidovykh operatorov). – In: *Nauchno-tekhnicheskaia informatsiia.* Seriia 2, 1982, № 10.)

Гинзбург, Крейдлин 1983: Гинзбург Е. Л., Г. Е. Крейдлин. Родо-видовые отношения в языке (словообразование, таксономия, оценка). – В: *Научно-техническая информация.* Серия 2, 1983, № 11. (Ginzburg, Kreĭdlin 1983: Ginzburg E. L., G. E. Kreĭdlin. Rodo-vidovye otnosheniia v iazyke (slovoobrazovanie, taksonomiia, otsenka). – In: *Nauchno-tekhnicheskaia informatsiia.* Seriia 2, 1983, № 11.)

Дянков 1975: Дянков, Б. *Семантика и логика*. София: Наука и изкуство. (Dyankov 1975: Dyankov, B. *Semantika i logika.* Sofia: Nauka i izkustvo).

Петров и др. 1992: Петров, П., Г. Димитрова, П. Радева. Йерархичните оператори пред съпоставителен анализ. – В: *Съпоставително езикознание*, № 4, с. 45 – 52. (Petrov et al. 1992: Petrov, P., G. Dimitrova, P. Radeva. Yerarhichnite operatori pred sapostavitelen analiz. – In: *Sapostavitelno ezikoznanie*, № 4, pp. 45 – 52).

Попова 2012: Попова, М. *Теория на терминологията.* Велико Търново: Знак‘94. (Popova 2012: Popova, M. *Teoriya na terminologiyata.* Veliko Tarnovo: Znak‘94.

OPERATIONAL VOCABULARY IN MEDICAL SCIENTIFIC TEXTS

Pavlina Kancheva
Medical University of Sofia

kantscheva@yahoo.com

Abstract: Under the term *operational lexicon* (operators) I understand a lexical layer of nouns belonging to the lexical system of the natural language that serves to express meaningful relations in the language. Operators have the properties of constant language signs and perform auxiliary functions. The theory of the structural conceptual-semantic categorization of terms has been adopted as a framework in the study. Operators participate in terminological definitions as words that have key meaning for the understanding of the categorial essence and the classificational value of scientific concept-terms and for presenting the system of scientific knowledge. A two-tier operator system can be adopted in the process of study of the conceptual apparatus and terminology of a particular science. At the first, higher level of abstraction, the scientific concepts with definitions containing generic operators are examined, while the second, lower level deals with scientific concepts containing definitions with categorial or conceptual operators. The operator system of a particular field of knowledge represents a database used in the processes of teaching and studying the particular science in the native or in a foreign language, as well as in developing terminological dictionaries for the purposes of education and translation of scientific literature.

Keywords: *classifying vocabulary, structural conceptual-semantic categorization of terms, medical text and terminology*

Pavlina Kancheva
Medical University of Sofia
2 Zdrave St.
Sofia 1431
Bulgaria

ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК И ЕТИМОЛОГИЯ

ОБЩОБАЛКАНСКА И ПАЛЕОБАЛКАНСКА ЛЕКСИКА В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Албена Мирчева
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
azhechkova@gmail.com

Резюме: В статията се прави критичен обзор на общобалканските и балкано-карпатските думи с вероятен палеобалкански произход, които имат съответствия в българския език. Разглеждат се различните мнения и се обсъждат проблемите, свързани с извеждането на сигурен етимон на този тип лексика.

Ключови думи: *общобалканска лексика, палеобалкански произход, автохтонни думи*

Когато стане въпрос за палеобалканското лексикално наследство в съвременните езици на Балканския полуостров, неизбежно се сблъскваме с един основен и трудно преодолим проблем: почти пълната липса на запазени апелативи от езици като тракийския, дакийския (дако-мизийския) и илирийския. В най-добрия случай това са ограничен брой достигнали до нас от античните извори глоси, които дават възможност за сравнително убедителни етимологии на съвременна балканска лексика. Изкушаващи за изследователите са и реконструкциите въз основа на много по-богатия палеобалкански ономастичен материал – основно топоними и хидроними. Третата възможност за извеждането на древен етимон на думи в балканските езици е чрез предполагаемото развитие на индоевропейския им корен на местна почва с фонетичните особености на съответния реликтен език.

Проучването на думите с палеобалкански произход в българския език не е възможно да става изолирано от съседните балкански езици, които в продължение на векове са били в адстратни отношения и активна езикова интерференция. Така проблемите на палеобалканския субстрат се оказват най-вече проблеми на балканското езикознание, тъй като в много случаи т. нар. общобалканска лексика се обяснява именно с наличието на общ етимон от древните балкански езици. Броят на думите, обсъждани и свързвани с вероятен субстратен[1] произход в балканските езици, варира в широки граници при различните изследователи. Разликите са основно по отношение на етимологичните реконструкции и тълкуването на лексемите като автохтонни или като заемки от съседен език. Румънско-албанските изолекси и изясняването на техния произход стават ключови за решаването на въпросите около палеобалканските субстрати не само за румънския и албанския, но и за всички останали балкански езици[2]. За определянето на лексемите като субстратни (автохтонни) в балканските езици учените най-често се съобразяват със следните основни критерии: да има фонетично близки свидетелства от един или повече палеобалкански езика; думите да са разпространени в повечето от основните балкански езици и техните диалекти; етимологията на думите да е неясна в съответния балкански език и да не може да се обясни с произход (или заемане) от латински, славянски или гръцки; думите да са в семантичното поле на битовата и селско-пастирската терминология (Асенова / Asenova 2002: 45 – 46; Poghirc 1983: 118; Brâncuș 2013: 50).

Тук ще изложим и съпоставим различните гледни точки, засягащи най-често цитираните като автохтонни (или субстратни) балкански лексеми, които имат съответствия в българския език. За целта се позоваваме на речниците, приемани за официални за съвременните балкански езици в съответните страни: БЕР (Български етимологичен речник), румънските речници DER (Dicționarul etimologic român) и NODEX (Noul dictionar explicativ al limbii române), етимологичен речник на но-

[1] Някои от учените не приемат термина субстратна лексика(вж. по въпроса Brâncuș 2013: 49 – 50).
[2] Вж. подробно Калужская / Kaluzhskaia 2001: 4 –16.

вогръцкия език ΕΛΝΕΓ/ ELNEG (Ετυμολογικό λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας) на Г. Бабиньотис, етимологичен речник на албанския език на Вл. Орел, както и етимологиите на албански думи на Б. Демирай и на Е. Чабей[3]. Ще се представят и мненията на авторитетни балканисти и палеобалканисти за посочените лексеми в съответните балкански езици. Като се вземат предвид цитираните по-горе източници, думите с вероятен палеобалкански етимон в българския език могат да се обединят в три групи:

1. Думи, чийто произход се свързва с тракийския език:

– бълг. *брецам*, *брецна* „рева (за бивол)“, „свиря на гайда“, *брецало* „ручило на гайда“; срв. рум. *broancă* „старинен струнен инструмент“. Думата *βρυνχόν* „китара“ < **βρυνχός* < ие. **b*^{h}*r̥nkos* е една от сигурните тракийски глоси, засвидетелствана у Хезихий[4], понеже показва характерни за тракийската фонетика черти: рефлексите на ие. сонанти (ие. **r̥* > трак. *ur*) и изместването на съгласните (ие. **b*^{h} > трак. *b*, ие. **k* > трак. *k*^{h}). Думата е с много съответствия в славянските и балтийските езици: стб. бр҃цати „бръмча“, бр҃цало „инструмент“, рус. *брякнуть, бряцать* „дрънкам, звънтя“, укр. *бряк* „звън, звук“, пол. *brząkać* „дрънча, бръмча“, лит. *brínktelėti* „сгромолясвам се“ и др.[5] В БЕР славянските думи се определят като звукоподражателни (БЕР / BER I: 78), докато в румънските речници[6] *broancă* е дадена като лексема с неясен произход. Според някои румънски етимолози тя е автохтонна дума (Paliga 2006: 53), а Погирк я включва в списъка на думите със засвидетелстван дако-мизийски или друг палеобалкански етимон (Poghirc 1969: 327 – 362). Поради съответствията си в руски и украински бълг. *брецам* и рум. *broancă* могат да се отнесат и към балкано-карпатската лексика[7].

– бълг. диал. *грив* „сив, пъстър“; срв. рум. *griv* „пъстър, с бели и черни петна“, гр. *γρίβας*, *γρίβος* „сив кон“. Думата *грив* може да се обясни от ие. **g*^{wh}*rēwos* (срв. ствиснем. *grāo*, *grawer*, нем. *grau*, стнорд. *grār* „сив“) с преход *ē* > *i* в къснотракийски (Георгиев/ Georgiev 1977: 253). Гръцките думи не се срещат в старогръцки и заедно с рум. *griv* се приемат за заети от български в етимологичните справочници на трите езика (БЕР /BER I: 280 – 281; DER, NODEX[8]; ΕΛΝΕΓ/ ELNEG 2010: 323). Трябва да се отбележи, че у Георгиев липсва албанското съответствие на бълг. *грив*, докато алб. *grivë* „пепелявосив (за животни)“ е цитирано у Нерознак (Нерознак/ Neroznak 1978: 208) и у Асенова, която причислява думата към общобалканската лексика от субстратен произход (Асенова/ Asenova 2002: 44). Като съвременна родствена лексема Чабей разглежда алб. *grifshë* „сойка“ – общоалбанска дума, която се среща и в албанските колонии в Италия; смята се, че името на сойката *grifshë* е произлязло от пепелявосивия цвят (*grivë*) на перата ѝ (Çabej 1976: 214 – 215).

– бълг. *катеря се, катерица*; срв. рум. *a se căţăra* „катеря се“, сродно с алб. *kërcej*, *këcej* „скачам, подскачам“. Бълг. *катеря се, катерица* се извежда от трак. **kater-* < **(s)kok-ter/ *skat-ter* < ие. **skok-* „скачам, скокна“/ **skat-* „скачам, подскачам“ (Георгиев / Georgiev 1977: 253 – 254; БЕР / BER II: 272). Основен аргумент в полза на палеобалканския произход на думите в български е, че старобългарското и общославянското название за „катерица“ е вѣвѣрица. Според Георгиев българските, румънските и албанските съответствия не могат да се обяснят като заемки, което води до вероятността те да са от общ тракийски или дако-мизийски субстрат в трите езика (Георгиев /Georgiev 1977: 254 – 255). В румънски *a se căţăra* се определя като заемка от бълг. *катеря се* или като неясна по произход дума[9].

– бълг. диал. *рофия*, *руфия, рофя* „мълния“, срв. алб. *rrufë*, *rrufeja* „гръм, мълния“, гр. *ρομφαία* „голям двуостър меч“. За бълг. *рофия*, *руфия*, *рофя* в БЕР не е дадена сигурна етимология (БЕР / BER VI: 330), а Вл. Георгиев допуска, че тя е по-скоро заемка от албански или от гръцки, отколкото че е наследена от тракийски (Георгиев /Georgiev 1977: 255). *Ῥομφαία* „копие, меч“ е засви-

---

[3] Вж. библиографията.
[4] *βρυνχόν· κιθάραν, Θρᾷκες*. (Hes.)
[5] Вж. подробно Мирчева, Михайлова / Mircheva, Mihaylova 2016: 251 – 252.
[6] <https://dexonline.ro/definitie/broanc%C4%83>
[7] Вж. Нерознак /Neroznak 1978: 196.
[8] <https://dexonline.ro/definitie/griv>
[9] <https://dexonline.ro/intrare/c%C4%83%C8%9B%C4%83ra/9049>

детелствана като тракийска глоса в речника на Хезихий[10], а във варианти *ῥομφαῖα* и *rumpia* – у античните автори Плутарх, Евстатий, Авъл Гелий и Ливий (вж. Velkova 1986: 79 – 80). В гръцки думата *ῥομφαία* „широк меч“ се използва в Стария и Новия завет[11] и съществува досега в новогръцки със значение „голям двуостър меч“. Необяснимо защо в етимологичния си речник Бабиньотис не се позовава на Хезихий за тракийската глоса *ῥομφαία*, а дава сведението на античния лексикограф за съвсем друга дума – *ῥομφείς* „връзки за сандали“ (ΕΛΝΕΓ/ ELNEG 2010: 1225). За албанската лексема *rrufe* „осветление, осветяване“ Орел смята, че тя е преминала в албански от латинската дума *romphaea* „дълъг меч“, която на свой ред е заемка от гръцки (Orel 1998: 390). Цитираните в античните извори думи *ῥομφαία, ῥομφαῖα, rumpia* се извеждат от ие. корен **rewp-* и назализирания му вариант **rump-* „чупя, разкъсвам“, от който са и сродните лексеми: лат. *rumpere* „чупя, разкъсвам“, сврисним. *rumpeln* „правя рязко движение“ и др. (IEW 1959: 870). В скорошно изследване за тракийските глоси допускаме, че думата *ῥομφαία* се е развила на тракийска почва като отглаголно съществително от ие. корен с назален инфикс **rump-* с характерните фонетични особености (ие.* > трак. *um*; ие.*p > трак. p^h), а впоследствие тракийската дума с грецизиран суфикс е преминала в гръцки и оттам – в албански (Mihaylova, Mircheva 2017).

2. Общобалкански думи с вероятен палеобалкански произход:

– бълг. *буза*, срв. рум. *buză*, алб. *buzë* „устна, ръб, край“, срб. *буза* „отвор на съд“. Съвременните балкански лексеми се отнасят етимологично към множество имена от палеобалканските езици с основа *Buz-/ Bus-*, *Beuz-/ Beus-*: топонимът *Βυζάντιον*, тракийските антропоними *Βυζας*, *Βυζος*, *Βευζας*, както и илирийските *Beuzas*, *Buzetius*, *Busio*, *Busidius* и др. (вж. Калужская / Kaluzhskaia 2001: 105, 114). Индоевропейският етимон на тези имена се извежда от различни корени: ие. **b^hew-* „надувам, издувам“, ие. **b^her-* „режа“, ие. **b^hu-* „раста“, ие. **b^hud^h-* „дъно“ и др.[12] В БЕР бълг. *буза* се приема за наследена от балкански (дако-мизийски) субстрат (БЕР / BER I: 87). Румънските етимолози традиционно включват рум. *buză* към автохтонната лексика (Russu 1970: 145 – 146; Poghirc 1983: 279; Brâncuș 2013: 14; Paliga 2006: 59 – 60 и др.), като съществува мнението, че бълг. *буза* и алб. *buzë* са заемки от румънски (DER[13]; Paliga 2006: 60). Демирай допуска за алб. *buzë* няколко възможности: да е заемка от лат. *basium* „целувка“; да има връзка с лат. *bucca* „уста“, както и да е средиземноморска или балканска субстратна дума, свързана с балканската топонимия (Demiraj 1997: 114 – 115). Според Орел съвременната дума *buzë* идва от древната албанска форма **budja* < ие. **b^hud^h-men* „дъно, долен край“, а по-късно албанската дума е била заета в румънски и в славянските езици (Orel 1998: 43 – 44).

– бълг. *гуша*, срв. рум. *gușă*, алб. *gushë* „гърло, гуша“, гр. *γκούσα* „гръклян (на птица)“. В БЕР бълг. *гуша* се приема за заемка от рум. *gúșă* < лат. *geusiae* „глътка, гърло“, а за албанската и гръцката форма се допуска, че са заети от български или директно от румънски (БЕР / BER I: 297). Калужская и Асенова включват думата в списъка на румънско-албанските съответствия, но не и към субстратната балканска лексика (Калужская / Kaluzhskaia 2001: 36; Асенова/Asenova 2002: 47). Рум. *gușă* се извежда от лат. *geusiae* в повечето румънски речници[14], но от друга страна един от най-значимите изследователи на румънската автохтонна лексика – Ч. Погирк, поставя рум. *gúșă* сред субстратните думи, обозначаващи важни части на тялото, заедно с *buză*, *burtă*, *căpută, grumaz* и др. (Poghirc 1983: 279). В речника на Орел алб. *gushë* се приема за заемка от рум. *gușă* (Orel 1998: 128). Гр. *γκούσα* липсва в етимологичния речник на Бабиньотис (ΕΛΝΕΓ/ ELNEG 2010).

– бълг. *катун* „цигански стан“, срв. рум. *cătun*, срб. и хърв. *katun* „малко селище, катун“, алб. *katund* „село, предградие“, гр. *κατοῦνα* „палатка, чергарски стан“. Думата има паралели във всички балкански езици, като някои етимолози добавят към тях и турските думи *katan, kutan* „кошара“ (вж. БЕР / BER II: 277 – 278; Solta 1980: 46 – 47). Вероятни корени, към които се отнасят балканските лексеми са ие. **kat-* „плета, сплитам“ (Solta 1980: 47), ие. **ten-/*tend-* „тегля, дърпам, опъ-

---

[10] *ῥομφαία· Θρᾳκίον ἀμυντήριον. μάχαιρα. ξίφος ἢ ἀκόντιον μακρόν*. (Hes.).

[11] Вж. Liddell – Scott: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0057%3Aentry%3Dr(omfai%2Fa>

[12] Вж. подробно за различните етимологии Калужская / Kaluzhskaia 2001: 107 – 118.

[13] <https://dexonline.ro/definitie/buz%C4%83>

[14] <https://dexonline.ro/definitie/g%C3%BA%C8%99%C4%83%20>

вам“ (Brâncuș 1983: 58 – 59), ие.**kadh-* „скривам, покривам“ (Paliga 2006: 63). Бълг. *катун* според БЕР е дума с румънски първоизточник, заета в български, албански и гръцки (БЕР / BERII: 277 – 278). В румънските речници рум. *cătun* е една от най-оспорваните общобалкански лексеми – разглеждана като албанска, турска, италианска или автохтонна по произход (DER; NODEX[15]). Русу, Брънкуш и Палига я отнасят към палеобалканските субстратни думи (Russu 1970: 149; Brâncuș 1983: 58 – 59; Paliga 2006: 63 – 64). Алб. *katund* „село, предградие“ се определя от Демирай като вероятна заемка от ранен период, когато назализацията в гегийския диалект още е действала (Demiraj 1997: 215). В речника на Орел думата е представена като префиксален дериватив на *tund*, калка от слав. **kolyba* от глагола **kolybati* „треса, клатя“; впоследствие албанската дума *katund* е била заета в останалите балкански езици (Orel 1998:174). Гр. *κατοῦνα* не е разгледана в речника на Бабиньотис (ΕΛΝΕΓ/ ELNEG 2010).

– бълг. *качулка*, срв. рум. *căciula*, алб. *kësulë* „(кожена) шапка“ и алб. *kaçul* „качулка, гребен на петел“, гр. *κατσούλα* „каскет, шапка“. Думата е типичен балканизъм – съществува и в четирите езика от балканския езиков съюз. За бълг. *качулка* в БЕР са дадени разнообразни етимологии: според Младенов думата във всички балкански езици е тракийска по произход и има връзка с глагола *качвам*; според Миклошич бълг. *качулка* е заета от рум. *căciula* < лат. **catteula* „котка“; според Майер алб. *kësulë* и бълг. *кошуля* „риза“ се отнасят към лат. *casual* „малка къща; дреха“ (БЕР/ BER II: 294 – 295). В DER рум. *căciula* се приема за дума с неясен произход, докато в NODEX[16], както и в речника на Палига – за автохтонна, където двете румънски лексеми *căciula* и *cătun* са изведени от един и същ ие. корен **kadh-* „скривам, покривам“ (Paliga 2006: 61). Рум. *căciula* се причислява към субстратната лексика от Русу (Russu 1970: 146), Брънкуш (Brâncuș 1983: 53-54), Погирк (Poghirc 1983: 119), Золта (Solta 1980: 45 – 46) и др. За албанско съответствие на рум. *căciula* повечето изследователи приемат *kësulë* „шапка“, но според други това е думата *kaçul* „качулка, гребен на петел“ (БЕР/ BER II: 294 – 295; Solta 1980: 45 – 46). В речника на Орел алб. *kësulë* се обяснява като развитие от рум. *căciula,* която произхожда от алб. *kaçule* „качулка“ < лат. *casual* „хижа“ (Orel 1998: 162, 184). Гр. *κατσούλα* липсва в речника на Бабиньотис (ΕΛΝΕΓ/ ELNEG 2010), но може да се открие със значение „качулка“ в диалекта на о. Левкада[17].

– бълг. *магаре*, срв. рум. *măgar*, алб. *magar*, срб. и хърв. *magarac* „магаре“, гр. *γομάρι* „товар, магаре“. В БЕР бълг. *магаре* се обяснява като заемка с метатеза от нгр. *γομάρι* „товар“, впоследствие преминала от български в румънски и сърбо-хърватски (БЕР/ BER III: 598 – 601). В DER[18] се предполага, че рум. *măgar* произлиза също от гр. *γομάρι*, докато в български и гръцки думата е била заета от румънски. Брънкуш и Нерознак разглеждат рум. *măgar* и алб. *magar* като думи от общ палеобалкански субстрат (Brâncuș 2013: 19; Нерознак /Neroznak 1980: 206), докато според Палига румънската форма е най-древната, а албанската е заета от нея (Paliga 2006: 127). Орел смята, че алб. *magar* е с местен произход – от първоначално **margar* и впоследствие е заимствана в другите балкански езици (Orel 1998: 240). Бабиньотис извежда нгр. *γομάρι* от елинистическата форма *γομάριον* „товарно животно“ < стгр. *γόμος* „товар“(ΕΛΝΕΓ/ ELNEG 2010: 316).

– бълг. диал. *скрум*, срв. рум. *scrum*, алб. *shkrumb*, гр. диал. *σκρούμου* „изгоряла вълна, нещо изгоряло“, тур. *kurum* „пепел“. В БЕР бълг. *скрум* се приема за заемка от рум. *scrum* (БЕР/ BER VI: 803 – 804); Асенова характеризира думата като общобалканска със субстратен произход (Асенова / Asenova 2002: 44 – 45), а Дуриданов смята, че изолексата в балканските езици е наследена от дако-мизийски (Дуриданов /Duridanov 1968: 403). Почти всички румънски изследователи[19] са съгласни, че рум. *scrum* и алб. *shkrumb* са субстратни думи в двата езика с изходна форма алб. *shkrumb* < ие. **(s)ker-* „изгарям“, докато бълг. *скрум* е заемка от рум. *scrum* (Poghirc 1969: 348; Russu 1970: 193 – 194; Brâncuș 1983: 112 – 113; Paliga 2006: 173). От своя страна Орел и Чабей смятат, че алб. *shkrumb* идва от праалбански и заедно с лат. *cremo* се отнася към ие. **krem-* „горя, изгарям“ (Orel 1998: 423 – 424). Гр. *σκρούμου* не се разглежда в етимологичния речник на Бабиньотис (ΕΛΝΕΓ/ ELNEG 2010).

---

[15] <https://dexonline.ro/definitie/c%C4%83tun>
[16] <https://dexonline.ro/definitie/c%C4%83ciula>
[17] <https://lexikolefkadas.gr/katsoula-i/>
[18] <https://dexonline.ro/definitie/m%C4%83gar>
[19] Думата липсва в румънския речник DER.

– бълг. диал. *шут*, срв. рум. *ciut*, арум. *şut*, алб. *shyt* и *shut*, гр. диал. *σούτα* „без рога“ (Асенова / Asenova 2002: 46). Рум. *ciut* се приема в речниците DER и NODEX[20] за автохтонна дума, включена и от Погирк към балканската субстратна лексика (Poghirc 1983: 119). Относно алб. *shyt* „без рога“ Чабей разяснява, че това качество се смята за основно при женските животни: в този смисъл *sutë* и *shutë* означават както „без рога“, така и „сърна“, а рум. *ciut* „без рога“ и рум. *ciută* „сърна“ произлизат от **çut-* – по-стара форма на *sutë* (Çabej 1976: 117 – 118). Орел извежда алб. *sutë/ shutë* „женска сърна, без рога“ от ие. корен **k'uk-* „зея, отзявам“[21] (срв. лит. *šùkos* „гребен“ и латв. *suka* „четка“), а албанската дума смята за заемка в румънски и славянски (Orel 1998: 405). Гр. *σούτα* липсва в етимологичния речник на Бабиньотис (ΕΛΝΕΓ/ ELNEG 2010).

3. Балкано-карпатски думи[22] с вероятен палеобалкански произход:

– бълг. диал. *бач* „сиренар в мандра“ и *бачо* „по-голям брат, чичо“; срв. рум. *baci* „овчар (който прави сирене)“, алб. *bac, bacë* „овчар, чичо“, срб. *бач(о)* „по-голям брат, чичо“, унг. *bacs* „овчар“ и *basci* „чичо“ (вж. Solta 1980: 39; Poghirc 1983: 119; Brâncuș 2013:12; Paliga 2006: 37 – 38). Бълг. диал. *бач*, както и рум. *baci* „овчар (който прави сирене)“ се обясняват в БЕР като заемки от унг. *bacs* „овчар“ (в български с посредничеството на сърбо-хърватски), но не се обсъжда връзката между бълг. *бачо* „по-голям брат, чичо“ и изолексите с това значение в румънски, албански, сръбски и унгарски (БЕР /BER I: 37). Рум. *baci* се определя в румънските речници или като автохтонна, или като дума с неизвестен произход (DER; NODEX[23]), а Погирк и Брънкуш я причисляват към субстратната лексика, заедно с албанското съответствие *bac* (Poghirc 1983: 119; Brâncuș 2013: 12). Според Палига румънската дума е с тракийски етимон и е заета по-късно в унгарски и в съседните славянски езици (Paliga 2006: 37 – 38). В етимологичния речник на Орел алб. *bac* се свързва със славянската форма **bat-ja* „по-голям брат, баща“, като се приема, че албанската дума е изходна за рум. *baci* (Orel 1998: 13).

– бълг. диал. (Банско) *ватра* „огън“, *ватрище* „огън за увеселение“; рум. *vatră*, алб. *vatrë*, *vatër*, унг. *vatra* „огнище“, срб. и укр. *ватра*, словаш. *vatra* „огън“, пол. *watra* „огнище, жарава“; сродни с авест. *ātar-* „огън“ и арм. *airem* „горя, паля“ (Russu 1970: 210 – 211; Solta 1980: 47; Poghirc 1983: 243; Brâncuș 2013: 22). Думата е широко разпространена в балкано-карпатския ареал[24]. Според БЕР произходът на румънската и албанската дума е дакийски (дако-мизийски) от ие. **ātr-ā* > дак. **otra* > рум. **oatra* > *vatra*, откъдето са заети бълг. *ватра* и другите славянски съответствия, а унг. *vatra* се смята за проникнала през славянски (БЕР / BER I: 123). Рум. *vatră* се определя от румънските изследователи единодушно като автохтонна и изходна за съседните езици (DER, NODEX[25]; Russu 1970: 210 – 211; Poghirc 1983: 243; Brâncuș 2013: 22; Paliga 2006: 203). Русу, както и Золта наблягат на родството между рум. *vatră* и паралелите му в авестийски, ирански и арменски (Russu 1970: 210 – 211; Solta 1980: 47). Демирай смята алб. *vatrë*, *vatër* и лат. *āter* „черен, тъмен (от огън)“ за сродни думи и допуска влияние от други езици като „технически термин“ (Demiraj 1997: 411 – 412). Орел е привърженик на тезата за ирански произход на алб. *vatër*, която е заета в румънски, а славянските думи се обясняват като заемки от албански или от румънски (Orel 1998: 495 – 496).

– бълг. *колиба*, срв. рум. *colibă*, арум. *calivo*, алб. *kolibe*, срб., хърв., чеш., пол. *koliba*, гр. *καλύβα*, унг. *kaliba*, тур. *koliba* „барака, колиба“. Думата не се причислява към балканската субстратна лексика от специалисти като Г. Р. Золта (Solta 1980) и П. Асенова (Асенова / Asenova 2002) и не се включва в списъка на румънско-албанските изолекси от И. А. Калужская (Калужская / Kaluzhskaia 2001). В БЕР се предполага, че бълг. *колиба* е заемка от гръцки в славянски от ранен период, когато *β* е все още със звукова стойност [b] в гръцки; по-късно от български думата е преминала в румънски и турски, а в западните славянски езици е била пренесена вероятно от румънските пастири (БЕР/ BER II: 555 – 556). В румънските речници етимологията на рум. *colibă* е предадена

---

[20] <https://dexonline.ro/definitie/%C8%99u%C8%9B>

[21] Тази етимология обаче е малко вероятна, понеже очакваният рефлекс на ие. палатал **k'* в албански е дентален спирант *th* (вж. Михайлова / Mihaylova 2014: 83).

[22] За балкано-карпатски приемаме думи в български и в другите балкански езици, които имат лексикални паралели в украински и унгарски.

[23] <https://dexonline.ro/definitie/baci>

[24] Вж. подробно Клепикова / Klepikova 1973: 149 – 169.

[25] <https://dexonline.ro/definitie/vatr%C7%8E>

най-разнообразно: разглеждана е като дума с неизвестен произход или като гръцка, славянска или турска заемка[26]. Погирк я приема за субстратна дума с преход *a* > *o* в къснодакийски (Poghirc 1983: 259), а според Палига старогръцката дума е заета в тракийски и чрез неговото посредничество е проникнала в балканските езици, докато в чешки и словашки е румънска заемка (Paliga 2006: 75 – 76). Орел приема алб. *kolibe* за заемка от слав. **kolyba* (Orel 1998: 189). В речника на Бабиньотис гр. *καλύβα* се извежда от глагола *καλύπτω* „крия, покривам“ като изконно гръцка дума (ΕΛΝΕΓ/ ELNEG 2010: 619).

– бълг. *копеле*, срв. рум. *copil*, алб. *kopil* „дете, момче, извънбрачно дете“, гр. *κοπέλλι* „момче, слуга“ и гр. *κοπέλα* „момиче, девойка“, срб. и хърв. *копил, kopile*, укр. *копил* „извънбрачно дете (син)“, тур. *kopil* „пакостник, извънбрачно дете“. Според БЕР бълг. *копеле* няма точно установена етимология и се цитират различни мнения за произхода ѝ: заемка от гр. *κοπέλλα* < лат. *cupella* „чаша“; от трако-илирийски субстрат в албански и пренесена в останалите балкански езици; от стбълг. капиловати „измамвам“ < *копиловати „живея разгулно“ и др. (БЕР / BER II: 614 – 615). Асенова определя бълг. *копеле* и изолексите му като субстратни, разпространени в балкано-карпатския ареал (Асенова /Asenova 2002: 44). В подробно изследване върху думите с основа *kopel-/ kopil-*, Москов установява множество паралели в тюркските езици и приема за възможен общ прабългарски етимон на българската и унгарската дума (Москов / Moskov 1993/1994: 35 – 40). За рум. *copil* има най-различни предположения: в DER се приема неясен произход на думата, докато в NODEX – автохтонен; някои изследователи смятат рум. *copil* за албанска заемка, други – за старогръцка или старобългарска[27]. Подкрепящи автохтонния (субстратен) произход на думата са румънските учени Погирк (Poghirc 1983: 119), Брънкуш (Brâncuș 2013: 16) и Палига (Paliga 2009: 76 – 77), както и някои чуждестранни като Нерознак (Нерознак/ Neroznak 1978: 205). Орел приема алб. *kopil* за заемка от слав. **kopylъ*, но отбелязва и етимологията от дакийски **kolpylos* от ие. корен **gwelb*^{h}- „утроба, матка“ (Orel 1998: 190). Бабиньотис извежда гр. *κοπέλα* „момиче, девойка“ от сргр. *κοπέλι(ον)/κόπελος* „момче, слуга“, които свързва с алб. *kopil* и с итал. *copella* „малка чаша“ (ΕΛΝΕΓ/ ELNEG 2010: 709). Във връзка със семантичния развой на гр. *κοπέλα, κοπέλι, κόπελος* има интересен паралел в речника на Хезихий: думата *κόπελλα* със значение „срамни части на тялото“[28].

– бълг. диал. *струнга*, *стръга*, *страга* „място, където преминават овцете, за да ги доят или за да ги отделят от агнетата; кошара“, срв. рум. *strungă* „пролука, теснина“, алб. *shtrungë* „оградено място, тесен проход“, гр. *στρούγκα* „кошара, мандра“, срб. *struga*, словаш. *strunga*, укр. *струнга*, унг. *esztrenga* „хамбар, кошара“. Балканските лексеми се свързват с тракийския (дако-мизийския) топоним *Στρόγγες* (крепост при дн. Бела Паланка) и се извеждат от ие. корен **strenk-*/ **streng-* „стягам, притискам“ (Russu 1970: 199 – 202; Poghirc 1983: 119; Brâncuș 1983: 118; Дуриданов /Duridanov 1968: 406). В БЕР бълг. *стръга* се приема за южнославянска заемка от балканския субстрат (БЕР / BER VII: 510 – 511). Според Асенова *струнга* е общобалканска дума със субстратен произход (Асенова / Asenova 2002: 45), а Дуриданов извежда дакийски етимон на по-ранната форма **stroga* на южнославянските думи (Дуриданов / Duridanov 1968: 404 – 406). Брънкуш смята рум. *strungă* за субстратна (Brâncuș 2013: 119), а в румънските речници се определя като автохтонна дума, която се е разпространила в останалите балкански езици (DER, NODEX[29]; Paliga 2006: 180). Золта също е на мнение, че румънската дума е изконната, впоследствие проникнала в съседните езици (Solta 1980: 40). Според Калужская рум. *strungă* и алб. *shtrungë* са с общ палеобалкански произход, а изолексите им в славянските езици и карпатския ареал възникват през Средновековието благодарение на влашките пастири (Калужская / Kaluzhskaia 2001: 144). В речника на Орел алб. *shtrungë* се отнася към албанския глагол *shtroj* „разстилам, разпространявам“, като се приема, че от албански думата е заета в балкано-карпатските езици (Orel 1998: 443). Гр. *στρούγκα* се коментира от Бабиньотис като заемка от арумънската форма *strungo* (ΕΛΝΕΓ/ ELNEG 2010: 1343). Освен директната изолекса *στρούγκα* в гръцки към същия ие. корен **streng-* „стягам“ се отнасят още думите *στραγγίζω* „притис-

---

[26] https://dexonline.ro/definitie/colib%C4%83

[27] https://dexonline.ro/definitie/%20copil%20; вж. и Калужская / Kaluzhskaia 2001: 30.

[28] *κόπελλα˙ αἰδοῖα, καὶ τὰ ἀστῴδη τοῦ σώματος* (Hes.).

[29] <https://dexonline.ro/definitie/strung%C4%83>

кам“, *στραγγάλη* „примка“, *στρογγυλός* „кръгъл“ и под. (Russu 1970: 199 – 202; Solta 1980: 40; ΕΛΝΕΓ/ ELNEG 2010: 1343).

– бълг. диал. (Родопите) *урда, хурда, вурда* „извара“; срв. рум. *urdă*, алб. *udhos* и алб. *hurdë*, гр. диал. *ούρδα*, срб. *урда/вурда*, чеш. и словаш. *urda*, пол. *horda*, укр. и рус. *урда*, унг. *orda, urda*, тур. *urda* „вид сирене, извара“. В БЕР са изложени различните етимологии на бълг. *урда*, основно изводите от изчерпателните проучвания на Ив. Дуриданов и М. Москов (БЕР / BER VIII: 446 – 448). Според Дуриданов става въпрос за субстратна лексема в румънски и албански: от предполагаема дакийска дума **skurda* < ие. **sk · da*, изведена от ие. корен **(s)ker-* „режа“ + суфикс *-da/-dhe* (Duridanov 1974: 51 – 62). Москов открива тюркски лексикални съответствия на думата *урда* по семантичния признак „изсушен“ (свързан с производството на млечния продукт) и предполага, че в карпато-балканския ареал е имало „някакъв тюркски етнос като субстрат (?) или суперстрат (?) по отношение на основните етноси – най-вече румънския и българския.“[30] (Москов / Moskov 1994 – 1995: 152). Рум. *urdă* е определена в речниците DER и NODEX[31] като дума с неясен произход, вероятно свързана с тур. *hurde* „дрожди“. Погирк и Палига приемат *urdă* за автохтонна палеобалканска лексема (Poghirc 1983: 243; Paliga 2006: 201), а Брънкуш допуска първоначална общобалканска форма **(h)urde* < ие. **kher-* „кисел“, като думата е била пренесена от румънските пастири в съседните езици (Brâncuș 1983: 125 – 126; 2013: 22). Орел смята алб. *udhos* за причастие от гегийския глагол *hudh* „стичам се, изтичам се“ и го обвързва семантично с „балкано-карпатската технология за производство на сирене“ (Orel 1998: 483). Гр. *ούρδα* липсва в етимологичния речник на Бабиньотис (ΕΛΝΕΓ/ ELNEG 2010).

Изводи:

1. Само при думите от първата група е налице палеобалканско наследство от съвременните български земи, а именно – тракийско. Поради това съответствията на думите *грив, катеря се / катерица* в останалите балкански езици могат да се приемат за заети от български. Фонетичните паралели на тракийската глоса *βρυνχόν* в български (*брецам, брецало*) и в румънски (*broancă*) дават основание да допуснем тракийски произход за тях, без да се изключва и възможността за съвпадение на ономатопеична основа. Бълг. дума *руфия* вероятно е проникнала в езика ни през гръцки, където заетата тракийска глоса *ῥομφαία* е продължила своето съществуване.

2. При повечето думи от общобалканската и балкано-карпатската лексика етимонът е труден за установяване: ако се приема за автохтонен, той се свързва най-вече с дакийски (дако-мизийски) или с илирийски (напр. *ватра, скрум, струнга, урда*). Лексикалното наследство от тези езици личи най-ясно при румънско-албанските изолекси, като някои от сигурните субстратни лексеми не се включват в общобалканската лексика и нямат български съответствия (напр. рум. *argea*/ алб. *ragal* „землянка, колиба“; рум. *balaur*/ алб. *bullar* „змия, змей“; рум. *mal*/ алб. *mal* „бряг, планина“ и др.[32]).

3. Прави впечатление, че лексикалните балканизми са най-слабо изследвани в гръцките източници. Също така сред изследователите рядко има единомислие относно определянето на думите от трите групи като автохтонни, субстратни или заемки в отделните балкански езици. Проблемът се корени в разплитането на сложните процеси на вековно взаимодействие и взаимопроникване на езиците на Балканския полуостров: в древността между отделните палеобалкански езици, по-късно между протоалбански, проторумънски и славянски, и накрая – между съвременните балкански езици (включително турския).

Цитирана литература / References

Асенова 2002: Асенова, П. *Балканско езикознание. Основни проблеми на балканския езиков съюз.* София: Фабер. (Asenova 2002: Asenova, P. *Balkansko ezikoznanie. Osnovni problemi na balkanskiya ezikov sayuz.* Sofia: Faber.)

БЕР 1971 – 2017: *Български етимологичен речник*. Т. I – VIII. София: Издателство на БАН. (BER: *Balgarski etimologichen rechnik.* 1971 – 2017. T. I – VIII. Sofia: Izdatelstvo na BAN.)

[30] Цитатът е в оригинал на руски; преводът е мой.

[31] <https://dexonline.ro/definitie/Urd%C4%83>

[32] Вж. Калужская / Kaluzhskaia 2001: 51 – 144.

Георгиев 1977: Георгиев, Вл. *Траките и техният език.* София: БАН. (Georgiev 1977: Georgiev, Vl. *Trakite i tehniyat ezik*. Sofia: BAN.)

Дуриданов 1968: Дуриданов, Ив. Балкански етимологии. – В: *Балканско езикознание*, XVIII, № 4 – 5. с. 401 – 406. (Duridanov 1968: Duridanov, Iv. Balkanski etimologii. – In: *Balkansko ezikoznanie,* XVIII, № 4 – 5, pp. 401 – 406.)

Калужская 2001: Калужская И. А. *Палеобалканские реликты в современных балканских языках.* Москва: „Индрик“. (Kaluzhskaia 2001: Kaluzhskaia, I. A. *Paleobalkanskie relikty v sovremennykh balkanskikh iazykakh.* Moskva: Indrik.)

Клепикова 1973: Клепикова, Г. П. Из карпато-балканской терминологии высокогорного скотоводства. II. vatra. – В: *Балканское языкознание.* Москва: Наука. с. 149 – 170. (Klepikova 1973: Klepikova, G. P. Iz karpato-balkanskoĭ terminologii vysokogornogo skotovodstva. II. vatra. – In: *Balkanskoe iazykoznanie*. Moskva: Nauka, pp. 149 – 170.)

Мирчева, Михайлова 2016: Мирчева, А., Б. Михайлова. Етимологични бележки върху няколко тракийски глоси.– В: *Балканското езикознание днес. Сборник в чест на 75-годишния юбилей на проф. д.ф.н. Петя Асенова*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. с. 247 – 258. (Mircheva, Mihaylova 2016: Mircheva, A., B. Mihaylova. Etimologichni belezhki varhu nyakolko trakiyski glosi. – In: *Balkanskoto ezikoznanie dnes. Sbornik v chest na 75-godishniya yubiley na prof. d.f.n. Petya Asenova.* Sofia: Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski“, pp. 247.–.258.)

Михайлова 2014: Михайлова, Б. *Очерк по индоевропейска фонетика*. София: КОМ. (Mihaylova 2014: Mihaylova, B. *Ocherk po indoevropeyska fonetika*. Sofia: KOM.)

Москов 1993 – 1994: Москов, М. Произход на лексикалния балканизъм *копел, копил*. – В: *Български език*. № 1, с. 35 – 40. (Moskov 1993 – 1994: Moskov, M. Proizhod na leksikalniya balkanisam *kopel, kopil*. – In: *Balgarski ezik*, № 1, pp. 35 – 40.)

Москов 1994 – 1995: Москов, М. Тюркское (булгарское или куманское) происхождение карпато-балканского скотоводческого термина *урда*. – В: *Балканско езикознание*. XXXVII, № 1 – 2. с. 139 – 153. (Moskov 1994 – 1995: Moskov, M. Tyurkskoe (bulgarskoe ili kumanskoe) proiskhozhdenie karpato-balkanskogo skotovodcheskogo termina *urda*. – In: *Balkansko ezikoznanie*, XXXVII, № 1 – 2, pp. 139 – 153.).

Нерознак 1978: Нерознак, В. П. *Палеобалканские языки.* Москва: Наука. (Neroznak 1978: Neroznak, V. P. *Paleobalkanskie iazyki*. Moskva: Nauka.)

Brâncuş 1983: Brâncuş, G. *Vocabularul autohton al limbii române*. Bucureşti: Ed. Şt. şi Encicl.

Çabej 1976: Çabej, E. *Studime gjuhësore*. V. 1. Prishtinë: Rilindja.

Demiraj 1997: Demiraj, B. *Albanische Etymologien (Untersuchungen zum albanischen Erbwortschatz).* Rodopi: Amsterdam-Atlanta, GA.

DER: *Dicționarul Etimologic Român*. Ciorănescu, A. 1958 – 1966. Tenerife: Universidad de la Laguna.<https://dexonline.ro/surse> [5. 01.– 22. 02. 2019].

Duridanov 1974: Duridanov, I. Zur Etymologie des Wortes *(h)urda* – In: *Linguistique balkanique*, XXIV, № 1, pp. 51 – 62.

Hes.: *Hesychii Alexandrini Lexicon.* Editionem minorem curavit Mauricius Schmidt. 1867. Jenae. <https://archive.org/details/hesychiialexand00schmgoog> [10. 01. 2019]

IEW 1959: Pokorny, J. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern: Francke.

Liddell, Scott: Liddell, H. G., R. Scott. A *Greek–English Lexicon*. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0057%3Aalphabetic+letter%3D*a > [20. 02. 2019]

Mihaylova, Mircheva 2017: Mihaylova, B., A. Mircheva. The Thracian Glosses revisited. – In: *Ancient Thrace: Myth and Reality.13th International Congress of Thracology* (in print). <https://www.academia.edu/34513347/THE_THRACIAN_GLOSSES_REVISITED> [22. 02. 2019]

NODEX: *Noul dictionar explicativ al limbii române*. 2002. Bucureşti: Litera internaţional. <https://dexonline.ro/surse> [5. 01.– 22. 02. 2019]

Orel 1998: Orel, V. *Albanian Etymological Dictionary*. Brill: Leiden – Boston – Köln.

Paliga 2006: Paliga, S. *Etymological Lexicon of the Indigenous (Thracian) Elements in Romanian*. Bucureşti: Fundația Evenimentul.

Poghirc 1969: Poghirc, C. Influența autohtonă. – In: *I. Coteanu, I. Fischer, M. Sala (red.). Istoria limbii române*. Vol. II. Bucureşti: Academia Română. pp. 327 – 362.

Poghirc 1983: Poghirc, C. *Philologica et linguistica. Ausgewählte Aufsätze (1953 – 1983). Festsammlung zum 55. Geburtstag.* Bochum: Studienverlag Dr. N. Brockmayer.

Russu 1970: Russu, I. I. *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*. Bucureşti: Editura Academiei Republicii Socialiste România.

Solta 1980: Solta, G. R. *Einführung in die Balkanlinguistik mit besonderer Berücksichtigung des Substrats und des Balkanlateinischen.* Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Velkova 1986: Velkova, Ž. *The Thracian Glosses (Contribution to the Study of the Thracian Vocabulary)*. Amsterdam: Hakkert.
ΕΛΝΕΓ 2010: *Ετυμολογικό λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας.* Μπαμπινιώτης Γ. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας. (ELNEG 2010: *Etymologiko lexico tēs neas ellēnikēs glossas.* Babiniōtēs. G. Athēna: Kentro Lexikologias).
Λεξικό της Λευκαδίτικης Διαλέκτου (Lexico tēs Leukaditikēs Dialektou): <https://lexikolefkadas.gr/katsoula-i/> [20. 02. 2019].

COMMON BALKAN AND PALEO-BALKAN LEXIS IN THE BULGARIAN LANGUAGE

Albena Mircheva
Sofia University St. Kliment Ohridski

azhechkova@gmail.com

Abstract: The paper presents a critical overview of common Balkan and Balkan-Carpathian words of probable Paleo-Balkan origin which have correspondences in the Bulgarian language. The author considers different existing views and discusses issues related to the etymon of this type of lexis.

Keywords: *common Balkan lexis, Paleo-Balkan origin, indigenous words*

Albena Mircheva
Faculty of Slavic Studies
Sofia University St. Kliment Ohridski
15 Tsar Osvoboditel Blvd.
Sofia 1504
Bulgaria

КЪМ ВЪПРОСА ЗА ПРАБЪЛГАРСКАТА ВОЕННА ТИТУЛАТУРА[1]

Елка Мирчева
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
elka_mircheva@abv.bg

Резюме: Статията споменава за първи път за една непозната досега прабългарска военна титла, *чатхул.* Думата се намира в Житието на 42-та аморийски мъченици, преведено в Преслав през X век. Анализът представя хипотеза за значението на това воинско звание в съпоставка с гръцкия прототип на текста.

Ключови думи: *Първо българско царство, прабългаризми, историческа лексикология*

Един от трудните за разрешаване въпроси в историята на българския език е обемът на лексикалното наследство от езика на Аспаруховите българи в старобългарските писмени паметници.

Близо два века продължава т. нар. езически период преди покръстването на България през 864 г. Резкият завой на новопокръстеното княжество и бързото присъединяване към новата конфесионална и културна парадигма, приемането на Кирило-Методиевите ученици през 886 г. и обявяването на донесения от тях славянски писмен език, старобългарския, за официален език на Българската държавата и на Църквата предполагат сравнително бързото отстъпление на езика на доминиращите политическия живот в страната прабългари. Първото българското царство обаче и след покръстването пази голям брой институции, наследени от езическата държава на прабългарите, изградена според традициите на Великата степ, за разлика от Второто българско царство, което е повлияно изцяло от ромейската държавна традиция (Билярски / Bilyarski 2011: 11). Това, от своя страна, предполага по-дългото запазване и на известно количество прабългарска лексика.

Добре известно е, че източниците, от които може да се почерпи материал за съхранени прабългарски думи, са оскъдни. Именникът на българските канове дава представа за имената на първите владетели, както и за лексика, свързана с прабългарския календар. Поради усвоената вековна практика на Първата българска държава за използване на гръцкия като официален и писмен език, първобългарските надписи са написани на гръцки език. В тях присъствието на прабългарски лексеми се свежда основно до лични, родови имена и до военна или административна титулатура. Към същия лексикален регистър можем да причислим и византийските източници – основно хроники, които дават сведения за контактите на Византийската империя и България (Андонова / Andonova 2003; Делева / Deleva 1996; Делева / Deleva 1997; Делева / Deleva 1998; Делева / Deleva 2000).

Сериозен източник за откриване на прабългарска лексика представляват писмените паметници. Въпреки че засягат изцяло християнска тематика, в редица от преведените и създадени в свързани с Преславското книжовно средище текстове се откриват лексеми от езика на Аспаруховите българи, които все още явно са били в активна употреба през периода IX – X в. (Славова / Slavova 2010, Билярски / Bilyarski 2011)[2]. В някои случаи прабългаризмите се използват успоредно със славянските им синоними.

Прабългарската лексика е и един от сигурните маркери за това, че мястото на превеждане или създаване на един текст трябва да се свърже с Преслав. Преславската книжнина е феномен, който

---

[1] Това изследване се осъществява по Проект ДО 02/5 от 24.07.2018 „ Езикова и етнокултурна динамика на традиционните и нетрадиционни ценности в славянския свят“ в рамките на Програмата ERA.Net.RUS Call 2018 (проект #472–LED-SW).

[2] Библиографската справка включва само някои от по-новите изследвания. Изчерпателни данни при Славова / Slavova 2010.

изиграва особено голяма роля в славянската книжнина. По силата на историческите обстоятелства обаче това книжовно старобългарско наследство е съхранено изключително в източнославянски писмени паметници (Турилов / Turilov 1995).

Именно в такъв източнославянски, руски по произход, изворов материал попаднах на една незасвидетелствана досега лексема, за която предполагам, че представлява прабългарска военна титла.

Прабългарската титулатура отдавна предизвиква интереса на историците и интерпретаторските умения на лингвистите. Изчерпателно обобщение, критичен прочит на постигнатото, корекция на предложени вече етимологии и издигане на нови хипотези за произхода на редица прабългарски титли и термини в последно време са предложени в монографичния труд на Татяна Славова „Владетел и администрация в ранносредновековна България. Филологически аспекти“ (Славова / Slavova 2010). Събрани на едно място, сведенията за организацията на езическа България се оказват далеч не толкова незначителни – обстойно са анализирани над 60 титли и длъжности, почерпани от внушителен брой източници от най-различен характер.

1. Изследваният ръкопис

В настоящото проучване е привлечен материал от ръкописната колекция на Московската духовна академия, фундаментална сбирка, фонд 173.I, а като обект на изследване е избран ръкопис № 92.2, чети-миней за месец март от XVI в. Вниманието ми беше привлечено от един агиографски текст от посочения ръкопис, Житието на 42-та аморийски мъченици (празник на 6 март), МДА 92.2 (л. 86б – 94а)[3].

2. Мъчениците

През 838 г. последният византийски иконоборски император Теофил претърпява съкрушителна загуба от багдатския халиф Мутасим. В ръцете на сараците пада родният град на императора и люлка на аморейската династия, към която той принадлежи. В плен попадат 42 доверени на императора воини, между които са няколко, които заемат особено високо положение. Сараците ги държат в плен 7 години и се мъчат да ги склонят да приемат исляма. Екзекуцията им е предизвикала широк отзвук сред съвременниците. Твърде ранна е и тяхната канонизация.

3. Византийската книжнина

В съответствие с канона за отбелязване паметта на 42-та мъченици са съставени житийни текстове, както и църковна служба. Събитията в Амория са отразени и в хронографски съчинения – Продължителя на Амартол, Хрониката на Симеон Логотет и др., отбелязани са в Менология на Василий II. Достоверността на агиографските текстове, имената и високият сан на византийските сановници са потвърдени и от арабски извори.

Интересът на византолозите към издирване на гръцки текстове за мъчениците е провокиран основно от поставената от В. Ягич задача за намиране на гръцки паралели за съдържащите се в Супрасълския сборник от средата на X в. (нататък Супр.) текстове. В сравнително кратко време науката се обогатява с ценни издания на изворов материал и анализ на генеалогията на текстовете (Abicht, Shmidt 1896; Васильев / Vasil‘ev 1898; Васильевский, Никитин / Vasil‘evskiĭ, Nikitin 1905). Във византийската книжнина съществуват няколко житийни текста за мъчениците. Първият принадлежи на Евдотий. По-късно той е преработен от Симеон Метафраст. Вторият се разпространява под името на Софроний Кипърски. Софроневото сказание е известно в две различаващи се помежду си версии.

[3] Ръкописът е достъпен на сайта на Троицко-Сергиевската лавра <http://old.stsl.ru> [06.03.2019].

4. Славянската книжнина

Византийските житийни и химнографски текстове за 42-та мъченици присъстват и в славянската книжнина. Още с откриването за науката на Супр. става ясно, че там се съдържа такъв текст. Този препис от X в. учените сравняват с агиографския текст от Великите Макариеви четиминеи от XVI в. (нататък ВМЧ). С изданието на 6 текста от византийската книжна традиция за отбелязване паметта на аморийските мъченици, осъществено от Василевски и Никитин, става ясно, че значителните различия между Супр. и ВМЧ се дължат не само на два самостоятелно направени превода. Различията са сериозни, включително и на съдържателно равнище, като имат своето обяснение в това, че старобългарските преводачи са използвали две различни версии на Софрониевото сказание.

Ограниченият обем на тази публикация не дава възможност да бъде поставен въпросът за двата превода на Мъчението на аморийските мъченици. Това ще бъде направено на друго място. За нуждите на настоящото изследване ще кажа само, че и двата превода на сказанието (тип Супр. и тип МДА 92.2) са осъществени в свързан с Преслав книжовен център. За Супр. науката е единодушна, че ръкописът е съставен и преписан за последен път в източнобългарски книжовен център. В последните изследвания времето на съставяне на протографа на Супр. е изтеглено от Г. Кръстев и А. Бояджиев в последната четвърт на IX в. и времето на царуването на цар Симеон (особено важно тук е наблюдението върху Молитвата на Пионий и използваната в нея формула за Исус Христос, обвързана с традицията на Filioque) (Krustev, Boyadzhiev 2012). Това предполага много ранно превеждане на съставящите Супр. текстове. Самият ръкопис според двамата учени е създаден в Преслав през последната четвърт на X в., т.е между времето на превеждане и времето на последното преписване на Супр. има един век. За мен по-стар е преводът от Супр. Имам основания да предполагам, че МДА 92.2 съдържа в себе си свидетелства, че в края на X в. в свързан с Преслав книжовен център е извършен превод на 12-томната до-Метафрастова чети-минейна колекция. При нейното съставяне са използвани отчасти по-рано преведени текстове, присъстващи в състава на Супр., но заедно с това са направени нови преводи на вече преведени византийски агиографски текстове. В някои случаи, един от които е Житието на 42-та мъченици, съставителите и преводачите са се обърнали към византийски образци, които са различни от тези, използвани за Супр. (Мирчева / Mircheva 2019).

Като доказателство за двата превода, опирайки се на две различни версии на византийския агиографски текст, тук ще приведа един кратък пример от двата превода, в чиято основа лежат различни гръцки версии на Житието. За изчерпателност привеждам и текста от ВМЧ, който е идентичен с този от МДА 92.2.

Супр. 54[4] мѣсѧца марта .ꙁ҃. мѫчениѥ ст҃ыихъ и славнъıхъ новоѩвьшиїхъ сѧ мѫченикъ. ѳеѡдора. костантина. ѳеѡфила. калиста. васоѩ. и дроужинъı их' // Na мѫчениѵьскъıѧ страсти ѳеѵе. любѧштиимъ мѫченикъı да простремъ сѧ. благодѣти вьꙁемыѭште отъ нїхъ. новоѩвьшемъ сѧ намъ мѫченикомъ. идѣте оубо станѣте дьнесь. и да съмотриїмъ добрааго съвъкоупьениѩ. ѧже они съкоупишѧ.
Par. gr. 1534[5] Μαρτύριον τῶν ἁγίων καὶ ἐνδόξων νεοφανῶν μαρτύρων Θεοφίλου, Θεοδώρου, Κωνσταντίνου, Καλλίστου, Βασόου καὶ τῆς συνοδίας ἁγίων // Ἐπὶ τὰ μαρτυρικὰ ἔπαθλα νῦν οἱ φιλομάρτυρες τὸ οὗς ἐπιτείνωμεν, ἵνα τὴν χάριν κομισώμεθα ἐκ τῶν νεοφανῶν ... ἡμῖν μαρτύρων ... Δεῦρο λοιπὸν στῆτε σήμερον καὶ ἀποσκοπεύσωμεν τὴν καλὴν πορείαν, ἥνπερ αὐτοὶ ἐπορίσαντο

[4] Васильев / Vasil'ev 1898: 9, Заимов, Капалдо / Zaimov, Kapaldo 1982: 127.

[5] Текстът е приведен успоредно със старобългарския в изданието на Заимов, Капалдо 1982: 127.

МДА 92.2, л. 86а мца, тогѡ, въ .а. день. мꙋнїе стыи и добропобѣдныи . м. и в. мꙋнкъ. въ сирїи мꙋеныи. феодора. константина. калиста. феофила. васоа. и иже с ними. сложено стымъ софронїемъ, архїепископомъ кꙋпрьскымъ. блви ѿуе. // На мꙋеническаѧ въстрастїа, нинѣ мꙋнколюбци слѫхы простремъ, да блгть прїимемъ. ѿ новоѩвленныи нинѣ показавшии сѧ мꙋникъ. радуите сѧ ѡ стрстолюбци. градѣте станете дне. и съглѧдаимъ доброе шествїе. еже тїи преидоша.
Vat. gr. 4 [6] Μαρτύριον τῶν ἁγίων καὶ καλλινίκων μβ′ μαρτύρων τῶν ἐν συρίᾳ μαρτυρησάντων, Θεοδώρου, Κονσταντίνου, Καλίστου, Θεοφίλου, Βασώου καὶ τῶν σὺν αὐτοῖς, συντεθὲν παρὰ τοῦ ἁγίου Σωφρονίου ἀρχιεπισκόπου Κύπρου // Ἐπὶ τὰ μαρτυρικὰ ἔπαθλα νῦν οἱ φιλομάρτυρες τὸ οὗς ἐπιτείνωμεν, ἵνα τὴν χάριν κομισώμεθα ἐκ τῶν νεοφανῶν ἀρτίως ἀναφανέντων μαρτύρων. ἀγάλλεσθε, ὦ φιλομάρτυρες· δεῦτε στῆτε σήμερον καὶ ἀποσκοπεύσωμεν τὴν καλὴν πορείαν, ἥνπερ αὐτοὶ διήνυσαν
ВМЧ[7] в҃ той дн҃ь мꙋченїе. стыхъ и добропобѣдныи. мв. мꙋченик въ сурїи мꙋченыи. ѳеодра. констнѧнтина. калиста. феофила. васѡа. и иже с҃ ними. слѡжено стымъ. софронїе. архїепископомъ кꙋпрьскимъ. // На мꙋченическаа въстрастїа нинѣ мꙋчениколюбцы слꙋхи простремъ. да блгть прїиме. ѿ нѡвоѧвлен҃ныи нинѣ мꙋченикъ. радꙋите сѧ ѡ страстолюб҃цы градите станите дне. съглѧдимъ доброе шествїе. еже ти преидѡш.

В съответствие с поставената задача в тази публикация да се насочим към високите титли и постове на мъчениците.

5. Високопоставените пленници

Софрониевото сказание е най-богато на фактически материал. Споменати са личните и родовите имена на петима от 42-та пленници: Θεόδωρος Καρτερός (Κρατερός) πρωτοσπαθάριος εὐνοῦχος; Βασσόης; Κωνσταντῖνος πατρίκιος; Θεόφιλος πρωτοσπαθάριος; Κάλλιστος σπαθάριος κατὰ τοὺς Μελλισσεινοὺς λεγόμενος (Теодор Кратер (Силният) протоспатарий и евнух; Васой, Константин патрикий, Теофил протоспатарий; Калист спатарий, наречен Мелисенос).

Високото обществено положение на петимата, споменати по име мъченици става още по-ясно при успоредния прочит на съхраните византийски и арабски текстове за събитията в Амория.

Сложната йерархична система на придворните титли от VIII – IX в., когато са се разиграли събитията в Амория, е позната от т. нар. Клиторологий, съставен през 899 г. от Филотей. Във Византия титлите не са наследствени и се придобиват по достойнство с акт на василевса. Придворните служби, от своя страна, не са държавни в собствения смисъл на думата, а са свързани с личното обслужване на императора.

В стълбицата *патрикият* заема най-високата позиция в първия клас от високопоставените личности в двореца. Патрикият е бил член на синклита и е получавал златен пояс лично от императора. Константин не само е притежавал тези важни достойнства, но освен това е бил женен за сестрата на императрица Теодора (Василевский, Никитин / Vasil'evskiĭ, Nikitin 1905).

Осмо място в същия първи клас придворни титли заемат *протоспатариите*. Символ на високата титла е получаваната от императора златна огърлица със скъпоценни камъни. Протоспатарий първоначално е висока военна титла (редица пълководци и стратези на теми носят това звание) (Bury 1911: 121). По-късно тя се превръща по-скоро в почетно звание. В Хрониката на Зонара Теодор Кратер е наречен *стратег*. Сред мъчениците има още един протоспатарий – Теофил.

Спатариите заемат първа позиция в третия клас от придворни титли. Това е високо воинско звание. Кариерата на спатария Калист е пълна с обрати. Той е противник на иконоборската поли-

[6] Василевский, Никитин / Vasilevskiĭ, Nikitin 1905: 38.
[7] ВМЧ 1997: 114.

тика на император Теофил. Бил е сред кандидатите при избора на патриарх. Назначен е в чин *дука*. Заради предателство е заловен от халифа и е присъединен към 42-та аморийски мъченици.

Единственият от петимата, споменати по име от 42-та аморийски мъченици, без титла или звание е Васой. Според изворите той е бил извънредно популярен в Константинопол състезател (бегач), който е бил неизменен победител в организираните по това време игри на хиподрума на византийската столица, богат и много уважаван гражданин.

Без преувеличение може да се каже, че в ръцете на халифа са попаднали извънредно високопоставени пленници. Неслучайно те са били подложени на силен натиск да приемат исляма. При успех член на императорското семейство е щял да стане мюсюлманин.

Приведените по-горе сведения имат значение за начина, по който са предадени византийските титли в старобългарските преводи.

6. Славянските текстове

С откриването за науката на Супр. става известно, че превод на агиографския разказ за 42-та мъченици се съдържа в един от т. нар. класически старобългарски паметници.

Най-напред да потърсим отговор на въпроса за разпространението на този текст в южнославянската книжнина. От труда на Кл. Иванова можем да заключим, че от византийските текстове, посветени на мъчениците, в южнославянската книжнина е засвидетелстван само превод на Софрониевото сказание, при това преписът, който го съдържа, е един-единствен – това е преписът от Супр. (BHBS: 470). Авторката посочва като гръцки прототип BHG 1210 (BHG). Привежда данни и за това, че във ВМЧ същият текст е с разлики в превода (ВМЧ / VMCh 1997: 114 – 120). Изводът, който се налага, е, че Житието на 42-та аморийски мъченици от Супр. стои самотно сред над 200 южнославянски ръкописа от X до XVIII в. Тази съдба споделят и останалите слова от минейния дял на Супр. (Мирчева / Mircheva 2011, Мирчева / Mircheva 2012). Всички те са запазени *само* в източнославянски по произход писмени паметници.

Конкретно за Житието на 42-та мъченици в руската книжнина съхраненото отвежда в две различни посоки.

От една страна, това са идентични с превода в Супр. преписи – в ръкописи, известни като копия на Супр.

От друга страна, това е превод на различен от прототипа на Супр. византийски извор. Този текст в досегашните изследвания е представен от ВМЧ (Васильевский, Никитин / Vasil'evskiĭ, Nikitin 1905: 38 – 57). Към това можем да добавим и други, по-ранни ръкописи. Сред тях към настоящото проучване ще привлека споменатия по-горе ръкопис МДА № 92.2 (архим. Леонид / arkhim. Leonid 1887). Именно текст от този тип е възпроизведен във ВМЧ.

7. Византийските титли в старобългарските преводи

След 7 години, прекарани в тъмница, мъчениците са повикани от халифа, който за пореден път се опитва да ги склони да сменят вярата си. Според житийния текст първи е повикан протоспатарят Теодор Кратер:

Супр. 60 приведоша же ѵестънааго съсѫда и стежера мѫѵеникомъ. крѣпа вѣры камъика. ѳеодѡра непобѣдимааго. славънъіна поспаѳера. дроѵгааго скопїца подражаѧ конїдаѵьскъіѧ // Ἤγαγον δὲ τὸ ἔωτιμον σκεῦος, τὸ ἐδραίωμα τῶν μαρτύρων ... τὴν κραταιὰν τῆς πίστεως πέτραν Θεόδωρον τὸν ἀήττητον ... περιφανῆ τε πρωσπαθάριον ... ἄλλον εὐνοῦχον ζηλώσαν τῆς Κανδάκης.
МДА 92.2 90б призвавї же единого ѿ ст҃ы, феодора непобѣдимаго, кратера, тако нарицаемаго. славна же и ѵатхѫла скопца естествѡ̑ // προσκαεῖται δὲ ἕνα ἐκ τῶν ἁγίων Θεόδωρον τὸν ἀήττητον Κρατεὸν οὕτω προσαγορευόμενον, περιφανῆ τε πρωτοσπαθάριον, εὐνοῦχον τῇ φύσει.

Титлата на Теодор в Супр. е оставена без превод[8]. В МДА 92.2 той е наречен *чатхул*. Теодор е първият посечен заради отказа си да приеме исляма.

Вторият пример, който привеждам, е от кулминацията на агиографския текст. След Теодор под ножа на сараците падат и останалите воини.

Супр. 64 лютыѧ и безмилостивыѧ слоугы диѧволовы. костан҆тина патрикиѧ на земи сѫшта. аг҃гелъ же бж҃ии на небеси бывъ. разстръзавъше ризы ѥмоу. чьстьнѫѭ ѥго главѫ отъсѣкошѧ. потомь же ѳеѡфила проспаѳа. и по немь калиста спаѳара // Οἱ δεινοὶ καὶ ἀπηνεῖς ὑπηρέται τοῦ διαβόλου Κωνσταντῖνον πατρίκιον ἐπὶ γῆς ὑπάρχονται ἄγγελον δὲ θεοῦ ἐν οὐρανοῖς γεγοντα, κὰι διαρρήξαντες τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, τὴν τιμίαν αὐτοῦ κεφαλὴν ἀπέτεμον· εἶτα μετὰ τοῦτον Θεόφιλον πρωτοσπαθάριον κὰι μετ᾽ ἐκεῖνο Κάλλιστον σπαθάριον
МДА 92.2 92б пристѫпив҆ше же лютыа слѫгы. аша кон҆стн҆тина патрикыа оубо на земли. вѣрѫю же и на небесѣ емѫ въ санѫ быти. и растер҆зав҆ше ризы его ѿ выа даже и до ногѫ чтнѫю его главѫ мечемъ оусѣкоша. и потомъ ѳеофила чатъхѫла. и растерзаша и то҃ такоже ризѫ и ѿсѣкоша емѫ главѫ. и потѡ калиста чигота въ мелисинѣхъ г҃лемаго. оусѣкнѫша и томѫ главѫ // Προσελθόντες δὲ οἱ ἀπηνεῖς ὑπηρέται ἐκράτησαν Κωνσταντῖνον, πατρίκιον μὲν ἐπὶ γῆς, πιστεύω δὲ καὶ ἐν οὐρανοῖς αὐτὸν πράττειν · καὶ διαρρὴξαντες τὰ ἱμάτια αὐτοῦ ἀπὸ τραχὴλου μέχρι ποδῶν, τὴν τιμίαν αὐτοῦ κεφαλὴν τῷ ξίφει ἀπέτεμον. Καὶ μετ᾽ ἐκεῖνον Θεόφιλον πρωσπαθάριον, καὶ διαρρὴξαντες καὶ τούτου ὁμοίως τὸν χιτῶνα ἀπέτεμον αὐτοῦ τὴν κεγαλήν. Καί μετ᾽ ἐκεῖνον Κάλλιστον σπαθάριον, κατὰ τοὺς Μελλισσεινοὺς λεγόμενον

Титлата на *патрикия* Константин е оставена без превод и в двата типа превод. За втори път в Супр. се появява *протоспатар (проспатер)*, а в МДА 92.2 съответно *чатхул*. След това идва ред на *спатаря* Калист, чиято титла отново е оставена в Супр. без превод, но в МДА 92.2 той е наречен *чигот*.

8. Прабългарските военни титли

Чигот е прабългарска военна титла, добре позната от различни извори (Славова / Slavova 2010: 112 – 117). Т. Славова тълкува титлата като ‘телохранител на владетеля’ и определя, че е от алтайско (тюркско) потекло. Авторката приема наложилото се етимологизуване, в чиято основа стои jigit (Славова / Slavova 2010: 274). Привежда данни за присъствието на тази лексема в значителен брой източници. Изследователите, посветили проучвания на тази тема, неизменно поставят на първо място най-ранното споменаване на прабългарската титла. Това е Хронографията на Теофан Изповедник, където един *чигот* е сред пратениците на българския владетел до византийския император Константин V през 773 г. Византийският автор е предал думата като Τζιγάτος. В латинския превод на това съчинение на Анастасий Библиотекар прабългарската воинска титла е предадена като Tzigaton и Ezigaton.

Лексемата присъства в немалък брой писмени паметници: Римския патерик, Мъчението на св. Арета, Чудесата на св. Мина, Житието на Григорий Акрагантски, Надгробното слово за Никита, както и в апокрифа Сказание на пророк Исая за бъдните години, за царете и за Антихриста. В ръкописите са засвидетелствани и два деривата на чиготъ – чигоцѣ, чигочинъ (Славова / Slavova 2010: 112 – 117, Билярски / Bilyarski 2011: 359). Списъкът явно може да бъде продължен.

Прабългарското воинско звание *чигот* е било в активна употреба достатъчно дълго време, за да попадне, от една страна, в хронографските съчинения на византийските автори, а от друга страна, в старобългарските преводи на византийски житийни текстове. С настоящата публикация добавям

[8] Написанията всъщност са „проспатер“ и „проспат“, но този въпрос излиза извън темата на настоящата публикация.

още един такъв преводен текст – разглежданото тук Мъчение на 42-та мъченици от Амория от превод тип МДА 92.2. Названието *чигот* е запазено и в преписа на нашия текст във ВМЧ въпреки късния XVI в. Същото се отнася и до втората военна титла, за която ще стане дума по-долу.

Обликът чиготъ срещу Τζιγάτος, Tzigaton се обяснява със славянския вокализъм и възприемането на *ă* в чужди думи като *о*. Лексемата присъства в речника на И. Срезневски (Срезневский / Sreznevskiĭ 3: 1518) и в речника на Фр. Миклошич (Miklosich 1862 – 1865: 1116). Обикновено *чигот* се тълкува като ‘войник, джигит’ или ‘придворен сановник, който носи меч след царя’. Някои автори смятат, че това е реликт от активно функционирала при тюркските и иранските народи първобитна юношеска организация или социално-възрастово граничарско воинско формирование[9]. В преводните текстове стои срещу σπαθάριος. Смята се, че във Византия от VIII в. нататък *спатарий* е вече почетна, при това твърде висока титла. С нея Юстиниан II удостоил бъдещия император Лъв III (Славова / Slavova 2010: 114). Т. Славова посочва, че понякога титлата не се превежда и посочва нашия пример от Мъчението на 42-та мъченици в превода от Супр.

Интересно е да се отбележи, че още в края на X в. срещу *спатар* се появява друг, този път славянски, превод – меѵонѡшьцъ. Особено любопитно е използването на меѵонѡшьцъ в надписа на златен пръстен-печат от края на X в., открит в Пазарджишко, който гласи: меѵѡнѡша тагѵи. Т. Славова привежда още доста примери за използването на меѵеноша, меѵеношьць от Хрониката на Амартол (Славова / Slavova 2010: 115). Дали *Тагчи* е собствено име или означава ‘клеймо, печат’[10] за настоящото проучване е без съществено значение.

Спатаръ, чиготъ, меѵоноша оформят синонимен ред. Сред т. нар. класически старобългарски паметници лексемата спатаръ присъства само в Супр., и то само в разглежданото тук Житие на 42-та аморийски мъченици. *Чигот* се явява в широк кръг извори от всякакъв характер, като думата безизключително превежда гръцкото σπαθάριος. Надписът от Пазарджишко с *меченошец* свидетелства за появата на третия член в синонимното гнездо – според широко прилаган модел за словотворчество гръцкото σπαθάριος (от σπάθη ‘широк, дълъг меч’) е калкирано в меѵеноша, меѵеношьць.

Ив. Билярски смята, че *спатарий/чигот/меченоша* дават идея за развитието на институциите в Първата българска държава (Билярски / Bilyarski 2011: 359). В статията „Примери за ранно влияние на Империята върху формирането на публичноправна терминология“ ученият отделя специално внимание на *чигот* и нарежда това звание заедно с *воевода* и *чванчий* (Билярски / Bilyarski 2008). Авторът издига тезата, че институцията на *чигота* представлява ранно влияние на Империята върху българската институционална система, влияние, което предшества покръстването. Наличието му е свидетелство за адаптирането на българската администрация към административния език на Константинопол. Синонимният ред *спатарий/чигот/меченоша* показва пътя на адаптацията – въз основа на гръцкия термин се изковава прабългарският, а после славянският, което следва пътя на българската средновековна култура. (Билярски / Bilyarski 2008: 25). Изводът на автора за успоредната употреба на тези термини в средновековната ни книжнина се вписва напълно в типологичните особености на старобългарската литература.

По въпроса дали *чигот* е прабългарска титла, възникнала под влияние на гръцкото *спатарий*, ми се струва, че би могло да има и друга гледна точка. Едва ли може да се смята, че въоръжени с мечове воини, както и различни рангове техни военачалници са били непознати за военната организация на прабългарите. Струва ми се, че би могло да е възможно предаването на *спатарий* с *чигот/меченоша* да е приравняване в това отношение на двете титулатурни системи.

Синонимният ред *спатарий/чигот/меченоша* показва нагледно съдбата на непреведената гръцка лексика – първоначално с намирането на адекватно съответствие от прабългарската титулатура, а по-късно в резултат на замяната на прабългаризмите с изковаването на нова дума с домашни славянски езикови средства.[11]

Интерес представляват данните, изнесени от Ив. Дуйчев, че наследници на *чигот* могат да се открият в народното творчество и топонимията. Ученият привежда един пример, който нарича

---

[9] Подробен преглед на засвидетелстваните примери от ръкописни източници, както и хипотезите за произхода на думата виж при Билярски / Bilyarski 2008; Славова / Slavova 2010: 112 – 117.

[10] Критичен преглед на различните становища виж при Билярски / Bilyarski 2008.

[11] Ясна представа за този процес върху материал от Римския патерик виж при Тихова / Tihova 1987.

подумка: *Чигаво, бегаво, кой го нашел негово*, както и местното название *Чиготово* от грамота на крал Милутин от 1314 г.[12] (Дуйчев / Duychev 1957: 161).

В Житието на 42-та мъченици от МДА 92.2 има още един превод на византийска титла – това са титлите на двама още по-високопоставени от *спатаря/чигота* Калист сановници – *протоспатариите* Теодор и Тофил. Във Византия *протоспатариите* са ръководители на императорската охрана. Титлата оглавява групата на императорските титли, които някога са били персонални служби към императора (Божилов / Bozhilov 2008: 173). Такава титла носят ръководителите на теми. В Клиротология на Филотей *протоспатарий* се съчетава с други високи длъжности (*препозит, стратег, доместик, сакеларий*) (Славова / Slavova 2010: 173). Единият от двамата *протоспатарии* в Мъчението е представен с много епитети и използване на библейски топоси – ѵестънааго съсѫда и стежера мѫѵеникомъ. крѣпа вѣры камъка. ѳеодѡра непобѣдимааго. славънына поспаѳера. дроугааго скопїца подражаѧ конїдаѵьскыѧ. На другия, Теофил, е съобщена само титлата – проспаѳъ. Прави впечатление, че и двете изписвания в Супр. деформират византийската титла, докато *патрикий* и *спатар* са предадени правилно.

Сред т. нар. класически старобългарски паметници единствените примери за *протоспатар* са двете употреби в Мъчението на 42-та мъченици. При Срезневски лексемата липсва. Най-много са посочките, които дава Миклошич (Miklosich 1861 – 1865: 709). Може да се каже, че по-високото звание на *протоспатария* не е често срещано в славянската книжнина. На този фон е особено любопитна появата на една незасвидетелствана досега лексема – ѵатхоулъ. Думата се появява в превод тип МДА 92.2 от XV в. на два пъти. Консерватизмът в пресъздаването на прототипа в по-късни преписи позволява да я открием и в преписа от ВМЧ.

За съжаление, усилията ми, освен изнасянето на тези данни, да достигна и до някаква хипотеза за произхода на думата, както и за мястото на *чатхула* в прабългарското общество не доведоха до резултат.

Какво прабългарско воинско звание се крие зад него и какъв е произходът му, са въпроси, на които трябва да се опитат да отговорят историците и специалистите в областта на алтайските и тюркските езици.

В заключение ми се иска да изкажа надежда, че в неизследваните обстойно старобългарски преводни текстове се крият още изненади, които могат да обогатят представата ни за привидно малкия обем на реликти от езика на Аспаруховите прабългари.

Цитирана литература / References

Андонова 2003: Андонова, А. Прабългаризми. – В: *Кирило-Методиевска енциклопедия*, Т. 3. София: Издателство на БАН, с. 244 – 250. (Andonova 2003: Andonova, A. Prabalgarizmi. – *Kirilo-Metodievska entsiklopedia*, T. 3. Sofia: Izdatelstvo na BAN, pp. 244 – 250.)

Архим. Леонид 1887: Леонид, архимандрит (Кавелин, Л. А.). *Сведения о славянских рукописях, поступивших из книгохранилища Св. Троицко-Сергиевой лавры в Библиотеку Троицкой духовной семинарии в 1747 году (ныне находящихся в Библиотеке Московской духовной академии)*. Вып. 1. Москва: Университетская типография (М. Катков) (arkhim. Leonid 1887: Leonid, arkhimandrit (Kavelin, L. A.). *Svedeniia o slavianskikh rukopisiakh, postupivshikh iz knigokhranilishcha Sv. Troitsko-Sergievoĭ lavry v Biblioteku Troitskoĭ dukhovnoĭ seminarii v 1747 godu (nyne nakhodiashchikhsia v Biblioteke Moskovskoĭ dukhovnoĭ akademii*). Vyp. 1. Moskva: Universitetskaia topografiia (M. Katkov)

Билярски 2008: Билярски, Ив. Примери за ранно влияние на Империята върху формирането на българската публичноправна терминология: *воевода, чигот чванчий*. – В: *Исторически преглед*, № 5 – 6, с. 16 –27. (Bilyarski, Iv. Primeri za ranno vliyanie na Imperiyata varhu formiraneto na balgarskata publichnopravna terminologia: *voevoda, chigot chvanchiy*. – In: *Istoricheski pregled*, № 5 – 6, pp. 16 –27.)

Билярски 2011: Билярски, Ив. *Публично- и каноничноправна лексика в българското средновековно пространство*. Варна: ВСУ „Черноризец Храбър“. (Bilyarski 2011: Bilyarski, Iv. *Publichno- i kanonichnopravna leksika v balgarskoto srednovekovno prostranstvo.* Varna: VSU “Chernorizets Hrabar”.)

Божилов 2008: Божилов, Ив. *Византийският свят. Le monde byzantin*. София: ИН „Анубис“ (Bozhilov 2008: Bozhilov, Iv. *Vizantiyskiyat svyat. Le monde byzantin*. Sofia: IK “Anubis”.)

[12] Привеждам данните на Ив. Дуйчев, без да вземам отношение към етимологизуването на автора.

Васильев 1898: Васильев, А. А. Греческий текст Жития сорока двух аморийских мучеников по рукописи Парижкой национальной библиотеки № 1534. – В: *Записки Императорской академии наук по Историко-филологическому отделению*, т. 3, № 3, с. 1 – 23. (Vasiliev 1898: Vasil'ev, A. A. Grecheskii tekst Zhitiia soroka dvukh amoriĭskikh muchenikov po rukopisi Parizhkoĭ natsional'noĭ biblioteki № 1534. – In: *Zapiski Imperatorskoĭ akademii nauk po Istoriko-filologicheskomu otdeleniiu*, t. 3, № 3, pp. 1 – 23.)

Васильевский, Никитин 1905: Васильевский, В. Г., П. В. Никитин. Сказания о 42 аморийских мучениках и церковная служба им. – *Записки императорской академии наук. VIII серия по Историко-филологическому отделению*, т. VII, № 2, с. 1 – 326. (Vasilevskiĭ, Nikitin 1905: Vasilevskiĭ, V. G., P. V. Nikitin. Skazaniia o 42 amoriĭskikh muchenikakh i tserkovnaia sluzhba im. – In: *Zapiski imperatorskoĭ akademii nauk. VIII seriia po Istoriko-filologicheskomu otdeleniiu*, t. VII, № 2, pp. 1 – 326.)

ВМЧ 1997: *Die Grossen Lesemenäen des metropolitan Makarij Uspenski spisok / Великие Минеи четьи митрополита Макария. Успенский список. 1–11. März, ed. E. Weir, Th. Daiber, T. V. Dianova и др.* Monumenta linguae slavice, 31, bd. 1. Freiburg i. br: Weiher.

Делева 1996: Делева, А. Прабългарските заемки в старобългарския език като материал за предписмената история на българския език. –В: *Медиевистични изследвания в памет на Пейо Димитров*. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски", с. 119 – 128. (Deleva 1996: Deleva, A. Prabalgarskite zaemki v starobalgarskia ezik kato material za predpismenata istoria na balgarskia ezik. –In: *Medievistichni izsledvania v pamet na Peyo Dimitrov*. Shumen: UI "Episkop Konstantin Preslavski", pp. 119 – 128.)

Делева 1997: Делева, А. Ѯнигъı – произход и значение на думата. –В: *Преславска книжовна школа*. Т. 2. Шумен, с. 31 – 40. (Deleva 1997: Deleva, A. Knigы – proizhod i znachenie na dumata. –In: *Preslavska knizhovna shkola*. T. 2. Shumen, pp. 31 – 40).

Делева 1998: Делева, А. Прабългарската заемка ѯапь. (Проект за речник на прабългарските заемки в старобългарския речников фонд). –В: *Медиевистика и културна антропология. Сборник в чест на 40-годишната творческа дейност на проф. Донка Петканова*. София: Мнемозина, с. 452 – 469. (Deleva 1998: Deleva, A. Prabalgarskata zaemka kapy. (Proekt za rechnik na prabalgarskite zaemki v starobalgarskia rechnikov fond). –In: *Medievistika i kulturna antropologia. Sbornik v chest na 40-godishnata tvorcheska deynost na prof. Donka Petkanova*. Sofia: Mnemozina, pp. 452 – 469.)

Делева 2000: Делева, А. Прабългари и прабългарски заемки. Върху материал от старобългарските писмени паметници. –В: *Acta palaeoslavica*. I. Sofia: Heron Press, c.109 – 115. (Deleva 2000: Deleva, A. Prabalgari i prabalgarski zaemki. Varhu material ot starobalgarskite pismeni pametnitsi. –In: *Acta palaeoslavica*. I. Sofia: Heron Press, pp.109 – 115.)

Дуйчев 1957: Дуйчев, Ив. Върху някои български имена и думи у византийските автори. –В: *Езиковедски изследвания в чест на акад. Стефан Младенов*. София: Издателство на БАН, с. 157 – 162. (Duychev, Iv. Varhu nyakoi balgarski imena i dumi u vizantiyskite avtori. –In: *Ezikovedski izsledvania v chest na akad. Stefan Mladenov*. Sofia: Izdatelstvo na BAN,pp. 157 – 162.)

Заимов, Капалдо 1982: Заимов, Й., М. Капалдо. *Супрасълски или Ретков сборник*. Т. 1. София: Издателство на БАН. (Zaimov, Kapaldo 1982: Zaimov, Y., M. Kapaldo. *Suprasalski ili Retkov sbornik*. T. 1. Sofia: Izdatelstvo na BAN.)

Мирчева 2011: Мирчева, Е. За етапите в развитието на Преславската преводаческа и редакторска школа (Отново за Супрасълския сборник). – В: *Palaeobulgarica*, № 4, с. 3 – 23. (Mircheva 2011: Mircheva, E. Za etapite v razvitieto na Preslavskata prevodacheska i redaktorska shkola (Otnovo za Suprasalskia sbornik). – In: *Palaeobulgarica*, № 4, pp. 3 – 23.)

Мирчева 2012: Мирчева, Е. CODEX SUPRASLIENSIS и BIBLIOTHECA HAGIOGRAPHICA BALCANO-SLAVICA (некоторые размишления относительно состава одного из самых старших древнеболгарских рукописей). –В: *Преоткриване. Супрасълски сборник, старобългарски паметник от X век.* София: Изд. „Изток – Запад", с. 25 – 34. (Mircheva 2012: Mircheva, E. CODEX SUPRASLIENSIS i BIBLIOTHECA HAGIOGRAPHICA BALCANO-SLAVICA (nekotorye razmishleniia otnositel'no sostava odnogo iz samykh starshikh drevnebolgarskikh rukopiseĭ). –In: *Preotkrivane. Suprasalski sbornik, starobalgarski pametnik ot X vek*. Sofia: Izd. "Iztok – Zapad", pp. 25 – 34.)

Мирчева 2019: Мирчева, Е. Супрасълският сборник и старобългарските чети-минеи –В: *Кирило-Методиевски студии* (под печат). (Mircheva 2019: Mircheva, E. Suprasalskiyat sbornik i starobalgarskite cheti-minei –In: *Kirilo-Metodievski studii* (pod pechat)

Славова 2010: Славова, Т. *Владетел и администрация в ранносредновековна България. Филологически аспекти*. София: ПАМ Публишинг кампани. (Slavova 2010: Slavova, T. *Vladetel i administratsia v rannosrednovekovna Bulgaria. Filologicheski aspekti.* Sofia: PAM Pablishing kampani).

Срезневский 3: Срезневский, И. И. *Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам*, Т. 3. Санкт Петербург: Типография Императорской академии наук. (Sreznevskiĭ 3: Sreznevskiĭ, I. I. *Materialy dlia slovaria drevnerusskogo iazyka po pis'mennym pamiatnikam,* T. 3. Sankt Peterburg: Tipografiia Imperatorskoĭ akademii nauk).

Тихова 1987: Тихова, М. Замяна на прабългарските думи в Римския патерик. – В: *Годишник на СУ, Научен център за славяно-византийски проучвания „Иван Дуйчев“*, т. 1, 1987, с. 295 – 312.(Tihova, M. Zamyana na prabalgarskite dumi v Rimskia paterik. – *Godishnik na SU, Nauchen tsentar za slavyano-vizantiyski prouchvania „Ivan Duychev“*, t. 1, 1987, pp. 295 – 312.)
Турилов 1995: Турилов, А. А. Болгарские литературные памятники эпохи Первого царства в книжности Московской Руси XV – XVI вв. (заметки к оценке явления). – В: *Славяноведение*, № 3, с. 31 – 45. (Turilov 1995: Turilov, A. A. Bolgarskie literaturnye pamiatniki epokhi Pervogo tsarstva v knizhnosti Moskovskoĭ Rusi XV – XVI vv. (zametki k otsenke iavleniia). – *Slavianovedenie,* № 3, pp. 31 – 45.)
Abicht, Shmidt 1896: Abicht, R., H. Schmidt. Martirium der XLII Martyrer zu Amorium. – In: *Archiv für slavische Philologie*, 18, pp.190 – 192.
BHBS: Иванова, Кл. *Bibliotheca Hagiographica Balcano-Slavica*. София: АИ „Марин Дринов“, 2008. (Ivanova, Kl. *Bibliotheca Hagiographica Balcano-Slavica*. Sofia: AI “Marin Drinov”.)
BHG: Halken, Fr. *Bibliotheca Hagiographica Graeca*. 1–3. Bruxelles: Société de Bollandistes, 1957.
Bury 1911: Bury, J. B. *The Imperial Administrative System in the Ninth Century. With a Revised Text of the Klerotologion of Philotheos*. London: Oxford University Press.
Krustev, Boyadzhiev 2012: Krustev, G., A. Boyadzhiev, On the Dating of Codex Suprasliensis. – В: *Преоткриване. Супрасълски сборник, старобългарски паметник от X век.* София: „Изток – Запад“, с. 17 – 23. (Krustev, G., A. Boyadzhiev, On the Dating of Codex Suprasliensis. –V: *Preotkrivane. Suprasalski sbornik, starobalgarski pametnik ot X vek*. Sofia: “Iztok – Zapad”, pp. 17 – 23.)
Lampe 1961: Lampe, G. W. H. *A Patristic Greek Lexicon*. Oxford: Clarendon Press.
Miklosich 1862–1865, Miklosich, Fr. *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*. Vindobonae: Gulelmus Braumueller.

ON PROTO-BULGARIAN MILITARY TITLES

Elka Mircheva
Institute for Bulgarian Language Prof. Lyubomir Andreychin – BAS

elka_mircheva@abv.bg

Abstract: The paper discusses for the first time one unobserved Proto-Bulgarian military title, *chathul* (*чатхул*). The word appears in the *Life of the 42 Martyrs of Amorium* translated in the 10th century in Preslav. On the basis of the analysis, the author proposes a hypothesis about the meaning of this title in comparison with the Greek original of the text.

Keywords: *First Bulgarian Kingdom, words of Proto-Bulgarian origin, historical lexicology*

Elka Mircheva
Institute for Bulgarian Language
52 Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
Sofia 1113
Bulgaria

СПЕЦИФИЧНИ УСПОРЕДИЦИ МЕЖДУ ЕЗИКА НА МАРИИНСКОТО ЕВАНГЕЛИЕ И БЪЛГАРСКИТЕ ГОВОРИ В РАЙОНА ЮЖНО КОСОВО – СЕВЕРНА АЛБАНИЯ[1]

Лучия Антонова-Василева
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ – БАН

luch_antonova@abv.bg

Резюме: Докладът проучва специфични особености на българските говори в Северна Албания и Южно Косово във връзка с езика на Мариинското Еевангелие – глаголически паметник, за чийто произход са изказвани различни предположения. Привеждат се доказателства за принадлежността на диалектите към българския езиков континуум. Посочват се факти, които показват, че характерният застъпник *у* на задната носова гласна, разпространен в диалектната област и в цитирания паметник, се среща и в други райони от българското езиково землище, както и в различни образци на старобългарската книжнина. По тази причина застъпникът *у* на ѫ трябва да бъде разглеждан като домашно диалектно явление. Редица характерни за българските диалекти явления са отбелязани и при застъпниците на еровите гласни.

Ключови думи: *историческа диалектология, български диалекти, фонетика*

Мариинското глаголическо четвероевангелие е един от най-интересните паметници от старобългарската книжнина. Както личи от обстойната статия за него в Кирило-Методиевската енциклопедия, той е привличал вниманието на множество изследователи (КМЕ / КМЕ, Т. 2, 1995: 617). Поради специфичните му езикови черти някои учени свързват произхода му с Панония, а по-късните му преписи – с област, населена с хървати и сърби – Босна, Херцоговина или Далмация (Ягич / Yagich 1883; Цонев / Tsonev 1984, Т. 1: 143 – 144). Други български и чужди учени поддържат мнението, че паметникът принадлежи към старобългарската писмена традиция и е възникнал вероятно в северния дял от географската област Македония (Милетич / Miletich 1886). Целта на настоящата статия е да проследи някои успоредици между специфичните черти в езика на Мариинското евангелие в областта на фонетиката и съвременните особености на българските говори в Северна Албания и Южно Косово. От една страна, в тази област се открива една от най-съществените особености, с които ръкописът се отличава – наличието на замяна на задната носова гласна ѫ с ѹ – срв. примери като мѫжъ, мѫдроѹ, вѫрѣ и др. (Милетич / Miletich 1886: 224). От друга страна, в тази област през епохата на Средновековието се е развивала усилена книжовна дейност. Тя се намира в близко съседство с книжовното огнище в Охридско и Преспанско. Л. Гайтлер, според когото Мариинското евангелие се свързва с района „около река Дрин, в триъгълника Елбасан, Берат и Охрид“ (Цонев / Tsonev, 1984, Т. 1: 100 – 101), дори асоциира глаголицата с „албанско писмо“, за което е критикуван от В. Ягич. Все пак у някои учени остава тенденцията за присъединяването на южния дял от областта към албанската култура, а на северния – района на Призренско, днес в Косово – към сръбската. Така според възгледите на сръбските лингвисти там се поставя началото на писмената традиция на сръбския език. Към неговите първи образци се причисляват Мариинското евангелие, както и редица други по-късни паметници, възникнали на основата на косовско-ресавските говори (според терминологията на Ивич / Ivich 2014: 25, 63, 84, 94 – 95, 106 – 108, 115). Проследяването на особеностите на диалектите в Северна Албания и Южно Косово може да допринесе за изясняването на въпроса за езика на ранните писмени паметници, възникнали по тези места.

Рефлексът *у* на задната носова гласна е традиционен за българските говори в Северна Албания и Южно Косово – срв.: *Бо̀ли ме зу̀п; Го̀ри у̀глен’*. Мущ.; *Му̀ш ти пùе; Мùе смо се му̀чиле млдгу; Кът сум се уку̀пала ка да ме фа̀тиф нѐкой знд̀й*. Реч.; *Мо̀лзем на ру̀ку.* ГЛюб.; *Ду су̀бота.* ДЛюб.

---

[1] Докладът е написан във връзка с работата по **ННП „Културноисторическо наследство, национална памет и обществено развитие“**, финансирана от МОН, одобрен с договор DCM № 577 от 17 август 2018.

Въпреки че този рефлекс е твърде широко разпространен, в някои думи и форми се срещат отклонения от него. Така в говора на с. Мущиково и Драгаш е отбелязан и рефлекс *ъ*: *Къдѐ че ѝдеш*. Мущ. В говора на с. Долно Любине има случаи, при които вместо застъпник *ъ* на задната ерова гласна при застъпник *у* на задната носова гласна, характерен за крайните северозападни говори от Моравската област и Северния дял на Вардарска Македония, се установява съвпадение на застъпниците на тези вокали, характерно за по-голямата част от българското езиково землище – срв. *Машѝна ти мъти млѐко, и съдови ти мѝйе.* (БДА. ОТ. / BDA. OT. 2001: к. № Ф 1, Ф 21).

Както в северните говори от Вардарска Македония, в моравските и съседните им погранични говори, в диалекта на с. Шищевец, Кукъска Гора в Северна Албания се среща рефлекс на стб. ѫ > *у*: *бу̀брек, гу̀б'аник* 'вид тестено изделие като баница', *го̀луп, голу̀бица, го̀луби, гулу̀пчин'а, гу̀сак, ду̀булка* 'проходилка', *заду̀било* 'проходило', *узду̀бим* 'поставя в изправено положение сноп' (срв. БЕР / BER T I 1971: 441); *ку̀к'а, кучнà_змийа, муш, му̀дра* 'кротка', *напу̀ди, о̀блук* 'предна извита дъска на самар', *ру̀ка, ру̀чица, рукà̀тка* 'сноп житни класове, които се хващат с една ръка, ръкойка', *по̀друка* 'мишница'; *пу̀т'* (но в единични примери *пот*), *скуп*. Срв. примери в контекст: *Ка бу̀брек во ло̀й; Гу̀ск'ино ѝа̀йце; Ра̀кийа ѝе му̀дра са̀мо когà ѝе за̀творна во шѝше; А̀ си му̀жена; А̀ ти се нату̀жило; Напу̀ди ѝа ма̀чката; Сно̀п голѐм к'е бѝде – ру̀чице, ру̀чице, рукà̀тк'е, рукà̀тк'е. Ру̀к'е вру̀джеш, к'е го за̀вийеш... и к'е го ко̀леба (*люлее*); Ако нѐ_знаш што е до̀бро, пра̀шай што ѝе ску̀по; А̀преш к'е ѝà̀хат ко̀ни свѝ сва̀тои по пу̀т'; Ѝѐн пу̀т' ги на̀йе па̀ре; Да го ву̀ршим во гу̀мно к'е го узду̀биме.* Застъпник *у* се открива и в началословие в думите *ѝу̀же* (но и единични примери *ѝо̀же*), *ѝу̀жица* 'връвчица от слама за привързване на снопи' – *Пра̀ф ка ѝу̀же во врѐк'а; К'е на̀праиме ѐдна ѝу̀жица*. Но и тук в редица думи на мястото на стб. ѫ се открива застъпник *ъ*: *зъби, гнъсни, къпем, къ̀тник, съ̀бота, съ̀шт: Ка̀ к'е ѝзлагат зъ̀би, ва̀риме ко̀ломбок'; И к'е се къ̀пет во пѐт. Са̀мо сос о̀двийа – со ѝà̀йца четѝресе дѐне и со со̀л'ца къ̀пале ма̀лово; Па и о̀двде съ̀што бу̀гарск'е са мно̀гу ла̀фой.* Може да се посочат и много примери, в които се среща дублетен изговор *ъ//у: мъ̀чно//му̀чно, къ̀сна//ку̀сна* ('хапна малко, откъсна' – вероятно образувано от основа *къс* – праслав. *kąd(d)s (БЕР / BER T. 3 1986: 151, 227), но и близко по облик и значение с общобългарското *вкуся* < стб. въкоусити (БЕР / BER T. 1 1971: 160), но *кус*. Срв. примери в контекст: *Мъ̀чно е, велѝ..., немо̀й да куптуѝсам (*да разбера*) ≠ му̀чно е пъ̀рво, вѐли; къ̀си ру̀каве; Ку̀со* (кратко) *врѐме; Къ̀сни (*хапни, опитай*) сѐга; А̀ко млѐко се бийа̀ше (*прекъснеше*) къ̀снува (*хапва*) зѐле; Кай те къ̀сало (*ухапало*) ку̀че.*

В някои думи в говора на с. Шищевец, както и в говора на с. Мущиково, е отбелязан и застъпник *о* на мястото на стб. ѫ – *поп, по̀пук* 'пъп'; *по̀пушче* "пъпна връв': *Ста̀виле во̀вна на по̀пут. Го̀р'еле ма̀ло во̀вна, о̀фчина во̀вна; И со нѐго му ставу̀а на по̀пукот; От по̀пушче до пла̀цента.* Шищ.; *Долѐтала шо̀тка* (патка). Мущ. (Антонова / Antonova 2018б). Л. Милетич посочва и примери с наличие на застъпник *о* на мястото на ѫ в Мариинското евангелие – срв. водет. Според него замените на ѫ с оу или о свидетелстват за това, че паметникът отразява „жив народен говорим език, писмено фиксиран, с всичките му пъстри диалектически особености" (Милетич / Miletich 1886: 224 – 225). Милетич посочва наличието на рефлекс *о* на задната носова гласна в Дебърско и в Драмско, както и рефлекс *ô* в родопските говори. Важно е обстоятелството, че именно в Драмско се открива и прелабиализация на *о* > *у* – *нус* (нос), наред със смесване на *о* с *ъ* – *нъш* (нощ) (Иванов / Ivanov 1970). И в диалектите в Кукъска Гора са отбелязани редица случаи, при които преходът на *о* > *у* засяга не само застъпниците на стб. задна носова гласна, но и изобщо гласната *о* – срв.: *И пу̀сле ту̀риш ѐно ко̀ру се испѐче със са̀ч пу̀ече, пък дру̀го о̀пет тѐсто, па дру̀г'е каймà̀к, па трѐти, до̀рде су напра̀ви ѐто велѝко.* Рах. Примерите от диалектите в Кукъска Гора и Призренско показват, че е възможно изговорът *у* да е следствие от вътрешни развойни тенденции по пътя на преход *ъ*, $ъ_2$ > *о* с последваща прелабиализация (Антонова / Antonova 2016). На подобно заключение навежда и фактът, че изговорът *ъ* или *у* е различен в едни и същи думи в близките селища в Кукъска Гора – напр. в с. Борйе в думата *зъб* е отбелязан изговор *у*: *Чѐсти зу̀бе да му бѝдат*. Но и тук се срещат редица примери с изговор *ъ* на мястото на ѫ: *къ̀пина, Се къ̀пет за Г'у̀рг'евден; Да те у̀къса; За пу пъ̀т'; стъ̀пала.*

В диалектите е отбелязано и смесване на рефлексите *у* и *е* в думи със стб. гласна ѫ. То се наблюдава например в говора на Драгаш в думата *къ̀деля* – срв.: *Прѐдем на ку̀дел'а*. Реч; *Ку̀дел'а и врѐтено; А̀ о̀вее на к'ѐдел'а, зна̀еш ку̀дел'а? ≠ Со ма̀алка бес к'ѐдела се прѐде о̀на.* Драг. Същият изговор и отбелязан на юг в Корчанско. Тук обаче той би могъл да се свърже с наличието на

рефлекс *ê* на задната носова гласна в Стружко (Антонова / Antonova 2012: 8). При случаите на застъпник *е* в северния дял на областта интересно е да се надникне в един ръкопис от 18 в. от архива на Прищина – арх. № XXVIII/Ф1 – 2124. Това е *Рударски закон* от 1746 г. Той не е споменат между паметниците на народна основа от района на Призренско в цитирания по-горе исторически преглед на П. Ивич. В езика му се срещат редица особености, присъщи на местната разговорна реч. На мястото на задната носова гласна се изписва ѹ: къ дроуге поута; ни єднємь соудо. Интересна особеност е наличието на изписване вѣтрь: да се не брани вѣтрь, ꙁаконь ꙁа вѣтрь. Като се има предвид съдържанието и цялостния смисъл на текста – рударски закон, в който се описват правила, регулиращи работата в места, където се добива руда, има основание да се допусне, че тук думата вѣтрь се свързва по значение с наречието *вътре.* Срв. стб. ѫтрь нареч. вътре; ѫтрьиь прил. вътрешен; ѫтрыѫдоу нареч. вътре, отвътре; ѫтрыѫдѫ (Стоянов, Янакиев / Stoyanov, Yanakiev 1976: 241). Наречието *вътре* представлява отклонение от обичайния застъпник на носовата гласна на големи диалектни територии – срв. централната част от Вардарска Македония, непосредствено свързаните с тях централни югозападни а-говори на територията на България, както и съседните им диалекти в Сярско и Драмско – ъ-говори по застъпника на ѫ, отделни диалектни области в Родопите и Тракия (вж. БДА. ОТ. / BDA. OT. 2001: к. № Ф 24). В говора на с. Шищевец се среща дублетен изговор ъ//о: *Чѐшми нѝе нѐ смѐ ѝмал'е нàпреш вонътра во сѐлото*// *Лòжица вòтре да се вòзи (*влачи*); Тѝе пòтки (*клончета, които се слагат на нивите и по портите на Гергьовден*) нѐги стàвеет вонътра, к'е ги нòсет нàдвор; И мàло мàсло вòтре.* В говора на с. Речане е записан и изговор *унѝтре: Унѝтре, врѝче йѐ, ту йе лàдно. А вѝдиш кàко е лàдно унѝтре*. Отклоненията в посока към ъ биха могли да се обяснят във връзка със смесването на рефлексите на стб. гласни ѫ и ъ, което, както вече беше споменато, е широко разпространено в българското езиково землище. В с. Борйе е отбелязан изговор *вътре//внàтре: Во кл'ѝбот вътре, во кàфене; Флѐзите внàтре, не сѐдите нàдвор.* Изписването на ѣ най-вероятно се използва традиционно в паметника от Призренско със звукова стойност *е*. Трябва да имаме предвид обаче и обстоятелството, че, както посочва Л. Милетич, в Мариинското евангелие, и в много други стари паметници, се среща не само є, но и ѣ или ѧ на мястото на ѧ (Милетич / Miletich 1886: 236).

Като извод от наблюдението над рефлексите на задната носова гласна може да се заключи, че в Северна Албания и Южно Косово преобладава типичният за крайните северозападни говори звук *у*, но се среща и общобългарският – ъ, както и общобългарски явления като смесване на рефлексите на носовите гласни. Както вече бе изтъкнато, наличието на застъпник *у* на мястото на стб. задна носова гласна е една от най-важните особености в езика на Мариинското евангелие. Редица изследователи обаче доказват, че замяна ѫ > ѹ се среща и в много други старобългарски паметници – срв. например Фортунатов (КМЕ / KME, Т. 2 1995: 622). Обстойни наблюдения над замяната ѫ > ѹ и ѹ > ѫ в старобългарски прави Б. Велчева (Велчева / Velcheva 1980: 46, 48, 140). Тя установява определени закономерности, свързани с фонетичните особености на гласните и съчетанията от високи (задни) гласни и назални съгласни. Тя, както и Л. Милетич, посочва успоредици на явлението в особеностите на говорите в Дебърско. Според нея вероятно в някои български говори се е пазило до късно съчетанието от висока гласна и назална съгласна. Това е създавало възможност за пряк развой *иŋ* > *иw* (ѹ). Явлението ѫ > ѹ, ѹ > ѫ (*ŋ – w; w – ŋ*) е асимилационно и представлява деконсонантизацията на *ŋ* и промяна на *иŋ* > *w*. То се среща при редица думи в различни старобългарски паметници (Мирчев / Mirchev 1978: 117–118). Така, когато се разглежда характерният за крайните северозападни български говори рефлекс на стб. ѫ > *у*, трябва да се има предвид, че той не е изолирана практика в старобългарската книжнина. Твърдението, че този рефлекс се е появил в българския краен северозапад под влияние на съседните сръбски диалекти, се поддържа от Б. Цонев. Той го определя като чужд за българския език, свойствен за косовско-моравските говори, и дори не го включва в класификацията на българските диалекти по изговор на голямата носовка (Цонев / Tsonev 1984, Т. I: 408 – 419; Т. II: 382 – 384). Според редица учени положението със замяната на ѫ > ѹ в старобългарските паметници, в това число и в Мариинското евангелие, е сходно с това в крайните северозападни и съседните крайни югозападни говори.

Тъй като рефлексите на задната носова и задната ерова гласна се свързват в своето развитие в българския език, тук трябва да посочим и особеностите на еровите застъпници в говорите в

Южно Косово и Северна Албания. При тях най-често се наблюдава вариантен изговор – срв.: в предлози и представки преобладава вариант ъ, но се среща и *о//у: Със лъжѝца мàлу гу исчѝпиш, пòсле ас мàслу гу избѝркаш, трахàна сму и кàзвали прѐй, трахàна; ѐно кòру се испѐче със сàч; Сàмо със каймàк// пѐнцере сус òне хартѝе смо стàвиле.* Рах. Същата особеност се наблюдава в наставки и в словоформи с вмъкнат ъ*: òн йе рѐкъл//Си мòгол да се лѐчиш сѝде, куде òчеш; Бѝло за желѝдок; За желѝдок, за свѐ што òчеш; Прѐй пѐдесет гòдде, шѐсдесет, сàд да сум би нàшол у джумàйе.* Рах.; *чѐтвърток*, но *пòнедел'ак, ѝторак, пѐтак; йа бѐше мòмък//бѐше тòгай мòмак*. Реч.; *лѐса ас прѝче; нѝкакъф бòлес; въстървак; чѝст вàздух; плòча се пѝза; вàшта вòйска остàнала во Зàтрич.* Рах. В говора на с. Шищевец са отбелязани редица случаи на изясняване ъ > *о* в наставки: *дòберок, пѐток, пòйадок* (закуска), *полѐсок* (ограда от преплетени пръти)*; рѐток* (рядък), *скàчок* (скакалец), *чѐтворток.* Шищ. Изясняването на заден ер в *о* се среща и в представки: *К'е се сòберат дѐца и вѝкает дрѝгари; А̀, сòсем мàло, сàмо за къснете;сòбрала, сòвне* (съмне). Той се среща и в предлозите *во, со: во пòдрум, во сàба, во сѐлото; со зор, сос пари* и др.: *И во сàба* (сутринта), *во шѐс к'е стàнет; Тòйа гàздата* (чорбаджията) *штò му йе ѝма и бàвча, во събота, во нѐдел'а излѝзае во кампàнийа; Да се чѝди, тòлко со кѝрийа, шо трàжи сос пàри; Со зòр излѐзле вѐк'е; На грàница со Фрàнца, со Мòнако.* Изясняване ъ > *о* е отбелязано и в предлога *кроз* – 'през': *Крос пенцѐре; Кроз нѝ; От Шѝма крос Врàниште*. В говора на с. Речане у отделни информатори е отбелязан изговор *уз* на предлога из 'от': *Чòрба уз крòмпир*. Същите фонетични облици се срещат и в Рударския закон от Призренско, наред с изписването на застъпник *о* на ѫ: Ако не би разлогь оучинили; има скъмь оуз работа.

В езика на Мариинското евангелие Л. Милетич посочва наличието на изясняването на еровите гласни – съответно ъ > *о*, ь > *е*, което е характерно за българските диалекти, при отсъствието на съвпадение на двете ерови гласни в *а*, характерно за сръбски език – срв. отець, сотникъ. Според него в езика на паметника неизяснените ерове се смесват – срв. тьмъно, тъма, но изяснените се проявяват на своите етимологични места, което още веднъж доказва, че ръкописът отразява живата народна реч, най-вероятно от областта на Македония, с която диалектите в Призренско и Гора са непосредствено свързани (Милетич / Miletich 1886: 241, 242).

В съвременните говори на мястото на предната ерова гласна в изследвания район също често се наблюдава вариантен изговор. Тя се изяснява в *е*, но се среща и изговор *а//ъ* – срв.: *ден//дан*, порядко *дън: Дòбър дѐн. А сте дòбре, свѝ?* ГЛюб.; *Трѝ дѐна.* Рах.*; На дѐн съм плѐла по пѐт джѐмпери*. Драг.; *Дѐнеска е нѐрадни дѐн.* Реч. ≠ *Дàнас, сѝноч; Дòбър дàн; Гòлем дън*. Реч.; *Па че вървиме полàко.* ГЛюб. Рефлекс *е* е отбелязан най-често в наставки, където се откриват и вариантни облици с *и, а,* ъ: *К'е гу стàвиш мàлу на òг'ен* (стб. огнь) ГЛюб.; *Сѝво дърво к'е клàй во òг'ен; Пàли се òг'ин во тàйа държава.* Шищ. ≠ *Смо клàли òган и смо чѝтили.* Реч.; *Га му спàли гòре у планѝну, па би запàлили агàнь, знàш?* (срв. БДА. ОТ. / BDA. OT. 2001: к. № 18); *А̀, бòлен, бòлен, от вѐчера, кафàна*. Реч.; *Нѐ, òче да ти кàже, да йе сѝн болѐстен.* ГЛюб.; *отѐц//отъц: Отѐц от бàби овòму; òтец и мàйка* Рах. ≠ *Йа знàм, пàмтим мòй отъц стàри кат е òдиф, бѝф е нѐкойе врѐме бѝгарска.* Рах.; *бòлгар пѝсец; òн се родѝ на дàн от брàта; пàс чѝва; ка су хтѐли òтъц и мàти.* Рах.; *Че спѝра – ѝч мъгайец не дàйе*. Реч.; *крѝшец* (градушка) ДЛюб. В говора на с. Раховец, Призренско рефлексът *е* личи и в местното име, което и на албански се изписва *Rahovec*, а само на сръбски *Orahovac* (Антонова / Antonova 2018a: 59–60).

Така от прегледа на рефлексите на задната носова, на задната и предната ерова гласна може да се направи изводът, че славянските диалекти в Северна Албания и в Южно Косово се свързват с диалектния континуум на българския език и с писмената традиция, отразена в старобългарските паметници. Примерите от по-късни паметници доказват приемствеността в езиковите развойни тенденции и факта, че те не са резултат от чуждо влияние. Това личи и от съпоставката на диалектните явления в района с картите на Българския диалектен атлас (срв. БДА. ОТ. / BDA. OT. 2001: к. № Ф 1 – Ф 8; Ф 11– Ф 17; Ф 21 – Ф 24). Приведеният в статията диалектен материал внася някои допълнения и уточнения за разпространението на различните рефлекси в разглеждания район, които обаче не нарушават общата картина за наследниците на носовките и еровете, отразена в Обобщаващия том на БДА.

Съкращения:

Бор. – Борйе
ГЛюб. – Горно Любине
ДЛюб. – Долно Любине
Драг. – Драгаш
Мущ. – Мущиково
Рах. – Раховец
Шищ. – Шищевец
Реч. – Речане

Цитирана литература / References

Антонова 2018а: Антонова-Василева, А. Към въпроса за актуалните западни граници на българския език – българските говори в Косово. – В: *Общество. Думи. Съзнание. Юбилеен сборник в чест на езиковедите Ангел Пачев, Иван Касабов и Максим Стаменов*. София: Изд. на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 59 – 69. (Antonova 2018a: Antonova-Vasileva, A. Kam vaprosa za aktualnite zapadni granitsi na balgarskiya ezik – balgarskite govori v Kosovo. – In*: Obshtestvo. Dumi. Saznanie. Yubileen sbornik v chest na ezikovedite Angel Pachev, Ivan Kasabov i Maksim Stamenov*. Sofia: Izd. na BAN „Prof. Marin Drinov“, pp. 59 – 69).

Антонова 2018б: Антонова-Василева, Л. Запазването на българските говори в Косово – перспективи и проблеми. – В: *Езиков свят. Orbis linguarum*. 16, 2018, Югозападен университет „Неофит Рилски“, Благоевград, с. 54 – 64. (Antonova 2018b: Antonova-Vasileva, L. Zapazvaneto na balgarskite govori v Kosovo – perspektivi i problemi. – In: *Ezikov svyat. Orbis linguarum*. 16, 2018, Yugozapaden universitet “Neofit Rilski”, Blagoevgrad, pp. 54 – 64).

Антонова 2016: Антонова-Василева, Л. *Диалектната система на с. Шищевец, Кукъска Гора – един говор на границите на българската граматика*. София: Мокайка. (Antonova 2016: Antonova-Vasileva, L. *Dialektnata sistema na s. Shishtevets, Kukaska Gora – edin govor na granitsite na balgarskata gramatika*. Sofia: Mokayka.)

Антонова 2014: Антонова-Василева, Л. Фонетичната система на говора на с. Шищевец, Кукъска Гòра, Република Албания. – В: *Известия на Института за български език „Проф. Л. Андрейчин”*, кн. XXVII, с. 76 – 112. (Antonova 2014: Antonova-Vasileva, L. Fonetichnata sistema na govora na s. Shishtevets, Kukaska Gòra, Republika Albania. – In: *Izvestia na Instituta za balgarski ezik „Prof. L. Andreychin”*, kn. XXVII, pp. 76 – 112.).

Антонова 2012: Антонова-Василева, Л. Палатализацията в славянските диалекти – по данни от съвременни теренни материали за българските говори в Албания. – В: *Gwary dziś. 6. Aktualne problemy dialektologii słowiańskiej*. Prace Komisji Dialektologicznej przy Międzynarodowym Komitecie Slawisttow. Poznan, с. 87 – 96. (Antonova 2012: Antonova-Vasileva, L. Palatalizatsiyata v slavyanskite dialekti – po danni ot savremenni terenni materiali za balgarskite govori v Albania. – In: *Gwary dziś. 6. Aktualne problemy dialektologii słowiańskiej*. Prace Komisji Dialektologicznej przy Międzynarodowym Komitecie Slawisttow. Poznan, pp. 87 – 96.)

БДА. ОТ. 2001: *Български диалектен атлас. Обобщаващ том. Ч. I – III. Фонетика. Акцентология. Лексика*. Колектив. София: КК „Труд”. (BDA. OT. 2001: *Balgarski dialekten atlas. Obobshtavasht tom. Ch. I – III. Fonetika. Aktsentologiya. Leksika*. Kolektiv. Sofia: KK „Trud”.)

БЕР: *Български етимологичен речник*. Т. I, 1971; Т. II. 1986. София: Изд. на БАН. (BER: *Balgarski etimologichen rechnik*. T. I, 1971; T. II. 1986. Sofia: Izd. na BAN.)

Велчева 1980: Велчева, Б. *Праславянски и старобългарски фонологически изменения*. София: Изд. на БАН. (Velcheva 1980: Velcheva, B. *Praslavyanski i starobalgarski fonologicheski izmeneniya*. Sofia: Izd. na BAN.)

Иванов 1970: Иванов, Й. Н. Лабиализация на о в ʸо в някои западнорупски говори. – В: *Български език*, кн. 2 – 3, с. 200 – 204. (Ivanov 1970: Ivanov, Y. N. Labializatsia na o v uo v nyakoi zapadnorupski govori. – In: *Balgarski ezik*, kn. 2 – 3, pp. 200 – 204.)

Ивич 2014: Ивић, П. *Целокупна дела. VIII. Преглед историје српског језика*. Прередио Александар Младеновић. Сремски Карловци. Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића. (Ivich 2014: Ivić, P. *Tselokupna dela. VIII. Pregled istorije srpskog jezika*. Preredio Aleksandar Mladenović. Sremski Karlovtsi. Novi Sad: Izdavachka knizharnitsa Zorana Stojanovića.)

КМЕ 1995: *Кирило-Методиевска енциклопедия*. Том II, София: УИ „Св. Климент Охридски“. (KME 1995: *Kirilo-Metodievska entsiklopedia*. Tom II, Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”.)

Милетич 1886: Милетич, Л. Особености на езика в Марийнския паметник. Езикословна научна студия. – В: *Периодическо списание*, 19 – 20, с. 219 – 252. (Miletich 1886: Miletich, L. Osobenosti na ezika v Mariynskiya pametnik. Ezikoslovna nauchna studiya. – In: *Periodichesko spisanie*, 19 – 20, pp. 219 – 252.)

Мирчев 1978: Мирчев, К. Историческа граматика на българския език. София: Наука и изкуство. (Mirchev 1978: Mirchev, K. Istoricheska gramatika na balgarskiya ezik. Sofia: Nauka i izkustvo.)

Стоянов, Янакиев 1976: Стоянов, Ст., М. Янакиев. *Старобългарски език. Текстове и речник*. София: Наука и изкуство. (Stoyanov, Yanakiev 1976: Stoyanov, St., M. Yanakiev. *Starobalgarski ezik. Tekstove i rechnik*. Sofia: Nauka i izkustvo.)

Цонев 1984: Цонев, Б. *История на българския език*. Т. 1 и Т. 2, София: Наука и изкуство. (Фототипно издание от изданието от 1940). (Tsonev 1984: Tsonev, B. *Istoria na balgarskia ezik*. T. 1 i T. 2, Sofia: Nauka i izkustvo. (Fototipno izdanie ot izdanieto ot 1940.)

Ягич 1883: Ягич, В. *Мариинское четвероевангелие. Памятник глаголической письменности с примечаниями и приложениями*. Санкт Петербург (Quattuor evangeliorum versionis palaeosloveninicae. Berolini.). (Фототипно издание Graz, 1960). (Yagich 1883: Yagich, V. *Mariinskoe chetveroevangelie. Pamiatnik glagolicheskoĭ pis'menosti s primechaniiami i prilozheniiami*. Sankt Peterburg (Quattuor evangeliorum versionis palaeosloveninicae. Berolini.). (Fototipno izdanie Graz, 1960.)

SPECIFIC PARALLELS BETWEEN THE LANGUAGE OF THE CODEX MARIANUS AND THE BULGARIAN DIALECTS IN SOUTHERN KOSOVO – NORTHERN ALBANIA

Luchia Antonova-Vasileva
Institute for Bulgarian Language Prof. Lyubomir Andreychin – BAS

luch_antonova@abv.bg

Abstract: The paper studies the main specific features of the Bulgarian dialects in Northern Albania and Southern Kosovo in relation to the linguistic features of the Codex Marianus – a Glagolitic manuscript for whose origin different hypotheses have been proposed. Evidence that these dialects belong to the Bulgarian language continuum is presented. The author points out that the typical reflex of the nasal vowel spread across this dialect area and observed in the manuscript is found across vast areas of the Bulgarian linguistic territory, as well as in various Old Bulgarian monuments. For this reason, the reflex of *ѫ* as *у* should be considered a domestic dialectal phenomenon. A number of phenomena typical for the Bulgarian dialects are also discussed with respect to the reflexes of the back and the front *er* vowel.

Keywords: *historical dialectology, Bulgarian dialects, dialectal division, phonetics*

Luchia Antonova-Vasileva
Institute for Bulgarian Language
52 Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
Sofia 1113
Bulgaria

ХРИСТИЯНСКАТА ЛЕКСИКА НА СЛАВЯНСКИЯ ЮГ МЕЖДУ ПРАВОСЛАВИЕ И КАТОЛИЦИЗЪМ: ЛЕКСЕМАТА РѦДОВЬНИКЪ[1]

Магдалена Абаджиева[а], Марияна Цибранска-Костова[б]
Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ – БАН[а,б]

mabadzhieva@abv.bg[а], tzibran@abv.bg[б]

Резюме: Статията разглежда няколко редки названия за свещеник рѧдьць, рѧдьникъ, рѧдовьникъ, редомьникъ от най-ранния период на старобългарския книжовен език до книжнината на българите католици през XVIII в. Литургическата терминология е една от най-престижните области на Кирило-Методиевата писмена традиция през вековете. Тя е книжовноисторическо, социално, етнокултурно явление. Основната цел е да се покаже приемствеността в тази сфера, както специфичните вътрешно- и външноезикови закономерности, които обуславят ареалните особености в семантичното поле на религиозните термини.

Ключови думи: *историческа лексикология, християнска терминология, старобългарски, български католици*

С утвърждаването на християнството като официална религия в българското общество през 864 – 870 г. взаимовръзката между *религия – общество – култура – език* се задълбочава. Това води до коренна промяна в политическото и културното развитие на средновековна България като част от Югоизточна Европа. Българската средновековна култура започва да се подчинява на основната закономерност на културата на Средновековието: нейното своеобразие от категории, стилове и жанрове може да се разглежда като затворена семиотична система, разбираема само с помощта на „великия код“ – Библията. Доминиращата роля на Църквата в живота на индивида и общността през Средновековието обуславя съществуването на силно развит пласт лексика в старобългарския книжовен език, свързан с култово-религиозната сфера и различни аспекти на църковния живот. Той се изгражда по няколко основни начина. На първо място, по пътя на книжовната рецепция на гръцки и по-рядко на латински образци на текстове, които се подлагат на превод. На второ място, по пътя на ареално-географските етнокултурни взаимодействия и живите междуезикови контакти още преди християнизацията на славянските народности на Балканите, а впоследствие в контактните зони на християнството, където си дават среща западни и източни влияния и се натрупват ареални особености. Трети и най-значим пласт е собствената славянска терминология. Християнската терминологична лексика съответства на тези процеси. Тя е богата в семантично и етимологично отношение. Включва както домашен словен материал, който се натоварва с терминологични функции, така заемки и чуждици, основно гърцизми, латинизми, стари германизми, хебраизми (Давидов / Davidov 1996: 68 – 71; Добрев / Dobrev 1985; Пенкова / Penkova 1985, 1995а, 1995б). Още от зората на славистиката тези лексеми са се превърнали в диагностичен признак за определяне на така наречените езикови редакции на старобългарския книжовен език и за произхода на текстовете, които ги съдържат. (Тотоманова / Totomanova 1985). За пример могат да се посочат Виенските листи, хърватски литургически паметник от XII в., в който названия за причастието са: въсѫдъ < от старовисоконемското (старобаварското) wizzôd; комъканиѥ < от балканския латински communion; оплатъ < от латински oplāta, а към тях се добавя славянският еквивалент крашьньцѥ ‘нафората, хляба от причастието’ (Jagič 1890; Hauptová 2005). Подобно смесване се наблюдава в редица ранни паметници на славянската писменост, още в Киевските глаголически листове от IX

[1] Тази публикация е в резултат на изпълнение на Националната научна програма „Млади учени и постдокторанти“ на Министерството на образованието и науката на Република България.

– X в. – преводен римски литургически образец, отразил паралелното гръцко и латинско влияние в богослужебния ритуал (Mohlberg 1928; Станков / Stankov 2016: 53 – 59). В първия преводен Номоканон на св. Методий (около 883 г.), възникнал по време на неговата архиепископска дейност в Моравия и Панония, също съжителстват редица гърцизми, заети от гръцкия оригинал за превода (анагностъ ‘четец в църквата’; екдикъ ‘посредник, защитник, ходатай’; идололатриꙗ ‘идолослужение’; мардоурии ‘храм, посветен на мъченик’ и много други), но и латинизми, като венефикиꙗ ‘дар, награда, възнаграждение’; мьша ‘меса, служба, литургия’, в съчетанието мьшѫ творити; олътарь, поганъ, поганьск□и; някои словообразователни и фонетично-правописни варианти, като крижьма небесьскаꙗ вместо хризма небесьнаꙗ ‘хризма, миропомазване’, и т.н. Забележителна е приемствеността при тази чужда по произход терминология. Така например споменатите лексеми от Методиевия превод на Номоканона са присъщи на неоцелелия преводен архетип на глаголица, но практически се извличат или реконструират от единствените му известни два по-късни кирилски преписа, датирани едва от XIII – XIV и XVI в. (Vašica, Haderka 1971; Цибранска-Костова / Tsibranska-Kostova 2000).

Проблемът как терминологично да се назовават регионалните фонетически, граматически и лексикални варианти от западнославянския ареал, както разпространените тук германизми и латинизми, проникнали в лексикалната система на старобългарския книжовен език, не е категорично решен (Станков / Stankov 2016: 59 – 66). Тъй като много често те са засвидетелствани в източници, свързани с или отнесени хронологически към великоморавската мисия на светите братя Кирил и Методий сред западното славянство, т.е. към моравско-панонския етап на старобългарската писмена традиция, ги наричат *моравизми*. Остава спорно обаче дали този термин може да се отнесе към пласт лексеми, разпространени в граничните зони на Западен Илирик, които днес са на територията на Хърватска и частично на Словения. Общото понятие *моравизми* понякога не се съгласува с езиковите разлики между западните и южните славяни в исторически аспект и традиционното деление на праславянските диалекти на западни, източни и южни. Правени са опити да се наложи терминът *панонизъм,* отнесен към част от моравизмите, за да отбележи тази разлика (Максимович / Maksimovich 2006, 2007). Той е незадоволителен, тъй като притежава само регионално-пространствена характеристика, докато по езикови белези редица панонизми всъщност са южнославянизми, а това ги прави присъщи и на българската езикова среда. Българският език в своя исторически развой винаги е имал преки, а не опосредствани връзки с панонския и хърватския говорен ареал.

Литургическата терминология остава една от най-престижните области на Кирило-Методиевата писмена традиция през вековете. Тя е книжовноисторическо, социално, етнокултурно явление. Произходът на една дума за дадено понятие, търсенето на еквиваленти в различните езици на християнството и юдаизма, семантичните реализации са неизбежен приоритет във филологическия подход към темата.

За назоваване на църковния служител по-общо и на свещеника, който има най-пряка връзка с паството, в ранната славянска книжнина са засвидетелствани разнообразни номинанти и съчетания с различен произход: божии рабъ, доуховьникъ, жьрьць, законьникъ, иерѣи, клирикъ, левъгнтъ, молитвьникъ, мольбьникъ прнуьтьникъ, попъ, презвутерь, свѧтитель, свѧщеникъ, чиститель, црькъвьникъ и др. (Miklosich 1876: 12 – 14). В следващите редове ще разгледаме присъствието на рѧдьць, рѧдьникъ, рѧдовьникъ, редомьникъ в дълъг текстов континуум от най-ранната епоха на старобългарската писмена традиция до книжнината на българите католици през XVIII век.

Класическите старобългарски паметници документират мотивиращия апелатив от праслав. -ŭ- основа рѧдъ ‘сан, чин’, гр. κλῆρος, τάξις (СтбР / StbR 2009: 632 – 633), но липсват производни имена на лица. Една от най-ранните изворови референции за агентивно название се намира в Устюжката кормчая – пергаментен юридически сборник от края на XIII – началото на XIV в. с руски произход, но доказано възпроизвеждащ южнославянски образец. Паметникът постъпва в Румянцевския музей през 1825 г. (оттук идва и другото му название Румянцевска Кормчая) и днес се съхранява в Румянцевската сбирка на Руската държавна библиотека в Москва под сигнатура № 230 (Срезневский / Sreznevskiĭ 1897: 113 – 135; Сводный каталог / Svodnyĭ katalog 1984: 364 – 367; Maksimovič 1998). Ръкописът е забележителен преди всичко с факта, че документира най-архаичните преписи от Методиевия превод на Номоканона и смятаната също за Методиев превод

юридическа компилация Закон за съдене на хората. Има обаче всички основания да се твърди, че други текстови единици в състава на Устюжката кормчая също са били преведени още в зората на славянската писменост, може би като конвой на Методиевите преводи. Към тях спада Сказанието за светите вселенски събори (Maksimovič 1998: 478). Текстът без съмнение е преведен от гръцки, където е познат в различни редакции. В Устюжката кормчая това изложение е изписано двукратно с текстови и лексикални различия. Първият вариант е поместен на л. 2а – 3а и говори само за шест вселенски събора, а вторият непосредствено след него на л. 3б – 6б включва и Седмия събор (Втори никейски от 786 – 787 г.). Първата текстова единица съдържа лексеми, приети в славистиката за изразители на кирилометодиевската норма: неопределителното местоимение етеръ, папежь, сънькмъ вм. съборъ, крьстиꙗньскъ (по-архаичното написание, към което преславските книжовници добавят заетите от гръцки варианти с начално χρн-), съчетанието праваꙗ вѣра; непреведени остават гърцизмите власфимисати ‘богохулствам’ и производното власфимиꙗ ‘богохулство’, прилагателното католикии ‘съборен’ и др.

Една от най-забележителните особености на тази първа версия от хронописа на светите вселенски събори е лексемата рѧдьць с пояснителна глоса към изложението на Халкидонския, четвъртия вселенски събор (451 г.): въ ѡбразъ хотѧщихмъ ѡбращати сѧ въ разоумъ истин҃ ѿ жидовьствиꙗ ли ѿ всѧкого еретичьства. симь аще соуть еп҃пи ли рѧдьци сирѣчь сщ҃ници или простии (2б). Следователно рѧдьць назовава свещеник. В основни лексикографски справочници по палеославистика конкретната употреба от Устюжката кормчая липсва. В най-модерната електронна платформа Cyrillomethodiana за търсене на лексикална информация от корпус с над 160 единици също липсват всякакви данни. Ако се обърнем към класическото изследване от 1876 г. на Фр. Миклошич, ще открием следните две производни с техните чуждоезични съответствия: рѧдьникъ, ἀξιωματικός ‘почетен, уважаван, високопоставен’ (LS 1996: 172) и рѧдьникъ ‘людин, т.е. мирянин, обикновен, светски човек’, т.е. две противоположни значения, развити на принципа на енантиосемията; рѧдовьникъ, clericus ‘клирик, лице от клира, духовник’ (Miklosich 1876: 14). В своя палеославистичен речник Миклошич отново разграничава: рѧдьникъ само в значение на мирски, светски човек и рѧдовьникъ, clericus, според глаголически източник (Mikl. 1977: 813 – 814). В Старославянския речник на Чешката академия е налице само рѧдовьникъ, clericus, с референция към хърватски глаголически мисал от XIV в., свързан с кирилометодиевската традиция (SJS 1982, 35: 665; в други лексикографски източници Срезн. / Srezn. 1904, 3: 235 – 236 рѧдьць ‘посланик, свидетел при подписване на договор, сановник’, но липсва посочената употреба и значение; същото в СРЯ/SRYa 1997, 22: 285 във формата *рядец;* от СДЯ/SDYa 2013, 10: 540–542 заслужава да се отбележат употребите на рѧдьникъ ‘прост човек, не с благороден произход’, както значението ‘длъжностно лице във Византия, което събира налози’, а за рѧдьць отново ‘свидетел при сделки, сановник, служител’, ταξιώτης (LS 1996: 1756), ἐκλήπτωρ (LS 1996: 512). В някои славянски езици съвременните материални наследници на тази лексема са свързани с монашеството. Днес се употребяват: *rád* ‘монашески орден’, *rádový* ‘монашески ’, *rádová sestra* ‘монахиня’ в словашки; *rêd* ‘монашески орден’, *rèdōвник, rèdōвница* ‘монах, член на монашески орден; монахиня’, *редовни́ство* ‘монасите от един орден’ в сърбо-хърватски, но в сръбски би могло да е влияние на католическата хърватска традиция; подобно според Миклошич в унгарски и хърватски redovnik, Kloster-geistlicher (Miklosich 1876: 14). В съвременния полски и чешки обаче днес названията за монах са mnich, zakonnik. Остава открит въпросът дали в съвременното значение, свързано с монашеството, има директен семантичен развой от *rędъ, или се касае за калка от лат. ordo. Изводът от контекста в Устюжката кормчая обаче недвусмислено поставя лексемата рѧдьць сред архаичните лексеми, които назовават църковен служител, свещеник, и я свързват с много ранен етап от развоя на първия писмен език на славянството. Едва ли тя е наслоение от руските преписвачи на кодекса, защото е глосиран, а не глосиращ термин. Следователно в архетипния старинен превод там е стояло название, което свързва корена рѧд- с агентивно название за църковна степен. Самата лексема би могла да се третира като архаична, тъй като е първично суфиксално образувание от рѧдъ в едно от основните му значения ‘положение, звание, степен, чин, сан’ и наставка -ьць за лица, подобно в производното прилагателно рѧдьнъ ‘правилен, законен’. Рѧдьць в посоченото значение остава оказионализъм и се конкурира с по-продуктивната форма рѧдовьникъ, която също произлиза от рѧдъ с различна суфиксация: рѧдъвьникъ и рѧдъвънъ (който се отнася до сана, степента, положението). Също толкова забележително е присъствието

на ꙗѧдьць в рано преведен от гръцки догматико-юридически текст. Славянската преводна традиция се запознава с историята на Седемте вселенски събора много рано, в зората на първите преводи от гръцки в епохата на Първото българско царство. Варианти на Сказанието за съборите се разпространяват в такива емблематични паметници, каквито са Симеоновият изборник от 1073 г. и Ефремовската кормчая – запазеното материално свидетелство за преславския превод на Синтагмата в 14 титула в нейната Фотиева редакция без тълкования. Следи от лексемата обаче в тях няма.

От богатите материални наследници из цялата българска диалектна територия семантично развитие от ręd- в значение на църковно-религиозен термин се откриват само в следните две производни: *редо̀вник* ‘принос, помен, жертва за покойник’ и *рѐдова неделя* ‘диалектно название на третата неделя преди Великия пост или на втората преди Сирни Заговезни’ (БЕР / BER 2012, 6: 200 – 205).

Съвсем закономерно лексемата *редовник* се появява в книжнината на българите католици, която възниква по нашите земи по времето на Контрареформацията и като пряко следствие от Тридентския събор, проведен в периода 1545 – 1563 г., чиято цел е, от една страна, да възроди силата на римокатолическата църква след разрушителните удари на Реформацията и да се противопостави на засилващото се протестантство, а от друга – да разшири влиянието на Рим, завладявайки идеологически нови територии (Радонић / Radonich 1950 : 5), включително и на Балканите. Принадлежността на тези книжовни образци към римокатолическия конфесионален модел обяснява както доминиращото използване на латиницата в периода XVII – XVIII в., така и употребата на някои лексеми, утвърждаващи тази принадлежност. Една от тях е именно *редовник*, а значението, което католическите книжовници влагат в употребата на тази лексема, както и примери за това, ще бъдат представени по-подробно в следващите редове.

Проникването на думата *редовник* в книжнината на българите католици се обяснява с илирийското книжовно влияние и се определя като хърватизъм (Абаджиева / Abadzhieva 2014a : 153) [от хрв. *redovnik* > този, който принадлежи към католически църковен орден и живее в манастир; калугер; монах (RHE); Редовьници римьске вѥре или вѥре босанске (РИКСС). П. Скок извежда значението от общославянския корен *ред-* (ERHSJ)]. В съвременния хърватски език *редовник* се използва най-вече за католически духовник, дал обет да води аскетичен начин на живот, докато при употребата на *монах* се поставя акцент върху православната принадлежност.

Дали разглежданата лексема прониква в езика на българите католици директно от хърватския език или посредством илирийския книжовен модел е въпрос, който изисква допълнително проучване. Тук ще се ограничим само да споменем, че в епохата на Контрареформацията под „илирийски език“ се разбира предимно славянски език, а самото прилагателно „илирийски“ се използва и за определяне на славяните като народ (Iovine 1984: 102). В този период усвояването на говоримите езици на народите, в които се води активната католическа дейност, е било от ключово значение за успеха на мисиите. Със сигурност са правени опити за създаването на единен южнославянски език, който да улеснява контактите между отделните народи на Балканите и да спомага за утвърждаването на католицизма сред тях (Грицкат / Gritskat 1985: 41). Н. Иванова пише, че понятието „илирийски език“ включва „извънредно голямо разнообразие от конкретни езикови реализации“, но след това уточнява, че в хърватската практика се обособяват два основни модела (Иванова / Ivanova 1984: 38).

В своята монография, посветена на литературното дело на българите католици от XVII и XVIII в., Мариола Валчак-Миколайчакова говори за хърватски заемки, като обяснява това езиково влияние с босненската францисканска мисия в българските земи, осъществена през XVII в., както и с културното влияние на Дубровник върху католическата част от българското население, най-вече върху бившите павликяни, приели католицизма (Walczak-Mikołajczakowa 2004: 112). Л. Милетич също пише за хърватизми. Той пръв поставя въпроса за влиянието на хърватския език върху книжнината на българите католици, като разглежда някои текстове, включени в сборник на Павел Дуванлията от 1775 г. (Милетич / Miletich 1903: 231), чието местонахождение днес е неизвестно. Милетич обяснява това езиково влияние с хърватските образци, от които българският книжовник превежда включените от него в ръкописа черковни песни, но след това уточнява, че не бива винаги да се прави заключението, че при наличие на хърватизми източникът е хърватски (Милетич / Miletich 1903: 235). Примерите са съвсем малко и са представени като общо езиково

влияние, не единствено като чисто лексикално (Милетич / Miletich 1903: 233 – 234; 244 – 245). Сред тях са: глаголното окончание *-мо* при глаголите в 1 л. мн. ч.; формата на глагола *породи* вместо *роди*; формите на обобщителните местоимения *све* и *свима*; името Исус Христос, изписано като *Issukras* и др. Лексемата *редовник (redovnik)* не е посочена от Милетич, но за сметка на това присъства определена като хърватизъм в изследването на М. В.-Миколайчакова, където е представена в една група заедно с *domin, Issukrast, pocora, pricistene, redovnik, smilova, nebeski, smisli, porodi, otaz, dan, ispazi, talianski* и др. (Walczak-Mikołajczakowa 2004: 112 – 116). Тук ще дадем примери за употребата на тази лексема в произведения на Петър Богдан Бакшев и Петър Ковачев Царски[2].

Петър Богдан Бакшев е един от най-изтъкнатите представители на книжнината на българите католици от XVII в. (Старобългарска литература / Starobalgarska literatura 2003: 359, 360). Очаквано лексемата *редовник* може да бъде срещната в неговите произведения, отпечатани на илирийски език, а като такива се определят следните: „Meditationes S. Bonaventurae, to yest Bogoglivbna razmiscglianya od otaystva odkupglienya coviçanskoga S. Bonaventurae cardinala prenesena v yezik Slovinski, trudom P. O. F. Petra Bogdana Baksichia“ (1638) и „Blagoskroviscte nebesko Marie Divicze Mayke Boxye. Preneseno po G. F. Petru Bogdanu Baksichiu” (1643) (Иванова / Ivanova 1984: 36, 37). За целите на настоящата публикация е ексцерпирано само изданието от 1638 г., където *редовник* се среща веднъж на трета страница и то във формата си за множествено число: „sctit, i zaſtupnik ſvieh *Redovnikov*, à navlaſtito Reda Svetoga Otcza Franceska, za çiyu gliubav, i vami nadenu gnegovo çaſtno ime, i ſinovom gnegovim, (od koih yeſam, i ya yedan nedoſtoyni) velik bi naſtoynik daſe Manaſtir ſagradi [щит и застъпник на всички монаси, най-вече от ордена на свети Франциск, за чиято любов и почитаното тук негово честно име, и за неговите синове (от които аз съм един, един недостоен) великият настойник би желал да се съгради манастир]“. От превода става ясно, че *редовник* се употребява със значение *монах*, в случая принадлежащ към ордена на свети Франциск.

Лексемата *редовник* се употребява общо 9 пъти в ръкопис НБКМ 778 на Петър Ковачев Царски от 1773 г. Тя се среща изписана 4 пъти като *redomnik* с характерната за ръкописа дисимилация при групата вн>мн, 2 пъти като *redovnik* и 3 пъти във формата за множествено число *redovnizi*. Ето примери от текста:

- dorse minaha cetiriset dni u onazi koliba, deto porodi, ta ci utide na Ierusalem sas Sveti Iosefa ; i na pret da ulezat u Cierguata cupiha jedin Cift gurgutke. Illi galabe, cinnki tova’ davaha Siromassite na *Redomnik Boxij* dasi iskupat cedoto (курсив наш – М.А., М.Ц.);
- cetese na kniga, ci tozi Simeone besce *Redomnik Boxij*, i mlogo okumusciam na Evreiskata zakon, i besce Mastor na jedno Medresse, i ucesce mlogo Momzi na Sveta Kniga;
- a toim rece: da idat dase prikaxiat na *Redovnizi* i tia poslusciaha, i traghnaha da idat;
- i colco po’ scoroi cabil, da ticemi prid necoi *Redovnik Boxi* da ispovedame nasciet greh sas pokajeno sarze.

От посочените примери става ясно, че лексемата *редовник* се употребява в ръкопис 778 НБКМ на Петър Ковачев Царски със значение *служител на култа, свещенослужител, левит*, а не единствено като *монах, принадлежащ към католически църковен орден*. Изключително интересна е употребата на лексемата в 25 глава на ръкописа, където, описвайки Тайната вечеря, книжовникът определя самите апостоли като *редовници*. За по-голяма яснота тази част от текста ще бъде представена както в оригинал, така и с кирилска транслитерация:

Kato umi Issukras krakata na Apostolete sas tazi rabota iskaza negovoto slagane; sas druga rabota pak, deto stori, iskaza negovata golema milos: i tazi rabota bi daim dade’ negovotosi prisveto telo pod prilika od leb, i negovatasi prisveta krev pod prilika od vino: zere, kato sedna pak na tarpeza sas Apostolete, zadade pris=veto pricistene: ta cise konka toi, i konka i Apostolete, i storighi Redovnizi, i dadeim izin, da moxiat I tia sas one=zi svete dumi, da ubarnat lebat na istinsko messo Is=sukrastovo, i vinoto na istenska krev Issukrastova: kak pravat i siga’ Redovnizi, koga’ pravat sveta Missa. [Като

[2] Цитатите от сборниците на Петър Богдан Бакшев и Петър Ковачев Царски се предават тук с техния оригинален правопис и без нормализация на клитиките.

уми Исукрас краката на Апостолете със тази работа изказа неговото слагане; със друга работа пак, дето стори, изказа неговата голема милос: и тази работа би да им даде неговото си присвето тело под прилика от леб, и неговата си присвета крев под прилика от вино: зере, като седна пак на тарпеза със Апостолете, зададе присвето причистене: та чи се конка той и конка и Апостолете, и стори ги Редовници, и даде им изин[3], да можат и тия сас онези свете думи да убърнат лебат на истинско месо Исукрастово, и виното на истенска крев Исукрастова: как прават и сига Редовници, кога прават света Миса].

Според горепосочения пример от ръкописа на Петър Ковачев Царски още по време на Тайната вечеря апостолите стават *редовници,* т.е. *свещенослужители,* получавайки от самия Исус Христос тайнството *свещенство*, даващо им правото да извършват светите тайнства, в случая – *евхаристия.* Вероятно това значение се свързва и със самото название на свещенството, дадено от Петър Ковачев Царски в самото начало на сборника, където се изброяват всичките седем тайнства: 1°. Krasctenie (кръщение); 2°. Krismanie (миропомазване); 3°. Pricistenie (причастие); 4°.Ispovet (изповед, покаяние); 5°. Sveto maslo (маслосвет); 6°. Red sveti (свещенство, ръкоположение); 7°. Vencillo (брак). Ясно се вижда общият корен и сходството между лексемата *redovnik (редовник)* в значение на *свещенослужител* и словосъчетанието *red sveti (ред свети)*, което се използва за назоваването на тайнството *свещенство.* Тази част от текста поставя важния въпрос за това кога, в кой точно момент апостолите стават свещенослужители – по време на Тайната вечеря или на Петдесетница, когато приемат благодатта от слезлия над тях Дух Свети, и дали конкретният пример от текста говори за типично католическо тълкуване на този въпрос. Това изисква допълнително проучване, което не може да бъде осъществено в рамките на настоящия доклад, затова тук се ограничаваме само с поставянето на проблема чрез конкретния пример от ръкописа на Петър Ковачев Царски. В него освен лексемата *редовник* се среща също и *поп (pop):* Nablixiovasce Paskeleto, kato tamam basc *popovete* i starite Cifutte zbrahase u Vladikata Caifa, i tuka odrediha, kak da ulovat Issukrasta; *popovete* od Cerquata davaha izin dase pravi tozi aliscverisc; Zatova kato ciu', ci behase zbrali basc *popovete*, utide, i recei,: kakomi davate, davi pridam Issukrasta na raze, da pravite od nego, kakovi drago?; Mlogo hora beha izlezli od gradat, netoco od dolniet ret, emi i od golemite bile', sanki od Fariseite i od *popovete*, da vidat Issukrasta raspren na kras i dumahasi jedin drughi: toi utarva' mlozina' od smart, i mlozina izdravi od secakva boles, a siga nimoxi da utarve' sebesi. Видимо е, че лексемата *поп* е натоварена с негативно значение и не може да се твърди, че нейната употреба е синонимна на *редовник.*

През XVII в., през който започва активната дейност за разширяване на католическото влияние, сред българското население преобладават православните. На техния фон общността на българите католици представлява маргинално явление, което се обяснява както с тяхната малочисленост, така и с изолираността им спрямо останалата част от българската общност (Станчев / Stanchev 2011: 196). Въпреки това не може да се каже, че книжнината на българските католици е маргинална спрямо развитието на българския език в разглеждания исторически период. Напротив – ако през XVII в. книжовниците пишат на три езика: латински, италиански и т. нар. илирийски, то през XVIII в. езикът на достигналите до нас образци е народен и се доближава изключително много до този на новобългарските дамаскини (Абаджиева / Abadzhieva 2014б). Примерите в доклада доказват, че лексемата *редовник* се употребява в католическата книжнина както през XVII, така и през XVIII в., въпреки промяната в езиковата ориентация на произведенията, започваща от илирийския книжовен модел и стигаща до установяването на народния говор и на новобългарския книжовен език. Това насочва към извода, че в тези образци присъства лексикален корпус, който остава непроменен и то поради това, че е белег за католическата принадлежност на книжовниците, които си служат с определен лексикален апарат, с който са свикнали и който са възприели по времето на своето обучение в илирийските колежи в Италия. Думата *редовник* е пример за това как една лексема с общославянски корен специализира и стеснява своето значение, превръщайки се в инструмент за установяването на културна идентичност.

---

[3] Изин – от тур. Позволение, разрешение.

Цитирана литература / References

Абаджиева 2014а: Абаджиева, М. Християнската лексика в ръкопис № 778 на католическия книжовник Петър Ковачев Царски. – В: *Име и святост, годишник на асоциация „Онгъл*“, т. 13 (9), с. 148 – 159. (Abadzhieva 2014a: Abadzhieva, M. Hrisiyanskata leksika v rakopis №778 na katolicheskia sveshtenik Petar Kovatchev Tsarski. –In: *Ime i svyatost, godishnik na asotsiatsia „Ongal“,* t. 13 (9), pp.148 – 159.)

Абаджиева 2014б: Абаджиева, М. Книжовен език на народна основа ли е павликянската книжнина от втората половина на XVIII в.? – В: *Palaeobulgarica,* № 4, с. 68 – 79. (Abadzhieva 2014b: Abadzhieva, M. Knizhoven ezik na narodna osnova li e pavlikyanskata knizhnina ot vtorata polovina na XVIII v. –In*: Palaeobulgarica*, № 4, pp. 68 – 79.)

Грицкат 1985: Грицкат, Ирена. Језичка анализа јужнословенских абагара. – В: *Јужнословенски филолог*, XLI, с. 35 – 63. (Gritskat 1985: Gritskat, Irena. Jezička analiza južnoslovenskih abagara. – In: *Južnoslovenski filolog*, XLI, pp. 35 – 63.)

Давидов 1996: Давидов, А. *Старобългарска лексикология*. Велико Търново: УИ. (Davidov1996: Davidov, A. *Starobalgarska leksikologia.* Veliko Turnovo: UI.)

Добрев 1985: Добрев, Ив. Германизми. – В: *Кирило-Методиевска енциклопедия.* Т. 1. София: Издателство на БАН, с. 486 – 487. (Dobrev 1985: Dobrev, Iv. Germanizmi. – In: *Kirilo-Metodievska entsiklopedia* . T. 1. Sofia: Izdatelstvo na BAN, pp. 486 – 487.)

Иванова 1984: Иванова, Н. Илирийският език на южните славяни в българското книжовноезиково развитие през XVII век. – В: *Годишник на СУ. ФСФ*, т. 78/1, кн. 1. Езикознание, София, с. 34 – 93 (Част 1). (Ivanova 1984: Ivanova, N. Iliriiskiat ezik na yuzhnite slaviani v balgarskoto knizhovnoezikovo razvitie prez XVII vek. – In*: Godishnik na SU. FSF*, t. 78/1, kn. 1. Ezikoznanie, , Sofia, pp. 34 – 93 (Chast 1)

Максимович 2006: Максимович, К. Техника ранних славянских переводов с латины (на материале пенитенциала „Заповеди святых отец“). – *Byzantinoslavica*, 64, с. 125 – 152. (Maksimovich 2006: Maksimovich, K. Tekhnika rannikh slavianskikh perevodov s latiny (na materiale penitentsiala „Zapovedi sviatykh otets“). – *Byzantinoslavica*, 64, pp. 125 – 152.)

Максимович 2007: Максимович, К. *Паннонские юридические памятники в древнерусской книжности.* Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. Москва: Институт русского языка. (Maksimovich 2007: Maksimovich, K. *Pannonskie iuridicheskie pamiatniki v drevnerusskoĭ knizhnosti* . Avtoreferat dissertatsii na soiskanie ucheenoĭ stepeni doktora filologicheskikh nauk. Moskva: Institut russkogo iazyka.)

Милетич 1903: Милетич, Л. Нашите павликяни. СбНУНК, 19, с. 1 – 369. (Miletich 1903: Miletich, L. Nashite pavlikyani. SbNUNK, 19, pp. 1 – 369.)

Пенкова 1985: Пенкова, П. Гръцко влияние. – В: *Кирило-Методиевска енциклопедия.* т. 1. София: Издателство на БАН, с. 554 – 562. (Penkova 1985: Penkova, P. Gratsko vliyanie. – In: *Kirilo-Metodievska entsiklopediia*. t. 1. Sofia: Izdatelstvo na BAN, pp. 554 – 562.)

Пенкова 1995а: Пенкова, П. Латинизми. – В: *Кирило-Методиевска енциклопедия.* т. 2. София: УИ, 502 – 504. (Penkova 1995a: Penkova, P. Latinizmi. – In: *Kirilo-Metodievska entsiklopedia*. t. 2. Sofia: UI, pp. 502 – 504.)

Пенкова 1995б: Пенкова, П. Моравизми. – В: *Кирило-Методиевска енциклопедия,* т. 2. София: УИ, с. 719 – 722. (Penkova 1995b: Penkova, P. Moravizmi. – In: *Kirilo-Metodievska entsiklopedia*, t. 2. Sofia: UI, pp. 719 – 722.)

Радонић 1921: Радонић, Ј. *Римокатоличка црква у краљевини срба, хрвата и словенаца. Београд*. (Radonić, J. 1921: Radonić, J. *Rimokatolička crkva u kraljevini srba, hrvata i slovenaca*. Beograd.)

РИКСС – Даничић, Ђ. *Рјечник из књижевних старина српских*. Београд, 1863. (RIKSS – Daničić, Đ. *Rječnik iz književnih starina srpskih*. Beograd, 1863.)

Сводный каталог 1984: *Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР. IX–XIII вв.* Москва: Наука. (Svodnyĭ katalog 1984: *Svodnyĭ katalog slaviano-russkikh rukopisnykh knig, khraniashchikhsia v SSSR*. IX–XIII vv. Moskva: Nauka.)

СДЯ: *Словарь древнерусского языка* (XI–XIV вв.), т. 1 – 11. Москва: РАН, 1988 – 2016. (SDIa: *Slovar' drevnerusskogo iazyka* (XI–XIV vv.), t. 1 –11. Moskva: RAN, 1988 – 2016.)

Срезн.: Срезневский, И. И. *Материалы для словаря древнерусского языка*, т. 1 – 3. Санкт Петербург, 1893 – 1912. (Srezn.: Sreznevskiĭ, I. I. *Materialy dlia slovaria drevnerusskogo iazyka,* t. 1 – 3. Sankt Peterburg, 1893 – 1912.)

Срезневский 1897: Срезневский, И. И. *Обозрение древних русских списков Кормчей книги.* Санкт Петербург: Типография Академии наук. (Sreznevskiĭ 1897: Sreznevskiĭ, I. I. *Obozrenie drevnikh russkikh spiskov Kormcheĭ knigi*. Sankt Peterburg: Tipografiia Akademii nauk.)

СРЯ: *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, т. 1 – 30. Москва, 1975 – 2015. (SRIa: *Slovar' russkogo iazyka XI–XVII vv.*, t. 1 – 30. Moskva, 1975 – 2015.)

Станков 2016: Станков, Р. *Древнеболгарские переводные тексты и проблема лексических моравизмов.* София: УИ. (Stankov 2016: Stankov, R. *Drevnebolgarskie perevodnye teksty i problema leksicheskikh moravizmov.* Sofia: UI.)

Станчев 2011: Станчев, Кр. Литературата на българите-католици: маргинална за Изтока, периферна за Запада, но индикатор за бъдещия модел на българското развитие. – В: *Маргиналното в литературата*. София, с. 192 – 207. (Stanchev 2011: Stanchev, Kr. Literaturata na balgarite-katolitsi: marginalna za Iztoka, periferna za Zapada, no indikator za badeshtiya model na balgarskoto razvitie. – In: *Marginalnoto v literaturata*. Sofia, pp. 192 – 207.)

Старобългарска литература 2003: *Старобългарска литература. Енциклопедичен речник*. Велико Търново: „Абагар". (Starobalgarska literatura 2003: *Starobalgarska literatura. Entsiklopedichen rechnik*. Veliko Tarnovo: "Abagar".)

СтбР: *Старобългарски речник*, т. 1. А–Н. София: Изд. „Валентин Траянов"; т. 2. О–У. София: Изд. „Валентин Траянов". (StbR: *Starobalgarski rechnik*. t.1. A–N. Sofia: Izd. „Valentin Trayanov"; t. 2. O–У. Sofia: Izd. „Valentin Trayanov".)

Тотоманова 1985: Тотоманова, А. Редакции на старобългарския език. – В: *Изследвания по кирилометодиевистика.* София: Наука и изкуство, с. 192 – 203. (Totomanova 1985: Totomanova, A. Redaktsii na starobalgarskia ezik. – In: *Izsledvaniya po kirilometodievistika*. Sofia: Nauka i izkustvo, pp.192 – 203.)

Тотоманова 2015**:** Тотоманова А. Проектът „Информатика, граматика, лексикография" и дигиталната обработка на средновековните славянски текстове. – В: *Сборник доклади и материали от заключителната конференция по проекта „Информатика, граматика, лексикография".* София: Графис, с. 5 – 16. (Totomanova 2015: Totomanova A. Proektat „Informatika, gramatika, leksikografia" i digitalnata obrabotka na srednovekovnite slavyanski tekstove. – In: *Sbornik dokladi i materiali ot zaklyuchitelnata konferentsia po proekta „Informatika, gramatika, leksikografia*". Sofia: Grafis, pp. 5 – 16.)

Цибранска-Костова 2000: Цибранска-Костова, М. *Формиране и развитие на старобългарските лексикални норми в църковноюридическата книжнина*. София: ДИОС. (Tsibranska-Kostova 2000: Tsibranska-Kostova, M. *Formirane i razvitie na starobalgarskite leksikalni normi v tsarkovnoyuridicheskata knizhnina*. Sofia: DIOS).

ERHSJ – Skok, P. Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zagreb, 1971.

Hauptová 2005: Hauptová, Z. Staroslovenské a církevneslovanské termíny pro eucharistii. – *Slavia,* 74, pp. 265 – 270.

Iovine 1984: Iovine, M. S. The „Illyrian Language" and the Language Question among the Southern Slavs in the Seventeenth and Eighteenth Centuries. –In: *Aspects of the Slavic language question*, , vol. 1. New Haven, Conn.: Yale University Press.

Jagič 1890: Jagič, V. *Glagolitica.* Würdigung neuentdeckter Fragmente. Wien: In commission bei F. Tempsky.

LS 1996: *A Greek-English Lexicon*. Compiled by *H. G. Liddell* and *R. Scott***.** Oxford, with revised supplement. Oxford: Clarendon press.

Maksimovič 1998: Maksimovič, K. Aufbau und Quellen des altrussischen Ustjuger Nomokanons. – In: *Forschungen zur Byzantinischen Rechtsgeschichte*, Bd. 22. Fontes Minores 10. Frankfurt am Main: Löwenklau-Gesellschaft, pp. 477 – 508.

Mikl. 1977: Miklosich, F. *Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum*. Emendatum auctum. Reprint. Wien 1862 – 1865. Neudruck der ausgabe. Wien: Scientia-Verlag Aalen.

Miklosich 1876: Miklosich, Fr. Die christliche Terminologie der Slavischen Sprachen: Eine sprachgeschichtliche Untersuchung von Franz Miklosich. – In: *Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.* Philosophisch-Historische Klasse. Bd. 24. Wien.

Mohlberg 1928: Mohlberg, C. Il messale glagolitico di Kiev (sec. IX) ed il suo prototipo romano del sec. VI – VII. – In: *Atti della Pontifica Academia romana di archeologia,* serie III, memorie 2. Roma: Tipografia Polyglotta Vaticana, pp. 207 – 320.

RHE – Rječnik hrvatskoga jezika, Vladimir Anić. Zagreb, 1996.

SJS – *Slovník jazyka staroslovenského*. t.1 – 4. Praha: Československé akademie věd. 1958 – 1997.

Vašica, Haderka 1971: Vašica, J., K. Haderka. Nomokanon. – In: *Magnae Moraviae Fontes Historici. IV. Leges textus iuridici supplementa.* Brno: Universita J. E. Purkyně, pp. 205 – 363.

Walczak-Mikołajczakowa 2004: Walczak-Mikołajczakowa, M. *Piśmiennictwo katolickie w Bułgarii*. Poznań, 2004.

THE CHRISTIAN LEXIS OF THE SLAVIC SOUTH BETWEEN ORTHODOXY AND CATHOLICISM: THE LEXEME *РѧДОВНИКЪ*

Magdalena Abadzhieva[a], Mariyana Tsibranska-Kostova[b]
Institute for Bulgarian Language Prof. Lyubomir Andreychin – BAS[a,b]

mabadzhieva@abv.bg[a], tzibran@abv.bg[a]

Abstract: The paper deals with some rare appellatives for 'priest': *рѧдьць*, *рѧдьникъ*, *рѧдовьникъ*, *редомьникъ* found in literary works covering the time span from the earliest period of the Old Slavonic language to the 18th century literature of Bulgarian catholics. Liturgical terminology was one of the most prestigious spheres of the Cyrillo-Methodian written tradition throughout the centuries. It is a literary, historical, social and ethno-cultural phenomenon. The main goal of the paper is to reveal the continuity in this field, as well as the specific linguistic and extralinguistic regularities which determine the peculiarities in the semantic field of religious terms.

Keywords: *historical lexicology, Christian terminology, Old Slavonic, Bulgarian catholics*

Magdalena Abadzhieva
Institute for Bulgarian Language
52 Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
Sofia 1113
Bulgaria

Mariyana Tsibranska-Kostova
Institute for Bulgarian Language
52 Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
Sofia 1113
Bulgaria

„КНИГА ЗА ПИСМА“ ОТ СТОЯН И ХРИСТО КАРАМИНКОВИ – ОБРАЗЕЦ ЗА ТЪРГОВСКА КОРЕСПОНДЕНЦИЯ ОТ 1850 Г.

Надка Николова
Шуменски университет „Еп. Константин Преславски“
nikolova55@gmail.com

Резюме: В историята на българската печатна епистоларна литература до средата на 19. век са описани две ръководства за писане на писма (т.нар. писмовник). Настоящото изложение е посветено на трето, неизвестно до този момент ръководство – „Книга за писма“, поместено в „Диплография или какъ ся дрьжять търговскы книгы“ (Цариград, 1850) от братя Стоян и Христо Караминкови. Образците за търговски писма се интерпретират откъм съдържателна страна – те могат да се причислят към бизнес кореспонденцията; коментират се встъпителните и завършващите фрази и клишета, както и етикетните фрази и изразите за сътрудничество и любезност.

Ключови думи: *епистоларна литература, писмовник, търговски писма*

0. Епистоларната култура е неделима част от културата на българите през XIX в. както в личния живот, така и в сферата на търговията. Възходът на стопанските отношения особено след публикуването на султанския Хатишериф предполага активно делово общуване между търговци или производители, които се намират в тесни икономически връзки и взаимоотношения. Тяхната професионална интеракция се осъществява най-често чрез кореспонденция, при която се изискват унифицирани образци на деловите писма, познати днес като част от бизнес кореспонденцията. Тази унификация е била особено важна предвид не само на специфичния начин на комуникация в стопанския живот на възраждащата се българска нация, но и с оглед на липсата на специално образование за извършване на търговска дейност.

На българската филологическа наука са известни два печатни писмовника[1] от първата половина на XIX в.: излезлият през 1835 г. в Крагуевац като шеста част на „Славеноболгарское детоводство“ от Неофит Хилендарски Бозвели „Славеноболгарский предручний послателник за наставление на болгарските юноши“ и отпечатаният също през 1835 г. в Букурещ „Писменик общеполезен на секого единороднаго ми болгарина от кой да е чин и возраст“ от Христаки Павлович. Те са представлявали интерес за изследвачите на възрожденската ни епистоларна литература (вж. напр. Дамянова / Damyanova 1995; Лесневская / Lesnevskaya 2019), били са коментирани по-подробно или мимоходом в лингвистични проучвания особено когато са се разисквали различни страни от езиковата дейност и конкретния език на авторите им (вж. напр. Босилков / Bosilkov 1982). Споменавани са били като научен обект от гледна точка на историята на българския речев етикет (Стефанова / Stefanova 1997: 16 – 20). Обобщаващо проучване на възрожденските писмовници от книжовноезикова гледна точка не е правено.

Когато се коментират възрожденските ръководства за писане на писма, каквито са т.нар. писмовници, трябва да се вземе под внимание обстоятелството, че това са образци, предлагани на широк кръг ползватели, и всяка фраза, всяко езиково средство и конкретният им език са старателно премислени, тъй като утвърждаваната от тях поведенческа норма определя стил, който вече не е авторски, а ориентиран извън личността. Нещо повече: „Те имат препоръчителен характер и на тях можем да гледаме като на кодификационни документи“ (Вачкова / Vachkova 1995: 22).

---

[1] Известни са и немалко ръкописни писмовници, съставени главно от учители за упражнения в училище. Част от тях се пазят в чуждестранни книгохранилища. За съжаление, пълен опис на българските ръкописни писмовници засега липсва. Предстоящо е и обобщаващо изследване на тяхното авторство, на съдържанието и езика им, които представляват прелюбопитен изследователски обект за историка на новобългарския книжовен език.

1. Предмет на настоящото изложение е една част от специализирано ръководство за търговска документация, известно под заглавието **„Диплографія или какъ ся дрьжять търговскы книгы“ (1850)** от двама напълно неизвестни за историята на новобългарския книжовен език автори – братята Стоян и Христо Караминкови[2] от Калофер. Следва да се обърне внимание, че авторите му са търговци в Цариград, здраво свързани с управляването и разширяването на семейно търговско дружество. Ръководството им е единственият източник на счетоводни знания за българските предприемачи в средата на 19. в. Братя Караминкови осъзнават цялата сериозност на съчинението си, което дава точни и адекватни за времето си знания и умения. За рецепцията на творбата им в образователната среда се знае, че през 1867 г. в програмата за 5. клас на Казанлъшкото класно училище например започва да се преподава дисциплината „Държание на търговски книги“, като за учебник се използва именно „Диплография“ (Русев / Rusev 2015).

Осъществяваните търговски контакти са били по-рядко преки и много повече епистоларни предвид на състоянието на комуникациите в онова време. Караминкови са поставени в силно ангажираща професионална среда и макар да са добре образовани[3], нямат специално отношение към филологическата страна на Диплографията, а така също и към проблеми на формирането на писмена езикова формация. И това е особено ценно за историка на книжовния български език от Възраждането, тъй като се предполага, че езикът на ръководството и конкретно на предлаганите епистоларни образци е такъв, какъвто е бил във всеобща употреба в подбалканския град, нещо повече – предполага се, че са потърсени такива езикови средства, които да удовлетворят и улеснят комуникацията между търговци от различни български краища, част от които концентрирани в космополитния Цариград. Когато се пристъпва към проучването на писмата, следва да се изтъкне и фактът, че това не са универсални образци за лична, а за делова кореспонденция. Предварителният им преглед показва, че техен характерен стилов белег са терминологична наситеност, унифицираност и утилитарност, демонстриращ норми на поведение сред затворен кръг комуниканти. Конкретният повод за употребата им е само един – подготовка, извършване или следствие на търговска операция. В тях реториката е много пестелива, изказът – пределно обран, сведени до минимум са емоционалността, експресивността и образността, липсва им спонтанност.

2. Номерирана като 10-а част от Диплографията на братя Караминкови, **„Книга за писма или прѣписка (коппıа на писма)“** е съставена от 3 части със самостоятелна пагинация. Първата обхваща 14 хоризонтални страници, на които са разположени в две колони 28 писма, изпратени от Н. Константинов и съдр. Втората част има същия обем и вид; съдържа 23 отговора на получените писма. Това разделение създава усещането за писмен диалог между предприемачи, които решават делови задачи помежду си. Третата част предлага примери за „различни търговски записи“: по същество това са образци за договор, за задлъжняване и издължаване, за трансформиране на търговско дружество, за менителници и под. търговски операции и документи. Обект на интерес в настоящото изложение са само първите две части, които са и писма в класическия смисъл на понятието.

Сценарият, който се разиграва с писмата, е крайно опростен. В Цариград е основана новата търговска къща на Никола Константинов и съдружници, за което с „околително“ писмо са информирани осмина търговци от шест български и два чужди града – Шумен, Варна, Ески-Захара (Стара Загора), Свищов, Сливен, Търново, Виена и крайморския град Токат (днес в Турция). Както авторите, така и получателите са с мними имена, а писмата са фиктивни, но истинни. Избрани са примерни дати в периода от 1 януари до 31 март 1849 г. Интригата, ако може да се нарече така, завършва със смъртта на Н. Константинов, нейното известяване и прекратяване на търговските отношения с осмината търговци.

С писмата в първата част на „Книга за писма“ Н. Константинов и съдружници известяват за основаването на нова търговска къща в Цариград и предлагат конкретни търговски дейности. В отговора си до тях търговците предлагат разнообразен стокообмен (това са съдържанията на писмата във втората част), като се разиграват солидни шестцифрени суми в грошове – европейската валута от средата на XIX в. Предмет на търговските операции са различни стоки: бакър, камък, гайтан, лой,

---

[2] Подробно изложение за тях и ръководството им за двустранно счетоводство, наречено диплография, от съдържателен аспект е под печат – вж.

[3] Посочвани са за отлични ученици на известния учител Ботьо Петков.

червиш (вид лой от животински кости), сапун, чръвенка[4] (сорт пшеница), пшеница/жито, дървено масло, кафе, захар, аба, синило (синка за бяло пране) и др. Характерно е, че пренасянето на стоките става предимно по море, което илюстрира нарастването на ролята на водния транспорт. Споменават се османският кораб „Меджидие“, австрийският кораб „Фердинанд“, както и по-малки „пароплуви“, чиито капитани са с български имена (напр. П. Какариновъ, С. Маргаритовъ, С. Ивановъ, П. Апостоловъ и др.). Въобще фиктивните участници в търговската кореспонденция са с български имена (има едно арменско – С. Киворкъ, и едно турско фамилно име – Сарафоглу, без да е ясен етносът), което е свидетелство за формирания вече стопански аспект на българския национализъм.

3. **Образците за кореспонденция**, инициирана от един адресат – от Н. Константинов и съдружници, – са поместени в първата част на писмовника. Това са т.нар. околителни писма, в които предприемачите от осем града се известяват за създаването на търговската къща и за интереса към различни сделки. Втората част съдържа писмата от осмината търговци до Н. Константинов и съдружници. Темите, които се разискват, са най-различни и не са групирани по вид, както е напр. у Хр. Павлович – заръчителни, известителни, съгласителни (договор, който няма характера на кореспонденция). Караминкови представят една доста по-богата палитра на търговски интеракции. Т.напр. търговците информират, че вземат *провезионѫ*[5] по 3 гроша с *поемъ-тъ на избѫ-тѫ, заедно и съ усигореніе-то Ви за всякоѭ случкѫ* и веднага допълват, че ако купят стока за чужда сметка, вземат различна *коммиссіонѫ*, или пък изразяват тревога за нарушена опаковка и липсваща част от стоката. Предложения и благодарности за взаимно изгодни партньорства са изречени като *Молимъ Вы Господа, незабравяйте пріятеле-ты си, нъ гы поздравлявайте по нѣкогажь съ порѫченія-та си, и щете да гы намирате всякога готовы, да Ви служѭть искренно* или пък *и ся радвамь, като жѣлаете да мя имате въ рядъ-тъ на пріятеле-ты си, и мя почетохте съ дѣлата си*.

3.1. Писмата започват с **обръщение**, включващо звателните форми на уважителната титла *господин* или *господа* и на личното и фамилното име на адресата – в тях липсват начални етикетни фрази. В случай, че адресатът е едно лице, се използва звателната форма на обръщението титла и на малкото име (понякога съкратено) с последващо фамилно име, напр.: *Г-не Петре Генковъ (Г-не П. Генковъ), Г-не Димо Ивановъ (Г-не Д. Ивановъ), Г-не Александре Цвѣтковъ (Г-не А. Цвѣтковъ), Г-не Параскева Теофановъ (Г-не П. Теофанов)*.

Тук впечатляват две неща. На първо място, това е името *Параскева Теофановъ*, чиято първа част – личното име, извиква представа за днешното женско име. Текстът по-надолу (напр. *приятелю, за смѣткѫ на Господство Ви*, елови причастия в м.р., ед.ч.), позоваването в 15-ото писмо (*Г-н П. Теофановъ*), както и подписването на седмото писмо от втората част *Вашь слуга Параскева Теофановъ* обаче убеждават, че адресатът е лице от мъжки пол, чието лично име е във (необичайната от днешна гледна точка) форма *Параскева,* употребена по същия начин в още две писма. Името *Параскева* се среща три пъти в списъците със спомоществователи – и трите пъти това са лица от мъжки пол, ако се съди по фамилното име, както и от спецификата на търговската професия в средата на 19. в., практикувана изключително от мъже. Това са *Параскева Х. Димитриевъ* от Галац, *Параскева Трифоновъ* от Плевен и *Параскева Беневъ* от Плевен. Навярно обликът с окончание *-а* кореспондира с имена като *Коста, Илия, Сава, Никола, Андрея* и *Богоя*, също срещащи се сред имената на спомоществователите.

Второ, в контактна позиция попадат две звателни форми: обръщението титла *господине* и личното име на адресата – съчетание, което с времето се опростява до общата форма *господин,* следвана от звателната форма на личното и от фамилното име, а още по-късно личното име се пропуска, за да се съчетаят само общата форма *господин* и фамилното име в официалната устна и писмена комуникация.

В повечето случаи писмата се изпращат до съдружници – затова и обръщенията са към главния съдружник (вероятно) и останалите неименувани членове на съдружието, напр.: *Г-да Василе Младенов и съдр. / Г-да В. Младенов и съдр.; Г-да Ф. Ламбов и съдр.; Г-да Братіе Христови и съдр. /*

---

[4] Пълното име на този сорт днес е *Разградска червенокласа осилеста червенка*; пшеницатата от този сорт изхранва страната до 50-те г. на XX в.

[5] Специфичната терминология както в „Книга за писма“, така и в цялото ръководство „Диплографія или какъ ся дрьжять търговскы книгы“ е тема на друго изложение.

Г-да Бр. Христови и съдр.; Г-да Михале Павлев и съдр. Има единичен случай на директно адресиране без обръщение титла, напр.: *Г. М. Павлев и съдр*.

Тази лаконичност и деловитост би могла да се обясни с разбирането на Караминкови за характера на търговските писма: тъй като не са лични, в тях липсва необходимостта да изразяват почтително отношение и любезност към адресата в обръщението – тези атитуди са вплетени вътре в текста. Писани са като административно-делови преписки, каквото е и подзаглавието на частта – „Книга за писма или прѣписка (коппıа) на писма“. Форматът им се доближава по-скоро до готови бланки, в които отсъстват дори обръщения от типа на *уважаеми, любезни, драги, почтеннейший, прелюбезний, почитаемий* и под.

3.2. Във всички писма комуникантите употребяват един към друг **учтиви форми за обръщение**. Без колебание или изключение личните, както и притежателните местоимения са за второ лице в множествено число – *Вие, Васъ, Вы, Вашъ, Ви*[6] – и винаги се изписват с главна буква. Като се има предвид, че някои от писмата са адресирани до съдружници, т.е. до няколко души, главната буква се използва, за да сигнализира уважение към мнозинството. Понякога вътре в писмото освен *господине* има обръщение *Ваша милост, Господство Ви.* Ако се упоменава трето лице, се употребява съчетанието *Господство имъ*, в което уважителното отношение се поема от главната буква на първия му член. Глаголните форми също са в множествено число, а когато са в някакво резултативно време, в множествено число са и еловите причастия. Така се получават изрази като в следните примери: *днес пріехме Ваше честно писмо*; *за Вашѭ смѣтка; Господство Ви; молимъ Вы да ни забѣлѣжите цѣны-ты на по-нуждны-ты стокы в Града Ви; ся притекохте и почетохте; ако сте готови да счислите и насъ въ рядъ-тъ на пріятеле-ты Ви*; *като го пріемете, да го прѣпратите; не щете познаете; щете да залягате; видѣхме, че сте купили; надѣваме ся да сте пріели; дѣто сте щели да пратите* и пр. Не са намерени съчетанията с прилагателни, които да са адресирани до едно лице, за да се установи дали прилагателното име се поставя в единствено или множествено число.

3.3. От особено значение са **етикетните клишета и начините за изразяване на почтително отношение** между партньори в търговията. Комуникантите си пожелават *добро здравіе*, *добъръ успѣхъ въ употрѣбленія-та имъ* (на търговските акции), поздравленията са *искрены*, подчертават се качества като *благоразуміе* и др., но не забравят и да си пожелаят *голѣмѫ ползѫ*. Цените са *угодни*, за получаването на свои предходни писма не се съмняват, подписите са с *прилична почеть*. Доста често се срещат изрази като *желаѭ добъръ успѣхъ; зимам дрьзновеніе да Ви помолѭ; надѣвамь ся, че ще мя посрѣщнете пріятелскы; съ неизказанѫ радость пріехме; имаме честь да Ви помолимь за познанство-то Ви, и ся надѣваме да ны посрѣщнете пріятелскы и да ни имате в брой на най-искрены-ты Ви пріятеле; и остановамь въ надеждѫ за честный Ви отговоръ*.

Езиковото изразяване на отношенията на неизменна почтеност и уважение между търговските партньори са най-разнообразни. Получените писма се окачествяват като *честни*, малките дългове се опрощават, напр. осемнайсетото писмо: *ако би потънко да присметнем, ще излезе да искаме ми и още от Вас, нъ призряхме, както и по-пръвен Ви доказахме*. Помежду си се наричат *пріятеле, Ваше господство, слуги*. Неведнъж се изтъква реномето на търговеца, към когото се обръщат – *честно-то Ви Имя*, – към неговата почтеност и порядъчност, които не подлежат на съмнение. В същото време авторите на писмата демонстрират скромност и омаловажаване на положение и имотно състояние – дружеството се нарича *малкѫ-тѫ ни (Тѫрговскѫ) Кѫщицѫ*. Предложенията се отправят като молба, напр. *не забравяйте, молимь, да ни забѣлѣжите и цѣнѫ-тѫ*. При неприятни събития (неиздължаване, фалит, крушение на гемия и под.) пишат, че *не дава сръдце да Ви известимъ… затова с голяма скърбъ Ви изявяваме; моля не връзвайте грешкѫ* и под. Рядко се подсказва протест или недоволство, напр. в едно от писмата се коментира определянето на твърде голям *провезіон*, което *май е безрядно*. Молят да се действа *добрѣ и прилично, каквото и за мень да не е злѣ*.

3.4. Завършването на писмото е част от неговото рамкиране и обикновено в писмовниците се предлагат типови фрази. Всичките 28 писма в първата част на „Книга за писма“ за удобство са изпратени от едно лице – Н. Константинов и съдр., назоваващи се *Ваши слугы*. В едни от писмата

---

[6] Кратките лични местоимения *Вы* (във вин.) и *Вы* (в дат. падеж) правописно се различават от краткото притежателно *Ви*. Правописът на цялото търговско ръководство е предмет на отделно проучване.

се използва фрази от типа на *Поздравляваме Ви, и остановаме в надеждѫ за честный Ви отговор*; *Желаем Ви добро здравіе и остановаме Ваши Слугы; Без друго Ви принасяме пріятелскыты си поздравления и остановаме Ваши Слугы; Без друго Вы поздравляваме братскы и остановаме Ваши пріятеле*; *Остановаме в надеждѫ за скорый Ви отговор*. В десетото писмо има дори насърчаване на по-нататъшни или по-близки отношения: *без друго нѣчто достойно-забележително Вы поздравяваме и жѣлаем по-скоричко да ни подновите заповѣди-ты си; Като нямаме друго нечто любопитно да Ви забележим, Ви принасяме искреннити ни поздравления и остановаме Ваши Слуги / Н. Константинов и съдр*. (писмо 16). Други лаконично завършват с *и остановаме с поздравленіето си; остановаме с надеждъ за отговорът Ви; Ваши приятеле; остановаме набрьзо Ваши приятеле*; *остановаме с надеждъ да ни подновите заповедити си*. В част от писмата се съобщава неприятна вест, напр. за потънал в морето товар или некоректни длъжници. В такива случаи завършеците на писмата имат формата *и остановаме с нейсказанѫ скърбъ. / Ваши пріятеле* (в писмо до Димо Иванов). Има и по-словоохотливи и любезни завършеци като напр. *Като нѣма друго нѣчто любопытно да Ви забѣлежимь, принасяме Ви пріятелскы-ты си поздравленія, и остановаме въ надеждѫ, че ще подновите за скоро заповѣды-ты си. / Ваши Слугы*“ (писмо 23).

Завършеците от втората част на писмата са доста по-еднообразни и по-лаконични. Всички те, адресирани единствено до *Г-да Н. Константинов и съдр*., намиращи се в Цариград, и изпратени във фиктивния период от 3 януари 1849 г. до 17 март 1849 г., в края са подписани от *Вашь пріятель* или *Ваши пріятеле*; *Вашь слуга* или *Ваши слугы*, следвани от името на изпращача.

* * *

4. През същата 1850 г., когато е отпечатана Диплографията на Караминкови, в Цариград се издава един френско-гръцко-български разговорник, чието авторство се приписва на Тома Михайлович Кралевски[7]. Изследвачката на българската част[8] на Разговорника на Т. Кралевски – Л. Илиева – оценява българските съответствия на френските етикетни формули за отлични образци, основани на българския народен етикет (Илиева / Ilieva 2016: 69). Тези формули обслужват поддържането на контакта (имат т.нар. фатическа функция) и предлагат стратегии за водене на учтив разговор: това са поздрави и обръщения, въпроси за здравето на събеседника, благодарности, извинения, формули при раздяла, разговор за водене на търговските книги и т.н. (Пак там / Ibidem). Това, което е от значение в случая, са българските етикетни формули, записани в Разговорника, тъй като може да се сравнят с обръщенията, етикетните формули и изразите за учтива молба в писмата на Ст. и Хр. Караминкови. Разбира се, много от тях не са съпоставими със същите, тъй като писмата в книгата на Караминкови имат единствено търговски характер. Независимо обаче от тематичната ограниченост и официалния характер на тези писма, обстоятелството, че излизат в една и съща година, е важно – то може да потвърди или отхвърли предположението за наличие на вече оформен светски и делови етикетен стил сред българските среди в средата на XIX век. Така също писмата са ценно свидетелство за формирането на непредписан в граматики и друга кодифицираща литература език, който несъмнено е в пряк досег с говоримия български, тъй като те отразяват и документират речта, която реално се говори от лица, неангажирани (поне по известните ни сведения) с книжовноезиковите теми на времето.

Цитирана литература / References

Босилков 1982: Босилков, К. Христаки Павлович-Дупничанин. – В: Андрейчин, Л., В. Попова (ред.). *Строители и ревнители на родния език*. София: Наука и изкуство, с. 149 – 155. (Bosilkov 1982: Bosilkov, K. Hristaki Pavlovich-Dupnichanin. – In: Andreychin, L., V. Popova (red.). *Stroiteli i revniteli na rodniya ezik*. Sofia: Nauka i izkustvo, pp. 149 – 155.)

---

[7] За личността на този практически непознат български книжовник (медик по образование с прекрасен и изискан френски език – завършил е Цариградския медицински колеж, в който са преподавали французи медици) има оскъдна литература (вж. Илиева / Ilieva 2016: 66 и сл. и цитираната там библиография).

[8] Езикът на гръцката част на разговорника е катаревус (Вунчев / Vunchev 2011, по Илиева / Ilieva 2016: 68), а за езика на френската част Д. Веселинов, който смята, че Т. Кралевски е „родоначалник на френската учебна литература у нас“ (Веселинов / Veselinov 2003: 481, по Илиева / Ilieva 2016: 69), пише, че е „богат и дава отлична основа за усвояване на парижката светска норма на общуване, независимо че действието е разположено сред декора на Цариград“ (Пак там / Ibidem, 483).

Вачкова 1995: Вачкова, К. За установяването на учтивата форма в книжовния български език. – Във: *Филологически изследвания. I.* Шумен: УИ „Еп. Константин Преславски“, с. 22 – 29. (Vachkova 1995: Vachkova, K. Za ustanovyavaneto na uchtivata forma v knizhovniya balgarski ezik. – In: *Filologicheski izsledvaniya. I.* Shumen: UI „Ep. Konstantin Preslavski“, pp. 22 – 29.)

Веселинов 2003: Веселинов, Д. *История на обучението по френски език в България през Възраждането*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. (Veselinov 2003: Veselinov, D. *Istoriya na obuchenieto po frenski ezik v Balgaria prez Vazrazhdaneto*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”.)

Вунчев 2011: Вунчев, Б. Граматики, речници и други помагала за изучаване на гръцки език в България до Освобождението. – В: *Годишник на Софийския университет „Климент Охридски“. Факултет по класически и нови филологии.* Т. 104. София: УИ „Св. Климент Охридски“. (Vunchev 2011: Vunchev, B. Gramatiki, rechnitsi i drugi pomagala za izuchavane na gratski ezik v Balgariya do Osvobozhdenieto. – In: *Godishnik na Sofiyskiya universitet „Kliment Ohridski”. Fakultet po klasicheski i novi filologii*. *T. 104.* Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”.)

Дамянова 1995: Дамянова, Р. *Писмата в културата на Българското възраждане*. Шумен: Глаукс. (Damyanova 1995: Damyanova, R. *Pismata v kulturata na Balgarskoto vazrazhdane*. Shumen: Glauks.)

Илиева 2016: Илиева, Л. Езиковият чар на висшето общество (по материали от 1850 година). – В: *Паисиеви четения. Българистична лингвистика. Славистика*. НТ, Т. 54, кн. 1, сб. А. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, с. 62 – 75. (Ilieva 2016: Ilieva, L. Ezikoviyat char na vissheto obshtestvo (po materiali ot 1850 godina). – In: *Paisievi cheteniya. Balgaristichna lingvistika. Slavistika*. NT, T. 54, kn. 1, sb. A. Plovdiv: UI “Paisiy Hilendarski”, pp. 62 – 75.)

Лесневская 2019: Лесневская, Д. Българската търговска кореспонденция – история, съвременно състояние, тенденции на развитие. – В: *Отговорността на езика. Книга 5.* Шумен: УИ „Еп. Константин Преславски“, с. 351 – 358. (Lesnevskaya 2019: Lesnevskaya, D. Balgarskata targovska korespondentsiya – istoriya, savremenno sastoyanie, tendentsii na razvitie. – In: *Otgovornostta na ezika. Kniga 5*. Shumen: UI “Ep. Konstantin Preslavski”, pp. 351 – 358.)

Русев 2015: Русев, И. *Търговските дири на казанлъчани през Възраждането. Историческо експозе.* 2015. (Rusev 2015: Rusev, I. *Targovskite diri na kazanlachani prez Vazrazhdaneto. Istorichesko ekspoze*. 2015.) <http://www.zakazanlak.bg/retro-8/trgovskite-diri-na-kazanlchani-prez-vzrazhdaneto-1833> [05.03.2019]

Стефанова 1997: Стефанова, М. *Познаваме ли българския речев етикет*. София: Клуб 90, с. 16–20. (Stefanova 1997: Stefanova, M. *Poznavame li balgarskiya rechev etiket*. Sofia: Klub 90, pp. 16 – 20.)

THE *LETTER BOOK* BY THE KARAMINKOV BROTHERS – SAMPLES FOR COMMERCIAL LETTERS FROM 1850

Nadka Nikolova
Konstantin Preslavsky University of Shumen

nikolova55@gmail.com

Abstract: By the middle of the 19th century, two letter writing guides had been described in the history of the Bulgarian printed epistolary literature. This paper focuses on a third, previously unknown guide – the so-called *Letter Book* published in *Diplography or How to Keep Books* (Tsarigrad, 1850) by the brothers Stoyan and Hristo Karaminkov. The samples of business letters in the book are interpreted with respect to their content and may be viewed as business correspondence; the authors included comments on introductory and concluding phrases and clichés, as well as etiquette phrases and expressions of cooperation and courtesy.

Keywords: *epistolary literature, letter guide/forms/patterns, commercial letters*

Nadka Nikolova
Konstantin Preslavsky University of Shumen
115 Universitetska St.
Shumen 9712
Bulgaria

МОРФОЛОГО-СИНТАКТИЧНО СЛОВООБРАЗУВАНЕ В ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК ИЛИ ЗА КАТЕГОРИАЛНИТЕ ПРЕОБРАЖЕНИЯ НА ЕДНА СТАРОБЪЛГАРСКА ДУМА

Татяна Илиева
Кирило-Методиевски научен център – БАН

ilieva_tatyana@abv.bg

Резюме: В статията въз основа на транспозиционните процеси при отделни граматически форми на една старобългарска дума се очертава ролята на морфолого-синтактическия способ за продуцирането на нови лексикални единици в историята на езика. В диахронен план с оглед развоя на българския език се представя многоаспектно описание на различни преходи от една част на речта в друга и действащите при тези трансформации функционално-граматически механизми. Наблюденията само върху словообразувателните възможности на една дума разкриват богатството на старобългарски език и неговия огромен потенциал за създаване на нови думи.

Ключови думи: *българска историческа лексикология, морфолого-синтактично словообразуване.*

Освен чисто морфологичния способ на деривация на нови лексикални единици посредством разнообразни видове афикси във всички индоевропейски езици съществува и т. нар. морфолого-синтактично словообразуване, извършвано въз основа на преход на изходната дума от една част на речта в друга чрез употребата ѝ в синтактична функция, различна от собствено присъщата на граматическия клас, към който тя принадлежи. Това езиково явление, известно под името транспозиция или конверсия, е предмет на немалко лексиколожки изследвания в общ или частен аспект (Пешкова / Peshkova 1958, Пешкова / Peshkova 1966, Загоруйко / Zagoruĭko 1961, Каламова / Kalamova 1961, Курилович / Kurilovich 1962, Степанов / Stepanov 1962, Мигирин / Migirin 1971, Лукин / Lukin 1973, Гинсбург / Ginsburg 1979, Кубрякова / Kubriakova 1974, Виноградов / Vinogradov 1975, Калечиц / Kalechits 1977, Ким / Kim 1978, Сиротина / Sirotina 1982, Малкина / Malkina 1980, Кузнецов / Kuznetsov 1983, Баудер / Bauder 1991, Бабайцева / Babaĭtseva 1991, 2000, Martin-Berthet, Lehmann 2000 и др.). В българското езикознание темата също е била нееднократно разглеждана в работите на редица учени (Захаревич / Zaharevich 1965, 1972; Злачева-Кондрашова / Zlacheva-Kondrashova 2003а, Злачева-Кондрашова / Zlacheva-Kondrashova 2003б, Злачева-Кондрашова / Zlacheva-Kondrashova 2006а, Злачева-Кондрашова / Zlacheva-Kondrashova 2006б; Крумова / Krumova 1973; Крумова-Цветкова / Krumova-Tsvetkova 1987, Лакова / Lakova 1993; Метларова / Metlarova 1978 и др.). В исторически план обаче този лингвистичен феномен не е достатъчно проучен. От палеославистите на тази проблематика обръщат внимание А. Ваян (Вайан / Vaian 1952: 148 – 149), Фр. В. Мареш (Мареш / Maresh 1961: 138 – 148), Р. М. Цейтлин (Цейтлин / Tseĭtlin 1973: 105 – 106; Цейтлин / Tseĭtlin 1977: 94), а в най-ново време В. С. Ефимова (Ефимова / Efimova 2000: 56 – 69; Ефимова / Efimova 2011: 41 – 54). Явлението намира отражение и в трудовете по историческа лексикография на славянските езици (Sadnik, Aitzetmüler 1955; Трубачев / Trubachev 1974; Slawski 1974; Фасмер / Fasmer 1986 – 1987; МДРЯ / MDRIa 1989; СЯС / SIaS 1958 – 1998; СС / SS 1994; СДРЯ / SDRIa 1988–, СтбР / StbR 1999 – 2009). Въпреки това, за разлика от афиксалната деривация, словообразуването на основата на функционална транспозиция при различните части на речта в еволюцията на славянските езици и в частност на българския досега не са били обект на последователно и цялостно проучване.

В тази публикация ще се опитам да анализирам транспозицията като словообразувателен способ в историята на българския език на базата на един интересен случай на старобългарска дума с различни синтактично-семантични трансформации на отделни нейни словоформи, а именно глагола ꙗ҆ѣци. Той е засвидетелстван още в класическите старобългарски паметници и спада към базовата лексика на старобългарски език с регистрирана честота на явявания >1000 в най-старите писмени свидетелства от X – XI в. (по данни на СС / SS).

Освен основната употреба на думата като пълнозначен глагол, именуващ основно действие (говорене), палеославистичните лексикографски трудове отбелязват и няколко нейни граматикализирани форми с функция на други части на речта.

1. Употреби във функцията на съществително име (субстантивация)

На първо място ще отбележа субстантивната употреба на някои от причастията на глагола. Всички консултирани речници отбелязват тези употреби като отделни подлеми в речниковата статия на ѕеци, приемайки тяхната лексикализация като безспорна.

1.1. Употреби във функцията на имена на лица

Миналото деятелно причастие ѕекъıи *м. ед.*, ѕекъшеи *м. мн.*, гр. ὁ εἰπών, οἱ εἰπόντες, οἱ εἰρηκότες, се среща в паметниците в значение на съществително от категорията *названия на лица* според тяхната дейност и означава ‘казалият [казалите, говорилите]’. Тази употреба на думата е типичен пример за **субстантивация** – категориален преход, при който думи (или техни словоформи), принадлежащи към други части на речта, преминават в класа на съществителните или функционират като съществително в определен контекст (Крумова 1987: 22). Субстантиватите са най-многочислената група транспозити[1] и в средновековния български книжовен език, и в съвременния ни дискурс. Отличават се с висока продуктивност както днес, така и в исторически план. Данните от старите писмени паметници показват, че практически всяко качествено прилагателно име и причастията на всеки глагол, активни и пасивни, в старобългарски език са могли да се субстантивират с тази разлика, че в едни случаи честата употреба на съответния субстантиват е довеждала до неговата лексикализация, а в други се наблюдава само единична контекстуална реализация[2]. Разглежданата употреба на ѕекъıи *м. ед.*, ѕекъшеи *м. мн.* спада към типа субстантивирани деятелни причастия с инвариантно значение ‘лице, което се характеризира с (респективно притежава) признак от глаголно действие, назован чрез мотивиращото причастие’ и отговаря семантично на словосъчетанието причастие + съществително с най-общо значение ‘човек’ – казалият / говорилият човек. Засвидетелствани са форми за м. р., които носят обобщено-лично значение за разлика от другите родови форми. Като морфологична особеност може да се отбележи употребата на пълната форма на причастието в субстантивна функция, което го отличава от предикативно употребяваната му кратка форма. Сравни . Йо 20: 20 – и се ѕекъ, показа имъ ѫцѣ и нозѣ и ѕебра своѣ със Супр 123: 12 – 13 – без лъжа бо есть ѕекъıи, яко милость хвалить сѧ на сѫдѣи милоуıаи ништа въ заıемъ даıетъ б҃оу. В цитирания контекст ѕекъıи демонстрира още една особеност на субстантивираните причастия, която те придобиват при прехода си към класа на съществителните – възможността им да имат атрибуция при себе си. Като субстантиват то може да се употребява вече не само в определителна или предикативна функция подобно на обикновените причастия, но да изпълнява ролята на подлог (вж. приведения пример от Супр 123: 12 – 13) и допълнение – пряко (видѣхомъ г҃а, видѣхомъ ѕекъшааго по трьхъ дьнехъ въстанѫ Супр 499: 13), непряко (косвено) (не вѣрьствовахъ ѕекшимъ сѫпротивихъ сѧ апостоломъ, въздразихъ петра оучити мѧ хотѧща Супр 510: 21; Възвеселихъ сѧ о ѕекъшиихъ мнѣ: въ домъ г҃нь идѣмъ Пс 121: 1 Син).

1.2. Употреби във функцията на наименования на обобщени субстанции

В значение на съществително име на много места в старите писмени паметници се среща и миналото страдателно причастие *ср. ед.* ѕеченоıе – факт, който говори за лексикализацията на тази употреба в езика от разглеждания период. Същото принадлежи към субстантивираните participia в neutrum, които означават обобщена субстанция, охарактеризирайки я посредством посочения

---

[1] Транспозити наричам лексикални и семантични единици, образувани по пътя на транспозицията.

[2] Поради фрагментарните писмени свидетелства невинаги може със сигурност да се определи степента на лексикализация на дадена употреба в старобългарски език.

в мотивиращата глаголна основа процесуален признак, активен или пасивен (в случая пасивен). Отговаря семантично на словосъчетанието причастие + съществително с най-общо значение ‘нещо’/‘неща’. Превежда обикновено гр. минали страдателни причастия или отглаголни прилагателни в субстантивна употреба както в ед.ч., така и в мн.ч.: τὸ εἰρημένον, τὸ ῥηθέν, τὰ εἰρημένα, τὸ λεχθέν, τὸ ῥητόν. Съсъществува в стария език успоредно със съответното отглаголно съществително със същата семантика – реченіе (г҃не реченіе, гл҃ѭщеѥ: не дадите ст҃аго псомъ ПандАнт XIв.). Основното значение ‘реченото, казаното’ придобива според контекста различна нюансировка: ‘предреченото, предсказаното’ (да сбѫдеть сѧ реченое пророкомъ исаиемь Мт 8: 17 Мар); ‘постановеното, нареденото, установеното’ (и дати жрътвѫ по реченоумоу въ законѣ гн҃и дъва кагръличишта Лк 2: 24 Мар).

2. Употреби във функцията на местоимение (прономинализация)

Твърде често субстантиватът реченоѥ се употребява вместо назованото в предходния текст, като приема функцията на анафорично местоимение: хотѣхъ большъми простьрѣти слово се нъ довьлетъ реченоѥ послоушаѭщиимъ аште хотѧтъ Клоц 9б 2; и не мьни дръзо сѫще реченоѥ, чл҃колюбьць бо есть владъıка и добротъı его даръ бъıваеть Супр 380: 28. Следователно тук може да се говори за т. нар. **прономинализация** – категориален преход, при който думи (или техни словоформи), принадлежащи към други части на речта, преминават в класа на местоименията или се употребяват в значение на местоимение в определен контекст в резултат било на загуба или отслабване на присъщото им лексикално значение и придобиването на отвлечено такова, било на наслагване върху конкретната им семантика на анафорична и дейктична функция. В тази си употреба реченоѥ има възможността за местоименно заместване не просто на отделна част на речта, а на цяла именна фраза, дори абзац. По аналогичен начин рекурсивно в значение ‘горепосоченият, преждепоменатият’ се използват и причастията рекомъıи и реченъıи, употребявани като съгласувани определения към съществително име или самостоятелно: посълана же бъıста трофимъ и еукарпионъ мѫчитъ рекомъıѩ рабы божиѩ Супр 210: 16; сътвориша же шьствие ст҃ии отъ реченаго мѣста до рѣкъı Супр 60: 4; съхрани и мѧ отъ всѣхъ реченъıхъ сѫщиихъ въ годинѫ ст҃ыни твоеи на спѣхъ сп҃енью дш҃и и тѣлеси моѥмоу Евх 37α 14. Указаният вид транспозити получават ново предназначение – на текстуиращи средства, които осъществяват линейната повърхнинна свързаност на текста и служат за изграждане на номинативни вериги, свързвайки два съседни члена (изречения и микротекстове). При все това, в сравнение със същинските местоимения в качеството си на прономинализирани форми, те не са се лишили и от собственото си лексикално значение, оставайки изразители на по-конкретна семантика.

3. Употреби във функцията на прилагателно име (адективация)

Сегашното страдателно причастие рекомъıи ‘именуван, наричан’ освен в основното си значение на нелична глаголна форма, назоваваща признак от глаголно действие, е засвидетелствано още в класическите старобългарски паметници и като адектив с качествена семантика ‘мним, неистински, лъжлив’, развила се на базата на контекстуална квалифицираща употреба на причастието в смисъл ‘така наричан’: би оубо богати сѧ паче б҃а и г҃а нашего їсоу х҃а паче сихъ рекомъıихъ богъ, иже соуетьни сѫть Супр 149: 7. Налице е категориален преход, при който думи (или техни словоформи), принадлежащи към други части на речта, преминават в класа на прилагателните или се употребяват в значение на прилагателно в определен контекст. Този вид транспозиция е известен в езикознанието под специалното наименование **адективация** и е характерен за думи, имащи граматически признаци (род и число) и синтагматика (в синтагматичното поле на съществителното име), като тези на прилагателните – най-вече причастия, както и някои числителни и местоимения с определителна функция. Същината на адективацията се състои в развиването у съответните транспозити на присъщата за качествените прилагателни квалитативна семантика за сметка на избледняването на първичната глаголна (при причастията), количествена (при числителните) или анафорична и рекурсивна (при местоименията) семантика на съответната дума.

4. Служебни употреби като съюз (конюнкционлизация)

Разгледаните дотук транспозиции се извършват в рамките на имената. Но анализираният глагол има и трансформации в много по-далечни в структурно и семантично отношение граматически категории, в това число и служебни думи.

Лексикализираната употреба на формата за минало деятелно причастие *им. п. мн. ч.* рекъше се дава в почти всички справочници като подлема на реци с препратка (СтбР / StbR, СЯС / SIaS) или без такава (СС / SS, МДРЯ / MDRIa) в азбучния ред на заглавните единици. Изключение прави само СА, който изобщо не отбелязва тази употреба. Повечето речници определят рекъше с граматическата ремарка *като (в значение на) пояснителен съюз*. Само в СЯС стои бележка in sensu particulae explicativae[3]. Думата превежда гръцките юнкции τουτέστιν, καί, ἤτοι, ἀντὶ τοῦ и изразява пояснително отношение чрез отъждествяване, свързвайки еднородни части или синтактични единици, равнозначни или синонимни по съдържание една с друга. Въведената от рекъше дума, респективно изречение, разкрива същото явление като предидущата (предидущето), но го характеризира откъм друга негова страна и по този начин го доизяснява. От старобългарски паметници рекъше се среща само в Супрасълския сборник, но наличието му в Шестоднева на Йоан Екзарх и в Беседа против богомилите на Презвитер Козма говори за неговото по-широко разпространение (Дограмаджиева / Dogramadzhieva 1968: 109 – 122). Примери: а) като връзка на еднородни части: .. и ѿулианиѫ повелѣ поставити на блѫдилици, рекъше на цѧтоимьствѣ Супр 2: 26; и третїи дьнь въставъ изъ мрътвыихъ яв(...) своимъ оученикомъ, рекъше стъ҃имъ ап҃ломъ Супр 11: 21; б) като връзка между изречения: подоба ти бѣ положити сьребро моѥ прѣдъ продаѭштиими, рекъше подоба ти бѣ глаголати поустити съвѣтъ творити Супр 377: 8.

При посочената употреба глаголът претърпява коренна семантична трансформация, семантичен скок от една граматическа категория в друга. Този семантичен скок се нарича в езикознанието с термина **конюнкционализация** – лексико-синтактично образуване на съюзи по пътя на категориален преход, при който думи (или техни словоформи), принадлежащи към други части на речта, преминават в класа на съюзите или се употребяват в значение на съюз в определен контекст.

Каква е същността на конюнкционализацията? Известно е, че съюзите са неизменяеми думи, които означават синтактични и смислови отношения, като свързват еднородни части на изречението, предикативни единици (изречения) в сложно изречение или отделни самостойни изречения в по-голяма синтактична и смислова цялост (Тилков и др. / Tilkov i dr. 1983: 446). Възникването и развитието на съюзните средства в индоевропейските езици са обусловени от формирането и развоя на сложните изречения. Процесът на оформяне на сложните изречения е същевременно и процес на образуване на съюзните средства. Така наречените същински (първични) съюзи, унаследени от индоевропейски праезик, най-често са били лексикални единици, които са могли да изпълняват двояка, дори трояка функция поради твърде многото формални, семантични и функционални сходства между тях и другите стари неизменяеми части на речта в ранната индоевропейска епоха. Такива в старобългарски са унаследените от праезика да, же, ли, ни, еда и др., които функционират в различни положения ту като съюз, ту като частица. (Дограмаджиева / Dogramadzhieva 1993: 324 – 325). Появилите се през по-сетнешните периоди от развоя на индовропейските езици съюзи в генетично отношение са вторични, тъй като са възникнали от словни единици, принадлежащи към други части на речта: най-често от местоименни думи – особено такива с адвербиален характер, от неместоименни наречия, от частици, понякога дори от различни форми на пълнозначни думи и съчетания в резултат на функционалното им обособяване в служебни думи като носители на допълнителни смислови отсенки[4]. Именно такъв случай в историята на българския език представлява съюзът рекъше. Неговата очевидна изходна основа – минало деятелно причастие им.п. мн.ч. – ясно показва, че той е възникнал късно, доста след отделянето на българския език от първоначалната праславянска

---

[3] В значение на пояснящаща частица.

[4] Повече за системата на старобългарските съюзи вж. в работите на Е. Дограмаджиева: Дограмаджиева / Dogramadzhieva 1971а, Дограмаджиева / Dogramadzhieva 1971б, Дограмаджиева / Dogramadzhieva 1973, Дограмаджиева / Dogramadzhieva 1980а, Дограмаджиева / Dogramadzhieva 1980б. Вж. също подробна библиографска справка у Дограмаджиева / Dogramadzhieva 1993: 325.

езикова общност, т.е. принадлежи към по-новия хронологичен пласт от развоя на старобългарската съюзна система. Както се вижда от данните на класическите старобългарски паметници, в най-стария период на писмена фиксация на старобългарския език формата рекъше вече е граматикализирана, загубила е първоначалното си значение на нелична глаголна форма, назоваваща признак от глаголно действие, и е добила съюзна функция. Нейната конюнкционализация се съпътства от следните особености в употребата ѝ, отличаващи съюза рекъше от паралелно съществуващото изходно минало деятелно причастие в *им.п. мн.ч.* рекъше: рекъше$_2$ *съюз* не заема като рекъше$_1$ *прич.* синтактична позиция на част от изречение, а стои изолирано от останалите части на въведеното чрез него изречение; неизменно се поставя в началото на предикативната единица (т.е. в съюзна линейна позиция) и изразява отношението ѝ към предходната предикативна единица. Докато причастието е пълнозначна дума със силно изразена синтагматика, главно в синтагматичното поле на името, то производният от него съюз има вече композиционно-структурно предназначение да оформя изречение, в резултат на което развива синтактично значение за сметка на избледняването на първичната денотативна семантика. Така сформиралия се съюз продължава да пази жива връзката си с изходната езикова единица въпреки възникналата омонимия между тях, което отношение речниците отбелязват чрез включването на рекъше$_2$ в речниковата статия на реци и чрез граматическата ремарка *като (в значение на) съюз* в противовес на бел. *съюз*, която съпровожда първичните съюзи и съюзните думи със завършена конюнкционализация (окончателно преминали в категорията на съюзите)[5].

Освен рекъше в същата употреба като съюз СЯС посочва и някои други партиципиални форми на реци за минало или сегашно време в деятелен залог: рекъши, рекѫщи, рекѫще: достоить да ... въ малѣ испытаемъ ихъ на постаси, рекъши на части ГрПапа 35: 253бβ (в други ръкописи рекъшемоу); яко божьство земли прикосе сѧ рекоуци въплъщение прия ГрПапа 33: 229аα 12 (в други ръкописи рекъше, рекѫще). Пак този речник отбелязва и примери за съюзно употребени лични форми на глагола – рече и рекѫ же, гр. φησὶν: свѣщѧ сьде рече дѣвьствьныи даръ Супр 373: 3; изгънавъше проклѧша съ вьсѣми сънымникъ тѣми, рекоуже ѳеѡдора фараньскааго ... и прочаѧ поспѣшьникъ ихъ ЖМ. Виж също в МДРЯ пример от ГрНазXIв.: о дъвою же оубо рождению, о прьвѣмь рекоу и о послѣдьниимъ. Това разнообразие на граматически форми от реци в съюзна употреба е свидетелство, от една страна, за все още силната връзка на тези вторично образувани по пътя на транспозицията съюзи със словоизменителната парадигма на пълнозначния глагол, а, от друга, за избледняване морфологичното значение на отделните граматически форми като резултат от синтактичната им изолираност в съюзна позиция спрямо останалите части на изречението. Вариативността, предполагаща пълно семантично и функционално тъждество при различие във формата, с преобладаване на един от дублетите (рекъше) е белег на преходен етап в развитието на новата лексикална единица и незавършената ѝ граматикализация. Все още границата между изходната пълнозначна дума и нейните транспозити със служебна употреба не е затворена. Касае се за нови алосеми, които заемат междинно положение между глагола и съюзите. Като стъпка на заличаване на морфологията може да се приеме обликът река в състава на сложния съюз а река, засвидетелстван в МДРЯ с пример от Изб1073 (отново с пояснителна функция): акы вса я, а река напасти, горьчеишѫ сѫщѫ жрьтвѫ тѫ мьнѧщи. Като синоними и текстологически дублети в значение на пояснителни съюзи се срещат още префиксалният дублет нарекъши и лексикализираното именно съчетание сирѣчь.

МДРЯ отбелязва и употребата на рекъше като дизюнктивен съюз: аще дѣтищь оглашенъ з҃ лѣ҃ рекъше чл҃къ съвьршенъ ЕфрКрм. Гр. ѿ.

5. Употреби като детерминатив (модализация)

Форми на реци по данни на палеославистичните лексикографски трудове се употребяват и в значение на детерминативи, наричани в граматиката още наречия за логическо уточняване или модални думи. Виж в МДРЯ облика със заличен вече морфологичен строеж река в значение на детерминатив за предположение и привидност ‘може би’ с илюстрация от Изб1073: а река правьдьникъ

[5] Вж. обстойно у Дограмаджиева 1968.

(гр. τάχα), както и повелителната форма за 2л. ед.ч. рьци в значение на модална дума за съпоставка ‘досущ’. Макар и за този алосем да е приведен само един пример от староруски паметник (Крычатъ тѣлѣгы полоуноцы, рьци лебеди распоущени СлПолкИгор), с пълно основание можем да предположим наличието на такава употреба и в старобългарски език, имайки предвид присъствието ѝ и в съвременния ни разговорен дискурс (*Не помни баща си, който бил ... речи го генерал...* К. Христов, РБЕ / RBE 15: 1174). СЯС допълва списъка и с примери за модална употреба на формите рекъше, рекъıи и рече: едного же тъчыѭ оставиша бе-чьсти недостоина рекше сѫща небесъскъıихъ чьстии (гр. ἀνάξιον κρίνασαι τῶν οὐρανίων τιμῶν) Супр 93: 7; сътвори великъ пиръ честьнъ на памѧть рекıи свѧтъıма козмъı и дамıаноу VenkNik 18: 10; и приведенъı рече прѣзь иорданьскоую рѣкоу, и никимь же видими соуть Никод 27. В посочените случаи е налице т. нар. транспозиция **модализация**, при която думи от други части на речта преминават в категорията на модалните думи (детерминативите)[6], придобивайки характерната за тях семантика – да изразяват личното отношение на говорещото лице към достоверността на съобщаваните факти и явления, като внасят допълнителни смислови отсенки в съдържанието на изречението (или на отделни негови части). Друга отличителна черта на детерминативите като цяло е преобладаващо вметнатата им употреба, при която те изобщо се оказват лишени от синтагматични връзки, доколкото тяхната синтактична роля не е синтагматически опосредствана, а се осъществява като свободно отношение към синтактичното съдържание на цялата фраза. Съответно на това и разглежданите тук модализирани форми от глагола реци, използвани във функцията на детерминативи, участват като структурен дял в изречението, в неговото построение и съдържание, но без да имат синтактична връзка с останалите думи в изречението и без да бъдат в позиция на някаква негова част. Тези транспозити пряко кореспондират с емфатично употребяваните в старобългарски език форми на пълнозначния глагол реци, от които са се развили по пътя, от една страна, на семантична специализация и диференциация, а от друга, на деграматикализация на отделните аломорфи, продължаващи само формално да се различават помежду си, без това да има някаква връзка с евентуални синтактични отношения с други думи в изречението. Същите са съотносими с изградените отново при участието на глагола реци в качеството му на опорна дума пояснителни съчетания като ꙗкоже реци ‘както се казва’ (гр. ὡς εἰπεῖν), просто реци ‘с една дума, накратко’ (гр. ἁπλῶς εἰπεῖν, ἀπαξαπλῶς), наи паче реци ‘по-скоро’ (гр. μᾶλλον), които имат подобно значение и служба.

Изводи

Каква е причината за повишената категориална изменчивост на глагола реци, позволяваща му различни негови граматически форми да променят принадлежността си към дадена част на речта – към съществителни, местоимения, прилагателни, модални думи, съюзи? Според мене тя се крие, от една страна, във високата честота на употреба. Колкото повече и по-разнообразни са синтагматичните реализации на една дума, толкова повече се увеличават възможностите ѝ за транспозиция в друга част на речта. От друга страна, за това спомага и специфичната емфатична употреба на глагола, която допринася при определени синтактични условия за превръщането му в служебна дума след процес на семантично обобщаване и унификация. Като резултат възниква полисемия при определени форми. Така рекъше може да бъде освен минало деятелно причастие от реци също и съюз – пояснителен или разделителен, или модална дума. Рекомъıи се явява наред с първичното си значение на сегашно страдателно причастие още и като прономинализиран транспозит и като прилагателно. Реченъıи и реченое се използват и като минали страдателни причастия, и като съществителни, и като своеобразни местоименни думи. Поради незавършеността на прехода всички ана-

[6] Определение за детерминативите дава Е. М. Галкина-Федорук, която ги разглежда, като ги различава от наречията: „Они стоят в несвязи слов в предложении, выполняя в основном определенную функцию выражения субъективного отношения к высказываемой мысли в разных модальных и эмоционально-волевых оттенках: модальных – достоверности, возможности, действительности, вероятности, напр. конечно, вероятно, допустимо, возможно, кажеться; эмоциональных – радости, сожаления, подбудительности“ (Галкина-Федорук / Galkina-Fedoruk 1939: 71).

лизирани употреби остават като алосеми в рамките на семантичната парадигма на изходния глагол, без да се развиват в омоними. На същата тази незавършеност на транспозиционните процеси се дължи и дублетността, възникваща на базата на няколко аломорфа, които продължават вече само формално да се различават помежду си. Срв. рекъше, рекъи, рьци, рече и река в модална употреба или рекъше, рекъши, рекѫци, рекѫце и река във функцията на пояснителен съюз.

И така, на предходните страници въз основа на транспозиционните процеси при отделни граматически форми на една старобългарска дума се опитах да очертая ролята на морфолого-синтактическия способ за продуцирането на нови лексикални единици в историята на езика. В диахронен план с оглед развоя на българския език бяха представени различни преходи от една част на речта в друга и действащите при тези трансформации функционално-граматически механизми. Наблюденията върху словообразувателните възможности на една дума разкриват богатството на старобългарски език и неговия огромен потенциал за създаване на нови думи и семантични варианти.

Съкращения

ГрНазXIв.	Единайсет слова на Григорий Назиански
ГрПапа	Беседи на папа Григорий
Евх	Синайски евхологий
ЕфрКрм	Ефремовска кръмча
ЖМ	Житие на Методий
Изб1073	Симеонов сборник по Светославовия препис от 1073г.
Клоц	Клоцов сборник
Мар	Мариинско евангелие
Никод	Никодимово евангелие
Син	Синайски псалтир
СлПолкИгор	Слово о полку Игореве
Супр	Супрасълски сборник

Цитирана литература / References

Martin-Berthet, Lehmann 2000: Martin-Berthet F., Lehmann A. Introduction à la lexicologie sémantique et morphologique. Paris: Nathan.

Slawski 1974 – 1979: Slawski, F. *Slownik praslowiański*. 1 – 3. Wrocław.

Бабайцева 1991: Бабайцева, В. В. Место переходных явлений в системе языка (на материале частей речи). – В: *Переходность и синкретизм в языке и речи. Межвузовский сборник научных трудов.* В. В. Бабайцева (ред.). Москва: Прометей, с. 3 – 14. (Babaĭtseva 1991: Babaĭtseva, V. V. Mesto perekhodnykh iavlenii v sisteme iazyka (na materiale chasteĭ rechi). – In: *Perekhodnost' i sinkretizm v iazyke i rechi. Mezhvuzovskiĭ sbornik nauchnykh trudov.* V. V. Babaitseva (red.). Moskva: Prometei, pp. 3 – 14.)

Бабайцева 2000: Бабайцева, В. В. *Явления переходности в грамматике русского языка*. Москва: Дрофа. (Babaĭtseva 2000: Babaĭtseva, V. V. *Iavleniia perekhodnosti v grammatike russkogo iazyka.* Moskva: Drofa.)

Баудер 1991: Баудер, А. Я. Лексико-семантический аспект явлений переходности в системе частей речи. –В: *Переходность и синкретизм в языке и речи. Межвузовский сборник научных трудов*. В. В. Бабайцева (ред.). Москва: Прометей, с. 22 – 31. (Bauder 1991: Bauder, A. Ia. Leksiko-semanticheskiĭ aspekt iavleniĭ perekhodnosti v sisteme chasteĭ rechi. – In: *Perekhodnost' i sinkretizm v iazyke i rechi. Mezhvuzovskiĭ sbornik nauchnykh trudov.* V. V. Babaitseva (red.) Moskva: Prometeĭ, pp. 22 – 31.)

БЕР: *Български етимологичен речник*. Т. 1 – 8. София: БАН, 1971– . (*Balgarski etimologichen rechnik.* T. 1 – 8. Sofia: BAN, 1971–)

Вайан 1952: Вайан, А. *Руководство по старославянскому языку*. Москва: Иностранная литература. (Vaian 1952: Vaian, A. *Rukovodstvo po staroslavianskomu iazyku*. Moskva: Inostrannaia literatura.)

Виноградов 1975: Виноградов, В. В. О грамматической омонимии в современном русском языке. – В: *Исследования по русской грамматике. Избранные труды*. Н. Ю. Шведова (ред.). Москва: Наука, с. 14 –32. (Vinogradov 1975: Vinogradov, V. V. O grammaticheskoĭ omonimii v sovremennom russkom iazyke. – In: *Issledovaniia po russkoĭ grammatike. Izbrannye trudy*. N. Ju. Shvedova (red.). Moskva: Nauka, pp. 14 – 32.)

Галкина-Федорук 1939: Галкина-Федорук, Е. М. *Наречие в современном русском языке*. Москва: Московский государьственный институт истории, философии и литературы. Москва (Galkina-Fedoruk 1939: Galkina-

Fedoruk E. M. *Narechie v sovremennom russkom iazyke.* Moskva: Moskovskiĭ gosudar'stvennyĭ institut istorii, filosofii i literatury. Moskva.)

Гинсбург 1979: Гинсбург, Е. Л. *Словообразование и синтаксис*. Москва: Наука. (Ginsburg 1979: Ginsburg, E. L. *Slovoobrazovanie i sintaksis*. Moskva: Nauka.)

Дограмаджиева 1968: Дограмаджиева, Е. Синтактична служба на старобългарските сирѣчь и рекъше и техният по-късен развой. – В: *Славистичен сборник*, София: БАН, с. 109 – 122. (Dogramadzhieva 1968: Dogramadzhieva, E. Sintaktichna sluzhba na starobulgarskite сирѣчь i рекъше i tehniyat po-kasen razvoy. – In: *Slavistichen sbornik*, Sofia: BAN, pp. 109 – 122.)

Дограмаджиева 1971а: Дограмаджиева, Е. Система на старобългарските локални съюзни наречия. – В: *Известия на Института за български език*, 19, с. 641 – 646. (Dogramadzhieva 1971a: Dogramadzhieva, E. Sistema na starobulgarskite lokalni sayuzni narechiya. –In: *Izvestiya na Instituta za balgarski ezik*, 19, pp. 641 – 646.)

Дограмаджиева 1971б: Дограмаджиева, Е. Съюзна функция на относителните и въпросителите наречия за място в старобългарския език. – В: *Константин- Кирил Философ. Доклади от симпозиума, посветен на 1100-годишнината от смъртта му*. София: БАН, с. 165 – 184. (Dogramadzhieva 1971b: Dogramadzhieva, E. Sayuzna funkciya na otnositelnite i vaprositelnite narechiya za myasto v starobulgarskiya ezik. – In: *Konstantin-Kiril Philosoph. Dokladi ot sympoziuma, posveten na 1100-godishninata ot smartta mu*. Sofia: BAN, pp. 165 – 184.)

Дограмаджиева 1973: Дограмаджиева, Е. Съюзните сравнителни конструкции в старобългарски. – В: *Известия на Института за български език,* 22, с. 21 – 71. ((Dogramadzhieva 1973: Dogramadzhieva, E. Sayuznite sravnitelni konstrukcii v starobalgarski. – In: *Izvestiya na Instituta za balgarski ezik*, 22, pp. 21 – 71.)

Дограмаджиева 1980а: Дограмаджиева, Е. Вариативността на съюзните средства в Супрасълския сборник. – В: *Проучвания върху Супрасълския сборник*. София: БАН, с. 203 – 207. (Dogramadzhieva 1980a: Dogramadzhieva, E. Variativnostta na sayuznite sredstva v Suprasalskiya sbornik. – In: *Prouchvaniya varhu Suprasalskiya sbornik*. Sofia: BAN, pp. 203 – 207.)

Дограмаджиева 1980б: Дограмаджиева, Е. Към въпроса за дублетността в книжовния старобългарски език (Върху материал от съюзната система). – В: *Palaeobulgarica*, № 4, с. 52 – 62. (Dogramadzhieva 1980b: Dogramadzhieva, E. Kam vaprosa za dubletnostta v knizhovniya starobalgarski ezik (Varhu material ot sayuznata sistema). – In: *Palaeobulgarica*, № 4, pp. 52 – 62.)

Дограмаджиева 1993: Съюзи и съюзни думи. – В: *Граматика на старобългарския език. Фонетика, морфология, синтаксис*. Ив. Дуриданов (ред). София: БАН, с. 324 – 350. (Dogramadzhieva 1993: Dogramadzhieva, E. Sayuzi i sayuzni dumi. – In: Gramatika na starobalgarskiya ezik. Fonetika, morfologia, sintaksis. Iv. Duridanov (red.). Sofia: BAN, pp. 324 – 350.)

Ефимова 2000: Ефимова, В. С. Об употреблении прилагательных в роли существительных в старославянских текстах. – В: *Славяноведение*, № 1, с. 56 – 69. (Efimova 2000: Efimova, V. S. Ob upotreblenii prilagatel'nykh v roli sushchestvitel'nykh v staroslavianskikh tekstakh . – In: Slavianovedenie, № 1, pp. 56 – 69.)

Ефимова 2011: Ефимова, В. С. *Наименования лиц в старославянском языке: способы номинации и приоритеты выбора*. Москва: Институт славяноведения РАН. (Efimova 2011: Efimova, V. S. *Naimenovaniia lits v staroslavianskom iazyke: sposoby nominatsii i prioritety vybora*. Moskva: Institut slavianovedeniia RAN.)

Загоруйко 1961: Загоруйко, А. Я. *Конверсия – морфолого-синтаксический способ словообразования (на материале современного английского языка)*. Автореф. дис. канд филол. наук. Москва. (Zagoruĭko 1961: Zagoruĭko, A. Ja. *Konversiia – morfologo-sintaksicheskiĭ sposob slovoobrazovaniia (na materiale sovremennogo angliiskogo iazyka).* Avtoref. dis. kand filol. nauk. Moskva.)

Захаревич 1965: Захаревич, Е. А. Суффиксация и субстантивация при образовании наименований лиц в болгарском языке. – В: *Очерки по словообразованию и словоупотреблению*. Отв. ред.: Б. А. Ларин, П. А. Дмитриев. Ленинград: Ленинградский государьственный университет, с. 44 – 59. (Zaharevich 1965: Zaharevich, E. A. Suffiksatsiia i substantivatsiia pri obrazovanii naimenovaniĭ lits v bolgarskom iazyke. – In: *Ocherki po slovoobrazovaniiu i slovoupotrebleniiu*. B. A. Larin, P. A. Dmitriev (red.). Leningrad: Leningradskiĭ gosudar'stvennyĭ universitet , pp. 44 – 59.)

Захаревич 1972: Захаревич, Е. А. К вопросу о субстантивации в болгарском языке: субстантивация прилгательных в форме среднего рода. – В: *Славянская филология*. Вып. 2. Ленинград, с. 46 – 53. (Zaharevich 1965: Zaharevich, E. A. K voprosu o substantivatsii v bolgarskom iazyke: substantivatsiia prilagatel'nykh v forme srednego roda. – In: *Slavianskaia filologiia*. Vyp. 2. Leningrad, pp. 46 – 53.)

Злачева-Кондрашова 2003а: Злачева-Кондрашова, С. Адвербиализация именных форм в русском и болгарском языках. – В: *Русистика 2003. Язык, коммуникация, культура*. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски", с. 200 – 207. (Zlacheva-Kondrashova 2003a: Zlacheva-Kondrashova, S. Adverbializatsiia imennykh form v russkom i bolgarskom iazykakh . – In: *Rusistika 2003. Iazyk, kommunikaziia, kul'tura*. Shumen: UI "Episkop Konstantin Preslavski", pp. 200 – 207.)

Злачева-Кондрашова 2003б: Злачева-Кондрашова, С. Лексико-грамматическая омонимия и процессы прономинализации и нумерализации частей речи в русском и болгарском языках. – В: *Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски“*, 51, № 1, с. 173 – 178. (Zlacheva-Kondrashova 2003b: Zlacheva-Kondrashova, S. Leksiko-grammaticheskaia omonimiia i protsessy pronominalizatsii i numeralizatsii chasteĭ rechi v russkom i bolgarskom iazykakh . – In: *Nauchni trudove na PU "Paisiy Hilendarski"*, 51, № 1, pp. 173 – 178.)

Злачева-Кондрашова 2006а: Злачева-Кондрашова, С. Адвербиализация глагольных форм в русском и болгарском языках и ее отношение к лексико-грамматической омонимии. – В: *Девятый международный симпозиум МАПРЯЛ 2006. Теоретические и методические проблемы русского языка как инстранного. Новые информационные технологии в лингвистической и методологической науке. Доклады и сообщения.* Велико Търново: Астарта, с. 169 – 170. (Zlacheva-Kondrashova 2006a: Zlacheva-Kondrashova, S. Adverbializatsiia glagol'nykh form v russkom i bolgarskom iazykakh i ee otnoshenie k leksiko-grammaticheskoĭ omonimii. – In: *Deviatyi mezhdunarodnyĭ simpozium MAPRIaL 2006. Teoreticheskie i metodicheskie problemy russkogo iazyka kak instrannogo. Novye informatsionnye tekhnologii v lingvisticheskoĭ i metodologicheskoĭ nauke. Doklady i soobshcheniia* Veliko Tarnovo: Astarta, pp. 169 – 170.)

Злачева-Кондрашова 2006б: Злачева-Кондрашова, С. Омонимия служебных слов в русском и болгарском языках. – В: *Инновации в исследованиях русского языка, литературы и культуры. Конференция МАПРЯЛ, Болгария, Пловдив, 31.Х. – 3.XI. 2006.* Сборник докладов. т.. 1. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски", с. 128 – 131. (Zlacheva-Kondrashova 2006b: Zlacheva-Kondrashova, S. Omonimiia sluzhebnykh slov v russkom i bolgarskom iazykakh . –In: *Innovatsii v issledovaniiakh russkogo iazyka, literatury i kul'tury. Konferentsiia MAPRIAL, Bolgariia, Plovdiv, 31. X. – 3. XI. 2006.* Sbornik dokladov. т. 1. Plovdiv: UI "Paisiy Hilendarski", pp.128 – 131.)

Илчев 1993: Илчев, П. Частици. – В: *Граматика на старобългарския език Фонетика, морфология, синтаксис*. Ив. Дуриданов (ред.). София: Издателство на БАН, с. 356 – 360. (Ilchev 1993: Ilchev, P. Chastitsi. – In: *Gramatika na starobalgarskiia ezik. Fonetika, morfologia, sintaksis*. Iv. Duridanov (red.). Sofia: Izdatelstvo na BAN, pp. 356 – 360.)

Каламова 1961: Каламова, Н. А. К вопросу о переходности одних частей речи в другие. – В: *Русский язык в школе*, № 5, с. 56 – 59. (Kalamova 1961: Kalamova, N. A. K voprosu o perekhodnosti odnikh chasteĭ rechi v drugie. – *Russkiĭ iazyk v shkole*, № 5, pp. 56 – 59.)

Калечиц 1977: Калечиц, Е. П. *Переходные явления в области частей речи*. Е. Ф. Шалее (ред.). Свердловск: Издательство Уральского университета. (Kalechits 1977: Kalechits, E. P. *Perekhodnye iavleniia v oblasti chasteĭ rechi*. E. F. Shalee (red.). Sverdlovsk: Izdatel'stvo Ural'skogo universiteta).)

Ким 1978: Ким, О. М. *Транспозиция на уровне частей речи и явление омонимии в современном русском языке*. А. Н. Тихонов (ред.). Ташкент: ФАН. (Kim 1978: Kim, O. M. *Transpozitsiia na urovne chasteĭ rechi i iavlenie omonimii v sovremennom russkom iazyke*. A. N. Tihonov (red.). Tashkent: FAN.)

Крумова 1973: Крумова, Л. Субстантивация на прилагателните имена в българския език (в съпоставка с някои случаи в руски). – В: *Славистичен сборник*. София: БАН, с. 213 – 221. (Krumova 1973: Krumova, L. Substantivatsia na prilagatelnite imena v bulgarskia ezik (v sapostavka s nyakoi sluchai v ruski). – In: *Slavistichen sbornik*. Sofia: BAN, pp. 213 – 221.)

Крумова-Цветкова 1987: Крумова-Цветкова, Л. *Субстантивация на прилагателните имена в съвременния български книжовен ези*к. София: БАН. (Krumova-Tsvetkova 1987: Krumova-Tsvetkova, L. *Substantivatsia na prilagatelnite imena v savremennia bulgarski knizhoven ezik.* Sofia: BAN.)

Кубрякова 1974: Кубрякова, Е. С. Деривация, транспозиция, конверсия. – В: *Вопросы языкознания*. № 5, с. 64 – 76. (Kubriakova 1974: Kubriakova, E. S. Derivatsiia, transpozitsiia, konversiia. – In: *Voprosy jazykoznaniia*. № 5, pp. 64 – 76.)

Кузнецов 1983: Кузнецов, В. Я. *Переход в кругу частей речи в русском языке: Учебное пособие*. Отв. ред. Т. В. Кириллова. Калинин: Калиниский государственный университет. (Kuznetsov, V. Ia. *Perekhod v krugu chasteĭ rechi v russkom iazyke: Uchebnoe posobie.* T.V. Kirillova (red.). Kalinin: Kaliniskiĭ gosudar'stvennyĭ universitet.)

Курилович 1962: Курилович, Е. Деривация лексическая и деривация синтаксическая. – В: *Курилович Е. Очерки по лингвистике*. В. А. Звегинцева (ред.). Москва: Иностранная литература, с. 57 – 70. (Kurilovich 1962: Kurilovich, E. Derivatsiia leksicheskaia i derivatsiia sintaksicheskaia. – In: *Kurilovich, E. Ocherki po lingvistike.* V. A. Zveginceva (red.). Moskva: Inostrannaia literatura, pp. 57 – 70.)

Лакова 1993: Лакова, М. Конверсия при словоформи в съвременния български книжовен език. – В: *Съпоставително езикознание*, № 1, с. 54 – 71. (Lakova 1993: Lakova, M. Konversiya pri slovoformi v savremenniya balgarski knizhoven ezik . – In: *Sapostavitelno ezikoznanie*, № 1, pp. 54 – 71.)

Лукин 1973: Лукин, М. Ф. *Трансформация частей речи в современном русском языке*. Л. Х. Соловьева (ред.). Донецк: Донецкий государственный университет. (Lukin 1973: Lukin, M. F. *Transformatsiia chasteĭ rechi v sovremennom russkom iazyke.* L. H. Solov'eva (red.). Donezk: Donetskiĭ gosudar'stvennyĭ universitet .)

Малкина 1980: Малкина, Н. М. *Взаимосвязь и взаимозависимость синтаксиса и семантики*. Воронеж: Издательство Воронежкого университета. (Malkina 1980: Malkina, N. M. *Vzaimosviaz' i vzaimozavisimost' sintaksisa i semantiki*. Voronezh: Izdatel'stvo Voronezhkogo universiteta .)

Мареш 1961: Мареш, Ф. Славянское вдова – вдовица. – В: *Вопросы славянского языкознания*, № 5, с. 138 – 148. (Maresh 1961: Maresh, F. Slavianskoe vdova – vdovitsa. – In: *Voprosy slavianskogo iazykoznaniia*, № 5, pp. 138 – 148.)

МДРЯ/MDRIa: Срезневский, И. И. *Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам.* Т. 1– 3, Санкт Петербург: Отделение русского языка и словесности Имп. АН, 1893 – 1903. Репринт. Москва: Книга. (Sreznevskiĭ, I. I. Materialy dlia slovaria drevnerusskogo iazyka po pis'mennym pamiatnikam.. T. 1 – 3. Sankt Peterburg: Otdelenie russkogo iazyka i slovesnosti Imp. AN, 1893 – 1903. Reprint. Moskva: Kniga.)

Метларова 1978: Метларова, М. Към въпроса за адективацията на страдателните причастия в българския език. – В: Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски", 16, № 5, с. 225 – 232. (Metlarova 1978: Metlarova, M. Kam vaprosa za adektivatsiyata na stradatelnite prichastiya v balgarskiya ezik. – Nauchni trudove na PU "Paisiy Hilendarski", 16, № 5, pp. 225 – 232.)

Мигирин 1971: Мигирин, В. Н. *Очерки по теории процессов переходности в русском языке. Учебное пособие для студентов.* Кишинев: Педагогический институт Бельцы. (Migirin 1971: Migirin, V. N. *Ocherki po teorii protsessov perekhodnosti v russkom iazyke. Uchebnoe posobie dlia studentov.* Kishinev: Pedagogicheskivdovi institut Bel'tsy.)

Пешкова 1966: Пешкова Л. Ф. *К проблеме транспозиции. Субстантивация всех частей речи и адъективация причастий во французском языке*. Автореф. дис. канд. филол. наук. Москва. (Peshkova 1966: Peshkova L. F. *K probleme transpozitsii. Substantivatsiia vsekh chasteĭ rechi i ad"ektivatsiia prichastiĭ vo frantsuzskom iazyke*. Avtoref. dis. kand. filol. nauk. Moskva, 1966.)

РБЕ: *Речник на българския език*. Т. 1 – 15. София: БАН, 1977 –. (RBE. *Rechnik na balgarskiya ezik.* T. 1 – 15. Sofia: BAN 1977–)

CA/SA: Sadnik, L., Aitzetmüller, R. *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten*, Heidelberg, 1955.

СДРЯ: *Словарь древнерусского языка XI – XIV вв.* В 10 т. Москва: Институтт русского языка, 1988– . (SDRIa. *Slovar' drevnerusskogo iazyka XI – XIV vv.* V 10 t. Moskva: Institut russkogo iazyka, 1988 –)

Сиротина 1982: Сиротина, А. А. *Субстантивация частей речи в современном немецком языке*. Воронеж: Воронежский государьственный педагогический институт. (Sirotina 1982: Sirotina, A. A. *Substantivatsiia chasteĭ rechi v sovremennom nemetskom iazyke*. Voronezh: Voronezhskiĭ gosudar'stvennyĭ pedagogicheskiĭ institut.)

СС: *Старославянский словарь (по рукописям X – XI в.)*. Под редакцией Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой, Москва: Русский язык, 1999. (SS: *Staroslavianskiĭ slovar' (po rukopisiam X -– XI v.)*. Pod redaktsieĭ R. M. Tseitlin, R. Vecherki i E. Blagovoi, Moskva: Russkiĭ iazyk , 1999.)

СтбР: *Старобългарски речник*. Т. I. София, 1999 и Т. II София, 2009: В. Траянов. Д. Иванова-Мирчева (ред.). (StbR. *Starobalgarski rechnik*. T. I. Sofia, 1999. T. II. Sofia, 2009: V. Trayanov. D. Ivanova-Mircheva (red.)

Степанов 1962: Степанов, Ю. С. Синтаксическая конверсия во французком языке. – В: *Ученые записки Института международных отношений*, вып. 1, с. 25 – 28. (Stepanov 1962: Stepanov, Ju. S. Sintaksicheskaia konversiia vo frantsuzkom iazyke. –In: *Uchenye zapiski Instituta mezhdunarodnykh otnosheniĭ*, vyp. 1, pp. 25 – 28.)

СЯС/SJaS: *Slovník jazyka staroslověnskeho*. T. I – III. Praha: AV ČR, 1958 –1994.

Тилков и др. 1983: *Граматика на съвременния български книжовен език. Част 2. Морфология*. Д. Тилков, Ст. Стоянов и К. Попов (ред.). София: БАН. (Tilkov i dr. 1983: *Gramatika na savremenniya bulgarski knizhoven ezik*. Chast 2. Morfologiya. Tilkov, St. Stoyanov, K. Popov (red.). Sofia: BAN.)

Трубачев 1974: *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*. И. О. Трубачев (ред.). Москва: Наука. (Trubachev 1974: *Etimologicheskiĭ slovar' slavianskikh iazykov. Praslavianskiĭ leksicheskiĭ fond*. I. O. Trubachev (red.). Moskva: Nauka.) .

Фасмер 1986 – 1987: Фасмер, М. *Этимологический словарь русского языка*. Т. 1 – 4. Москва: Прогресс, 1986 – 1987. (Fasmer, M. *Etimologicheskiĭ slovar' russkogo iazyka*. T. 1 – 4. Moskva: Progress, 1986 – 1987.)

Цейтлин 1973: Цейтлин, Р. М. Заметки по старославянской лексикологии. –В: *Этимология* 1971. Москва, с. 102–114). (Tseitlin 1973: Tseitlin, R. M. Zametki po staroslavianskoĭ leksikologii. – V: *Etimologiia* 1971. Moskva, pp. 102 – 114.)

Цейтлин 1977: Цейтлин, Р. М. *Лексика старославянского языка*. Москва: Наука. (Tseitlin 1977: Tseitlin, R. M. Leksika staroslavianskogo iazyka. Moskva: Nauka.)

MORPHOSYNTACTIC WORD-FORMATION IN THE HISTORY OF THE BULGARIAN LANGUAGE OR ON THE CATEGORIAL TRANSFORMATION OF AN OLD BULGARIAN WORD

Tatyana Ilieva
Cyrillo-Methodian Research Centre – BAS

ilieva_tatyana@abv.bg

Abstract: The paper outlines the role of the morphosyntactic method for the production of new lexical units in the history of Bulgarian on the basis of the transposition processes observed in the individual forms of an Old Bulgarian word. In diachronic terms and with a view to the development of the Bulgarian language, the study presents a multifaceted description of the different transitions from one part of speech to another and the functional and grammatical mechanisms acting in these transformations. The observations, which are based on the word-formation capacity of a single word, uncover the wealth of the Old Bulgarian language and its enormous potential for creating new words.

Keywords: *Bulgarian historical lexicology, morphological and syntactic word-formation*

Tatyana Ilieva
Cyrillo-Methodian Research Centre
13 Moskovska St.
Sofia 1000
Bulgaria

ПОСЛЕДОВАНИЕТО НА ПЕТДЕСЕТНИЦА В РЪКОПИСНАТА ТРАДИЦИЯ ОТ XV ВЕК

Христина Тончева-Тодорова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“
hrtoncheva@gmail.com

Резюме: В статията са изнесени данни за неизследвани досега пентикостарни молитви, открити в ръкописни евхологии от XV век. През това столетие е било осъществено цялостно редактиране на Последованието на Петдесетница, което е засегнало всичките му компоненти (тропари, стихири, прокимни, молитви). Тази редакторска дейност се различава от атонското редактиране през XIII век и се характеризира с още новопреведени от гръцките евхологии молитвени образци, а също и със сверяване на молитвените текстове с глаголическите модели. За пръв път тук се публикуват някои следи от текстовото и лексикалното редактиране на тези евхологични текстове – редици от лексикално-семантични дублети, подредени според старобългарската наследница и съобразени с евентуални гръцки еквиваленти.

Ключови думи: *пентикостарни молитви, ръкописни евхологии, история на българския език*

В православното богослужение се приема, че на Петдесетия ден от Господното възкресение Дух Свети слязъл над апостолите във вид на огнени езици и ги обдарил с благодатните дарове. Празникът се нарича Петдесетница, защото това събитие е станало в деня на старозаветния празник, който отбелязвали петдесет дни след юдейската Пасха.

За старозаветните Петдесетница бил един от трите велики празника, той първоначално отбелязвал завършването на жътвата на ечемика. Празнувал се с приношение на хляб и жертвени животни като ден на радост и благодарност, припомнящ странстванията в пустинята и освобождението от Египет. В по-късни времена на този ден се отбелязвало получаването на Синайското законодателство петдесет дни след излизането на евреите от Египет. Празникът бил тържествен и радостен, в Йерусалим се стичало голямо множество хора, за да принесат в благодарност на Бога установената от закона жертва. За апостолите денят бил двойно свят, защото е денят на Възкресението – неделният ден. Апостолите заедно със Света Богородица били събрани в Сионската горница, където пребивавали в постоянна молитва след Възнесението на Иисус Христос. Около третия час по еврейско време настанал голям шум от небето и над тях слязъл Светият Дух във формата на огнени езици. Веднага божественият огън пламнал в душите на апостолите и изпълнени с благодат, те започнали да прославят величието на Бога, като заговорили на различни, непознати за тях дотогава чужди езици. Това им дало бодрост, сила и мъжество да отидат по всички краища на света да проповядват Евангелието и с готовност да отдадат и живота си за Христовата вяра. Тогава Свети Апостол Петър произнесъл първата си пламенна проповед. Словата му проникнали дълбоко в сърцата на слушащите го и мнозина приели вярата в Христа, като се присъединили към първата християнска общност. След това апостолите постановили християните да възпоменават това велико събитие – слизането на Светия Дух, всяка година на този ден (I Кор 16: 8, Деян 20: 16). Денят Петдесетница от древни времена се смята за рожден ден на Христовата църква, в която вовеки обитава Божествената благодат на Св. Дух. Следващият понеделник след Петдесетница е празникът на Светия Дух. Този празник Църквата е установила заради величието на Пресветия и Животворящ Дух, чрез който ни се дарява всяка мъдрост и който е източникът на живота.[1]

В славянската литургична традиция първият ден, неделният, е посветен на прослава на Св. Троица и се нарича *Троичен ден*, а вторият – понеделникът, е посветен на слава на Св. Дух и се на-

[1] Цитирано по: https://svnikolai-rasnik.com, http://www.pravoslavieto.com.

рича *Духов ден* (Нестеровский / Nesterovskiy 1996: 326). На Св. Петдесетница вечерната служба се съединява с утринното богослужение (след Св. литургия се извършва вечерня), защото молитвите за изпросване даровете на Светия Дух са коленопреклонни, а до Петдесетница в знак на духовна радост на богослужението не се коленичи. В молитвите на този ден измолваме Господ да помене всички починали наши роднини и братя. На Великия прокимен: „Кой Бог е велик като нашия Бог? Ти си Бог, Който вършиш чудеса“ от олтарните двери се хвърля орехова шума към богомолците (Служебник / Sluzhebnik 1998: 396). Шумата напомня за огнените езици над главите на апостолите. Вярващите отнасят тази шума по домовете си за благословение.

В днешното православно богослужение Коленопреклонните молитви на Петдесетница се прочитат след Св. литургия в деня на Св. Троица.

Светата Църква прославя Божието милосърдие – изпращането на Светия Дух над апостолите и силата на Духа, като благодарно пее: „Величаем Те, Живодавче Христе, и почитаме Всесветия Твой Дух, Който от Отца си изпратил на Твоите ученици“. Особеността на църковното богослужение в деня на Света Троица се състои в това, че литургията на този ден завършва с вечерня и по време на последованието ѝ Църквата коленопреклонно чете три специални молитви, съставени за този ден от Св. Василий Велики още през IV век. Първата молитва е отправена към Бог Отец: да прости всички грехове на младостта в нашето незнание; да не ни изостави в старостта ни и да посети сърцата ни с благодат и ги утвърди в светите свои закони; да ни събере в небесната Църква. Втората молитва е към Бог Син: да ни подаде дух на премъдрост, разум и страх Божий за достойни молитви към него и за полезно за нас наставление в живота. И третата молитва отново е към Сина Божий: да упокои всички починали с надежда за тяхното възкресение и да отслаби мярката на тяхното осъждане, а нас, живите, да благослови.

Най-ранният препис на Молитвите на Петдесетница е в глаголическия Синайски евхологий от X век (Frček 1939; Nachtigal 1941, 1942, нататък: Син Евх). В него те са онасловени Мо҃ на поклонение колѣнома · бывающи · въ ст҃ѭ пѧтьдесѧтьнницѭ на есперинѣ Син Евх 59б – 60а, Ἀκολουθία τῆς ἁγίας πεντηκοστῆς ἑσπερ (Frček 1939: 789; Goar 1960: 754). В старобългарския евхологий след прокимен следва указание за коленопоклонение и прочитане на Дяконствата (Син Евх 60а – 61б).

В глаголическия източник основните молитви са три, първата от които се прочита след Дяконствата: Прѣчистъı и несквръннъı безначальнъı невидимъı непостижьнън неисслѣдьнън непрѣмѣнънъı Син Евх 61б, Ἄχραντε, ἀμίαντε, ἄναρχε, ἀόρατε, ἀκατάληπτε, ἀνεξιχνίαστε, ἀπαράλλακτε (Frček 1939: 789; Дмитриевский / Dmitrievskiĭ 1901: 24; Goar 1960: 597).

Втората молитва на Петдесетница в Син Евх е Присномтекъı и не истощающи живѧи и свѣтель источьникъ 63а, Ἡ ἀεννάως βρύουσα, ζωτικὴ καὶ φωτιστικὴ πηγή Frček 1939: 793, Goar 1960: 597.

Третата молитва от Син Евх не е запазена в по-късната ръкописна традиция: Влко Гн бе҃ нашъ, творьче всемоу, твоѣ естъ въ истинѫ великаа танна, нынѣшьнее раздроушенне твонхъ тварен и градѫщен вѣчьнъı покон 65а, Ὁ Θεὸς ὁ μέγας καὶ αἰώνιος, ὁ ἅγιος καὶ φιλάνθρωπος (Frček 1939: 797; Goar 1960: 759).

В цялостната ръкописна евхологична традиция Молитвите на Петдесетница са рядко срещани. В пергаментов кодекс от XIII век, съхраняван в Библиотеката на Зографския манастир и под сигнатура Zogr_0050 (нататък: З-50) в Зографската дигитална библиотека, открих най-ранните (засега) преписи на Молитвите на Петдесетница, прочитани на вечернята – Въ Нѐ · Н · Вс҃е Гл҃е Дн҃ѣ 139а. По данните от този ръкопис се вижда, че още през XIII век като втора молитва на Петдесетница вече е била установена Гн҃ бе҃ нашъ ёже мнрь свон дарова чл҃вкомь прѣст҃го дх҃а дарь 142б, която е наследена и днес (Нестеровский / Nesterovskiy 1996: 326).

През XIII век са настъпили изменения в структурата на самото Последование на Петдесетница – от старобългарския модел са редактирани първата и втората молитва, която в днешната литургична практика е трета. Новопреведени са втора молитва: Гн҃ бе҃ нашъ ёже мнрь свон дарова чл҃вкомь прѣст҃го дх҃а дарь З-50/142б, както и четвърта: Гн҃ бе҃ нашь прѣклонен нб҃са и сьшь сп҃сениѧ радн родоу чл҃вѣчоу прнзрн на рабы твое н на достоѧнне твое З-50/153а. Тази литургична матрица е възприета в богослужебната практика и през следващите векове, като дори е допълнена с нови преводи (съдейки по данните от требници от XV век).

В гръцката евхологична традиция е установено доста пространно Последование на Петдесетница, което включва освен задължителните компоненти – Дяконствата, тропари, стихири и прокимни, общо пет молитвени текста (Goar 1960: 597 – 603). В съответствие с тази традиция и в славянското богослужение ритуалът на Петдесетница е увеличил двойно своя обем в сравнение със старобългарския и през XV век намираме обемно Последование на Петдесетница, което се отличава с текстово сверяване и редактиране на глаголическите образци, различно от това в зографския требник, както и с ново превеждане на още пентикостарни евхемни матрици.

В два ръкописа от XV век от богатата колекция на Библиотеката при Църковния историко-архивен институт – София, открих следите от тези редакторски процеси: Ц-177, л. 67б, и Ц-194, л. 28а. Преписите се отличават с подчертана архаичност, която, освен на текстово-лексикално равнище, може да се установи и по спорадичната употреба на диакритични знаци, нещо необичайно за книжовната традиция в тези векове.

В двата требника след обичайните литургични бележки за изпяването на съответните стихири и прокимни намираме първата пентикостарна молитва, която е наследство на първата и в Син Евх: Прѹ̑те нескврьнне, безначелне, непостижиме, неизслѣдиме . непрѣмѣнне, неизчьтенне незлобиве г҃и Ц-177, 68а, Ц-194, 28б. Ἄχραντε, ἀμίαντε, ἄναρχε, ἀόρατε, ἀκατάληπτε, ἀνεξιχνίαστε, ἀπαράλλακτε (Frček 1939: 789).

Втората молитва в Ц-177 и Ц-194 е новопреведена: Бл҃вн҃ь ѥси г҃и вл҃ко вседрьжителю. просвѣтиви д҃нь свѣто̑ слн҃чнꙑ, и но́щь ѡ҃зариви зарами ѡ҃гнꙗ . 68б, 29б, Εὐλογητὸς Κύριε Δέσποτα παντοκράτορ, ὁ φωτίσας τὴν ἡμέραν τῷ φωτὶ τῷ ἡλιακῷ (Дмитриевский / Dmitrievskiĭ 1901: 15, Goar 1960: 598).

Третата молитва Ги б҃е нш҃ь иже твоѥ сьмиренїе давь чл҃вко̑ , и всест҃го д҃ха дарь е посочена от копистите и на двата требника Ц-177 и Ц-194 като втора (69а, 30а) вероятно поради използването на антиграфи, в които тази молитва наистина е втора поред в Последованието. В гръцките евхологии от тези векове молитвата Ги б҃е нш҃ь иже твоѥ сьмиренїе давь чл҃вко̑ е включвана като втора сред пентикостарните. Тя е новопреведена от съответните гръцки образци: Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ τὴν σὴν εἰρήνην δεδωκώς τοῖς ἀνθρώποις ... (Дмитриевский / Dmitrievskiĭ 1901: 15–16; Goar 1960: 599).

Четвъртата молитва също е новопреведена: Ги г҃и избавлѥи на̑ ѿ всакое стрѣли летещеѥ вь д҃не . избави ѿ всакоѥ вещи вь тмѣ̀ прѣходещеѥ 69б, 31а, Κύριε, Κύριε, ὁ ῥυσάμενος ἡμᾶς ... (Дмитриевский / Dmitrievskiĭ 1901: 24; Goar 1960: 600).

Петата молитва е съпроводена от указание за коленопреклонение, тя също се изпълнява велегласно и наследява старобългарската втора молитва, срв: Прнснотекъı і не истакаѩн жнвѧн і свѣтель істочьннкъ 63а, Ἡ ἀεννάως βρύουσα, ζωτικὴ καὶ φωτιστικὴ πηγή (Frček 1939: 793; Goar 1960: 758).

Шестата молитва е новопреведена: Бе̑ вели́кꙑ̀ вѣчнꙑ̀ с҃ты чл҃вколюбче . споби́ви на̑ вь си̑ ча̑ ста́ти прѣ̑ непристоупною твоѥю сла́вою 70б, 32б; Ὁ Θεός ὁ μέγας καὶ αἰώνιος ... (Дмитриевский / Dmitrievskiĭ 1901: 24; Goar 1960: 601).

От така изнесените данни е видно, че през XV век е било осъществено цялостно редактиране на Последованието на Петдесетница, което е засегнало всичките му компоненти (тропари, стихири, прокимни, молитви). Тази редакторска дейност се различава от атонското редактиране през XIII век и се характеризира с новопреведени от гръцките евхологии молитвени образци, а също и със сверяване на молитвените текстове с глаголическите модели. Това се доказва особено от редактирането на втората старобългарска пентикостарна молитва.

По-долу са изнесени резултатите от текстовото редактиране на наследниците на двете глаголически молитви през XV век, които са обобщени в редове от лексикално-семантични дублети. Те са подредени по азбучен ред (първата лексема е старобългарската) и са придружени от гръцки еквиваленти.

Прѣчнстъı і нескврънънъı безначѧльнъı невиднмъı непостнжьнън ненслѣдьнън непрѣмѣнънъı Син Евх 61б, Ἄχραντε, ἀμίαντε, ἄναρχε, ἀόρατε, ἀκατάληπτε, ἀνεξιχνίαστε, ἀπαράλλακτε (Frček 1939: 789; Дмитриевский / Dmitrievskiĭ 1901: 24; Goar 1960: 597).

грѣхъ 62б – съгрѣшенне – ἁμάρτημα

датн 61б – подаватн – παρέχειν

дѣтѣль 62б – дѣнство – ἐνέργεια

животъ 62б – жизнь – ζωή
изнемагати 62б – исчезати – ἐκλείπειν
♦ колѣна прѣкланѣти 62а – колѣнопрѣклонение – τὰ γόνατα κλίνειν
ложесна 62а – матроба – μήτρα
наплънити сѧ 62а – исплънити сѧ – ἐμπιμπλάναι
неприкосновенъ 61б – непристоупьнъ – ἀπρόσιτος
обратити сѧ 62а – възвратити сѧ – ἐπιστρέφειν
оградити 62б – оутвьрдити – ἀσφαλίζειν
отъпоустити 62б – оставити – ἀφίεναι
послоушати 62а – оуслышати – ἐπακούειν
пѧтикостиинъ (дьнь) 62а – пѧтидесѧтьнъин (дьнь) – τῆς πεντηκόστῆς
съпасъ 61б – съпастель – σωτήρ
матроба 62а – чрѣво – γαστήρ
Присноте́кы и не истакаюѧн живѧн и свѣтель источьникъ Син Евх 63а, Ἡ ἀεννάως βρύουσα, ζωτικὴ καὶ φωτιστικὴ πηγή (Frček 1939: 793, Goar 1960: 758).
велеименьнъ 63б – великонименитъ – μεγαλώνυμος
♦ вельми послоушаюѧ 63б – ♦ великъ послоушатель – μέγας ἐπήκοος
верѣѣ 63б – ключе – κλεῖθρον
въсхождение 63б – въсходъ – ἄνοδος
животъ 63б – жизнь – несигурни гръцки образци
♦ живѧн 63а – жизнь – ζῆν
негасимъ 63б – неоугасающимъ – ἄσβεσυος
неиздреченьнъ 63б – неисчьтеньнъ – ἀπειροδύναμος
неразрѣшаемъ 63б – нерѣшимъ – ἄλυτος
несъмрътенъ 64а – бесъмрътенъ – ἀθάνατος
низъ 63б – долоу – κάτω
послоушати 64а – оуслышати – ἐπακούειν
разврѣшти 63б – растрьбати – διαρρηγνύναι
родъ 64а – съродьникъ – συγγένεια
сильно 64а – ♦ въ силѣ – ἐν δυναστείᾳ
съвѧзати 64а – вѧзати – δεσμεύειν
тъма 63б – мракъ – σκότος
В редица случаи редакторите стриктно са прецизирали дублетните употреби, като са променяли префиксацията (дати 61б – подавати – παρέχειν, наплънити сѧ 62а – исплънити сѧ – ἐμπιμπλάναι, несъмрътенъ 64а – бесъмрътенъ – ἀθάνατος, послоушати 62а – оуслышати – ἐπακούειν, съвѧзати 64а – вѧзати – δεσμεύειν) или постфиксацията (въсхождение 63б – въсходъ – ἄνοδος, грѣхъ 62б – съгрѣшение – ἁμάρτημα, дѣтѣль 62б – дѣнство – ἐνέργεια, съпасъ 61б – съпастель – σωτήρ). При композитните употреби се наблюдава както редактиране на двата компонента, така и калкиране на единия от тях (велеименьнъ 63б – великоименитъ – μεγαλώνυμος, пѧтикостиинъ дьнь 62а – пѧтидесѧтьнъин дьнь – τῆς πεντηκόστῆς). Регистрирана е и тенденция за предаване на устойчиви словосъчетания с композита, замени на наречия с предложни конструкции (♦ колѣна прѣкланѣти 62а – колѣнопрѣклонение – τὰ γόνατα κλίνειν, сильно 64а – ♦ въ силѣ – ἐν δυναστείᾳ). Определено се вижда и игнориране на причастни форми, което е отглас от езиковите явления през среднобългарския период (♦ вельми послоушаюѧ 63б – ♦ великъ послоушатель – μέγας ἐπήκοος, ♦ живѧн 63а – жизнь – ζῆν).

Съвременното Последование на Петдесетница се отличава с наполовина редуциран брой коленопреклонни молитви в сравнение с предхождащата евхологична ръкописна традиция. В него са канонизирани трите пентикостарни молитви – двете старобългарски и новопреведената Ги бе нашь иже твоѥ сьмиренїе давь чл҃вкꙋ , и всест҃го д҃ха дарь, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ τὴν σὴν εἰρήνην δεδωκώς τοῖς ἀνθρώποις ... (Дмитриевский / Dmitrievskiĭ 1901: 15 – 16; Goar 1960: 599). През XIII век тя е била включвана като втора, през XV век – като трета поред сред коленопреклонните, а в днешния канон отново е заела второто си място (Нестеровский / Nesterovskiy 1996: 326 – 327).

Използвани ръкописи

Библиотека при Църковния историко-архивен институт към Българската патриаршия – София

Ц-177: Требник (Молитвеник) от XV век, 118 л., ресавски (Krastanov 1997: 42).
Ц-194: Требник от втората половина на XV век и началото на XVI век, 126 л., ресавски (Krastanov 1997: 43).

Библиотека при Зографския манастир „Св. Георги Победоносец“(дигитален архив)

Zogr_0050: Требник от XIII–XIV в., 155 л. пергамент, сръбска редакция със запазени следи от български юсов извод (Каталог / Katalog 1994: 50 – 51).

Цитирана литература / References

Дмитриевский 1901: Дмитриевский, А. *Описание литургических рукописей, хранящихся в библиотеках православного Востока. Том II. Е^÷пло́гйб*. Киев. (Dmitrievskiĭ 1901: Dmitrievskiĭ, A. *Opisanie liturgicheskikh rukopiseĭ, khraniashtikhsia v bibliotekakh pravoslavnogo Vostoka. T. II. Е^÷пло́гйб*. Kiev.)

Каталог 1994: *Каталог на славянските ръкописи в Библиотеката на Зографския манастир в Света Гора.* Б. Райков, Ст. Кожухаров, Х. Миклас, Хр. Кодов. София: СИБАЛ. (Katalog 1994: *Katalog na slavyanskite rakopisi v bibliotekata na Zografskiya manastir v Sveta Gora.* B. Raykov, St. Kozhuharov, H. Miklas, H. Kodov. Sofia: CIBAL.)

Нестеровский 1996: Нестеровский, Е. *Литургика или наука за богослужението на православната църква.* В. Търново: „Христо Червенаков и Митко“. (Nesterovskiy, E. *Liturgika ili nauka za bogosluzhenieto na pravoslavnata tsarkva*. V. Tarnovo: Hristo Chervenakov i Mitko.)

Служебник 2001: *Служебник.* София: Болид. (Sluzhebnik 2001: *Sluzhebnik*. Sofia: Bolid.)

Goar 1960: Goar, J. *Â^÷ïëüâéïí siwe Rituale Graecorum.* Venize, 1730, Graz, 1960.

Frček 1939**:** Frček, J. *Euchologium Sinaiticum. Texte slave aveć sources greques et traduction française,* II (Patrologia Orientalis, 24/5).

Krastanov 1997: Krastanov, Tr. *Manuscrits slaves dans la collection de l'Institut d'histoire de l'Eglise et ses Archives aupres du Patriarcat bulgare*. In: BULLETIN D'INFORMATION. XVI. Sofia: CIBAL, pp. 33 – 58.

Nachtigal 1941, 1942: Nachtigal, R. *Euchologium Sinaiticum. Starocerkvenoslovanski glagolski spomenik.* I. Fotografski posnetek. Ljubljana; II. Tekst s komentarijem. Ljubljana.

<https://svnikolai-rasnik.com> [12.12.2018]

<http://www.pravoslavieto.com> [15.12.2018]

THE SERVICE ON PENTECOST IN THE MANUSCRIPT RADITION OF THE 15TH CENTURY

Hristina Toncheva-Todorova
Plovdiv University Paisii Hilendarski

hrtoncheva@gmail.com

Abstract: The paper presents data about Pentecost prayers which have not been studied until now. These prayers were found in manuscript prayer books from the 15th century. During this century a thorough redaction of the Service on Pentecost was carried out, which affected all its components (antiphons, sticherons, prokeimena, prayers). This redaction was different from the Athonite redaction made in the 13th century; it is characterised by the addition of more prayers newly translated from Greek and by a comparison of the prayer texts with the Glagolitic Euchologium. Data from the textological and lexical redactions of the Pentecost prayers is published here for the first time in the form of lexical-semantic doublets ordered alphabetically according to the Old Bulgarian lexemes and accompanied by possible Greek equivalents.

Keywords: *Pentecost prayers, manuscript prayer books, history of Bulgarian*

Hristina Toncheva-Todorova
Plovdiv University Paisii Hilendarski
24 Tsar Asen St.
Plovdiv 4000
Bulgaria

ЕЗИКОВАТА ИДЕНТИЧНОСТ НА ВЛАСИТЕ В СРЕДНОВЕКОВНА БЪЛГАРИЯ

Да въскр҃нетъ бъ҃ и да разъидѫт с врази҄ его.
И да бѣжтъ ѿ лица его, ненавѣдꙗщеи его.
Псалтир на Норов – XIV век

Христо Салджиев
Тракийски университет – Стара Загора

hristosaldzhiev@yahoo.com

Резюме: Статията изследва следите от контакти между български и романски говори от непроторумънски произход през средните векове. Анализът се опира на средновековни български топоними, антропоними, и заемки от романски произход, както и на съхранени в псалтира на Норов думи от непознат език. Налага се заключението, че езикът на власите, упоменавани многократно в средновековните извори като част от населението на централната зона на Второто българско царство, произхожда от езика на късните латински надписи от Мизия и останалите части на българските земи.

Ключови думи: *български*, *романски*

Един от пренебрегваните в българската историография и балканистична лингвистика проблеми е този за съдбата на латиноезичното население от района на някогашните римски провинции Долна и Горна Мизия, чието съществуване през епохата на Късната античност – IV – VI век, е добре засвидетелствано в епиграфските паметници на латински език, произхождащи от двете провинции, както и от отделни райони на съседните Тракия и Македония.

Изчезването на латиноезичното население от тези територии през VI и VII век се приема априори в историографията. В съответствие с това разбиране появата през XI – XIV век в старопланинския район на население, обозначено многократно във византийските, западните и българските извори като „власи“, се разглежда без каквато и да е било връзка със старото късноантично население на областта. Отново априори, те се смятат за клон на проторумънската етнолингвистична общност, като основното доказателство в подкрепа на тази теза се явява едно доста тясно тълкуване на етнонима *власи*.

В настоящата статия ще се опитам да разгледам два основна въпроса:

– Какво е значението на етнонима *влах* в славянските езици и съществуват ли други названия в българския език за балканското романоезично население.
– Съществува ли наличен езиков материал, който да се идентифицира с езика на власите от средновековна България и по-конкретно на онези власи, които многократно се споменават в изворите като част от ядрото на Второто царство, и каква информация може да ни даде този материал за езиковата идентичност на това население.

1. Етнонимът власи

Въпросът за балканските власи навлиза в балканското езикознание през втората половина на XIX век, когато са открити всички съществуващи по онова време романоезични групи на Балканите. С изключение на последните носители на изчезващия далматински език всички останали – арумъни, мегленорумъни и истрорумъни, са припознавани от околното население като власи, а техните езици показват многобройни сходства с румънския, който също дълго време е наричан влашки. Очебийните връзки между всички тези езици довежда до хипотезата за произхода им от общ протоезик, наричан проторумънски или общ румънски.

През XIX век влашко население, чийто език да сочи произход извън обхвата на предполагаемия проторумънски, не е открито, което „от само себе си“ поражда разбирането в историографията, че

всички групи, споменати като „власи“ в средновековните източници, трябва да са произлезли от предполагаемата първоначална проторумънска общност.

Противно на това редуциране на етнонима единствено до проторумънската общност и произлезлите от нея групи първоначалното значение на думата *влах*, която на Балканите е донесена от славяните като ранна заемка чрез германските езици от келтски, означава носител на латински/романски език в неговия широк смисъл, без да се прави някаква по-нюансирана езикова диференциация (БЕР / BER I, 1971: 163 – 164).

В българския език съществуват следи от функционирането на паралелни названия на балканското романоезично население и неговия език – най-популярните от всички тези названия са етнонимът *латини* и лингвонимът *латински*, които са широко застъпени във фолклора, антропонимията и топонимията. Този етноним или негови варианти не са регистрирани сред групите, произлизащи от проторумънската общност. Все пак подобни доказателства имат косвен характер и само въз основа на тях трудно може да се поддържа хипотезата за съществуването на непроторумънски романоезични групи сред средновековните българи. Откриването и изследването на директен езиков материал, който би могъл да се идентифицира с езика на тези предполагаеми групи, е от ключово значение за доказването на тази хипотеза.

2. Средновековни български антропоними, топоними и лексеми, издаващи контакти с балкански романоезични групи от непроторумънски произход

Изходният модел, по който ще се опитам да анализирам наличните езикови следи, се базира на фонетичните различия между езика на латински надписи от Мизия и проторумънския съгласно неговите общоприети реконструкции.

Особености на проторумънския

Проторумънският се отнася към т.нар. апенино-балканска група на романските езици, към която се числят още далматинският и италианските диалекти/езици от централните и южните части на Апенинския полуостров (İlliyés 1992: 195). Негови особености във вокалната система са съхраняването на дифтонга [au] в ударена позиция и редуцирането му до [a], ако е следван от сричка, съдържаща [a] или [u], и съхраняването на краткото латинско [ŭ] – т.е. характерният за западните романски езици преход [ŭ]>[o], с някои малки изключения, не се наблюдава на изток. В консонантната система като обща особеност на източния латински се отбелязва отпадането на крайното [s], неозвучаването на интервокалните беззвучни оклузиви [p], [t], [k], както и промяната на консонантните групи – [ct] от [pt] или [ft] и [cs] от [ps] или [fs] (İlliyés 1992: 198 – 200).

При прехода от източен народнолатински към проторумънски – около V – VI век, се реализира серия от фонетични промени, които обуславят трансформацията на проторумънския в отделен романски език, ясно разграничим от останалите романски езици.

В областта на вокалите се наблюдава дифтонгизация на краткото латинско [e] под ударение в [ie] и преход на неудареното кратко [i] в [e] (İlliyés 1992: 203). Всъщност последната промяна е на практика повсеместна и е регистрирана в народнолатинския, говорен в различни райони на късната римска империя (Herman 2000: 31, 34).

При консонантите се наблюдава поредица от палатализации и асибилации пред предните гласни [e]/[i]:

[c] + [e]/[i] > [č] (с изключение на арумънски [c] + [e]/[i] >[ts]), [t] + [e]/[i] >[ts], [d] + [e]/[i] >[z] (в румънски) и [dz] (в арумънски), [g]+[e]/[i]>[dž]. Други характерни черти на проторумънския консонантизъм е ротацизмът на [l] (l>r) в интервокална позиция, промяната на [v] в [b] и изчезването на интервокалните [v] и [b] в някои случаи (İlliyés 1992: 203 – 204).

Регистрирани фонетични особености на латинските надписи от Мизия

Латинските надписи от Мизия представят някои сходства, но и съществени различия с гореописаните промени.

Вокали: добре застъпена е промяната на краткото [ĭ] в [e] в ударено и неударено положение (Козарова / Kozarova 1987: 172 – 173). Както подчертахме по-горе, това явление е широко застъпе-

но на територията на целия латиноезичен свят. Наблюдава се и елизия на [i] преди и след гласни под ударение: *legionis>legon*, *Antoniae>Antonae*, *filiis>filis* (Козарова / Kozarova 1994: 171 – 173). В четири случая Козарова регистрира буквено съчетание [ae] на мястото на начално ударено [e], като в три от тези случаи то е кратко по природа – *aequiti*, *maerentibus*, *laeto*, *praesbyter* (Козарова / Kozarova 1990: 180 – 181).

В късните латински надписи се регистрира и една типична за западния латински черта – преход на краткото [ŭ] в [o] (Бояджиев / Boyadzhiev 1988: 96). Съществуването на „o“ латински диалект на Балканите се доказва и от някои латински заемки в албанския, съдържащи необичайно [o] вместо [ŭ] (Orel 2000: 29). Тази черта обаче е неприсъща за проторумънския и неговите разклонения.

Интерес представлява появата на [o] на мястото на [e], отбелязано само в един случай – *posuoru* вместо *posuerunt*, като промяната [e]>[o] се счита за крайно нетипично явление за народния латински (Козарова / Kozarova 1990: 179 – 180).

Сред особеностите на консонантната система трябва да се споменат съхраняването на лабиала [b] и липсата на регистрирани преходи [b]>[v] (Козарова / Kozarova 1996: 111 – 112). Беззвучният дентал [t] в изгласна позиция изпада, а в някои случаи пред [i] се палатализира, за което свидетелства изписването му като [tz], но тези случаи не са повсеместни (Козарова / Kozarova 1996: 114). Наблюдава се промяна [ct]>[t] (Козарова / Kozarova 1996: 116), както и отпадане на [n] пред [s] в късните надписи (Бояджиев / Boyadzhiev 1988: 80). Отново в късния период се появява аспирант [th], който се възприема като тракийско влияние (Бояджиев / Boyadzhiev 1988: 97).

Средновековни български топоними и антропоними от непроторумънски романски произход:

– Топоними и антропоними с преход на кратко [ŭ] в [o]

• **Ѡгоста** – среднобългарски запис и название на река Огоста. Хидронимът произхожда от името на римската крепост Augustae, построена на устието на тази река в Дунав и спомената няколко пъти в античните извори. В него е отразена именно промяната [ŭ]>[o], регистрирана в късните латински надписи по нашите земи (Бояджиев / Boyadzhiev 1988: 93, 96). По отношение на началната гласна може да се предположи типичната за източния латински свят промяна [au]>[a] и последвала лабиализация на [a] при усвояването на хидронима в славянски.

• **Матории гори** – средновековното българско название на централната част на Стара планина (БЕР / BER III, 1986: 686). Първият компонент **матории** очевидно произхожда от народнолатинското **mator/*matora* от *mātūrus/mātūra* посредством промените [ū]>[ŭ]>[o].

• **Поте** – име на място близо до Кюстендил, известно със своите минерални и топли извори. Записано е от Йордан Костадинов в края на XIX век по време на неговите теренни проучвания в Северна Македония (Иванов / Ivanov 1906: 9). Най-вероятно името произхожда от латинското *puteus* – извор.

• **Плодѣвь** – една от старобългарските адаптации на мизийския и къснолатинския ойконим *Pulpudeva* (Пловдив). Този ойконим е регистриран в изворите през VI век и се обяснява като мизийска адаптация на гръцкото *Φιλιππούπολις* (Дуриданов / Duridanov 1976: 115). Промяната [u]>[o] и съкращаването на втората сричка насочва към народнолатински диалект, говорен вероятно в днешна Западна България.

• **Таворъ** – име на селище близо до Скопие, засвидетелствано във Виргинската грамота на Константин Асен – средата на XIII век. Името произхожда от латинското *Tauresium* и по-точно от негов вариант, претърпял промяната [u]>[o]. За сравнение латинското *taur* дава в румънски *taur* (İlliyés 1992: 199).

• **Скопѣе** – среднобългарски запис във Виргинската грамота, от латинското *Scupi* чрез промяна [u]>[o].

• **Доксъ** – име на български аристократ от IX – X век. Най-вероятно името произхожда от латинското *dux*, преминало през гореописаната промяна.

Примерът с *Pulpudeva (Φιλιππούπολις>Pulpudeva)* дава основания да се смята, че в някои средновековни български топоними, унаследени от Късната античност, преходът [u]>[o] е предхождан от преход [e]/[i]>[u] пред сонорен консонант [l]/[r] на палеобалканска, най-вероятно мизийска основа. В подкрепа на това мнение е латинското *Durostorum*, предаващо сложен палеобалкански (мизий-

ски) топоним, който съдържа тракийското име на Дунав – *Ister* (Дуриданов / Duridanov 1976: 11), но претърпяло промяна на [e] в [u] пред [r], а впоследствие на народнолатинска основа в [o]. Вероятно на интерференция от мизийски следва да се отдаде и коментираната от Козарова и Бояджиев странна форма *posuoru* вместо *posuerunt*. В този контекст би следвало да се тълкува и среднобългарският запис на античната *Beroea* – **Бѡрѹн.** С голяма доза сигурност може да се предположи лабиализация на [e] в [u] на палеобалканска/мизийска основа и последвал преход [u]>[o] в някои от народнолатинските говори.

– Топоними и антропоними с преход на дългото латинско [ō] в [u]:

Този преход не е регистриран в латинските надписи, но един паралел между българското и арумънското/мегленорумънско название на *Θεσσαλονίκη* дава основание да се мисли, че на Балканите в Късната античност и Ранното средновековие е съществувал романски диалект, в който промяната [ō]>[u], подобно на някои диалекти на Апенините, е била налице. Аргументи за това намираме в следните примери:

Средновековният български ойконим **Солоунъ**, както и арумънският/мегленорумънският ойконим *Sărună* показват очевидна близост не с гръцкото име на града – *Θεσσαλονίκη*, а с неговия латински вариант *Salōnica*. Въпреки това те не биха могли да идват директно от официалния латински вариант. Причината е, че усвояването на дългото латинско [ō] в славянските езици се осъществява посредством задния вокал [ы], даващ впоследствие [i] в южнославянските езици (Дуриданов / Duridanov 1991: 543). Последното е видимо от цяла поредица адаптации на латински ойконими както от Далмация, така и от Мизия: *Salona>Solin*, *Nōna>Nin*, *Skadrōna >Scardin*, *Bonōnia/*Bodōnia* > старобългарското **Бъдынъ** > среднобългарското **Бдинъ**, по същия начин *Rōma > Rim* – във всички славянски езици. В този случай бихме очаквали при Солун появата на *i*, а не на *u*. По същия начин *u* е необяснимо и в арумънското/мегленорумънското название. Моята хипотеза е, че ойконимите **Солоунъ**/*Sărună* произхождат от едно народнолатинско название **Saluna* – т.е. от диалект, в който дългото латинско [ō] е преминало в [u]. Основания за подобна хипотеза намирам и в облика на следните старобългарски ойконими и антропоними: средновековното българско **Мороунець** от гръцкото *Μαρώνεια* и латинското *Marōnēa*, вероятно през народнолатинска форма **Maruna*. По сходен път следва да е формиран и средновековният български ойконим **Костоурь** – от народнолатинска адаптация на гръцкото име *Κάστωρ*, с преход на ω в [*u]. В ранните старобългарски ръкописи е регистрирана паралелна форма на общославянското *Рим* – **Роумъ** (Старобългарски речник II, 2009: 614 – 615), която би могла да идва от народнолатинско **Ruma*, а старобългарското име **Ѧнтоуни** (Попконстантинов / Popkonstantinov 1977: 19) би следвало да произхожда от *Antōnius* > **Antuni*. Популярният български антропоним *Петрун/Петруна* е във възможна връзка с латинското *Petrōnius*.

– Топоними и антропоними с отпадане на *i* пред гласна:

• **Арчаръ** – топонимът е споменат за пръв път в житието на св. Теодосий Търновски, съставено през втората половина на XIV век като название на манастир във Видинско, а понастоящем се явява име на река и селище от същия район. Няма никакво съмнение, че *Арчар* произхожда от латинското *RATIARIA*. Топонимът носи следите на дълго развитие в романо-славянска среда. Началният вокал *a*- трябва да се обясни като протетичен елемент. Появяването на протеза пред сонорите *r* и *l* в арумънски е добре известно явление, което се описва като древна палеобалканска езикова особеност (Асенова / Asenova 2002: 35). Както ще видим по-долу, подобен протетичен елемент е характерен и за антропоними и лексеми, произлезли от непроторумънски романски езикови общности от Балканите. Синкопата на гласната *i* пред *a* в *Ratiaria* > **Арчаръ** съвпада с описаните от Козарова идентични явления в мизийските латински надписи.

• *Δομετᾶ* (Домета) – име на български управител в днешна Югозападна Македония и Южна Албания. Антропонимът произхожда от латинското име *Domitianus*, многократно срещано в латинските надписи от Мизия (Gerov 1989: 171). Преходът [i]>[e], както и отпадането на *i* пред *a* свидетелстват за народнолатинско развитие. Вариантът Домета най-вероятно е славянизирана съкратена форма на **Dometan(us*).

• ***Лола** – името се възстановява от битов преславски надпис **Лолин прѧслен**, датиран към X век (Гошев / Goshev 1961: 80). Най-вероятен източник на този антропоним е женският вариант на латинското име *Lollius – Lollia* с изпадане на [i].

3. Текстът на неизвестен език от псалтира на Норов

По мое мнение най-значимото потвърждение за съществуването на романски диалекти, с които българският език е взаимодействал тясно за един продължителен период от време и които са били извън обхвата на проторумънския и неговите разклонения, идва от т.нар. „текст на неизвестен език“ от псалтира на Норов – среднобългарски псалтир, създаден в началото на XIV век и определян от специалистите като типичен паметник на търновската книжовна и ортографична традиция от този период (Чешко и др. / Ceshko et al. 1989: 49, 100 – 112). На първата страница на ръкописа (1А), след неговото създаване, са вмъкнати три прибавки. Според Княжевская – член на авторския колектив, изследвал псалтира, те са написани на полуустав, който тя отнася към 60-те – 80-те години на XIV век (Чешко и др. / Ceshko et al. 1989: 33). Третата прибавка се състои от 12 думи, написани на неизвестен език, обградени и отделени от другите бележки с два кръста. Думите в рамките на двата кръста са отделени помежду си с точки, което е ясно указание, че те не представляват свързан текст, а са отделни лексеми със собствено значение.

Според мен езиковият анализ на думите от неизвестния език показва техния категоричен романски произход. Моята хипотеза е, че става въпрос за имена на демони, вероятно призовавани при магически ритуали, чиято сила неизвестният автор на третата прибавка явно се е опитал да разруши, като ги е затворил между два кръста. За масовото разпространение на магии както сред обикновеното население на средновековно Търново, така и сред аристокрацията, има категорични данни в средновековните източници. Появата на подобни думи в псалтира не е случайна, тъй като някои от псалмите се използват в църковната практика като молитви срещу влиянието на демонични сили, макар и „затварянето“ между кръстове да носи по-скоро белезите на апокрифна традиция.

• **ѧлѧрфѧ** – според мен връзката с латинската дума *larva* и нейните продължители – френската *larve*, италианската *larva*, каталанската *larva* „призрак, зъл дух, демон, дявол“, е несъмнена. Началната гласна [а] е без съмнение протетичен елемент пред [л] и [р] – феномен, добре известен в арумънския, но без паралели в другите клонове на проторумънския. Протетичен елемент [а] се появява и в старобългарски/среднобългарски антропоними и топоними от романски произход – *Алусиан* от *Lucian* и *Арчар* от *Ratiaria*, които обаче са навлезли от балканороманския език, различен от арумънски.Промяната [v]>[f] има идентично хронологично съответствие в името **Фелентин**, отбелязано в една от грамотите на влашкия воевода Мирча I, написана на среднобългарски (http://histdict.uni-sofia.bg/textcorpus/show/doc_193). Името е очевиден дериват на латинското *Valentinus*, но категорично не носи характеристиките на проторумънска адаптация. Твърде вероятно е да произхожда от именните практики на славяно-романско население на юг от Дунав.

• **ѧрѳѧ** – в две от думите се появява буквата *θ*, която бележи съществуването на специфичен беззвучен дентален консонант, познат в гръцки, но нетипичен за славянската или латинската фонетична система. В старобългарските и среднобългарските писмени паметници *θ* се използва в заемки от гръцки, съдържащи въпросния консонант. Би могло да се предположи, че в езика, от който тези думи са взети, въпросният консонант се е появил под влиянието на гръцки – подобен случай се наблюдава в множество арумънски диалекти. Съществува обаче и друго обяснение. В изследването си върху езика на късните латински надписи от нашите земи Бояджиев отбелязва наличието на особено аспирантно [t] – например *Tethianus*, което той отдава на директни влияния на тракийския език (Бояджиев / Boyadzhiev 1988: 97). Както ще видим от езиковия анализ на 12-те думи, съществуват множество основания да се приеме, че езикът, от който те произхождат, е директен наследник на мизийския латински от Късната античност. По отношение на *арθа* могат да се предположат няколко етимологии:

– от латинското *arta* „тясна, кратка, недостатъчна, малка, но също и сурова, строга“ (Lewis, Short 1879: 168).

– от латинското *artāns* „завързване, завързваща, завързващ“, причастна конструкция на *artō* „свързвам, завързвам“. Отпадането на [n] пред [s] е феномен „типичен за латинския по българските земи“ (Бояджиев / Boyadzhiev 1988: 80). На тази основа може да се предположи развой *artans* > **artas* > **арѳѧ*. Практиките на „завързване“ винаги са заемали важно място в магическите ритуали.

– думата би могла да бъде и народнолатинска/романска адаптация на гръцкия теоним *Ἐρατώ*. Един късен латински надпис (този на Avstatis) от района на Велико Търново дава пример за преход на началния гръцки вокал *ε* в *a* при адаптацията на гръцки заемки (Бешевлиев / Beshevliev 1978: 36). Евентуалният преход [ώ]>[a] също е възможен на романска основа в резултат на усвояването на името в женски род по първа деклинация.

• **гардамъ** – вероятно от латинското *quartānus/quartāna* „треска“ (Lewis, Short 1879: 1507). Делабиализацията на лабиовелара [q^{w}] започва още през първите векове на нашата ера, първоначално пред предни вокали, а след това обхваща и позициите пред всички останали гласни. Явлението е с повсеместно разпространение (Козарова / Kozarova 1996: 117). Озвучаването на [t] в [d] в интервокална позиция е също познато в латинските надписи от Мизия (Козарова / Kozarova 1996: 114). Формата **гардамъ** трябва да е развитие от *quartānus*.

• **гардꙋ** – би могло да се предположи връзка с латинската дума *cardō*, която притежава разнообразна семантика: „врата, център на въртене, полюс, земна ос“ (Войнов, Милев / Voynov, Milev 1971: 98). Преходът на широкото латинско [ō] в [u] е добре застъпен в редица средновековни топоними, което прави възможна етимологичната връзка между двете думи. Вероятно някое от многобройните значения на *cardō* е придобило неизвестна за нас езотерична семантика.

• Следващата дума би могла да се разчете като **деос** или като **десос**, предвид наличието на знак, който би могъл да бъде надредно *с*. Двата варианта биха могли да имат латинска етимология. В случая на **деос** това е латинското *deus* или *dīvus* – и двете със значение „бог“ и преминали през добре известните промени [u]>[o] и [ī]>[i]>[e]. Не може да се изключи и възможността **деос** да е развитие от балканороманска адаптация на гръцкия теоним *Δείμος* „ужас, бог на ужаса“. При **десос**, като се изхожда от разгледаните фонетични промени, може да се предполага етимологична връзка с различни лексеми, например *dēcīsus* „разделящ, режещ“, *dēnsus* „гъст“, с евентуален семантичен преход към „тъмен“, с латинизираната форма на името *Дазий – Dasisus*, в случай че то също произхожда от някакъв теоним, и т.н. Някои ортографски особености на добавките от първа страница обаче ме карат да смятам, че разчитането **десос** е малко вероятно и думата следва да се разчита като **деос**.

• **ира** – от латинското *ira* „гняв, злоба“.

• **кꙋстерина** – по всяка вероятност от сегашната причастна конструкция на глагола *cōnsternō: cōnsternāns* „хвърлящ/хвърляща в страх, в смут“. Думата трябва да е претърпяла добре познатите елизии на [n] пред [s] и на крайното [s], както и преход на дългото [ō] в [u]. Възможно е появата на **и** между **р** и **н** да се дължи на влияние от български и по-специално на оприличаване с широко разпространената българска наставка **-ина**. Би могъл да се предположи следният развой: *cōnsternāns > *custernas > *custerna > custerina*.

• **никанъ** – възможно съкращение на романска основа на някое гръцко сложно съставно име, съдържащо думата *νίκη* подобно на *Νικάνωρ*. Вероятно идва от периода на Късната античност, когато е било ползвано като название на някое езическо божество.

• **равасъ** – от латинското *rabies* „бяс, лудост, обезумялост“. Както се подчерта вече, изпадането на [i] от хиатус след ударена гласна е добре засвидетелствано явление в латинските надписи от Мизия (Козарова / Kozarova 1994: 172). Промяната [e]>[a] трябва да е от по-късно време, но е налице както в надписа на Avstatis, така и в примери като **Вѣргилъ/Вагилъ** от *Vergilius*, **Коласѣа** от **colles* < *collis* и др. Преходът [b]>[v], който е познат в различни части на латиноезичния свят, също трябва да е по-късно явление на Балканите или поне не е засвидетелстван в мизийските надписи. В неговото съществуване обаче ни убеждава латинската заемка в старобългарски – **клеврѣтъ** от латинското *collibertus* (Старобългарски речник I, 1999 / Starobalgarski rechnik I, 1999: 724).

• **таилегера** – от *tēligera* „носеща оръжие“. Вокалната промяна [i]>[e] във втората сричка е многократно засвидетелствана в мизийските надписи (Козарова / Kozarova 1987: 172 – 173). Дифтонгизацията на началното [e] съвпада с коментираните от Козарова примери за записване на дифтонг [ae] на мястото на начално дълго или кратко [e] под ударение: *aequiti*, *maerentibus*, *laeto*, *praesbyter* (Козарова / Kozarova 1990: 180 – 181). Случаят на **таилегера** ми дава основание да смятам, че се отнася именно за възникването на нов дифтонг, който само по форма съвпада със стария.

• **теларивъ** – от латинското *talarius* „отнасящ се до заровете“. Примери за преход [a]>[e] са известни от различни части на латиноезичния свят. Засвидетелстван е в един от мизийските над-

писи (Козарова / Kozarova 1995: 36). Преходът [u]>[v] най-вероятно е извършен в късна епоха под директно славянско влияние. Целият развой може да се реконструира по следния начин *talarius* > **telariu*> теларивъ. Най-вероятно появата на тази дума е свързана с употребата на зарове при някакви магически практики.

• реѧ·ѳ·амъ – етимологията на думата е несигурна. Би могла да се свърже с акузативната форма на латинското *reatus – reatum* „обвинение“. Евентуална прогресивна асимилация на [u] или [*o] (u>*o) в [a] не представлява сложност, още повече, че примери за преход [u]>[a] имаме и от късните латински надписи от България *qandam* < *quondam* (Бояджиев / Boyadzhiev 1988: 99) и *secait* < *secuit* (Бешевлиев / Beshevliev 1978: 36). Съхраняването на формата на стария акузатив обаче, и особено на финалното [m], изглежда слабо вероятно, особено на фона на общото развитие в романските езици, макар и да не може напълно да се изключи. Появата на тита в корена на думата дава основания и за друга хипотеза – думата би могла да бъде и заемка от тракийски.

Езикът, от който тези думи произхождат, е в несъмнена връзка с езика, регистриран в латинските надписи от Мизия и късните латински надписи от нашите земи. На нивото на фонетичния развой думите показват и очевидна връзка с редица средновековни български топоними, антропоними и лексеми от романски произход. Съвсем естествено се налага въпросът дали тези думи не произхождат от езика на населението, наречено многократно в множество средновековни извори „власи“ и представено като интегрална част от населението на Второто царство още от неговото зараждане. В този случай в езиково отношение тези власи трябва да произхождат не от проторумънската общност, а от латиноезичното население на Мизия и евентуално Македония от епохата на Късната античност.

В заключение може да се направят следните изводи:

През епохата на Късната античност и Ранното средновековие на изток и на юг от ареала на проторумънската и протоалбанската общност са съществували романски говори с фонологични характеристики, различни от тези на проторумънския.

След идването на славяните те са престанали да формират общ диалектен континуум и са се трансформирали до по-малки или по-големи езикови острови, постепенно редуциращи се до отмиращи с времето микроезици. Твърде вероятно е езикът на власите, локализирани в района на Стара планина през XII – XIII век, да е последният от тези микроезици, като неговото изчезване трябва да се отнесе някъде към XIV век.

По време на разселването на проторумънската езикова общност, започнало около IX – X век, някои нейни групи трябва да са били в контакт или са погълнали носители на подобни непроторумънски, романски микроезици, което обяснява и някои иначе трудно обясними различия между арумънския и румънския.

Езикът, който заедно с арумънския е взаимодействал най-плътно с тези микроезици и евентуално ги е погълнал, е българският. Навярно това може да хвърли допълнителна светлина и върху феномена на „балканизация“ на българския.

Цитирана литература / References

Асенова 2002: Асенова, П. *Балканско езикознание. Основни проблеми на Балканския езиков съюз*. Велико Търново: Faber. (Asenova 2002: Asenova, P. *Balkansko ezikoznanie. Osnovni problemi na Balkanskiya ezikov sayuz*. Veliko Tarnovo: Faber.)

БЕР I, 1971: *Български етимологичен речник*. Т. I (А – З). София: Издателство на БАН. (BER I, 1971: *Balgarski etimologichen rechnik*. Vol. I (A – Z). Sofia: Izdatelstvo na BAN.)

БЕР III, 1986: *Български етимологичен речник*. Т. III (Крес[1] – Минго[1]). София: Издателство на БАН. (BER III, 1986: *Balgarski etimologichen rechnik*. Vol. III (Kres[1] – Mingo[1]). Sofia: Izdatelstvo na BAN.)

Бешевлиев 1978: Бешевлиев, В. Латински надпис от ранновизантийската крепост при Килифаревския манастир. – В: *Археология*, № 1, с. 35 – 36. (Beshevliev 1976: Beshevliev, V. Latinski nadpis ot rannovizantiyskata krepost pri Kilifarevskiya manastir. – In: *Arheologiya*, № 1, pp. 35 – 36.)

Бояджиев 1988: Бояджиев, Д. Езикът на късните латински надписи в България. – В: *Годишник на СУ „Св. Климент Охридски“. Факултет класически и нови филологии*, т. 78, № 1, с. 68 – 117. (Boyadzhiev 1988: Boyadzhiev, D. Ezikat na kasnite latinski nadpisi v Bulgaria. – In: *Godishnik na SU “Sv. Kliment Ohridski”. Fakultet klasicheski i novi filologii*, t. 78, № 1, pp. 68 – 117.)

Войнов, Милев 1971: Войнов, М., А. Милев. *Латинско-български речник*. София: Наука и изкуство. (Voynov, Milev 1971: Voynov, M., A. Milev. *Latinsko-balgarski rechnik*. Sofia: Nauka i izkustvo.).

Гошев 1961: Гошев, И. *Старобългарски глаголически и кирилски надписи от IX и X в.* София: БАН. (Goshev 1961: Goshev, I. *Starobalgarski glagolicheski i kirilski nadpisi ot IX i X v*. Sofia: BAN.)

Дуриданов 1976: Дуриданов, И. *Езикът на траките*. София: Наука и изкуство. (Duridanov 1976: Duridanov, I. *Ezikat na trakite*. Sofia: Nauka i izkustvo.)

Дуриданов 1991: Дуриданов, И. Развой на старобългарския език от IX – XI век. Фонетичен развой на старобългарския език. – В: *Граматика на старобългарския език. Фонетика*, *морфология*, *синтаксис.* София: БАН, с. 549 – 557. (Duridanov 1991: Duridanov, I. Razvoy na starobalgarskiya ezik ot IX – XI vek. Foneticheи razvoy na starobalgarskiya ezik. – In: *Gramatika na starobalgraskiya ezik. Fonetika*, *morfologiya*, *sintaksis*. Sofia: BAN, pp. 538 – 547.)

Иванов 1906: Иванов, Й. *Северна Македония. Исторически издирвания*. София. (Ivanov 1906: Ivanov, Y. *Severna Makedoniya. Istoricheski izdirvaniya*. Sofia.)

Козарова 1987: Козарова, С. За някои промени на вокала *i* в латинските надписи от територията на Мизия (Между р. Янтра и р. Искър). – В: *Научни трудове на Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“*, т. 25, кн. 1, с. 171 – 180. (Kozarova 1987: Kozarova, S. Za nyakoi promeni na vokala i v latinskite nadpisi ot teritoriyata na Miziya (Mezhdu r. Yantra i r. Iskar). – In: *Nauchni trudove na Plovdivski universitet "Paisiy Hilendarski"*, t. 25, kn. 1, pp. 171 – 180.)

Козарова 1990: Козарова, С. За някои вокални промени в народния латински от нашите земи (върху епиграфски материал). – В: *Научни трудове на Пловдивски университет „Паисий Хилендарски*“, т. 28, кн. 1, с. 178 – 182. (Kozarova 1990: Kozarova, S. Za nyakoi vokalni promeni v narodniya latinski ot nashite zemi (varhu epigrafski material). – In: *Nauchni trudove na Plovdivski universitet "Paisiy Hilendarski"*, t. 28, kn. 1, pp. 178 – 182.)

Козарова 1994: Козарова, С. Синкопа и апокопа на предни гласни в латинските надписи от областта между реките Искър и Янтра. – В: *Научни трудове на Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“*, т. 32, кн. 1, с. 169 – 174. (Kozarova 1994: Kozarova, S. Sinkopa i apokopa na predni glasni v latinskite nadpisi ot oblastta mezhdu rekite Iskar i Yantra. – In: *Nauchni trudove na Plovdivski universitet "Paisiy Hilendarski"*, t. 32, kn. 1, pp. 169 – 174.)

Козарова 1995: Козарова, С. Вокалът *a* в латинския език по нашите земи (Върху епиграфски материал от областта между реките Искър и Янтра). – В: *Научни трудове на Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“*, т. 33, кн. 1, с. 35 – 39. (Kozarova 1995: Kozarova, S. Vokalat *a* v latinskiya ezik po nashite zemi (Varhu epigrafski material ot oblastta mezhdu rekite Iskar i Yantra. – In: *Nauchni trudove na Plovdivski universitet "Paisiy Hilendarski"*, t. 33, kn. 1, pp. 35 – 39.)

Козарова 1996: Козарова, С. Особености в консонантизма на латинските надписи от територията между реките Искър и Янтра. – В: *Научни трудове на Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“*, т. 3, кн. 1, с. 111 – 119. (Kozarova 1996: Kozarova, S. Osobenosti na konsonantizma na latinskite nadpisi ot teritoriyata mezhdu rekite Iskar i Yantra. – In: *Nauchni trudove na Plovdivski universitet "Paisiy Hilendarski"*, t. 3, kn. 1, pp. 111 – 119)

Попконстантинов 1977: Попконстантинов, К. Два старобългарски надписа от скалния манастир при с. Крепча, Търговищки окръг. – В: *Археология*, № 3, с. 19 – 29. (Popkonstantinov 1977: Popkonstantinov, K. Dva starobalgarski nadpisa ot skalniya manastir pri s. Krepcha, Targovishtki okrag. – In: *Arheologiya*, № 3, pp. 19 – 29.)

Старобългарски речник I, 1999: *Старобългарски речник*. Том I. София: Валентин Траянов. (Starobalgarski rechnik I, 1999: *Starobalgarski rechnik*. Vol. I. Sofia: Valentin Trayanov.)

Старобългарски речник II, 2009: *Старобългарски речник*. Том II. София: Валентин Траянов. (Starobalgarski rechnik II, 2009: *Starobalgarski rechnik.* Vol. I. Sofia: Valentin Trayanov.)

Чешко и др. 1989: Чешко, Е., И. Бунина, В. Дыбо, О. Князевская, Л. Науменко. *Норовская псалтырь. Среднеболгарская рукопись XIV века*. I. София: БАН. (Cheshko et al. 1989: Cheshko, E., I. Bunina, V. Dybo, O. Kniazevskaia, L. Naumenko. *Norovskaia psaltyr' XIV veka.* I. Sofia: BAN.)

Gerov 1989: Gerov, B. *Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae*. Serdicae.

Herman 2000: Herman , J. *Vulgar Latin*. The Pensilvania State University Press.

İlliyés 1992: İlliyés, E. *Ethnic Continuity in the Carpatho-Danubian Area*. Hunyadi Öcs. MK., Hamilton, ON., Struktura Press.

Orel 2000: Orel, V. *A Concise Historical Grammer of The Albanian Language. Reconstruction of Proto-Albanian*. Brill.

Lewis, Short 1879: Lewis, Ch. T., Ch. Short. *A Latin Dictionary*. Oxford.

THE LANGUAGE IDENTITY OF THE WALLACHIAN POPULATION IN MEDIEVAL BULGARIA

Hristo Saldzhiev
Trakia University, Stara Zagora

hristosaldzhiev@yahoo.com

Abstract: This paper explores the traces of contacts between Bulgarian and Romance vernaculars of non-Proto-Romanian origin which took place during the Middle Ages. The analysis is based on medieval Bulgarian toponyms, anthroponyms and loanwords of Romance origin, as well as on "words from an unknown language" preserved in the *Norov Psalter*. The author concludes that the language of the Wallachians, who were mentioned many times in medieval sources as part of the population of the central area of the Second Bulgarian Tsardom, originated from the language of the late Latin inscriptions found in Moesia and other parts of the Bulgarian lands.

Keywords: *Bulgarian, Romance*

Hristo Saldzhiev
Trakia University, Stara Zagora
Studentski grad
Stara Zagora 6000
Bulgaria

БЪЛГАРСКИ СЛЕДИ В ЕПИГРАФСКИ НАДГРОБНИ ПАМЕТНИЦИ ОТ БЕЛОМОРИЕТО (ЕГЕЙСКА МАКЕДОНИЯ)

Георги Митринов
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ – БАН
mitrinov@abv.bg

Резюме: В статията е представен антропонимен материал, ексцерпиран от епиграфски надгробни паметници в гробищата на някогашни български села в Егейска Македония (Драмско). Разгледани са антропоними, характерни за българската антропонимна система, свързани с християнството и с предхристиянската епоха. Включеният езиков материал показва български следи в тоя район, населен през първата половина на XX век с компактно българско население.

Ключови думи: *епиграфика, антропонимия, история на българския език, графични особености.*

В началото на XX в. българското население в Егейска Македония съставлява основна част от общото население на областта (Кънчов / Kanchov 1970: 440 – 505; 583). След Балканската (1912 – 1913), Междусъюзническата (1913) и Първата световна война (1915 – 1918), не малка част от българското население е унищожено или прогонено от родните си места и принудено да се изсели в България. Такива изселвания има и в края на Втората световна война, породени от гръцките гонения над местното мирно българско население през 40-те години на XX в. (Даскалов / Daskalov 2007: 13 – 42; 46 – 47). Въпреки това част от българоезичното население отново оцелява в родните краища, като успява дори в отделни селища да опази родния си български език под формата на местни български говори.

Епиграфските надгробни паметници са ценен извор на езикови данни. За съжаление, старите гробища с надгробията в някогашните български села в Беломорието (Егейска Македония и Западна Тракия), оформени предимно с кирилска графика, са унищожени. Но и днешните надгробни епиграфски паметници, оформени с гръцка графика, на гръцки език, са съхранили данни за българското минало на погърченото вече в голяма степен местно изконно българско население. В настоящото научно съобщение са представени данни от надгробни епиграфски паметници на отделни селища, населени в началото на XX в. с компактно българско население, в Драмско и в южните райони на Неврокопско, попаднали след 1913 г. в границите на кралство Гърция:

– в Драмско: Просечен (грц. Προσοτζάνη), Плевня (грц. Πετρούσα), Бъбълец (грц. Πύργοι), Карлуково (грц. Μικρόπολη), Волак (грц. Βώλακας), Дряново (грц. Μοναστηράκι), Височен (грц. Ξηροπόταμος);
– в южните райони на Неврокопско, днес спадащи към Драмско: Зърнево (грц. Κάτω Νευροκόπιον), Старчища (грц. Περιθώριον), Черешово (грц. Παγονέριον).

Датировките, свързани с раждане и кончина, изписани на надгробията, са основно от XX в., особено от втората му половина, но се срещат и датировки от края на XIX и от началото на XXI в. Както бе споменато, текстовете на надгробията са на гръцки език, с гръцка графика. Важно е да се отбележи, че българските следи се откриват изключително при изписаните презимена, докато оформянето на личните имена е характерно за гръцката личноименна система. Дори когато името е характерно и за българската антропонимна система, то е с гръцки облик: ΓΕΩΡΓΙΟΣ вм. Георги; ΙΩΑΝΝΗΣ вм. Йован, Иван; ΔΗΜΗΤΡΗΣ вм. Димитър, Димитри и др.

Интерес представляват изписани презимена на надгробия, в основата на които са залегнали лични имена от домашен, български произход:

гр. Просечен, Драмско

ΟΙΚΟΣ / ΚΡΑΣΤΑΝΑ / ΑΝΕΣΤΗΣ ΕΤΩΝ – 67 ΑΠΕΒ. 17-6-1994 // ΣΟΦΙΑ ΕΤΩΝ – 84 ΑΠΕΒ. 1981.

ΟΙΚΟΣ / ΚΡΑΣΤΑΝΑ / ΚΩΝ/ΝΟΣ ΑΠΕΒ. 14-10-2001 / ΕΤΩΝ – 79 // ΛΟΥΚΙΑ ΑΠΕΒ. 13-12-2005 / ΕΤΩΝ – 80.

Крастана (Кръстана) ж. от Кръстан от Кръсто и -ан, XVI в. (Заимов/Zaimov 1988); Крастана ж. писмена разновидност на Кръстана (Н. Геров), женска форма от Кръстан от Кръст(ьо) + ан (Илчев / Ilchev 1969).

ΟΙΚΟΣ / ΜΑΡΙΑΣ Κ. ΤΑΤΟΥ / ΕΤΩΝ – 42 / ΑΠΕΒ. 15-7-1982.

Тату от лично име (ЛИ) Тато, съкъсено от Татимер, Татомир или направо от тато 'татко', зват. (Заимов / Zaimov 1988); Тато е разновидност на Татьо, пожелателно име: да стане като татьо си (баща си), да го замести и наследи във всичко (Илчев / Ilchev 1969).

с. Плевня, Драмско

ΟΙΚΟΣ ΝΤΟΜΠΡΙΚΗ / ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΑΠΕΒ. 30-7-92 ΕΤΩΝ – 77.

Добрика старинно м. от Добро, Добри и -ика както Бал-ика, Бож-ика, XIV в. (Заимов / Zaimov 1988); Добрика разновидност на Добрико, умал. от Добри (Илчев / Ilchev 1969).

ΟΙΚΟΣ / ΜΠΟΓΑΤΙΝΗ / ΑΓΓΕΛΟΣ ΕΤΩΝ – 70 / ΑΠΕΒ. 7-1-1994 // ΟΛΓΑ ...

Богатини от ЛИ Богатин от Богат и -ин, XVIII в. (Заимов / Zaimov 1988); Богатин м. пожелателно име: да бъде богат (Илчев / Ilchev 1969).

с. Височен, Драмско

ΦΙΛΙΠΟΣ Δ. ΓΡΟΥΔΟΣ / ΑΠΕΒ. 3-11-74 / ΕΤΩΝ – 66 // ΕΥΔΟΚΙΑ ΓΡΟΥΔΟΥ / ΑΠΕΒ. 28-3-90 / ΕΤΩΝ – 80.

Грудо от Груд с -о по Благо, Драго или зват., от Груда от *грȕда* 'бучка твърда земя'; пожелателно име – да бъде твърда и здрава като груда, XVI в. (Заимов / Zaimov 1988); Грудьо успоредна форма на Груди, разширено от Груд, мъжка форма срещу Груда от диал. *грȕда* 'буца, грудка' (Илчев / Ilchev 1969).

ΟΙΚΟΣ / ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΤΟΪΜΕΝΙΔΗΣ / ΑΠΕΒ. 17-3- 74 / ΕΤΩΝ – 62 // ΡΑΪΔΑ ΑΠΕΒ. 26-5-93 / ΕΤΩΝ – 75.

ΟΙΚΟΣ ΣΤΟΪΜΕΝΙΔΗ / ΚΩΝ/ΝΟΣ / ΑΠΕΒ. 20-4- 96 / ΕΤΩΝ – 74.

Стоимениди от ЛИ Стоимен от Стоим и -ен, XVIII в., Стоим съкъсено от Стоимир, по-нова форма на Стоимер от X в. (Заимов / Zaimov 1988); Стоимен от Стои(о) + -мен, срв. Камен, Стамен. Обясняват го като заклинателно име при детска смъртност: „стой при мене" ЮЗБ. (Илчев / Ilchev 1969); Стоимен от Стой(о) + -мен; съкр. от Стоим(ир) + ен; защитно име: 'да стои твърдо в живота срещу болести, нещастия' (Ковачев / Kovachev 1987).

ΟΙΚΟΣ ΔΡΑΓΑΝΗ / ΑΝΕΣΤΗΣ 1894 1961 // ...

ΔΡΑΓΑΝΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ / ΑΠΕΒ. 4-7- 86 / ΕΤΩΝ – 41.

Драгани от ЛИ Драган от Драг, Драго и -ан, XIII в. (Илчев / Ilchev 1969; Заимов / Zaimov 1988; Ковачев / Kovachev 1987).

ΠΕΤΣΑΝΗ ΡΑΪΔΑ / ΑΠΕΒ. 10-6- 1987 / ΕΤΩΝ – 71.

Райда от ЛИ Райда ж. от Райдо от Райо и -до по Владо, Радо, XVIII в. (Заимов / Zaimov 1988); Райда ж. от Райдо от Радьо с отмет на йотацията или от Райо с вмъкнато *д* (Илчев / Ilchev 1969). Това е единствен пример на изписано лично име от български произход сред събрания антропонимен материал.

с. Карлуково, Драмско

ΒΟΖΙΚΟΓΛΟΥ ΑΒΡΑΑΜ ΑΠΕΒ. 5-7-1980 ΕΤΩΝ – 46.

Бозикоглу (Божикоглу) от Божик от Бого, Божо и -ик; Божо съкр. от Божи-дар, Бож-ан, XVI в. (Заимов / Zaimov 1988) и турска наставка -оглу (-олу) 'син', широко използвана при фамилни имена през Възраждането в българските земи (Ковачев / Kovachev 1987a: 157); Божик от Божо + -ик като Радик или по това, че е роден на Божик 'Коледа' (Ковачев / Kovachev 1987); Божик – роден на Божик (Коледа) или умалит. от Божо – Етрополе 1648 (Илчев / Ilchev 1969).

с. Волак, Драмско

ΟΙΚΟΣ ΤΣΕΡΝΙΟΥ / ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΑΠΕΒ. 6-3-1988 / ΕΤΩΝ 85.

Церню (Черню) от Черно по меки основи, XVI в. от Черни с -о по Драго, Радо, XI в. (Заимов / Zaimov 1988); Черньо защитно име: черен, грозен, но здрав, главно в Източна България (Илчев / Ilchev 1969); Черньо защитно име: 'да бъде чер, за да го избягват нещастия и болести' (Ковачев / Kovachev 1987).

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΜΑΛΙΚΙΣ / ΕΤΩΝ 22 ΑΠΕΒ. 27-8-95 // ΛΟΥΚΙΑ ΜΑΛΙΚΗ / ΕΤΩΝ 1 ΑΠΕΒ. 8-1-75.

Малик от Мало и -ик, XVI в.; Мало от мал ’малък’, XV в. (Заимов / Zaimov 1969); Маликов от диал. *малѝк* ’бут, чук на тепавица’, но Малич умалит. от Мальо, Мало (Илчев / Ilchev 1969).

с. Бъбълец, Драмско

ΟΙΚΟΣ ΣΤΟΪΜΕΝΟΥ

ΣΤΟΪΜΕΝΟΣ ΙΛΙΑΣ / ΑΠΕΒ 25-10-2006 / ΕΤΩΝ 72.

ΟΙΚΟΣ ΣΤΟΪΜΕΝΟΥ / ΝΙΚΟΛΑΟΣ / ΑΠΕΒ. 29-10-1996 / ΕΤΩΝ 88 // ΜΑΡΟΥΔΑ / ΑΠΕΒ. 5-6-1996 / ΕΤΩΝ 91.

ΟΙΚΟΣ ΣΤΟΪΜΕΝΙΔΗ.

ΣΤΟΪΜΕΝΟΥ ΑΦΡΟΔΙΤΗ / ΑΠΕΒ. 1-5-1964 / ΕΤΩΝ 37.

ΜΑΡΙΑ ΣΤΟΪΜΕΝΟΥ / ΕΤΩΝ 56 / ΑΠΕΒ. 7-9-1956.

ΟΙΚΟΣ ΣΤΟΪΜΕΝΟΥ

Стоймену, Стойменидн от Стоимен – за произхода вж. по-горе.

ΔΟΒΡΟΥ ΠΕΤΡΟΥΛΑ / ΑΠΕΒ. 8-11-2004 / ΕΤΩΝ 50.

Добро от Добри с -о по Благо, Драго, Радо, XIII в. (Заимов / Zaimov 1988); Добро успоредна форма на Добре, Добри (Илчев / Ilchev 1969).

ΤΣΑΝΝΙ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ / ΑΠΕΒ. 1998 / ΕΤΩΝ 85.

ΔΙΜΙΤΡΙΟΣ ΤΣΑΝΙΣ / ΑΠΕΒ. 19-12- 198... / ΕΤΩΝ 39 // ΤΣΑΝΝΙΣ ΣΟΤΗΡΙΟΣ / ΑΠΕΒ. 24-11-2003 / ΕΤΩΝ 83.

Цанни – Цани източна форма на Цане, както Слави от Славе, XV в., от Цано от Стано с премет *ст > тс = ц* в детския говор, XVI в. (Заимов / Zaimov 1988); Цани разновидност на Цаньо, Цане; Цано предимно в Зап. България, от Стано, Стоян с премятане *ст > тс > ц* (Ковачев / Kovachev 1987); Цани североизточна форма на Цане; Цано от Стамен, Стоян или друго подобно име (Илчев / Ilchev 1969).

Друга възможна етимология: Цанни – Чаньо от Чано по меки основи; Чано скъсено от Вълчан, Мом-чан, Мир-чан, от Ча-ло, Ча-ко с -но или гальовно от Стоян, XVI в. (Заимов / Zaimov 1988); Чаньо от Вълчан, Момчан, Венчан или от др. име; произв. Чани, Чанимир (Ковачев / Kovachev 1987).

с. Дряново, Драмско

ΟΙΚΟΣ ΡΑΔΑ / ΘΩΜΑΣ 1915 – 1970...

Рада от Рад, Радо, XVI в. (Заимов / Zaimov 1988); Рада ж. женска форма срещу Рад; друг възможен произход: Рада – западна форма на Радо (Царибродско) (Илчев / Ilchev 1969).

ΟΙΚΟΣ ΓΛΑΒΑ

Глава – пожелателно име: да бъде глава, на челно място, да бъде с голям ум, XI в. (Заимов / Zaimov 1988); Главо успоредна форма на Главьо с твърдо окончание; Главьо, пожелателно име: да е главен или умен; срв. Първо (Илчев / Ilchev 1969); глава ж. от стб. глава: 1. ’глава (част от тялото)’. 2. прен. ’същина, същност, най-главното, най-важното’. 3. прен. ’човек’. 4. ’наслов, заглавие, глава (на книга)’ (CP/SR 1999).

гр. Зърнево, Неврокопско (дн. Драмско)

ΟΙΚΟΣ ΜΠΟΓΟΓΙΑ / ΜΑΡΙΑ ΑΠΕΒ. 8-8-1956 ΕΤΩΝ – 80 // ΙΩΑΝΝΗΣ ... ΕΤΩΝ – 80 // ΣΥΜΕΩΝ ΕΤΩΝ – 70.

Богоя – от косвена форма от Богой, XV в., от Бого и -ой (Заимов / Zaimov 1988); Богой и Богоя, разширено от Бого, съкр. от Богдан или от Богомил (Илчев / Ilchev 1969).

ΟΙΚΟΣ ΔΙΑΚΟΥ / ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΠΕΒ. 5-9-2006 ΕΤΩΝ – 85 //ΜΑΡΙΑ ΑΠΕΒ. 3-10-2006 ΕΤΩΝ – 76.

Дяко – от Дя-но, Дя-ло или Дядо и -ко, XVIII в. (Заимов / Zaimov 1988); от Дянко или Дялко с изпадане на *н, л* (Илчев / Ilchev 1969); Дяко съкр. от Дянко (< Деянко), Дялко; стар. *дяк* ’ученик’, пожелателно име: ’да стане грамотен, просветен’ (Ковачев/Kovachev 1987).

ΟΙΚΟΣ ΔΡΑΓΙΝΗ / ...

Драгин – от Драго и -ин, XIII в. (Заимов / Zaimov 1988; Илчев / Ilchev 1969; Ковачев / Kovachev 1987).

ΟΙΚΟΣ / ΔΟΙΝΟΥΔΗ / ΣΤΑΥΡΟΣ ΕΓΕΝ. 1960 / ΑΠΕΒ. 24-8-1984 // ΧΡΗΣΤΟΣ ΕΓΕΝ. 1934 / ΑΠΕΒ. 14-1-2007.

Дойнуди – от ЛИ Дойно от Дойо и -но или съкратено направо от Радойно, XV в. (Заимов / Zaimov 1988); Дойно съкр. от Радойно (Илчев / Ilchev 1969). В случая антропонимът е „погърчен" с гръцката наставка –уди: напр. Мавруди – грц. Μαυρουδής; Калуди – грц. καλούδη 'дар, дарове' (Илчев / Ilchev 1969).

с. Черешово, Неврокопско (дн. Драмско)

ΟΙΚΟΣ ΓΚΡΟΖΟΥ / ΔΗΜΗΤΡΑ ΑΠΕΒ. 20-10-2001 / ΕΤΩΝ 68 // ΛΑΖΑΡΟΣ ΑΠΕΒ. 2-10-2004 / ΕΤΩΝ 74.

ΟΙΚΟΣ ΓΚΡΟΖΟΥ / ΚΩΝ/ΝΟΣ ΕΓΕΝ 1910 ΑΠΕΒ. 1991 // ...

Грозо от Гроздо с изпадане на *–д-*, както *грозье* от *грозде* в западни говори, XIV – XV в. (Заимов / Zaimov 1988); успоредна форма на Грозьо с твърдо окончание (Илчев / Ilchev 1969).

Етимологията на някои презимена не е прозрачна, като се предполага освен домашен, български, и чужд произход.

гр. Просечен, Драмско

ΟΙΚΟΣ / ΣΤΑΜΟΥ / ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΑΠΕΒ. 9-6-2006 / ΕΤΩΝ – 78.

Стамо скъсено от Стамер, Стамир или от Стамен, XVI в. (Заимов / Zaimov 1988), но Стамо съкр. от Стамат или от Стамен (Илчев / Ilchev 1969); Стамо съкр. от Стамен, Стамат от Стамати, грц. Σταμάτης от σταματώ 'спирам, прекратявам', предпазно, защитно име (Ковачев / Kovachev 1987).

с. Височен, Драмско

ΠΕΤΣΑΝΗ ΡΑΪΔΑ / ΑΠΕΒ. 10-6- 1987 / ΕΤΩΝ – 71.

Пецани от Пецо и -ан(и) м. от Пецана, XVIII в., Пецо умалит. от Пето, Петьо с -(ь)цо, м. от Пеца, XVI в., Пето скъс. от Пет-ко или от Пет-ър, XVIII в. (Заимов / Zaimov 1988); Пецан от Пецо и -ан Дебърско, видоизменено от Петър или от Петко (Илчев / Ilchev 1969).

с. Карлуково, Драмско

ΟΙΚΟΣ / ΔΑΝΕΒΑ / ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΠ. 4-2-03 ΕΤΩΝ – 84.

ΔΑΝΕΒΑΣ ΜΙΧΑΗΛ / ΑΠΕΒ. 6-6-1975 ΕΤΩΝ – 69 // ΔΑΝΕΒΑ ΙΩΑΝΝΑ / ΑΠΕΒ. 29-7-1986 ΕΤΩΝ – 39 // ΔΑΝΕΒΑ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ...

Антропоним Данева, оформен като презиме с окончание -ва за ж.р., по български образец, – от ЛИ Дане умалит. от Дан, Дано, XVI в.; Дан съкратено от Бог-дан, Про-дан, Не-дан, Драго-дан и др., XV в.; Дано от Дан и -о (Заимов / Zaimov 1988); Дани разнов. на Дано, Даньо, съкр. от Богдан, Йордан – Дан + -о (Ковачев / Kovachev 1987), но Дане западна форма от Даньо, съкр. от Йордан или Данаил (Илчев / Ilchev 1969).

с. Бъбълец, Драмско

ΕΛΕΝΙ ΒΑΛΚΑΝΙ / ΑΠΕΒ. 4-9-2004 / ΕΤΩΝ 67.

ΒΑΛΚΑΝΗ ΜΑΡΙΑ / ΑΠΕΒ. 6-7-2006 / ΕΤΩΝ 78.

ΟΙΚΟΣ ΒΑΛΚΑΝΗ

Балкан от Балко и -ан, XV в.; Балко от Бало, съкратено от Баломир, Балован, XV в. (Заимов / Zaimov 1988), но Балкан по народното име на Стара планина (Ковачев / Kovachev 1987); Балкана ж. от Балкан (Стара планина) (Илчев / Ilchev 1969); балкан м. 'планина' от тур. balkan 'планинска верига, планинска област, планина' (БЕР/BER 1971).

Срещат се презимена, образувани от лични имена от чужд произход, но характерни за българската антропонимна система, с побългарени форми.

с. Височен, Драмско

ΟΙΚΟΣ / ΜΗΤΡΟΥΣΗ / ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΕΤΩΝ – 74 / ΑΠΕΒ. 10-6-66 //ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΑΠΕΒ. 21-10-97 ...

Митруси от ЛИ Митруш от Митро, Митър и -уш, XVIII в. (Заимов / Zaimov 1988); Митруш от Митър и -уш, от Димитър (Илчев / Ilchev 1969).

с. Плевня, Драмско

ΟΙΚΟΣ ΝΤΟΝΙΟΥ ...

ЛИ Доньо, Доню зват. от Доно по меки основи, XV в. от Ан-дон, Спири-дон или от Добри и -но, XV в. (Заимов / Zaimov 1988); Доньо съкр. от Андон (Илчев / Ilchev 1969); Доньо от Андон с мек завършек (Ковачев / Kovachev 1987).

ΟΙΚΟΣ ΚΟΤΙΟΥ / ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΕΤΩΝ – 79 / 1918 – 1997.

ЛИ Котьо, Котю зват. от Кото по меки основи, Кото от Ко-ста или Ни-ко-ла и -то по Мито, Мето, XV в. (Заимов / Zaimov 1988); Кото видоизменено от Костадин или Никола (Илчев / Ilchev 1969).

с. Карлуково, Драмско

ΕΛΕΝΗ / ΜΗΤΟΥΣΗ / ΑΠΕΒ. 7-5-1993 / ΕΤΩΝ – 85.

ΜΗΤΟΥΣΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ / ΑΠΕΒ. 11-2-2002 ΕΤΩΝ – 97.

ЛИ Митуси (Митуши) – Митуш от Мито и -уш, XVIII в.; Мито съкратено от Ди-мит-ър, XII в. (Заимов / Zaimov 1988; Илчев / Ilchev 1969).

с. Волак, Драмско

ΟΙΚΟΣ ΚΟΥΤΕΛΗ / ΠΕΤΡΟΣ ΕΡΑΤΩ // ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΕΤΩΝ 52 / ΑΠΕΒ. 10-2-1955.

Кутели – Кутил от Куто и -ил, от Куло и -то, XIV в. от Ни-кула (Никола), XVIII в. (Заимов / Zaimov 1988). Но Кутелов от *ку̀тел* м. 1. ’чутура за кълцане на сол’. 2. ’крина, шиник’. 3. ’малкият пръст на ръката’ (Илчев / Ilchev 1969).

ΟΙΚΟΣ ΤΣΙΚΟΥ / ΙΩΑΝΝΗΣ 1885 – 1918 / ... / ΓΕΩΡΓΙΟΣ 1915 – 1993 / ...

Цико – гальовно от Ва-силко (Заимов / Zaimov 1988); Цико м. далечно видоизменение от Васил, Анастасико или друго подобно име с преход на *с* в *ц* (Илчев / Ilchev 1969).

Чико от обл. чико ’чичо’, пожелателно име: да стане чичо; от Чи-но, Чи-ло и -ко или гальовно от Васил (Заимов / Zaimov 1988); Чико видоизменено име от Дойчин, Райчин или от друго подобно име (Илчев / Ilchev 1969); Чико съкр. от имена като Пачик, Рачик, Райчин (Ковачев / Kovachev 1987).

с. Дряново, Драмско

ΟΙΚΟΣ ΔΟΡΔΙΟΥ / ΑΝΔΡΕΑΣ ΑΠΕΒ. 9-9-1991 / ΕΤΩΝ 78.

ΔΟΡΔΙΟΥ ΕΛΕΝΙ / ΑΠΕΒ. 1-5-1993 / ΕΤΩΝ 82.

Дордьо от Дорьо и наставка дьо, зват. от Доро по меки основи, XVI в., Доро съкр. от То-дор, XVI в. (Заимов / Zaimov 1988); Доро съкр. от Тодор (Илчев / Ilchev 1969).

ΟΙΚΟΣ ΔΟΝΙΟΥ / ΛΑΜΠΡΟΣ ΕΤΩΝ 56 / ΑΠΕΒ. 8-9-1968.

ΟΙΚΟΣ ΔΟΝΙΟΥ / ΔΙΜΙΤΡΙΟΣ ΑΠΕΒ. 10-12-1987...

Доньо от Доно по меки основи, XV в., съкратено от Ан-дон, Спири-дон или от Добри и –но, XV в. (Заимов / Zaimov 1988); Доньо съкрат. от Андон (Илчев / Ilchev 1969).

гр. Зърнево, Неврокопско (дн. Драмско)

ΘΕΩΔΟΡΟΣ / ΚΑΛΟΓΙΑΝΝΗΣ / ΑΠΕΒ. 27-8-1987 / ΕΤΩΝ – 79.

ΚΑΛΟΓΙΑΝΝΗΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ / ΕΤΩΝ – 38 ΑΠΕΒ. 30-3-2003.

Калоян – от грц. Καλοιωάννης ’добрият Иван’, име на български цар (1197-1207), стб. калоіоань, калωиωаннь (Ковачев / Kovachev 1987); Калоян по име на бълг. цар 1197-1207, гр. ’Добрият Иван’, XIII в. (Заимов / Zaimov 1988).

ΟΙΚΟΣ ΓΕΡΜΑΝ / ΕΛΕΝΗ 1911 – 1942 // ΑΓΓΕΛΟΣ 1903 – 1981 // ΓΕΩΡΓΙΟΣ 1927 – 1985.

Герман, лат. ’близнак’, по името на светеца Герман, XI в. (Заимов / Zaimov 1988); Герман а) лат. Germanus ’близнак’, календарен светец; б) старинно име от трак. germ ’топъл, горещ’, на разни места из ЮБ (Илчев / Ilchev 1969); Герман от Гер(о) + ман, лат. Germanus ’близнак’, трак.* germas ’топъл, горещ’; в док. от XV в. (Ковачев / Kovachev 1987).

ΣΥΜΕΩΝΙΔΗΣ ΣΥΜΕΩΝ / ΑΠΕΒ. 1-1-2005 / ΕΤΩΝ – 78.

ΣΥΜΕΩΝΙΔΗΣ ΣΥΜΕΩΝ / ΑΠΕΒ. 17-5-2009 / ΕΤΩΝ – 49.

Симеон евр. ’(бог) слуша’, т.е. готов е да изпълни молба, желание, IX в. (Заимов / Zaimov 1988); грц. Συμεων библейско име, евр. Шимон ’изслушване, изпълнение (на молитвата, на желанието)’ –

име на няколко календарни светии. Среща се из цялата страна (Илчев / Ilchev 1969); Симеон от стб. симеонъ, грц. Συμεων, от евр. şim'on 'който слуша желание, молитва'; име на бълг. цар Симеон (864 – 927) (Ковачев / Kovachev 1987).

Български следи се откриват при презимена, образувани от умалителни форми на лични имена, характерни за българската антропонимна система. По-голямата част презимена са от домашен, български произход.

Деминутивните презимена са образувани основно с наставки -*чо* и -*ко*:

1. Презимена, образувани с наставка -*чо*:

гр. Просечен, Драмско

ΟΙΚΟΣ / ΒΕΛΗΓΙΑΝΤΣΟΥ / ΝΙΚΟΣ ΑΠΕΒ. 3-6-1958 / ΕΤΩΝ – 10 // ΠΕΤΡΟΣ ΑΠΕΒ. 9-12-1971 / ΕΤΩΝ – 55 // ΑΡΧΙΜΟΥΣΙΚΟΣ ΠΡΟΣΟΤΣΑΝΗΣ. ΑΡΧΙΜΟΥΣΙΚΟΣ м. 'капелмайстор' (ГБР/GBR 2004).

Велиянчо ум. от Велян от Веле, Вельо и -ян, XV в. (Заимов / Zaimov 1988); Велиян разшир. от Велян или от Вели + -ян (Ковачев / Kovachev 1987); Велиян разновидност на Велян (Илчев / Ilchev 1969).

ΟΙΚΟΣ ΣΤΡΟΥΝΤΖΟΥ / ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ / ΑΠΕΒ. 30-4-2006 / ΕΤΩΝ – 81. Струнчу – ЛИ Струнчо умалит. от ж. Струна 'жица на лъков инструмент', пожелателно име: да бъде гласовита, да има хубав глас като струна (Заимов / Zaimov 1988); Струна – от Струма с по-обикновената наставка -на; Струнчевски вм. *Струмчевски (Пловдив); Струмчо от река Струма (Илчев / Ilchev 1969).

ΟΙΚΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ / ΤΟΜΤΣΙΟΥ ΣΟΦΙΑ / ΑΠΕΒ. 1-12-1991 / ΕΤΩΝ – 82 // ...

Томчо умалит. от Томо или от Тома, XV в. (Заимов / Zaimov 1988); Томчо умалит. от Тома, Томо (Илчев / Ilchev 1969; Ковачев / Kovachev 1987).

с. Височен, Драмско

ΟΙΚΟΣ ΒΟΥΛΤΣΙΟΥ / ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΕΤΩΝ – 76 ΑΠΕΒ. 1-03-2002 ...

ΛΑΜΠΙΔΟΥ / ΒΟΥΛΤΣΙΟΥ / ΑΓΓΕΛΙΚΗ / 1957 – 1989 // ...

Вулчю от ЛИ Вълчо умалит. от Вълo XIII в., от Вълко, XVI в., зват. от Вълк, XV в. (Заимов / Zaimov 1988); Вълчо м. успоредна форма на Вълко от вълк, заклинателно име: да не му пакостят вълци (Илчев / Ilchev 1969); Вълчо умалит. от Вълко – от м. Вълкjо (Ковачев / Kovachev 1987).

ΟΙΚΟΣ ΜΠΟΙΤΣΙΟΥ / ΑΘΑΝΑΣΙΑ ΑΠΕΒ. 4-12-94 / ΕΤΩΝ – 78.

ΜΠΟΪΤΣΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Χ. / ΓΕΝ. 10-6-1929 ΑΠΕΒ. 11-6-1999 / ΕΤΩΝ – 70 // ΜΠΟΪΤΣΙΟΣ ΧΡΗΣΤΟΣ / ΑΠΕΒ. 1967 / ΕΤΩΝ – 68.

ΜΠΟΪΤΣΙΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ / ΑΠΕΒ. 17-7-1994 / ΕΤΩΝ – 84.

Бойчос, Бойчю от ЛИ Бойчо умалит. от Бойо, XV в., съкр. от Бо-рис, Бо-гдан или от изчезнало Бои-слав, XV в. (Заимов / Zaimov 1988); Бойчо от Бойо, пожелателно име: да се боят от него, да всява страх (Илчев / Ilchev 1969); Бойчо умалит. от Бойо, Бойко (Ковачев / Kovachev 1987).

с. Дряново, Драмско

ΡΑΙΤΖΟΥ ΜΑΓΔΑΛΙΝΙ / ΑΠΕΒ. 13-19-1979 / ΕΤΩΝ 74.

Райчо умалит. от Райо от Ра-до и -йо, XV в. (Заимов / Zaimov 1988); Райчо успоредна форма на Райко с друго окончание (Илчев / Ilchev 1969); Райчо умалит. от Райо, Райко (Ковачев / Kovachev 1987).

с. Плевня, Драмско

ΓΙΑΝΤΣΙΟΣ / ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ / ... – 1992 / ΕΤΩΝ – 97.

Янчо умалит. от Ян, Яно, преди XII в. (Заимов / Zaimov 1988); Янчо умалит. от Яне, Яньо (или съкратено от Стоянчо, Боянчо или друго подобно име) (Илчев / Ilchev 1969); Янчо умалит. от Яно, Яне, Янко (Ковачев / Kovachev 1987).

с. Бъбълец, Драмско

ΟΙΚΟΣ ΓΙΟΦΤΣΟΥ / ΘΕΟΔΟΡΟΣ ΕΓΕΝ 17-4-1939.

Йофцо (Йовчо) умалит. от Йово, Йове, XV в.; Йово съкр. от Йован (Заимов / Zaimov 1988; Илчев / Ilchev 1969); Йофчо умалит. от Йово, Йовко (Ковачев / Kovachev 1987).

с. Черешово, Неврокопско (дн. Драмско)

ΟΙΚΟΣ ΝΙΔΕΛΤΣΟΥ / ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΕΓΕΝ 2-6-1924 ΑΠΕΒ. 6-5-2004.

ΟΙΚΟΣ ΝΙΔΕΛΤΣΟΥ / ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΕΦΩΝ 26-5-1947 ΕΤΩΝ 30 // …

ΝΙΔΕΛΤΣΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ / ΑΠΕΒ. 4-2-1998 / ΕΤΩΝ 78.

Ниделчо с редукция *е* > *и*, характерна за източните български говори, част от които са и западнорупските; от западнобългарско Неделчо умалит. от Недельо, XVI в., от ж. Неделя ’родена в неделя’ и сближено с празника Света Неделя (Заимов / Zaimov 1988); Неделчо умалит. от Недельо – от седмичния ден неделя, по смисъл превод на гр. Кириак (Илчев / Ilchev 1969); Неделчо умалит. от Недельо по ж. Неделя (Ковачев / Kovachev 1987).

2. Презимена, образувани с наставка -*ко*:

гр. Просечен, Драмско

ΟΙΚΟΣ ΠΕΡΚΟΥ / ΣΤΕΡΓΙΟΣ ΑΠΕΒ. 15-5-1999 / ΕΤΩΝ – 71 …

Перко умалит. от Перо от Петър или от старинно Перим, XV в., Камен, Кремен (Заимов / Zaimov 1988); Перко умалит. от Перо, видоизменено от Петър (Илчев / Ilchev 1969; Ковачев / Kovachev 1987).

с. Височен, Драмско

ΟΙΚΟΣ / ΚΥΡΚΟΥ ΑΓΓΕΛΟΥ / ΑΠΕΒ. 23-8- 82 / ΕΤΩΝ – 37.

ΟΙΚΟΣ ΚΥΡΚΟΥ / ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΑΠΕΒ. 11-6-03 / ΕΤΩΝ ...

ΟΙΚΟΣ ΚΥΡΚΟΥ / ΚΥΡΚΟΥ ΔΗΜΗΤΡΑ / απεβ. 9-11-1989 / ετων 65.

Кирко от ЛИ Кирко умалит. от Киро, XV в., съкр. от Кирил, XVI в. (Заимов / Zaimov 1988); Кирко умалит. от Киро, Кирил (Илчев / Ilchev 1969).

ΟΙΚΟΣ ΧΑΡΙΣΚΟΥ / ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΠΕΒ. 1987 // ...

ΧΑΡΙΣΚΟΥ ΣΟΜΑ / ΑΠΕΒ. ... 1996 ΕΤΩΝ – 76 // ΧΑΡΙΣΚΟΥΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ / ΑΠΕΒ. 17-1- 2000 / ΕΤΩΝ – 80.

ΧΑΡΙΣΚΟΥ ΜΑΡ... / ΑΠΕΒ. ... // ΧΑΡΙΣΚ...

ΟΙΚΟΣ ΧΑΡΙΣΚΟΥ / ...ΒΕΖΑ ΧΑΡΙΣΚΟΥ / ... ΧΑΡΙΣΚΟΥ.

Хариско от ЛИ Хариско, видоизменено от Харизан (Търлис, Неврокопско, дн. Драмско), Ракитово, Банско, Златоград, от диал. *харѝзан* ’подарен’ (от грц. χαρίζω ’подарявам’), Босилеград, Севлиево, Търговище (Илчев / Ilchev 1969); Харизàн от *харѝзан* ’подарен, получен в дар’, с -*ан* по Драган и др. XVI в. (Заимов/Zaimov 1988).

с. Волак, Драмско

ΘΕΟΔΟΡΟΣ ΜΠΟΣΚΟΥ / ΕΦΟΝΕΥΘΗ 7-7-1947 ΕΤΩΝ 23 // ΓΕΩΡΓΙΑ ΜΠΟΣΚΟΥ / ΑΠΕΒ. 20-7-1988 / ΕΤΩΝ 72 // ΗΛΙΑΣ ΜΠΟΣΚΟΥ / ΑΠΕΒ. 14-1-1994 / ΕΤΩΝ 80.

ΟΙΚΟΣ ΜΠΟΣΚΟΥ / ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΠΕΒ. 3-8-89 / ΕΤΩΝ 35 ...

ΟΙΚΟΣ ΜΠΟΣΚΟΥ / ΧΡΙΣΤΟΣ 1894 - 1969 / .ΕΛΕΝΗ 1894 – 1986 / ...

Боско (Бошко) умалит. от Божо, Бого; Божо, съкратено от Божи-дар, Бож-ан, XVI в. (Заимов / Zaimov 1988); Божко умалит. от Божо, Божил или Богдан (Илчев / Ilchev 1969); Божко умалит. от Божо (Ковачев / Kovachev 1987).

ΟΙΚΟΣ ΡΑΣΚΟΥ / ΑΒΡΑΑΜ ΕΤΩΝ 5 / ΑΠΕΒ. 16-11-1981.

Раско (Рашко) умалит. от Рашо от Радо и -ьшо или зват. от Рахо по меки основи, преди XIV в. (Заимов / Zaimov 1988); Рашко умалит. от Рашо, видоизменено от Радьо, Рачо или друго подобно име (Илчев / Ilchev 1969); Рашко умалит. от Рашо (Ковачев / Kovachev 1987).

ΟΙΚΟΣ ΣΤΑΪΚΟΥ / ΤΡΙΦΟΝ ΑΠΕΒ. 23-9-1925 / ΕΤΩΝ 46 // ΜΑΡΙΑ... / ΜΑΡΙΑ... / ΠΑΣΧΑΛΗΣ... / ΜΑΡΙΑ...

ΟΙΚΟΣ ΣΤΑΪΚΟΥ / ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ 1904-1939 // ΝΙΚΟΛΑΟΣ... / ΜΑΡΙΑ... / ΔΙΜΗΤΡΑ...

ΣΤΑΙΚΟΣ / ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΕΤΩΝ 62 / ΑΠ 23 10 1973 // ΣΤΑΙΚΟΥ ΕΛΕΝΗ ΕΤΩΝ 67...

ΟΙΚΟΣ ΣΤΑΪΚΟΥ / ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΠΕΒ. 4-7-48 / ΕΤΩΝ 26 / ΜΑΡΙΑ... / ΠΑΣΧΑΛΗΣ...

ΟΙΚΟΣ ΣΤΑΪΚΟΥ / ΚΩΝ/ΝΟΣ ΑΠΕΒ. 12-9-84 / ΕΤΩΝ 88 / ...

ΟΙΚΟΣ ΣΤΑΪΚΟΥ / ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΑΠΕΒ. 1990 ΕΤΩΝ 77 / ΣΤΑΜΑΤΙΝΑ ΑΠΕΒ. 2004 ΕΤΩΝ 91.

ΟΙΚΟΣ / ΣΤΑΪΚΟΥ / ΤΡΙΦΩΝ ΑΠΕΒ. 1-9-2000 / ΕΤΩΝ 74 // ...

Стайко умалит. от Стайо от Ста-но, Ста-ньо и -йо както Влайо от Владо, XIII – XIV в. (Заимов / Zaimov 1988); Стайко умалит. от Стайо, главно в Източна България, пожелателно име: да остане (жив), да ни стои (Илчев / Ilchev 1969).

с. Черешово, Неврокопско (дн. Драмско)
ΟΙΚΟΣ / ΜΠΟΣΚΟΣ // ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΕΓΕΝ 3-4-1909 / ΑΠΕΒ. 20-4-1970 / ΕΤΩΝ 61 ...
ΟΙΚΟΣ ΜΠΟΣΚΟΥ / ΧΡΙΣΤΟΣ ΑΠΕΒ. 24-11-2009 / ΕΤΩΝ 47 (сн. 2203).
ΜΠΟΣΚΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ / ΓΕΝ. 14 9 1933 / ΑΠΕΒ. 17 12 1993 / ΕΤΩΝ 60.
Боско (Бошко) умалит. от Божо, Бого, XVI в. (Заимов / Zaimov 1988); Божко умалит. от Божо, Божил или Богдан (Илчев / Ilchev 1969); Божко умалит. от Божо (Ковачев / Kovachev 1987).

3. Презимена, образувани с наставка -*ка*:
с. Плевня, Драмско
ΟΙΚΟΣ ΤΡΕΠΚΑ / ΕΛΕΝΗ ΕΓ. 10-9-1911 ΑΠ. ... 1974.
Трепка от ЛИ Требка ж. от Требко умалит. от Требо, съкр. от Требомир, пожелателно име: да бъде прочут с изискванията си, да бъде взискателен, стремителен (Заимов / Zaimov 1988); П. Илчев предлага друг произход: Трепка ж. от диал. трепка ’лъскав женски накит, треперушка’, Софийско, Прилеп, Пазарджишко, Пловдив (Илчев / Ilchev 1969); Трепка от трепка ’треперушка – метално кръгче на обеца или накит’ (Ковачев / Kovachev 1987).

с. Карлуково, Драмско
ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΣΙΟΝΚΑΣ / ΑΠ. 20-12-1977 ΕΤΩΝ – 81.
ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΣΙΟΓΚΑΣ / ΑΠ. 20-12-1977 ΕΤΩΝ – 81 // ΚΩΝ/ΝΟΣ ΣΙΟΓΚΑΣ / ΑΠΕΒ. 17-6-1986 / ΕΤΩΝ – 47.
Сионка / Сьонка (Шьонка) – ЛИ Шонка умалит. от Шона (Михайловград), женска форма срещу Шоно, Шоне (Софийско, Кюстендил, Ломско); Шоне и Шоньо, видоизменено от Мишон (Враца), от Цоньо, Джоне или друго подобно име; Цоньо, видоизменено от Стоян, Стойо, Стефан (Илчев / Ilchev 1969).

4. Презимена, образувани с наставка -*ца*:
с. Черешово, Неврокопско (дн. Драмско)
ΟΙΚΟΣ ΠΕΝΤΣΑ / ΣΤΑΜΑΤΙΑ 1846 1918 // ... // ΜΑΡΚΟΣ 1845 1945 // ΙΟΡΔΑΝΑ 1906 23.01.2000.
Пенца / Пенча ж. от Пенчо; от ЛИ Пенчо, умалит. от Пено, XV в., Пено от Пе-тко, Пе-тър (Заимов / Zaimov 1988); Пенчо умалит. от Пеньо, Пено (Илчев / Ilchev 1969; Ковачев / Kovachev 1987).

Презимена, образувани от ойконими.
с. Старчища, Неврокопско (дн. Драмско)
ΟΙΚΟΣ ΠΡΟΣΩΤΣΑΝΛΗ / ΖΩΗ ΕΓΕΝ. 1-8-1946 / ΑΠΕΒ. 2-7-2011 / ΕΤΩΝ – 65 // ΗΛΙΑΣ ΕΓΕΝ. 28-10-1965 / ΑΠΕΒ. 26-3-1966 / ΕΤΩΝ – 5 // ...
Презиме Просоцанли с турска наставка -li (-ли) от старото българско селищно име Просечен (дн. грц. Просоцани).

гр. Просечен, Драмско
ΟΙΚΟΣ / ΚΑΛΑΠΟΤΛΗ / ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ / 1923 – 1963.
Презиме Калапотли от селищното име Калапот, Драмско (грц. Панорама), с турска наставка -li (-ли). Името е от гръцки произход или от καλαπόδι ’калъп за обувки’, или от καλός ’хубав’ и πόδι ’крак’ или **οδόι ’пътища’, тъй като през селото минавал стар път, свързващ селищата от Неврокопско** с тези в Зъхненско (Иванов / Ivanov 1982: 131).
ΟΙΚΟΣ ΑΛΙΣΤΡΑΤΛΗ / ΠΕΤΡΟΣ ΑΠΕΒ. 8-7-1999 ΕΤΩΝ – 84 // ...
Презиме Алистратли от селищното име Алистрат, Зъхненско (грц. Алистрати), с турска наставка -li (-ли). Явява се побългарена форма на грц. Αρχιστράτηγος (Михаил) – името на старата местна църква (Иванов / Ivanov 1982: 69).

Презимена, в чиято основа е залегнало етническото име българин:

гр. Просечен, Драмско

ΒΟΥΛΓΑΡΙΔΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ / ΕΤΩΝ – 71 / ΑΠ. 23-4-74 // ΒΟΥΛΓΑΡΙΔΟΥ ΣΟΥΛΤΑΝΑ / ΑΠΕΒ. 23-5-1991 / ΕΤΩΝ – 83.

ΟΙΚΟΣ ΒΟΥΛΓΑΡΙΔΗ / ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΕΤΩΝ – 83 / ΑΠΕΒ. 4-4-1992 // ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΑΠΕΒ. 25-10-2005 / ΕΤΩΝ – 83.

Вулгаридис от грц. Βουλγαρος 'българин' (ГБР/GBR 2004).Презимена, в основата на които е залегнал друг признак, свързан с етнографски особености, характерни за българската народна култура.

с. Волак, Драмско

ΟΙΚΟΣ ΓΑΪΔΑΤΖΗ / ΑΓΓΕΛΟΣ / ΑΠΕΒ. 7-1-1938 / ΕΤΩΝ 18 // ...

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΓΑΪΔΑΤΖΗΣ / 05. 02. 1993 21. 11. 2004.

Гайдатзи (Гайдаджи) от гайдаджия м. 'който свири на гайда', от гайда, чрез тур. gayda от араб. gaita. Заето и в срхр. gajde, gajdje. Вероятно чрез рум. gajda и в укр. gajda, пол. gajdy, словаш. gajdy, чеш. kejdy (БЕР / BER 1971). Названието е разпространено и в Гърция, но в случая става въпрос за старото българско селище Волак, Драмско, засвидетелствано в османски данъчни регистри от 1569 – 1570 с население, чиято антропонимия е характерна за българската именна система (ТДИМ / TDIM 2007: 20-22). А днешното местно население, макар и погърчено, пази старите родни фолклорни традиции.

ΟΙΚΟΣ ΤΡΕΠΚΑ / ΕΛΕΝΗ ΕΓ. 10-9-1911 ΑΠ. ... 1974.

Трепка ж. от диал. *трепка* 'лъскав женски накит, треперушка' (?) Софийско, Прилеп, Пазарджишко, Пловдив (Илчев /I lchev 1969); Трепка от *трепка* 'треперушка – метално кръгче на обеца или накит' (Ковачев / Kovachev 1987); или от *трепка* 'нещо, окачено да виси; женски накит' (БЕР / BER 2017). Но е възможен и друг произход, посочен по-горе (Заимов / Zaimov 1988).

ΟΙΚΟΣ ΚΟΥΤΕΛΗ / ΠΕΤΡΟΣ ΕΡΑΤΩ // ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΕΤΩΝ 52 / ΑΠΕΒ. 10-2-1955.

Кутели от Кутел, презиме Кутелов от *ку́тел* 1. 'чутура за кълцане на сол'. 2. 'крина, шиник'. 3. 'малкият пръст на ръката' (Илчев / Ilchev 1969). Но е възможен и друг произход, посочен по-горе (Заимов / Zaimov 1988).

ΟΙΚΟΣ ΒΟΕΒΟΔΑ / ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΠΕΒ. 10-10-84 / ΕΤΩΝ 68 / ...

Воевода от войвода, пожелателно име: да стане войвода (Заимов / Zaimov 1988); Войводов и Войводски от войвода (Илчев / Ilchev 1969); войвода м. истор. 'предводител на хайдушка дружина през турското владичество, воевода; военачалник' (БЕР / BER 1971) от стб. воєвода 'воевода, военачалник, предводител на войска, претор, княз' (СР / SR 1999); србъл. воєвода (Ман. хр.) (БЕР / BER 1971).

с. Старчища, Неврокопско (дн. Драмско)

ΟΙΚΟΣ / ΤΣΑΙΡΙΔΗ / ΚΩΝ/ΝΟΣ ΕΤΩΝ – 66 / ΑΠΕΒ. 17-7-1993.

Презиме Цериди произхожда от лично име Цера, Церо – от *цер* 'вид дъб', пожелателно име: да бъде здрав и як като дъб (Заимов / Zaimov 1988); цер м. 'вид дъб Quercus cerris'. Названието е с широко разпространение в българското езиково землище. Засвидетелствано е и в старобългарски писмени паметници: корꙑ церовꙑ 'дъбови кори, церови кори' (СР / SR 2009).

Прегледът на антропонимите, ексцерпирани от надгробия в гробищата на някогашни български села в Драмско и южната част на Неврокопско (дн. Драмско) показва по неоспорим начин, че българските езикови следи са запазени. Въпреки обезбългаряването на Егейска Македония, извършено от гръцките власти през първата половина на XX в., свидетелствата за българския произход на местното население там съществуват. Късните епиграфски паметници от XX в. в територии, населени някога с компактно българско население, останали по стечение на политическите обстоятелства извън рамките на днешна България, са важен документ за българската езикова история. Дори оформени на чужд език, с некирилска графика, епиграфските паметници са съхранили данни за някогашното българско присъствие там. Задача на българските изследователи е да се съберат и публикуват всички тези свидетелства, които се явяват важна част от българската езикова история в южните краища на българското езиково землище.

Цитирана литература / References

БЕР 1971: *Български етимологичен речник*. Т. 1, А – З. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“. (BER 1971: *Balgarski etimologichen rechnik*. T. 1, A – Z. Sofia: Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”.)

БЕР 2017: *Български етимологичен речник*. Т. 8, тесам – фякалка. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“. (BER 1971: *Balgarski etimologichen rechnik.* T. 8, tesam – fyakalka. Sofia: Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”.)

ГБР 2004: *Гръцко-български речник. Второ преработено издание*. „МАГ – 77“. (GBR 2004: *Gracko-balgarski rechnik*. Vtoro preraboteno izdanie. “MAG – 77”.)

Даскалов 2007: Даскалов, Г. *Между реваншизма на Атина, македонизма на Белград и нихилизма на София (Егейските бежанци през 40-те – 80-те години на XX век).* София: Македонски научен институт. (Daskalov 2007: Daskalov, G. *Mezhdu revanshizma na Atina, makedonizma na Belgrad i nihilizma na Sofia (Egeyskite bezhanci prez 40-te – 80-te godini na XX vek*). Sofia: Makedonski nauchen institute.)

Заимов 1988: Заимов, Й. *Български именник*. София: Издателство на БАН. (Zaimov 1988: Zaimov, Y. *Balgarski imennik*. Sofia: Izdatelstvo na BAN.)

Иванов 1982: Иванов, И. *Местните имена между Долна Струма и Долна Места*. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“. (Ivanov 1982: Ivanov, Y. *Mestnite imena mejdu Dolna Struma i Dolna Mesta*. Sofia: Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”.)

Илчев 1969: Илчев, Ст. *Речник на личните и фамилни имена у българите*. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“. (Ilchev 1969: Ilchev, St. *Rechnik na lichnite i familnite imena u balgarite*. Sofia: Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”.)

Ковачев 1987а: Ковачев Н. *Честотно-тълковен речник на личните имена у българите*. София: ДИ „Д-р Петър Берон“. (Kovachev 1987a: Kovachev, N. *Chestotno-talkoven rechnik na lichnite imena u balgarite*. Sofia: DP Dr “Petar Beron”.)

Ковачев 1987б: Ковачев, Н. *Българска ономастика*. София: Наука и изкуство. (Kovachev 1987b: Kovachev, N. *Balgarska onomastika*. Sofia: Nauka i izkustvo).

Кънчов 1970: Кънчов, В. *Македония. Етнография и статистика*. – Избрани произведения. Т. 2. София: Наука и изкуство. с. 285 – 600. (Kanchov 1970: Kanchov, V. *Makedonia. Etnografia i statistika*. – Izbrani proizvedenia. T. 2. Sofia: Nauka i izkustvo, pp. 285 – 600.)

СР 1999: *Старобългарски речник*. Т. 1. А – Н. София: Валентин Траянов. (SR 1999: *Starobalgarski rechnik*. T. 1, A – N. Sofia: Valentin Trayanov.)

СР 2009: *Старобългарски речник*. Т. 2. О – У. София. Валентин Траянов. (SR 2009: *Starobalgarski rechnik*. T. 2, O – U. Sofia: Valentin Trayanov.)

СБР 1943: *Старогръцко-български речник*. София: Печатница КНИПЕГРАФ. (SBR 1943: *Starogracko-balgarski rechnik*. Sofia. Pechatnica KNIPEGRAF.)

ТДИМ 2007: *Турски документи за историјата на Македонија. Опширен пописен дефтер за Паша санџакот* (*казите Драма, Кавала, Серез и Неврокоп*) *од 1569/70 година*. Т. X, Кн. 2. Скопје. (TDIM 2007: *Turski dokumenti za istorijata na Makedonija. Opshiren popisen defter za Pasha sandzhakot (kazite Drama, Kavala, Serez i Nevrokop) od 1569/70 godina*. T. X, Kn. 2. Skopje).

BULGARIAN TRACES IN EPIGRAPHIC TOMBSTONES FROM AEGEAN MACEDONIA

Georgi Mitrinov
Institute for Bulgarian Language Prof. Lyubomir Andreychin – BAS

mitrinov@abv.bg

Abstract: The article presents anthroponymic material excerpted from epigraphic tombstones in the cemeteries of former Bulgarian villages in Aegean Macedonia (in the Drama region). The focus of study are anthroponyms typical for the Bulgarian anthroponymic system related to Christianity and the pre-Christian era. The language material included in the paper shows Bulgarian traces in this region, which used to be inhabited by a compact Bulgarian population during the first half of the 20th century.

Keywords: *epigraphic tombstones, anthroponymy, history of Bulgarian, graphic peculiarities*

Georgi Mitrinov
Institute for Bulgarian Language
52 Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
Sofia 1113
Bulgaria

ОНОМАСИОЛОГИЧНИ И МОТИВАЦИОННИ ПАРАЛЕЛИ МЕЖДУ БЪЛГАРСКИТЕ И ЕВРОПЕЙСКИТЕ НАЗВАНИЯ НА ЛЕДЕНАТА ВИСУЛКА[1]

Илияна Гаравалова
Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ – БАН

garina@abv.bg

Резюме: Статията разглежда интерпретирането на българския диалектен материал в публикуваната в Европейския лингвистичен атлас карта, посветена на начините за назоваване на ледената висулка. Проследяват се както географското разпространение на съществуващите в границите на българското езиково землище названия на разглеждания обект от действителността, така и някои интересни ономасиологични и мотивационни паралели между тях и съответните названия в останалите европейски езици. Изследването е базирано на данни от Европейския лингвистичен атлас, както и на редица допълнителни източници.

Ключови думи: *ледена висулка, семантична характеристика, номинална конструкция, диалектология*

Европа е континент, характеризиращ се с ясно изразен зимен сезон, съпътстван от рязко понижаване на температурите и от обилни снеговалежи. Неразделна част от зимната картина са ледените висулки, образувани от замръзналата вода. Те са навсякъде, образуват се по клоните на дърветата, по капчуците и стрехите на постройките. При силен студ в ледени висулки замръзва дори дъхът на хора и животни. Широката разпространеност на това метеорологично явление, която го прави неразривна част от човешкия бит, обуславя и появата на карта, представяща чрез средствата на лингвогеографията обобщен модел на разпространението на лексемите със значение „ледена висулка“ в границите на Европа (ЕЛА/ELA 1983, карта I.20). Нещо повече, по този начин се реализира естественият преход от вече публикувания том на Европейския лингвистичен атлас (ЕЛА), анализиращ лингвогеографски названията основно на метеорологични явления и географски реалии, към последвалия го том, посветен на растителния свят, който неслучайно започва с карта на разпространението на названията на това метеорологично явление, мотивирани в голяма част от европейските езици от приликата на ледените висулки с растения или техни части.

Сама по себе си работата върху подобен тип лингвогеографски изследвания в границите на толкова обширна територия е предизвикателство. Тя допълнително се усложнява от факта, че във всеки от разглежданите езици съществува огромно многообразие от названия – домашни или заети, както и че често се появяват няколко начина за назоваване на ледените висулки дори в отделните микроговори. Може би това е основната причина в ЕЛА да бъде публикувана мотивационна, а не ономасиологична карта, като по този начин се търси по-висока степен на обобщение на данните. Това обаче става за сметка на пренебрегването на множество интересни детайли, а отсъствието (по екстралингвистични причини) от проекта по това време на езиковедската комисия от България води до допълнителни неточности и непълноти при картографирането на разглежданото лингвистично явление в границите на българското езиково землище. Тази публикация прави опит да коригира именно това. Налага се и уточнението, че за по-голяма яснота в изложението лингвистичната информация от картата и архивите на ЕЛА ще бъде представена в характерния за изданието вид на латиница, а допълнително ексцерпираният български материал от други източници – чрез официалната българската система за фонетично записване.

Закономерно най-голямата група названия на ледените висулки са мотивирани от техния произход. Разглежданият обект от действителността се образува от замръзване на водата под влия-

[1] Статията е написана във връзка с работата по проект „Лингвогеографско изследване на взаимовръзката между българската и европейската диалектна лексика“ – ДН 20/11 от 11.12.2017 г., финансиран от МОН.

ние на ниските зимни температури, ето защо повечето негови названия са производни от лексеми със значение „лед“ в различните езици (срв.: названия на ледените висулки с основна мотивация „лед“/ „леден“: fr. *glace* (fém.) / *glaçon*; frpr. *glas* (masc.) / *[λas‘□], [jes‘□]*; mold. *glacé / [g’eţş‘oj] / [g’eţs‘uʃ]*; frioul.lad. *ghiaccioni pi*; oïl *glaceron*; roum. *ghetoi / gheţoaie*; lit. *lẽdas*; serbocr. *led / ledenica*; russ. *l’dina / l’dinka / ledyška*; mordverz. *[l’od]*; lap. *jiegŋâ / [ijsə]*; mar. *[ij]*; mordvm. *[ejxt’]*; mordverz. *[ej] / [ejxt’]*; oudm. *[je]*; bachk. *boz*; tatar. *boz*; tchouv. *păr*; kab *myl*; tchétch., ing. *ša*; tsèz. *[b’ero]*; guin. *[b’ore]*; béj. *[b’olo]*; khvarch. *[b’olo]*; akhv. *[□ari]*; god. *[zar’i]*; gounz. *[□ara]*; bagv. *[‘ark’ʷamaλʰis zar]*; lezgh. *murkIucI*; alb. *aküll*; gaél. *deigh*; gr. *págos / [p‘aγos]*; romaits. *[pax’ai]*; basq. *kharrúa*; bret. *kler* pl.; сложни думи и съставни названия, съдържащи компонент с основна семантика „лед“/ „леден“: turc. *šačakbuzu* „леден бретон“; norv. *drope-is* „ледени капки“; suéd. *droppis* „ледени капки“; norv. *takvol-is* „лед от ръба на покрива“; oudm. *[□ol’it vu jé]* „лед от ръба на покрива“; lap. *ries’tâlâs / ries‘tâlâs-jieŋ ât* „лед от ръба на покрива“; oudm. *[l’ip’et bord’i kinm’em jé] / [l’ip‘et ul‘is’jé] / [l’ipet‘e kat‘em jé] / [l’ipet’e kilm’em jé]* „лед от ръба на покрива“; norv. *takis* „лед от ръба на покрива“; suéd. *takis* „лед от ръба на покрива“; mold. *ingjacè din strjasinè* „замръзва от покрива надолу“; oudm. *[ojis’k’em jé] / [ojk’em jé]* „висящ лед“; mordverz. *[val’man’ l’odt]* „висящ лед“; dan. *egel, egle* „висящ лед“; fris.n. *eggel* „висящ лед“; angl. *icicle / icelings* „висящ лед“; gall. *eisicl* „висящ лед“; b.all. *iesjökel* „висящ лед“; fris.n. *isjeekel* „висящ лед“; suéd. *isickel* „висящ лед“; fris.e. *(ies)jukel* „висящ лед“; fris.n. *(is)jöögel* „висящ лед“; fris.ou. *(iis)jûkel* „висящ лед“; norv. *jokul // jokle //jokule / isjokul // isjokle* „висящ лед“; angl. *ice-shuckles / ice-shuggets* „висящ лед“; komperm. *[jr 3 ‘or]* „малък леден обект“; basq. *horma puxha bat / horma zizterra* „парче лед“; est. *kilikas* „отломки“; vot. *(jää)kilikka* „ледени отломки“; artch. *[kʰ’olin pʰartʃʰ]* „парче лед“; cat. *qualls de gel*, pl.; fr. *bout de glace* „парче лед“; serbocr. *klin leda* „парче лед“; sa nén. *[sāłăb’a tôs] / [sāłăb’āko]*; cat. *aigua gelada* „ледена вода“; esp. *charco helado* „сладолед“ / *charco cruzado* „замръзнало езеро“; oudm. [krnm‘en □ol’ob vu] „леденостудена вода“; abaz. *[dzatfʲk’ʷa’z]* „поръсена на капки вода“; други подобни лексеми и изрази: cat. *yel* „желе“; esp. *hielo / yelo* „желе“; galic. *yelu* „желе“; port. *gelo* „желе“; oïl *géleron* „желе“; alb. *caf* „бяло желе“; mac. *mrazur / mrazurec* „нещо замръзнало“; bruss. *mjarzljak* „нещо замръзнало“; ukr. merzljak „нещо замръзнало“; arl. *mrazo* „нещо замръзнало“; oil *guerouon / guérouasson*; alb. *cingër*; esp. nieve „сняг“; port. *neve coalhada* „сняг“ и др. (ALE 1983, карта I.20)].

Според публикуваните материали в този том на ЕЛА няма българско название на ледените висулки, което да се характеризира с тази мотивация (ALE, карта I.20). При преглед на българския архив на ЕЛА обаче се оказва, че в с. Стояново, Монтанско, са регистрирани две имена на разглеждания референт: t̪sif˝ulkə и zəlɛd˝ulkə (Арх. ЕЛА / Arh. ELA), второто от които е производно от *лед* „замръзнала вода“, образувано с представка *за-* и наставки *-ул-* и *-к-* за деминутив, т.е. в случая появата на подобно наименование на ледената висулка се дължи именно на мотивацията „образувано от лед“. Причината за тази единична регистрация (и то като втори вариант) следва да се търси в сравнително малкия брой български пунктове, включени в мрежата за проучване на лингвистичните явления на ЕЛА (за сравнение 32 пункта в ЕЛА и 2401 за БДА. Обобщаващ том.). Данните от архива на БДР обаче категорично доказват, че не става дума за изолиран случай, а за широко разпространено в рупските говори и в говора на единични селища, принадлежащи към балканските диалекти, название на ледените висулки [напр.: *ледȕлка* – Габровско; *ледȕнка // ледȕнкạ // л’едȕнкạ // л’□дȕнка // л’□дȕн’кạ // л’êдȕн’кạ* – Смолянско; *Спȕснạли сạ са д’□б’èли л’êдȕн’ки* – Райково, Смолянско *ледȕнка* – Шаренка, Маданско; Лилково, Пловдивско; *ледȕнкạ* – Наречен и Добростан, Асеновградско; Тихомирово, Старозагорско и др. (Арх. БДР / Arh. BDR)].

Втората голяма група названия на ледените висулки, обособена в ЕЛА, са мотивирани от приликата им по външен вид с някакъв друг обект от действителността, при което назоваващата го лексема придобива допълнителна семантика „ледена висулка“. Първата подгрупа обединява названия в редица европейски езици с първично значение „остър предмет“ [напр.: and. *[m‘ut□’o]* „малък връх”; oïl *biquignon* „връх”; port. *picareta* от лат. *piccare* „остър инструмент за рязане на камъни“ / *espeto* „щифт“; roum. *sulăică* „шило“; bruss. *strelka* „стрелка“ / *curka* „малка къса пръчка, заострена в двата края, предназначена за игра“; ukr. *strelka* „стрелка“; pol. *kolec* „шип“; serbocr. *stilet* „шило“; alb. *Hell akulli* „леден щифт“; bret. *hinkinou kler* „връх на ледено вретено“; car. *jiäšorppu* „ледено острие на вилица“; ni. *ijstingel* „малък корен, летва, пръчка от лед“; karat. *[z‘aril ts’’umur]* „остър леден връх“; mold. *sulitcè de gjacè* „ледено копие“; roum. *giumînări de gheaţa* „ледена вилица“ (ALE 1983, карта I.20)]. Към тази подгрупа е отнесено и бълг. *klin̪ʒ’ur*, регистри-

рано в с. Левуново, Санданско (Арх. ЕЛА / Arh. ELA), което обаче в легендата на международния атлас фигурира като запис *klindžur* със значение „гвоздей“, като авторите на картата са поставили въпросителен знак за несигурно (ALE 1983, карта I.20). В „Българския етимологичен речник“ (БЕР) е регистрирана най-близка по облик лексема *клѝндур* (в говора на Велес), която според авторите на речника е еднаква по значение с *крондѝр* „ледена висулка“, с разподобяване *р – р > л – р*, сближаване поради прилика по форма с *клин* [с многобройни значения в българските диалекти, по-основните от които са „къса дървена или желязна клечка, заострена в единия край“, „гвоздей“ и др. (БЕР / BER 1979, 2: 451 – 453)] и наставката *-ур* по равнозначното *мрдзурец* в говора, като в този си облик думата кореспондира най-тясно с черногорското *клиндур* „ледена висулка“ (БЕР/ BER 1979, 2: 454).

Близостта между лексемите *клиндзур, клѝндур* и *крондѝр* предполага в разглежданата група названия, мотивирани от приликата на ледените висулки с други остри предмети, да присъства и *крондѝр*, но това не е така. Липсата на *крондѝр* и свързаните с него думи обаче трудно може да бъде обяснена с отсъствието на тази лексема от архива на ЕЛА, защото там е регистрирано названието *r´□ng□l* със значение „ледена висулка“, характерно за с. Брестник, Пловдивско, което, макар и с неясна етимология, кореспондира с *крондѝр // крдндиль*, *кронд□р, крундел* „ледена висулка“. Срв. значението ‘каменна писалка, калем’ на *крондѝль*, с което *крондѝр* се свързва в БЕР, и „перо върху панделка – женска украса на глава“ на *крондил*, т.е. мотивационният признак би могъл да бъде отново „вид остър предмет“ (БЕР / BER 2002, 6: 320; БЕР / BER 1986, 3: 19, 25 – 26). Названието *рднгал*’ „ледена висулка“ е регистрирано в Гълъбово, Брестник, Пловдивско и др. (БЕР / BER 2002: 320, Арх. БДР / Arh. BDR). Макар да присъства в българските материали за изготвяне на картата на ЕЛА то, подобно на *крондир*, не намира място в нея поради неясни причини, а този пропуск става причина в процеса на картографиране на разглежданото явление да остане незабелязана идентичността на лексикалните процеси, протичащи в българския езиков континуум. Така лексемата *krundir,* която е картографирана в македонската мрежа, се определя като частно македонска, т.е. принадлежаща към език, различен от българския, свързва се със сърбохърватското *kondir // krondir* със значение „малък контейнер за напитки, с който се налива; шише“ (от гръцки произход) и се причислява към групата на названията на ледените висулки, мотивирани от приликата с бутилка, към която принадлежат още: gr. *guallin* „бутилка“ / *paguri tis stegis* „шише на покрив“; cors. *[skãnt͡ʃ‘olu]* „излив на вино“ (ALE 1983, карта I.20). Подобно тълкуване на езиковите процеси обаче напълно противоречи на факта, че, макар в българската диалектна лексикална система също да функционира гръцката заемка *крондѝр* със значение „съд за вино / ракия“, анализираната тук дума, означаваща „ледена висулка“, трябва да се свърже не с нея, а по-скоро с думите със значение ‘каменна писалка, калем’ и ‘перо върху панделка – женска украса за глава’ (БЕР / BER 1986, 3: 19).

Според публикуваната в ЕЛА карта към мотивираните на базата на приликата си с друг обект от действителността (по-точно с тръба) названия на ледените висулки принадлежи и названието *surn´Ar*, регистрирано в с. Стоилово, Малкотърновско [срв.: fr. *pipe / pipeau*; lett. *pīpere*; pol. *pipa*; b. all. *iespepipke*; suéd. *ispipa*; fér. *glerpipa*; lett. *Ledus pīpa*; bulg. *surnar* (bulg., serbocr. turc); tind. *[zar‘iλʰa pʰ‘uli]* и др. (ALE 1983, карта I.20)]. То е във вразка със *солундар*, което в различни фонетични варианти също функционира като название на анализираното метеорологично явление в границите на българското езиково землище, включително в други пунктове, включени в мрежата на ЕЛА за проучване на различните лингвистични явления [напр.: *sulund´Ar // sulind´Ar* – Бракьовци, Годечко; *solind´Ar* – Трекляно и Стоб, Кюстендилско; *сулундар* – Калояново, Пловдивско и др. (Арх. БДР / Arh. BDR; Арх. ЕЛА / Arh. ELA)]. Диалектните лексеми от този тип са с основно значение „сопол“, но означават също и „ледена висулка под стряха“ в посочените по-горе говори и са заемки от гр. σωληνάρι „тръба; цев; канал; улей“ с промени *н > нн > дн* (БЕР / BER 2010, 7: 308 – 309). Въпреки напълно еднаквата си семантика и етимология обаче, както и идентичния начин, по който функционират, тези наименования на ледените висулки са разделени в процеса на картографиране на разглежданото явление в ЕЛА, като регистрираното в с. Стоилово, Малкотърновско, название се класифицира според значението на думата в езика първоизточник (гръцки) и затова попада в подгрупата на онези имена в различните европейски езици, които имат основно значение „тръба“, а регистрираните в Годечко и Кюстендилско наименования се класифицират според значението на думата в българския език и така попадат в подгрупата на европейските езици, където названието на разглежданото метеорологично явление има основно значение „сопол“ и която принадлежи

към съвсем различен главен раздел. Нещо повече, след номерата на българските пунктове неясно защо, предвид гръцкия произход на лексемата, стои уточнението „bulg., serbocr. turc.“ или „turc.“ (ALE 1983, карта I.20). Това изцяло противоречи на принципите на картографиране, неправомерно разкъсва ареалите и представя изкривена картина на езиковата ситуация в българската територия. При строго следване на лингвистичните факти, както би трябвало да бъде, всички посочени по-горе български названия следва да се включат в подгрупата на европейските езици, където основното значение на названието на ледените висулки е „сопол“, защото това е семантиката, с която те функционират в картографирания език.

Местоположението на тази подгрупа обаче също е спорно и повдига редица въпроси. Според публикувания в ЕЛА коментар тя е част от третата основна група названия на ледените висулки, мотивирани от съществуващо сходство по качество или действие между анализираното метеорологично явление и някакъв друг обект от действителността, в конкретния случай – проблясването на назалния секрет под носа на човек (срв. „сопол“: pol. *sopel // snopel / capel / glut*; bruss. *sopel' // supel' / sapljak*; ukr. *sopel' // sompyl' // stompyl' // compyl' / sopljak // sompljak / cepljuh*; lit. *snapl□s*; slovaq. *compel' / compl'ak / cimbol*; tchèq. *capouch*; komzyr. *[ji sopl'ak];* bulg. *cifka / cifulka / cifuliga / cifun / cifunja / cifunjak / mărsol / sulindar // surn´Ar* и др. (ALE 1983, карта I.20)). Действително, при определени стечения на обстоятелствата и сополите, и висулките могат да проблясват, но това далеч не е най-специфичното им отличително свойство. Много по-характерна тяхна черта е например способността им да висят или да прокапват (такива подгрупи също са обособени в коментара към анализираната карта на ЕЛА), специфичното им местоположение (обикновено под навес или стряха), прозрачността им и мн. др. Ето защо този начин на структуриране на европейския езиков материал е неубедителен. Много по-вероятно е назоваването на ледените висулки с лексема, имаща основно значение „сопол“, да е мотивирано от съществуващата цялостна прилика по външен вид, местоположение и свойства между тези два обекта от действителността – продълговата и заострена форма, висене под (метафорично погледнато) навес, прозрачност, склонност към прокапване, т.е. тяхното място по-скоро е във втората основна група названия с „мотивация по външна прилика“, в подгрупата „други продълговати обекти“, където да бъдат обособени в отделен подклас поради семантиката си (подобно на съществуващия подклас „имена със значение „тръба“ например).

Още по-категоричен довод в подкрепа на посоченото по-горе преразпределение на подкатегориите е случаят с названието *цѝфка* и свързаните с него названия със значение „ледена висулка“ в границите на българското езиково землище. Този тип названия са широко разпространени в същинските и крайните северозападни български говори, срещат се и в някои съседни на тях югозападни и балкански диалекти [напр.: *ц̲if´un* – Раковица, Видинско; *ц̲if´un'□* – Бракьовци, Годечко; *ц̲if´un'ək // ц̲if´un'□k* – Славотин, Монтанско; *ц̲if´ulka* – Старо село, Ловешко; *ц̲if´ulkə* – Стояново, Монтанско; *ц̲´ifkə* – Деков, Беленско; *ц̲iful´ig□* – Брест, Плевенско; *цѝфка* – Дондуково, Монтанско; Роман, Врачанско; Смолско, Пирдопско; *цѝфкạ // циф□н'ак* – Габаре, Белослатинско; *циф□да* – Милчина лъка, Кулско; *цифулѝгъ* – Тръстеник, Плевенско; *циф□н'* – Чупрене и Ружинци Белоградчишко; *На стрехàта вис'ът циф□ни* – Борован, Врачанско; *циф□н'ак* – Стубел, Монтанско; Малорад, Врачанско и др. (Арх. БДР / Arh. BDR; Арх. ЕЛА / Arh. ELA)]. Срв. значения „свирка, пищялка“ на *цифàра*, „малка цев на нещо“ на *циф□н* и „сопол“ на *цѝфка* (Геров /Gerov 1978, 5: 523 – 525). Последното се свързва мотивационно с названието на ледената висулка *мърсòл.*

Както вече бе споменато по-горе, третата голяма група лексеми в анализирания лингвогеографски труд обединява названия на ледените висулки, мотивирани от приликата им с друг обект от действителността по определени качества или действия. В началото ѝ се представя една наистина впечатляваща по обширността на ареала и многобройността на европейските езици, които включва, група названия с основно значение „свещ“, придружени или не от определение, означаващо „леден“ [напр.: fr. *chandelle / chandelle de glace;* esp. *candela*; cors. *candela / candeleri / [kãnd'eli di k'otru]*; occ. *candel mase*. / *candeleta*; it.c.s. *candelo / candelotto / [kanel'Iro]*; it.n. *candeleri*; port. *candelo* / *candeolo* / *candieiro*; esp. *candiolo / candelitos*; cat. *candela de gel / ciri d'escarxa;* rhrom. *candaila da glatsch* / *candeila-glatsch* / *chandaila du glatsch*; slovèn. *ledeni cendelen / sveča / ledena sveča;* bulg. *svest / sveštulka*; serbocr. *svijeća / sveća od leda* / *svijeća ledena*; pol. *świeca* / *świeczka*; russ. *svečka*; sorab. *lodowa swička*; ukr. *ledana svička*; lett. *sniega svece* / *ju m ta svece*; lit. žvãkė */ ledinė žvãkė / liktis*; ht. *žvakiukė*; finn. *Jääkynttilä* / *jääkyntteli* / *jääkynttylä*; gr. *lambada*; nl. *ijskaars(e)*; alb.

qiri akulli (ALE 1983, карта I.20)]. Подобно на описания по-горе случай, преосмислянето на названието се обяснява с това, че и двата обекта от действителността (свещта и ледената висулка) имат свойството да блещукат. Както и в предишния случай обаче логично възниква въпросът дали това е най-откроява щата се обща за двата обекта характеристика, защото ледената висулка има много сходен с този на свещта цялостен външен вид, а може да проблясва само при определени обстоятелства – сериозен довод в подкрепа на тезата, че мястото и на тази група названия, както и на думите с основно значение „сопол“, е по-скоро в групата от названия с мотивация „друг дълъг обект“. Що се отнася до българското езиково землище, този тип мотивация се открива предимно в мизийските, балканските и подбалканските говори (напр.: *sv´E̞ʃ* – Смолско, Пирдопско; *Като свѐшти навѝснъло лет* – Кортен, Новозагорско; *Къту св‘ѐш знàчи висù* – Ружица Ямболско; *sv´εʃ* (pl. *sv´eʃti*) – Дъбене, Карловско; *sv´ɛ̞ʃti* – Кривня, Провадийско; *sviʃt´ulkə* (умалително име, образувано от *свещ* с наст. *-ул, -к*) – Гарван, Силистренско; *св’ѐшт’□* – Кривня, Провадийско и др. (Арх. БДР / Arh. BDR; Арх. ЕЛА / Arh. ELA)).

Следващата подгрупа в групата на названията на ледената висулка, мотивирани от тяхно качество или действие, включва названия, производни от глаголи със значение „вися“, или имена, които в основното си значение обозначават други висящи предмети в различните европейски езици, тъй като определяща родя при този тип назоваване има свойството на анализирания обект да виси – обикновено висящ от стрехи, капчуци, клони и др. [срв.: oil *pendouré / pendillette* / *pendilloche* / *pendillon*; it.n. *pindulon da giaso*; port. *pendurelho de gelo / pingo de carambelo / pingorelho de carambelo*; bulg. *visulka / džundžura* „дрънкулка, висулка на шал при носията“; serbocr. *visuljka*; lit. *cimb õ las*; gr. *[tsurtsul’‘a]* „бретон“; fr. *glinguillote* „висулка, обеца (включително на врата на коза)“; it.c.s. *[an‘ula]* „орнамент, верига“; port. *cinchelo* „клон, кърдица“; roum. *scuţ* „край на рокля; висяща под корема на животно козина“; pol. *str□k* „шушулка“ / *cep* „насекомо по пшеницата“; russ. *kistočka* „бретон“; slovèn. *cingelj* „висящ, звънящ обект“ / *cincelica* „люлка“; ukr. *dzyndzyl’* „звънец“; mordverz. *[ger’be]* „краят на ликото“; est. *jäänolk* „ледена брада на петел“; komzyr. *[ji sir]* „леден бретон“ / *[ji sors]* „ледена брада на петел“ / *[ji tʃ’un’]* „леден пръст“; slovèn. *ledene runclne* pl. „леден бретон“ (ALE 1983, карта I.20)]. В тази подгрупа напълно закономерно намира своето място българското название *вису̀лка*, което е производно от глагола *вися*. То е характерно предимно за балканските, родопските и тракийските, но се среща и в някои западни по тип говори (напр. *vis´ulk□* (*vis´ul’ki*) – Шипка, Казанлъшко; *vis´ulk□* (*v’is´ul’ki*) – Тихомир, Смолянско; *вис’□лка̨* (*вис’□лк’u*) – Крумовградско; *вис□лкъ* – Габровско, Ксантийско; *лѐд’ъни вис□лки* – Патреш, Троянско; *Вис□л’ки съ пруту□чwът ут кирмѝдити нъврѐт*. – Старозагорско; *вис□л’к’а* – Криводол, Царибродско и др. (Арх. БДР / Arh. BDR; Арх. ЕЛА / Arh. ELA)). Напълно изненадващо обаче в тази група се появява и названието *dʒ´undʒur□*, регистрирано в с. Тешово, Благоевградско. Това решение е свързано с допускането, че българската дума е сродна с украинското *dzyndzyl’* „звънец“ (ALE 1983, карта I.20), което обаче е неубедително, защото българската диалектна дума няма сигурна етимология.

Поредните български названия на ледената висука в коментара към картата по разглеждания проблем се откриват в подгрупата наименования, мотивирани от обстоятелството, че от него тече вода, когато започне да се разтопява. Тази подгрупа принадлежи отново към третата основна група. Попадащият тук лексикален материал е разделен на две части. Първата от тях съдържа основно лексеми, производни от глаголи, означаващи „капя“ в различните европейски езици (срв.: lit. *varvẽklis // vervẽklis* // *varvãklis // varvũnas // pãvarveklė* // *pãvarvoklis // pãverveklis* (дериват на *varvẽti* „капя“), а също *capl□s* // *cãpas*; lett. *lāstęka* // *lastęga* (многозначна сложна дума, означаваща циркулация, капене), но и *pilka* „рупия“ (заради способността на парите да текат), също: *palase* „течаща капка“, *tilka* „течаща слюнка“; est. *(jää)tilk* „ледена капка“ // *rästatilga* (pl.) „капки от улук“ // *rästsetilga* (pl.) // *räästatilgus // kaartetilga* (pl.); gr. [stal’axtis] „каквото капе“; cat. *degotis*; fr. *[deg‘u]* „каквото капе, получено от капане“; bulg. *капчук* „вода капе от покрив“; russ. *kapul’ka // kapel’ka* „малка капка“, *plakuška* „който плаче“; lap. *[,ijsakoaj^{h}kanas]* „ледена капка“; oss. *ihtœdzynœg* и др. (ALE 1983, карта I.20)). В нея логично намира своето място българското название *капч□к*, производно от домашното по произход име *капка* „малка обла частица от течност“ [от праслав. **kāpъkā* (БЕР / BER 1979, 2: 221, произв. от праслав. **kāpāti* > бълг. *кàпя*)]. В случая обаче има друг проблем. Думата *капч□к* означава обикновено в български „дъждовна вода, която капе от покрив или улук“, „място на стряха, улей, откъдето изтича такава вода“ или просто „улук“. Значение „ледена висулка“ е регистрирано единствено в архива на ЕЛА и то в един-единствен

пункт: *kəpʧ´uk* – с. Медово, Чирпанско (Арх. ЕЛА / Arh. ELA), т.е. не се открива в други източници. Това навежда на мисълта, че тук става по-скоро дума за объркване от страна на информатора, който не е разбрал правилно отправения му въпрос и е посочил названието на местоположението, а не на самите ледени висулки.

Втората част названия на разглежданото метеорологично явление, принадлежащи към тази подгрупа, се обединяват около мотивацията „теч, поток“ [срв.: bulg. *čučurka / čučurljuk / šušulka / ledena* čučurka / *ledena* šušulka; gr. *[tsits‘irka]*; roum. *ţurţur / ţurţure / ţurţur-oi / ţurţur-au / ţurţur-ui*; mold. *curcur / curcur de gjacè*; cat. *xorrollera / xorrera quallada*; esp. *chorrito / chorlito* (ALE 1983, карта I.20)]. Към нея безспорно следва да бъде отнесено българското съществително *чучрка* и свързаното с него *чучурлк* [напр.: *ʧuʧ´urkə* – Деветинци, Карнобатско; *l´ɛdɛnə ʧuʧ´urkə* – Кесарево, Великотърновско и Вардун, Търговищко; *ʧ´uʧ´url´´uk* – Ракитово, Пазарджишко (Арх. БДР / Arh. BDR; Арх. ЕЛА / Arh. ELA)].

Към имената на ледените висулки с мотивация „поток, теч на вода“ е причислено и българското наименование *шушу̀лка*. Като название на разглежданото метеорологично явление то функционира предимно в мизийските и балканските диалекти [напр.: *l´ɛdɛnə ʃuʃ´ulkə* – Вишовград, Великотърновско; *ʃuʃ´ulkə* – Цар Калоян, Разградско; *ʃ‘uʃ‘´ulkə* – Главан, Старозагорско; *шушлка* – Габровско; *шушлкъ* – Великотърновско, Павликенско и др. (Арх. БДР/Arh. BDR; Арх. ЕЛА/Arh. ELA)]. Смятаме, че това название не е отнесено правилно към посочената подгрупа, защото няма нищо общо с поток или с теч на вода. То по-скоро е мотивирано от съществуващата голяма външна прилика по форма между ледените висулки и шушулките, характерни за различни видове растения, тъй като и едните, и другите са със заострена, продълговата форма и висят, прикрепени в горната си част към друг обект. Според нас тези названия следва да се включат във втората основна група, основана на външна прилика с друг обект от действителността, в подгрупата „висящи обекти“, още повече, че в нея се открива например полското съществително *strąk*, имащо също значение „шушулка“ (ALE 1983, карта I.20).

В края на коментара към анализираната карта от ЕЛА, посветена на названията на ледените висулки в европейските езици, са обособени няколко единични названия на разглеждания обект с изолирани мотивации. Тук, заедно с литовската заемка в латвийски *kēgele* „светъл обект, ледена свещ, висок човек“ и car. *jiätörttö* „обект от груб лед“, попада и българската дума *гладу̀нка*, регистрирана със значение „ледена висулка“ в Смолянско [напр.: *glдˈunki* – Тихомир, Смолянско; *гла̀дунка̀* – Бориково, Смолянско и др. (Арх. БДР/Arh. BDR; Арх. ЕЛА/Arh. ELA)]. В ЕЛА нейното функциониране с подобно значение е обяснено чрез свързването ѝ с прилаг. *гла̀дък*, т.е. мотивацията се търси в гладкостта, полираността на ледените висулки. Това твърдение би могло да бъде прието.

В заключение следва да се подчертае, че богатството на българската диалектна лексика проличава особено ярко при названията на леденàта висулка. Различни наименования на разглежданото метеорологично явление се срещат дори в съседни диалекти от един и същи тип. Това прави тяхното обобщено представяне чрез средствата на лингвогеографията изключително трудно. Ситуацията е била допълнително усложнена от отсъствието на българска езиковедска комисия при картографирането на названията, поради което българските названия на леденàта висулка и различните типове мотивация при тях не са представени напълно коректно в ЕЛА. Публикуваната карта с разгледаните мотивационни модели оставя у читателя редица погрешни впечатления, които се опитахме да коригирме в настоящото изложение.

Цитирана литература / References

Арх. БДР: *Архив на Българския диалектен речник* към Секцията за българска диалектология и лингвистична география към Института за български език при БАН. (Arh. BDR: Arhiv na Balgarskiya dialekten rechnik kam Sektsiyata za balgarska dialektologiya i lingvistichna geografiya kam Instituta za balgarski ezik pri BAN.)

Арх. ЕЛА: *Архив за Европейски лингвистичен атлас* към Секцията за българска диалектология и лингвистична география към Института за български език при БАН. (Arh. ELA: Arhiv za Evropeyski lingvistichen atlas kam Sektsiyata za balgarska dialektologiya i lingvistichna geografiya kam Instituta za balgarski ezik pri BAN.)

БЕР 1971 – 2010: *Български етимологичен речник*. Т. 1 – 7. София: АИ „Проф. М. Дринов“. (BER 1971 – 2010: Balgarski etimologichen rechnik. Vol. 1 – 7. Sofia: AI ”Prof. M. Drinov”.)

Геров 1975 – 1978: Геров, Н. *Речник на българския език*. Т. 1 – 6. София: Български писател. (Gerov 1975 – 1978: Gerov, N. *Rechnik na balgarskia ezik*. Vol. 1 – 6. Sofia: Balgarski pisatel.)
Младенов 1941: Младенов, Ст. *Етимологически и правописен речник на българския книжовен език*. София: Книгоиздателство „Хр. Г. Данов“. (Mladenov 1941: Mladenov, St. *Etimologicheski i pravopisen rechnik na balgarskia knizhoven ezik*. Sofia: Knigoizdatelstvo “Hr. G. Danov”.)
ALE 1986: *Atlas Linguarum Europae* (ALE). Cartes. Volume I. Deuxieme fascicule. Van Gorcum, Assen/Maastricht, Pays-Bays.

ONOMASIOLOGICAL AND MOTIVATIONAL PARALLELS BETWEEN BULGARIAN AND EUROPEAN WORDS FOR *ICICLE*

Iliyana Garavalova
Institute for Bulgarian Language Prof. Lyubomir Andreychin – BAS

garina@abv.bg

Abstract: The paper offers an analysis of the way Bulgarian dialectal material is presented in the map focused on the names for *icicle* published in the *European Linguistic Atlas*. The geographical distribution of the existing names across the Bulgarian linguistic area is explored together with some interesting onomasiological and motivational parallels between these names and their correspondences in the remaining European languages. The research is based on data from the *European Linguistic Atlas* and the *Slavic Linguistic Atlas*, as well as on many additional sources.

Keywords: *icicle, semantic characteristics, lexical meaning, nominal structure, dialectology*

Iliyana Garavalova
Institute for Bulgarian Language
52 Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
Sofia 1113
Bulgaria

ЕТНОЛИНГВИСТИКА

ОСОБЕНОСТИ НА РАЗВОЯ НА НАРАТИВА ЗА СВАТБЕНИЯ ОБРЕД В С. МИКИ (КСАНТИЙСКО)[1]

Диана (Дмитриевна) Балашевич
Санктпетербургски държавен университет Институт за лингвистични изследвания на РАН Хумболтов университет, Берлин

dianad13@yandex.ru

Резюме: В настоящото изследване се разглеждат развоят на наратива и неговите особености в зависимост от това дали те са следствие от наличието на въвеждащи въпроси, или разказващият сам стига до тях по асоциативен път. Изследването се базира на резултатите от проучване върху наратива за сватбения обред сред помаците в с. Мики, Ксантийско – Гърция. Целите на изследването са: 1) да се установи как отговорите на информаторите се формират под влиянието на задаваните въпроси; 2) да се установят начините на свързване на семантичните полета в наратива.

Ключови думи: *рупските говори в България и Гърция, наратив, сватбен обред, диалектологично интервю*

Помаци е определение, което служи за самоидентификация на част от жителите на Родопите, които говорят български език и изповядват исляма. Исторически техните говори формират диалектен континуум, който се отнася към рупската група говори (Стойков / Stoykov 1993) с голям брой архаични черти поради продължителна културно-териториална изолация (Антонова-Василева / Antonova-Vasileva 2014 и др.). Същевременно идиомите им се отличават с голям брой заемки като резултат от контактите с православното население, говорещо български и гръцки език, и с мюсюлманското население, говорещо турски език (Чирьева / Chir′eva 1992; Гирфанова / Girfanova 2015). Съответно те имат културни особености, подобни на традициите на православните българи, но с уникални собствени елементи (Попов / Popov 1985 и др.).

В края на XIX и началото на XX в. земите между България и Гърция се преразпределят. По време на социализма в България се провежда политика на асимилация на помаците и определянето им като българи (Маркова / Markova 1997), докато по същото време в Гърция те са определяни като турци, а от края на XX в. – и като отделен помашки етнос (Θεοχαριδης / Theoharidis 1996). В резултат на тези процеси се наблюдава разделение на диалектните групи според териториално-политическото разпределение, което води до специфично развитие на говорите на помашкото население в двете държави.[2] Макар да е повлиян до известна степен от съвременната българска книжовна норма, диалектът на помаците в България запазва основните си архаични особености. Помаците в Гърция остават изолирани, като нямат достъп до българския книжовен език, и това спомага за съхраняването и поддържането на техния идиом на всички езикови равнища като основен езиков код на всекидневното общуване. При това гръцките помаци са трилингви, които свободно владеят славянски (български) диалект, турски език (който използват при вътрешната си комуникация) и по-малко гръцки[3].

Поради запазеността си езиковият код на сватбения обред отразява по-цялостно идиома и културата на помаците по отношение на речевия и денотативния инвентар. Тази тема обаче не е

---

[1] Статията е написана в рамките на проекта „Балканский билингвизм в доминантных и равновесных контактных ситуациях в диатопии, диахронии и диастратии“ (РНФ 19-18-00244) по време на стажа на авторката в Хумболтовия университет в Берлин (2018 – 2019) в качеството ѝ на участник в програмата „Дмитрий Менделеев“ – съвместна програма на Санктпетербургския държавен университет и DAAD (с ръководител проф. д-р Кристиан Фос).

[2] Според българските учени помаците са българи, които изповядват исляма и говорят български език. Не съществуват помашки етнос и помашки език – бел. ред.

[3] За степента на владеене на турски и гръцки език – според информаторите.

достатъчно изследвана. Оказва се, че от голямото количество изследвания, посветени на езиковия континуум в общобалкански мащаб и на локалните български говори (Стойчев / Stoychev 1965; Меракова / Merakova 1995; Соболев / Sobolev 2005 и др.), тези, които се отнасят до сватбения обред при помаците, са правени предимно сред българите мохамедани в България (Шишков, Дечов / Shishkov, Dechov 1906; Стойчев / Stoychev 1965; Меракова / Merakova 1995; Шаранска / Sharanska 1996; Олсон / Olson 2017 и др.). Същевременно процентът на етнолингвистичните материали за сватбения обред при помаците в Гърция е твърде малък, като те са представени единствено в рамките на сбирки, речници, граматики и отделни статии (Кирил / Kiril 1960; Θεοχαριδης / Theoharidis 1996; Κοκκας / Kokkas 2004; Παπαδημητριου / Papadimitriou 2008 и др.), докато основното внимание е върху изследването на идентификацията на помаците (Steinke, Voss 2007).

Предмет на настоящата статия е как информаторите помаци в дискурса с изследователя представят и развиват етнолингвистичния материал на тема „Сватбеният обред“ в зависимост от въпросите, които им задава интервюиращият. Съответно целта ни е да определим: а) дистрибуцията на езиковия материал в наратива[4] и б) случаите на семантичен[5] преход, осъществен от информаторите в зависимост от въпросите на интервюиращия или от семантичните валентности[6]. Поради тази причина в статията включваме целия комплекс на сватбения обред, представен от наратива, като групираме отговорите на информаторите по типове. Основните методи на изследване са компаративен (Кирил / Kiril 1960; Соболев / Sobolev 2005 и др.), дескриптивен (Попов / Popov 1985; Маркова / Markova 1997 и др.), етнолингвистичен (Толстой / Tolstoĭ 1997 и др.) и дискурсивен (Norman 1992; Сикимић / Sikimich 1998; Bamberg, Georgakopoulou 2008 и др.).

Като материал използваме запис, направен по време на теренно проучване през юли 2018 г., а именно – наратив с продължителност 1 ч. и 10 мин. на три информаторки[7] (на приблизителна възраст 25, 45, 65 години, като 45-годишната информаторка е основна) от с. Мики (Мустафчево), Ксантийско. Беседата протече в спокойна обстановка на закрито, информаторките бяха напълно благоразположени, разговорът се проведе, докато те нижеха тютюн. В беседата взеха участие само интервюиращата и информаторките, като в единични случаи имаше намеса на външно лице. Запознанството с информаторките беше спонтанно и точно преди интервюто. Обръщахме се на „ти“. Въпросите към информаторките се формулираха въз основа на предварително съставен въпросник „Етнолингвистичните особености на сватбения обред при родопските помаци“ (Балашевич / Balashevich 2017), както и в зависимост от новоизведени по време на наратива семи / семантични полета.

Систематизацията на въпросите се опираше на функционално-комуникативния метод (Всеволодова / Vsevolodova 2016), който предполага текстов континуум, развиващ се благодарение на ассоциативни семантични преходи, осъществени от информаторите, а също така и от „странични“ въпроси, зададени от интервюиращия.

Отношението на информатора към онова, което се говори, както и към развитието на наратива, чрез който се предава информацията, се идентифицира езиково от възможността (понякога желанието) на информатора да създаде свързан текст по своя инициатива или като отговор на въвеждащ въпрос, който може[8]:

- да задава нова информация и да подразбира:
  * директен въпрос „Имате ли ситуация *y*+*z*?“[9] / „Как се казва *y*+*z*?“;
  * уточнение (конкретизация на вече представена информация);
  * въпрос „Имате ли лексема *x*?“.
- да проверява вече дадена информация и да подразбира повторен въпрос.

---

[4] Под наратив разбираме логическата последователност от елементи от гледна точка на разказвача (Schaie, Willis 2002: 263).

[5] Вж. (Толстой / Tolstoĭ 1997).

[6] Под семантични валентности разбираме попълването на веригата „кой – какво – с помощта на какво – прави – на кого“; използваме термина, понеже подчертава връзките между семите и допуска знаковата им липса.

[7] Пожелаха да си останат анонимни.

[8] Срв. (Борисова / Borisova 2015: 63 – 69).

[9] Като отговор се очаква лексема *x*.

1. Разкриване на информация без въпрос

Ние смятаме, че семите и семантичните полета[10] не са равни, а са йерархични по отношение на това как информаторите ги възприемат от позицията на тяхната релевантност (т.е. важност). За най-релевантни приемаме семите и полетата, които информаторите разкриват без въпроси от страна на интервюиращия, както и онези, върху които слагат емфаза. Показателни са също преходите, направени по асоциативен път, тъй като така изникват релевантните семи / семантични полета, а също и начинът, по който те се свързват с етнолингвистичния контекст.

Най-важни за информаторките се оказаха редица семантични полета, които бяха разкрити без въвеждащи въпроси като резултат от собствените им асоциативни парадигми (т.е. имплицитно реализирани семантични валентности, понякога дори извън рамките на сватбения обред). Така информаторите самостоятелно си спомниха следните елементи на сватбения обред във вид на цялостни комплекси от ритуални обреди (мероприятия): обреда с обагрянето на ръцете на невястата с кана (*ма́ж‘ęм‘ę ны́й ч‘ęрв‘е́ню, ня рękы́н‘ę нąпр‘е́шнąня в‘е́ч‘ęр*[11] „мажем червено на ръцете предишната вечер“); сключването на никях[12] (*ągы́ня пąк в‘ęн‘ч‘а́вąт <…>, жо́ну х^{у}о́джąня ду́ę* „когато пък венчават <…> тоест имамът изпълнява молитви“); многократно се връщаха към описанието как се води невястата; към това как сватбената процесия спира по пътя; към *по́врąткы* „посещаване на родителите на невястата от младоженците на третия ден, а също и на къщата на младоженците от родителите на невястата на петия ден“; към обреда, свързан с вода от извора (н*ą три́н‘ę пąк д‘е́ня ш’ę п’ар’е́* „на третия ден пък ще пере“).

Освен че разкриха самостоятелно целите ритуални комплекси, информаторите изложиха и голям брой сватбени елементи: обсипването на невястата с пари – първо, когато излиза от бащината си къща, и после – пред къщата на момчето (*же́ны ш‘ę йą пр’ęфąрн’о́т с пąры́, д’а́дąн пак* „жените ще я прехвърлят с пари, не свекърът“); прекарването на чеиза (*ч‘ęи́зąня дą пąи́мąт* „да вземат чеиза“); участието в сватбената процесия на деца, които носят съдовете; обреда, когато младоженците се настъпват с крак един друг; целуването на ръка на свекървата от невястата, когато вече е доведена в къщата на момчето; молитвите на младоженците преди брачната нощ.

Подчертаването на отделните елементи може да предизвиква разкриване на цялата последователност от действия, преди да се повтори акцентираният елемент. Така става в случая с *по́врąткы*: *и чул‘а́кąн йę ж‘ö́ни* ***ш‘ę клądé пąры́*** *ня то́йн‘ę ня ląсты́кą и ня то́гą вы́н… ку́дрą,* ***ш’ę кл’ąд’е́ пąры́***. *Вуо́тр‘ę ᵃгы́ня вл‘е́ᵃзат, ągы́ня ce нąйądо́т, <…> ągы́ня нąйądо́т, и то́йᵃ ш‘e* <***клąд‘е́?> па́к пąры́*** *пąд м‘ąса́н‘ę. Ж‘ön*[13] *ду́гą м‘ąса́н‘ę дą* ***зи́мą пąры́***. „и мъжът, който се жени, ще **сложи пари** на тази гума и на тази навън… обувка, **ще сложи пари**. Вътре като влязат, като се нахранят <…>, като се нахранят, и той пак **ще <сложи?> пари** под покривката. Жената вдига покривката да **вземе парите**“.

Освен цялостните обредни елементи във вид на верига от семантични валентности (кой – какво – с какво – прави – на кого) информаторите често споменават и подчертават отделни детайли, което ги прави релевантни за обреда, напр. халището[14]: *ш’ę с’о́дн’ę па́к и ш’ę и клądо́т ąнно́ ха́лишт‘е па́к, во́л‘н‘ęно, н’ę пр’о́дąно, тка́то* „<невястата> пак ще седне и ще ѝ слагат пак едно халище, вълнено, не предено, тъкано“; обувките и броя на жените в зелено, които придружават невястата: *ня нągы́н‘ę пąк ęв‘е́лшню ч‘ąрв‘е́ню ш‘иро́кę ê м‘ậни́ę, зąв‘а́хм‘ę ê м‘ậни́ę – пąпу́ц‘и. Ч‘арв‘е́ны и ж‘о́лт‘ено – енакы́не б‘а́ха. <…> ąл су жо́ни им‘ęąу б‘еш и́л‘ доку́з или́ о́нбир, ш‘ę сę вырв‘о́т на ąнно́ суро́.* „на краката пък старовремски червени широки *ê м‘ậни́ę*, казваме *ê м‘ậни́ę* на обувките. Червени и жълти – такива бяха. <…> ама тези жени имаше пет или девет или единадесет, ще вървят подреден“. При това емфазата се реализира, като се превежда названието на обувките в диалекта, като се повтаря цветът на обувките, като се конкретизира как се движат жените. Акцентирането

---

[10] Семантичните полета се очертават от амплитудата на опорната за тях сема (Толстой / Tolstoĭ 1997: 54 – 55), напр. воденето на невястата включва всички задействани семи в рамките на самото водене, което в случая служи за опорна сема.

[11] Даваме примери във фонологична транскрипция с елементи на фонетична.

[12] Никях – сключване на мюсюлмански брак.

[13] Използваме знаците *ü* и *ö* за лабиализирани предни гласни.

[14] Халище – китеник, дебела вълнена черга.

върху детайлите се осъществява също и като противопоставяне: участник във воденето на невястата / младоженците на първия и на третия ден: *То́гаш да по́им‘е ч‘ел‘а́к, ты́й жо по́им‘е ж‘она́.* („тогава да поеме мъжа, сега ще поеме жената“; или в случая с размяната на ястия по време на годежа: *ко́п‘елон ш‘е отн‘ес‘е́ ш‘ек‘е́р‘ен, млада́на пак, мама́на инязи́ <баклаво́, и зав‘емы го ны́ кли́н, б‘ӧр‘е́>* „момчето ще отнесе сладкиши, невястата пък, момата това <баклава, и наричаме го *кли́н*[15], бюрек>“. В някои случаи точно многократното повтаряне поставя акцента, като може да въвежда едновременно и конкретизация, както е в случая с подчертаните зелени дрехи на придружителките. Към това информаторите добавят, че тези жени са начело, а след тях вече *с пы-дри́пы вырв‘о́т* „с по-прости дрехи вървят“.

Върху формирането на наратива до голяма степен влияе асоциативният ред на информаторите, понеже той позволява на разказвача без размишления и паузи да премине към описване на семантично свързан (от гледна точка на информаторите) обреден елемент. Асоциацията се извършва на основата на акционален, предметен и персонажен код (Узеньова / Uzeneva 2010). Например описанието на това как водят невястата, е последвано от описание как младоженецът я кара да говори: *Чел‘а́кон там ш‘е и ду́ми, т‘а́ пак н‘е ду́м‘е, н‘е́ма да ду́м‘е – то́й ш‘е йа раздумо́ва.* „Мъжът там ще ѝ говори, тя пък няма да говори – той ще я кара да говори“, макар че хронологически са изпуснати няколко обредни елемента, като посрещането на невястата от свекървата, взаимното даряване, държането на детето в скута и храненето на младоженците. При това този обреден елемент се откроява с особена важност за информаторите, тъй като след описване на други семантични полета информаторите се връщат към него и експресивно го повтарят.

Редно е да се отбележат и случаите, описващи повтарящи се действия, в които споменаването на едната съставка предизвиква разкриване и на другата: *же́ны ш‘е йа пр’ефарн’о́т с пары́. д’а́дон пак <...> д’а́дон па́к же че и ста́нуе, чел‘а́ковуем и б^{в}уа́йко <...> на то́йнаену к^{у}о́шту <...>, и та́м ш‘е па́к пр’ефырн’е сыс пары́* „жените ще я прехвърлят с пари, не свекърът <…> свекър ще ѝ стане, баща на мъжа <…> до неговата къща <…> и там пак ще прехвърли с пари“.

Освен по асоциативен начин, информаторите често самостоятелно правят хронологичен преход, т.е. към описване на следващ или едновременен обреден елемент на денотативно ниво, както е в случая с раздумването на невястата: *Ба́бано ш‘е и прин‘ес‘е́ напр‘е́ш е съ найадо́т, аза́м <...>, за́м ш‘е и ду́ми. Н‘е́ма да и ба́бана прина́с‘а – ш‘е и прина́с‘а па́к л‘е́л‘ана. Ба́бана нагади́ йа ал ш‘е и л‘е́л‘ана прина́с‘а и ш‘е и ди́гне пары́. ш‘е да и ди́гне сафро́но си и... хо, н‘е́, пары́ н‘е́ма ган да кла́ва.* „Свекървата ще ѝ принесе първо да се нахранят, после <…> после <младоженецът> ще ѝ говори. Няма да ѝ принася свекървата – ще ѝ принесе пак сестрата на мъжа. Свекървата ще я приеме, а сестрата на мъжа ще ѝ принесе и ще ѝ даде пари. Ще ѝ стори трапеза и… не, пари няма да сложи тогава“. В този пример информаторите два пъти извършват семантичен преход. Първия път това се случва при спазването на хронологическата линия, а именно на последователността (в случая предходност): *Ба́бано ш‘е и прин‘ес‘е́ напр‘е́ш есъ найадо́т, аза́м <...>, за́м ш‘е и ду́ми.* Вторият случай възниква при прехода въз основа на персонажния код: *Ба́бана нагади́ йа ал ш‘е и л‘е́л‘ана прина́с‘а и ш‘е и ди́гне пары́* – от *ба́бана* към *л‘е́л‘ана.* На въпросната *л‘е́л‘ана* се приписва функцията да сложи парите, обаче след повторен въпрос се оказва, че този обред се извършва в абсолютно различен момент от комплекса на сватбените обреди, а именно когато отиват при родителите на момата на третия ден: *Ш‘е да и ди́гне сафро́но си и... хо, н‘е́, пары́ н‘е́ма ган да кла́ва. На три́наза́м д‘е́на пак, агынне и́де на ма́йкану, б’е́ш’е тога́ву.* „Ще ѝ вдигне софра и… не, пари няма да сложи тогава. На третия ден пък, когато тръгне при майка си, тогава беше“. Така се извършва втори хронологичен преход.

2. Категорично отрицание на предложена информация

Понякога се срещат случаи на категорично отрицание на предложената информация. Отрицанията предизвикват предимно обстойни пояснения за поправка. Така например информаторите дадоха отрицателен отговор на въпроса дали свекървата черпи невястата със сладкиши при воденето на невястата. Последва обаче разяснение, че това действие се извършва точно от невястата: *н‘е́,*

[15] Клин – тип родопска баница.

н‘ев‘áстана жóна нʸóйд‘е <...> ш‘е стóр‘ат бакла́вó. ш‘е ан‘ес‘е блáго т‘á, напр‘éш блáгоно да вла́з‘а кáкно садов‘éн‘е <...> м‘éк да а слáток жувóт‘ен. назú го тáчат „не, невястата като тръгне <…> ще направят баклава. Тя ще отнесе благо, първо благото да влиза в съдовете <…> да е сладък животът. Това се спазва“. Същото се случи и при уточняване на мястото, където се сключва бракът. На въпроса, с който бяха предложени местата – джамията или къщата на невястата, отговорът беше подробен, със съпоставяне на съвременното и историческото състояние: *Н‘é ф дж‘амайóно. В‘ан‘ч‘áват, гы́на со в‘ан‘ч‘áват úли ш‘е на кóп‘елсконо кóшту, úли на имáман‘е. Нап‘р‘éш‘ йе пáк булó, нап‘р‘éш‘, с‘á си ны́й в‘ан‘ч‘áват. Нап‘р‘éш‘ йе пáк булó, мамóна ш си в‘ан‘ч‘áват на мáйконо, кóп‘елан‘е - на тóга, на тóгон кóшту* „Не в джамията. Венчават ги, когато ги венчават или в къщата на момчето, или у имама. По-рано беше същото, по-рано, сега така се венчават. По-рано също беше: момата ще се венчава при майка си, момчето – у него, в неговата къща“. Поясненията може да се отнасят до поправки не само по отношение на проучваното село, а и относно друга локация. Така на въпроса дали покриват лицето на невястата, отговорът беше отрицателен: *ны́ ги тýй н‘е пакры́вам‘е* „ние тук не ги покриваме“, но информаторите посочиха, че в съседното село Кетентик (гръц. Кентаврос) този елемент го има.

Категоричното отрицание може да се отнася към цяло семантично поле, например не се краде невястата (според спомени на информаторите): *тó назú е зóр <...> Инази́ го н‘â прá‘ат. Инази́ н‘е знóм да го прáв‘ат.* „това е насила <…> това не го правят. Не знам да го правят“.

3. Липса на спомени

В този наратив нямаше случаи на липсващи спомени относно поставен въпрос.

4. Подробен отговор

Най-чести бяха случаите с подробен отговор. Така наричаме отговора, чрез който се разкриват няколко семи, т.е. ако въпросът е относно определена сема, но информаторът я прилага към обред с предметен, акционален или персонажен код. По този начин информаторите детайлно описаха:

*годежа: *úштут йа пáк д‘áдон, бáбона, хóд‘ат* „сватосват я свекърът, свекървата, ходят“.

*поднасянето на солено кафе: *сóлоно с кахв‘ó. прáв‘ат го инази́. <...> áко го н‘е пи́йн‘е го кóп‘елон – н‘é убвá мамá. Йш‘тъ – н‘е иш‘тъ го пийé* „солено кафе. Правят го. <…> ако не го изпие момчето – момата не е хубава. Ще не ще, пие го“.

*размяната на дарове: *мóмана ш да анн‘ес‘é, бáбано ш‘ да пр‘ем‘ани́ и д‘áдан‘е. И вʸóтр‘е акó úма брáт‘йе, с‘éстры, ш‘е да анн‘ес‘é и т‘áм <...> и кóп‘елон ш‘е да дáва д‘áдону и бáбон‘е пак <...> мóм‘еноe мáйко и мóм‘еном бᵉуáйко <...> зáм дáват пак дáрув‘е зов‘éм го ны́ вóнкашна* „момата ще отнесе да премени свекървата и свекъра. И вътре, ако има братя, сестри, ще отнесе и на тях <…> и момчето също ще даде на тъста и тъщата <…> майката на момата и бащата на момата <…> после дават дарове на външните, както ги наричаме“. В случая е интересно, че информаторите си спомнят първо за даровете от булката и младоженеца за другите, а даровете за самите младоженци се описват едва след съответния въпрос: *Кóп‘елон йе дáва алтóну, <...> – ли́р жону, злáто <...> ш‘е дад‘é úли дакýз úли б‘éш‘ úли йеди́, кáкно úма куд‘р‘éт‘а. И... и... и съквóс, пʸóр‘ст‘ен‘е. Ш‘е хи клад‘é в‘éра. В‘éро, жóну за свáдбоно и дрúпа азáм <...> нá ниш‘áн. <...> Дар‘áва му костýм* <невяста>. *Е...., и т‘á му дáва в‘éро, дáва му итýй с, áл‘е сúда д‘ж‘инд‘ж‘úр, ад... злáтно* „момчето ѝ дава златна пара <…> – тоест лира, злато <…> ще даде или девет, или пет, или седем – колкото има възможност. И… и… и как беше, пръстен. Ще ги дава като за сватба. Халка, тоест за сватбата и дрехи после <…> на годежа <…> <Невястата> му подарява костюм. Е… и тя му дава халка, дава му това… синджир, от… златно“.

*никяха: *имáмон‘е жа парýкот и ш‘е и спайõ н‘áквo дувó, и агы́на ги в‘ан‘ч‘áват, пы́тъ: „Зúмаш ли го?”. И т‘á вúка: „Зúмам ти“. Дрýгон... и чул‘áкан‘е пы́та, мажáн‘е, кóп‘елан‘е. И тóй вúка: „Зúмам йа“* „ще повикат имама и той ще им изпее някаква молитва, и когато ги венчава, пита: „Вземаш ли го?“. И тя казва: „Вземам те“. Друго… и мъжа пита, съпруга, момчето. И той казва: „Вземам я“.

*обреда, когато невястата, току-що взязла в къщата на младоженеца, държи дете: *Ка́кну вл‘е́з‘ę фаф кǫп‘ала́н‘ę, ка́кну с‘о́д‘н‘ę ш‘ę и дадо́т ąнно́ мо́скǫ д‘е́т‘ę, и мо́скǫно д‘е́тч‘ę ąт ч‘ǫл‘а́кǫвǫ стра́нǫ, н‘е́ ąт жо́нскǫ стра́нǫ <…>. И т‘ą ш гǫ з‘о́м‘ę, ш‘ę гǫ пъдыржи́ и ш‘ę му дąд‘е́ м‘нди́лкę и чǫра́пкǫ и пąры́ нą м‘ąн‘ди́л‘ę.* „Като влезе у момчето, като седне, ще ѝ дадат едно мъжко дете, и то мъжко детенце от страна на мъжа, не от страна на жената <…> И тя ще го вземе, ще го подържи и ще му даде кърпа и чорапки и пари върху кърпата“.

*наличието на танци по време на сватбения обред: *Хо́, игро́т нą ко́п‘ęлąн‘ę, нą ко́п‘ęлąн‘ę игро́т. ąза́м ąгы́нą т^у^о́рнǫт дą вырв‘о́т ąт ко́п‘ęлąн‘ę, т^у^о́рнǫт дą пąи́мąт, па́к и нą мąмо́нą ąза́м игро́т. мǫма́нą н‘ę игро́. нąпр‘е́ш‘. с‘ą игро́, нąпр‘е́ш‘ н‘ę. Игро́ дру́зи - мǫма́нą н‘ę игро́* „Да, играят у момчето, у момчето играят. После, когато тръгнат от момчето и отидат да поемат <момата>, тогава и у момата играят. Момата не играе. По-рано. Сега играе, по-рано – не. Играят други – момата не играе“.

*действията на невястата през първите дни в новия ѝ дом: *н‘ąв‘а́стą н‘ę с‘ąди́ - пл‘ąт‘е́ н‘ąкąк^во^,<…> пр‘е́ст‘ęл‘ник. три́нę д‘е́нą гą и́д‘ę шą ра́бǫти – с‘ą н‘ę ра́бут‘ǫт. три́ д‘е́нą ш‘ǫ с‘ǫди́, <…> дру́ги ш‘ę и пра́ę см‘е́т, т‘а́ ш‘ę с‘ęди́, ш‘ę бу́чкą* „Невястата не седи – плете нещо <…> престилка. Когато дойде, три дни ще работи – сега не работят, <…> други ще я обслужват, тя ще седи, ще плете(?)“.

*когато невястата бяга с любимия: *ста́нувą ęйнązи́, ąла́ н‘ę пра́ąт сва́тбą, б‘а́гąт <…> Пąб‘е́гнąт, ąза́м и́дут с‘ǫ в‘ąнч‘о́т* „става това, обаче не правят сватба, бягат <…> Побегнат, после отиват да се венчаят“.

Най-информативни са онези отговори, които разкриват цяло семантично поле, като включват персонажен, предметен и акционален код. Например в отговора на въпроса – как младите избират потенциалния си партньор: *и нąп‘р‘е́ш и н‘с‘а́ ны и́мą и то́. <…> Сąми́, и сąми́ си жо́н‘ą, кąтро́ну и́ш‘т‘ęт. <…> пр‘ęво́ди б ąнно́ д‘е́т‘ę кы́ткǫ ц‘в‘а́тą, мąма́нą пр‘ęво́ди нą мажо́нǫ, ко́п‘ęлąн‘ę. <…> И..., ąгы́нǫ пąк ви́ди пǫ м‘ę̑д‘ж‘о́. <…>* <Момчето> *з‘о́м‘ę йа́былкǫ, пą фо́р‘н‘ę жо́нǫ га́ли* „и по-рано, и сега ние го имаме <…> Сами, сами се женят, които искат. <…> предава по едно дете китка цветя, момичето предава на мъжа, момчето. <…> И…, когато вижда по седенки. <…> <Момчето> взема ябълка и хвърля по тази, която обича“.

Интересен е случаят с общия въпрос, който беше зададен в самото начало на интервюто: „Как по-рано са ставали сватбите?“, понеже най-напред информаторите посочиха не действия или персонажи, а отделни детайли, които характеризират сватбения обред и които се оказаха важни за тях: *сąс ф’е́р’ęд’ж’ę зąле́ну. нąд’а́вąм’ę ф’е́р’ęд’ж’ę з’ęл’е́нǫ, с то́пąн‘ę* „с фередже зелено. Слагаме фередже зелено, с биене на тъпани“. Отначало отговорът беше лаконичен, номиниращ единствено елемент от ритуалното облекло, но после информаторите го доразвиха. Това развитие обаче, макар да бяха назовани участниците в сватбената процесия – *ко́п‘ęл‘ęну б^ву^а́йку, с’е́стры* „бащата на момчето, сестри“ – представлява един вид рондо[16], като се връща в края на изказването към първичната информация: *о́н бир - о́н ики жо́ну, ф зąле́ну*[17] „единадесет-дванадесет жени, в зелено“.

В много случаи подробният отговор предизвиква преход към друго семантично поле по хронологичен или асоциативен път. Така на въпроса дали спъването на сватбената процесия по пътя става само веднъж, информаторите отговориха утвърдително и добавиха информация за мястото на този обред. След това незабавно преминаха към описание на срещата между невястата и свекървата в къщата на младоженеца: *хо́, ąнно́ш! ąнно́ш, ка́кнǫ изл‘е́з‘ę н‘ęв‘а́стą,<…> бли́скǫ, при т‘а́хнǫнǫ си ко̑што. Хо, гы́нą пąк и́д‘ę нą ко̑штуно̑, ви́ш и ны́ зąбора́в‘ąм‘ę си́чкǫнǫ, ąгы́н‘ę и́д‘ę нą ко́штǫнǫ ко́п‘ęлскąнą ма́йкą ш‘ę с‘ąд‘е́ нą врąта́нъ. И т‘ą ш‘ę ąгы́нą вл‘е́з‘ę в^у^о́тр‘ę ш‘ę пąл‘у́би м ро́ку, и сы́й* „да, веднъж! Веднъж както излезе невястата, <…> близко, до тяхна къща. А и когато пък отива у момчето, виж и ние забравяме всичко, когато отива у момчето, майката на момчето ще стои на вратата. И когато влезе вътре, тя ще ѝ целуне ръка и това е“. В случая преходът може да е осъществен по хронологичен или асоциативен показател (локация).

Някои въпроси отначало не бяха разбрани, но след пауза за размисъл информаторите изложиха цяло семантично поле с хронологично представяне в наратива. Така на въпроса „Кога карат

---

[16] По въпроса на тематична изчерпаност на изказването в диалога вж. Schegloff 2011.

[17] Темата за воденето на невястата също се повдига по-късно в наратива отделно от въпросите на интервюиращия.

невястата?“ информаторката, без да доизслуша докрай, отговори: *гу́нǫ пǫи́мǫт и ны́й вǫрв‘о́т ǫт ко́шт‘ęну тʸо́рнǫт ǫт вʸо́тр‘ę и ны́й, ǫза́м, вырв‘о́т ǫза́м вырв‘о́т* „когато поемат и вървят така, тръгнат от същата отвътре и така, после вървят, вървят“. Но след пауза започна да описва целия обред: как подготвят невястата за воденето, как я поемат и придружават. Този отговор демонстрира колко наситено и конструктивно стана описанието, щом информаторите стигнаха до основния сватбен персонаж (невястата), с който са свързани всички тези действия.

Важно е да отбележим, че има моменти, когато неправилно разбран въпрос предизвиква детайлен отговор по близка тема с общ елемент от персонажния код, който във въпроса фигурира като участник в обредния комплекс, а в отговора – като участник в редица обредни комплекси: „имате ли дума „гезе“ или „госте“?“: *Го́ст‘ę*[18] *зǫво́т... м‘ęс‘ęфи́р‘ę, н‘у́й го зǫв‘е́м‘ę м‘ęс‘ęфи́р‘, нǫ ту́рцки <...> то́ си́ч‘кит‘ę вǫрв‘о́т нǫта́м, ǫгы́н пра́йǫт сва́тбǫно <...> ǫгы́нǫ по́йдът нǫ по́врǫткы три́н д‘е́н‘ ęн‘ęга́ ш‘ę и́дǫ го́ст‘ę* „Гости се наричат … *м‘ęс‘ęфи́р‘ę*, ние ги наричаме *м‘ęс‘ęфи́р‘*, на турски <…> всички вървят натам, когато правят сватбата <…> когато отидат на повратки на третия ден, тогава ще дойдат гостите“. Интересно е, че точно в рамките на този отговор, който не е по темата, информаторите използваха названието на семата от въпроса: *по́врǫткы,* чиито участници са *го́ст‘ę, м‘ęс‘ęфи́р‘ę*.

5. Лаконичен отговор

Лаконичният отговор може да повтаря предложената от интервюиращия лексема, както в случая с чеиза: *Ха́, прик‘о́нǫ ш‘ǫ тǫва́р‘ǫт* „Да, чеиза ще товарят“. Липсата на подробности може да е и в резултат на предходен изчерпателен отговор, както е в случая с описанието на децата, които придружават невястата и пренасят съдовете: *Н‘е́, н‘е́, и ко́п‘ęл‘ч‘ǫ ч‘ę, и мǫми́н‘ ш‘ę пр‘ęна́с‘ǫт садǫв‘е́т‘ę <...> фс‘а́кǫкви, фс‘а́кǫкви* „Не, не, и момченцата, и момиченцата ще пренасят съдовете“. Информаторите са лаконични също така, когато повтарят посочена по-рано информация, например в отговор на уточняващи въпроси: „Как младоженецът раздумва невястата?“ – *то́й ш‘ę и ду́м‘ę – т‘ǫ н‘е́мǫ дǫ ду́м‘ę* „той ще ѝ говори – тя няма да говори“.

Макар че се стараехме да избягваме въпроса „Имате ли лексема *х*?“ и целяхме информаторът сам да произнесе въпросната лексема, понякога се налагаше да използваме такъв въпрос за конкретизация: *исęзи́ н‘е́ тура́, ǫ изи́ дру́гǫно кǫкна́?, <...> пла́тно нкǫкво, ёрт‘и́. <…>* „Има ли дума „було“?“ – *н‘е́*. „А „дувак“?“ – *Ха́, нǫзи́ ę дува́к, ǫн‘ǫзи ж‘о́нǫ ǫткры́вǫ, ж‘о́но ч‘ęрв‘е́но пла́тно* „това не е *тура́*, това какво ли е друго?, <…> платно някакво, покривка <…> „Има ли дума „було“?“ – Не. „А „дува“?“ – Да, това е дувак, това което открива, което е червено платно“. Същото се отнася и за вече спомената от информатора лексема, точното значение на която е останало неясно, както е в случая с годежа: *ǫднǫпр‘е́ш‘ с‘ǫ глǫв‘о́т, ниш‘ǫнлǫди́свǫт* „първо се главят, сгодяват се“. По-късно в наратива повторната употреба на *глǫв‘о́т* предизвика повторния въпрос дали лексемите *глǫв‘о́т* и *ниш‘ǫнлǫди́свǫт* са идентични, на който информаторите отговориха утвърдително.

Отделно можем да подчертаем отговорите, които конкретизират, посочват при запитване признаци, релевантни за интервюиращия и незначителни (тъй като не са споменати) за информаторите, напр. за цвета на знамето по време на сватбата: *ǫт т‘урки́йǫ бǫйр‘а́к, н‘е́ ǫт йуна́нч‘ę, н‘е́ йуна́нцки. <...> н‘ę ǫт на́шǫ бǫйр‘а́кǫ – ту́рцкǫ бǫйр‘а́кǫ* „от Турция знаме, не гръцко, не гръцко <…> не наше знаме – турско знаме“. Или че точно момите обикалят невястата по време на кънсването ѝ: *мо́мǫнę ǫбикǫл‘а́вǫт* „момите обикалят“.

В някои случаи отговорът, особено на уточняващ въпрос за един конкретен детайл, е силно акцентиран, което се изразява чрез употребата на повторения, инверсия и антонимия, и по такъв начин се потвърждава категоричността на детайла: „веднага ли дават момата за невяста, или казват, че била млада?“ – а́, *н‘е́. Вǫнно́ш йǫ да́вǫт, <...> Три́ пʸо́ти – ч‘е́три пʸо́ти н‘е́м дǫ хо́д‘ǫт дǫ и́штǫт. ǫнно́ пʸо́т‘ че и́д дǫ и́штǫт* „а, не. Веднага я дават. <…> три пъти – четири пъти няма да ходят да искат. Един път отиват да искат“.

[18] Информаторът казва, че знае малко български, затова разбира какво е *го́ст’ę*.

Лаконичният отговор може да бъде допълнен с излагането на следващи семи, асоциативно или хронологично свързани с него. Това потвърждава, че за информаторите обредът, към който преминават, е по-релевантен от онзи, за който се пита. Така информаторите дадоха положителен отговор на въпроса за наличието на сватбено знаме по време на процесията (с конкретизация, че се е използвало по-рано). След това те веднага преминаха към описание на музикалния съпровод: *им‘áло нạпр‘éш, éйс‘á н‘éмạ и дạвъ́л, двạ дạвъ́л, дв‘é дạвъ́л* „имало е по-рано, сега няма, и тъпан, два тъпана, два тъпана“; а после към детайлно и образно описание на обреда за спъването на сватбената процесия с опънато въже през пътя, за да се получи откуп: *ạзáм кáкнọ кáрạт исп‘óт ạзáм ạннó фóртạнọ, исп‘óт ạннó фóртạнọ, н‘ạ дáвạт н‘ẹв‘áстạн*[a] *дạ пạмин‘é. „Дýр н‘ẹ дạд‘éш‘ пạры́“ – в‘úкạ: „н‘ạ дáвạм‘ẹ“. ạзáм к*[ъ] *ш‘ẹ искáрạт пạры́, ш‘ẹ дạдọ́т и ш‘ẹ зб‘ẹрóт фóртạнọ* „после, когато карат, изпъват едно въже, изпъват едно въже, не дават на невястата да мине. „Докато не дадеш пари“ – казва: „не даваме“. После, като получат пари, ще позволят и ще приберат въжето“. Така развоят на повествованието в този откъс зависи от хронологичния фактор: действията се извършват в ограничения темпорален интервал на воденето на невястата.

Много интересни са и случаите на лаконични отговори, които служат за пояснения, свързани основно със смяната на използвания език: „Какво е „давул“?“. *Дạвýл ... тóпạн‘ẹ. дạвýл гọ завы́т нạ гы́рцкọ, пọмáцкọ гọ зạвóт т‘óпạн‘ẹ* „Давул… биене на тъпан. Давул се казва на гръцки, на помашки се казва *т‘óпạн‘ẹ*“.

Заключение

И така, изследването установи ярко изразена диалектна маркираност на речта на информаторите от с. Мики, с превъзходно запазен етнолингвистичен материал по темата за сватбения обред. Минималното количество на въпросите (53), зададени за 1 ч. и 10 мин. наратив, подчертава желанието на информаторите да говорят по дадената тема, а също и релевантността на денотативния и езиковия материал за тях. Таблицата по-долу показва дистрибуцията на отговорите в зависимост от типовете въпроси:

Таблица 1. Съотношение на типовете въпроси на интервюиращия и съответните отговори на информаторите

	Категорично отрицание	Липса на спомени	Детайлен утвърдителен отговор	Лаконичен утвърдителен отговор	Общо
Имате ли *y+z*?	3	0	16	2	21
Уточняващ въпрос	5	0	4	9	18
Повторен въпрос	1	0	2	5	8
Имате ли лексема *x*?	1	0		2	3
Неразбрани въпроси	3				

На въпроса „Имате ли *y+z*?“ получихме най-много детайлни пояснения, а най-голям брой лаконични отговори – на уточняващите въпроси. Показателна е пълната липса на случаи, в които информаторите нямат спомени по дадена тема, а също и незначителното количество на грешно разбрани въпроси.

По такъв начин определихме, че степента на релевантност на етнолингвистичния материал за информаторите се идентифицира по следните признаци:

- Спонтанност (т.е. самостоятелно споменати от информаторите семи / семантични полета);
- Емфатичност: 1) междуезикови преходи (напр. превежда се названието на обувките, баницата); 2) повторения (напр. повтаря се цветът на обувките, на дрехите); 3) конкретизация (напр. конкретизира се как жените се движат в сватбената процесия);
- Ассоциативност, която се базира върху общ за двете семантични полета код: 1) персонажен (напр. невястата); 2) предметен (напр. обреди с използване на пари); 3) акционален (напр. размяна на дарове).

Освен голямата роля на въвеждащите въпроси като движеща сила в развоя на наратива установихме, че за информаторите е особено важно значението на хронологичния ред (напр. воденето на невястата). Изследването демонстрира, че те възприемат сватбения обред като едно свързано цяло, а езиковия код на обреда – като вариативно представяне на естественото му изразяване при комуникация.

Цитирана литература / References

Антонова-Василева 2014: Антонова-Василева, Л. О говоре двух общностей мусульманского вероисповедания: помаки в Чече и торбеши в Го'ре. – В: *Славяне-мусульмане на Балканах: язык, культура, идентичность.* Москва, с. 164 – 179. (Antonova-Vasileva 2014: Antonova-Vasileva, L. O govore dvukh obshchnosteĭ musul'manskogo veroispovedaniia: pomaki v Cheche i torbeshi v Go're. – In: *Slaviane-musul'mane na Balkanakh: iazyk, kul'tura, identichnost'*. Moskva, pp. 164 – 179.)

Балашевич 2017: Балашевич, Д. Д. *Етнолингвистическите особености на сватбения обред при родопските помаци* (ръкопис). (Balashevich 2017: Balashevich, D. D. *Etnolingvisticheskite osobenosti na svatbeniya obred pri rodopskite pomatsi* (rakopis.)

Балашевич 2018: Балашевич, Д. Д. Дискурсивный анализ лексики в помакском диалектном нарративе о свадебном обряде. – В: Казанский, Н. Н. (ред.). *Индоевропейское языкознание и классическая филология – XXII. Материалы чтений, посвященых памяти профессора Иосифа Моисеевича Тронского*. Т. 1. Санкт-Петербург: Наука, с. 81 – 90. (Balashevich 2018: Balashevich, D. D. Diskursivnyĭ analiz leksiki v pomakskom dialektnom narrative o svadebnom obriade. – In: Kazanskiĭ, N. N. (ed.). *Indoevropeĭskoe iazykoznanie i klassicheskaia filologiia – XXII. Materialy chtenii, posviashchenykh pamiati professora Iosifa Moĭseevicha Tronskogo*. Vol. 1. Sankt-Peterburg: Nauka, pp. 81 – 90.)

Борисова 2015: Борисова, Н. М. Особенности вопросительных предложений в интервью-диалоге. – В: *Филологические науки*, № 5 – 49, с. 60 – 73. (Borisova 2015: Borisova, N. M. Osobennosti voprositel'nykh predlozheniĭ v interv'iu-dialoge. – In: *Filologicheskie nauki*, vol. 5 – 49, pp. 60 – 73.)

Всеволодова 2016: Всеволодова, М. В. *Теория функционально-коммуникативного синтаксиса: Фрагмент прикладной (педагогической) модели языка*. Москва: Изд-во Моск. ун-та. (Vsevolodova 2016: Vsevolodova, M. V. *Teoriia funktsional'no-kommunikativnogo sintaksisa: Fragment prikladno (pedagogicheskoĭ) modeli iazyka*. Moskva: Izd-vo Mosk. un-ta.)

Гирфанова 2015: Гирфанова, А. Х. Тюркизмы в балканских языках как этнографический источник (лексика свадебного обряда). – В: Оганова, Е. А. (ред.). *Alkiš bitig. Scripta in honorem D. M. Nasilov. Сборник статей к 80-летию Д. М. Насилова*. Москва: Изд-во МБА, с. 89 – 97. (Girfanova 2015: Girfanova, A. Kh. Tiurkizmy v balkanskikh iazykakh kak ėtnograficheskiĭ istochnik (leksika svadebnogo obriada). – In: Oganova, E. A. (ed.). *Alkiš bitig. Scripta in honorem D. M. Nasilov. Sbornik statei k 80-letiiu D. M. Nasilova.* Moskva: Izd-vo MBA, pp. 89 – 97.)

Кирил 1960: Кирил (Патриарх Български). *Българомохамедански селища в Южни Родопи*. София: Синодално книгоизд. (Kiril 1960: Kiril (Patriarh Balgarski). *Balgaromohamedanski selishtha v Yuzhni Rodopi*. Sofia: Sinodalno knigoizd.)

Маркова 1997: Маркова, Л. В. Болгары-мусульмане (помаки). – В: Кожановский, А. Н. (ред.). *Этнические меньшинства в современной Европе*. Москва: Восточная литература, с. 131 – 171. (Markova 1997: Markova, L. V. Bolgary-musul'mane (pomaki). – In: Kozhanovskiĭ, A. N. (ed.). *Ėtnicheskie men'shinstva v sovremennoy Evrope*. Moskva: Vostochnaia literatura, pp. 131 – 171.)

Меракова 1995: Меракова, Е. *Ономасиологична и семасиологична характеристика на сватбения обред в Средните Родопи*. Пловдив. (Merakova 1995: Merakova, E. *Onomasiologichna i semasiologichna harakteristika na svatbeniya obred v Srednite Rodopi*. Plovdiv.)

Митринов 2014: Митринов, Г. Языковая ситуация в Южных Родопах (области Ксанти, Гюмюрджины, Дидимотики). – В: *Славяне-мусульмане на Балканах: язык, культура, идентичность.* Москва, с. 180 – 196. (Mitrinov 2014: Mitrinov, G. Iazykovaia situatsiia v Iuzhnyh Rodopah (oblasti Ksanti, Giumiurdzhiny, Didimotiki). – In: *Slaviane-musul'mane na Balkanayh: iazyk, kul'tura, identichnost'*. Moskva, pp. 180 – 196.)

Олсон 2017: Олсон, Л. „Белая невеста" как эмблема идентичности помаков Южной Болгарии. – В: *Вестник СПбГУ*, № 3, с. 326 – 340. (Olson 2017: Olson, L. „Belaia nevesta" kak ėmblema identichnosti pomakov Iuzhnoĭ Bolgarii. – In: *Vestnik SPbGU*, vol. 3, pp. 326 – 340.)

Попов 1985: Попов, Р., С. Гребенарова (ред.). *Родопи. Традиционна народна духовна и социалнонормативна култура.* София: Изд. на БАН. (Popov 1985: Popov, R., S. Grebenarova (ed.). *Rodopi. Traditsionna narodna duhovna i sotsialnonormativna kultura*. Sofia.)

Сикимић 1998: Сикимић, Б. Неука млада. – В: *Кодови словенских култура*, № 3, с. 163 – 185. (Sikimić 1998: Sikimić, B. Neuka mlada. – In: *Kodovi slovenskih kultura*, vol. 3, pp. 163 – 185.)

Соболев 2005: Соболев, А. Н. (ред.). *Малый диалектологический атлас балканских языков.* Сер.: лексическая. Т. 1: Лексика духовной культуры. München: Biblion Verlag. (Sobolev 2005: Sobolev, A. N. (ed.). *Malyĭ*

dialektologicheskiĭ atlas balkanskikh iazykov. Ser.: leksicheskaia. V. 1: Leksika dukhovnoĭ kul'tury. München: Biblion Verlag.)
Стойков 1993: Стойков, С. *Българска диалектология*. София: Изд. на БАН. (Stoykov 1993: Stoykov, S. *Balgarska dialektologiya*. Sofia: Izd. na BAN.)
Стойчев 1965: Стойчев, Т. *Родопски речник*. Т. 2. София. (Stoychev 1965: Stoychev, T. *Rodopski rechnik*, Vol. 2. Sofia.)
Толстой 1997: Толстой, Н. И. *Избранные труды.* Т. 1: Славянская лексикология и семасиология. Москва: Языки русской культуры. (Tolstoĭ 1997: Tolstoĭ, N. I. *Izbrannye trudy*. Vol. 1: Slavianskaia leksikologiia i semasiologiia. Moskva: Iazyki russkoy kul'tury.)
Узеньова 2010: Узенева, Е. С. *Болгарская свадьба: этнолингвистическое исследование*. Москва: Индрик. (Uzeneva 2010: Uzeneva, E. S. *Bolgarskaia svad'ba: ètnolingvisticheskoe issledovanie*. Moskva: Indrik.)
Чирьева 1992: Чирьева, Е. С. Греческие заимствования в родопской свадебной терминологии – В: *Балканские чтения – 2. Симпозиум по структуре текста. Тезисы и материалы*. София, с. 75 – 77. (Chir'eva 1992: Chir'eva, E. S. Grecheskie zaimstvovaniia v rodopskoĭ svadebnoy terminologii – In: *Balkanskie chteniia – 2. Simpozium po strukture teksta. Tezisy i materialy.* Sofia, pp. 75 – 77.)
Шаранска 1996: Шаранска, Ф. Българомохамеданската сватба в Якорудско. – В: *Българска етнология*, № 4, с. 88 – 101. (Sharanska 1996: Sharanska, F. Balgaromohamedanskata svatba v Yakorudsko. – In: *Balgarska etnologiya*, vol. 4, pp. 88 – 101.)
Шишков, Дечов 1906: Шишков, С. Н., В. Дечов (ред.). *Родопски напредък,* № 2, 3, 4, 5, 6. (Shishkov, Dechov 1906: Shishkov, S. N., V. Dechov (ed.). *Rodopski napredak*, vol. 2, 3, 4, 5, 6.)
Bamberg, Georgakopoulou 2008: Bamberg, M., A. Georgakopoulou. Small stories as a new perspective in narrative and identity analysis. – In: *Text & Talk*, vol. 28 – 3, pp. 377 – 396.
Norman1992: Norman, F. Discourse and Text: Linguistic and Intertextual Analysis within Discourse Analysis. – In: *Discourse Society*, vol. 3 – 2, pp. 193 – 217.
Schaie, Willis 2002: Schaie, K. W., S. L. Willis. *Adult development and agin*g. Upper Saddle River (NJ): Prentice Hall.
Schegloff 2011: Schegloff, E. A. Word repeats as unit ends. – In: *Discourse Studies*, vol. 13 – 3, pp. 367 – 380.
Steinke, Voss 2007: Steinke, K., Ch. Voss (ed.). *The Pomaks in Greece and Bulgaria. A model case for borderland minorities in the Balkans*. München: Verlag Otto Sagner.
Κοκκας 2004: Κοκκας, N. *Uchem so Pomatsko. Μαθηματα πομακικησ γλοσσασ*. Τ. A – B. Ξανθη. (Kokkas 2004: Kokkas, N. *Uchem so Pomatsko. Mathimata pomakikis glossas.* Vol. A – B. Xanthi.)
Παπαδημητριου 2008: Παπαδημητριου, Π. *Τα Πομακικά*. Κατάρτι. (Papadimitriou 2008: Papadimitriou, P. *Ta Pomakika.* Katapti.)
Θεοχαριδης 1996: Θεοχαριδης, Π. *Γραμματικη τησ πομακικησ γλωσσασ. παραρτιμα: φρασειεσ και κειμενα*. Φεσσαλονικη. (Theoharidis 1996: Theoharidis, P. *Grammatiki tis pomakikis glossas. Parartima: fraseies kai keimena.* Fessaloniki.)

THE PARTICULARITIES OF THE DEVELOPMENT OF NARRATIVE ABOUT WEDDICG CEREMONY IN V. MIKI (XANTHI).

Diana Balashevich
St. Petersburg state university Linguistic research institute to Russian Academy of SciencesHumboldt University of Berlin

dianad13@yandex.ru

Resume: This article interprets the particularities of how the narrative develops in case it depends on suggestive questions and separate semantic association shifts of the narator. The investigation of these tendencies is based on the narration about Pomaks' wedding ceremony in village Miki, Xanthi region, Greece. We find out dependence of the informants' answers on interviewer's questions as well as types how the semantic fields are realized and how they connect with each other within the narrative.

Keywords: *Rhoop idioms in Bulgaria and Greece, narration, wedding ceremony, discourse dialectological interview*

Diana Balashevich
St. Petersburg state university
Bul. Krasnich Zor 16, 13
St. Petersburg 192174
Russia

ХАЙДУТИН И ХАЙДУТИН – ЗНАЧЕНИЕ И МИТ

Максим Стаменов
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“

maxstam@bas.bg

Резюме: В доклада ще бъде представена семантиката на заемката от османски турски **хайдутин** и начините на нейната употреба в историята на българския език. Констатира се разминаването между значението на тази дума, тъй както днес е формулирано в тълковните ни речници, и съдържанието, което ѝ е било приписвано по времето, когато нейните референти са съществували реално.

Ключови думи: *лексикално значение, историческа семантика, мит и условия за истинност, значение и референция*

За **хайдутите** в нашата култура има налице разгърната митология – отчасти на базата на фолклора ни, но най-вече по време на и след епохата на националноосвободителните ни борби. Именно на тази основа първото значение, което може да се открие днес в българските речници за **хайдутин**, е „народен закрилник и отмъстител през турското робство“ (БТР / BTR 1994). Иначе казано, тази дума представлява лексикализиран мит. Но каква е връзката между мит и значение? Как бихме могли например да свържем „неблагодарния син“ от поговорката *Хайдутин майка не храни* с „народния закрилник“?

Ако се обърнем към народното творчество и четем произведения от него без предвзето мнение, можем да се сблъскаме с различни значения и най-разнообразни употреби на тази дума. Първото призвание и значение на **хайдутина** по българските земи след заемането от турски е било на „разбойник“ (каквото е до днес в турски). **Хайдутите** и от старо, а и от по-ново време са гледали с едно око, ако не и с двете, на първо място къде какво може да се отнеме от тези, които имат. Лозанчо войвода (евфемистичен деминутив от *Лозан*, който в случая маркира, че той ще да е бил смятан за голям изедник измежду **хайдутите** от своето време) води дружината си по следния начин:

(1) *Лозанчо войвода в Букурещ*

Дружина еде и пие
и на Лозанча думава:
– Лозанчо, млада **гидие**,
голи сне, **олън**, боси сне,
къко ше, **олън**, да праим?
Лозанчо дума дружина:
– Дружина вярна й сговорна,
ежте, дружина, и пийте,
таз нощ в Букурещ ше идем,
в букурешката **чаршия**.
Че стана Лозан, отиде
в букурешката **чаршия**,
на **бакалцките дюгене**,
враца й **кепенци** изтроши
и на дружина думаше:
– Дружина вярна й сговорна,
земайте **чикмъ** църуле,
земайте, наземайте са.
Оттам си Лозан замина
в **малфътръджийски дюгене**,
враца й **кепенци** изтроши
и на дружина думаше:
– Земайте **сукна топове**,
топове мокан чифусъ,
земайте, наземайте са.
Оттам си Лозан замина
в букурешката черкова,
врацата ѝ, **олън**, изтроши
и на дружина думаше:
– Дружина вярна й сговорна,
земайте сребро и злато,
по-млого златни кандила.

(БНТ13 / BNT 13, т. II: *Хайдушки песни*)

Това е (мечта за) пладнешки грабеж на богатата букурещка **чаршия**, разказан в народна песен от Новопазарско (СбНУ / SbNU 47: 240). Няма разлика къде какво се граби – **сергии** и **дюкяни** по **чаршията** или църква. Не можем да не обърнем внимание на готовността за безогледен грабеж, но съвсем не са разбойничеството и обирите, които правят най-силно впечатление извън канона и христоматийните представи за **хайдутите** и **хайдутството**. Доколко голямо може да бъде размиването, проличава например от следната народна песен от Северна Добруджа:

(2) ***Хайдутин** набит на кол*

Що ми са, мамо, чърнее
към Троянските могили,
дали е черни гарвани?
Не било черни гарвани,
най било трима юнака,
сички на коли набити,
на коли, се на железни.
Сички огнили, окапали,
Стоян не огнива, не окапва;
той са от кола провикнал:
– Няма ли нейде някого,
на мама **хабер** да стори,
да доде мама, да доде,
под кол на сянка да седне,
дано ми душа излезе?

Щото ма мама прокълна,
като с **хайдути** излязъх:
„Клета му душа, проклета,
който майка си не слуша!
Дано ва, синко, изловът,
на коли да ва набият,
когато ази да дода,
под кол на сянка да седна,
на Бога душа да дадеш!“
Де й стоял Господ, та слушал,
до един на изловиха
и на на коли набиха,
сички огниха, окапаха;
да доде мама, да доде,
дано ми душа излезе!

(СбНУ / SbNU 35: 310; БНТ 13 / BNT 13, т. II: *Хайдушки песни*)

За тази фолклорна контра-Голгота със сигурност има какво да се каже като коментар и най-вече би трябвало да ѝ обърнат внимание тези, които приравняват, имплицитно или експлицитно, народната ни култура с простонародната (като примитивна и груба), т.е. че тя се изчерпва с нещо като архаична **чалга** със **севди**, **хаири**, **курбани** и **дертове**. Приведената песен може сама за себе си да се тълкува като доказателство за самостойността на българската култура в смисъла на наличието в нея преди или независимо от разгръщането на Възраждането на противопоставянето между висока : ниска и висока : низка култура, което е и доказателство за нейното автономно значение. В приведения случай българската народна култура ясно демонстрира своя потенциал на самобитна висока култура, която няма нищо общо с османската турска, а така също се развива паралелно и в определени отношения в контрапункт на православната, като разработва алтернативи на нейни основни теми. В пример (2) говоря за контра-Голгота, доколкото в песента се разгръща мотивът за потенциално вечното наказание, което постига този, който греши срещу законите на живота. Той се разработва и намира израз в рамките на две алтернативни една спрямо друга високи култури у нас. Разгръщането в повече подробности на тази теза обаче би изисквало самостоятелно изследване и анализ.

При анализ на (2) на първо място веднага трябва да бъде отбелязано доколко образът на **хайдутина** в тази песен представлява най-радикалната алтернатива, която бихме могли да си представим, на популярната представа и за него, и за характера на нашите хайдушки народни песни. Именно на този фон **хайдутинът** като „народен закрилник“ започва да изглежда не повече от лексикализиран мит, т.е. мит, кодиран в дума и по този начин влязъл в речниците. Следва обаче да се отбележи, че и в самия сборник *Българско народно творчество в 13 тома* тази песен е по-скоро изключение и за да бъде правилно интерпретирана, трябва да бъде съпоставена с най-близките подобни, които разработват мотива за страшното наказание, сполитащо човека, който се занимава с **хайдутлук**. Алтернативите са в друг ключ по различни линии и с различни вариации. В някои песни идването например на майката (или на либето) като условие да свършат мъките на юнака, въобще не се поставя под въпрос, а да не говорим за майчина клетва. Твърде интересно в това отношение би било изчерпателното изследване на реализираните в песните от хайдушкия епос

комбинации от мотиви – „смърт на хайдутин“, „наказание на хайдутин“, „побиване на кол на хайдутин“, „майка, която жали чедото си“, „майка, която кълне чедото си“ (срв. Крумова-Цветкова / Krumova-Tsvetkova 2010: 125 – 127), „либе или сестра, която жали за юнака“, „съдба на останалите хайдути“, „образ на неприятеля и неговото отношение към това, което се тематизира в дадената народна песен“, и т.н. Подобен анализ не може да бъде направен тук, но могат да бъдат маркирани поне няколко алтернативи в това отношение, които ще ни помогнат по-добре да оценим семантичната структура на (2). Така например в случая със Стоян войвода в (3) не само че либето Стоянка се завтича да облекчи мъките на героя, но и той, преди да издъхне, успява да сподели къде е скрито **хайдушкото** му имане:

(3) *Стоян войвода посочва имане*

Какво са татък чернее
долу ми в росно ливаге –
дали е черно угаре,
или е черно гарване?
Не било черно угаре,
не било черно гарване,
най е бил Стоян войвода
със седемдесе юнака –
сичките на кол забити!
Стоян изясно викаше:
– Нема ли нейде я майка,
я баща, я побратима
водица да ми подаде?
Като й зачула Стоянка,
че на грънчеря отиде,
че купи пъстра стовничка,
че при Стояна отиде,
Стояну вода подаде;
Стоян водица пиеше,
водата по кол течеше.
Стоян Стоенки думаше:
– Стоенке, либе Стоенке,
не гледай вода по кола,
най гледай банка в очите –
долу ми в поле широко,
там има круша голяма,
под плоча **казан** иманье –
да идеш да го извадиш!
Доде туй Стоян издума,
и са от душа отдели.

(СбНУ / SbNU 10, 79; БНТ 13 / BNT 13, т. II: *Хайдушки песни*)

Разликите в случая с анонимния герой на народната песен в (2) и Стоян войвода са впечатляващо много при номинално идентична тема (= постигнало **хайдутина** страшно наказание за разбойничество; за анализ на тематичния кръг „смъртта на грешния хайдутин“ и „хайдутин на кол и на бесило“ в българското народно творчество вж. напр. Ненов / Nenov 1999: 100 – 114, 127 – 129). Да започнем с това, че в първия случай имаме само трима наказани, докато във втория са 71. Съдбата на 70-те не се тематизира (живи ли са още), а вниманието се съсредоточава върху главния герой Стоян, докато в първия случай и тримата хайдути са анонимни, но от тях двама отдавна са умрели, докато главният герой продължава да се мъчи. Причината за това е майчината клетва, докато причина за съдбата на Стоян е **занаятът** му на **хайдутин**. При това в (2) останалите двама **хайдути** умират като „обикновени разбойници“, докато това не се случва с лирическия герой. Клетвата на майката е тази, срещу която той не може да получи освобождение от мъките си, докато майката не я снеме. Това обаче не се случва във времето, разказано в народната песен, и остава неясно кога и дали изобщо ще се случи. Очевидно в случая не само че нямаме пред себе си „народен закрилник отмъстител“, но и не става въпрос за конвенционален **хайдутлук** на „разбойник по пътищата“. На какво се дължи това страшно наказание, защо го е проклела с такава страшна клетва майката? Във връзка с това е подходящо да си припомним, че

> В основната си част **хайдутите** от песни и предания не носят чертите на народни закрилници. Те са не по-малко страшни от политическите и икономическите потисници. Нападения и убийства с едничка цел да присвоят спечеленото от други – това е основният мотив, върху който се градят песенните и разказните творби за **хайдути** и разбойници
>
> (Маджаров / Madzharov 2001: 147).

Обобщението на Маджаров може да изглежда преувеличено, но той привежда в подкрепа на твърдението си примери за **хайдушки** зверства (особено от кърджалийското време):

> И едно предание, донесено от с. Мегалово, Лозенградско: „Баща ми – Тодор Стоянов Кукуринков, роден през 1896 г. в с. Мегалово, ни разказваше: „Било в края на 50-те години на XIX в. Дядо му по майчина линия се казвал Тодор Бакалов. Бил един от заможните селяни на Мегалово. Имал ниви, голямо стадо, дюкян, воденица. Едно от децата му било на 13 години, когато го отвлекли **хайдути**. Поискали откуп 40 златни турски **лири**. Заедно с наниза на жена си Тодор успял да събере и отнесе на **хайдутите** само 38 златни **лири**. Заради недовнесените две лири **хайдутите** върнали детето с отрязани уши“
>
> (Маджаров / Madzharov 2001: 146).

Имало е защо **раята** (а не само **чорбаджии** и турци, т.е. богатите и властимащите) да се страхува от **хайдути** и **харамии** не само за имането си, но и за живота си. Николай Хайтов привежда следната народна песен от Средните Родопи, където присъствието на **хайдути** в гората е повод съвсем не за радост, а за ужас:

(4) Заплакала е гурона,
и на гурона дървона,
и на дървона гнездана,
и на гнездана пилцене,
и на пилцене крилцана,
и на крилцана перцана,
че гора полна **хайдуте**,
хайдуте и **харамие**...

(Хайтов / Haytov 1974: 147).

За да заплаче и гората, разбира се, че не става въпрос за някой и друг обир или лично отмъщение. Става въпрос за беззаконие с размаха на природно бедствие, от което страдат всички. Юнакът от песента, който по своя воля е тръгнал да върши подобни беззакония, е сторил тежък грях и бива прокълнат за това от собствената си майка. Това, което превръща **хайдутина** в трагически герой в (2), е фактът, че той трябва да отговаря пред съда на майката, така че дори и страшното му наказание, приведено в изпълнение от турците, само по себе си се оказва недостатъчно за него. **Хайдутинът** е грешник, опълчил се срещу закона, който поражда живота, – да не безчинства, да не руши, да не се гаври с живота и съдбата на хората. Той престъпва не просто наказателен кодекс за криминални престъпления, а законите на живота. С това той сам си е избрал царството на „антихриста“. Затова неговата съдба в народната песен е логично да бъде контра-Голгота[1].

Както се вижда, семантичният потенциал на заемката **хайдутин** в български се рамкира, от една страна, от **хайдутина** от кол и въже, загубил човешки облик, а от друга, от идеала за **хайдутина** като народен отмъстител. Между тези две крайности са налице различни компромисни фигури откъм комбинацията на добри и лоши черти. Метаморфозата в тълкуването от **хайдутин** разбойник към **хайдутин** закрилник можем да открием отново в народното творчество. Тя е налице по един или друг начин дори в песните, посветени на легендарни кърджалийски главатари като Индже войвода. Следващата крачка към идеала за народен отмъстител и борец за национална свобода (както е в днешните речникови статии) е направена едва в произведенията на Георги Сава Раковски, Любен Каравелов и в най-радикален вид при Христо Ботев (вж. напр. Липчева-Пранджева / Lipcheva-Prandzheva 2010: 184 – 193, за преглед и литература по въпроса), т.е. при идеолозите на българското националноосвободително движение, които преосмислят още веднъж и посвоему думата **хайду-**

[1] Наричам я контра-, защото тя не отменя Голготата, а я допълва по огледален начин с оглед на алтернативен принцип.

тин. Докато не идва време нейното значение да бъде „снето“ (*aufheben*) в това на **комита** (ако става въпрос за израз чрез заемка от турски) при Захари Стоянов.

В българските народни песни можем, разбира се, да намерим и силно положителни образи на **хайдути** (които доближават идеала на Раковски, Каравелов и дори на Ботев). Те обаче са изградени така най-вече по линията на признаване на личните качества, като юначество, сила и/или храброст, дори от страна на враговете им. Съществено за нас в случаи като (5) е, че самият народен певец противопоставя **хайдутина** кръвник и на **хайдутина** юнак (редове 3 – 5 в пример 5). Така в посочената песен е представено както признанието от страна на **сеймени** и **билюкбашии** от османската армия, така и осмислянето на **хайдутина** като юнак, прочут не защото извършва обири по пътищата, а защото се бие с редовна войска. Прави впечатление и това, че майката жали сина си за разлика от (2), така че става нужда **сеймените** хонорифично (нали е бабичка) да я окуражават (не дай си боже) да вземе да отгледа още един такъв страшен за тях син. Става въпрос за следната песен в БНТ 13:

(5) ***Хайдушка** глава*

Отдолу идат **сеймени**,
сеймени, **билюкбашии**,
хайдушка глава носяха.
Не ми е глава **хайдушка**,
хайдушка глава, кръвнишка,
я най е глава юнашка.
Вървяло й мало й голямо,
главата **сеир** да струват,
да си главата познаят.
Никой си глава не позна.
Най-подир иде бабичка –
щом си главата видяла,
викнала, та заплакала:
– Иванчо, синко Иванчо,
като тъ й мама родила,
като тъ й мама кърмила,
тъй ли е мама мисляла?
Сеймени думат бабички:
– Не плачи, бабо, не тъжи,
още един си отхрани,
такъвзи да е, бабичко.
Доде сина ти уловим –
девят планини минахме;
доде му ръце вржеме –
до шейсе души паднахме;
доде му глава земеме –
сам **билюкбаши** загина.
Аферим, бабо, **машала** –
йощ един такъз отхрани!

(Великотърновско; СбНУ / SbNU 26, 58;
БНТ 13 / BNT 13, т. II: *Хайдушки песни*)

Иван Вазов е знаел тази песен, тъй като взема израза от нея „**Аферим**, бабо, **машалла**х“ за мото на разказа си *Една българка*.

От представените примери се вижда, че в народната памет се оказват съположени взаимоизключващи се значения и оценки на заемката **хайдутин**. Те могат да бъдат осмислени единствено ако се вземе предвид необходимостта от реконструкция на динамиката на трансформацията както на социалния феномен на **хайдутството**, така и на думите, с помощта на които то е било осмисляно (срв. Ненов / Nenov 1999: 29, който говори за два периода в проявата и утвърждаването на понятието за **хайдутин** – (а) при историческата му поява през XV век и (б) при появата му като „нов герой на епохата“ в народното творчество). Именно на такава база ще можем да си създадем адекватна представа за мястото на **хайдутина** като специфичен феномен на нашата култура от радикалната гледна точка на българската народнообичайна етика, както и по-добре да оценим обратната радикална алтернатива, която предлага Христо Ботев в своето стихотворение *Хаджи Димитър* за „този, който падне в бой за свобода“ – „него жалеят земя и небо, звяр и природа и певци песни за него пеят“. Между тези алтернативи остават криминалната разбойническа и тази с оглед на християнския канон, където за **хайдутлук** също са предвидени санкции. Какво представляват те, ни посочва младият овчар Джендо от *Записките*, когато бива подложен от съдбата и на това изкушение:

(6) С едно кратко предисловие, с което описа положението на овчарите и на другите работи, като не забрави да похвали и мене, че съм давал добра надежда, защото **куршумът** ми не падал на сухо (т.е. знаял съм да меря), моят другар [Кондю Делидимоолу] ми предложи да се уловим на лесния занаят, да станем **хайдути**.

На часа аз извадих *Изповедника*, който носех при себе си в **чантата**, и прочетох на Кондя онова място, в което се казваше, че който прави **хайдутлук**, не му се дава свята комка двадесят години (Стоянов / Stoyanov 1977: 46).

Както се вижда, според православния канон наказанието за **хайдутлук** по това време не е на равнището на контра-Голгота. Това още веднъж идва да подскаже същинското значение на народната песен в (2). С оглед на така направената съпоставка вече сме в състояние по-добре да осъзнаем характера на моралните императиви на обществото ни по време на Възраждането спрямо **хайдутина**: (а) с оглед на църковния канон като разбойник, (б) с оглед на народната традиция (включително като грабител и разбойник, който е изгубил човешки облик), (в) като човек, който търси лично отмъщение и по този начин справедливост, (г) като защитник на слабите и бедните от властимащите и богатите, за да се стигне до (д) идеала на борец за национална свобода и граждански правдини при Раковски, Каравелов и Ботев.

Двойственият характер на **хайдутлука/хайдутството** в секуларния (а не в етическия и екуменически религиозния) му смисъл е бил забелязван и обсъждан и в нашата научна литература. Една от възможностите в това отношение е представена от Иван Хаджийски (Хаджийски / Hadzhiyski1974: 307), който пише, че при **хайдутите** е налице „смесица от идеализъм и кокошкарство, от нехранимайковщина и историзъм“. Последната дума не ми е ясно какво би трябвало точно да значи в случая, но самият автор се е погрижил да онагледи с конкретни примери какво е имал предвид. Той смята, че комбинацията от идеализъм и кокошкарство намира проява в **бабаитлъка**, тълкуван от него като

гордото съзнание за силата си, търсене на възможност за проявата ѝ, искане на признанието ѝ, никакво покорство и ограничение, този **бабаитлък**, който не подбираше средствата за осъществяването си и не признаваше никакви ценности над себе си, нито чуждия, нито своя живот и имот, бе обща черта, доколкото се простират моите сведения, на всички стари **хайдути**, на Раковски, Бенковски, Караджата, Х. Димитър, Никола Кючуков, Паница, кап. Делчев, Бендерев, Радославов (Хаджийски / Hadzhiyski 1974: 307).

Сред изредените има както **хайдути**, така и **комити**, че и дейци след Освобождението. Не мисля обаче, че всички те могат да бъдат поставени под общ знаменател. Хаджийски привежда два конкретни факта за връзката между кокошкарство и идеализъм. Панайот Хитов, преди да стане сътрудник на Раковски и Каравелов, сменил и приключил с фалит и борчове пет занаята и станал герой на шумен „кокошкарски обир (на Али бей)“. Хаджи Димитър също започнал с гуляйджийски **бабаитлъци** и свършил с подвига на Бузлуджа (Хаджийски / Hadzhiyski 1974: 307). Мисля, че в случая Хаджийски се престарава в осмислянето на **бабаитлъка** като буйна младежка фаза, споделена от крадците, разбойниците, **хайдутите** и **комитите** от визираната епоха, или още повече, ако усилим краските, като принос към формирането на психологията на „кокошкарите идеалисти“.

Както се вижда, възприемането на **хайдутина** според неформалния **бабаитски** катехизис на честта датира от времето след **кърджалийските** опустошения по българските земи, тъй като по **кърджалийско** време и самите османски власти, и турското опълчение по места са били безпощадни към разбойниците (тъй като не намират пощада от тях). С други думи, ако можем да говорим за някакъв синкретизъм по линия на прояви на **бабаитлък**, той е на междукултурна простонародна основа.

Въз основа на анализа на историческия контекст на употреба на тази толкова проблематична откъм своя културен фон дума можем да пристъпим към стандартната съпоставка на лексикографските практики за кодифициране на нейното значение. В българските едноезични речници канонът също е достатъчно последователно спазен в това отношение с изключение в известен смисъл единствено на Геров / Gerov (1975):

Хайдутство Работа, занаят на хайдук; хайдутлук, харамийство, разбойничество (Геров / Gerov 1975).

Хайдук *разг*. Крадец, разбойник (БТР / BTR 1994).

Хайдуклук *прост*. Поведение или проява, действие на хайдук; разбойничество (БТР / BTR 1994).

Хайдут(ин) и **хайдутка** 1. *ист*. Народен закрилник и отмъстител през турското робство. 2. Хайдук, разбойник (БТР / BTR 1994).

Хайдутство 1. *ист*. Борба на хайдути, форма на съпротива на българския народ срещу турското робство. 2. Поведение, проява на хайдутин (във 2-ро значение); хайдуклук (БТР / BTR 1994).

Хайдук *същ*., *разг*. Разбойник, непрокопсаник, вагабонтин. // прил. **хайдукски** (Буров / Burov 2000).

Хайдутин *същ*. 1. *ист.* По време на турското робство – народен закрилник, който се крие в гората. 2. *остар*. Разбойник, хайдук. // *прил*. **хайдутски**; // *прил*. **хайдушки** (Буров / Burov 2000).

Хайдутин Народен закрилник, който по време на турското робство се е борил с оръжие в ръка срещу потисниците (Димитрова, Спасова / Dimitrova, Spasova 1994).

Хайдут(ин) *същ*. 1. Разбойник, крадец, хайдук. 2. *ист*. Борец срещу турските потисници през време на османското господство. 3. Уред от метал или стъкло с кратуна на единия край за вадене на вино, ракия из бъчва със смучене (ГХС / GHS 2002).

При Геров / Gerov (1975) **хайдутин** липсва изобщо, а е налице лексикално гнездо за **хайдук** с по-нататъшна отпратка към **хайдутин** като негов вариант. В замяна е регистрирана само производната форма **хайдутство**, тъй като потенциалните алтернативи ***хайдукство** или ***хайдуклък** не са възприети в български на първо място поради затруднената им произносимост. При сравнението на тълкуването на **хайдутин** в ГХС / GHS (2002) и на **хайдук** (вж. раздел 2.2) и **хайдутин** (най-добре в Буров / Burov 2000) веднага проличават някои очевидни разлики. На първо място, в ГХС няма противопоставяне между **хайдук** и **хайдутин**, тъй като първото изобщо липсва в този речник, което намирам за твърде странно предвид грижата на съставителите му да включват в големи мащаби морфонологични варианти на много и изключително редки архаизми и при положение, че и двете обсъждани тук думи могат да се намерят във всеки български тълковен речник до най-ново време. На второ място, не личи, че към днешна дата **хайдутин** едва ли може да се употреби буквално в смисъл на „разбойник, крадец, вагабонтин“ (ако го чуя от събеседник, ще реша, че той бърка **хайдутин** с **хайдук** и в случая иска да каже **хайдук**). Според ГХС обаче това е първото значение на тази дума в книжовния език (след като липсват към него каквито и да е маркировки). На трето място, не проличава, че третото значение на **хайдут(ин)** е остаряло. И на последно, четвърто място, не проличава, че **хайдутин** може да се използва само с положителна конотация. Когато имаме налице употреби на **хайдутин** в смисъл на „миткало и под.“ в съвременния разговорен език, значението на **хайдутин** не е идентично със значението на **хайдук** „разбойник, обирджия“, а по-скоро става въпрос за по-нататъшен пренос (с оглед осъвременяване) на значението на тази дума. Когато, от друга страна, говорим за **хайдук**, става въпрос за бандит по същество, т.е., ако една съвременна баба каже, че приятелите на внука ѝ са **хайдуци**, това трябва да се приеме в смисъл, че тя им приписва характеристиката, която днес официално се регистрира като „криминална проявеност“, а не просто че „скитосват по дискотеки и игрални зали и не се прибират вкъщи по цели нощи“. Объркване/неразличаване на **хайдук** и **хайдутин** е могло да има от османска страна, защото за османските власти преди 150 години **хайдутите** са били **хайдуци** (тъй както е и в тълкуването на ГХС / GHS 2002). Неразличаване може да е налице и днес за билингви с български и турски поради интерференция между двата езика (плюс идентификация с османската турска култура като част от „собственото минало“). В български употребата на **хайдук** и **хайдутин** (срв. второто, остаряло значение на **хайдутин** у Буров / Burov 2000, с което се маркира, че за дадени носители на езика някога е можело да има смесване помежду им) клони към все по-голямо противопоставяне между тях. Именно поради тази причина и БТР / BTR (1994), и Буров / Burov (2000) според мен напълно правилно ги включват като две различни думи в българския език, а не като варианти на една дума. При сравнението на наличните дефиниции в българските речници се вижда, че и при тях има колебания, които оставят място за различни възможности за смесване на значенията на **хайдутин** и **хайдук** на базата на „разбойник“.

При това положение твърде поучително ще бъде да видим по какъв начин се използва **хайдутин** в *Записки по българските въстания* (Стоянов / Stoyanov 1977). Подходящо би било при това да разграничим употребите най-общо на такива, които предполагат положително значение, спрямо такива, при които е налице отрицателно значение. Първо ще представим примери с положително значение:

(7) След четири часа, в полунощ, ние се свивахме до един плет край селото Хаине, гдето беше ни оставил **бай** Стоян да го чакаме, докато той отиде в селото да ни донесе селски дрехи или да доведе при нас дяда Никола, за да ни даде някои наставления, като стар и патил **хайдутин** (Стоянов / Stoyanov 1977: 180).

(8) Ние го последвахме така също неразсъблечени. Най-дълбоките места на реката ни хванаха до пояса. И това беше доволно в една балканска река с бързо течение и камъци, но мястото, т. е. ***гечитът***, беше много добър. Не даром имахме за преводачи двама **хайдути**, които по своята опитност знаеха мястото из околността на всяко камъче (Стоянов / Stoyanov 1977: 180).

(9) По особено разпоряжение на Панагюрския комитет бяха довели при нас и прочутия радиловски **хайдутин** дядо Тодор, който беше станал анекдотичен със своето юначество (Стоянов / Stoyanov 1977: 381).

(10) Но умният Ворчо, стар **хайдутин**, от един път съобразил що трябва да се прави.
– А бе вие луди ли сте, или **нает** имате да полудявате? Наши братя, 12 000 сърби и 3000 души българчета от влашката земя, с девет **байряка** дойдоха в Панагюрище, до довечера половината са тука, в Коприщица! Где са поповете и големците? Скоро всеки да се облича в най-хубавите си дрехи и да излязва на посрещание! (Стоянов / Stoyanov 1977: 758).

(11) Икономов, на когото **хайдушката** натура бе пламнала вече, тури ръка на револвера си, да промуши **бае** Ивана не на **шега**, и тоя последният беше принуден да отвори своите големи порти, през които свободно можеше да мине Хиршовата железница (Стоянов / Stoyanov 1977: 397 – 398).

(12) А Икономов? И той ли е бил женска свята Богородица? Аз [Бенковски] му се не надявах. Аз не мислех, че и в неговата **хайдушка** натура е останало **кьошенце** за съчувствие на фустаните... (Стоянов / Stoyanov 1977: 452).

Както ясно се вижда от контекстите на употреба, когато става въпрос за **хайдути** в положителен смисъл, става въпрос и за **хайдушката** натура и опит, които идват да помогнат на въстаниците. Всички цитирани употреби еднозначно са в тази посока.

От друга страна, налице са и отрицателни употреби на същата тази дума, като те в количествено изражение като че ли натежават в това произведение:

(13) – Не те съветвам аз тебе да станеш калугер, защото тия последните са най-големите **хайдути** на света – каза ми един ден моят верен другар [Кондю Делидимоолу], с когото бяха ни проводили, само двама, с яловите овце във Варненския балкан, близо до с. Девня (Стоянов / Stoyanov 1977: 40).

(14) И действително, Кондюва **хайдутлук** е бил повечето да краде овце, коне, а в твърде редки случаи е нападал на хора, и то когато има другари (Стоянов / Stoyanov 1977: 42).

(15) Една година след моето приемване в революционния комитет аз пътувах за село Х... в околността на Бяла, гдето бях се условил за учител. Всеки може да си въобрази доколко трябваше да се гордея с това свято звание, когато преди няколко години проливах сълзи над Изповедника и малко остана да стана **хайдутин** (Стоянов / Stoyanov 1977: 133).

(16) Старите войводи имаха значение и кураж дотогава, докогато минуваха за ***хайдути*** и докогато турските **аени** ги имаха за **бабаити** на равна степен с турците. Щом думата ***комита*** доби право на гражданство, щом бесилките се устроиха из България, мисията на старите войводи престана вече. Нови идеи – нови хора! (Стоянов / Stoyanov 1977: 150).

(17) – Ако ти казваш на роба „моля ви" и не знам що си още, то той ще да ти каже утре **хайдутин** и нехранимайко, а може би и почтено да те изтика из селото си. Има време да се говорят и подобни комплименти, но това време не е дошло още – говореше той [Бенковски] (Стоянов / Stoyanov 1977: 333).

(18) Нямаше го него не за това, че беше отишъл да върши някоя работа, но че беше избягал вече, заедно със Станча Ветренчанина, така също **хайдутин**, и други още някои лица, като заведоха със себе си и най-добрите хранени коне, на брой 5–6 (Стоянов 1977: 529).

(19) – Ох, майко, майко! За това ли си ме родила, да ходя с **хайдутите**! – викаше тя [Мария Шутич] и се хвърляше през клонищата, като сърните! (Стоянов / Stoyanov 1977: 538).

(20) В ханчето намерихме само една стара баба. Тая последната пак се отказа да ми даде да ям, не от ненавист към нашето занятие, но защото съм бил *голтак и шумар* (**хайдутин**) без пукната пара (Стоянов / Stoyanov 1977: 726).

(21) В сравнение с ловченския „парцал“ търновският затвор, може да се каже, че беше доволно удобен. В тия **кауши** всичките затворници с изключение на двама-трима **хайдути** бяха българи бунтовници, на брой около стотина души, между които имаше и много свещеници, в числото на които беше и игуменът от Троянския манастир и злощастният поп Ради от Ново село (Стоянов / Stoyanov 1977: 823).

(22) Според разказването на дяда Стояна по тия места твърде начесто забикалял **хайдушкият** войвода Димитър Калъчлията (Стоянов / Stoyanov 1977: 178).

(23) Народите в своите общи стремления не приличат на сбирщина солдати, не са **хайдушка тайфа**, да кроят и планират какви хитрости и измами да употреблят, за да нападнат побезопасно на своята жертва (Стоянов / Stoyanov 1977: 406).

(24) Няколко фанатици-братя от четата, неосвободени още от дебелите предразсъдъци, по свещено уж предание от **старохайдушкия** катехизис, че жената е пакостна твар във всяко юнашко предприятие, решили помежду си да убият нещастната мъченица, едничката българка, която се бе удостоила да стои под **байряка** за свободата! (Стоянов / Stoyanov 1977: 550).

Дори Бенковски използва **хайдутин** в отрицателен смисъл в (17)! Двойственото отношение на Захари Стоянов се дължи на това, че той тълкува **хайдутите** като „българи от старо време“ спрямо времето, за което разказва, както това се вижда експлицитно в (16).

Особено внимание заслужава употребата на **хайдути** в следващия пример, тъй като там към него е зададена двойна перспектива – положителна от страна на баба Тонка и съпреживяващия читател, но отрицателна от гледна точка на тогавашното обществено мнение въобще и на двамата пазачи на гробищата – в частност:

(25) Пазачите на гробищата, двама старци, скоро забележили това. Разбира се, че и тия, като всички человеци, от просто любопитство, поискали да узнаят коя е тая жена [баба Тонка] и какво тя има с гробовете на хора **хайдути**, презрени и оставени от всекиго; [...] (Стоянов / Stoyanov 1977: 123 – 124).

Налице са и употреби, които не могат да бъдат квалифицирани като положителни или отрицателни, а по-скоро се отнасят за **хайдушкия** начин на живот:

(26) Аз зная, че много от камчийските турци са ходили по няколко деня из **балкана** с пушки, проводени от българите, да бият свини, нещо най-унизително за тях, за което им заплащат на свиня по един **чифт** бели навуща, разбира се, много прости; но турчин проумява ли от подобно нещо!

Тия бели навуща и **пискюллии чанти** са били на почит между нашите **хайдути**, а после и между **хъшовете** (Стоянов / Stoyanov 1977: 35).

(27) Скоро ние се озовахме на **Чадър** могила, гдето бързахме да пристигнем с голямо нетърпение, като мислехме, че навярно ще бъдем честити да се прегърнем там с други нови братя както от града, така и от селата. Уви! Напусто подсвирвахме на **хайдушки** маниер, напусто паролата *орел* се повтаряше от мнозина, напусто лягахме на земята да гледаме не иде ли някой – жива душа нямаше! (Стоянов / Stoyanov 1977: 159).

(28) Смятахме, че ако не срещнем никъде разбунтувана страна, то по примера на нашите епически войводи ще да ударим на прост **хайдутлук** по планината и по тоя начин дълго време ще да се прехраниме (Стоянов / Stoyanov 1977: 520).

От приведените примери проличава, че при З. Стоянов **хайдутин** се употребява както в отрицателен (= **хайдук**), така и в положителен смисъл. **Хайдутлук** е налице само в отрицателен смисъл покрай подвизите на Кондю Делидимоолу (вж. пример 6). Промяната на значението от положително към отрицателно се предопределя от перспективата и отношението на изказващия се или автора

във всеки конкретен случай. Както се вижда, отношението на Захари Стоянов към **хайдутите** е двойствено. От една страна, това са свободолюбивите натури, които не са скланяли да останат на положението на **рая** и да търпят всеки да ги тъпче и унижава. От друга страна, не **хайдутите** са тези, които ще вдигнат народа на въстание, а „**душманите комити**“ (формулирано от гледна точка на турските власти). Тези последните са същинските герои на Стоянов.

Посвоему интересна и обстойна дискусия на значенията и начините на употреба на **хайдутин**, **хайдук** и техните производни от специфична гледна точка предлага цитираната монография на Липчева-Пранджева / Lipcheva-Prandzheva (2010: 148 – 222). В нея обсъждането на **хайдутин** и неговите производни обхваща 75 страници с много фактически материал, анализи на употреби, както и тълкувания в българското народно творчество и в произведенията на Софроний Врачански, Георги Сава Раковски, Любен Каравелов, Христо Ботев и т.н. От значение е, че се разглеждат и начините на рецепция на **хайдутството** като социално движение при превод на немски език като „балканско разбойничество“, като се започне със забравен превод на германския дипломат Георг Розен на автобиографичната книга на войводата Панайот Хитов *Моето пътуване по Стара планина*, който превод вижда бял свят за пръв път в Германия през 1878 г. Интерпретацията на **хайдутството** от страна на Розен като наблюдател от друга култура е „балканско разбойничество“. В ново време в западноевропейската историография и социална история този начин на осмисляне на балканското **хайдутство** е съживен чрез понятието за „социален бандитизъм“ от споменатия британски историк Ерик Хобсбом (Hobsbawm 1959; Hobsbawm 1972), който се заема да реконструира историческата основа на мита за „социалния разбойник“ в книгата си *Примитивни бунтовници*. Той посочва, че „социалният бандит“ и митологията, с която той бива обграден в различни култури, включително и в балкански контекст, е „в рамките на аграрни общества, в които те се борят срещу властите и понякога помагат на обикновените хора“. Съществено е да се отбележи, че той прави експлицитно връзката между социални разбойници и „примитивни бунтовници“ на базата на значителен материал от различни общества. Както обаче може да се види от представянето на разгръщането на значението на **хайдутин** на българска почва, феноменът може да придобива различен смисъл във всеки отделен случай с оглед националната специфика на съответната култура. В нашия случай твърде съществена става острата отрицателна оценка в народната култура (за която стана въпрос) на **хайдутлука**, както и отричането на старата **хайдушка** основа, а не нейната трансформация. Не вярвам, че Левски, Ботев или Захари Стоянов биха могли да бъдат квалифицирани като „примитивни“ според някакъв универсален исторически стандарт в това отношение, както би трябвало да е според Хобсбом, макар че те действат на историческата сцена редом до **хайдути** „с **ястъклии** мустаци“, които се ръководят от „**старохайдушкия** катехизис“. По-скоро в българския случай можем да говорим за ускорено застъпване на различни фази на социален бандитизъм с бунтовничество на базата на идеите за национално освобождение и социални идеали – на това съчетание от обстоятелства би трябвало и да стъпват условията за истинност при употреба на думата **хайдутин**. В различни обстоятелства в *Записките* може ясно да се разграничат както крайни случаи (**хайдуци** спрямо революционери), така и компромисни фигури в това отношение. Най-забележителното в характеристиките на личностите, които въплъщават в себе си „синкретични“ идеи, представи и постъпки в това отношение, представлява като че ли фактът, че дори откровени **хайдуци** влизат в националноосвободителните движения и дават живота си за тази кауза, какъвто например е споменатият от Захари Стоянов Кондю **Дели**-димо-**олу** „синът на лудия Димо“.

Цитирана литература / References

БНТ 13: *Българско народно творчество в 13 тома*. Варна: ЕИ Литернет. (BNT 13: *Balgarsko narodno tvorchestvo v 13 toma*. Varna: EI Liternet.) <http://liternet.bg/folklor/sbornici/bnt/1-13> [12.02.2019]

БТР 1994: Андрейчин, Л. и др. *Български тълковен речник*. 4-то изд., допълнено от Д. Попов. София: Наука и изкуство. (BTR 1994: Andreychin, L. et al. *Balgarski talkoven rechnik*. 4-to izdanie, dopalneno ot D. Popov. Sofia: Nauka i izkustvo.)

Буров 2000: Буров, Ст. и др. (съст.). *Тълковен речник на българския език*. Велико Търново: Gaberoff. (Burov 2000: Burov, St. et al. (sast). *Talkoven rechnik na balgarskiya ezik*. Veliko Tarnovo: Gaberoff.)

Геров 1975: Геров, Н. *Речник на българския език*. Т. I – VI. София: Български писател (1895 – 1908). (Gerov 1975: Gerov, N. *Rechnik na balgarskiya ezik*. T. I – V. Sofia: Balgarski pisatel (1895 – 1908.)

ГХС 2002: Grannes, A., K. R. Hauge, H. Süleymanoğlu. *A Dictionary of Turkisms in Bulgarian*. Oslo: Novus Press.
Димитрова, Спасова 2004: Димитрова, М., А. Спасова. *Синонимен речник на съвременния български книжовен ези*к. Трето изд. София: Наука и изкуство. (Dimitrova, Spasova 2004: Dimitrova, M., A. Spasova. *Sinonimen rechnik na savremenniya balgarski knizhoven ezik*. Treto izd. Sofia: Nauka i izkustvo.)
Крумова-Цветкова 2010: Крумова-Цветкова, Л. *Българските благословии, пожелания и клетви – част от националната самобитност и културното наследство*. София: Емас. (Krumova-Tsvetkova 2010: *Balgarskite blagoslovii, pozhelaniya i kletvi – chast ot natsionalnata samobitnost i kulturnoto nasledstvo*. Sofia: Emas.)
Липчева-Пранджева 2010: Липчева-Пранджева, Л. *Битие в превода. Българска литература на немски език (XIX – XX в.)*. München-Berlin: Verlag Otto Sagner. (Lipcheva-Prandzheva 2010: Lipcheva-Prandzheva, L. *Bitie v prevoda. Balgarska literatura na nemski ezik (XIX – XX v.)*. München-Berlin: Verlag Otto Sagner.)
Маджаров 2001: Маджаров, П. *Животът на източнотракийските българи в техните песни и разкази*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“. (Madzharov 2001: Madzharov, P. *Zhivotat na iztochnotrakiyskite balgari v tehnite pesni i razkazi*. Sofia: Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”.)
Ненов 1999: Ненов, Н. *Българската хайдушка епика*. София: Импресарско-издателска къща Род. (Nenov 1999: Nenov, N. *Balgarskata haydushka epika*. Sofia: Impresarsko-izdatelska kashta Rod.)
СбНУ: *Сборник за народни умотворения*. 1889–. (alias *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*, СбНУНК, т. I – XVIII, и *Сборник за народни умотворения и народопис*, СбНУН, т. XIX–). (SbNU: *Sbornik za narodni umotvoreniya*. 1889–.) <http://macedonia.kroraina.com/sbnu/sbnu_index.htm> [11.03.2019]
Стоянов 1977: Стоянов, З. *Записки по българските въстания*. София: Български писател (1884, 1887, 1892). (Stoyanov 1977: Stoyanov, Z. *Zapiski po balgarskite vastaniya*. Sofia: Balgarski pisatel (1884, 1887, 1892.)
Хаджийски 1974: Хаджийски, Ив. *Съчинения в два тома. Том II: Бит и душевност на нашия народ*. София: Български писател. (Hadzhiyski 1974: Hadzhiyski, Iv. *Sachineniya v dva toma*. Tom II: *Bit i dushevnost na nashiya narod*. Sofia: Balgarski pisatel.)
Хайтов 1974: Хайтов, Н. *Родопски властелини*. Пловдив: Христо Г. Данов. (Haytov 1974: Haytov, N. *Rodopski vlastelini*. Provdiv: Hristo G. Danov.)
Hobsbawm 1959: Hobsbawm, E. *Primitive Rebels: Studies in archaic forms of social movement in the 19 and 20 centuries*. Manchester: Manchester University Press.
Hobsbawm 1972: Hobsbawm, E. *Bandits*. Harmondsworth: Pelican Books.
Rosen 2009: Rosen, G. *Die Balkan-Haiduken. Ein Beitrag zur inneren Geschichte des Slawentums*. Berlin: OEZ-Berlin.

HAYDUTIN AND HAYDUTIN – MEANING AND MYTH

Maxim Stamenov

Institute for Bulgarian Language Prof. Lyubomir Andreychin – BAS

maxstam@bas.bg

Abstract: This paper discusses the semantics of the Ottoman Turkish loanword *haydutin* and its use throughout the history of the Bulgarian language. On the basis of the evidence provided in the text, I will make it clear that a mismatch exists between the meaning of the word, as registered in the Bulgarian dictionaries, and the semantics attributed to it at the time in the past its referents existed.

Keywords: *lexical meaning, historical semantics, myth and truth conditions, sense and reference*

Maxim Stamenov
Institute for Bulgarian Language
52 Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
Sofia 1113
Bulgaria

БЪЛГАРСКА ОНОМАСТИКА

СТАРИННИ МЕСТНИ ИМЕНА ОТ ПОНИШАВИЕТО (НИШАВСКАТА ДОЛИНА)

Анна Чолева-Димитрова
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ – БАН
annach@abv.bg

Резюме: След Ньойския договор от 1919 г. повечето от населените места в бившата Царибродска област остават извън страната. Предмет на настоящото изследване са топонимите на общо шест села – *Бачево*, *Гоин дол*, *Градине*, *Желюша*, *Лукавица* и *Паскашия*, които са част от съседна Сърбия и се намират в долината на р. Нишава. Разгледани са 85 микротопонима, които са запазили общи характеристики и много старинни елементи на българската ономастична система. Чрез използваните типично ономастични методи: ономастичен (етимологичен) анализ и ономастична реконструкция, се разкрива произходът и значението на местните имена. Привлича се и съпоставителен ономастичен материал от по-близки и далечни региони в България и на Балканите. Правят се изводи за относителната старинност на топонимите.

Ключови думи: *топоними*, *микротопоними*, *антропоними*, *ономастична ситема*, *долината на р. Нишава (Понишавие)*

1. Увод

Преди 100 години по силата на Ньойския договор от 1919 година от Царство България са откъснати части от български околии, като близо половината от Царибродска околия е останала извън нашите граници. Царибродско или бившата Царибродска околия най-често се свързва с географското и политическото понятие Западни покрайнини. Във физикогеографско отношение този регион включва няколко по-малки области: *Горни Висок*, *Дерекула*, *Забърдие*, *Нишавската долина/ Понишавието* и *Бурел*. Главната отводнителна артерия е р. Нишава. Най-големите планински масиви представляват разклонения или дялове от Стара планина. Река Нишава е приток на р. Морава (известна и с названието Българска Морава), на българска територия е горното течение. Извира от връх Ком на Берковската планина, преминава през Годечката котловина и при с. Калотина напуска България (ГРБ / GRB 336).

Обект на настоящото изследване са шест селища от долината на р. Нишава (т.нар. Понишавие): *Бачево*, *Гоин дол*, *Градинье*, *Желюша*, *Лукавица* и *Пъскашия*.

Царибродско е населявано още от древни времена. В много от селищата има открити следи от праисторическата епоха – находките свидетелстват за живот от периода на енеолита – 3300 – 2200 г. пр. н. е. В областта на Нишавската долина такива следи се откриват в селата Лукавица и Бачево (Николова / Nikolova 2003: 113; Лазић / Lazich 2017).

В района има многобройни останки от антични и средновековни крепости. През Античността оттук е минавал пътят VIA MILITARIS/Via Diagonalis. През късноантичния период тук са били изградени многобройни обекти, един от които (в чертите на с. Бачево) е „постройка, която е имала стълбове и система за отопление с хипокауст, което говори, че може би става дума за Vila rustica (Николова / Nikolova 2003: 113; Лазић / Lazich 2017).

За следите от тези епохи споменават едни от първите изследователи и археолози на българските Западни краища. Върху някои от паметниците има запазени и надписи.

В с. *Градинье* е открита милиарна колона. Това са крайпътни колони, поставяни в римско време. На тях се изписвало името на управляващия император, на провинциалния управител, на лицата, издигали колоната (най-често военна част), и разстоянието до най- близкото селище. От възстановения надпис (222 – 230 г.) се узнава името на императорския наместник на провинция *Тракия* (Добруски / Dobruski 1900: 103 – 104; Mihailov 1966: 102):

Αγαθῆι τύχηι.]
Ὑπὲρ τῆς τοῦ αὐτοκρά]το-
ρος καίσα]ρος Μ(άρκου) Αὐρ(ηλίου)
Σεο]υήρου Ἀλεξάν-]
5 δρου σεβ(αστοῦ)] τύχης τε καὶ νείκης καὶ ἐω-
νίου διαμονῆς, ἡ- γεμονεύοντος Θρᾳκῶν ἐπαρχί-
10 ας Ῥουτιλλίου Κρισπείνου πρεσβ(ευτοῦ) σεβ(αστοῦ) ἀντιστρα- τήγου, ἡ Παυτα-
λεωτῶν πόλις τὸ
15 με]ίλιν ἀνέστησεν.
εὐτυχῶς.

В Цариброд, в м. *Дубйето*, е открита също милиарна колона от варовик. „Колоната е била побита до римския път, който е минавал през близката станция *Balanstra*, тъждествена с градището между Цариброд и Градинье.“ От надписите става ясно, че селищата от района са били включени в Сердикийската област, която е част от провинция Тракия.

2. Топоними от Понишавието

Имената на местностите са ексцерпирани от писмени източници (Николова / Nikolova 2003: 113 – 126). Топонимите са записани с ударение, посочени са и изобилни географски характеристики и други екстралингвистични данни. *Целта е да бъдат етимологизувани онимите и да бъдат обобщени данните от тяхната езикова характеристика.* Разглеждат се 85 микротопонима, които са съхранили общи черти и същевременно много старинни елементи от българската онимна система. Необходимо е и тук да припомним, че *предложената етимология е само един от възможните варианти*.

Аламàница – ниви, гори, Бач. – Възможно от Пр *Аламан*: *аламан* ‘немец’ (Заимов / Zaimov 1988: 260) и топон. наст. *-ица*. Срв. ВИ *Аламан* във Врачанско (Николов / Nikolov 1997: 85), *Аламанов дол* в Берковско (Михайлова / Mihaylova1986: 56).

Арзàнь – гори, извор, Бач. – Срв. СелИ *Арзан* в Брезнишко. Според Дуриданов (Дуриданов / Duridanov 1978: 72) названието е трак.: **Arzanis* или *-nias*, от ие. корен **arg* ‘бял’, разширен със суф. *-an-*. Тук вероятно по цвета на почвата. Възможно прилаг. с *-jь*, тип елипса, с късно изпаднала втора част.

Арнаѝтска падѝна – ниви, ливади, Жел. – Произв. от Пр или РИ от *арнаут(ин)* ‘преселник откъм Албанско’.

Бàра – ниви, кръст – оброк, Гр. – Изцяло от нариц. *бàра* ‘малка река, вада’ (БЕР / BER I: 32).

Бѐлеш – 1) ниви, овощни градини, Жел; 2) ниви, ливади, ново селище, Лук. – Изцяло от ЛИ *Белеш* (Заимов / Zaimov 1988: 17) или прилаг. с *-jь* от него. Срв. МИ *Белеш* във Врачанско – названието е изведено от *белеш* ‘вид бяла трева’ (Николов / Nikolov 1997: 99), също възможно, както и семантично по вида на почвата, физико-географската характеристика на района; образув. от *бел* с *-еш*. Срв. МИ *Белешовец* в Брезнишко (Велев / Velev 2009: 165), *Белешкови ниви* в Радомирско (Чолева- Димитрова / Choleva-Dimitrova 2009: 217); СелИ *Белешино* в обл. Ярославъл (RGN I 320).

Боботàло – гори, ливади, Лук. – От *боботало* ‘водопад, дълбок вир’ (БЕР / BER I: 59), срв. ВИ *Боботало*, *Боботалото* в Радомирско (Чолева-Димитрова / Choleva- Dimitrova 2009).

Богàтица – ниви, ГД, Жел. – От прилаг. *богат* или от Пр и топон. *-ица*, вероятно за плодородно място. Срв. МИ *Богатица* в Брезнишко (Велев / Velev 2009), *Богатово* в Троянско (Ковачев / Kovachev 1969), СелИ *Богатеевка* в Г. Херсон, *Богатеево* в Г. Тула, *Богатов* в Донска обл. (Don-Gebiet), *Богатово* в обл. Псков, *Богатое* в обл. Кострома, Самара, Минск, Волиния (RGN I: 419 – 420).

Брес – ниви, Бач. – Събират. или мн. ч. от *брес(т)*.

Брод – ниви, Гр. – От *брод* ‘плитко място в река, дето може да се гази’, стб. **бродъ**.

Бѝчйе – гори, Гр. – Събират. от *бук*, ‘Fagus’, тук с осъществена първа палатализация.

Бучумѐт – гора, ливади, пасбища, Гр. – Вероятно с асимилация *у-о* > *у-у* от **Бучомет* – сложно съществително име с първа част прилаг. с *-jь* от *бук* ‘широколистно дърво’, срв. *буче* ‘младо дърво бук; събират.’ в Брезнишко и *мет*, запазено в същ. като: *из-мет*, *с-мет* със значение ‘лош остатък, отпадъци’, тук възможно за място с отделни, повалени букови дървета. За образуването срв. *ветро-*

мет ‘място, откъдето вятърът е омел снега’; *дръзгомет-ина* ‘лошо време, дъжд и вятър’ в Трънско и Брезнишко (ДА / DA; БЕР / BER I: 87; БЕР / BER III: 763 – 765), срв. МИ *Бучумет* в Годечко и даденото там обяснение, което също е възможно (Симеонов / Simeonov 1966: 131).

Бъ̀ркин рид – ниви, овощни градини, Жел. – По изч. ЛИ *Бърка*, ж. или ЗФ на м., пожелателно име от *бърк* ‘мустак’ XIV в. (Заимов / Zaimov 1988: 41).

Варò – ливади, гори, ГД. – Членув. от *вар*, по особеностите на почвата, скалите. От *вар* ‘варовик’, стб. варъ ‘жега, горещина’ (БЕР / BER I: 118). Срв. МИ *Варо* в Дупнишко (Еленин / Elenin 2006).

Врелò – гори, църква Св. Възнесение, оброчен кръст, некропол, извор, Гр. – От *врело* ‘извор, който блика силно’ (БЕР / BER I: 185).

Вр̀р – гори, Жел. – Изцяло от нарицат. *вр̀р* ‘връх’ в говора (Божков / Bozhkov 1984: 31).

Вр̀рба – ливади, Пъс. – Изцяло от същ. нариц. *върба* ’дърво, което расте по влажни места, Salix’, стб. врьба и в др. слав. езици (БЕР / BER I 208). Срв. СелИ *Върба* в Радомирско.

Вр̀рльàк – гори, ливади, овощни градини, Лук. – От *вр̀рляк* ‘място със стръмнини’, образув. от *вр̀рл* и наст. -*’ак*. Срв. МИ *Вр̀рляк* в Трънско (Чолева-Димитрова / Choleva- Dimitrova 2014).

Вр̀ртоп – гори, ливади, Лук. – Изцяло от същ. нарицат. *Вр̀ртоп* ‘вдлъбнатина; планинска теснина; равно, сгодно място’, стб. врътъпъ ‘пещера, градина’ (БЕР / BER I: 212). Срв. МИ *Вр̀ртопо* в Годечко (Симеонов / Simeonov 1966), *Врътопо* в Радомирско, *Врътопа* в Панагюрско (Заимов / Zaimov 1959).

Гàбар – гори, Бач. – От *габар=габр̀р* ‘дърво Carpinus’.

Гàгьинци – гори, ливади, ниви, Лук. – ЖитИ от ЛИ *Гага*. Срв. СелИ *Гагино* в обл. Рязан, Твер, *Гагинцы* в обл. Вятка (RGN II 292).

Глог – гори, Лук. – Изцяло от нариц. *глог* ‘вид храст, Crataegus’, стб. глогъ (БЕР / BER I: 250). Срв. МИ *Глогъ* в Трънско (Чолева-Димитрова / Choleva-Dimitrova 2014).

Големàница – ниви, овощни градини, извор, Гр. – От *големаница* ‘голяма нива, голям имот’; възможно и от Пр или РИ и топон. -*ица*. Срв. МИ *Големица* в Радомирско.

Градѝлица – ниви, ливади, ГД. – Възможно от стар. ЛИ *Градил*, образув. от *Градо* XV в., съкрат. от *Градобор*, *Градимир* и др. (Заимов / Zaimov 1988: 69) с -*ил* и топон. -*ица*. Също възможно о *градило* ‘място, където е имало градеж’, за образув. срв. *топило*, *ягнило* и под. Срв. СелИ *Городилово* – в обл. Галиция, Тула, Вятка (RGN II: 492).

Грбàстица – ниви, градини, ГД. – От прилаг. *грбаст=гръбест* ‘гърбав’, метафорично за местност с издатини, и топон. -*ица*.

Грѐбенджа – гори, пасбище, ливади, Жел. – От нач. **Гребенец*, тур. изговор, подведено по названия с наст. -*са* или озвучено от *Гребенча*, което е прилаг. с -*jь*- от *гребенец* ‘малък гребен’ – метафорично като географски термин ‘планинско било’ и с по-късно отпаднала втора част, като гора, ливада и под. Срв. семантично МИ *Гребен* в Трънско, Радомирско, Ботевградско (Чолева-Димитрова / Choleva-Dimitrova 2009: 176; 2014); ВИ *Гребень* в обл. Галиция (WRG I: 516); СелИ *Гребень* в обл. Витебск и Минск (RGN II: 539).

Гу̀син чѝвлик – гори, пасбища, Лук. – По ЛИ *Гуса*, от диал. *гусе* ‘гъсенце’. Срв. МИ *Гусино буньище* в Пернишко; *Гусевите брестове*, *Гусева махала* в Радомирско (Чолева-Димитрова / Choleva-Dimitrova 2009).

Гъ̀рба – ливади, пасбища, извор, Бач. – Персонифицирано – за гърбовидна местност.

Гъ̀рлинци – гори, ливади, Лук. – ЖитИ от МИ или СелИ *Гърло*.

Гя̀лина лицà – гори, Гр. – По ЛИ *Гяла*, вероятно от *Гала*, *Гало* XII в., от *гал* ‘черен’, за мургаво дете или като защитно име (Заимов / Zaimov 1988: 60); би могло и от ЛИ *Гяла* с *гь* < *дь* в говора от ЛИ *Дяла*. Срв. МИ *Гялина ливада* в Трънско (Чолева-Димитрова / Choleva-Dimitrova 2014), *Гялинци*, *Гялиното* в Годечко (Симеонов / Simeonov 1966: 148) и мн. ч. от *лице*, като географ. термин ‘южно изложение, припек’.

Дебѐли дел – ниви, гори, лозе, Бач. – От прилаг. *дебел*, по старото сл. склонение; семант. за плодородно място и *дел*. Срв. СелИ *Дебели лаг* в Радомирско.

Дел – гори, Пъс. – Изцяло от нариц. *дел* ‘било на планина, вододелен връх; граница’, стб. дѣлъ (БЕР / BER I: 472).

Ду̀шин дол – гори, Гр. – По ЛИ *Душа*, може и ЗФ на *Душо* XV в. (Заимов / Zaimov 1988: 100). Срв. МИ *Душина падина* в Годечко (Симеонов / Simeonov 1966: 154); СелИ *Душина* в обл. Перм (RGN III: 154).

Дълбòкьи дол – гори, Гр. – Прилаг. *дълбоки* е по старото сл. склонение.

Дългòрница – ниви, гори, Пъс. – От *дългор*, образув. от прилаг. *дълъг* с рядката и стар. наст. *-ор*, за образув. срв. *стобор*, МИ *Слогор(ище)* в Радомирско, би могло и на арумънска (влашка) почва, доразвито с наст. *-(ь)н-ица*. Семантично за дълги ниви или като земеписен термин.

Зàганица – ниви, ГД. – От *загон* 'временна ограда за овце', тук с прогресивна асимилация или с акавизъм и топон. *-ица*. Срв. МИ *Загоно* в Радомирско.

Зелѐни тумбàр – гори, Жел. – От прилаг. *зелен*, по старото сл. склонение и *тумбàр*, като географ. термин 'голяма тумба', от *тумба* 'могила', заемка от гр. *τούμπα* с ие. корен в лат. *tumulus*, също, стгр. *τύμβος* 'гроб, надгробна могила (ЕтР / EtR: 642) и *-ар*, като *ридар*, *чукар* и под. Срв. МИ *Тумба* в Радомирско и Трънско.

Извòркье – гори, ливади, Бач. – Събират. или мн. ч. от *изворка*, умалит. от *извор*.

Калѐтица – пасбища, Жел. – От стар. ЛИ *Калета*, формата не е отбелязана при Заимов, но срв. ЛИ *Калей*, *Калетин*, *Калеш* и др. (Заимов / Zaimov 1988: 115), за образув. срв. ЛИ *Добрета*, *Милета* и др. и топон. *-ица*.

Клѝчков дол – гори, ливади, Жел. – От РИ по Пр от гл. *кликам* 'викам, крещя', стб. **кликати** (запазено и в останалите слав. езици), за човек, който говори високо, крещи.

Клѝчковци – ниви, ливади, гори, Лук. – ЖитИ=РИ от Пр, вж. горното.

Колешàновци – ливади, гори, Лук. – ЖитИ=РИ от ЛИ *Колешан* (Заимов / Zaimov 1988: 123). Срв. МИ *Колешаница* в Радомирско и Брезнишко (Чолева-Димитрова / Choleva-Dimitrova 2009: 252; Велев / Velev 2009: 279), *Колешанска падина* във Врачанско (Николов / Nikolov 1997: 236).

Котѐльево – гори, ливади, ниви, пасища. Бач, Гр. – С оглед на образув. вероятно притежат. прилаг. от ЛИ *Котел* – тази форма не е отбелязана при Заимов (Заимов / Zaimov 1988: 126), срв. ЛИ *Коте*, *Котен*, *Котил* и др. Възможно да е от трак., срв. ЛИ *Cotys* (120), *Cotus*, *Cottus*, *Κοτυς*, *Κωτυς*, *Κοτος* (Detschew 1957: 249, 250; Dana 2014: 251). Също възможно от *котел*, семантично за място с кръгла форма, често в топонимията; срв. и диал. *котеляч* 'въртене в кръг' (Младенов / Mladenov 2011: 95). Срв. СелИ *Котелево* в обл. Киев, Г. Могилев, *Котела* в обл. Г. Бесарабия и Кострома (RGN IV: 473).

Кѐндина бàра – ниви, Гр. – По ЛИ *Кънда*, ЗФ на *Къндо* XV в. (Заимов / Zaimov 1988: 133).

Кьерѝлица – ниви, следи от стени, оброчен кръст, Бач. – От ЛИ *Кьерѝл / Кирил* и топон. наст. *-ица*.

Лàзинье – ниви, ГД. – Събират. от *лазина*, образув. от *лаз* 'новоразорана нива на мястото на изсечена гора' и в др. слав. езици, ср. *лаз* 'планинска нива' (БЕР / BER III:

278) и увелич. наст. *-ина*, както *долина*, *падина*, *ридина*; срв. ср. *лазина* 'неизорана земя между две бразди'. Срв. МИ *Лазнина*, *Лазине*, *Лазиня* в Трънско (Чолева-Димитрова / Choleva-Dimitrova 2014), *Лазинье* в Годечко, което е изведено от гл. *лазя* (Симеонов / Simeonov 1966: 177). Срв. СелИ *Лазина* в обл. Смоленск, *Лазница* в обл. Волиния (RGN V: 44; SG XV: 2, 225).

Ледѝнье – ниви, ГД. – Събират. или мн. ч. от *ледина* 'ливадка, морава, полянка' в говора: „Пролети по лединкьете нацъвту егличета, кукуредзи и качунье. Ледина те изела (клетва)" (Младенов / Mladenov 2011: 104). Срв. и *ледина* 'поляна, ливада, целина', срв. стб. **лдина** 'плевел, бурен', срв. ср./хърв. *лѐдина* 'целина', рус. *лядина* 'гъст храст; целина' (БЕР / BER III: 345).

Ливàгье – ниви, ливади, пасища, ГД. – Събират. или мн. ч. от *ливада* с *гь* < *дь* в говора.

Лицѐ – ниви, ливади, пасища, Жел, Лук. – От *лицѐ* 'припек', 'това, което се огрява сутрин от слънцето' в говора, тук като географски термин; често в топонимията.

Луг – ниви, градини, следи от зидове и части от антични керамични съдове, Бач. – От *луг* 'малка горичка; влажно място с ливади', с *у*<**ѫ**, от стб. **лѫгъ**. Често в топонимията.

Мишàрин прѐод – гори, Жел. – Прилаг. с *-јь* от *мишарина*, образув. от *миш*, стб. **мъишь** 'мишка' (ЕтР: 299) с *-ар*, както МИ *Сврачар* в Радомирско, и *-ина*.

Нишàва, р., – пр. Морава (стар. Българска Морава), на българска територия е горното течение. Извира от вр. Ком на Берковската планина. При с. Калотина напуска България. – Днешното име на реката е производно от СелИ *Ниш*. За образув. срв. *Мор- ава*, *Рес-ава*, *Търн-ава* в слав. езици. Името на гр. Ниш е засвидетелствано от древността: *Ναϊσσός*, II в.; *Νάϊσος* и др. Според Георгиев първоначално това е било име на реката; извежда се като тракийско или дакомизийско, свързва се със староинд. *snauti* 'капе'; етимологията е сигурна (Георгиев / Georgiev 1960: 35).

Опашново *(Кръстати дуб)* – гори, оброчен кръст, Пъс. – Произв. от ЖитИ/РИ **Опашняне*, с осн. от *опаша*, в ср./хърв. 'паша; млада крава; приготвяне на зимнина от месо', тук по Пр. Допъл-

нителното название доуточнява обекта. Срв. МИ *Опашинова ма(х)ала* в Радомирско (Чолева-Димитрова / Choleva-Dimitrova 2009). Названието може да се тълкува и по др. различни начини. Срв. МИ *Опасинци* в Трънско (Чолева- Димитрова / Choleva-Dimitrova 2014).

Ѐстри вр̀ъ – ниви, Пъс. – От прилаг. *остри*, по ст. сложно склонение.

Парисѝнье – ливади, ниви, гори, Жел. – Събират. от диал. *парасина* ‘напуснато, изоставено и занемарено място; напуснато лозе’, образув. от *парас* с *-ина*, *парез/парес*, също във Врачанско (БЕР / BER V: 66); с регресивна асимилация *а-и* > *и-и*. Срв. МИ *Пареза*, *Парезете*, *Парезо* във Врачанско (Николов / Nikolov 1997: 336), *Парезе*, *Парезете* в Монтанско (Михайлова / Mihaylova 1984: 151).

Плас(т) – гори, пасбища, Гр. – Изцяло от нарицат. *пласт* ‘копа сено, току-що окосено’, Босилиградско, вж. и др. значения (БЕР / BER V: 308).

Пòток – градини, овощни градини, Бач, Жел. – От *поток* ‘малка или къса рекичка’, стб. потокъ.

Прѐсвета – ниви, ливади, кръст оброк, Бач. – По името на оброка – *Пресвета Богородица*, от стб. прѣсвтъ ‘пресвят’ (СтбР / StbR II: 517), срв. МИ *Пресвета* в Радомирско, Трънско и Брезнишко.

Прòпас – гори, пасбища, яма, Гр. – От *пропас/пропас(т)*, стб. пропасть (СтбР / StbR II: 428).

Путумѐль – ливади, ниви, гора, извор, Пъс. – От *Путимел*, с прогресивна асимилация *у-и* > *у-у*. Сложно същ. име, образув. от *пут* = *път* и *мел* ‘варовиков камък’; според природните особености на обекта.

Рабѝнашка рȕдин – пасища, Гр. – Произв. от стар. МИ *Арбинье*, тук с метатеза. Възможно и от РИ/ЖитИ *Рабинаци*; също от *рабина* ‘офика, самодивско дърво, Sorbus ancuparia’ (БЕР / BER VI: 385) и наст. *-аш*. Срв. МИ *Рабово селище* в Софийско; СелИ *Rabiniec* в обл. Минск, *Рабина Старая* в обл. Г. Харков (RGN VII: 493) и *рудин=рудина*, вж. по-долу.

Рàдишин яз – ниви, воденица, Бач. – По ЛИ *Радиша*. Срв. СелИ *Радишино* в обл. Г. Могилев (RGN VII: 502).

Рѐка – ниви, овощни градини, Лук. – От стб. рѣка (СтбР / StbR II: 630).

Рòбине кошàре – гори, пасбища, Гр. – По ЛИ *Роба*. Срв. МИ *Робова маала*, *Робова воденица* в Пернишко (Велев / Velev 2009), *Робов дол*, *Робовски извор* в Софийско.

Рид – гори, пасбища, ливади, ниви, ГД, Жел, Лук, Пъс.

Рȕдина – гори, пасбища, Жел. – От *рудина* ‘голо, обезлесено място; гол каменист рид’ (ЕтР / EtR: 564), често в топонимията.

Светà горà – оброчен кръст, църква Св. Троица, Лук.

Селѝнов вр̀ъртоп – гори, Жел. – По ЛИ *Селин* XVI в. (Заимов / Zaimov 1988: 197). Срв. СелИ *Селин* в обл. Дон, *Селино* 29 в разл. обл. (RGN VIII: 166); ВИ *Селин* в обл. Рязань, РечИ *Селинка* в обл. Ярославль (WRG IV: 218).

Слàтина – ливади, гори, Лук. – От изч. *слатина* ‘сòлница’, произв. от прил. *слат* ‘солен’, стб. слатина ‘солница’ (СтбР / StbR II), също и ‘мочурище, блато’, още ‘извор, чиято вода не блика (ЕтР / EtR: 589; V: 190; Badjura 1953: 235; Schütz 1957: 67). Често в българската и славянската топонимия.

Срѐбърна – гори, пасбища, Жел. – При липсата на екстралингвистични данни могат да се дадат различни предположения. Би могло по общия изглед на местността – по цвета на дървета или листа, срв. МИ *Сребърна* в Годечко и Белослатинско (Симеонов / Simeonov 1966: 216), още резерват *Сребърна* в Североизточна България.

Стàрчов дол – гори, ливади, извор, ГД. – По ЛИ *Старчо*. Срв. ВИ *Старчов дол* в Кюстендилско и Радомирско (Умленски, Ковачев / Umlenski, Kovachev 2018; Чолева-Димитрова / Choleva-Dimitrova 2009), *Старчовец* в Пернишко и Софийско (Велев / Velev 2009; Чолева-Димитрова / Choleva-Dimitrova 2013), във Врачанско (Николов / Nikolov 1997: 402).

Стрѝчевица – ниви, Пъс. – По ЛИ *Стрико*, пожелат. XV в., *Стричо*, XVII в. (Заимов / Zaimov 1988: 211) или от нарицат. *стрико* ‘чичо’ и топон. *-ица*.

Стȕбол – гори, Жел. – От *стубол* ‘извор, обграден с външната част на гнило дърво’ (Брезнишко, Трънско, Царибродско) (БЕР / BER VII: 515).

Студѐна – ниви, овощни градини, Жел. – От прилаг. *студена*, елиптично название. Срв. СелИ *Студена* в Пернишко.

Сълзѝ-бàра – гори, пасища, Жел. – Названието е тип „Деривол“ – гл. в повелително наклонение и същ. нарицателно. Семант. за оскъдна вода.

Тесѐк – ниви, останки от керамика от праисторическия и античния период, Бач. – От диал. *тесък* ‘тясно място’, срв. МИ *Сътеска* в Радомирско (Чолева-Димитрова / Choleva-Dimitrova 2009: 422).

Тѝов дол – гори, Лук. – По ЛИ *Тийо* < *Ти(х)о*, *Тильо.*

ỳреку – ниви, градини, ГД. – Префиксално-именен тип название, образувано от предл. *у* ‘при’ и *река* (в пад. ф.).

Црвѐни брег – гори, ГД. – От прилаг. *црвен*, по старото сл. склонение, за почва с червен цвят.

Цъ̀рквище – оброчен кръст, останки от основи на черква от средните векове, Жел. – От *цъ̀рквище* ‘място, където е имало църква’.

Чѐлия – гори, ниви, извор, Бач. – С осн. от *чело*, като географски термин за силно издадено място с наст. *-ия*, срв. семантично МИ *Челаница* в Радомирско; или от *(п)челия* за място с диви пчели. За др. възможни варианти вж. Чолева-Димитрова 2009: 457.

Шàнгова падѝна – ниви, ливади, гори, Лук. – По ЛИ *Шанго*, с озвуч. к от *Шанко* XVI в., умалит. от *Шано* (Заимов / Zaimov 1988: 247). Срв. МИ *Шангов кладенец*, *Шангов чукар* в Софийско; *Шаневата* в Радомирско (Чолева-Димитрова / Choleva- Dimitrova 2009), *Шанговица* в Кюстендилско (Умленски, Ковачев / Umlenski, Kovachev 2018).

Шòнтавица – ниви, овощни градини, Лук. – По ЛИ *Шонто*, образув. от *Шоно* с *-то*; с акавизъм *-ав* < *-ов*.

Якỳповица – ниви, Лук. – По ЛИ *Якуп* < *Яков* и топон. *-ица*.

3. Изводи

Представените тук топоними от селищата в Понишавието са свидетелства за една съхранена старинност на езика. Говорът в този регион (т.е. царибродският говор) е описан подробно през миналия век. Според актуалната диалектна делитба на българския език изследваният район е част от **крайните северозападни говори**. На диалектната карта (Стойков / Stoykov 1993, Божков / Bozhkov 1984, КДДБЕ/ KDDBE, Кочев / Kochev 1980) гр. Цариброд попада в ареалите, очертани от двете страни на днешните българо-сръбска и македоно-сръбска държавна граница. По-конкретно Царибродско се включва в ***пограничните (у < ѫ) говори***.

Тук ще бъдат направени някои обобщения за характера и особеностите на топонимите в изследваната област, която е част от бившата Царибродска околия.

3.1. Наличие на характерната за българската фонетика ерова гл. ъ: *Къ̀ндина бàра*, *Тесъ̀к.*

3.2. Най-многобройни са топонимите с ерова гласна пред р *(-ър)*: *Вър*, *Въ̀рба*, *Върльàк*, *Въ̀ртоп*, *Гъ̀рба*, *Гъ̀рлинци*, *Срѐбърна*, *Цъ̀рквище*; ерова гл. пред л (-ъл): *Дълбдòьи дол*, *Дългдрница*, *Сълзѝбàра.*

3.3. Стб. ѫ > *у*: *Луг*, *Путумѐль*; стб. ѧ > *е*: *Светà горà.*

3.4. Стб. ѣ > е: *Дел*, *Прѐсвета*, *Рѐка.*

3.5. Форми за мн. ч.:

м. р.: *Бỳчйе;*
ж.р.: *Извдркье*, *Лàзинье*, *Ледѝнье*, *Ливàгье;*
ср. р.: *Гѐлина лицà.*

3.6. Агломеративната падежна форма (винителна по произход, поема функцията и на други падежи) се открива при съществителните и прилагателните имена от женски род (вж. подробно Стойков / Stojkov 1993: 164 – 168; Божков / Bozhkov 1984: 28). В топонимията от Царибродско се срещат последователно и без изключение топоними като: *ỳреку.*

3.7. Названия, образувани със суфикси, характерни и за топонимите:

-ак (-як): *Въ̀рльàк*;
-еш: *Бѐлеш*;
-ица: *Аламàница*, *Богàтица*, *Големàница*, *Градѝлица*, *Грбàстица*, *Дългдрница*, *Зàганица*, *Калѐтица*, *Кьерѝлица*, *Стрѝчевица*, *Шòнтавица*, *Якỳповица*;
-ище: *Цъ̀рквище*;
-ия: *Чѐлия.*

3.8. Прилагателни с *-јь-*: *Арзàнь*, *Грѐбенджа.*

3.9. Имена от сложни съществителни (композиция): *Бучумѐт*, *Путумѐль.*

3.10. Именна от старинни прилагателни по сложно склонение: *Дебѐли дел*, *Дълбдòьи дол*, *Зелѐни тумбàр*, *Òстри вр*, *Црвѐни брег.*

3.11. Топоними тип „*Деривол*“ (образув. от гл. в повелително наклонение и съществително): *Сълзѝбàра.*

3.12. Топоними от нарицателни без суфиксални изменения: *Бàра*, *Брес*, *Брод*, *Врелò*, *Вър*, *Въ̀рба*, *Въ̀ртоп*, *Гàбар*, *Глог*, *Дел*, *Лицѐ*, *Луг*, *Плас(т)*, *Пòток*, *Прòпас*, *Рѐка*, *Рид.*

3.13. Старинни лексеми: *Боботàло*, *Бучумѐт*, *Врелò*, *Върльàк*, *Въ̀ртоп*, *Зàганица*, *Извòркье*, *Лàзинье*, *Ледѝнье*, *Парисѝнье* и др.

3.14. Старинни лични имена, прякори и родови имена са запазени в онимите: *Бъ̀ркин рид*, *Градѝлица*, *Гѝсин чѝвлик*, *Гѝлина лицà*, *Дѝшин дол*, *Калѐтица*, *Клѝчков дол*, *Кънòдина бàра*, *Рàдишин яз*, *Рòбине кошàре*, *Селѝнов въ̀ртоп*, *Стàрчов дол*, *Стрѝчевица*, *Шàнгова падѝна*, *Шòнтавица.*

3.15. Жителски имена: *Гàгьинци*, *Клѝчковци*, *Колешàновци.*

3.16. Тракийски названия: с вероятен тракийски произход: *Арзàнь*, *Нишàва.*

Топонимите от селищата в долината на р. Нишава са съхранили старинни лексеми или антропоними, за които се намират точни успоредици в българската топонимия, както в съседните, така и в по-отдалечени от този район области, населявани в древността от българи. На практика топонимните данни потвърждават единството на българския език, въпреки късните влияния, които е изпитал, и въпреки твърде агресивната политика, която му е била наложена от съседите.

Изследването се посвещава на всички българи, които въпреки превратностите на историята и съдбата остават на земята на своите прадеди и запазват за идните поколения това безценно българското лексикално богатство.

Цитирана литература / References

Badjura 1953: Badjura, R. *Ljudska geografija. Terensko izrazoslovije*. Ljubljana, 1953.

Dana 2014: Dana, D. *Onomasticon Thracicum – Répertoire des noms indigènes de Thrace, Macédoine, Orientale, Mésies, Dacie and Bithyine*. Athènes: National Hellenic Research Foundation.

Detschew 1957: Detschew, D. *Die thrakischen Sprachreste*. (Schriften der Balkankomission. Linguistische Abteilung 16). Wien.

Mihailov 1966: Mihailov, G. *Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae*. Vol. 4. Sofia.

RGN: *Russisches geographisches Namenbuch*. Herausgegeben von Max Vasmer. 1 – 6. Wiesbaden, 1962 – 1972.

Schütz 1957: Schütz, J. *Die geographische Terminologie des Serbokroatischen*. Berlin.

WRG: *Wörterbuch der russischen Gewässernamen*. Herausgegeben von Max Vasmer. 1 – 5. Nachricht Berlin – Wiesbaden, 1960 – 1973.

БЕР: *Български етимологичен речник*. Т. 1 – 7. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 1971–. (BER: *Balgarski etimologichen rechnik*. T. 1 – 7. Sofia: AI “Prof. M. Drinov”, 1971–.)

Божков 1984: Божков, Р. *Димитровградският (царибродският) говор*. София: БАН. (Bozhkov 1984: Bozhkov, R. *Dimitrovgradskiyat (tsaribrodskiyat) govor*. Sofia: BAN.)

Велев 2009: Велев, В. *Местните имена в Брезнишко*. Велико Търново: Фабер. (Velev 2009: Velev, V. *Mestnite imena v Breznishko*. Veliko Tarnovo: Faber.)

Георгиев 1960: Георгиев, Вл. *Българска етимология и ономастика*. София: БАН. (Georgiev 1960: Georgiev, Vl. *Balgarska etimologiya i onomastika*. Sofia: BAN.)

Геров: Геров, Н. *Речник на българския език*. Т. I – V. София: Български писател, 1975 – 1978. (Gerov: Gerov, N. *Rechnik na balgarskiya ezik*. Vol. I – V. Sofia: Balgarski pisatel, 1975 – 1978.)

ГРБ: Мичев, Н., Ц. Михайлов, И. Вапцаров, Св. Кираджиев. *Географски речник на България.* София: Наука и изкуство, 1980. (GRB: Michev, N., I. Vaptsarov, Sv. Kiradzhiev. *Geografski rechnik na Bulgaria*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1980.)

Добруски 1900: Добруски, В. Материали по археологията на България. – *СбНУНК*, XVI – XVII, с. 3 – 146. (Dobruski, V. Materiali po arheologiyata na Bulgaria. – In: *SbNUNK* XVI – XVII, pp. 3 – 146.)

Дуриданов 1978: Дуриданов, И. Из топонимията на Брезнишкия край. – В: *Език и литература*, № 4, с. 72 – 85. (Duridanov 1978: Duridanov, I. Iz toponimiyata na Breznishkiya kray. – In: *Ezik i litertura*, № 4, pp. 72 – 85.)

Еленин 2006: Еленин, Й. *Топонимията на Дупнишко*. Благоевград: ЮЗУ. (Elenin 2006: Elenin, J. *Toponimiyata na Dupnishko*. Blagoevgrad: YUZU.)

ЕтР: Младенов, Ст. *Етимологически и правописен речник на българския книжовен език.* София: Хр. Г. Данов, 1941. (EtR: Mladenov, St. *Etimologicheski i pravopisen rechnik na balgarskiya knizhoven ezik*. Sofia: Hr. G. Danov, 1941.)

Заимов 1959: Заимов, Й. *Местните имена в Пирдопско*. София: БАН. (Zaimov 1959: Zaimov, Y. *Mestnite imena v Pirdopsko*. Sofia: BAN.)
Заимов 1988: Заимов, Й. *Български именник*. София: БАН. (Zaimov 1959: Zaimov, Y. *Balgarski imennik*. Sofia: BAN.)
КДДБЕ: Антонова-Василева, Л., Л. Василева, Сл. Керемидчиева, А. Кочева-Лефеджиева. *Карта на диалектната делитба на българския език*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2014. (KDDBE: *Karta na dialektnata delitba na balgarskiya ezik*. Sofia: AI “Prof. M. Drinov”, 2014).
Ковачев 1969: Ковачев, Н. *Топонимията на Троянско*. София: БАН. (Kovachev 1969: Kovachev, N. *Toponimiyata na Troyansko*. Sofia: BAN.)
Кочев 1980: Кочев, И. Основно диалектно деление на българския език. – В: *Български език*, № 4, с. 295 – 304. (Kochev 1980: Kochev, I. Osnovno dialektno delenie na balgarskiya ezik. – In: *Balgarski ezik*, № 4, pp. 295 – 304.)
Лазић 2017: Лазић, М. Мало кале код Димитровграда – раскрсница на римском друму Via militaris. – В: *Археолошка истраживања на аутопуту Е80*. Београд: Републички завод за заштиту споменика културе, с. 501 – 519. (Lazich 2017: Lazich, M. Malo kale kod Dimitrovgrada – raskrsnitsa na rimskom drumu Via militaris. – In: *Arheolozhka istrazhivanya na autoputu E80*. Beograd: Republichki zavod za zashtitu spomenika culture, pp. 501 – 519.)
Михайлова 1984: Михайлова, Д. *Местните имена в Михайловградско*. София: БАН. (Mihaylova 1984: Mihaylova, D. *Mestnite imena v Mihaylovgradsko*. Sofia: BAN.)
Михайлова 1986: Михайлова, Д. *Местните имена в Берковско*. София: БАН. (Mihaylova 1984: Mihaylova, D. *Mestnite imena v Berkovsko*. Sofia: BAN.)
Младенов 2011: Младенов, А. *Трънските думи. Речник на регионалния говор.* София: Изток-Запад. (Mladenov 2011: Mladenov, A. *Transkite dumi. Rechnik na regionalniya govor.* Sofia: Iztok-Zapad.)
Николов 1997: Николов, Б. *Местните имена във Врачанско*. София: Алиса. (Nikolov 1997: Nikolov, B. *Mestnite imena vav Vrachansko*. Sofia: Alisa.)
Николова 2003: Николова, В. Микротопонимия на селищата в Нишавската долина. – В: *Мост*, 174, Ниш, с. 113 – 126. (Nikolova 2003: Nikolova, V. Mikrotoponimiya v Nishavskata dolina. – In: *Most*, 174, Nish, pp. 113 – 126.)
Симеонов 1966: Симеонов, Б. Етимологичен речник на местните названия от Годечко. – В: Годишник на Софийския университет, Факултет по славянски филологии, LX, с. 115 – 249. (Simeonov 1966: Simeonov, B. Etimologichen rechnik na mestnite nazvaniya ot Godechko. – In: *Godishnik na Sofiyskia universitet, Fakultet po slavyanski filologii*, LX, pp. 115 – 249.)
СтбР: *Старобългарски речник*. София: Валентин Траянов, Т. I. 1999; Т. II. 2009. (StbR: *Starobalgarski rechnik*. Sofia: Valentin Trayanov. T. I. 1999; T. II. 2009.)
Стойков 1993: Стойков, Ст. *Българска диалектология*. София: БАН, 3. изд., ред. М. Сл. Младенов. (Stoykov 1993: Stoykov, St. *Balgarska dialektologiya*. Sofia: BAN, 3. izd., red. M. Sl. Mladenov.)
Умленски, Ковачев 2018: Умленски, И., Г. Ковачев. Местните имена в Кюстендилско. Т. III (Л – Я). София: АИ „Проф. Марин Дринов“. (Umlenski, Kovachev 2018: Umlenski, I., G. Kovachev. *Mestnite imena v Kyustendilsko*. T. III (L – Ya). Sofia: AI “Prof. M. Drinov”.
Чолева-Димитрова 2009: Чолева-Димитрова, А. *Местните имена в Радомирско.* София: Геа. (Choleva-Dimitrova 2009: *Mestnite imena v Radomirsko*. Sofia: Gea).
Чолева-Димитрова 2013: Чолева-Димитрова, А. Старинната топонимия на Софийско. – В: *Научни трудове*, том 50, кн. 1, сб. В; Трудове от Международната конференция, посветена на 250-годишнината от рождението на Паисий Хилендарски, 2 – 3 ноември 2012, Пловдив: ПУ, с. 237 – 247. (Choleva-Dimitrova 2013: Choleva-Dimitrova, A. Starinnata toponimiya na Sofiysko. – In: Nauchni trudove, T. 50, kn. 1, sb. B; Trudove ot Mezhdunarodnata konferentsia, posvetena na 250-godishninata ot rozhdenieto na Paisiy Hilendarski, 2 – 3 noemvri 2012, Plovdiv: PU, pp. 237 – 247).
Чолева-Димитрова 2014: Чолева-Димитрова, А. *Местни имена от Трънско в документи от края на XIX век.* София: Мултипринт. (Choleva-Dimitrova 2014: *Mestni imena ot Transko v dokumenti ot kraya na XIX v*. Sofia: Multiprint.)

Съкращения на селища:

Бач – с. Бачево
ГД – с. Гоин дол
Гр – с. Градиньe
Жел – с. Желюша
Лук – с. Лукавица
Пъс – с. Пъскашия

Други съкращения:

ВИ – водно име
ЖитИ – жителско име
ЗФ – западна форма при личните имена
ЛИ – лично име
МИ – местно име
Пр – прякор
РИ – родово име
СелИ – селищно име

ANCIENT PLACE NAMES IN THE VALLEY OF THE NISHAVA RIVER

Anna Choleva-Dimitrova
Institute for Bulgarian Language Prof. Lyubomir Andreychin – BAS

annach@abv.bg

Abstract: After the Treaty of Neuilly of 1919, most of the settlements in the former Tsaribrod District remained outside the borders of Bulgaria. The subject of this study are the toponyms of six villages – *Bachevo, Goin dol, Gradinye, Zhelyusha, Lukavitsa and Paskashiya* which are situated within the state borders of neighbouring Serbia, in the valley of the Nishava River. The examined 85 microtoponyms have preserved common characteristics and many ancient elements of the Bulgarian onomastic system. Their origin and meaning are analysed using the classical onomastic methods of onomastic and etymological analysis and onomastic reconstruction. Comparative onomastic data from close and remote Balkan and Bulgarian regions have been referred to as well. Conclusions regarding the antiquity of the toponyms have been drawn.

Keywords: *toponyms/place names, microtoponyms, anthroponyms, onomastic system, valley of the Nishava River*

Anna Choleva-Dimitrova
Institute for Bulgarian Language
52 Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
Sofia 1113
Bulgaria

СИСТЕМА НА БЪЛГАРСКИТЕ СОБСТВЕНИ ЛИЧНИ ИМЕНА (СЕМАНТИКО-ПРАГМАТИЧНО ИЗСЛЕДВАНЕ)

Катя Чаралозова
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ – БАН
charalozova@abv.bg

Резюме: Докладът представя по нов начин системата на българските лични имена от гледна точка на лингвистичната семантика и прагматика. Анализът е осъществен по модела на А. Вежбицка за изследване на семантиката и прагматиката на лични имена в типологично различни езици. Целта е след изследването на системата на личните български имена да се предложи нова семантична и морфологична класификация.

Ключови думи: *класификация*, *семантика*, *прагматика*, *система на българските лични имена*

Преди да започна с изложението, е необходимо да уточня, че докладът няма за цел установяване на произхода, на буквалното значение на името или предоставяне на статистически данни за най-често срещаните имена. Няма да коментирам и проблема за инвазията на чужди за българската именна система антропоними, както и да очертавам тенденциите в нейното развитие, каквито са повечето антропонимични изследвания.

Настоящият доклад накратко представя резултатите от монографично изследване на автора на доклада за системата на българските лични имена, основаващи се на анализ, осъществен със средствата на лингвистичната семантика и прагматика. Като краен продукт се предлага стройна съвременна семантична и морфологична класификация на българските лични имена, основаваща се на семантични и прагматични критерии. Кое наложи необходимостта от подобно изследване? Основното е, че собствените имена, един от трите класа езикови изрази, които служат за осъществяване на конкретна референция, притежават семантика, която в основата си е прагматична, отнесена към говорещите и контекста. Различните им форми, реализиращи се в процеса на комуникация, са свързани със социалните и личните взаимоотношения между говорещия и неговия адресат, с биологичния пол и възрастта на лицето, както и с културните традиции на обществото. В този смисъл традиционното морфологично изследване не може адекватно да отрази и опише системата на собствените лични имена и да ги класифицира. В „Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 2. Морфология“ на личните имена са отделени едва четири страници. Класифицирани са като мъжки и женски, умалително-гальовни и съкратени умалително-гальовни имена. Мисля, че е неоснователно да се класифицират имена като *Ицо*, *Ваньо*, *Мишо*, *Сашо*, *Катя*, *Вили* като съкратени умалително-гальовни имена. Те действително са съкратени форми на лични имена, но в никакъв случай не звучат гальовно или умалително. Това личи, като се съпоставят с имената на *-енц(е)*, които действително са гальовни и умалителни, срв. напр. *Катя – Катенце*, *Вили – Виленце* или *Сашо – Сашенце*. Освен това част от суфиксите за образуване на умалителни имена като *-е*, *-енце*, *-че* изобщо не са описани като формообразуващи при личните имена, а на суфиксите *-ко*, *-ка* и *-чо* във всички случаи се приписва умалително-гальовно значение. Всъщност тези суфикси притежават повече от едно прагматично значение, което по никакъв начин не намира място в сега съществуващата класификация. (Виж разликата между съкратеното *Данчо* и умалителното *Божидарчо*.)

Смятам, че сега съществуващата класификация на българските лични имена, според която те се делят на лични, умалително-гальовни и съкратени умалително-гальовни и която се основава на чисто морфологични критерии, е доста условна и не може да обхване системата като цяло. Тези факти наложиха прилагането на нов подход и методология в изследването на българската личноименна система. Теоретичната основа на труда е създаденият от А. Вежбицка общ модел за изследване на семантиката и прагматиката на личните имена в типологично различни езици. Същността на този модел е тълкуването на имената на естествен семантичен метаезик, осъществено чрез т.нар.

„прототипи“, които отразяват „основни отправни точки в пространството на човешките взаимоотношения“ и са свързани с „фундаментални, основани на различия по пол и възраст категории хора като деца, жени, мъже и в по-малка степен момчета, момичета, малки деца, малки момчета и малки момичета“ (Wierzbicka 1992: 193). След направения семантичен анализ, основан на тълкуване, което отразява цялото съдържание на дадена форма, се надяваме да предложим една нова класификация на българските лични имена, която да отчита посочените факти. Тази класификация поделя личните имена съобразно семантичните и прагматичните им особености на пълни мъжки и женски имена, на съкратени мъжки имена и съкратени женски имена със съответни подгрупи и на имена, образувани с експресивни суфикси.

Според сега съществуващата класификация пълните лични имена са класифицирани въз основа на признака „пол“ на мъжки и женски. Но в тези две големи групи следва да се отделят подгрупи, основаващи се на друг един признак, който по своята същност е прагматичен и дава възможност за детайлизиране на класификацията. На пръв поглед в имена като *Иван*, *Стоян*, *Милен*, *Андрей*, *Боян*, *Свилен*, *Красимир*, *Любомир*, *Мирослав*, *Борислав*, *Евгени*, *Мария*, *Вера*, *Иглика*, *Светла*, *Зоя*, *Мая*, *Магдалена*, *Ева* и др. не може да се открие никакво различие, освен че с първите се назовават лица от мъжки пол, а с вторите – от женски. По този признак те са отделени и в сега съществуващата класификация. Всъщност нещата не стоят точно така. Някои от тези имена като *Иван*, *Красимир*, *Мирослав*, *Мария*, *Магдалена* имат кратки форми, а други като *Боян*, *Орлин*, *Иво*, *Евгени*, *Зоя*, *Мая*, *Вера*, *Ева* – не. И това се отразява на тяхното прагматично значение. Когато едно име притежава кратък вариант и говорещият предпочете да се обърне към събеседника си с пълното име вместо с обичайното кратко, това не е случаен факт, а означава нещо. Обикновено значи дистанцираност и липса на близост или някакво друго емоционално отношение. В случая говорещият може да направи избор, който е значещ. Следователно пълните имена, освен на мъжки и женски, следва да се поделят на маркирани и немаркирани. Маркирани са тези имена, които имат кратки форми, а немаркирани са имената, които нямат кратък вариант. Използването на пълно маркирано име вместо обичайното кратко за обръщение или за обикновена референция означава, че референтът е познат и говорещият не е в близки, но не е и в официални отношения с него. А немаркираното име реферира само към добре познато лице без информация за вида отношения. Компонентът, който различава маркираните пълни имена от немаркираните, присъстващ в семантиката на маркираните пълни имена, но липсващ при тълкуването на немаркираните, е: „Аз се обръщам/отнасям към теб така, както обикновено не се обръщат/отнасят към добре познати или близки хора“. Именно наличието на такъв компонент в значението на маркираните форми обяснява защо изборът на пълно маркирано име при обръщение или при референтна употреба е специално средство, което служи да обозначи липса на близост, дистанцираност в отношенията между говорещите. Този компонент от своя страна прави тези имена маркирани по отношение на пълните имена без кратък вариант.

Следователно различните пълни имена имат различен семантичен и прагматичен потенциал. Затова за детайлизиране на сега съществуващата класификация следва да се отделят в двете големи групи на пълните мъжки и женски имена подгрупите на маркираните и немаркираните мъжки и женски имена. Съществуването на маркирани и немаркирани имена е езикова универсалия, на която се подчинява и българската антропонимична система.

Под кратки или съкратени стандартни имена се разбират такива имена, които маркират близки отношения и не са образувани с експресивни суфикси. В българския език съществуват различни по морфология и семантика съкратени мъжки и женски имена. Една част от съкратените имена нашият език разграничава по полов признак, но за голямата група имена, завършващи на *-и*, тази констатация не е в сила.

Системата на съкратените женски имена е почти огледален вариант на системата на кратките мъжки имена. От морфологична и семантична гледна точка се различават мъжки имена с твърда и мека основа със завършек *-о*, женски имена с твърда и мека основа на гласна *-а*, кратки стандартни мъжки имена със суфикс *-ко*, кратки стандартни женски имена със суфикс *-ка* и кратки мъжки и женски имена със завършек *-и*.

Основание за отделянето на „твърди“ и „меки“ съкратени мъжки и женски имена от семантична гледна точка е фактът, че кратки имена като *Владо*, *Сашо*, *Весо* и женски като *Лида*, *Саша*, *Ема* и др. могат да се отнесат само към мъже и по-големи момчета, съответно към жени и по-големи

момичета. Затова в тяхното тълкуване присъстват компонентите „отнесени към мъже и по-големи момчета“ и „отнесени към жени и по-големи момичета“. Те изразяват близост, подчертана мъжественост за мъжките и женственост за женските имена, несантименталност и обикновено не се употребяват за назоваване на деца. За да бъдат отнесени към деца, към които обществото се отнася като към малко същество, изразявайки специфична емоция, тези имена прибавят към твърдата основа специалните суфикси *-ко* (*Сашко*, *Лъчко*) за мъжките имена и *-ка* (*Сашка*, *Лидка*), *-е*, *-че* (*Инче*, *Лиде*, *Саше*) – за женските.

Меката основа на имената придава известна ласкавост на самите форми. Кратките мъжки имена с мека основа (*Петьо*, *Вальо*) не прибавят специален суфикс, за да се назовават с тях деца, тъй като самата форма звучи по-меко. Тя е лишена от типичното за твърдите форми категорично мъжко звучене, което прави невъзможно използването им за деца. Затова в семантичното тълкуване на *меките* форми присъства компонентът „отнесени към мъже, момчета и деца, към които обикновено хората изпитват добри чувства“, за да отрази тяхното по-ласкаво звучене. Кратките женски имена с мека основа (*Ася*, *Надя*, *Валя*) също като мъжките не притежават *антидетския* компонент в смисъл, че с тях не е невъзможно да се обърнем към малко момиченце поради по-ласкавото им звучене, отразено и в тълкуването им.

Основание за отделяне на кратки мъжки имена на *-ко* и *-чо* (*Митко*, *Данчо*, *Борко*) е компонентът „Аз не се обръщам към теб така, както не се обръщат към децата“, който дава възможност с тях да бъдат назовавани деца. Няколко на брой са кратките женски имена на *-ка*, които имат точно формално съответствие с мъжките кратки имена на *-ко* като *Наска*, *Васка*, *Данка* от *Атанаска*, *Василка*, *Йорданка*. Тези кратки имена не са предпочитани и имат силно ограничена употреба. Друг модел на стандартни съкратени имена представляват имена като *Сашка*, *Лидка*, *Любка*, образувани със суфикс *-ка*, присъединен към други женски кратки имена на *-а* (*Сашка* от *Саша*, *Лидка* от *Лида*, *Любка* от *Люба*). Основание за отделянето им в самостоятелна подгрупа, различна от подгрупата на кратките женски имена на *-а*, е компонентът „Аз не се обръщам към теб така, както не се обръщат към децата“, защото с тях безпроблемно могат да бъдат назовавани и деца.

Може да се твърди, че кратките имена със завършек *-и* са основен съкратен вариант при женските имена и все по-разпространяващ се сред мъжките (*Теди*, *Роси*, *Мими*, *Деси*, *Неди*, *Влади*, *Ники*, *Краси*, *Оги*). Част от тези имена се употребяват и за мъже, и за жени. Затова в тълкуването им основният прототип не е „мъж“ или „жена“, а е от по-общ тип – „човек“. Вежбицка ги нарича още „форми на *-и* с неизразен пол“ (Wierzbicka 1992: 95). За българския език към тълкуването на тези имена трябва да бъде включен и прототипът „деца“, защото са предпочитани за назоваване на деца, като съчетават близост с мекота и едно по-топло отношение, каквото е присъщо на отношението на възрастните към децата. По своята семантика тези имена са на границата между съкратените форми и експресивните имена. Чрез тях говорещият има възможност да изрази своята близост и положително отношение. Освен това те нямат проблем със звателната форма, тъй като основната им форма функционира като вокатив. Всичко това ги прави особено предпочитани и донякъде обяснява тяхната експанзия по отношение на останалите съкратени имена. Като твърдим горното, разбира се, не пренебрегваме и някои социолингвистични фактори като престиж, мода при имената и др., които също имат своето място в процеса на налагане на този модел.

Въпреки това можем да направим извода, че основният тип съкратени мъжки имена са имената на *-о*, а основният тип съкратени женски имена са имената на *-и*. Твърдението е въз основа на изследване, направено по материали за най-широко разпространените имена в периода 1970 – 2000 г., а именно изследването на Т. Калканова „Популярно ли е твоето име?“. Сред най-разпространените мъжки пълни имена около 80% имат съкратени варианти, от които 50% са имената на *-о*, а 30% – на *-и*, с които основно се назовават малки момчета. За по-големите момчета и за мъжете се предпочитат имената на *-о*. При най-разпространените женски имена за същия период женските съкратени имена на *-и* са около 75%, а другите 25% обхващат типовите структури на *-а* и *-ка*. Следователно българският език отдава предпочитание на такива кратки мъжки имена, които са маркирани като мъжествени, и прави разграничение при назоваването на мъже и по-големи момчета, от една страна, а от друга, между момчета и деца.

Експресивните лични имена са образувани с експресивни суфикси. Тук е мястото да уточним, че при анализа използваме термините експресивни суфикси и експресивни лични имена, като избягваме традиционно установените термини *умалителни* и *умалително-гальовни имена*. Съобразяваме

се с обстоятелството, че в областта на човешките взаимоотношения, където е сферата на употреба на експресивните имена, не е толкова важно дали обектът на референция е голям или малък. Важно е чувството, което изразява говорещият, използвайки експресивна форма на името.

И така, българската система на личните имена разполага със следните експресивни форми, образувани с експресивни суфикси:

Експресивните лични мъжки имена и специалните форми за имена на малки момчета със суфикси *-чо* и *-ко*, прибавени към пълно или кратко мъжко име като *Андрейчо*, *Иванчо*, *Стефчо*, *Гошко*, *Сашко* и др., са специални форми за обръщение или назоваване на малки момчета и са маркирани изключително като детски, което е отразено в семантичния им инвариант. В определена прагматична ситуация, отнесени към мъже или по-големи момчета, могат да придобият експресивно значение, свързано с интимност, ласка или закачливост.

Експресивните женски имена със суфикс *-че* като *Анче*, *Любче*, *Иринче*, *Сийче* се образуват само от женски пълни или съкратени имена. Те за разлика от мъжките имена на *-чо* не разграничават семантично имената за жени и по-големи момичета от имената за малки момиченца (*Сийче*, *Танче*, *Любче*, *Калинче*, *Марийче*, *Детелинче*, *Иринче*). С тях могат да бъдат назовани жени, момичета и деца без стилистична разлика. Имената притежават положителна експресия, свързана с ласкаво отношение, такова, каквото обикновено хората изпитват към жените и децата. Към това в семантиката им се прибавя и присъствието на едно особено приятно чувство от общуването с конкретната личност. Името с този суфикс изразява повече ласка, нежност и положителна експресия, отколкото обичайното чувство, предизвикано от малко същество.

Експресивните мъжки и женски имена със суфикс *-е* като *Еме(то)*, *Гоше(то)*, *Доре(то)*, *Кате(то)* и др. се образуват както от мъжки, така и от женски кратки имена. Присъединен към кратките имена, суфиксът *-е* превръща формално рода на такива имена в среден. Семантиката им е свързана с прототип „човек“ с отслабени мъжки или женски конотации. Експресията при тях отразява само ласкавото отношение към деца или млади същества. Такива имена не се чувстват силно експресивни. Основната форма на тези имена съвпада с вокатива. За осъществяване на референция те получават членна форма за среден род.

Имената със суфикс *-енце* (*Мименце(то)*, *Доренце(то)*, *Мишенце(то*) са много ласкави и нежни. Те изразяват силна положителна емоция, каквато обикновено хората изразяват към малки деца, и притежават една особена ласкавост, нежност и умиление, каквито изпитваме към най-близки хора. Тези имена от среден род българският език не разграничава по пол и с тях се назовават както мъже и жени, така и деца, затова в семантичния им инвариант присъства прототип „човек“. При личните имена в съвременния език суфиксът се прибавя към експресивната форма на *-е*. Двойното наслагване на експресия прави възможно тези имена да звучат изключително ласкаво. Също както при експресивните имена на *-е* основната им форма съвпада с вокатива. За осъществяване на референция те също получават членна форма за среден род.

Освен с експресивни имена за изразяване на добри чувства, ласка и нежност, българският език разполага и с имена, които изразяват негативна емоция на говорещия към събеседника или лицето, за което се говори. Това са т.нар. аугментивни форми със суфикс *-ище* (*Иванище*, *Марианище*, *Боянище*, *Бобище* и др.). Суфиксът се прибавя към пълните маркирани и немаркирани лични мъжки и женски имена, а така също и към стандартните кратки имена. Самите форми принадлежат към средния род и не правят изключение по отношение на трансформацията на мъжкия или женския род на изходните имена в среден род.

Характерно за българския език в областта на експресивните имена е, че суфиксите, които ги образуват, трансформират рода им в среден. Обяснението на тази особеност е свързано със засилената ласкавост на експресивните форми. И може би с една културологична специфика, а именно, че за българите е най-естествено ласкавото отношение към децата и в известна степен към жените. Откритата проява на чувства към мъжа и възрастния човек за българина не е характерна. Затова, когато се изразява ласка и нежност към възрастен човек, задължително се променя родът на името в среден, който поначало е естествено свързан с млади същества или малки предмети. Основният прототип в семантиката на експресивните имена от среден род е не „мъж“ или „жена“, а „човек“. Изразяваната експресия е положителна и е насочена към младо или малко човешко същество. Затова преобразуването на рода от мъжки или женски в среден за българския език е логично и семантично оправдано.

Друга особеност на експресивните български собствени лични имена е задължителното им членуване с определителен член за среден род при референтна употреба. Така членуваното експресивно собствено име означава, че референтът е отделен и е представен като единствен по отношение на чувствата, които изпитва към него говорещият, като към тях е присъединен и слушащият. С членуваната форма се осъществява и отъждествяването на назованото с експресивно име лице именно с този референт. В такъв смисъл употребата на членна форма е семантично мотивирана.

Коментираните особености – преобразуването на рода в среден и членуването – са характерни само за българските експресивни лични имена и те са семантично мотивирани в езика.

Женските имена със суфикс *-ка* са семантично най-разнородната група с няколко подгрупи, което се дължи на факта, че суфикс *-ка*, основен за образуване на съществителни от женски род, е полисемантичен. Женските пълни имена със суфикс *-ка* (*Стефка*, *Василка*, *Минка*), образувани от пълни мъжки маркирани и немаркирани имена, са неутрални и не притежават експресивност. По това те си приличат със съществителните нарицателни за женски род със суфикс *-ка*, образувани от съществителни нарицателни от мъжки род.

Когато обаче наставката се прибавя към женски имена, картината е по-различна. В зависимост от морфологичната структура на основата, а така също и от това дали новата форма се образува от пълното или краткото женско име, се оформят и различните семантични подгрупи сред женските имена на *-ка*.

Ако суфиксът се присъединява към твърда и с повече от две срички основа на пълно женско име, се образуват форми с положителна експресия. Например: *Виолета – Виолетка*, *Гергана – Герганка*, *Даниела – Даниелка*, *Десислава – Десиславка*, *Детелина – Детелинка*, *Златина – Златинка*, *Христина – Христинка*, *Ирина – Иринка*, *Лиляна – Лилянка*, *Маргарита – Маргаритка.* Такива имена изразяват както близост, така и положителни чувства. Това не са специални форми за референция и обръщение към деца. В зависимост от прагматичната ситуация имената могат да звучат ласкаво, игриво или закачливо, а понякога и иронично. Затова в семантичната им интерпретация не се определя точно видът на изпитваните положителни чувства, които обикновено се отнасят към добре познати и/или близки жени, момичета и деца.

Експресивни многосрични женски имена като *Раличка*, *Еличка*, *Зорничка* и др. са образувани със суфикс *-ичка*. Суфиксът е съставен, образуван е от сливането на суфиксите *-ица* и *-ка*. В имена като *Горица*, *Зорница*, *Елица* се долавя особена нежност. Те създават впечатление за нещо нежно и изящно. Прибавен към наставката *-ица*, суфиксът *-ка* я променя така, че новата наставка *-ичка* изразява естественото чувство на умиление, което предизвиква едно малко, нежно и мило същество. В сравнение с всички останали форми на *-ка* имената на *-ичка* са най-емоционални. Макар и да притежават положителна експресивност, свързваща се с малки същества, те не са преимуществено детски ориентирани форми, а се отнасят към много близки жени, момичета и деца.

Съществуват и мъжки и женски имена със суфикс *-ка*, образувани от основи на други съкратени имена (*Борка* от *Боре*, *Нелка* от *Нели*, *Румка* от *Руми*, *Мимка* от *Мими* и др.). Тези имена са образувани от други кратки имена, в чиято семантична интерпретация вече присъстват компонентите „ориентирани към деца“ и „положителни чувства“. Присъединен към такива имена, суфиксът *-ка* има не деминутивен, а аугментивен характер. Следователно в тяхното тълкуване задължително трябва да присъства компонентът „Аз не се отнасям към теб като към дете”. Тези имена служат за назоваване както на мъже, така и на жени. Те означават близки отношения и в същото време изразяват неопределена положителна експресия, която в зависимост от прагматичната ситуация се конкретизира като интимност, закачливост, приятелство. При тези имена компонентът „приятел“ доминира над компонента „пол“. Може би по тази причина родът не намира формален израз в мъжките и женските имена. С една и съща наставка се образуват имена за двата пола. Въпреки това тези кратки имена имат една особеност, която ги отличава от останалите, при които граматичният род не съвпада с естествения род. Макар и да са формално еднакви, мъжките имена при съгласуване се държат като имена от мъжки род, а женските – като имена от женски род (*веселият Монка*, *добрата Румка*).

Като резултат от възприетия семантичен подход се очерта съществуващата в българския език система на собствените лични имена. Може да се твърди, че българският език притежава развита система от форми на личните имена, която най-общо изглежда по следния начин:

КЛАСИФИКАЦИЯ НА СОБСТВЕНИТЕ ЛИЧНИ
МЪЖКИ И ЖЕНСКИ ИМЕНА В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

1. ПЪЛНИ МЪЖКИ И ЖЕНСКИ СОБСТВЕНИ ЛИЧНИ ИМЕНА
   А. Маркирани пълни мъжки и женски лични имена (*Иван*, *Красимир*, *Мирослав*, *Мария*, *Магдалена*)
   Б. Немаркирани пълни мъжки и женски лични имена (*Орлин*, *Иво*, *Евгени*, *Зоя*, *Мая*, *Вера*, *Ева)*

2. СЪКРАТЕНИ СТАНДАРТНИ МЪЖКИ И ЖЕНСКИ СОБСТВЕНИ ЛИЧНИ ИМЕНА
   А. Мъжки кратки имена
      а) Стандартни съкратени мъжки имена на *-о* с твърди основи (*Владо*, *Весо*, *Сашо*, *Миро*)
      б) Стандартни съкратени мъжки имена на *-о* с меки основи (*Петьо*, *Вальо*)
      в) Стандартни съкратени мъжки имена със суфикси *-ко* и *-чо* (*Митко*, *Данчо*, *Васко*, *Борко*)
      г) Стандартни съкратени мъжки имена на *-и* (*Неди*, *Влади*, *Ники*, *Краси*, *Оги*)
   Б. Женски кратки имена
      а) Стандартни съкратени женски имена на *-а* с твърди основи (*Лида*, *Саша*, *Ема*)
      б) Стандартни съкратени женски имена на *-а* с меки основи (*Ася*, *Таня*, *Валя*, *Настя*)
      в) Стандартни съкратени женски имена на *-и* (*Ани*, *Роси*, *Диди*, *Криси*)
      г) Стандартни съкратени кратки женски имена със суфикс *-ка* (*Наска*, *Васка*, *Данка*)
      д) Стандартни съкратени женски имена със суфикс -ка, присъединен към женски кратки имена на *-а* (*Сашка*, *Лидка*, *Любка*, *Мирка*)

3. ЕКСПРЕСИВНИ СОБСТВЕНИ ЛИЧНИ ИМЕНА
      а) Експресивни мъжки и женски лични имена на *-е(то)* (*Боре*, *Еме*, *Гоше*, *Доре*, *Фане*, *Кате* и др.)
      б) Експресивни мъжки и женски лични имена на *-енце(то)* (*Еменце*, *Мименце*, *Катенце*, *Боренце* и др.)
      в) Експресивни мъжки и женски лични имена на *-ище(то*) (*Иванище*, *Марианище*, *Бояница*, *Бобище* и др.)
      г) Експресивни мъжки и женски лични имена на *-ка(та)* с неопределена положителна експресия (*Монка* от *Мони*, *Борка* от *Боре*, *Нелка* от *Нели*, *Румка* от *Руми*, *Мимка* от *Мими* и др.)
      д) Експресивни женски лични имена на *-че(то)* (*Анче*, *Любче*, *Иринче*, *Сийче*)
      е) Експресивни многосрични женски имена на *-ка* (*Калинка*, *Албенка*, *Раличка*)
      ж) Експресивни многосрични женски имена на *-ичка* (*Раличка*, *Еличка*, *Зорничка* и др.)
      з) Експресивни мъжки имена със суфиксите *-ко* и *-чо* (*Андрейчо*, *Иванчо*, *Йорданчо*, *Стефчо*, *Гошко*, *Ицко*, *Сашко*)

Цитирана литература / References

Граматика 1983: *Граматика на съвременния български книжовен език.* Том 2. *Морфология*. София: Издателство на БАН. (Gramatika 1983: *Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik.* Tom 2. *Morfologiya.* Sofia: Izdatelstvo na BAN.)

Калканова 2004: Калканова, Т. *Популярно ли е твоето име?* София: УИ „Св. Климент Охридски“. (Kalkanova 2004: Kalkanova, T. *Populyarno li e tvoeto ime?* Sofia: UI “Sv. Kl. Ohridski”.)

Wierzbicka 1992: Wierzbicka, A. Personal names and expressive derivation. – In: Wierzbicka, A. *Semantics, Culture, and Cognition: Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations*. Oxford: Oxford University Press.

THE SYSTEM OF BULGARIAN FIRST NAMES (SEMANTICS AND PRAGMATICS)

Katya Charalozova
Institute for Bulgarian Language Prof. Lyubomir Andreychin – BAS

charalozova@abv.bg

Abstract: This paper deals with the system of the Bulgarian first names based on A. Wierzbicka's model for the study of the semantics and pragmatics of given names in typologically different languages. A new semantic and morphological classification is proposed.

Keywords: *classification, semantics, pragmatics, system of Bulgarian first names*

Katya Charalozova
Institute for Bulgarian Language
52 Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
Sofia 1113
Bulgaria

ЗА ЕДИН АНТРОПОНИМЕН ТЕКСТ В ОТЧЕТА НА ОДЕСКОТО БЪЛГАРСКО НАСТОЯТЕЛСТВО (1878 – 1880 Г.)

Марияна Парзулова
Университет „Проф. д-р Асен Златаров“ – Бургас

e-mail: mparzulova@yahoo.com

Резюме: В настоящата работа е изследван списък с имена на българи, които са получили образованието си в Русия при съдействието на Одеското българско настоятелство в периода 1878 – 1880 г. Списъкът е терминологизуван като антропонимен текст, в който срещу всеки един антропоним присъства кратка информация за длъжностите, които българите са заемали след завръщането си в България: учители, лекари, съдии, офицери, вицегубернатори, премиер-министри. Имената са изследвани по структура, произход и семантика. В доклада се доказва, че антропонимният текст е източник не само на лингвистична, но и на историческа информация.

Ключови думи: *българи, антропоними, лингвистична и историческа информация*

Обект на вниманието ни е списък с имена на българи, завършили образованието си в Русия. Списъкът е публикуван в *Отчета на Одеското българско настоятелство от 1 февруари 1878 г. до 1 февруари 1880 г.* Ще цитираме дословно този важен по своето съдържание документ: „Списък на най-видните български дейци, на които Настоятелството за последните 25 години е оказало някакво съдействие по пътя на тяхното образование“ (от рус.) (по-нататък в работата Списък) (Отчет / Otchet 1880: 31).

Няколко думи за Одеското българско настоятелство: основано е на 2 февруари 1854 г. като обществено-политическа и благотворителна организация на българските емигранти в Одеса, като „създаването ѝ е свързано с раздвижването на българската емиграция по време на Кримската война 1853 – 1856 г., с желанието ѝ да окаже помощ на руската армия. Основатели и ръководители на настоятелството са видните търговци и общественици Н. Хр. Палаузов, Н. М. Тошков, Ст. и Н. Тошкович, Н. Рашеев и други представители на едрата русофилски настроена българска буржоазия в Южна Русия“ (Енциклопедия България / Entsiklopediya Bulgaria 1988: 694). На 21 май 1858 г. настоятелството е утвърдено официално като благотворително дружество с императорски указ под името „Настоятелство на одеските българи, събиращи дарения в империята за бедните български православни черкви и училища“ (вж. Налбантова / Nalbantova 2006: 94).

В изследвания по-долу от нас Списък са включени много от имената на българите, допринасящи не само за развитието на образованието, но имащи огромен принос в здравеопазването, във военното дело, както и в ръководството на различни администрации в периода на Временното руско управление, оглавявано от княз В. А. Черкаски, в българските земи през Руско-турската война от 1877 – 1878 г.

Списъкът с имена в науката ономастика се терминологизува като антропонимен текст (Щетинин / Shchetinin 1980: 163). Това понятие „се използва за означаване на онези антропонимни словесни знаци, организирани в речеви последователности от определени типове, в съчетание със задължителни или факултативни апелативи, които имат функционална (номинативна) насоченост“ (Щетинин / Shchetinin 1980: 163).

Като антропонимни текстове се определят различни видове списъци, ведомости, канцеларски азбучници и др.

„В комуникативно отношение елементите на един списък са обединени от задачата да дадат информация за принадлежността на всички референти, обозначени с антропоними, към определена категория лица, характерът на която се формулира в титула на списъка“ (Щетинин / Shchetinin 1980: 163).

В списъчния антропонимен текст отчетливо се различават номинативна и предикативна част. Първата част се представя с антропонимен ред, нямащ апелативни включвания. Втората част се

реализира експлицитно с дескриптивни бележки, съпровождащи всяка антропонимна номинация (Щетинин / Shchetinin 1980: 163).

В изследвания от нас Списък, който всъщност е антропонимен текст, са включени 60 мъжки и 18 женски имена, които от своя страна оформят два микроантропонимни текста. В първия микроантропонимен текст всеки един антропонимен ред е име на лице от мъжки пол, въведено по азбучен ред на фамилното име и е по руския именен модел – *фамилно име + лично име* (по-нататък ФИ + ЛИ). Срещу всеки антропоним е дадена съвсем кратка информация за професията, която лицето е упражнявало или длъжността, която е заемало до публикуването на Отчета през 1880 г., напр.: *Каролев Райчо – инспектор на училищата в България.*

По броя на компонентите в антропонимните редове може да се съди, че в този период именната система на българите, обучавани в Русия, е *двукомпонентна*. Доказателство за това е фактът, че от 60 именосители 59 имат две имена, напр. *Благоев Дмитрий, Панов Трифон, Стоянов Андрей* и др. В антропонимния текст единствено седмият ред е представен от три компонента, вж.: *Бурмов Федор Стоянов*.

Вторият микроантропонимен текст включва седем антропонимни реда, обединени със заглавие „Български момичета“. Това означава, че женските имена са въведени в Списъка по признака, обединяващ всички имена в него – ‘най-видни български деятели, на които Настоятелството е помогнало…’. Той включва само имена на лица от женски пол, дадени по азбучен ред, изброени едно след друго, без никакъв съпровождащ текст, вж.: *Бацарова Кристина, Георгиева Елена, Гочева Екатерина* и др.

Целта на работата е да докаже, че антропонимният текст е източник не само на езиковедска, но и на историческа информация. Той може да бъде и отправен пункт за издирване и намиране на допълнителна екстралингвистична информация, която да „хвърли“ повече светлина върху дейността на именосителя и по този начин да разкрие недотам известни страници от неговия живот, а оттук – страници от българската история. **Задачите**, поставени тук, са следните: 1. Описание на имената по структура, семантика и произход. 2. Анализ на информацията, свързана с носителите на антропонимите, въведени в Списъка. 3. Представяне на някои допълнителни сведения и факти, свързани с именосителите, открити в други източници, допълващи посочените в Списъка.

При определяне на произхода и семантиката на имената в тази работа е използван трудът на Ст. Илчев „Речник на личните и фамилни имена у българите“ (Илчев / Ilchev 1969).

Ще направим уговорката, че в осъществения по-долу анализ имената и информацията за техните носители представяме така, както са дадени в Списъка.

Тук ще бъдат поотделно разгледани двата упоменати микроантропонимни текста, като анализът на всеки един от тях ще бъде подчинен на целите и задачите, посочени по-горе в работата.

Анализът на първия микроантропонимен текст е направен в следната последователност:

1. Антропоними на лицата от мъжки пол. Наблюденията върху антропонимите на мъжете, въведени в списъка, сочат следното:

1.1. Фамилните имена се разделят на две групи в зависимост от начина си на образуване – със суфикс или без суфикс:

1.1.1. Фамилни имена (по-нататък ФИ), **възникнали по пътя на суфиксалното образуване**, които в зависимост от вида на суфикса се разделят на следните подгрупи:

а) **ФИ, образувани по модела лично име** (по-нататък ЛИ) **+ суф. -*ов***, напр.: *Благоев* – от ЛИ *Благо* + суф. -*ов*; *Волков* (русифицирано) – от *Вълков*, а то от ЛИ *Вълко* + суф. -*ов*; *Кирков* – от ЛИ *Кирко*, а то е умал. от *Киро* + суф. -*ов*; *Манолов* – от ЛИ *Манол* + суф. -*ов*. По този модел са и имената *Миладинов, Мирков, Николов, Панов, Петков, Рашков* и др.

б) **ФИ от ЛИ + суф. -*ев***, напр. *Бончев* – от ЛИ *Бончо* + суф. -*ев*, *Васильев* (русифицирано) – от ЛИ *Васил* + суф. -*ев*, *Генчев* – от ЛИ *Генчо* + суф. -*ев*, *Енчев* – от ЛИ *Енчо* + суф. -*ев*, *Златьев* (русифицирано) – от ЛИ *Злати* – североизточна форма на *Златьо* + суф. -*ев*;

в) **ФИ от ЛИ + суф. -*ич* /-*ович***, напр.: *Христович* – от ЛИ *Христо* + суф. -*ович*. Съществува дублетна форма на това ФИ – *Христов,* образувано от ЛИ *Христо* + суф. -*ов*;

г) **ФИ от прякор + суф. -*ов***, напр.: *Бурмов* – от прякора *Бурмата* – от *диал. бурма*, а то от тур. *burma* „който много се върти; скопен“ + суф. -*ов*;

д) **ФИ от прозвище + суф. -*ов***, напр.: *Бочаров* – от прозвището *Бочара*, а то – от диал. *бочар* „бъчвар“ + суф. -*ов*; *Коньяров* (русифицирано) – от прозвището *Коняра* „пастир или гледач на коне“ + суф. -*ов*;

е) **ФИ от прякор или прозвище + суф. -*ский***, напр.: *Тепавский* – от прякор, а той от диал. *тепав* „който заеква“ + суф. -*ский*; *Зографский* – от прозвище, а то от гр. със значение „живописец“ + суф. -*ский*; *Паничарский* – от *паничар* „грънчар“ + суф. -*ский*; ж) **ФИ, образувани чрез свързване на две имена (прякор или прозвище + лично име)**, т. е. сложни по състав **+ суф. -*ов*** или **-*ев***, напр.: *Папанинов* – от *гр*. папа „попа“ + *Нин*о + суф. -*ов*, *Карапанчев* – от тур. *kara* „черен, черният“ + *Панчо – умал*. от *Пано* + суф. -*ев*.

1.1.2. Фамилни имена, образувани по безсуфиксен път. Тази група е представена само от два антропонима: ФИ от лично име – *Аверкий* – от гр. – име на календарен светец; ФИ от прякор – *Брадѐль* (русифицирано с ь) – от диал. *брадѐл* „голяма брада“.

1.1.3. Изследването ни върху семантиката на някои от фамилните имена на българите откри, че в основата им са залегнали прякори или прозвища:

а) прякорите са:

– по външен вид – *Гюзелев* – от диал. *гюзел* „хубав, красив“, а то от тур. *güzel*; *Брадель* – от диал. *брадѐл* „голяма брада“; *Гуджов* – от *Гуджо* „нисък, късичък човек“ – от тур. *gucuk;*
– по някакъв недостатък, напр.: *Чолаков* – от тур. *çolak* „с отрязана ръка или пръсти“;
– по асоциация с предмет, с някакво действие или друго, напр.: *Оджаков* – от диал. *оджàк* „огнище“, което е от тур. *ocak* ‘може би за някого, който е пушел много като оджак’.

б) прозвищата, легнали в основата на фамилните имена, означават професии, напр.: *Даскалов* – от *Даскал*а – от гр. „учител“; *Ковачев – от Ковача* – от професията *ковач; Моллов* – от диал. *молла* „мохамедански правник, съдия в голям град“; *Шиваров* – от диал. *шивар* „шивач“.

1.2. Лични имена. Наблюденията върху произхода и семантиката на личните имена на българите показват следното:

а) личните имена по произход са предимно български, напр.: *Найден, Нешо, Цветко, Райчо, Тодор, Марко*;

б) личните имена са от християнския именен календар, напр.: ЛИ от имена на календарни светии, напр. *Стефан* – от гр. със значение „венец“, *Трифон* – от гр. със значение „който обича удоволствия и веселия“, *Константин* – от лат. „постоянен“ – име на календарен светец, *Христофор* „носител на Христа, христоносец“, име на календарен светец;

в) лични имена от библейски произход, напр.: *Ной* – библейско име, евр. „утеха“; *Авраам* – библейско, евр. Абрахам „баща на много потомци“; *Захари и Захарий* – име на библейски пророк и др. светии, от евр. „бог си спомня“; *Йосиф* – библейско и евангелско име, евр. „бог добавя“;

г) някои от личните имена са русифицирани, напр.: рус. *Степан* – от бълг. *Стоян*, рус. *Федор* – от бълг. *Тодор*, рус. *Василий* – от бълг. *Васил*, рус. *Петр* – от бълг. *Петър,* рус. *Дмитрий* – от бълг. *Димитър*, рус. *Георгий* – от бълг. *Георги.*

2. Предикативна част на антропонимния текст. Тя е представена от кратка информация, въведена в дясната му колона, срещу всеки един антропоним. Свързана е със заеманите от българите длъжности след завършване на учебните заведения в Русия. Изучаването на предикативната част от антропонимния текст е съществена част от изследването. Тази част „дава живот“ на антропонимите, превръща ги в действащи лица.

Информацията, получена от предикативната част на текста, би могла да се обобщи въз основа на нейното съдържание в следния вид: българите, завършили в Русия, са били учители, преподаватели, лекари, съдии, офицери, духовни лица и др.; изпълнявали са административни длъжности, свързани с образованието, със здравеопазването, със съдебната система и др.; заемали са важни постове в управлението на градовете, държавата и църквата – губернатори, министри, премиери, съдии, епископи и др. Вж. обобщението по групи професии и длъжности, съпътстващи антропонимите:

2.1. Премиер-министри, губернатори, депутати, духовни лица. Техният брой е единайсет, т.е. малко повече от 1/6 от всички българи, включени в Списъка, вж. напр. за някои от тях в текста: *Бурмов Федор Стоянов* – бивш премиер-министър на България; *Друмев Василий* – сегашен Епископ Климент Браницки, премиер-министър и временен регент на българското княжество;

Генчев Петър – началник на отдел при Министерство на външните работи, отдел Изповедания; секретар на Народните събрания в Търново и в София; *Станишев Константин* – вицегубернатор във Видин по времето на княз Черкаски; *Стоянов Христофор* – вицепредседател на Народното събрание. Оттук се вижда, че някои от именоносителите са заемали за кратък период различни длъжности, което означава, че Временното руско правителство е разчитало на българите – възпитаници на Русия.

2.2. Членове и председатели на съдилища (окръжни, апелативни и др.). Броят им е дванайсет, вж. някои от тях: *Зографский Стефан* и *Павлов Христофор* (по време на писането на Отчета на настоятелството) са действащи членове на Софийския апелативен съд. Бележка за председателство на различни съдилища в България съпътства пет антропонима, напр. един от тях е *Диамандиев Василий* – председател на Кюстендилския окръжен съд. В Списъка присъства съпровождаща информация с особена значимост срещу няколко антропонима, сред които е следният: *Стоянов Христофор* **–** председател на Върховния съд в България.

2.3. Офицери, чийто брой е девет, вж. някои от имената: *Бонев Ной, Гуджов Авраам, Кисев Степан, Тепавский Михаиль, Филов Дмитрий, Шиваров Павел.* От тях в България офицерите са били пет; един е бил офицер в Румелия; за един няма данни къде е служил, а другите са били убити, напр. *Папанинов Найден*. Офицер. Убит през 1876 г. в Сърбия (Отчет / Otchet 1880: 33, 35).

2.4. Медици, които са дали своя незаменим принос за развитието на медицината и здравеопазването в България. Техният брой е шест, вж. представянето на някои от тях: *Карапанчев* – лекар в България, *Христов Алексей* – окръжен лекар в Габрово.

От въведената в Списъка информация за медиците се вижда, че сред тях има доктор по медицина, който е и председател на Главния медицински съвет в България – *Моллов Дмитрий*; има и член на същия този съвет – *Брадел Йордан*, както и бивш главен лекар на Софийската болница – *Мирков Савва* и т. н.

2.5. Преподаватели и учители, чиито имена са двайсет и четири в Списъка. Те представляват повече от 1/3 от общия брой, свързани с информация за учителска и преподавателска дейност, както и с административна дейност в управлението на различни образователни институции в България и в Русия.

Вж. имената на някои от руските възпитаници, работили като учители и преподаватели: *Миладинов Константин* – учител в Македония; *Илиев Савва* – учителствал в Ряховица, Габрово, Русчук и на др. места; *Василев Василий* – преподавател в Софийското военно училище; *Волков Петр* – преподавател в Лясковската духовна семинария.

Сред представените в Списъка имена на лица, свързани с образованието, има такива, срещу които е написано, че са били директори на училища, напр. *Чернев Тодор* – директор на Габровската гимназия; други са били назначени на много по-високи административни длъжности, напр. *Гюзелев Иван* – началник на отдел в Министерството на народното просвещение в София.

Като се съди по включената в цитирания документ информация, може да се каже, че българите са били високо оценени от някогашните официални руски власти, за да преподават в изключително престижни за онова време училища в Русия, каквито са били Императорският лицей и две гимназии в Москва. С тези учебни заведения в Списъка са свързани антропонимите *Жинзифов Ксенофонт* и *Станишев Константин* (работил е и като инспектор в Императорския лицей).

3. Антропонимният текст като изходна база за откриване на други исторически факти в други източници, допълващи информацията за лицата, представени чрез антропонимите в Списъка. Интересът, породен от сведенията за именоносителите, включени в Списъка, доведе до издирване на допълнителна информация. Поради неголемия обем на тази работа тук ще представим съвсем накратко сведения само за някои от именоносителите с цел да илюстрираме важността на антропонимния текст като изходен пункт, от който може да се тръгне с цел намиране на други факти, доразкриващи биографиите на лицата, напр. вж. обобщена информация за медиците:

Бочаров Стефан, *Мирков Савва*, *Моллов Дмитрий* полагат основите на здравеопазването в свободна България. Стават основоположници, ръководители и активни дейци на дружество „Червен кръст“, спомагат за разкриване на болници (Стоименова / Stoimenova 2007: 56 – 59).

Тук ще посочим допълнителна информация и за К. Станишев: името *Станишев Константин Николаевич* (русифицирано е бащиното име Наков) е включено в труда „Высшее чиновничество

Российской империи. Краткий словарь“ (Волков / Volkov 2016: 1897). Там е упоменато, че е работил в учебни заведения към Ведомството на Императрица Мария и е получил чин *действителен щатски съветник*, което означава „граждански чин от 4. клас в Русия до 1917 г., който дава потомствено дворянство. Лицата, притежаващи такова звание, са заемали високи длъжности: губернатор, директор на департамент“ (БЭС / BĖS 2012). Това обяснява и заеманите от него постове в България и в Русия, упоменати по-горе. К. Станишев е бил и „редовен член на Българското книжовно дружество, дн. БАН от 1884 г.“ (Енциклопедия България / Entsiklopediya Bulgaria 1988: 406). Интересен факт от биографията на К. Станишев е, че е бил женен за дъщерята на Владимир Даль, известен като лекар, езиковед, лексикограф, етнограф, академик и най-вече като автор на речника „Толковый словарь живого великорусского языка“ (Уикипедия / Wikipedia).

Въведената тук кратка информация като допълнение към посочените за К. Станишев данни в Списъка е само бегла илюстрация на факта, че антропонимният текст е източник, от който може да се тръгне към по-задълбочено проучване и откриване на факти, свързани с именоносителите, а оттук – и на откриване на българска следа на чужда територия и в чужда история.

Анализът на втория микроантропонимен текст включва:

1. Антропоними. Наблюденията върху женските имена, въведени в Списъка „Болгарские девицы“ (рус.) на стр. 37, терминологизуван в тази работа като микроантропонимен текст, дават основания да се каже следното: имената на момичетата са по модела *ФИ + ЛИ*, напр. вж. някои от тях: *Димиева Евгения, Желязова Кристина, Калудова Нина, Манова Евгения, Кушевич Султана* и др. Подобно на описаните структурни модели на лицата от мъжки пол и тук се наблюдават същите структурни модели, като най-голям е броят на имената, образувани от ЛИ + суф *-ова* или *-ева*, вж. по-долу:

1.1. Фамилните имена на базата на суфикса, с който са образувани, са следните:

а) **ФИ, образувани от ЛИ + суф. *-ова*:** *Желязова* – от ЛИ *Желяз* + суф. *-ова*, *Калудова* – от ЛИ *Калуд* + суф. *-ова*, *Манова* – от ЛИ *Мано* + суф. *-ова*, *Миладинова* – от ЛИ *Миладин* + суф. *-ова*, *Николова* – от ЛИ *Никола* + суф. - *ова*, *Ранова* – от ЛИ *Рано* + суф. -ова и др.;

б) **ФИ, образувани от ЛИ + суф. *-ева***, напр.: *Георгиева* – от ЛИ *Георги* + суф. *-ева*, *Гочева* – от ЛИ *Гочо* + суф. *-ева*; *Захарьева* – русифицирано от *Захариева,* от ЛИ *Захари* – име на библейски пророк, евр. „бог си спомня“+ суф. *-ева*;

в) **ФИ, образувани от ЛИ + суф. *-ич***, напр.: *Доброви*ч – от ЛИ *Добро* + суф. *-ич*; *Кушевич* – от ЛИ *Кушо* (от *Кусьо*, или *Куцьо, Кучо, Куньо, Кутьо*) + суф. *-ич*;

г) **ФИ, образувани от прякор или прозвище + суф. *-ова*** или ***-ева***. Към тази група се отнася само едно име, образувано от прякор, а останалите са образувани от прозвища, които са дадени по професия или по селищно име, вж.:

Димиева – от *Димиев* – от прякора *Димията* – от диал. *димии* „вид бели потури“ (от тур. *dimi*) + суф. *-ева*, вероятно по някаква привичка за облекло.

Шишеджиева – от прозвище по професия *Шишеджията* „производител и продавач на шишета“ + суф. *-ева* (тур. *şişeci*).

Стамбулова – от *Стамбулов,* от прозвището *Стамбула* – по селищно име + суф. *-ова.*

Царицинская – фамилно име вероятно от селищното име *Цар(и)чина*, вж. според направената от нас справка следното:

– в *Речник на личните и фамилни имена на българите* на Ст. Илчев не бе открито фамилното име *Царицински.* Въведено е името *Цàрчински* с бележка „от с. Цар(и)чина (Свогенско), Ихтиман, Пловдив“ (Илчев / Ilchev 1969: 526);
– при запознаване с генеалогията на *Царицинская Магдалина* в друг източник се установи, че баща ѝ е *Михаил Царичински,* което означава, че и тя е *М. Царичинска* (Geni). Освен това в същата информация за рода ѝ е казано, че тя е родена в Ихтиман, което означава, че името ѝ е свързано с фамилното име, упоменато от Ст. Илчев с известна фонетична промяна (елизия на първото *и* има в името, упоменато от Ст. Илчев);
– в документите на Одеското българско настоятелство въведеното ФИ *Царицинская* е вероятно в резултат на аналогия с имена на други селища по това време в Русия, вж. *Ново Царицыно, Царицын* и т. н. Името е русифицирано - със суф. *-ская*.

1.2. Наблюденията ни върху женските лични имена, въведени в Списъка, показват следното:

а) броят на антропонимите, носени от лица от женски пол, е 18. Седемнайсет от имената са представени по модела *ФИ + ЛИ,* а само един от въведените антропоними е представен чрез ФИ, т. е. не е съпроводено от лично име, вж. *Миладинова*;

б) има повторяемост на някои от антропонимите, напр. ЛИ *Кръстина* присъства в Списъка два пъти; *Мария* – два пъти; *Стефана* – два пъти;

в) при направена справка с други източници се установи, че някои от имената в списъка са русифицирани, напр.: рус. *Нина* – от *Антонина*, рус. *Федора* – от *Тодора*;

г) ЛИ *Султана* – от *султан*; срв. *Кралъо*, *Царьо*, *Бано*, които са стари имена;

д) няколко от личните имена на българките са от гръцки произход и са имена на календарни светици, напр. *Елена, Екатерина, Евгения* – от гр. „благородна, благопристойна“, име на календарна преподобна; по думите на Ст. Илчев „така подновяват народното Гена“.

2. Допълнителна информация. Като се има предвид, че Одеското настоятелство е създадено с цел да подпомага развитието на българската просвета и въобще българските училища, то българките през втората половина на XIX са били обучавани в Русия с цел да образоват в перспектива българските деца. В Списъка няма никаква информация за това. Считаме за важно да посочим факти за някои от момичетата и тяхната просветителска работа след завръщането им в България, които открихме в други източници. Вж. обобщено:

– *Елена Георгиева, Евгения Манова, Теофания Добрович, Мария Шишеджиева* са учили в гимназията на г-жа Гауеншилд в Одеса през 1871 г. (Налбантова / Nalbantova 2006: 126), *а Царевна / Царева Миладинова* и *Магдалина Царицинска / Царицинска* завършват Фундуклиевата девическа гимназия в Киев (Зартов / Zartov 2014: 15). Съвсем накратко за някои от тях след завръщането им в България:
– *Магдалина Царицинска* е първата директорка на Девическото класно училище преди Освобождението 1874 – 1877 г. в Русе. По-късно е съпруга на писателя Михалаки Георгиев (Зартов / Zartov 2014: 15);
– *Царевна/Царева Миладинова* (дъщеря на Димитър Миладинов) има голям принос за развитието на девическото класно образование в България през втората половина на XIX в. Учителствала е в Шумен, Етрополе, Свищов. Директор е била на Солунската българска девическа гимназия. Един от основателите е на Девическото училище в Прилеп, а по-късно – в Пиргите (квартал на Солун). (Енциклопедия България / Entsiklopediya Bulgaria 1988: 225).

От последната информация става ясно, че изпуснатото в Списъка ЛИ е *Царевна,* носено от лицето, въведено с ФИ *Миладинова,* вж.: *Царевна* – разновидност на *Царева,* преведено от *Султана* или от *Василка* (Илчев / Ilchev 1969: 526). Данните, намерени от други извори, показват, че лицето *Царевна Миладинова* е било познато в тогавашното общество и като *Василикия (Царевна) Димитрова Миладинова* (по баща) *Алексиева* (по мъж) (Geni).

В резултат на наблюденията, осъществени върху антропонимния текст, включен в Отчета на Одеското българско настоятелство, могат да се направят следните **изводи**:

1. Антропонимният текст е източник на важна лингвистична информация, според която:
1.1. В края на XIX век българите имат двукомпонентна именна система.
1.2. Преобладават имената от християнския именен календар.
1.3. Съществуват имена (лични и фамилни), които:
а) носят белезите на стари и изминали епохи, разкриващи социални отношения, управление и др., напр.: *Царевна, Султана*;
б) означават стари професии, напр. *Бацарова, Шишеджиева*;
в) свидетелстват за определен тип облекло на българите във времето на Възраждането, напр.: *Димиева* – от *димия.*

2. Антропонимният текст е източник на историческа информация, според която повечето от българите, получили образованието си в Русия през XIX в., са:

а) едни от първите учители в различни български селища, намиращи се някога в Османската империя, а днес някои от тях са извън пределите на България, напр. в днешна Гърция и в Македония;

б) заемали важни длъжности и постове в управлението на българската държава, което означава, че са изиграли изключително голяма роля в изграждането на нова България след 1878 г.;

в) работили в престижни учебни заведения на Руската империя, което свидетелства, че са били високо оценени от официалните руски власти.

3. Изследваният от нас антропонимен текст е изходна база, от която се тръгна към използване на други източници с цел откриване както на допълнителна екстралингвистична информация, така и на възстановяване на липсваща в текста информация, свързана с нашата интелигенция, завършила образованието си в Русия.

3.1. Чрез допълнителни данни установихме, че някои от българите:

а) са се числели към висшето чиновничество на Руската империя, което е още едно доказателство за високата оценка, която руските власти са давали на някои от българите;

б) са основатели на Българското книжовно дружество, дн. БАН.

3.2. При напълно липсваща в антропонимния текст информация установихме:

а) само по имената на някои от момичетата, ползвайки различни извори, в кои учебни заведения в Русия те са се обучавали, както и в кои български селища са учителствали;

б) по фамилното име на едно от момичетата в текста с помощта на други източници възстановихме личното му име.

Допълнителната информация е изключително важна, тъй като тя доуточнява някои от фактите в предикативната част на антропонимния текст и те стават по-обясними, по-разбираеми от позицията на днешния ден.

Допълнително откритите данни хвърлят светлина върху дейността на носителите на антропонимите в текста, върху българските следи на територията на бившата Руска империя, респективно напомнят за пожълтели и забравени страници от нашата история.

Цитирана литература / References

БЭС 2012: *Большой энциклопедический словарь*. Гл. ред. А. М. Прохоров. Изд. 2-е, перераб. и доп. М.; СПб. <https://slovar.cc/enc/bolshoy/2081796.html> [26.02.2019].

(BĖS 2012: *Bol'shoĭ ėntsi͡iklopedicheskiĭ slovar'* .Gl. red. A. M. Prokhorov. Izd. 2-e, pererab. i dop. M.; SPb.) <https://slovar.cc/enc/bolshoy/2081796.html> [26.02.2019].

Волков 2016: *Волков, С. Высшее чиновничество Российской империи. Краткий словарь.* Университет Дмитрия Пожарского. Русский фонд содействия образованию и науке. (Volkov 2016: Volkov, S. *Vysshee chinovnichestvo Rossiĭskoĭ imperii. Kratkiĭ slovar'.* Universitet Dmitriia Pozharskogo. Russkiĭ fond sodeĭstviia͡ obrazovaniiu͡ i nauke).

Енциклопедия България 1988: *Енциклопедия България*. Т. 6. София: Издателство на БАН (Entsiklopediya Bulgaria 1988: *Entsiklopediya Bulgaria*. T. 6. Sofiya: Izdatelstvo na BAN.)

Зартов 2014: Зартов, Ив. *От Русенското девическо класно училище до Математическа гимназия „Баба Тонка“ 1864 – 2014. Алманах. 150 години идеите намират бъдеще*. Русе: Парнас. (Zartov 2014: Zartov, Iv. *Ot Rusenskoto devichesko klasno uchilishte do Matematicheska gimnaziya „Baba Tonka“ 1864 – 2014. Almanah. 150 godini ideite namirat badeshte.* Ruse: Parnas.)

Илчев 1969: Илчев, Ст. *Речник на личните и фамилни имена у българите*. София: Издателство на БАН. (Ilchev 1969: Ilchev, St. *Rechnik na lichnite i familni imena u bulgarite*. Sofia: Izdatelstvo na BAN)

Налбантова 2006: Налбантова, Е. *Одеса в българската литература и история на XIX век.* Одеса: Друк. (Nalbantova 2006: Nalbantova, E. *Odesa v balgarskata literatura i istoriya na XIX vek*. Odesa: Druk.)

Отчет 1880: *Отчетъ Одесского болгарского настоятельства с 1-ого февраля 1878 по 1-е февраля 1880.* Одесса: Тип Г. Ульриха *(Otchet 1880: Otchet" Odesskogo bolgarskogo nastoiatel'stva s 1-ogo fevraliа͡ 1878 po 1-e fevraliа͡ 1880.* Odessa: Tip G. Ul'riha.)

Стоименова 2007: Стоименова, С. Участници на български лекари червенокръстци в Освободителната руско-турска война (1877 – 1878). – В: *Освобождението на България и първи стъпки в изграждането на здравеопазването в България. Доклади от Национална научна конференция с Международно участие. 23.11.2007*. с. 52 – 60. <ncphp.government.bg/files/dokladi.pdf > [18.02.2019] (Stoimenova 2007: Stoimenova, S. Uchastnitsi na balgarski lekari chervenokrasttsi v Osvoboditelnata rusko-turska voyna (1877 – 1878). – In: *Osvobozhdenieto na Bulgaria i parvi stapki v izgrazhdaneto na zdraveopazvaneto v Bulgaria. Dokladi ot Natsionalna nauchna konferentsiya s Mezhdunarodno uchastie. 23.11.2007*, pp. 52 – 60.) <ncphp.government.bg/files/dokladi.pdf > [18.02.2019].

Уикипедия <https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%> [27.02.2019] Wikipediya. <https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%> [27.02.2019]
Щетинин 1980: Щетинин, Л. М. Антропонимический текст как источник исторической информации. – В: *Перспективы развития славянской ономастики*. Москва: Наука, с. 163 – 168. (Shchetinin 1980: Shchetinin, L. M. Antroponimicheskiĭ tekst kak istochnik istoricheskoĭ informacii. – In: *Perspektivy razvitiia͡ slavia͡nskoĭ onomastiki.* Moskva: Nauka, pp. 163 – 168.)
Geni <https://www.geni.com/people/%D0%A6%D0ohttps://www.geni.com/people> [10.02.2019]

ON ONE ANTHROPONYMIC TEXT IN THE REPORT OF THE BULGARIAN BOARD IN ODESSA (1878 – 1880)

Mariyana Parzulova
Prof. Assen Zlatarov University

mparzulova@yahoo.com

Abstract: This article studies a list of names of Bulgarians who received their education in Russia with the help of the Bulgarian Board in Odessa in the period between 1878 and 1880. The list itself represents an anthroponymic text in which each anthroponym is supplied with brief information about the official positions held by the respective person after returning to Bulgaria: there were teachers, doctors, judges, officers, vice-governors, prime ministers among the Bulgarians who studied in Russia. The names are analyzed in terms of their structure, origin, and semantics. The anthroponymic text proves to be a rich source of linguistic and historical information.

Keywords: *Bulgarians, anthroponyms, linguistic and historical information*

Mariyana Parzulova
Prof. Assen Zlatarov University
1 Prof. Yakimov Blvd.
Burgas 8010
Bulgaria

ХИДРОГРАФСКИ ТЕРМИНИ ЗА *РЕКА, ПОТОК* В МИКРОТОПОНИМИ ОТ ЗАПАДНА БЪЛГАРИЯ

Надежда Данчева
Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ – БАН
nadya009@gmail.com

Резюме: Обект на внимание е микрохидронимията на Западна България, като предмет на изследване са топонимизираните хидрографски термини. Конкретен интерес представляват означенията за *„река, поток“*. При описанието на местните имена се използват етимологичният и ареалният метод като се привеждат сведения за значението на хидрографските термини, разпространението им и отражението им в изследваната западнобългарска микротопонимия.

Ключови думи: *хидронимия, микротопоним, хидрографски термин, топонимизация*

1. Увод

Хидронимията е важен дял от ономастиката, който си поставя за цел да събере и проучи произхода и значението на географските имена на естествените (реки, блата, езера и др.) и изкуствените (кладенци, чешми и др.) водообекти. Тази съвкупност от имена изгражда хидронимната система, която се характеризира с дадени принципи на проприална номинация. Факторите, които влияят върху създаването и промените на географските названия, са измененията в географската среда и социално-икономическите условия.

Обект на внимание в предложения текст са микрохидроними с природописно значение, или т.нар. *физикогеографски имена*[1]. Тъй като при номинацията на малки хидрообекти много често се използват термини за водни форми и съоръжения, микрохидронимите привличат вниманието с тяхната близост до нарицателните имена (назовават едни и същи географски обекти) и с произтичащата от този факт възможност да се систематизира апелативната лексика, имаща топонимообразуваща роля в микросистемата. В изследването са включени имена, възникнали чрез един от най-старите начини за образуване на оними, а именно от прехода на апелатив (нарицателно съществително или прилагателно) в местно име (Суперанская / Superanskaia 1973: 113 – 118; Суперанская / Superanskaia 1978: 5 – 33; Чолева-Димитрова / Choleva-Dimitrova 2002: 78). В ономастичната наука този процес е известен като топонимизация[2].

Предмет на изследване са топонимизираните нарицателни съществителни с хидрографско значение в микрохидронимията на Западна България. Това са т. нар. в научната литература *хидрографски термини „думи, означаващи хидрографски обекти като нарицателни имена“*, които чрез онимизация са се превърнали в първични топоними или участват като втори компонент в двусъставни топоними (вж. Ковачев / Kovachev 1973: 77 – 79; Ковачев / Kovachev 1987: 75, 86), или *хидролекси*[3]. Конкретен интерес представляват означенията за *река, поток*. В състава на лексикалната група

---

[1] Микротопоним е „название на малък географски обект, който има тясна сфера на употреба, функционира само в пределите на малка територия, известен е само на тесен кръг хора“ (Чолева-Димитрова / Choleva-Dimitrova 2002: 23). Макротопонимът е название на по-голямо пространство, названията са известни, включени са в списъците за населените места и географските карти.

[2] Случаите, когато местно име се образува в резултат на преминаването на антропоним, топоним, хидроним или ойконим в местно име, се наричат трансономизация (Чолева-Димитрова / Choleva-Dimitrova 2002: 24).

[3] Терминът *хидролекса* е въведен в изследването *Местните имена в Свищовско* (Пернишка / Pernishka 2012: 128), в което авторката разграничава *лекса-термини* – лексеми, означаващи обекти (които имат и собствени имена). Въведени са термините *тополекси* (напр. *хълм*, *бърдо*, *било*), *хидролекси, ойколекси* (*село*, *градище*) и т.н. (пак там: 127 – 139).

Означения за води и свързани с тях обекти нарицателните съществителни могат да се разпределят на по-малки подгрупи на основата на извънезикови критерии, обусловени от тясната връзка на лексиката и екстралингвистичната действителност, както и на основата на близостта на лексикалното значение на думите. Така семантичните подгрупи в групата разглеждат названията за '*река, поток*'; '*извор*'; '*бързей; водопад; водовъртеж*'; '*място, където се сливат води*' и други. Предложеното изследване е продължение на две предишни проучвания, в които се спрях на системите от топонимизираните хидрографски термини, с които се назовават '*места със застояла вода, блата, влажни или кални места*' и '*извори*' (Данчева / Dancheva 2017; Данчева / Dancheva 2019)

Източници на изследване са изградената в Секцията по ономастика *Електронна база данни на българската топонимия*, книгата на проф. Й. Заимов *Българският водопис* (Заимов / Zaimov 2012) и публикуваните монографични топонимни изследвания от Западна България[4]. Смята се, че Западна България е територията, на която са съхранени едни от най-старинните географски имена, а за етничния състав на населението е характерна демографска устойчивост и липса на големи и разнопосочни миграционни премествания, каквито са регистрирани в източните български земи (вж. подробно поместената литература по въпроса в БДА / BDA IV 12 – 21; БДА / BDA III 12 – 19)[5].

Следователно цел на изследването е да се систематизират топонимообразуващите хидрографски термини за '*река, поток*' в топонимията на Западна България. Проучването е пряко свързано с една от задачите на ономастичната лексикография – създаването на речници на географските апелативи, които попълват съвременните и историческите лексикални основи, реконструирани от топоними (вж. Роспонд */ Rospond* 1980: 221 – 226). От друга страна, тъй като разбирането за връзката на езика и ландшафта е предмет на изследване в когнитивната география и когнитивната топонимия (вж. Burenhult, Levinson 2008: 135; също Влахова-Ангелова / Vlahova-Angelova 2018: 33 – 34), се взима под внимание и фактът, че в бъдеще обединените в сематични групи хидрографски термини биха послужили за нови проучвания.

2. Хидрографски термини със значение '*река, поток*'

В лексикографската литература се посочва, че *реката* е „голяма маса вода, която тече в естествено корито и се влива в море, езеро или в друга голяма река", а синонимите на думата са *поток, вада, приток* (Синонимен речник на съвременния български език / Sinonimen rechnik na savremenniya balgarski ezik 1977: 877). Интерес за ономастите, които изследват лексикалните особености на топонимите, представлява фактът, че например нарицателното *ручей*, което не се различава по значение от *поток*: 'малка, обикновено планинска, буйна и бърза рекичка', има поетична употреба и не се среща в топонимията (Синонимен речник на съвременния български език / Sinonimen rechnik na savremenniya balgarski ezik 2007: 673), а терминът *прѝток* се топонимизира много по-рядко от *поток*. За сравнение, от географските термини за '*планински проход, теснина*' книжовните думи *проход* и *ждрело* рядко се топонимизират за сметка на други термини. Този факт потвърждава разбирането, че не всички лексикални единици са топонимообразуващи. За ономастите е известно, че в процеса на проприалната номинация участват само определен кръг от лексикални основи и афикси и че „скоростта ѝ зависи от честотата на употреба на дадения топоним, от класа, към който принадлежи, и от езиковата му принадлежност (домашен/чужд)" (Михайлова / Mihaylova 2012: 16).

---

[4] Като основен източник на проучването са послужили публикуваните монографии за местните имена от Западна България на: Ив. Дуриданов, *Местните названия от Ломско*, А. Чолева-Димитрова, *Топонимията на Радомирско*, Д. Михайлова, *Местните имена в Михайловградско, Местните имена в Берковско, Местните имена в Ботевградско*; К. Попов, *Местните имена в Белослатинско*, Б. Николов, *Топонимията на Врачанска околия*, Й. Заимов, *Местните имена в Пирдопско, Принос към проучване на Самоковската ономастика*, Б. Симеонов, *Етимологичен речник на местните названия от Годечко*, К. Попов, *Местните имена в Разложко, Местните имена в Гоцеделчевско (Неврокопско)*; Йордан Еленин, *Топонимията на Дупнишко*, В. Велев, *Местните имена в Брезнишко* и др.

[5] Известно е, че в българската ономастична наука топонимният материал се събира според административно-териториалното деление на страната по околии до 1959 година.

В предложения текст се привеждат сведения за значението и разпространението на термините – съответно се използват етимологичният и ареалният метод, като в някои случаи единиците са дискусионни. Често се посочват *семантичните дублети на хидрографския термин*, *производните* от него, привежда се и *сравнителен лексикографски материал*.

Термините се разглеждат по азбучен ред.

Àндак: ар.-тур. дума *hendek* ’ров, трап’ е заета в българския език и топонимизирана в МИ от Югозападна България (Брезн, Дупн, Радом, Пирд, Благоевгр, Разл и Гоцед). Най-много са имената в Дупнишко, където е онимизирана и сродната дума *àндачина.* Регистрираните значения са следните: ’трап, дупка’ (Пирд) (Заимов / Zaimov 1959: 39); ’малко суходолие’ (Еленин 2006: 155); срв. също *андàк (ендек//хандак//хандакче)* ’трап’ (Кумановско); ’шанец’ (Делч, Благоевгр, Санд, Гоцед, Кукуш, Банско); *ендек* ’ров, трап; поток’ (Кочанско) (Видоески / Vidoeski 1999: 16, 58, 168).

МИ: *Àндъците*, хълмодолие; *Хендеците*, хълмодолие (Гоцед); *Ендѐка*, голям трап, изровен от дере (Пирд); *Двѐте àндачини* (Дупн).

арк: диал. *арк* ’воденична вада, вада’ (от тур. *ark*) (БЕР / BER I 15).

МИ: *Àрга* (Гоцед); *Àрка* (Радом), в ж.р. заради *вада, река*.

Семантични дублети: *вада, бара, водотек* ’вада’, *гириз* ’канал за мръсни води’.

ар̆ă: рум. *ар̆ă* ’вода’ е легнало в имена като *Апареч*, река във Видинско; *Апа*, връх в ЮЗ Рила, образувано от ВИ (Заимов / Zaimov 2012: 35); МИ *Àпата*, връх, трева, скали, под които извира вода (Разл) (Попов / Popov 1979: 80). Срв. МИ в Гърция: *Απια, Απιδανος*, също *Apila*, малка река в Източна Македония и др. Смята се, че думата има тракойско-илирийски произход (Etymological Dictionary of the Romanian Language 2018). Терминът е чест в румънската топонимия, вж. МИ *Àра Amàra, Àра Vòia* и др. (Dicţionarul Toponimic al României 2005: 192 – 199); включен е в речника на народните географски термини на Мурзаев със значение ’река, вода, водно пространство’ (Мурзаев / Murzaev 1984: 52).

бàра: *бàра* ’малка река, вада; мокро, влажно място; локва’. Съществителното има много производни и се среща във всички славянски езици и тяхната хидронимия (вж. подробно БЕР / BER I 32; Заимов / Zaimov 2012: 70 – 72).

Терминологичен ред с доминант: *бàра* (цяла ЗБ): *барка* (Врач, Мих, Берк); *баричка* (Кюст, Брезн, Гоцед); **барчина* (Брезн, Гоцед); *барчѝнки* (Гоцед); *барук* (Гоцед); *бариляк* (Радом); *барище* (Кюст, Мих, Берк, Радом, Врач); **барица* (Лом, Кюст, Брезн) и т.н. Срв. и термините *барка, барỳга*, *барчỳга* (Видоески / Vidoeski 1999: 18 – 19).

Семантични дублети: *рекичка, локва, блато, вада, млака*.

МИ: *Барите*, две изворчета с вади (Брезн); *Барица*, голям извор; *Баричката* (Кюст); *Барките*, член. мн. ч. от *барка* (Врач).

бỳра: *бỳра* ’поройна вода, която рови и влачи предмети’ (Радом); *бỳра* ’порой, поток’ при силен дъжд (Кюст). Среща се в Радом и Кюст, в имена, образувани без топонимни наставки. Срв. СелИ *Бỳраново* (Соф), за което едно от възможните тълкувания е именно от диал. *бỳра* ’поройна вода, която рови и влачи предмети’ в говора (Чолева-Димитрова / Choleva-Dimitrova 2009: 135). Срв. *бура* ’силна вода, поройна вода’ (Охридско) и МИ *Бỳрана* (Видоески / Vidoeski 1999: 27).

МИ: *Генкова бура*, ливади (Чолева-Димитрова 2009: 135); *Бурата*, стръмнина, (Кюст) (Умленски / Umlenski 2018: 94, 95).

вада: *вада* ’канал за напояване или за каране на воденица и др.’ (БЕР / BER I 111); ’напоителен ръкав, обикновено изкуствен; бара, рекичка’ (Заимов / Zaimov 2012: 179). Думата има много производни.

Терминологичен ред с доминант: *вада*: *вадѝчка*, умал.от *вада* (Кюст, Гоцед); *вàгье* (Белосл, Год), *вàдище* ’напуснато речно корито’, произв. от *вàда* и *-ище* (Лом, Мих).

МИ: *Гỳглина вада* (Лом); *Брегàрска вада* (Самок) (Заимов / Zaimov 2012: 179); *Вадичката* (Кюст); *Над сѐлската вàда, Вàдите* (Дупн); *Вàдина ливàда* (Брезн); *Вàдището, При вàдището* (Мих). Срв. и *вагà* ’вада’: *Вагата* (Струмица) (Видоески / Vidoeski 1999: 28).

вòда: *вода* ’течност в реките’ (БЕР / BER I: 169); *вòда* ’река, поток’ (Заимов / Zaimov 2012: 213). Думата има много производни.

МИ: *Бѐла вода* (Кюст); *Студѐна вода* (Кулско); *Жѝва вода* (Самок); срв. словен. ВИ *Voda*, пол. *Woda*, рус. *Вода* (Заимов / Zaimov 2012: 213 – 215); *Вода,* река в Македония (Дуриданов / Duridanov 1964: 205).

водотѐк: *водотѐк* ’вада, поток’ (Мих, Лом, Кюст). Йордан Заимов посочва думата като областна със знач. ’дол, из който тече вода само след дъжд’ (за произхода вж. БЕР / BER I: 169). Терминът се топонимизира само в едносъставни членувани имена.

МИ: *Водотѐкъ* (Лом); *Водотѐката*, вада (Белосл); *Водотѐците* (Мих), срв. рус. *Водотек,* пол. *Wodociek* (Заимов / Zaimov 2012: 221). Срв. и *водотѐк*, *-ци* ’речно корито’ (Куманово): *Водотѐк, Водотѐко, Водотѐци* (Видоески / Vidoeski 1999: 35).

Срв. семантично **водорина*, също срх. *водурина* ’голяма вада’, легнало във ВИ *Водòрина*, с. Костур (Заимов / Zaimov 2012: 221; Schütz 1957: 65). Вж. и *вододерина* ’дол, корито на суходол, издълбано място от дъждове’ и др., срхр. *водòдерина*, слов. *vododèrina*; МИ *Вододерина* (Крат) (Видоески / Vidoeski 1999: 34).

Най-разпространеният в микротопонимията географски термин от тази семантична подгрупа е *дол* (от стб. **доль** (БЕР / BER I: 408 – 409). Значенията са: ’продълговата вдлъбнатина между ридове; рекичка между ридове’; ’вдлъбнато място между две бърда или височини, където тече или е текла вода; долчина’; *остар.* и *диал*. ’поток, вада, която обикновено тече в такова вдлъбнато място’ (БЕР / BER I: 408 – 409; РБЕ / RBE IV: 236 – 237); ’рекичка с вдлъбнато корито’ (Видоески / Vidoeski 1999: 52). Географските обекти, назовани с имена в основата или в състава на които участва нарицателното *дол*, обикновено са вдлъбнатини между височини, по рядко рекички между ридове. Терминът се среща в топонимията на всички околии, предимно като определител в двусъставни имена. Изведени от топонимния материал са значенията ’вдлъбнатина между ридове; рекичка между ридове’ (Берк) (Михайлова / Mihaylova 1986: 80); ’низина, вдлъбнатина между височини’ (Врач) (Николов / Nikolov 1997: 184).

МИ: *Долъ̀*, малък дол (Лом); *Дòлич,* дол от *дол* и *-ич* (Мих) (Михайлова / Mihaylova 1984: 107); *Лю̀ти дол* (Брезн); *Гла̀ва дол* (Кулско); *Ка̀сио дол* (Радом); *Извòрски дол* (Свог). Думата има много производни: *долѐц*, умал. от *дол*: *Косѐв долѐц* (Радом); *Лютите дòлци, Дòлците* (Дупн); *долѝч*, умал. от *дол*: *Милòков долѝч* (Лом); *долчѐ*: *Долчѐ,* малък дол (Брезн); *Долчѐто*, дол (Гоцед); *Петру̀ново долчѐ* (Радом).

Нарицателното *долѝна̀* (стб. **долѢїна** ’продълговато, тясно, вдлъбнато място върху земната повърхнина, обградено с височини’ (РБЕ / RBE 4 1984: 244); ’ниско място между височини’; място около течението на река’ (БТР / BTR 1995: 184) назовава хидрографски обекти в микротопонимията и участва в сравнително малко на брой оними. МИ: *Долѝнето,* дол с ливади (Берк); *долѝне*, събират. от *долѝна*: *Долѝнето*, дол с ливади (Берк); *долѝнка*, умал.: *Долѝнка,* борова гора (Гоцед); *долѝчка*, умал. от *долѝца*, срв. *водѝчка* от *водѝца*, *горѝчка* от *горѝца*. Нарицателното участва главно като втора част в двусъставни МИ в Северозападна България: *Бу̀ковска долѝчка* (Мих); *Долѝчка,* каменист дол (Берк); *долчѝна* ’малък дол; долец’ (Михайлова / Mihaylova 1984: 108); срв. ’ниско вдлъбнато място от земната повърхност, обградено с височини; дол’; *остар. и диал.* ’поток, бара, вада; дол’ (РБЕ / RBE 4 1984: 352 – 253). МИ: *Лоза̀нска долчѝна* (Лом); *Долчѝните,* ниви (Врач); *долчѝнка*, умал. от *долчѝна*: *Ко̀пана долчѝнка* (Мих); *Кра̀пите долчѝни* (Берк)); *Трѝте долчѝнки* (Ботевгр).

Увеличителното *долище* ’голям дол’ е регистрирано в микротопонимията на Брезн и Радом: *Дòлище*, поток със стръмни брегове; суходолия (Брезн) (Велев / Velev 2009: 234); *Добрѐви долѝща* (Радом) (Чолева-Димитрова / Choleva-Dimitrova 2009: 198).

Срв. и *доле́тина* ’дол’; *долети́нка* ’малък дол, долче’; *доли́ка* ’малък дол, поточе’ (Видоески / Vidoeski 1999: 52); *доли́шка* ’малък дол, долче’ (пак там: 53). Срв. и *подолье* (Заимов 1967: 61); *придол* (Заимов 1963: 302).

В много случаи нарицателното *дерѐ* ’дол; река, рекичка’ (от тур. *dere*) (БЕР / BER I: 344); ’дълбок дол, обикновено със стръмни брегове’ (РБЕ / RBE III: 735) е синоним на *дол*. Срв. *дере*

’река, поток’ (Кичевско); ’долина; корито на суходолие’ (Банско, Гоцед, Благоевгр) (Видоески / Vidoeski 1999: 51). Терминът е онимизиран главно като определител в двусъставни МИ в югозападната топонимия.

МИ: *Дерѐ чаѝр,* дере с ниви (Берк); *Демѝрдерѐ, Дерѐто, Голѐмо дере* (Разл); *Кàлен дере* (Кюст) (Заимов / Zaimov 2012: 362 – 373).

λακκος: гръцката дума λακκος ’дол, ров’ е топонимизирана в МИ *Лàко дерѐ*, дол; *Лàкото*, дол (Гоцед) (Иванов / Ivanov 1996: 131); срв. СелИ *Лàкос* (СЗ от Сярско); МИ *Лàкос*, местност в землището на Райковци (Иванов / Ivanov 1982: 150). Й. Заимов посочва името *Вадилакос*, река в Солунско (Заимов / Zaimov 2012: 180).

**злев*: **злев* ’порой, поток’. Нарицателното има славянски паралели (вж. подробно БЕР / BER I 646; Nitsche 1964: 190); участва в едносъставни първични топоними и двусъставни вторични топоними[6].

МИ: *Злевица,* падина с извор (Мих); *Злевска река*, извира от Рила, по МИ *Злево*; *Злевски андак, Злевски дол* (Дупн) (Заимов / Zaimov 2012: 537); срв. *Злево*, село в Радовишко (БЕР / BER I 646; Видоески / Vidoeski 1999: 63);

изтòк: *изтòк* диал. ’извор’, стб. **источьникъ** ’извор’ (БЕР / BER II: 54 – 55). Нарицателното има славянски паралели, струс. *истокъ* ’извор, поток’ (от стб.), укр. *исток* и т.н. (Заимов / Zimov 2012: 559); срв. **исток* ’извор, изворен дял на река или поток’ (Видоески / Vidoeski 1999: 182). В българската хидронимия се регистрират нечленувани едносъставни имена в Гоцед и Разл.

МИ: *Изток*, руини от старо селище и извор (Гоцед); *Изтòк*, река (Разл); *Изтòк*, село в Охридско, днес запазено в името на връх (БЕР / BER II: 54 – 55; Заимов / Zaimov 2012: 559); Срв. в Русия река *Исток*, езеро *Источное*, *Черноисточинский Пруд* и др. (Мурзаев / Murzaev 1984: 236).

Семантични дублети: *поток, приток*. Както беше посочено, терминът *прѝток* рядко се топонимизира в микрохидронимията: *Иѐрачки прѝток* (Брезн). Срв. *ток*, стб. **токъ** ’течение; поток’ с произв. *потòк*, *водостòк, сток*, със славянски паралели (БЕР / БЕР VIII: 98); *ток, заток* (Мурзаев / Murzaev 1984: 236; Schütz 1957: 70).

Срв. в българската микрохидронимия *зàтока* ’ръкав на река, който заобикаля остров’ в говора в МИ *Гандòвата зàтока* (Радом); ВИ *Затоките* в Разл. Терминът има слав. паралели (Мурзаев / Murzaev 1984: 221); *утòка* ’вада, ръкав на река’ в говора в МИ *Утòките*, ливади, където се оттича вода; *Утòката*, мочурливо място край р. Свѐтля (Радом).

**ѝзтек* ’извор, поток’, запазено в словен. *iztèk* ’изтичане на вода’. Срв. ВИ *Ѝзтек*, бара (Валовища); от същата основа *Пòтека* (Заимов / Zaimov 2012: 559).

**лàва*: **лàва*, запазено в рус. *лава* ’речна плитчина’, пол. обл. *ława* ’нива и ливада в горски дол; въздълга плитчина; полùца’; общослав. *лава* ’лавица, полица’. Терминът вероятно е основа на МИ *Лава магура* (Кюст), *Лава леска* (Прилепско); срв. рус. РечИ *Лава* (Заимов / Zaimov 2012: 246; Мурзаев 1984: 332).

Възможно е терминът **лѐва* ’вода, поток, проливен дъжд’ (вж. Даль / Dal’ 1955: 256), запазен в рус. диалекти, да е топонимизиран в някои западнобългарски икрохидроними. Й. Заимов свързва СелИ *Лѐвен* (Солунско) с рус. *лѐвень* ’ливень, проливной дождь’, рус. РечИ *Левень, Левенка*, развито от **лева* ’вода, поток, проливен дъжда’. Срв. *Левѐница*, равнище (Благоевгр); дол (Кюст); гори (Трън), вероятно от **лѐвен* ’проливен дъжд, порой, поток’ и *-ица*. Също така според учения РечИ *Левѝна*, река, приток на Струма, е от изчезнало същ. *лев-ѝна* ’(голям) порой, поток’, развито от **лѐва* с *-ѝна*, както *дол-ѝна, ров-ѝна*, срв. рус. РечИ *Левина*, СелИ *Левино* (Заимов / Zaimov 2012: 257).

---

[6] В процеса на групиране на имената обикновено се следи дали названията са първични (отапелативни, отантропонимни) или вторични, пренесени от други местности (отойконимни, отхидронимни и т.н.) (вж. подробно Димитрова-Тодорова / Dimitrova-Todorova 2006: 196 – 188).

пор̀ой: *пор̀ой* ’силен дъжд’, ’свлачище след дъжд’ (Гоцед, Пещерско, Драмско). Думата се среща в български език и сръбските диалекти и вероятно е заета от алб. *përruoi*, членувана форма на *përrua* ’поток’ (БЕР / BER V: 531). В топонимията на Берк, Врач и Радом означава ’силен поток след дъжд’. Участва главно в едносъставни членувани МИ без топонимни наставки.

МИ: *Ю̀синов пор̀ой, Пор̀я*, ровина, след дъжд от нея тече вода (Берк); *Пороѐте, Пор̀йо*, равнище с ниви, при силен дъжд оттам минава пороят (Радом); *Пор̀ище,* бара до Мездра; *Го̀рно/ Д̀олно Пор̀ище*, ниви (Трън) (Заимов / Zaimov 2012 357); срв. *по́рej* ’поток, порой’ (Видоески / Vidoeski 1999: 115).

пот̀ок: *пот̀ок* ’малка или къса рекичка’ (стб. потокъ). Нарицателното съществително има славянски паралели (БЕР / BER V: 555 – 556; Мурзаев / Murzaev 1984: 456). Участва в топонимизирането на едносъставни и двусъставни МИ в Берк, Белосл, Врач, Разл, Дупн, Радом, Брезн, образувани без топонимни наставки.

МИ: *Су̀хия (Су̀ия) по̀ток*, низина, през която при дъжд протича поройна вода (Белосл); *Пот̀ок Шир̀окия вал̀ог*, планински ручей, вторично име (Дупн); *По̀ток*, поточе от селска чешма, *Калин поток* (Брезн) (вж. Заимов / Zaimov 2012: 541 – 542).

река̀ ’голяма водна маса, течаща в определено естествено корито’ (стб. рѣка). Думата има славянски паралели, често се топонимизира и има много производни, напр. *средорѐк* ’място между две реки, които се събират в една’ (Соф) (БЕР / BER VI: 215 – 216); *прекорѐк* ’срещу реката / реките’ и други. Участва в едносъставни и двусъставни имена, образувани с нарицателни наставки *-ар, -ица, -ка, -ище*.

Терминологичен ред с доминант: *река̀*: **река̀р* (Дупн, Кюст, Благоевгр); *речѐ* (Радом), *речѝца* (Брезн); *речѝще* ’пресъхнало речно корито’(Мих, Дупн); **рѐчка* ’малка река’ (Мих, Берк, Врач) и т.н.

МИ: *Река̀та у ка̀мик*, рекичка с каменисти брегове (Брезн); *Вучидолска речѝца, Долня речѝца* (Брезн); *Рѐчка* (Врач); *речѝще* ’пресъхнало речно корито’: *Речѝще*, дол (Мих) (Михайлова / Mihaylova 1984: 165); *Ку̀са рѐчка* (Мих).

Вероятно следните изчезнали думи са запазени в няколко микротопонима от Западна България:

струга ’речен ръкав, вир’: *Стружье* (Трън) (Чолева-Димитрова, Влахова-Ангелова / Choleva-Dimitrova, Vlahova-Angelova 2017: 274). Срв. стб. строуга ’течение, струя’, словен. *struga* ’речно корито’, рус. *стру̀га* ’речно корито’, укр. *стру̀га* ’планински поток’, пол. *struga* ’струя, течение, поток’ и др.: езеро *Стругское* в Ленинградска област; река *Рудовска Струга* в Полша и др. (Мурзаев / Murzaev 1984: 527); МИ *Струга*, планинска местност (Тет) (Видоески / Vidoeski 1999: 153);

стружище ’място, където има много струги’: *Стружище* (Трън) (Чолева-Димитрова, Влахова-Ангелова / Choleva-Dimitrova, Vlahova-Angelova 2017: 274).

Срв. и терминът *струя* ’течение, част от поток’, който има славянски паралели, но не се топонимизира в изследваната микрохидронимия (Мурзаев / Murzaev 1984: 527 – 528; Schütz 1957: 69; Видоески / Vidoeski 1999: 153)

чай: тур. дума *çay* ’река’ (Академичен турско-български речник / Akademichen tursko-balgarski rechnik 2009: 270) също рядко се топонимизира в западнобългарската микрохидронимия: в основата на МИ *Чай*, другото име на р. *Мътница* (Гоцед), е легнал терминът със значение ’река, рекичка, поток’ (Иванов / Ivanov 1996: 188); срв. *чај* ’поток, река’ в МИ *Чај* (Серско) (Видоески / Vidoeski 1999: 170). Лексемата *чай* се среща главно в топонимията на Турция, Азербайджан и Иран; използва се и наред със *сай* ’мель’ (Мурзаев / Murzaev 1984: 491 – 493).

3. Изводи

По отношение на топонимообразуването и хронологията на микрохидронимите, от които е ексцерпирана хидрографската терминология, може да се заключи, че: 1) Изследваните хидрообекти обикновено получават названията си чрез топономизация на даден апелатив, рядко чрез трансономизация (чрез пренос от СелИ, МИ, РечИ, напр. *Злевска река* по МИ *Злево* (Дупн). Следователно като начин на образуване изследваните географски имена са основно първични имена (т.е. не

са производни от други географски названия). 2) Като време на възникване можем да ги отнесем както към старинните имена, в основата на които е легнал архаичен апелатив като **злев, изтòк, *ùзтек, *лàва, *лѐва, *струга* (вече изчезнали от местния говори), така и към по-късните пластове на хидронимията.

Реконструираните оттопонимни апелативи, освен че дават знание за състава на съвременните и историческите лексикални основи на микрохидронимите, което би спомогнало да се създаде речник на географските апелативи, дават и допълнителна информация за ландшафтните особености на района. Неслучайно тълкуването на водните имена е „тълкуване на миналите епохи, направено въз основа на езика, който е възникнал напълно естествено, като отразява непринудено географската среда и нейната епоха“ (Заимов / Zaimov 1978).

От една страна, би било интересно в бъдеще да се насочи вниманието към проприалната номинация на тази група микрохидроними (вж. Михайлова / Mihaylova 2012: 124), от друга, както беше посочено, обединените в тематични групи и подгрупи географски термини биха послужили за нови ономастични проучвания, които са предмет на изследване в когнитивната топонимия (Влахова-Ангелова / Vlahova-Angelova 2018). Още по-нататък, по-задълбоченото изследване на връзката между езика и ландшафта би дало информация за значителните различия в различните езици по отношение на това как ландшафтните особености и географските имена са онтологизирани, а това ще има отношение към практическото приложение на международните навигационни системи (Burenhult, Levinson 2008: 135).

Използвани съкращения

Белосл – Белослатинско; Благоевгр – Благоевградско; Брезн – Брезнишко; ВИ – Водни имена; Врач – Врачанско; Год – Годечко; Гоцед – Гоцеделчевско; Делч – Делчевско; Дупн – Дупнишко; Крат – Кратовско; Кукуш – Кукушко; Кюст – Кюстендилско; Лом – Ломско; МИ – Местни имена; Мих – Михайловградско; Пирд – Пирдопско; Радом – Радомирско; Разл – Разложко; РечИ – Речни имена; Самок – Самоковско; Санд – Сандaнско; Свог – Свогенско; СелИ – Селищни имена; Соф – Софийско; Тет – Тетовско.

Цитирана литература / References

Български далектен атлас: *Български далектен атлас*, Т. III. 1975; Т. IV. 1981. София: Издателство на БАН. (*Balgarski dialekten atlas*. T. III. 1975; T. IV. 1981. Sofia: Izdatelstvo na BAN.)

BER 1971 – 2017: *Български етимологичен речник*. Том 1 – 9. София: Издателство на БАН. (*Balgarski etimologichen rechnik*. T. 1 – 9. Sofia: Izdatelstvo na BAN).

Български тълковен речник 1995: *Български тълковен речник*. Д. Попов (ред.). София: Наука и изкуство. (*Balgarski talkoven rechnik*. D. Popov (red.). Sofia: Nauka I izkustvo).

Видоески 1999: Видоески, Б. *Географската терминологија во дијалектите на македонскиот јазик*. Скопје. (Vidoeski 1999: Vidoeski, B. *Geografskata terminologiya vo dialektite na makedonskiot yazik*. Skopie.)

Велев 2009: Велев, В. *Местните имена в Брезнишко*. В. Търново: Фабер. (Velev 2009: Velev, V. *Mestnite imena v Breznishko*. V. Tarnovo: Faber.)

Влахова-Ангелова 2018: Влахова-Ангелова, М. *Ономастика и етноботаника: названия на плодове според данни от топонимията в Западна България*. София: Издателство на БАН. (Vlahova-Angelova 2018: Vlahova-Angelova, M. *Onomastika i etnobotanika: nazvaniya na plodovete spored danni ot toponimiyata ot Zapadna Balgaria*. Sofia: Izdatelstvo na BAN). <http://www.baspress.com/book.php?l=b&id=1368> [12. 01. 2019])

Влахова-Ангелова, Чолева-Димитрова 2017: Влахова-Ангелова, М., А. Чолева-Димитрова. Старинна топонимия от Западна България: местните имена като извор за народните географски представи. – В: *Международна юбилейна конференция на ИБЕ. Сборник с доклади.* София, ИБЕ, с. 265 – 274. (Vlahova-Angelova, Choleva-Dimitrova 2017: Vlahova-Angelova, M., A. Choleva-Dimitrova. Starinna toponimiya ot Zapadna Balgaria. – In: *Mezhdunarodna yubileyna konferentsiya na IBE.* 2017. Sofia, pp. 26 – 274.) <http://ibl.bas.bg/Proceedings_IBL_Conference_2017_Volume_I.pdf> [12. 01. 2019])

Даль 1955: Даль, В. *Толковый словарь живого великорусского языка*. Т. 2. Москва: Иностранные и национальные словари. (Dal' 1955: Dal', V. *Tolkovyĭ slovar' velikorusskogo iazyka*. T. 2. Moskva: Inostrannye i natsional'nye slovari.)

Данчева 2017: Данчева, Н. Хидрографски термини в микротопонимията, с които се назовават места със застояла вода, блата, влажни или кални месата. – В: *Български език*, № 4, с. 72 – 84 (Dancheva 2017: Dancheva, N. Hidrografski termini v mikrotoponimiyata, s koito se nazovavat mesta sas zastoyala voda, blata, vlazhni ili kalni mesta. – In*: Balgarski ezik*, № 4, pp. 72 – 84)

Димитрова-Тодорова 2006: Димитрова-Тодорова, Л. *Местните имена в Поповско.* София: Издателство на БАН. (Dimitrova-Todorova 2006: Dimitrova-Todorova, L. *Mestnite imena v Popovsko.* Sofia: Izdatelstvo na BAN.)

Дуриданов 1952: Дуриданов, Ив. *Местните имена от Ломско*. София: Издателство на БАН. (Duridanov 1952: Duridanov, Iv. *Mestnite imena ot Lomsko*. Sofia: Izdatelstvo na BAN)

Еленин 2006: Еленин, Й. *Топонимията на Дупнишко*. Благоевград, УИ „Неофит Рилски“. (Elenin 2006: Elenin, Y. *Toponimiyata na Dupnishko*. Blagoevgrad, UI "Neofit Rilski".)

Заимов 1959: Заимов, Й. *Местните имена в Пирдопско*. София: Издателство на БАН. (Zaimov 1959: Zaimov, Y. *Mestnite imena v Pirdopsko*. Sofia: Izdatelstvo na BAN).

Заимов 1965: Заимов, Й. Принос към проучване на Самоковската ономастика. – В: *Onomatica*, X,№ 1 – 2, с. 74 – 92. (Zaimov 1965: Zaimov, Y. Prinos kam prouchvane na Samokovskata onomastika. – In: *Onomatica*, X, № 1 – 2, pp. 74 – 92.)

Заимов 1967: Заимов, Й. *Заселване на българските славяни на Балканския полуостров. Проучване на жителските имена в българската топонимия*. София: Издателство на БАН. (Zaimov 1967: Zaimov, Y. *Zaselvane na balgarskite slavyani na Balkanskiya poluostrov. Prouchvane na zhitelskite imena v balgarskata toponimiya.* Sofia: Izdatelstvo na BAN)

Заимов 2012: Заимов, Й. *Българският водопис*. София: Фабер. (Zaimov 2012: Zaimov, Y. *Balgarskiyat vodopis*. Sofia: Faber.)

Иванов 1996: Иванов, Й. *Местните имена в Гоцеделчевско (Неврокопско).* София: Alba. (Ivanov 1996: Ivanov, Y. *Mestnite imena v Gochedelchevsko (Nevrokopsko).* Sofia: Alba)

Михайлова 1984: Михайлова, Д. *Местните имена в Михайловградско.* София: Издателство на БАН. (Mihaylova 1984: Mihaylova, D. *Mestnite imena v Mihaylovgradsko.* Sofia: Izdatelstvo na BAN)

Михайлова 1986: Михайлова, Д. *Местните имена в Берковско.* София: Издателство на БАН. (Mihaylova 1986: Mihaylova, D. *Mestnite imena v Berkovsko*. Sofia: Izdatelstvo na BAN)

Михайлова 2008: Михайлова, Д. *Местните имена в Ботевградско.* София: АИ „Проф. Марин Дринов“. (Mihaylova 2008: Mihaylova, D. *Mestnite imena v Botevgradsko*. Sofia: AI "Prof. Marin Drinov".)

Михайлова 2012: Михайлова, Д. *Семантични процеси и явления в българската топонимия: (етюди по проприална семантика).* Велико Търново: Ивис. (Mihaylova 2012: Mihaylova, D. *Semantichni protcesi i yavleniya v balgarskata toponimiya*. Veliko Tarnovo: Ivis.)

Мурзаев 1984: Мурзаев, Э. *Словарь народных географических терминов.* Москва: Мысль. (Murzaev 1984: Murzaev, E. *Slovar' narodnykh geograficheskikh terminov*. Moskva: Mysl'.)

Николов 1997: Николов, Б. *Топонимията на Врачанска околия*. София: Алиса. (Nikolov 1997: Nikolov, B. *Toponimiyata na Vrachanska okoliya.* Sofia: Alisa)

Пернишка 2012: Пернишка, Е. *Местните имена в Свищовско*. София: АД Студио. (Pernishka 2012: Pernishka, E. *Mestnite imena v Svishovsko*. Sofia: AD Studio)

Попов 1960: Попов, К. *Местните имена в Белослатинско*. София: „Наука и изкуство“. [Popov 1960: Popov, K. *Mestnite imena v Beloslatinsko*. Sofia: "Nauka i izkustvo".)

Попов 1979: Попов, К. *Местните имена в Разложко*. София: Издателство на БАН. (Popov 1979: Popov, K. *Mestnite imena v Razlozhko*. Sofia: Izdatelstvo na BAN)

Роспонд 1980: Роспонд, С. Onomasticon slavicum. Етапы развития ономастической лексикографии. – В: *Перспективы развития славянской ономастики*, с. 221 – 226. (Rospond 1980: Rospond S. Etapy razvitiia onomasticheskoĭ leksikografii– In: *Perspektivy razvitiia slavianskoĭ onomastiki*, 1 pp. 221 – 226)

Симеонов 1966: Симеонов, Б. Етимологичен речник на местните названия от Годечко. – В: *Годишник на Софийския университет. Факултет славянски филологии*. София: Наука и изкуство, с. 118 – 248. (Simeonov 1966: Simeonov, B. Etimologichen rechnik na mestnite nazvaniya ot Godechko. – In: *Godishnik na Sofiyskiya universitet. Fakultet slavyanski filologii*. Sofia: Nauka i izkustvo, pp. 118 – 248)

Синонимен речник на съвременния български език 1977: *Синонимен речник на съвременния български език.* София: МАГ' 77. (*Sinonimen rechnik na savremenniya balgarski ezik.* Sofia: MAG'77.)

Синонимен речник на съвременния български език 2007: *Синонимен речник на съвременния български език.* София: Наука и изкуство. (*Sinonimen rechnik na savremenniya balgarski ezik*. Sofia: Nauka i izkustvo.)

Суперанская 1973: Суперанская, А. *Общая теория имени собственного*. Москва: Наука. (Superanskaia 1973: Superanskaia, A. *Obshtaia teoriia imeni sobstvennogo*. Moskva: Nauka)

Суперанская 1978: Суперанская, А. *Апеллятив-онома. – Имя нарицательное и собственное.* Москва: Наука. (Superanskaia 1978: Superanskaia, A. *Apelliativ-onoma. – Imia naritsatel'noe i sobstvennoe*. Moskva: Nauka).

Чолева-Димитрова 2002: Чолева-Димитрова, А. *Селищни имена от Югозападна България. Изследване. Речник.* София: Пенсофт. (Choleva-Dimitrova 2002: Choleva-Dimitrova, A. *Selishtni imena ot Yugozapadna Balgaria. Izsledvane. Rechnik.* Sofia: Pensoft.)
Чолева-Димитрова 2009: Чолева-Димитрова, А. *Местните имена в Радомирско*. София: ГЕА. (Choleva-Dimitrova 2009: Choleva-Dimitrova, A. *Mestnite imena v Radomirsko*. Sofia: GEA)
Burenhult, Levinson 2008: Burenhult, N., S. Levinson. Language and landscape: a cross-linguistic perspective. – In*: Language Sciences* 30, pp. 135 – 150. <www.elsevier.com/locate/langsci, available online at www.sciencedirect.com> [12. 01. 2019]
Etymological Dictionary of the Romanian Language 2018: Etymological Dictionary of the Romanian Language. Issue 18. <http://limbaromana.org/en/dictionary/> [10. 01. 2019]
Nitsche 1964: Nitsche, P. *Geographische Terminologie des Polnischen*. Köln: Böhlau Verlag.
Schütz 1957: Schütz, J. *Die geographische Terminologie des Serbokroatischen*. Berlin: Akademie Verlag.

HYDROGRAPHIC TERMS FOR *RIVER*, *STREAM* IN THE MICROTOPONYMY OF WESTERN BULGARIA

Nadezhda Dancheva
Institute for Bulgarian Language Prof. Lyubomir Andreychin – BAS

nadya009@gmail.com

Abstract: The study deals with microtoponyms from Western Bulgaria which include as components hydrographic terms, with a focus on words for *river*, *stream* – just a small part of the terms related to bodies of water that are preserved in Bulgarian hydronymy. The study aims at analysing these words and at summarizing the findings in order to draw conclusions regarding the origin, structure and word-formation of the hydronyms. The analysis draws upon the etymological, structural, and word-formation properties of these words and information about the geographical location in order to determine the geographical distribution of the hydronyms.

Keywords: *hydronymy, microtoponyms, hydrographic terms, toponimization*

Nadezhda Dancheva
Institute for Bulgarian Language
52 Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
Sofia 1113
Bulgaria

ФРЕЙМ СКРИПТОВЕ, ФРЕЙМ СЦЕНАРИИ И ИГРИ В ОБУЧЕНИЕТО ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК КАТО ВТОРИ НА 5 – 6-ГОДИШНИ ДЕЦА БИЛИНГВИ

Вехбие Балиева
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

vehbie_balieva@abv.bg

Резюме: В предлаганата методическа система за овладяването на българския език като втори се използват фрейм скриптове, фрейм сценарии и игри. Те са структурирани на базата на концептуалната рамка на комуникативната граматика. В центъра на изгражданите методически единици се поставя комуникативното намерение и около него се подреждат лексиката, граматиката и социокултурната информация така, че детето да успее да го осъществи. За реализацията им се използват средствата на когнитивната лингвистика. На базата на фрейма се изгражда фрейм скрипт, който се осъществява чрез конкретни фрейм сценарии, разгърнати в игри.

Ключови думи: *билингви, комуникативна граматика, фрейм скрипт, фрейм сценарий, игра*

Въведение

Комуникативната граматика и когнитивната лингвистика предполагат функционалното начало, затова смятаме, че може да се търси взаимовръзка между фреймовия и концептуалния анализ като инструментариум на когнитивната лингвистика и парадигмата на комуникативната граматика. Този подход може да подпомогне усвояването на българския език като втори от 5 – 6-годишните деца от турската лингвокултурна общност в България.

1. Теоретична рамка

Билингвалната езикова личност, разглеждана подробно в предишна наша публикация (Балиева / Balieva 2016), и взаимовръзката ѝ с функционалната парадигма е представена в *Таблица 1*. От нея става ясно, че най-високата позиция заема прагматиката. Това отговаря на тезата, че комуникативната граматика по същество е подчинена на релацията ***прагматика – граматика***, а не на ***граматика – прагматика***. Така комуникативната граматика може да бъде определена като комуникативно-прагматично ориентирана, защото „ ... в комуникативните граматики приоритет имат потребностите на комуникацията и комуникантите, те изискват и налагат неконвенционален, иновативен подход към граматическата система, като подчиняват организацията на граматичните обекти на своите нужди“ (Буров, Бурова / Burov, Burova 2014).

Таблица 1. Връзка между функционалната парадигма и билингвалната езикова личност

ФУНКЦИОНАЛНА ПАРАДИГМА	БИЛИНГВАЛНА ЕЗИКОВА ЛИЧНОСТ
прагматика	**фреймово равнище** (картина на света)
семантика	**концептуално равнище** (концептуална картина на света)
синтаксис	**езиково равнище** (езикова картина на света)

От гледна точка на комуникативната граматика първично е комуникативното намерение. За да бъде реализирано от детето, то трябва да бъде „облечено“ в езикови средства (думи и граматични категории), а на следващ етап и в практически умения за употребата на езиковите средства с оглед

на комуникативната ситуация и на комуникативното намерение. Т.е. в центъра първо се поставя комуникативното намерение и около него се подрежда лексиката, граматиката и социокултурната информация така, че детето да успее да го осъществи. Това е начинът да се реализира т.нар. от Ст. Буров и Л. Бурова неконвенционален подход (вж. Буров, Бурова / Burov, Burova 2014); това е средството да се подчинят граматическите обекти на конкретните нужди на детето и то да употребява правилни в граматическо и уместни в комуникативно отношение изказвания.

В това трябва да бъде основната разлика при планирането на методическите единици на комуникативната граматика и на урочните единици в традиционното обучение по език. Водеща да бъде комуникативната задача, а не материалът, който е заложен за усвояване в учебното разпределение. Макар и с помощта на комуникативния подход, традиционната методика на преподаването на език поставя в центъра на обучението усвояването на определена лексика и граматика и я реализира посредством конкретни комуникативни задачи в ситуативни или сюжетно-ролеви игри. Ако приемем, че водеща роля има комуникативната задача, която детето трябва да реши (както постулира комуникативната граматика), нейното решаване трябва да доведе и до усвояването на определена лексика и граматика.

Сходен подход в чуждоезиковото обучение прилагат две изследователки – Олга Белякова и Наталия Моторина. Те използват концептуален и фреймов анализ за целите на обучението по английски език.

О. Белякова предлага лингвокултурни сценарии. Лингвокултурния сценарий тя определя като модел на културно обусловено знание за някаква типова ситуация и го разглежда като единство на културния и на езиковия аспект при усвояването на чужд език. Според авторката сценарият е: „динамическа разновидност на фрейма“ (Белякова / Belyakova 2007: 7 – 8). О. Белякова разработва структура на лингвокултурния сценарий; формулира принципи, които стоят в основата на формалното му представяне; извежда изисквания, на които трябва да отговаря структурата на такъв сценарий. Освен *динамично начало*, което се изразява във вътрешния ход на мислите и логическото им изложение, композицията на сценария според нея има и *статично начало* – локализация на основните и допълнителните компоненти. Изследователката представя разглежданата в лингвокултурния сценарий ситуация като последователност от взаимосвързани и взаимно обуславящи се сцени, в които присъстват ***актанти*** (действащи лица) и ***сирконстанти*** (условия и обстоятелства, при които протичат действията). И тъй като по същество лингвокултурният сценарий е разглеждан от Белякова като хранилище от данни за дадена ситуация и като програма за осъществяването ѝ, тя представя сценариите във вид на композиционно-структурни блокове. Те приличат на матрьошка по вертикалата и на разклоняващо се дърво по хоризонталата (Белякова / Belyakova 2007).

Н. Моторина работи по сходен модел. Тя разработва лингвокултурни скриптове (*При лекаря*; *Посещение на ресторант* и др.) и поставя акцента върху прагматичната им страна. Моторина се позовава на редица сериозни изследвания – на културните скриптове на А. Вежбицка; на ключовите идеи на А. Д. Шмелев; на алгоритмичния модел на културните сценарии с когнитивни елементи на В. М. Савицки и А. Е. Плеханов; на лингвокултурните скриптове като единици на дискурса на В. И. Карасик – и дава свое определение на лингвокултурния скрипт. Той е ценностно маркирана, поведенчески алгоритмизирана, етнически детерминирана и вербално и невербално изразяваща се последователност от комуникативни стъпки, формираща узуса на определена комуникативна ситуация (Моторина / Motorina 2013: 14).

Определението на Н. Моторина за лингвокултурен скрипт е изчерпателно и подплатено с достатъчно емпиричен материал, който доказва наличието на тези четири елемента в скрипта. Виждането на О. Белякова за лингвокултурен сценарий също е добре разработено и подкрепено с доказателствен материал. Двете изследователки поставят в основата на скриптовете и на сценариите фреймове, конкретизирани в концепти. Това се доближава максимално близо до идеята за действения характер на фреймовете, развивана от нас. По-добре е обаче *скриптът* и *сценарият* да се разглеждат не като два различни *варианта*, а като два *елемента* от фрейма.

Приемаме виждането на М. Мински, според което фреймът има две равнища със слотове. Терминалите на горния ред са запълнени с инвариантни елементи или с константни величини (елементи, които присъстват в почти всяка ситуация), а на долния ред има слотове, които се запълват в конкретната ситуация, защото съдържанието им е вариативно и има променливи величини (Мински

/ Minski 1979). Ако на горния ред на фрейма терминалът е ***скрипт***, а слотовете на долния му ред са ***сценарии***, ще се получи моделът, представен на фиг. 1. В този модел нагледно е представена идеята ни, че фреймът има инвариантни и вариативни елементи, които могат да се реализират в езиковото обучение чрез ***фрейм скриптове*** и ***фрейм сценарии***, които са структурирани на базата на концептуалната рамка на комуникативната граматика.

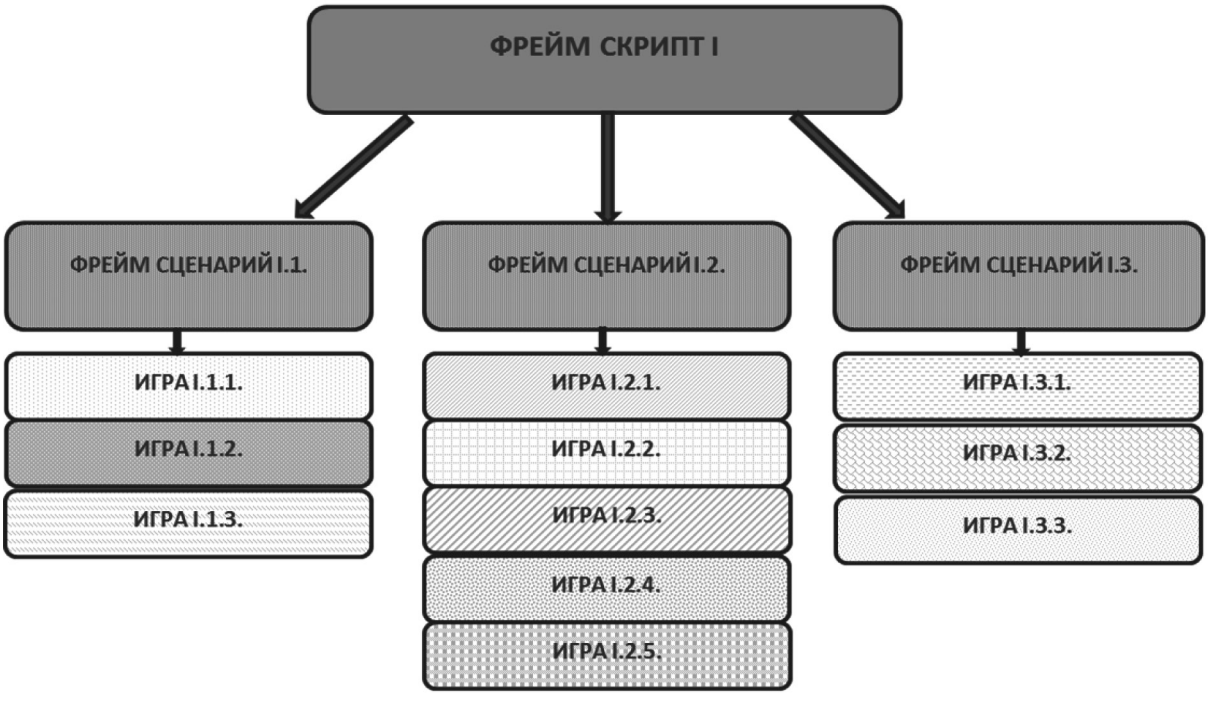

Фигура 1. Структура на фрейм скрипт

За целите на обучението първоначално се изгражда фрейм скрипт, който има фиксирани елементи за усвояване. Той се актуализира чрез включването на блокове с различно съдържание – фрейм сценарии. От своя страна фрейм сценарият се реализира чрез игри.

Фрейм скриптът е константното начало – в него се съдържат базови данни за комуникативната ситуация. Фрейм сценариите имат относително устойчиви характеристики и в тях се съдържат знания, умения и опит, които езиковата личност има от сходни ситуации. Те са необходимият минимум, за да се ориентира в непозната ситуация; базата, от която тръгва, за да реши учебната задача. Реализацията им зависи от конкретното измерение на ситуацията в съзнанието, в мотивацията и в поведението на личността, както и от конкретните условия. При децата в предучилищна възраст играта, която е най-променящата се и взаимозаменяема част в модела, е естественият начин това да се случи.

Предварително се вземат под внимание и се описват всички елементи на фрейм скрипта. Фрейм сценариите също трябва да бъдат предварително уточнени, разработени и описани, за да бъде по-голям ефектът от използването им. Игрите като методическо средство имат функцията да „материализират“ сценария, като представят, разширяват и развиват знанията и уменията на детето да общува на втория език.

Във ***фрейм скрипта*** се фиксират граматиката, лексиката, социокултурните знания и комуникативно-прагматичните умения, които детето задължително трябва да усвои във връзка с дадена тема. Във ***фрейм сценариите*** се планира последователността и начинът за постигане на заложените цели. В игрите това се реализира, като децата са провокирани, насочвани и насърчавани да използват предварително фиксираните в скрипта граматика, лексика и социокултурни познания в конкретни комуникативно-речеви ситуации. По този начин те реализират комуникативното намерение и едновременно с това придобиват знания и комуникативно-прагматични умения на втория език.

2. Фрейм скрипт *В хранителния магазин*

Фрейм скрипт ***В хранителния магазин*** съдържа няколко важни елемента:

1) Концепти, върху които ще се работи. Това са основните концепти, без които не би могло да се говори за комуникативна ситуация в хранителен магазин. Това според нас са: **'УЧАСТНИЦИ', 'ИНТЕРИОР', 'ПРОДУКТИ', 'ЦЕНИ', 'МЕРНИ ЕДИНИЦИ'.**

2) Езиково осигуряване, необходимо за изграждане на фрейм скрипта.

Таблица 2. Примерна граматика, лексика и синтактични конструкции, които да бъдат усвоени чрез фрейм скрипта

ЛЕКСИКА	ГРАМАТИКА	КОНСТРУКЦИИ
По концепт 'УЧАСТНИЦИ' продавач/ купувач магазинер/ клиент консултант/ касиер	членуване на същ. имена в м.р., ж.р. и ср.р. в ед.ч. множествено число на същ. имена в м.р., ж.р. и ср.р. бройна форма съчинителен съюз ***И*** предлози ***В, НА, ОТ*** конструиране на изречения с въпросителна частица ***ЛИ***	Това е (кашкавал, мляко...). Това са (яйца...). Това (брашно, сирене...) ли е? Това (яйца, бисквити...) ли са? Имате ли...? Колко струва...? Дайте ми, моля (пакет захар, 5 яйца...)!
По концепт 'ИНТЕРИОР' вход/ изход кошница/количка/ чанта рафт/ витрина/ фризер каса/ кантар/ везна		
По концепт 'ПРОДУКТИ' мляко, сирене, сол, кашкавал, хляб, тесто, брашно, кори, месо, яйца, бонбони, шоколад, вафла, бисквити, захар, олио		
По концепт 'ЦЕНИ' етикет/ цена лев/ стотинка		
По концепт 'МЕРНИ ЕДИНИЦИ' брой/ пакет/ опаковка		

3) социокултурна информация, свързана с темата.

Таблица 3. Примерна социокултурна информация, която трябва да съдържа фрейм скриптът

ОБЩА ИНФОРМАЦИЯ	
Възраст на обучаваните	5-6 години
Населено място	с. Петко Каравелово, обл. Велико Търново
Място на провеждане на обучението	детска градина
Форма на обучение	устен курс за овладяване на български език
Първи език (E_1)	устен турски диалект
Втори език (E_2)	български език
Контакт с E_2	частичен, в учебни условия; в семействата се говори с децата на E_1
Етническа принадлежност	турска етнокултурна общност
Религиозна принадлежност	мюсюлманска

Таблица 3.

СПЕЦИФИЧНА ИНФОРМАЦИЯ
1. Гостът има особено значение за турската лингвокултурна общност. Той трябва да бъде посрещнат по най-добрия начин и да си тръгне доволен от гостуването.
2. Храната и продуктите, от които се приготвят ястията, трябва да бъдат „чисти“ (без свинско месо и без свинска мазнина).
3. Тестените изделия имат особено значение за хората от това село, изповядващи исляма, защото с тях всеки четвъртък те „хранят“ починалите си близки. Жените са се специализирали в приготвянето им. Всяка жена има свой запазен тестен специалитет, който приготвя по рецепта от майка си, баба си или друга жена от рода за почитане на починалите близки. Вярва се, че това е начинът починалият да разбере, че „почерпката“ е приготвена от негов потомък, който го споменава.
4.....
5. .... и т.н.

4) Фрейм сценарии и игри, чрез които да се усвои съдържанието на набелязаните концепти, както и заложената лексика, граматика и синтактични конструкции.

Таблица 4. Примерен модел за структуриране на фрейм скрипт на тема *В хранителния магазин*

ФРЕЙМ СЦЕНАРИЙ$_1$ *БАНИЦА*	***ФРЕЙМ СЦЕНАРИЙ$_2$*** *ВЕЧЕРЯ ЗА СВАКО И ЛЕЛЯ*	***ФРЕЙМ СЦЕНАРИЙ$_3$*** *ГОСТИ ЗА ВЕЧЕРЯ*
ИГРА$_{1.1.}$ *„Баница за гостите“*	**ИГРА$_{2.1.}$** *„Каква вечеря обичат леля и свако“*	**ИГРА$_{3.1.}$** *„Гостите са тук“*
ИГРА$_{1.2.}$ *„Пазарувам“*	**ИГРА$_{2.2.}$** *„Пазаруваме с мама и татко“*	**ИГРА$_{3.2.}$** *„Мляко за бебето“*
ИГРА$_{1.3.}$ *„С мама правим баница“*	**ИГРА$_{2.3.}$** *„Татко приготвя вечеря“*	**ИГРА$_{3.3.}$** *„Вечеря“*
	ИГРА$_{2.4.}$ *„Салата“*	
	ИГРА$_{2.5.}$ *„Десерт“*	

5) Игрите, чрез които се реализира планираното за усвояване съдържание. Игрите се изготвят по определен модел, който включва в себе си лексиката, граматиката и конструкциите, върху които се работи с всяка игра.

Таблица 5. Модел за структуриране на примерна игра *Салата*

Задачи/дейности: Разпознаване и назоваване на зеленчуци за салата	**Речник** Зеленчуци **Граматика** Конструкция *Това е...* Свързана реч и литература Количествено-пространствени представи Звукова култура
Материали: кошница/ чанта, зеленчуци (или картинки) – домат, краставица, лук, морков, зелена салата	
Подготовка: Да се приготвят горепосочените материали.	
Лексика: *кошница, зеленчук, домат, краставица, лук, морков, зелена салата* *Това е...*	

Таблица 5.

Описание на играта:
Дете влиза с кошничка, в която има зеленчуци. Учителят го пита какво носи, а то отговаря, че идва от пазара и носи кошница, която е намерил там. Учителят го подканя да разгледат какво има в кошницата, за да видят дали ще открие нещо, което да подскаже чия е тази кошница.
Учителят: *Нека да видим какво има вътре. Може би там има нещо, по което да разберем на кого е тя!*
Дете 1: *Да, добре. Тук вътре има зеленчуци. Ето,* ***това е домат.***

Детето започва да показва на останалите деца зеленчуците един по един и да ги нарежда на масата (ако са рисунки, ги закрепя на дъската) – пластмасови зеленчуци (или картинки) – домат, краставица, лук, морков, салата, и запознава децата с названието им.
Използва фразата: ***Това е домат***. (Така се въвеждат домат, краставица, лук, морков, салата)
Друго дете не знае името на зеленчуците и пита за тях.
Дете 2: *Какво е това, не можах да разбера?*
Учителят: *Това е домат.*
Дете 2: *Доматът зеленчук ли е?*
Учителят: *Да,* доматът *е зеленчук.*
Същото се повтаря с *краставица, лук, морков, салата.*
Дете 1: *О, тук има още нещо, това е портмоне, а на него има име – Джими. Това може да е кошницата на джуджето Джими! Деца, нека да му се обадим и да го попитаме!*
Учителят: *Да, добре, аз ще държа телефона, а вие ще казвате, какво има в кошницата/ чантата*.
Джими, здравей! Ние тук намерихме една чанта със зелечуци. Учителят показва картинките: Тук има *домат ... Деца, помагайте, какво има още вътре?*
Децата: домат, краставица, лук, морков, салата.
Ако те не могат да отговорят, учителят отговаря вместо тях, а те повтарят хорово след него.
Учителят: говори в слушалката (обръща се към джуджето): Джими, ч*у ли какво казаха децата?* После към децата. *О, това наистина е кошницата на* Джими. (в слушалката) Джими*, ела да си вземеш кошницата!*

По-голямата част от информацията децата ще получат експлицитно – чрез представяне от учителя и включване в диалози и игри, но друга част – ще получат имплицитно, като наблюдават демонстрираното от учителя поведение и отношение (социокултурна специфика; приложимост на определени езикови конструкти; престижност и непрестижност на използваните думи и изрази и т.н.). Децата на 5 – 6 години все още по-лесно възприемат зрителни образи и реагират експресивно на информация, постъпила чрез зрението и слуха, която е съпроводена с движение.

Заключение

Новото и различното в използването на фрейм скриптове за целите на обучението по български език като втори се състои в комуникативно-прагматичната им ориентация. В основата им стои фреймът като когнитивно-поведенчески конструкт. Това позволява учителят да активира чрез игрите не само вниманието на детето, а да осъществява планомерно въздействие и на по-дълбоко когнитивно ниво, като се опира на асоциациите – зрителни, слухови, вкусови и др. и като стимулира естествената за възрастта му любознателност, креативност и словоохотливост. Последица от това става усвоената по естествен път лексика и граматично правилната реч, която детето някак неусетно започва да използва в процеса на комуникация.

Таблица 6. Връзка между функционалната парадигма, билингвалната езикова личност и комуникативната граматика

ФУНКЦИОНАЛНА ПАРАДИГМА	БИЛИНГВАЛНА ЕЗИКОВА ЛИЧНОСТ	КОМУНИКАТИВНА ГРАМАТИКА
прагматика	**фреймово равнище** (картина на света)	**фрейм скрипт**
семантика	**концептуално равнище** (концептуална картина на света)	**фрейм сценарий**
синтаксис	**езиково равнище** (езикова картина на света)	**игра**

Ако трябва да представим взаимовръзката между функционалната парадигма, която стои в основата на комуникативната граматика, така, както я разглеждаме тук, билингвалната езикова личност и обучението с помощта на фрейм скриптове, би се получила *Таблица 6*. Обучението по втория език на билингвите трябва да върви отгоре надолу – от планирането на фрейм скриптове и конкретни комуникативни ситуации към тяхната реализация в игри.

Цитирана литература / References

Балиева 2016: Балиева, В. Към въпроса за езиковото развитие на децата билингви от гледна точка на когнитивния подход. – В: *Проблеми на устната комуникация (част I).* Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2016, с. 330 – 341. (Balieva, V. Kam vaprosa za ezikovoto razvitie na detsata bilingvi ot gledna tochka na kognitivhiya podhod. – V*: Problemi na ustnata konunikatiya, chast I.* Veliko Tarnovo: UI “Sv. Sv. Kiril I Metodiy, pp. 330 – 341.)

Белякова 2007**:** Белякова, О. В. *Лингвокультурный аспект языковой номинации (На материале англоязычных лингвокультурных сценариев „Посещение ресторана“, „Посещение кинотеатра“, „Бытовое обслуживание“).* Автореферат. Самара. (Belyakova, O. V. *Lingvokul‘turnyĭ aspekt yazikovoĭ nominatsii (Na materiale angloyazychnykh lingvokul‘turnykh stsenariev „Poseshtenie restorana“, „Poseshtenie kinoteatra“, „Bytovoe obsluzhivanie“).* Avtoreferat. Samara.)

Буров, Бурова 2014: Буров, Ст., Л. Бурова. Функционализъм и комуникативна граматика. – В: *Реторика и комуникации. Лингвистика, комуникации, реторика. №14.* (Burov, St., L. Burova. Funktsionalizam i komunikativna gramatika. – In: *Retorika i komunikatsii. Lingvistika, komunikatsii, retorika.* №14.) <http://rhetoric.bg/%D1%84%D1%83%D0%BD%D0%BA%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D1%8A%D0%BC-%D0%B8-%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%83%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B0-%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC> [28.03.2017].

Мински 1979: Минский, М. *Фреймый для представления знаний.* (Minskiĭ, M. *Freĭmyĭ dlya predstavleniia znaniĭ*.) <http://royallib.com/read/minskiy_marvin/freymi_dlya_predstavleniya_znaniy.html#0> [22.11.16]

Моторина 2013: Моторина, Н. В. *Лингвокультурные скрипты традиционного коммуникативного поведения в России и Англии.* Волгоград. (Motorina, N. V. *Lingvokul‘turnye skripty traditsionnogo kommunikativnogo povedeniia v Rossii i Anglii*. Volgograd.)

THE ROLE OF FRAME SCRIPTS, FRAME SCENARIOS AND GAMES IN MASTERING BULGARIAN AS A SECOND LANGUAGE BY BILINGUAL CHILDREN AGED 5-6 YEARS

Vehbie Balieva
Plovdiv University Paisii Hilendarski

vehbie_balieva@abv.bg

Abstract: The paper proposes a methodological system for mastering Bulgarian as a second language that uses frame scripts, frame scenarios and games based on conceptual frames and communicative grammar theory. Communicative intent, which is integral for the creation of the methodological units, plays a central role for the proposed concept. Vocabulary, grammar and sociocultural information are arranged around the communicative intent in a way that can be understood by children. The methods of cognitive linguistics are applied in the realisation of the concept. A frame script is built on the basis of a given frame, which comes to life through specific frame scenarios previously developed through games.

Keywords: *bilingual children, communicative grammar, frame script, frame scenario, games*

Vehbie Balieva
Plovdiv University Paisii Hilendarski
24 Tsar Asen St.
Plovdiv 4000
Bulgaria

ЛАТИНСКА ЛИЧНОИМЕННА СИСТЕМА: СОБСТВЕНО ИМЕ (ПРЕНОМЕН) И ОТРАЖЕНИЕТО МУ В ЮЖНОСЛАВЯНСКИТЕ АНТРОПОНИМНИ СИСТЕМИ

Гергана Петкова[а], Ваня Иванова[б], Женя Гундашева[в], Димитър Мирчев[г]
Медицински университет – Пловдив[а, г], Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“[б], Тракийски университет – Стара Загора[в]

gi4e82ap@abv.bg[а], vantod@abv.bg[б], genimar@yahoo.com[в], sapiens@abv.bg[г]

Резюме: Обект на изследване в настоящия текст са южнославянски лични имена (български, сръбски, хърватски и словенски), както мъжки, така и женски, образувани от римски преномен. Основната цел на изследването е да се изготви техен пълен списък и да се проследи изконната им етимология.

Изследваните оними са обособени в отделни групи според изходния им апелатив или антропоним, от който са изведени. Допълнителна класификация е направена въз основа на екстралингвистичната информация дали славянското лично име е канонизирано само от Католическата, само от Православната църква, или е прието за официално и от двете църкви и е включено в каноничните им списъци.

Ключови думи: *южнославянско лично име, римски преномен, канонизиране*

1. Римска именна система – преномени:

Мъжките имена при римляните съдържат минимум два компонента – лично име *(praenomen)* и родово име [*nomen* (Johnson 1903, 1932; Фёдорова / Fëdorova 1982: 85) / *nomen gentile* (Johnson 1903, 1932; Felecan 2010a: 65) / *nomen gentilicium* (Johnson 1903, 1932)]. Възможно е гражданинът да притежава и прякор, който да е родов *(cognomen)* или личен *(agnomen)* (Felecan 2010a: 65; Фёдорова/ Fëdorova 1982: 85). Знатните римляни често добавят и информация за това чий син са (например, *M. Porcilius Regulus*, filius *M. Procilii Nocetae* (*Марк Порцилий Регул*, син на *Марк Порцилий Ноцета*)) (Felecan 2010a: 70).

Това представлява тричленната именна система (наречена *tria nomina* или *„трите имена“*) в Древен Рим. Първоначално тя е била валидна само за патрициевите родове. Предполага се, че системата функционира от V в. пр. н. е., но официално се среща в документи от II в. пр. н. е. и се запазва в този вид до управлението на *Сула (Sulla)*, т. е. до края на Републиката (Felecan 2010a: 66).

Преноменът (*praenomen* < *prae* – *„преди, пред“* + *nomen* – *„име“*) (лично име) се дава при раждането, а родовото име се унаследява (Felecan 2010a: 65), но понеже съществува традиция първородният син да наследи както личното, така и родовото име на своя баща, когноменът служи да индивидуализира отделните членове на дадена фамилия (Felecan 2010a: 70 – 71). Дори през 230 г. пр. н. е. тази традиция се узаконява с постановление на сената, т. е. преноменът на бащата задължително се предава на най-големия син (Фёдорова/Fëdorova 1982: 86).

Според древноримския автор Варон (Varro) съществува списък, включващ 18 лични имена, от които може да се избира (Felecan 2010a: 65). Всъщност имената, засвидетелствани в античните текстове като римски преномени, са доста повече (Фёдорова/Fëdorova 1982: 86).

Когато етимологията на името е ясна за всички носители на езика, преноменът е даван според обстоятелствата, съпътстващи раждането на детето. Така името *Луций (Lucius)* е с изконното значение „роден през деня“, а *Маний (Manius)* – „роден сутринта“, *Квинт (Quintus), Секст (Sextus), Децим (Decimus), Постум (Postumus)* показват поредността на раждане; *Сервий (Servius)* е изведен от глагола *servo, 1* – „пазя, съхранявам; наблюдавам“, а *Гай (Caius/ Gaius)* от *gaudeo, 2* – „хваля, възхвалявам“. Други са образувани от теоними като *Марк (Marcus)* и *Мамерк (Mamercus)* от *Марс (Mars)*, *Тиберий (Tiberius)* от името на бога на река *Тибър (Tiberis)* (Johnson 1903, 1932).

С течение на времето много от имената излизат от употреба, а още през класическия период от развитието на латинския език изконното им значение бива забравено (Johnson 1903, 1932; Фёдорова/Fëdorova 1982: 85).

В Древен Рим в следрепубликанския и императорския период жените нямат правото да притежават преномен, защото нямат статут на римски граждани. Вместо собствени имена при обръщение към римлянките са използвани формите за женски род на родовите им имена (Фёдорова/Fëdorova 1982: 91; Felecan 2010a: 69 – 70) или от родовото име на бащата се образува ново име с помощта на суфикса *-illa* или *-ina* (Felecan 2010a: 69 – 70). Така в даден род всички жени имат едно и също име, а различаването на отделните му представителки се осъществява посредством числителни имена, давани според реда на раждане, например: *Claudia Maior* (= най-голяма), *Claudia Secunda* (= втора), *Claudia Tertia* (= трета) и така до най-малката – *Claudia Minor* (Фёдорова/Fëdorova 1982: 91). След като жената се омъжи, тя обикновено получава името на съпруга си (Johnson 1903, 1932; Felecan 2010a: 69 – 70). Срещат се и случаи, когато римлянката носи и родовото име на майка си, поставяйки го след това на баща си (Johnson 1903, 1932).

Макар и единични, съществуват и случаи, засвидетелствани в писмени паметници, в които се срещат женски форми на римски преномени *(Publia, Lucia)* (Smith 1875: 801; Felecan 2010a: 69 – 70). Това се случва в един по-късен период. Получават го, след като се омъжат. Обикновено ролята на преномен на съпругата се изпълнява от формата за женски род на преномена на мъжа ѝ (Smith 1875: 801).

Чак по време на Империята тричленната именна система започва да е валидна и за жените в Древен Рим (Johnson 1903, 1932).

Римското влияние безспорно е оставило своя отпечатък върху именните системи и на повечето съвременни антропонимни системи, включително и върху славянските.

Могат да се обособят няколко основни периода на масово навлизане на латински имена в тях. Първият съвпада с времето на съществуване на Римската империя, когато местните жители в отделните провинции постепенно започват да усвояват тричленната римска именна система (Felecan 2010a: 67 – 73). Вторият е свързан с разпространението на християнството, когато или директно от списъците на светците, канонизирани от Католическата църква, или чрез Православната църква и с посредничеството на гръцкия като неин официален език много собствени имена с латински корен стават част от именната ни система. Тези т. нар. *календарни имена* в голяма степен преповтарят старите латински имена или са образувани от апелативи, чието значение е свързано с християнските добродетели или с празниците, обредите и обичаите, въведени от новата религия. Не са редки и случаите, когато изконното значение на старо римско име е променено, за да е в унисон с тази тенденция на неолатинизация (Felecan 2010a: 75 – 76).

Началото на следващия период може да бъде отнесено към края на миналия век, когато имена на персонажи от литературата и киното започват да се използват като официални лични имена. Тази тенденция се засилва с годините до появата на съвременната мода на т. нар. интернационални имена.

Обект на изследване в настоящия текст са южнославянски лични имена, както мъжки, така и женски, образувани от римски преномен. Основната цел на изследването е да се изготви техен пълен списък и да се проследи изконната им етимология.

Изследваните оними са обособени в отделни групи според изходния им апелатив или антропоним, от който са изведени. Допълнителна класификация е направена въз основа на екстралингвистичната информация дали славянското лично име е канонизирано само от Католическата, само от Православната църква, или е прието за официално и от двете църкви и е включено в каноничните им списъци.

Тези класификации са базирани на желанието да се проследи етимологията на дадено римско митологично име и пътищата, по които то навлиза в южнославянските личноименни системи.

Важно е да се направи уточнението, че при изготвянето на първата класификация разпределянето на имената в отделните групи се осъществява спрямо традициите на латинската лексикология и морфология.

Чуждите по произход антропоними са изведени от латински апелативи, чийто смисъл невинаги е разпознаваем, и поради това е изключително важно тяхната точна етимология да бъде изведена и тяхната семантика да бъде посочена, което е, както беше посочено по-горе, и една от основните цели на изследването. От значение е също екстралингвистичната информация относно тяхната канонизация от Католическата църква, от Православната или и от двете. Тя влияе върху фреквентността им на употреба.

Като основни източници за ексцерпиране на използваните примери са използвани съществуващите специализирани антропонимични речници за съответния южнославянски език. За българ-

ската част това са *Речник на личните и фамилните имена у българите* на Ст. Илчев, *Честотно-тълковен речник на личните имена у българите* и *Честотно-етимологичен речник на личните имена в съвременната българска антропонимия* на Н. Ковачев; за сръбските е използван *Речник личних имена код Срба* от Милица Гъркович, а за словенските и хърватските съответно *Leksikon imen. Onomastični kompendij* на Кебер и *Rječnik osobnih imena* на Шимундич, както и специализираните сайтове www.behindthename.com и http://kurufin.narod.ru/. Всички допълнителни източници, послужили за максималната изчерпателност и точност на настоящия текст, са коректно посочени в библиографичната справка в края на статията.

Посочените по-горе специализирани антропонимични речници са използвани не само за информация относно етимологията на изследваните имена и за различните еквиваленти на даден римски преномен в отделните южнославянски именни системи, но и във връзка с влючването в официалните списъци на светците, приети от Католическата Църква, от Православната или и от двете.

2. Южнославянски мъжки антропоними, образувани от римски преномен:

1. ***AGRICOLA*: HR[1]:** Agrikola;
2. ***APPIUS*: SRB:** Апије; **HR:** Apije;
3. ***CAESAR*: BG:** Цезар; **SLN:** Cézar; **HR:** Cesar/Cezar; ***CAIUS/CAJUS/GAIUS*: SRB:** Гај/Кај; **SLN:** Gaj/Kaj; **HR:** Gaj/Gaja/Gajo/Kaja/Keje/Kajo;
4. ***DECIMUS*: SRB**: Децим;
5. ***FAUSTUS*: SRB**: Фауст; **SLN:** Faust; **HR:** Faust;
6. ***LUCIUS*: SRB**: Луције; **SLN:** Lucio; **HR:** Lucij/Lucije;
7. ***MARCUS*: BG:** Марк/Марко; **SRB**: Марко; **SLN:** Marko; **HR:** Marko;
8. ***NONNUS/NONUS*: BG:** Ноно; **HR:** Noni/Nono;
9. ***NUMERIUS*: SRB**: Нумерије;
10. ***OCTAVIUS*: SRB**: Октавије; **SLN:** Oktávius; **HR:** Oktavij/Oktavije;
11. ***PAULLUS/PAULUS*: BG:** Павел; **SRB**: Павле; **SLN:** Pavel; **HR:** Paul/Pavao;
12. ***PUBLIUS*: SRB**: Публије;
13. ***QUINCTUS/QUINTUS*: SRB**: Квинт; **HR:** Kvint/Kvinto;
14. ***SEPTIMUS*: SRB**: Септим; **HR:** Septim;
15. ***SEXTUS/SIXSTUS*: SRB**: Секст/Сексто/Сикст/Сиксто; **SLN:** Sixtus; **HR:** Sekst/Seksto/Sikst/Siksto;
16. ***SPURIUS*: SRB**: Спурије;
17. ***TIBERIUS*: BG:** Тиберий; **SRB**: Тиберије; **SLN:** Tibor; **HR:** Tiberij/Tiberije;
18. ***TITUS*: BG:** Тит; **SRB**: Тит; **SLN:** Tit; **HR:** Tit/Tito;

3. Класификация на римските преномени, послужили за образуване на южнославянски мъжки лични имена, с оглед на тяхната деривация:

А. Деривационни модели според:

А. 1.1. Мотивиращата основа:

А. 1.1.1. От апелативи:

а) от съществително нарицателно име:

Agricola [< *agricola, ae, m* „земеделец“ (K, S[2]) > **HR:** Agrikola (M, S)];

б) от прилагателно име:

Decimus [< *decimus, 3* „десети“ (BTN, K, S) > **SRB**: Децим (MST, SK)]; ***Faustus*** [< *faustus, 3* „благоприятен, късметлийски, щастлив“ (BTN, K, S) > **SRB**: Фауст (B); **SLN:** Faust (KE); **HR:** Faust (B, M, S)]; ***Octavius*** [< 1) лат. *octavus, 3* „осми“ (B, BTN, K, S) > **SRB**: Октавије (B, MST); **SLN:** Oktávius (KE); **HR:** Oktavij (S)/Oktavije (B, M, S)]; ***Paullus/Paulus*** [< *paullus, 3/ paulus, 3* „малък;

[1] За южнославянските езици, включени в настоящото изследване, използваме абревиатури (вж. в края на тексста).

[2] За източниците, от които са ексцерпирани изследваните антропоними, използваме абревиатури (вж. в края на текста).

скромен“ (B, D, K, KE, KR, S) > **BG:** Павел (BTN, K); **SRB**: Павле (B, BTN, D, K, KR, MST, SK); **SLN:** Pavel (BTN, KE); **HR:** Paul (B, S)/Pavao (B, BTN, M, S, KE)]; ***Quinctus/Quintus*** [< *quintus, 3* „пети“ (B, BTN, K, S) > **SRB**: Квинт (B, MST, SK); **HR:** Kvint (B, M)/Kvinto (B)]; ***Septimus*** [< *septimus, 3* „седми“ (B, BTN, K) > **SRB**: Септим (B); **HR:** Septim (B, M)]; ***Sextus/Sixstus*** [< *sextus, 3* „шести“ (B, BTN, K, S) > **SRB**: Секст (B, SK)/Сексто (B)/Сикст (B, SK)/Сиксто (B); **SLN:** Sixtus (KE); **HR:** Sekst (B)/Seksto (B, M)/Sikst (B, M)/Siksto (B, M)]; ***Tiberius*** [< *Tiberius, 3* „на Тибър (река, преминаваща през Рим); по името на бога на р. Тибър, син на Янус“ (BTN, K, KE) > **BG:** Тиберий (I, KO); **SRB**: Тиберије (MST, SK); **SLN:** Tibor (KE); **HR:** Tiberij (S)/Tiberije (M, S)];

Б. Етимологична характеристика на немотивираните римски преномени:

Б. 1. Римски преномени с различни етимологични интерпретации:

Appius [< 1) неясно значение (BTN, K); 2) сабинския град *Ama (Atta)* (K); 3) латинизирана форма на оскския преномен *Attius/Attus* (K) > **SRB:** Апије (MST, SK); **HR:** Apije (M)]; ***Caesar*** [< 1) лат. *caesaries, ei, f* „коса“ (B, BTN, K, S); 2) лат. *caedo, 3* „режа“ (K) > **BG:** Цезар (I, KO, KO2); **SLN:** Cézar (KE); **HR:** Cesar (B, S)/Cezar (B, M, S)]; ***Caius/Cajus/Gaius*** [< 1) неясно значение (BTN, K, KE); 2) лат. *gaudeo, 2* „радвам се“ (K) > **SRB:** Гај (B, MST)/Кај (SK); **SLN:** Gaj (KE)/Kaj (KE); **HR:** Gaj (B, M, S)/Gaja (S)/Gajo (S)/Kaja (S)/Keje (S)/Kajo (S)]; ***Lucius*** [< 1) лат. *lux, lucis, f* „светлина“ (B, BTN, K, KE, S); 2) лат. *loucus, 3* „ярък, светъл, блестящ“ (K) > **SRB**: Луције (B, MST, SK); **SLN:** Lucio (KE); **HR:** Lucij (S)/Lucije (B, M, S)]; ***Marcus*** [< 1) римското митологично име *Mars* (т. е. от *Martius, 3* „роден през март, месец, посветен на бог Марс“) (BTN, K, KR); 2) лат. *mas, maris* „мъжествен“ (KR, S); 3) лат. *marcus*, *i, m* „чук, чукче“ (KO); 4) лат. *marceo, 2* „посърнал съм; изтощен съм“ (K) > **BG:** Марк (KO2)/Марко (BTN, I, K, KO, KO2); **SRB**: Марко (B, BTN, D, G, K, KE, KR, MST, SK); **SLN:** Marko (BTN, KE); **HR:** Marko (B, BTN, KE, M, S)]; ***Nonnus/Nonus*** [< 1) лат. *nonus, 3* „девети“ (BTN, K, KO, S); 2) лат. *nonnus, i, m* „монах, калугер; гледач на деца“ (K, KO, S) > **BG:** Ноно (KO, KO2); **HR:** Noni (S)/Nono (S)]; ***Numerius*** [< 1) неясно значение (K); 2) лат. *numerus, i, m* „благозвучие; музика; мелодия“ (BTN) > **SRB**: Нумерије (MST, SK)]; ***Publius*** [< 1) лат. *publius, 3/ publicus, 3* „народен, обществен“ (BTN, K); 2) лат. *populus, i, m* „народ“ (K) > **SRB**: Публије (MST, SK)]; ***Spurius*** [< 1) лат. *spurius, 3* „извънбрачно роден, незаконно роден“ (BTN, K); 2) неясно значение (K) > **SRB**: Спурије (MST, SK)]; ***Titus*** [< 1) неясно значение (BTN, KE); 2) лат. *titulus, i, m* „титла“ (BTN, KE); 3) лат. *tueor, tuitus, tutus sum, 2* „гледам“ (KE); 4) дума с етруски произход *titus* „защитаващ честта; почтен; полски гълъб“ (B, K, KE, KO, S) > **BG:** Тит (I, KO); **SRB**: Тит (B, MST, SK); **SLN:** Tit (KE); **HR:** Tit (B, KE, M, S)/Tito (B, KE, M, S)];

4. Класификация на римските преномени според канонизацията им:

А. Имена на светци, канонизирани от Католическата църква: *Sextus/Sixstus;*

Б. Имена на светци, канонизирани и от Католическата, и от Православната църква: *Agricola; Caesar; Caius/Cajus/Gaius; Faustus; Lucius; Marcus; Nonnus/Nonus; Numerius; Octavius; Paullus/ Paulus; Publius; Quinctus/Quintus; Septimus; Tiberius; Titus;*

5. Южнославянски женски антропоними, образувани от латински женски имена, изведени от римски преномен:

1. ***AGRICOLA*****: HR:** Agrikola;
2. ***FAUSTA*****: SRB:** Фауста; **HR:** Fausta;
3. ***GAIA*****: SRB:** Гаја; **SLN:** Gaja/Kaja; **HR:** Gaja;
4. ***LUCIA*****: BG:** Лукия; **SRB:** Луција; **SLN:** Lucija; **HR:** Lucija;
5. ***MARCA*****: BG:** Марка; **SRB:** Марка; **SLN:** Marka; **HR:** Marka;
6. ***NONA/NONNA*****: BG:** Нона; **SRB:** Нона; **HR:** Nona;
7. ***PAULA/PAULLA/POLLA*****: BG:** Павла; **SRB:** Павла; **SLN:** Pavla; **HR:** Paula;
8. ***SECUNDA*****: HR:** Sekunda;
9. ***SECUNDINA:*** **BG:** Секундина;
10. ***TIBERIA*****: SLN:** Tiberija;
11. ***TITA*****: BG:** Тита; **SRB:** Тита; **SLN:** Tita; **HR:** Tita;

6. Класификация на римските преномени, послужили за образуване на южнославянски мъжки лични имена, с оглед на тяхната деривация:

А. Деривационни модели според:

А. 1. Мотивиращата основа:

А. 1.1. От съществително собствено име:

а) от антропоним (римски преномен):

Agricola [< *Agricola* (S) > **HR:** Agrikola (S)]; ***Gaia*** [< *Caius/Gaius* (B, KE) > **SRB:** Гаја (B); **SLN:** Gaja (KE)/Kaja (KE); **HR:** Gaja (B, M)]; ***Lucia*** [< *Lucius* (BTN, K, KE, KO2, KR) > **BG:** Лукия (KO); **SRB:** Луција (B, G, MST, KR, SK); **SLN:** Lucija (BTN, KE); **HR:** Lucija (B, BTN, M, S)]; ***Marca*** [< *Marcus* (B, I, KO2, S) > **BG:** Марка (I, KO, KO2); **SRB:** Марка (B); **SLN:** Marka (KE); **HR:** Marka (B, S)]; ***Tiberia*** [< *Tiberius* (KE) > **SLN:** Tiberija (KE)]; ***Tita*** [< *Titus* (B, I, KE, S) > **BG:** Тита (I, KO); **SRB:** Тита (B); **SLN:** Tita (KE); **HR:** Tita (B, S)].

Б. Етимологична характеристика на женските латински лични имена, образувани от римски преномен:

Б. 1. Женските латински лични имена, образувани от римски преномен, с различни етимологични интерпретации:

Fausta [< 1) римския преномен *Faustus* (B, BTN, K); 2) лат. *fausta* „благоприятна, късметлийска, щастлива“ (форма за ж. р. от прил. име *faustus, 3* „благоприятен, късметлийски, щастлив“) (S) > **SRB:** Фауста (B); **HR:** Fausta (B, M, S)]; ***Nona/Nonna*** [< 1) римския преномен *Nonnus/ Nonus* (BTN); 2) лат. *nona* „девета“ (форма за ж. р. от прил. име *nonus, 3* „девети“) (във връзка с деветте месеца на бременността) (BTN, K, KO, S); 3) лат. *nonna, ae, f* „монахиня; гледачка на деца“ (K, KO, S) > **BG:** Нона (KO, KO2); **SRB:** Нона (B); **HR:** Nona (B, S)]; ***Paula/Paulla/Polla*** [< 1) римския преномен *Paullus/Paulus* (B, BTN, I, K, KE, KO2); 2) лат. *paula/paulla* „малка; скромна“ (форма за ж. р. от прил. име *paullus/paulus, 3* „малък; скромен“) (B, S) > **BG:** Павла (I, KO, KO2); **SRB:** Павла (B, D, KR); **SLN:** Pavla (BTN, KE); **HR:** Paula (B, BTN, S)]; ***Secunda*** [< 1) римския преномен *Secundus* (K); 2) лат. *secunda* „втора; друга“ (форма за ж. р. от прил. име *secundus, 3* „втори; друг“) (S) > **HR:** Sekunda (M, S)]; ***Secundina*** [< 1) римския преномен *Secundus* (K); 2) лат. *secunda* „втора; друга“ (форма за ж. р. от прил. име *secundus, 3* „втори; друг“) (I) > **BG:** Секундина (K)];

7. Класификация на женските латински имена, образувани от римски преномен, според канонизацията им:

А. Имена на светици, канонизирани от Католическата църква: *Secundina;*

Б. Имена на светици, канонизирани от Православната църква: *Marca;*

В. Имена на светици, канонизирани и от Католическата, и от Православната църква: *Fausta; Gaia; Lucia; Nona/Nonna; Paula/Paulla/Polla; Secunda; Tertia;*

Южнославянските лични имена са ексцерпирани от специализирани ономастични речници и сайтове, в които е налична богата информация не само за техните форми, но и за произхода и етимологията им. В настоящото изследване са включени 19 римски преномена и 11 женски латински имена, образувани от римски преномен, както и еквивалентите им в южнославянските антропонимни системи (13 български лични имена (7 мъжки и 6 женски), 27 сръбски лични имена (20 мъжки и 7 женски), 40 хърватски лични имена (31 мъжки и 9 женски) и 18 словенски (11 мъжки и 7 женски).

Римските преномени принадлежат към най-древния пласт на латинските имена и поради това голям процент от тях нямат изведена точна етимология, което ясно личи и от направената класификация както при мъжките южнославянски имена, така и при женските. В същата класификация при мъжките антропоними се обособяват още две групи, изведени от прилагателно и от съществително нарицателно име, а при женските още една – изведена от съществително собствено име (което се дължи на принципа, съществуващ в Древен Рим, женското име, когато това става разрешено и възможно, да се образува от мъжко лично име).

Почти всички от включените в настоящото изследване латински антропоними са имена на светци, канонизирани и от Католическата, и от Православната църква.

Списъци на използвани абревиатури

Абревиатури за южнославянските езици, включени в изследването:
BG = български,
SRB = сръбски,
SLN = словенски,
HR = хърватски.

Абревиатури в текста, използвани за източниците, от които са ексцерпирани изследваните антропоними:
B = Bosanac 1984
BTN = www.behindthename.com
D = Дојчиновић 2010 / Dojčinović 2010
G = Грковић 1966 / Grković 1966
I = Илчев 1959 / Ilchev 1959
K = http://kurufin.narod.ru/,
KE = Keber
KO = Ковачев 1987 / Kovachev 1987
KO2 = Ковачев 1995 / Kovachev 1995
KR = Кол, Ранчић 2011 / Kol, Rančić 2011
M = Marević 1994
MST = Милинковић, Сегеди, Тодоровић 2009 / Milinković, Segedi, Todorović 2009
S = Šimundić 1988
SK = Шипка, Клајн 2011 / Šipka, Klajn 2011

Благодарности

Авторите изказват своята благодарност към националната програма „Млади учени и постдокторанти“ на МОН за финансовата подкрепа при провеждане на настоящото изследване.

Цитирана литература/ References

Грковић 1966: Грковић, М. *Речник личних имена код Срба*. Београд: Вук Караџић. (Grković 1966: Grković, M. *Rečnik ličnih imena kod Srba*. Beograd: Vuk Karadžić).

Дојчиновић 2010: Дојчиновић, Б. *Књига имена (водич за будуће родитеље и кумове).* Београд: Креативни центар. (Dojčinović 2010: Dojčinović, B. *Knjiga imena (vodič za buduće roditelje i kumove)*. Beograd: Kreativni centar).

Илчев 1959: Илчев, Ст. *Речник на личните и фамилни имена у българите*. София: Издателство на БАН. (Ilchev 1959: Ilchev, St. *Rechnik na lichnite i familni imena u balgarite*. Sofia: Izdatelstvo na BAN).

Ковачев 1987: Ковачев, Н. П. *Честотно-тълковен речник на личните имена у българите.* София: Д-р Петър Берон. (Kovachev 1987: Kovachev, N. P. *Chestotno-talkoven rechnik na lichnite imena u balgarite*. Sofia: D-r Petar Beron).

Ковачев 1995: Ковачев, Н. *Честотно-етимологичен речник на личните имена в съвременната българска антропонимия*. Велико Търново: Пик. (Kovachev 1995: Kovachev, N. *Chestotno-etimologichen rechnik na lichnite imena v savremennata balgarska antroponimiya*. Veliko Tarnovo: Pik).

Кол, Ранчић 2011: Кол, П., А. Ранчић. *Именар – лексикон српских имена.* Београд: Јован. (Kol, Rančić 2011: Kol, P., A. Rančić. *Imenar – leksikon srpskih imena*. Beograd: Jovan).

Милинковић, Сегеди, Тодоровић 2009: Милинковић, Сл., П. Сегеди, Вл. М. Тодоровић. *Латинско-српски и српско-латински речник (Lexicon Latino-Serbicum et Serbico-Latinum).* Београд: Службени гласник. (Milinković, Segedi, Todorović 2009: Milinković, Sl., P. Segedi, Vl. M. Todorović. *Latinsko-srpski i srpsko-latinski rečnik (Lexicon Latino-Serbicum et Serbico-Latinum)*. Beograd: Službeni glasnik).

Фёдорова 1982: Фёдорова, Е. В. *Введение в латинскую эпиграфику.* Москва: Изд-во Моск. ун-та, с. 85 – 101. (Fëdorova 1982: Fëdorova, E. V. *Vvedenie v latinskuiu ėpigrafiku*. Moskva: Izd-vo Mosk. Un-ta, pp. 85 – 101).

Шипка, Клајн 2011: Шипка, М., Ив. Клајн. *Име моје и твоје.* Нови Сад: ИК Прометеј. (Šipka, Klajn 2011: Šipka, M., Iv. Klajn. Ime moje i tvoje. Novi Sad: IK Prometej).

Bosanac 1984: Bosanac, M. *Prosvjetin imenoslov.* Zagreb: Prosvjeta.

Felecan 2010a: Felecan, O. A Diachronic Excursion into the Anthroponymy of Eastern Romania. – In: *Philologia Jassyensia*, An. VI, № 1 (11), pp. 57 – 80.
Felecan 2010b: Felecan, O. Multiethnic Connections Reflected in the Anthroponymy of a Central European Region. – In: *Nomina Africana, Journal of the Names Society of Southern Africa*, vol. 24 (1), pp. 1 – 23.
Johnson 1903, 1932: Johnson, H. W. *The Private Life of the Romans.* Scott, Foresman and Company. <http://www.forumromanum.org/life/johnson_2.html> [19.09.2011].
Keber 2008: Keber, J. *Leksikon imen. Onomastični kompendij.* Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba.
Marević 1994: Marević, J. *Hrvatsko-latinski rječnik.* Zagreb: Školska knjiga.
Smith 1875: Smith, W. *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities.* London: John Murray, pp. 800 – 803.
Šimundić 1988: Šimundić, M. *Rječnik osobnih imena.* Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
<www.behindthename.com >[24.07.2013].
<http://kurufin.narod.ru/ > [24.07.2013].

PROPER NAMES OF LATIN ORIGIN: THE PRAENOMEN AND ITS REFLEXES IN SOUTH SLAVIC ANTHROPONYMIC SYSTEMS

Gergana Petkova[a], Vanya Ivanova[b], Zhenya Gundasheva[c], Dimitar Mirchev[d]
Medical University of Plovdiv[a], University of Plovdiv Paisii Hilendarski[b], Trakia University, Stara Zagora[c], Medical University of Plovdiv[d]

gi4e82ap@abv.bg[a], vantod@abv.bg[b], geminar@yahoo.com[c], sapiens@abv.bg[d]

Abstract: This paper examines South Slavic (Bulgarian, Serbian, Croatian, and Slovenian) proper names of both masculine and feminine gender which are derived from the Roman praenomen. The main purpose is to present these proper names in their entirety, together with their original etymology. The excerpted onyms are grouped according to the appellatives or anthroponyms from which they are derived. Another classification based on extralinguistic information about the canonization of proper names is also included, where their origin is also taken into account, i.e., we consider whether a Slavic anthroponym is derived from a saint's name in the Orthodox or the Catholic tradition, or whether it is recognized and exists in the canon of both confessions.

Keywords: *South Slavic anthroponym, Roman praenomen, canonization*

Gergana Petkova
Medical University of Plovdiv
15A Vasil Aprilov Blvd.
Plovdiv 4002
Bulgaria

Vanya Ivanova
Plovdiv University Paisii Hilendarski
24 Tsar Asen St.
Plovdiv 4000
Bulgaria

Zhenya Gundasheva
Trakia University, Stara Zagora
Studentski grad
Stara Zagora 6000
Bulgaria

Dimitar Mirchev
Medical University of Plovdiv
15A Vasil Aprilov Blvd.
Plovdiv 4002
Bulgaria

SOURCE, GOAL AND COMPANY IN JUDEO-SPANISH

Iskra Dobreva[1]
Sofia University St. Kliment Ohridski

iskradobreva2000@yahoo.com

Abstract: This paper presents some prepositional regimes in Judeo-Spanish that illustrate its adaptation to Balkan areal patterns. Balkan prepositional isomorphisms have long been discussed, but are far from exhausted. Cases and prepositions are among the most prominent fields susceptible to contact change. Judeo-Spanish prepositions reveal the outcome of Balkan interaction. The use of different prepositions is one of the main contrastive points between Spanish and Judeo-Spanish, but it has most frequently been explained as preservation of archaic features in Judeo-Spanish, as is the case with any language in a diaspora. This contrast is explained by the influence of the contacting Balkan languages and adaptation to areal patterns.

Key words: *prepositional regimes, goal, source, Balkan Linguistic Area, Judeo-Spanish*

1. Introduction: JS alignment to Balkan prepositional patterns

Almost a century has elapsed since Sandfeld (1930) identified the most prominent Balkan prepositional isomorphisms. Recent advances in Balkan and areal linguistics have pointed out the importance of neo-Balkan languages and, in particular, Judeo-Spanish (hereinafter 'JS') (Gabinskiy 1992; Assenova 2002; Misecka-Tomic 2004; Dobreva 2016; Friedman, Joseph 2014; Friedman, Joseph 2017; Friedman, Joseph forthcoming) in approaching Balkan isomorphic prepositions. Change in prepositional regimes in JS is referred to as one of the main contrasts between Spanish and JS, however, the Balkan contribution often remains unnoticed.

As shown by a number of researchers (Assenova 2002; Aikhenwald 2007; Heine, Kuteva 2005; Feuillet 2012; Kulikov 2012, inter alia), certain syntactic and semantic areas are more susceptible to change in a situation of contact, while others remain unaffected, and prepositional regimes are well-predisposed to areal change, as Balkan prepositional isomorphisms prove. This paper attempts to confirm the JS alignment to Balkan prepositional patterns.

As pointed out above, JS became a Balkan koiné not so much as a result of contact with other religious-ethnic groups (´millets´) of the Ottoman society (16–17th century) but as a result of language mixture and homogenization within Jewish communities settled all over the Ottoman territory from the Danube river to the Eastern Mediterranean.

Prepositions are one of the first areas to be affected by change when a certain language interacts with another. As pointed out by Kulikov (2012: 290), among the Indo-European languages, Balkan languages are characterized by a decline in the case systems as a result of which the number of cases gots reduced uniformly (from eight (Nom., Voc., Acc., Gen., Dat., Abl., Instr., Loc.) in Proto-Indo-European) to two-four (in the main Balkan languages: Nom.=Acc., Gen/Dat (merger), Abl., Voc. (preserved only in Bulg., Gr.). Kulikov also claims that case systems are extremely susceptible to areal change, demonstrating this on the basis of the changes observed in Russian and Belarusian in contact with Finno-Ugric languages, Armenian in contact with Kartvelian (Georgian), and Sinhala in contact with Tamil. The same author points out that "...there are good reasons to assume that one of the main factors that determine the evolutionary type of a language is the areal, rather than the genetic relationship" (Kulikov 2012: 298). As an Ibero-

[1] This paper is presented thanks to the generous support by the Faculty of Slavic Philology, Sofia University St. Kliment Ohridski Apr – July 2019, granted under the Program for Young Researchers and Postdoctoral Fellows of the Bulgarian Ministry of Education and Science. Special gratitude to prof. Petya Assenova and assoc. prof. E. Tarpomanova.

Romance language, JS never had case declensions (except in the pronominal system), however, when it transferred to the Balkan Linguistic Area, it smoothly aligned its prepositional regimes to the predominant areal pattern.

Prepositions are one of the syntactic links most prone to areal change. Balkan convergence ensured the use of the same prepositions for the same meanings in the involved languages, i.e. syntactic and semantic isomorphisms took place, for instance phrases such as the Bulgarian „приготвям се за път“ ‘prepare for a journey’ and „говоря за нещо“ ‘speak about something’, use the same final/purpose preposition “for” both in the Balkan languages, as well as in JS (*за* (Bulg.) and *por/para* (JS). Assenova (2002) and Feuillet (2012) exhaustively describe the homogenization of the prepositional regimes within the Balkan Linguistic Area. Assenova (2002: 97-104) establishes that the loss of declensions in the Balkan languages was produced when prepositions took over their semantic-syntactic charge and this “led to the appearance of isosyntagmatic constructions (referring to Gołąb 1956: 7) with the most grammaticalized prepositions” – Bulg. *на, в, за, от, с, до* and their analogues in the other Balkan languages: Alb. *në, për, nga/prej, me, gjer/deri;* Gr. *σε, γιά, από, με, ως;* Rom. *a/la, în, pentru, de, cu, pîna* (Assenova 2002: 97); the author defines this process as a *semantic calquing at a syntactic level.* This isomorphism illustrates that the Balkan case system is projected from the use of identical strongly grammaticalized prepositions and the reduction in the number of cases.

JS prepositions approximated towards the Balkan prepositional (or zero-preposition) regimes and alienated from the Ibero-Romance languages in this respect. The Balkan influence increased the use and expanded the semantic range of certain prepositions in JS, especially the prepositions *con* and *por*, which became more frequent compared with Spanish and very similar to their counterparts in Bulgarian and other Balkan languages (as shown in the examples below).

Several prepositional regimes in JS resemble those in Medieval Spanish (in this case, old Spanish features were reawakened in JS if their analogues were active in the Balkan languages). This often (‘mis’-) led linguists to describe changes in JS prepositions (and other Balkan features) as a conservative trend (typical for languages in a diaspora), but in fact, the Medieval Spanish prepositional uses reactivated in JS only if they were active in the Balkan languages too. The influence of Turkish post-positions and Hebrew prepositions are also relevant and clearly seen in the resulting changes in JS.

Nitsolova (2008: 451) points out that “prepositions represent a relatively closed group for the respective historical period”. Their material expression is very limited in terms of number and length. Moreover, the simple prepositions are short words, often clitics (Assenova 1984: 412). Yet, their semantic and structural charge is extremely rich both from a diachronical and a diatopical perspective.

This paper deals with JS alignment to the Balkan pattern *de* (source) – *con* (company) – *por* (goal). The Ibero-Romance prepositional pair *por*/*para* (expressing cause/purpose) and its disappearance in JS in the Balkan environment is also relevant, as it shows how this Ibero-Romance distinction tended to be lost in JS under Balkan influence. Balkan languages use one and the same preposition for cause and purpose and JS also tended to reduce this distinction and began to use *por* to express both purpose and cause. This is a rather complex and multi-faceted case and deserves a separate study.

When JS came in contact with other languages during its post-Iberian development, prepositions were among the first to be amended, dropped or inserted/added (if missing in the Spanish pattern).

2. Source, origin in JS: *de*

Pushed by Balkan areal support, the preposition *de* strengthened several (inherited Hispanic) uses in JS. Its equivalents in the main Balkan languages are the prepositions Gr. *από*, Bulg. *om* ´ot´ Rom. *de* and Alb. *prej*, which have original ablative meaning and carry out the functions of partitivity and origin (Assenova 2002: 92-93). This uniform preposition may also express possession in the Balkan languages, as well as in Serbian (Assenova 2002: 94) with reference to Sandfeld (1930: 186). Feuillet (2012: 194-199) presents the Balkan prepositional parallels expressing source, company and goal, as follows:

apó/de/	me/me	ja/për/
prej/ot	cu/s	pentru/za
↓ _____	↓ _____	↓

Figure 1. Prepositional regimes in the Balkan languages, Feuillet (2012: 199)

The above scheme presents the Balkan isomorphic prepositions which took over the functions of the ablative/genitive, the comitative and the dative/allative case. JS easily aligned to this Balkan areal prototype. After joining the Balkan Linguistic Area, JS accommodated its prepositional regimes to the above Balkan pattern and reinforced the ablative functions of *de*, including its use to indicate origin, an initial point in space and time, which is also a common feature of the Balkan languages (Assenova 2002: 104). In JS, *de* may serve to express the beginning of a certain period. ´since´ (e.g. *de 1800* ´since 1800´...), in contrast to Spanish *desde* used in the same function, which failed to disappear completely from JS, but reduced its use.

1. *...eya vinu aki a Dubrovnik del añu mil ocusentos e ses.* (Kovacec, 1973: 512)
   'she came here to Dubrovnik in 1806.'
2. *...una mujer vieja hazina desde longo tiempo* (Galante 2009: 70)
   'a sick and old woman for a long time.'
3. *...del dia ke este maldicho me torno la espalda, yo no se en ke mundo esto.* (Galante 2009: 44)
   'since the day this damned one turned his back on me, I do not know in which world I am.'

In turn, the pair *hasta/asta* indicating spatial or temporal point limit tended to be replaced by *fin* (Italian influence) in JS. Assenova (2002: 102) mentions that: "In all its modern meanings, the prepositions Alb. *deri (gjer)* Bulg. *до* Gr. ως (μέχρι), Rom. *pînă* present the semantics of a limit, which is also their oldest meaning...".

3. The adoption of the Balkan comitative in JS: *con/kon*

Beside acquiring ´new´ or reinforcing Old Hispanic meaning in JS, the preposition *kon* ´with´ became much more frequent in the Balkan environment. Figure 2 shows the Balkan isomorphic scheme given by Feuillet (2012: 199): *source-company-goal* or *ablative/genitive-comitative-dative/allative*; JS equivalents may be added (in bold), as follows:

origin	comitative	destination
apó/de/	me/me	ja/për/
prej/ot/**de**	cu/s/**kon**	pentru/za/**por**
↓	↓	↓

Figure 2. Prepositional regimes in the Balkan languages plus the Judeo-Spanish prepositions de, kon, por.

Compared with Spanish, JS increased the use of *kon* as a result of its adaptation to the Balkan areal prepositional isomorphism and isosemanticism. As pointed out by Feuillet (2012: 199), the prepositional equivalents across the Balkan languages cover (<u>but are not limited to</u>) these three highly grammaticalized prepositions which inherited the functions of the genitive / ablative-comitative / sociative / mediative-dative / allative cases, thus maintaining the Balkan case-system isomorphism over centuries. When JS joined the Balkan area, it rearranged the use of the prepositions *de-kon-por* in order to comply with the predominant areal pattern. The Balkan languages express manner, instrument, medium, comitative and sociative use by means of one and the same preposition (Feuillet 2012:199) whose JS equivalent is *kon* (Spanish *con*, Latin *cum*). Examples follow:

4. *... Teneche saloudes de todos, sea de la tia Reyna, de Fratelli, Charlot i Esther kon sous fijos i fijas.* (García 2007, KS6b)
   'You have greetings from everybody, from auntie Reyna, Fratelli, Charlot and Esther as well as from their children.'
5. *...i dize kon una boz emosionada* (Galante 2009: 25)
   'and said in an emotional voice.'
6. *no es de djusto sigun ti, ke aparte de vozos los kuatro ermanos, ke vayamos a riirmos i mozos también kon tu madre?* (Moscona 1985)

'Don't you think it is fair that not only you the four brothers, but your mother and I may also go to laugh?

This is unlike Spanish where *en* and the coordinative conjunction *y* are used. The last example, the sociative: ´mozos ... kon tu madre´ = ´me and your mother´ (said by the father to his son), is a typical Balkan use. In this respect, the Balkan languages and JS tend to be *with*-languages, unlike languages in other linguistic areas which prefer *and* associative. In brief, the use of *kon* expanded in JS and acquired different functions compared with Spanish. This expansion is part of the JS alignment to the Balkan areal comitative/sociative/mediative pattern according to which the Balkan languages use the preposition equivalent to JS *kon* in a much broader range of meanings than Ibero-Romance languages.

4. JS goal: *por*

The Ibero-Romance distinction between the prepositional pair *por* and *para* (expressing cause and purpose) bleached in JS and *por* tended to take over the functions of *para*.

The triple Balkan prepositional isomorphic scheme proposed by Feuillet (2012: 199) with the added corresponding prepositions in JS shows how JS replicated the Balkan prepositional pattern. Delicado Cantero (2009: 45) regards *por* and *para* as prepositional complementizers introducing finite embedded clauses, such as *para que*- and *porque*-clauses*,* as well as infinitive clauses and gives the following examples:

7a. *Llámame para que vayamos a comer*
´Call me so that we go for a lunch´
7b. *Llámame para ir a comer* (Delicado Cantero 2009: 51)
´Call me to go for a lunch´

In the course of the evolution from Latin to Hispano-Romance and Spanish, the prepositional pair *por/para* distributed across the two semantic fields: purpose and cause. In Medieval Spanish they could easily be used interchangeably. Gradually, *por* and *por que,* which used to express goal, replaced Medieval Spanish *ca* from the semantic field of cause. By the end of the 15th century, when JS separated from the Ibero-Romance languages, the pair *por*(cause) / *para*(purpose) was rather recent. Therefore, this opposition easily bleached and was dropped from JS when it was transplanted to the Balkan environment. The pair *siendo que/por que* became a JS innovation for the meanings of cause/purpose:

8. *...lo izieron ansi i siendo Keila moeva si vinieron todos en esta Keila i ansi foe ke resto serada la keila vieja fin a el anio 5642.* (Arie 1910: 127),
´...they made so and as it was a new Synagogue everybody came to this new one and therefore the old synagogue remained closed until 5642´

While in several cases *por* and the deconverbal *siendo* compete to express cause and both *por (que)* and *para (que)* can express purpose, *para (que)* does not convey the meaning of cause. In sum, JS *por* aligned to the predominant areal pattern and reflected the Balkan use of a single syncretic preposition Gr. για, Alb. për, Bulg. *за* and Rom. *pentru.*

The increased use of converbs in JS in the Balkan environment led to the grammaticalization of the gerund *´siendo´* of the verb *ser* ´to be´. This is an expected development as converbs are able to produce prepositions and conjunctions cross-linguistically (Ylikoski 2003). Thus, JS *siendo* acquired the meaning of ´as, because of´. The Balkan syncretism (the expression of purpose and cause by the same preposition mentioned above) enabled JS *por/porque* to adopt both meanings. However, in order to avoid overlap of the two meanings, JS made the converb *´siendo´* in a new cause-subordinator. In brief, the pair cause/purpose evolved from the Spanish *por/para* to the JS *siendo/por/para,* where *por* is able to function both as cause and purpose subordinator. *Siendo* (*que*) expresses cause alone, while *para* (*que*) expresses mainly purpose, and *por* (*que*) may function both as cause and purpose subordinator in JS, which is also an inherent Romance feature, as in the following Medieval Spanish example:

9. *Et esto fiz yo por que tomasses exiemplo de las cosas que te acaesçiessen en tu fazienda* (C.L. II 97 98) (example from Andres-Suárez 1994: 215).
'And I did this so that you take example of the things that may happen to you.'

Hispanic (Ibero-Romance) and Balkan patterns coexist in the JS cause/purpose prepositional pair, and *por* assumed the functions of cause and purpose, in line with the Balkan areal pattern.

4.1. JS *por* as purpose and cause preposition

Por (que) may express both purpose and cause, while *para (que)* expresses purpose and the deconverbal preposition *siendo (que)* stands for cause alone. The later acquisition of a purpose meaning by *para* in Spanish is due to the stable expression of the cause meaning in Medieval Spanish exclusively by *ca*. However, by the end of the 15th century, when JS separated from the Ibero-Romance continuum, the two semantic fields were divided quite well between *por* and *para* to express cause and purpose, respectively.

Balkan languages, in turn, express the two meaning by means of a single preposition (as mentioned above), and when JS joined the Balkan Linguistic Area, this enabled the reactivation of the Old Spanish model by conveying both meanings by a single form. In a simplified and schematic fashion, it may be claimed that the difference between *por* and *para* bleached in JS and a new pair – *siendo/por*, *para* – formed. As mentioned above, this change is at an initial stage if development, and both *por/para* and *siendo/por* coexist in JS. *Para* became a kind of an allomorph of *por* (which it is, according to its diachronic evolution, from the Latin *per*), as seen in the following example:

10. *...i ti vo a dar paras para ke tengas capital i vo a dar i kaza para vivir…* (Arie 1910: 68)
    '...and I will give you money so that you have a capital and I will give you a house to live'

The analyzed corpus presents parallel, competitive use of *por* in cause and purpose meanings. French (*pour*) and Italian (*per*) influence should not be ruled out:

11. *La Armada ingleśa espera que la primavera venga por atacar fuertemente al enemigo.* [AVp3,3b] (example from Berenguer Amador 2012: 50)
    'The English Armada is waiting for the spring to come and forcefully attack the enemy.'
12. *Ande estas comiendo tienes ropa para te trokar?* (García 2007, KS4a)
    'Where do you eat, do you have clothes to change?'
13. *... se pronto, por azer el viaje a Kostan i en mismo tiempo ir tambien a Bursa* (Arie 1910: 44), 'prepared himself to go to Kostan and at the same time to go to Bursa.'

The next example is from a sixteenth-century Spanish writer of an Italian influence:

14. *Póngola por dos respetos: el uno, por henchir más el vocablo, y el otro, porque aya diferencia entre el toma con el acento en la o...* (Dial. 73) Juan de Valdés (1509-1542), example from Andres-Suárez (1994: 223).

In JS, *por* not only preserved its Old Hispanic functions to express goal, but also expanded its semantics by both combining purpose and cause and acquiring new meanings (or simply reactivating old Latin and Romance ones), thus aligning to the Balkan areal pattern of prepositional isomorphism. In particular, *por* acquired new non-Hispanic functions, adapting to the Balkan predominance, and began to function as topic of conversation, following verbs, such as *avlar, eskrevir* 'speak, talk, write about something', in contrast to Spanish, where *sobre*, *de* are used in this function. In the Balkan languages, the preposition ´for´ Bulg. *за,* Gr. για, Alb. *për*, Rom. *pentru* carries this function (subject of conversation) and JS aligned to this Balkan areal feature. This use is not totally unknown to Spanish, it has its Latin and Romance history and it only reawakened in JS in the Balkan environment.

JS *para* often enters the causal field of *por* and this continues in Modern Ladino where phrases such as: *grasias para.... filisitaciones para...* are found, in contrast to their Spain equivalents *gracias por, felicitaciones por 'thank you for, congratulations for'.* Thus, the Balkan influence in JS takes the form of an overlap between *para* and *por* in their meanings of cause and purpose, which is not difficult, taking into account their common Latin origin *per*, as well as their intermix in Medieval Spanish, although Modern Spanish disallows *para* to express cause. Highly facilitated by French and Italian influence, JS *por* expanded its semantics in the Balkan environment, assuming the meanings of *para* (purpose). JS *por* is also found to replace *de, sobre* in the function of a topic, object of thinking, conversation or discussion or in the meaning of "taking care of someone" (coinciding with the Balkan pattern):

15. *ya vo a eskrevir por algunos enportantes pasajes ke si eskapavan solo kon el protejo de los ditchos s-res.* (Arie 1910: 93).
    'I will write about some important happenings which would take place under the protection of the said sirs.'

16. *...el si okupava muntcho por sus ijos los mas grandes ke son Hr. Tchelebi i Hr. Josef, porke si enbezaran bien a meldar...* (Arie 1910: 107).
‘and he took care that his two elder sons Hr. Tchelebi and Hr. Josef learned to read well.’
17. *Esto en kudiado por Avram* (Moscona 1985)
‘I look after Avram’
18. *No ay ken kuyde por el*.
‘There is nobody to take care of him’.
19. *El tenekedji era el ke kudiava por los tejados*.
‘The tinsmith used to be the one who would repair the roofs’.

This use exactly fits the Balkan pattern ‘take care of someone’ or ´repair something’:

20a. Alb. *kujdeseni për motrën tuaj*
20b. Gr. *φροντίδα (για) την αδελφή του*
20c. Bulg. *грижа се за сестра си*
Romanian preserves the Romance *de* also used in JS co-existing with *por*.

Due to its affectionate and intimate relation charge, JS ´kudiar´,´okuparse´ ´to take care of´ may combine with the destination preposition *ande*/*onde* derived from ´where´ (also matching the Balkan pattern):

21. *Va por kudiar ande tu ermano* (Moscona 1985)
‘Go look after your brother’.
22. *...si entiende ke non si deskorajava por nada* (Arie 1910: 194)
‘It is understood that he would not lose courage for any reason’.
23. *...ke me lo traiga a Mihalaki por verlo para ke me pase el deskarinyo.* (Galante 2009: 6)
‘to bring me Mihalaki to see him so that my hatred passes away.’
24. *... ke li diera la suma de moneda prometida por partir por Kostan* (Arie 1910: 84)
‘to give him the promised amount of money enabling him to go to Istanbul’
The following examples show the use of the gerund *siendo* in the function of cause.
25. *Kiriya iskrivirvos (...) ma no pude siendo estava hazina.* (Garcia 2007, KS2a)
‘I wanted to write to you, but I could not, as I had been sick.’
26. *... non se le avla nada siendo kedaron el i los fijos sin fecho.* (Garcia 2007, KS1a)
‘Nothing is spoken to him as he and his children have been left without business’.

The above examples show how the preposition *por* expanded its functions in JS and assumed those of other Spanish prepositions, such as *para* and *de,* and this clearly shows the areal Balkan influence as these functions are carried out by a single preposition in the Balkan languages. JS totally aligned to the areal triad: *source/company/goal,* where the Balkan languages use the same highly grammaticalized prepositions, their JS equivalents being: *de-kon-por.*

4.2. JS *en* as allative

The use of the preposition *en* in allative, locative and temporal meanings should be mentioned here, as part of the goal role in the specific sense of “approaching, moving towards a certain point”. In contrast to Spanish where the preposition *a* normally combines with motion verbs *(ex. vamos a casa ´we go to the house´, traigo a casa ´I bring to the house´)*, *en/in* takes over this function in JS, thus aligning with the Balkan pattern. Slavic influence provides additional support as shown by examples, such as Bg: *Отивам в Италия, в центъра*, ´I am going to Italy, to the center´, etc. where the locative preposition *в* in´ is used for indicating static position at a certain place. The Balkan feature adopted in JS is the use of one and the same preposition in both locative and allative meanings, as is typical in the Balkan languages. The following examples show JS *en/in* as approximative:

27. *...si hweron in Italya i in Italya ya impisarun a lavorar.* (Kovacec 1973: 516)
‘they went to Italy and in Italy they began to work’.
28. *Ke stas tantu alegri komo ki trushistis algune koze in kaze?* (García 2007, KS4b)
‘You look so happy as if you had brought something to the house’.

In Modern Romanian, *în* is used to indicate motion direction towards countries and regions (Assenova 2002: 103). Old Spanish verb *ir* ´to go´ could precede both *en* and *a*, a feature preserved nowadays in American and Rural Spanish. JS reactivated the identical meaning to express destination, direction and permanent position:

29. *Oy demaniana arrivi en Pireo* (García 2007, KS4b)
    'This morning I arrived in Piraeus'
30. *... fin pokos dias va abachar el en Saloniko* (García 2007, KS4b)
    'in a few days he will come down to Salonika'
31. *Maniana vo a yir en Patras...* (García 2007, KS3b)
    'Tomorrow I will go to Patras'
32. *...terna la okazion de estar en la sivdad de Seres* (Arie 1910: 275)
    'will have the occasion to be in the town of Seres'

The main Balkan languages use the same preposition to express approximation, arrival and permanent position at a certain place:

33a. Gr. *Πήγαν στην Ιταλία, έφτασα στη Θεσσαλονίκη, πάω στο κέντρο, μένω στο σπίτι;*
33b. Alb. *Ata shkuan në Itali, arritëm në Selanik, shkoj në qendër, qëndroj në shtëpi;*
33c. Rom. *S-au dus în Italia, am ajuns în Salonic;*
33d. Bulg. *Отидоха в Италия, пристигнах в Солун, отивам в центъра, стоя вкъщи.*

*'*Go:PST.PRF-3Pl Prep. Italy*,* Arrive:PST.PRF-1Sg prep. Thessaloniki, Go:Pres.IMPF-1Sg prep. center Def., Stay: Pres.IMPF-1Sg prep. home.*'*
'They went to Italy, I arrived in Thessaloniki, I am going to the center, I am staying at home'.

En is stably used in Modern Ladino in its allative meaning:
LK 670 34. *... yo me vo ir en Saloniko por la konferensia en el mez de April.* (LadinoKomunita)
'I will go to Salonika for the conference in the month of April'.

However, Balkan languages may omit the preposition: Gr. *παω σπίτι* 'I am going home', Arom. *mi duc Sărună* 'I am going to Thessaloniki' reflecting the Latin *accusativus directionis*, cf. Rom. *Mă duc la Tirgoviste* 'I am going to Targovishte', as noted by Assenova (2002: 87).

En is also used to indicate a specific day of the week. Balkan temporal prepositional analogies are commented by Feuillet (2012: 198). *En+weekday* is again found in Old Spanish (15th century) and Modern Portuguese: *em/na* (e.g. *na quinta-feira* – ´on Thursday´). Ibero-Romance heritage helped the reactivation of this use in JS in the Balkan environment:

35. *...i en dia de lunes partian para alkansar a vinir en dia de martes porke los Kiduchim se davan en dia de Mierkoles* (Arie 1910: 187)
    'They would depart on Monday in order to arrive on Tuesday.'
36. *Ni en shabat non puedemos tener una ora mas de repozo!* (García 2007, IL)
    'Even on Saturday we cannot have even an hour of additional rest!'

The above use of *in* + day of the week is found in the Balkan Slavic languages and is absent from other main Balkan languages which use simply the accusative case without a preposition to indicate the days of the week: Gr. *την τριτη* ´on Tuesday´, Alb. *të djelën* ´on Sunday´, Rom. *lunea/martea* ´on Monday/ on Tuesday´ (Feuillet 2012: 198), in this respect resembling Spanish.

However, in Turkish, the days of the week are used with a postposition *-tesi* (*cuma* 'Thursday' => *cumartesi* 'on Thursday', *pazar* 'Friday' =>*pazartesı* 'on Friday'). In Hebrew, the days of the week require a preposition. The preservation of the preposition *en* in JS with the days of the week may be explained by their high frequency in daily language. However, JS natives in Thessaloniki in the 1930s chose a zero preposition, demonstrating an advanced Greek/JS bilingualism:

37. *Yo penso yir la semana venidera alhad tenervos kompagnia*. (García 2007, KS5b)
    'I think to go next week to keep you company'
38. *Lounes lavimos loke tinias aki mi cara Mathilde itese izo diamantes*.(García 2007, KS3a)
    'On Monday we washed what you have here, my dear Mathilde, and it has become brilliant'

4.3. Onde/ande as allative preposition

In JS, the relative pronoun *onde* ´where´ (allomorph *ande)* reactivated its prepositional allative function, especially in the sense of "direction towards animated beings": *onde mi* ´towards me´. This JS feature was noticed by Crews (1935: 52) "*...onde [ande] en j.esp. chez aussi bien que où, comme dans les dialects americains et dans l'espagnol classique*", as well as by Cuervo (1955 [1867-1872]): "*es igualmente de uso diario entre los judíos españoles, y ellos no pudieron aprenderla sino en España, antes de su expulsión (1492)* 'It is also in daily use among the Spanish Jews and they could not learned it anywhere else, but is Spain'". This use was available in Medieval Spanish. However, Balkan areal spread ensured its reactivation in Balkan JS.

The prepositional use of *donde* with motion verbs, like *ir* + *ande/onde* + noun (person, object, place) (Fr. *aller chez quelq-un*) is found in American and rural Spanish, as *Corpus diacrónico de español* CORDE reveals:

41. *... va onde la mamá* (CORDE, Rojo, Floridor, El cuento de Juan Marín, 1964)
    'he goes to mummy'
42. *...y se van ande la fiera. Y llegan al jardín ande el padre...* (CORDE, Cuentos populares españoles, c. 1920)
    'and they go to the beast. And they go to the garden where the father was...'

The prepositional function of the lexeme ´where´ to indicate static position (locative) and movement towards a certain person/place (allative) was noticed long ago by Sandfeld (1930: 191-192). Balkan equivalents are Gr. *που*, Rom. *unde*, Alb. *ku*, Bulg. *къде* and the non-distinction (overlap) of the two categories, static position (locative) and direction towards, destination (allative), was produced relatively early in the Balkan languages, as pointed out Assenova (2002: 86). In Bulgarian, the use of *къде* 'where' in an allative meaning is absent from the standard language, but is found in the colloquial and dialect speech. Neighboring Serbian also possesses this use, for instance: *идем код зубара* 'I am going to the dentist'. In Greek, the preposition *σε* (e.g. *στους γονεις του* 'to their parents') also has locative and allative uses, as well as *la,* in Romanian. Turkish influence (postposition) also contributed to the spread and active use of this feature in the Balkan languages. Thanks to the active allative use in the Balkan languages, as well as equivalents in Italian (*da*) and French (*chez*), JS *ande/onde* was reestablished, especially to indicate movement towards animate and loved beings, as in the following examples:

43. *i la djente si lis aderesavan ande el porke lis diera konsejos ...* (Arie 1910: 225)
    'and people would go to him for advice.'
44. *...lis rogo de non kargarme ande mi solo la kulpa entera* (Arie 1910: 78)
    'I beg you not to put the whole blame on me'
45. *...kiero moutcho saver lo ke se esta passando ande vozotros.* (García 2007, KS3b)
    'I want very much to know what happens to you at every moment'
46. *... le penso de ir ande su esfoegro a Filibe* (Arie 1910: 339)
    'he thought of going to his father-in-law at Filibe'

It may be pointed out that the functional expansion of ´where´ from a relative adverb to the allative preposition is found all over the Balkan Linguistic Area, including in JS.

5. Conclusions

When JS joined the Balkan Linguistic Area, it adopted the Balkan areal prepositional isomorphic forms and functions and easily aligned its prepositional Ibero-Romance inventory with the Balkan areal one:

de: genitive/ablative/source; **fin:** adlimitative (both temporal and spatial)
kon: comitative/sociative/mediative/instrument
por: dative/allative/goal/cause; **en** approximative; **onde** allative.

Following Асенова / Assenova (2002) and Feuillet (2012), and adding JS equivalents (in bold), the following prepositional/case scheme may be obtained for the main Balkan languages and JS:

origin/gen/abl.	comitative	destination/dat/allat.	pers.allat.	limit
apó/prej /	me/me	ja/për/	pou/	os,mehri/deri,gjeri
/de/ot/**de**	cu/s/**kon**	pentru/za/**por**	la/kade/**onde**	/pînă/do/**fin**

(The following order of languages is observed: Greek/Albanian/Romanian/Bulgarian/JS).

Figure 3. Prepositional regimes/cases in the Balkan languages and JS (added in bold).

In sum, the JS prepositional regimes are highly balkanized and deserve further study. This conclusion confirms previous insights (Assenova 2002; Kulikov 2012; Feuillet 2012, among others) that case systems and prepositions are very prone to areal change.

On the other hand, Balkan prepositional uses are not strictly limited to the Balkan area, several uses are found in other Romance and European languages, therefore, the prepositional uses in question cover broader areas in the Mediterranean and Europe, probably revealing previous contacts and exchanges of these uses. Direct calquing from French and Italian also helped for the establishment of JS prepositions, as shown above.

Judeo-Spanish, as a neo-Balkan language is a useful tool to approach Balkan features and to detect relevant areal trends. The Balkan approach to JS may also serve to study the mechanisms of language contact, in general, and to determine those syntactic and semantic areas which are more susceptible to language change resulting from contact between two languages or between a language and a linguistic area.

References:

Aikhenwald 2007: Aikhenwald, A. Grammars in Contact: A Cross-linguistic Perspective. – In: Aikhewald, A., R. Dixon. *Grammars in Contact.* Oxford: Oxford University Press, pp. 1 – 66.

Andres-Suárez 1994: Andres-Suárez, I. *El verbo español. Sistemas medievales y sistema clásico.* Madrid: Gredos.

Arie 1910: Abraam Arie II, T.-M. Archive unit 553, fund 1568к, Bulgarian Central State Archive.

Asenova 2002: Асенова, П. *Балканско езикознание.* Велико Търново: Faber (Assenova, P. *Balkansko ezikoznanie*. Veliko Tarnovo: Faber).

Berenguer Amador 2012: Berenguer Amador, A. La sintaxis del subjuntivo en judeoespañol. – In: *eHumanista*, vol 20, pp. 47 – 62.

Delicado Cantero 2009: Delicado Cantero, M. *The Syntax of Spanish Prepositional Finite Clauses in a Historical and Cross-linguistic Perspective*. PhD Dissertation, Graduate School of The Ohio State University.

Dobreva 2016: Добрева, И. *Панбалкански езикови заемки в испаноеврейския език.* Докторска дисертация, Софийски университет „Св. Климент Охридски“. (Dobreva, I. *Panbalkanski ezikovi zaemki v ispanoevreyskiya ezik*. PhD dissertation, Sofiyski universitet Sv. Kliment Ohridski).

Feuillet 2012: Feuillet, J. *Linguistique comparée des langues balkaniques.* Paris: Institut d'études slaves.

Friedman, Joseph 2014: Friedman, V., B. Joseph. Lessons from JS about the Balkan Linguistic Area and Contact Linguistics. – In: *International Journal of the Sociology of Language*, vol. 226, pp. 3 – 23.

Friedman, Joseph 2017: Friedman, V., B. Joseph. Reassessing Sprachbunds: A view from the Balkans. – In: Hickey, R. (Ed.) *Issues in Areal Linguistics, part I.* Cambridge: Cambridge University Press, pp. 55 – 87.

Friedman, Joseph forthcoming: Friedman, V., B. Joseph. *The Balkan Languages*, Cambridge: Cambridge University Press.

Gabinskiy 1992: Габинский, М. *Сефардский еврейско-испанский: язык, балканское наречие.* Кишинев: Штиинца. (Gabinskiĭ 1992: Gabinskiy, M. *Sefaradskiĭ evreysko-ispanskiĭ : jazyk, balkanskoe narechie*. Kisineu: Shtiintsa.)

García 2007: García, K. *Aspekty soluňske varianty judeošpanělštiny*. Univerzita Karlova v Praze.

Galante 2009: Galante, Abraam (2009 [1906]) *Rinio o el amor salvaje*. Perez, A. (ed.) El instituto Maale Adumim para la Dokumentasion del Ladino i su Kultura. <http://folkmasa.org/av/Riniolad.pdf> [access: 10 March 2019]

García 2007: García, K. *Aspekty soluňske varianty judeošpanělštiny.* Univerzita Karlova v Praze.

Gołąb 1956: Gołąb, Z. The Concept of Isogrammatism. – In: *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Jezykoznawczego*, vol. 15, pp. 1 – 12.

Heine, Kuteva 2005: Heine, B., T. Kuteva. *Language Contact and Grammatical Change.* Cambridge: Cambridge University Press.

Kovacec 1973: Kovacec, August (1973) La lengua de los sefardíes de Ragusa (Dubrovnik). Bolletino dell´Atlante Linguistico Mediterraneo, No 13-15, 1971-1973, Firenze, 335-343.

Kulikov 2012: Kulikov, L. The Proto-Indo-European Case System and its Reflexes in a Diachronic Typological Perspective: Evidence for the Linguistic Prehistory of Eurasia. – In: *Revista degli Studi Orientali*, 289 – 310.
Misecka-Tomic 2004: Misecka-Tomic, O. *Balkan Syntax and Semantics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
Moscona 1985: Moscona, Yitshak (1985) Sipuré Sefarad (Cuentos de Sefarad) (Tel Aviv, 1985) Perez, A. (ed.) El instituto Maale Adumim para la Dokumentasion del Ladino i su Kultura <http://folkmasa.org> [access: 10 March 2019]
Nitsolova 2008: Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология.* София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. (Nitsolova, R. *Balgarska gramatika. Morphologiya*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo Sv. Kliment Ohridski).
REAL ACADEMIA ESPAÑOLA: Banco de datos (CORDE) Corpus diacrónico del español. <http://www.rae.es> [access: 10 March 2019]
Ruíz Tinoco 2002: Ruíz Tinoco, Antonio (2002) PHP-KWIC de tekstos en Djudeo-Espanyol – Ladino Komunita (Forum of Judeo-Spanish speakers over the world). Moderator of the forum: Rachel Bortnick, created in 2001) <http://lingua2.cc.sophia.ac.jp/diksionaryo-LK/kwic> [access: 10 April 2018]
Sandfeld 1930 [1926]: Sandfeld, K. *Linguistique balkanique.* Paris: Klincksieck.
Schwarzwald 2019: Schwarzwald, O. Judeo-Spanish throughout the Sephardic Diaspora. – In: *Languages in Jewish Communities, Past and Present*. Walter de Gruyter, pp. 145 – 184.
Ylikoski 2003: Ylikoski, Y. (2003) Defining non-finites, Action Nominals, Infinitives, Converbs, in SKY Journal of Linguistics 16, 185 – 237.

ИЗТОЧНИК, ЦЕЛ И СЪВМЕСТНОСТ В СЕФАРАДСКИЯ ЕЗИК

Искра Добрева
Софийски университет “Св. Климент Охридски”

iskradobreva2000@yahoo.com

Резюме:Докладът разглежда някои предложни режими в сефарадския език, илюстриращи неговата адаптация към балканския ареален модел. Балканският предложен изоморфизъм отдавна е дискутиран, но не е изчерпан. Падежите и предлозите са сред областите с най-висока податливост на промяна при междуезиков контакт. Те разкриват взаимодействието с балканските езици. Различните предлози са една от основните разлики между испанския и сефарадския, но най-често се обясняват със запазването на старинни характеристики в сефарадския, както при всеки език в диаспора. Въпросната разлика се обяснява с влиянието на контактните балкански езици.

Ключови думи: *предлози, цел, произход, балкански езиков съюз, сефарадски език*

Iskra Dobreva
Sofia University St. Kliment Ohridski
15 Tsar Osvoboditel Blvd.
Sofia 1504
Bulgaria

ПРОТИВОПОЛОЖНИ ТЕНДЕНЦИИ В ЕЗИКА НА БИЛИНГВИТЕ В ПРОЦЕСА НА ПРЕВКЛЮЧВАНЕ НА КОДОВЕ

Катя Исса
Университет по архитектура, строителство и геодезия
katyaissa@abv.bg

Резюме: Умението на едно лице за безпроблемно преминаване от един език на друг, известно в социолингвистиката като превключване на кодове, характеризира носителя на съответните два езика като двуезичен. Степента на това умение определя различните видове билингвизъм – смесен или координиран, най-често субординиран с наличие на първи и втори език по степен на владеене. В текста са представени речеви актове на едно българско момиче, родено в чужбина, записани в три различни периода от време. Промените в посоката на интерференциите от първия език (английски) към втория (български) показват тенденции, противоположни на очакваните от авторката въз основа на проучване на езика на група български емигранти, чийто представител е и изследваното лице.

Ключови думи: *билингвизъм, превключване на кодове, лексикални интерференции, фонетичен акцент, фалстартове, словоред, противоположни тенденции*

Терминът „код“, който сме свикнали да употребяваме в значението на „език“, всъщност е зает от техническата терминология, където става въпрос за комуникация между машините и апаратите или апаратите и човека. Първите изчислителни машини били направени така, че не им е била нужна програма. Програмата се поставяла в тях от самото начало и била изразена по способа на спойката на различните елементи на машината едни с други. Мисля, че неправомерно в езикознанието сме застанали/останали на тази позиция, с отношение към говорещия човек като към машина с еднаединствена програма. Ако е едноезичен – това е кодът на родния му език, ако е билингвален (или полилингвален) – това го прави малко по-сложна машина, но и тя работи на същия принцип като простата. Разбира се, ние успешно изследваме неговия билингвизъм (или полилингвизъм), като го определяме по вид. Разпознаваме дали билингвизмът е *смесен* (при по-слабо владеене на единия – чуждия, втория, другия език); *координиран*, който често лекомислено се приписва на билингвите по „рождение“, които превключват мигновено и „чисто“ на единия от двата си родни езика, дори не превключват, а просто задействат единия, докато другият остава изолиран; или *субординиран*, с превес на първия по степен на владеене език над втория.

В техническите науки много бързо става ясно, че машината с една програма е лоша машина с крайно ограничени възможности. Ако изобретателите бяха останали на нивото на нейното създаване, това би означавало за всяка частна дейност да се създава специална машина. Затова конструкторите разделили в машината две функционални подсистеми: 1) самата машина с нейната морфология и физиология; и 2) програма за работа с машината, която разпознава фактите и, когато е нужно, ги определя като процес, в развитие. Това ще се опитам да направя в тази статия и аз. Ще представя превключването на езиковите кодове освен като 1) мигновено действие (като смяна на канала в телевизора с цел превключване на друга програма) и като 2) непрекъснат процес, който понякога е еднопосочен, друг път (по-често) бележи движение във времето напред-назад, а най-често съчетава противоположности в речта на билингвите.

В българската социолингвистика под „код“ се разбират „*правилата* на всеки естествен вербален човешки език и свързаните с него невербални системи. Да се превключи кодът означава да се премине от една структурна езикова формация на друга“ (Виденов / Videnov 2000: 212). Още от първите трудове по социолингвистика в България, описващи българската езикова ситуация (Виденов / Videnov 1982), подобни изследвания се правят за билингвизма на малцинствените етнически групи – турци, роми и пр. Отношението на тези чужди наречия към съвременния български книжовен език е подвластно на диглосията, те са „ниски“ спрямо официалния „висок“ български

книжовен език. Затова и той се нарича *език цел*, стремежът към неговото овладяване характеризира семействата или групите, които го усвояват, като прогресивни, а перфектното му научаване се смята за най-правилния подход за интегриране на малцинствата в обществото. В процеса на този непрекъснат стремеж към научаване, последван от преминаване на български, се появява и т.нар. *междинен език* като една от структурните форми на съществуване на съвременния български език. Терминът е въведен в българското езикознание в далечната 1973 г. от основоположника на българската социолингвистика М. Виденов (Виденов / Videnov 1973: 149 – 155). В продължение на години след това в следващи негови трудове и в трудовете на последователите му в оформилата се школа по социолингвистика се обръща специално внимание на езика на малцинствата в България. Езикът на българите, които живеят зад граница в условията на билингвизъм, също се изследва обстойно в българското езикознание. Става дума за диаспората, най-вече за бесарабските и банатските българи, и за другите по-компактни групи българско население, останали извън пределите на страната в различни тъжни исторически периоди. Езикът на тези наши сънародници представлява особен интерес за диалектолозите, защото пази чертите на родния диалект на преселниците или на останалите в покрайнините (всъщност извън покрайнините) на днешната българска държава българи.

Моят интерес е насочен към езика на съвременните емигранти, напуснали България за по-висок жизнен стандарт след 1989 г. Изводите, до които достигам след емпирични проучвания, доказват затихващите функции на родния български език, първи по време на научаване, а също и по степен на владеене, но с течение на времето постепенно изместван от езика цел на страната приемник. При изучаването на този език българските имигранти започват със субординирания тип билингвизъм. Те (в началото) обикновено мислят на български, а вторият език, резултат на вътрешен синхронен превод, постепенно обхваща всички сфери на общуване и речта се произвежда именно на него, докато билингвизмът се превърне в смесен, а езикът им в междинен. До координиран билингвизъм достигат много малко хора, за дълъг период от време и при чести посещения в родината. Почти утопично е намерението да се запази съвършено владеене на родния български език и да се постигне съвършено владеене на чуждия. Понякога дори се стига до т. нар. лингвистична делиберация – в стремежа да усъвършенстват чуждия език българските имигранти да забравят изцяло или отчасти родния. В най-честите случаи езикът остава междинен до края на живота – употребява се и чуждият (той в един момент става първи по степен не само на употреба, но и на владеене), и българският вкъщи или в компания на сънародници, като и в двата езика има взаимопроникване на елементи от единия в другия. Затова в българското езикознание езикът на емигрантите (напр. във Виена) е наречен „смесен“ (Кочева / Kocheva 2017).

Тук ще коментирам езика на второто поколение съвременни български емигранти – на родените и растящи в чужбина наши деца. Наричам ги „билингви“ съвсем условно, според инерцията, по която сме свикнали да определяме хората, които усвояват от раждането си едновременно два езика, без да държим сметка за това в каква степен наистина те владеят и двата езика и дали са наистина билингви. Така възприемаме второто поколение емигранти, с ясното съзнание, че много малка част от родените в чужбина в български семейства деца наистина знаят български език. Различните случаи са специфични и уникални. В някои от семействата родителите говорят с децата само на български и така до 3 – 4-годишна възраст българският език на тези деца е първи по степен на владеене. Следват обществените заведения – детска градина, училище, където децата усвояват езика на страната приемник, на него възприемат по-сложните от битовите реалии, междинният им език среща неразбиране от членовете на техните групи (съученици, приятели) и те интуитивно започват да се стараят да избягват да говорят на български, докато съвсем отвикнат. При липса на настоятелност от страна на родителите, дори от онези, които за нищо на света вкъщи не използват чуждия език, децата изпълняват команди, но вербалните им отговори са еднословни, а скоро са поднесени на чуждия език, въпреки че разбират родния. Други семейства още от раждането говорят с децата си на чуждия език, за да не ги объркват, за да ги подготвят за живота на страната, в която ще живеят, или защото мислят, че така ще бъдат по-лесно социализирани. Има и такива семейства, в които родителите говорят с децата успоредно и на двата езика, за да ги научат да превключват, както и те самите са принудени да правят. Билингвизмът на отделните лица едва ли може да се смята за еднакъв по вид и да се опише като присъщ на цялата група, вероятно твърдението, че „колкото семейства – толкова подхода“, може да се изкаже именно за такива случаи.

Въпреки казаното дотук, се опитах да проуча степента на владеене на българския език на една група имигранти в Сидни, Австралия. Децата, родени и израснали там, бяха отделени от другите респонденти, а речта им беше изследвана чрез теренни проучвания, извършени посредством записи на непринудена реч в домашна обстановка, приятелски компании и в час в посещаваното от някои от тях Българско неделно училище. Изводите от изследването съвпаднаха почти изцяло с предположението, което имах преди експеримента. Първият език на изследваните лица не е български, а английски. Родноезиковите интерференции са с посока от английски към български, когато се опитват да преминат на нашия език. Степента, в която владеят български е различна, в зависимост от редицата изброени и още много пропуснати тук (поради ограничения в обема на статията) причини. Междинният език, който говорят, позволява да се определи билингвизмът по вид. При много от децата, които умеят само да поздравят и да се представят на български, за билингвизъм не може да се говори. Те знаят само по няколко думи или изречения. Повечето от децата си превеждат буквално от английски и техният субординиран билингвизъм (в изследваната от мене група) не се очаква да се превърне в смесен, още по-малко в координиран за 90% от изследваните лица. При тях улових, доколкото скромните ми възможности позволиха, алгоритъма на деформацията на българските фрази, нивата на интерференции от английски към български във фонетичен, морфологичен и синтактичен аспект. Печалният извод, че тези деца в процеса на порастване и социализация ще изоставят употребата на българския език (почти) изцяло, се наложи от анализа на записите на тяхната реч, които ще бъдат представени в книгата, която пиша за тях.

Тук ще покажа *обратния случай*, в който българският език (втори по степен на владеене и на употреба) е с посока към усъвършенстване (без това да става за сметка на английския), а не на забравяне. Целта на настоящата статия е да докаже, че *това не е невъзможно*. В останалите 10% от изследваните в Сидни лица то се е случило и резултатите от записите са налице. Когато чух как говорят тези няколко деца (10%), си зададох въпроса как са успели (те са на възраст 18 – 20 години) и установих, че това е процес, който се е разгръщал през годините, в процеса на превключване на двата кода – английски и български. Същият този процес се случва и в момента с моята основна информаторка, дъщерята на семейството, в което направих най-много записи, и която ми помогна да извърша цялостното проучване на българската езикова ситуация на емигрантската ни общност в Сидни.

Тя се казва Лили Богева. Родена е в Сидни на 28.07.2003 година. Аз я видях като бебе и след това – 3-годишна (през 2006 г.). Нейният „билингвизъм“ тогава (доколкото на тази възраст може да се определи с това понятие детският говор) беше координиран, т.е. такъв, с какъвто описваме идеалния вариант на билингвизма, в смисъл, че не се налагаше превключване. Тя не смесваше двата езика. Имаше „братче на български“ и искаше „да папка на български“ (нямаше представа как да каже това на английски), но някои от предметите и животните, които показваше на картинки, назоваваше на английски. За контакт между двата езика не можеше да става и дума. И двете с майка ѝ знаехме, че това в детската градина ще се промени, аз казах, че английският ще бъде нейният роден (в смисъл на езика, на който ще се социализира), но родителката филоложка не искаше да го признае и пред себе си, надяваше се и двата езика да са еднакво активни, и продължи през годините да ѝ говори на български, при което ме уведомяваше за редовните „постижения“ на Лили. Тя (майката) основа Българското неделно училище в Сидни и стана негов директор, а Лили – една от първите ученички в училището в периода 2010 – 2012 година.

До 2014 година видях Лили още няколко пъти. Тя говореше български, но вече като втори език. Това личеше от интерденталното [th] на мястото на нашето [т], от удължаването на някои гласни, от честите фалстартове и др., но отклоненията се появяваха не последователно и не навсякъде. За някои неща, докато отговаряше на въпросите ни, си превеждаше (субординиран билингвизъм), за други изведнъж заговаряше гладко и без фонетичен акцент (но това не беше координиран билингвизъм, а фрази на тематика, усвоена и коментирана от времето на детството). Билингвизмът ѝ определих (не професионално, а за себе си) като *смесен*.

Тук ще представя почти в пълнота две интервюта с Лили Богева. След първото си създадох обективни впечатления, че съм права относно посоката, в която се движи родният ни език зад граница – към забравяне – и начертах мрачни прогнози за бъдещето на българската реч в чужбина преди предстоящото си изследване. Второто показва, че моите прогнози (за съжаление верни по отношение на 90% от анкетираните австралийски българчета) не са (за голяма моя радост) верни при

останалите 10%. Това ми дава надежда, че забравянето на езика ни от второто поколение емигранти може да бъде спряно или поне забавено до трето – четвърто поколение.

Интервюто, с което започвам, е проведено през „лютата“ зима (наше лято) на 2015 година в Сидни от екип на Нова телевизия. Нова телевизия го излъчи едва на 16.01.2016 г. в предаването на Гала „На кафе“ в рубриката „На кафе с българите по света“. Аз го получих преди това. То показва много страни на държавата континент, много разговори с българи, включително и със семейството на Лили. Извадила съм само въпросите, зададени на нея, и представям техните отговори така, както са дадени. Не използвам транскрипция заради жанра на интервюто, но предавам „грешките“ на Лили, тогава 12-годишна.

Интервюто:

– Какво е да си роден в Австралия, а да имаш български родители?

– Амиии… да ти кажа ттука… не е толко… не е чак толкова разри… различно, защото… всички… всички, почти всички хора има[th] родители от различни страни… или те са от различни страни и всички го… ааъ… приема[th] като едно и също, нали, никой не мисли, ше е странно, всички мислят, ше… ше е го[th] ино… ше… нали… разбира[th] го.

– Имате ли си български приятели?

– Да. Аз имам ена приятелка, дет се казва Мия ии… тя е… аъ… българска приятелка и тя ми е… аъ… най-добрата приятелка.

– Трудно ли ви беше да научите български, тъй като сте родени тук и всичко ви е на английски?

– Не, щот бяхме деца, бяхме бебета и… ти просто… даже по… аъ…, аз научих български, преди да науча английски. Аз почнах… аъъ… до три.. когат бях на три и почнах детска градина, аа… аз знаех български само и знаех няколко думи на английски, но не бях кото… по-добра в английския, отколкото в българския и там се научих.

– Вие сте били в България. Какво мислиш за България?

– Аз харесвам България, обаче предпочитам Авс[th]ралия. Не знам защо. Харесва ми например България плажа, планините, харесва ми, ше… ам… вали сняг… не знам… просто… когато си там, се чувстваш малко… кото… не както ши се чувстваш в Австралия…. Ааа… например когато е… ааъ… нощ в България, винаги съм до мама, а кото във Авс[th]ралия моа да съм една-две стъпки от мама и още се чувствам, нали… добре. И… забелязала съм, че тука е малко по-чисто, но… да ти кажа, тва не ме… не ме вълнува чак толкова ного… И същия път… ам… черницовите дърве[th]а… винаги е… нали цялото със червени и черни петна… и е толкова го[th]ино… просто вървиш по тях и си вземаш една черница… не те пу… не ти пука нали… просто… не знам… харесва ми… Харесва ми, ше във България има[th]… ааа… различни празници, дето са по-различни от тука, например във Авс[th]ралия за… ам… Великден не боядисваме яйца и не правиме козунаци и такиа неща, не правиме курабийки, ааъ… ние ходиме в градината, скриват ни ени шоколадови яйца и търсиме шоколадови яйца. Различно е, но ми харесва и също, щот ние праиме и двата нали… ходиме в градината, гледаме за шоколадови яйца и също боядисваме яйца. И… нали… кото… по-хубаво ни е, щото праиме две… ного го[th]ини неща, отколкото само едно.

– Къде е по-хубаво морето – в България или тук – Океана?

– Харесва ми тука може би повече. Вълните ми харесват повече тука, защото има големи вълни, а във… България не съм виждала… кото… грамадни вълни. И пясъка там е малко по… нали… има… някви… ам... аъ… мидички… или във България нямате толкова ного акули, колкото в Австралия.

– Ти виждала ли си акула тук?

– Да. Аз съм плувала с акули.

– Разкажи ми!

– Аа… отидахме във Herren Aydin, дето е… един остров във ааъ… до… Queensland и… ааа… там имаше джети… във джетите скачахме от джетито… и под там… аа… ходихме шнокъл… и… ааа… имаше там костенурки, и риби, и акули и ти плуваш със тях, без никой нали… нали, да е… да е до тебе. Ти просто плуваш със тях. Те не те… не те… нападат.

– Не ви ли е страх?

– Не. Аз знам, ше акулите, те не нараняват хора нарочно. Те не искат да ги изяждат, просто защото понякога изглеждат кото тюлени и тогава, без да искат, ги атакуват.

– Къде искате да живеете като станете… като пораснете? В България или в Австралия?

– Искам в Австралия. Не знам. Ааа… Харесва ми в България също, обаче… тука съм родена и тука просто нещо… повече ми харесва горе... с-сега, нали, не знам след… няколко години къде ше реша, обаче според мен тук.

Интервюто завърши с пожелания към мама и тати.

Лили:

– Аааа… Аз пожелавам на мама и тати винаги... ам... успехи, винаги да са ам… здравословни… и да са доволни и винаги да ме обичат и те… знам, че винаги ше ме обичат и да са ми добри.

Още същата година (2015) направих първите тайни записи на речта на Лили в София. Нейният смесен билингвизъм не се беше повлиял от непринудената обстановка. Напротив. Момиченцето, тогава 12-годишно, толкова се смути на първата ни среща, че обърка всичко, което искаше да каже. Тя не знаеше, че я записвам, но се държеше така, сякаш я изпитвам, за което и аз съм виновна, защото я посрещнах в университетска среда, по време на мой учебен час. В една от следващите ни срещи нарочно я разпитах за акулите, за които вече беше разказвала на български в интервюто, но резултатът беше същият. Лили непрекъснато се престараваше и се повтаряше, междинният ѝ език се запъваше на всяка фраза, а билингвизмът ѝ ставаше все по-трудно определим.

Когато след една година, през август 2016 г., заминах за Сидни с намерение да живея в нейния дом, вече си знаех урока. Нито я разпитвах, нито я притисках. Оставих я да говори, както ѝ харесва. И Лили се разгърна. При първите ни разговори тя не разбра, че я записвам. После ме „хвана“, но не се смути. Първо, на собствена територия тя не се стараеше да блести с познания, „не ѝ пукаше“, както се изразяват и там децата, които знаят какво значи това. Второ, на фона на другите деца, с които разговаряхме заедно, нейният български минаваше заслужено за перфектен. И трето, тя беше моя асистентка, знаеше, че целта ми е да запиша възможно най-много и най-различни идиолекти и че обект на изследване са другите деца, а не тя. През тези месеци улових противоположните тенденции на билингвизма. Един ден Лили ме смайваше със сложни изречения и констатации, неподходящи по мъдрост за възрастта ѝ (като тематика) и незабележими по отношение на акцент – незначителен и едва доловим. На следващия ден ме изумяваше с предложение към майка си да ме „джобне“[1] до училището и после да отидат другаде. Въпреки тези преплитания в междинния си език, Лили още по времето на моя престой ми даваше ясно да разбера, че в продължителен разговор, в езикова ситуация на български, е способна изцяло да се абстрахира от английската реч и да се изразява „чисто“ на български. „Затихващите“ функции на нашия език при нея се възраждаха в засилващи се. В сравнение с тенденциите у повечето изследвани деца към забравяне на български думи и изрази, към нарочно изоставяне на говорните навици от детството, нежелание да превключат на езика на родителите, щом могат да им отговарят на английски, тенденциите в говора на Лили съответстваха на събеседника. С децата, с охота като всички, и тя говореше на английски, но с възрастните превключваше на български, понякога трудно, с усилие, друг път „чисто“ и безпроблемно. Наричам тези тенденции „противоположни“, защото те са противоположни дори в два аспекта – от една страна помежду си, от друга – на масовата тенденция към езикова асимилация в процеса на интеграция.

През 2018 г. Лили Богева, вече 14-годишна, спечели златен медал по ориентиране за скаути. Българското радио (Australian radio SBS) я покани на интервю, в което да разкаже за успеха на своя отбор. Привеждам и това интервю в доказателство на постигнатия от моята информаторка *координиран билингвизъм*, предвид перфектния български език, който тя демонстрира в него. Вземам под внимание факта, че за интервю човек се подготвя и мобилизира, но подобна мобилизация три години по-рано я смути и обърка, което значи, че основните изводи, направени от ежедневните почти двумесечни разговори с нея през 2016 година, са верни. Според тях вторият роден език на информаторката се усъвършенства, вместо да заглъхва, т.е. в езика на това и на още няколко деца – единствените, които може да се нарекат „билингви“ безусловно, съществуват фрагменти, противоположни на характерните за останалата (90%) част от групата. В нея затихващите функции на

[1] Трансформациите на английски думи според изискванията на нашата граматика са нещо обичайно и в България. Изрази като *да си „букнем“ стая, да „лайкнем“ снимка* и пр. са обичайни. Моето изумление се дължи на това, че в посочения пример информаторката има предвид майка ѝ да ме остави в училището, където аз *да работя*, и именно този глагол трансформира, а не „оставям“.

българския език, ежедневното забравяне на думи и изрази, случайното и нарочното изоставяне на българския изказ, са факти, които бележат мрачни прогнози за бъдещето на българския език сред нашите общности зад граница. Лили и останалите няколко изследвани лица от „противоположните“ 10% предоставят възможности за противоположни на изказаните изводи, не защото са изключения, а защото срещуположните посоки на движение на езиковите елементи – от запаметяване, през автоматизиране, до усъвършенстване – са напълно възможни, ако има желание от страна на лицето, мотиви от страна на семейството, загриженост от страна на училището и отговорност от страна на държавата (българската) за запазване не само на българските традиции и национални ценности в чужбина, но и за запазване на живота на българския език. Последното (единствено) гарантира запазване на живота на народа.

Интервюто:

– *Здравей, Лили!*

– Здрасти!

– *Разбирам, че ти си спечелила заедно с твоята скаут-група „Игълс“ първо място в първенството на целия Нов Южен Уелс за „Скаут-хайкс“ 2018 година. Така ли е?*

– Да, така е.

– *С колко отбора се състезавахте?*

– Състезавахме се със близо към 300 отбора.

– *Триста отбора и всичките от Нов Южен Уелс или… имаше и…*

– Всичките от Нов Южен Уелс.

– *Какви… бяха участниците в тези отбори, на какви възрасти?*

– Всичките участници са между 11-годишни и 13-годишни.

– *Ти самата на колко си години, Лили?*

– Аз съм на 14.

– *… Колко човека се състоеше твойта група „Игълс“?*

– Мойта група се състоеше от пет човека, аз и още четири деца и аз бях техния… лидер.

– *И… успяхте да спечелите, състезанието се провежда два дни. Така ли е?*

– Да.

– *Разкажи малко какво точно се случва през тези два дни.*

– Значи… във продължение на два дни аз и моя патрол – така се наричат групите – патрол – и… аз и моя патрол трябваше да вървиме два дни и да опитаме да стигнеме и да направиме колкото можеме повече бази. Общо имаше 30 бази… и… да можеше да стигнем до всичките бази, трябваше повечето време да тичаме между база до база, защото разстоянията бяха горе-долу от половин километър до километър между базите… и също имаше опашки на базите, защото всички други хора искаха също да ги правят тези бази и затва тряаше да тичаме, да можеше да стигнеме първи и… да ги правиме. На базите трябваше да се представяме блестящо, да може максимум точки да получаваме на всичките бази и максимум точките бяха 100 и... мога да кажа, че поне на седем или осем бази получихме 100 от 100, от което аз бях много доволна. Спиш там два пъти. Първата нощ пристигаш там към девет и половина – десет… и трябва да си опънеш палатката бързо. И аз като бях лидера, трябваше да ги инструктирам и да им помогна да си опънем палатките, да им дам нещо малко за ядене, и да ги накарам да заспът, защото следващия ден тряаше да се събудим много рано, към шест часа, защото във седем отваряше базата, и можехме да тръгваме във седем. Искахме да сме първи и да си оправим палатките и всички да сме готови до седем.

– *Лили, аз разбирам, че е било много интензивно, но ми направи впечатление, че ти казваш, че освен дето си ръководила твоя патрол през деня, вечер си ги карала да заспят. Как става така, как успя да ги накараш да заспят бързо?*

– Ами, без… от старта ние бяхме планирали, че ние искахме да се състезаваме и да.. и да победиме. Значи, да победиш трябва… Не можеш да се лигавиш, не можеш прекалено много да имаш своеволия и да стоиш до късно и да правиме нещата бавно. Трябва всичко бързо да направиме, всичко по рутин и всичките деца бяха доста добри и то слушаха и помагаха и не им трябваше прекалено много да ги карам, да ги убеждавам. И, просто им казах. Но… да може да ме слушат, трябваше да ги държа доволни. Щото, карам ги много да тичат, карам ги много да правят всичките тия неща, да заспиват по-рано и всичко, и да… са доволни, нали – трябваше да ги храня добре, да ги насърчавам и да се чувстват добре и да се чувстват, че са част от отбора.

– По този начин си ги накарала да се чувстват, че ще могат да бъдат шампиони, но… тези твои съотборници, те са също на твоите години, предполагам. Не ти ли оспорваха ръководната роля?

– Тези деца във моя патрол се паднаха да са деца от шести до седми клас. Аз съм девети клас. Значи 11-12-годишни. Значи, може би към 2 – 3 години по-малки от мен, което… ми даде малко предимство, защото ме… вече ме смятаха за по-голяма и по-зряла и нали като знаех как се прави всичко това, защото поне три от моите четири деца… беше им първия им път, те го правеха този скаутски поход. И това, според мене, ми даде доста предимство, обаче – още можеха да ми правят номера, обаче тези деца бяха толкова добри, толкова ги обожавам, че бяха толкова добрички, и просто слушаха и правеха всичко перфектно.

– Лили, а имаше ли момент, във който се случи нещо страшно или беше много трудно?

– Значи, не бяха ме предупредили прекалено добре, че щеше да е почти към минусови температури през нощта, някои нощи беше към минус един, минус два градуса и… бяхме във една гора, се казва „Уин Джонас“ гора, дето… до Голбърн, което е нормално много студена гора, но аз нямах представа и… не бях подготвена и…. не им бях казала на мойте деца и това беше малък проблем, защото всички бяхме си взели много малко дрехи, и… аз най-малко дрехи, защото исках да мога да имам място да нося повече и… тези две нощи не се спеше, поне за мене, защото беше толкова студено и просто не можех да заспа. Но… го преживяхме и… победихме.

– И тогава ще ни кажеш ли как отпразнувахте победата? Защото това действително е голяма победа.

– Ами, викахме, пищяхме, всички се гушнахме… нали, просто бяхме толкова доволни. Всичките деца имаха такива усмивчици и просто ме направи толкова доволна, нали. Беше ми последната година дет мога да правя тези походи, щот следващата година ше съм на петнайсет и… беше ми мечта да победя и тези деца просто, толкова съм доволна, че победих със тях, щото наистина бяха много, много добри деца. И конкуренцията беше от три хиляди деца и мисля, че това е доста голямо постижение, не само за мене, и за тях и… надявам се, че всички го оценяват и са също доволни и толкова щастливи като мен.

– Лили, виждам в таблицата за класацията, че вашият патрол „Игълс“ се класира на първо място от всичките тези три хиляди деца и толкова много други патроли с общи точки 2 996, което е значително повече от патрола, който е на второто място. Той е със 2912 точки, т.е. 84 точки разлика е голяма разлика. Поздравявам ви и ти желая на теб още много успехи, макар и не в „Скаут хайкс“, както разбираме, ти ще се разделиш с тези дейности, но във всичко друго, което правиш.

– Благодаря.

В заключение, и аз ще завърша с пожелание към моята информаторка за много успехи във всичко, което прави. Ще завърша и с една констатация: за всичко, което прави в бъдеще, Лили ще разказва и на български – без смущение и с лекота. Нейният смесен билингвизъм от детството вече е надскочил субординирания и се е превърнал в координиран. Защото българският език на Лили и на още няколко деца в Сидни е роден език. Втори по степен на владеене, но в никакъв случай не е чужд. Това, което се изисква от всички нас – от българското езикознание, от българските училища зад граница, от българската езикова политика, от българските родители в чужбина, е запазване на живота на родния ни език. „Втори роден“ означава жив език на жив народ. Народ, който има поводи за гордост по целия свят, който ражда и отглежда такива деца, заслужава да остане жив. За да се гордее със своя език и със своите деца на роден език.

Цитирана литература / References

Виденов 1973: Виденов, М. *Към въпроса за т. нар. интердиалект*. – В: Славистични изследвания, кн. III, София, с. 149 – 155. (Videnov 1973: Videnov, M. *Kam vaprosa za t. nar. Interdialekt*. – In: Slavistichni izsledvaniya, kn. III, Sofia.)

Виденов 1982: Виденов, М. *Социолингвистика*. София: Народна просвета. (Videnov 1982: Videnov, M. *Sociolingvistika.* Sofia: Narodna prosveta.)

Виденов 2000: Виденов, М. *Увод в социолингвистиката*. София: Делфи. (Videnov 2000: Videnov, M. *Uvod v sociolingvistikata.* Sofia: Delfi.)

Конт 1998: Конт, О. *Социалната наука*. София: Глория Мунди. (Kont 1998: Kont, O. *Socialnata nauka.* Sofia: Gloria Mundi.).
Кочева 2017: Кочева, А. *Смесеният език на виенските българи*. София: Буквица. (Kocheva 2017: Kocheva, A. *Smeseniyat ezik na vienskite balgari*. Sofia: Bukvica.)

OPPOSING TRENDS IN THE LANGUAGE OF BILINGUALS IN THE PROCESS OF CODE SWITCHING

Katya Issa
University of Architecture, Civil Engineering and Geodesy

katyaissa@abv.bg

Abstract: The ability of a person to seamlessly switch from one language to another, known in sociolinguistics as code switching, characterizes the user of two languages as bilingual. The extent of this skill determines the different types of bilingualism – mixed or coordinated, but most often subordinated according to the degree of proficiency in the first and the second language. The paper analyzes speech acts of a Bulgarian girl born abroad recorded in three different time periods. The changes in the direction of the interferences from the first language (English) to the second language (Bulgarian) show tendencies opposite to those expected by the author based on a study of the language of a group of Bulgarian emigrants (whose representative is the investigated person).

Keywords: *bilingualism, code switching, lexical interferences, phonetic accent, fake-start, word order, opposite tendencies*

Katya Issa
University of Architecture,
Civil Engineering and Geodesy
15 Hristo Smirnenski Blvd.
Sofia 1000
Bulgaria

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ НА БЪЛГАРСКИ И НА ФРЕНСКИ НА ИДЕЯТА ЗА ГРАНИЦА ЧРЕЗ ДУМИТЕ *ГРАНИЦА* И *ПРЕДЕЛ, FRONTIÈRE И LIMITE*

Невена Стоянова
Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“
n_100janova@abv.bg

Резюме: Граничността като смислов компонент може да бъде част от семантичното съдържание на поредица от думи в естествения човешки език, които изразяват идеята за граница. Синонимите не винаги намират точно съответствие при превод поради естествената асиметричност между езиците, особено между неродствени езици като български и френски. В доклада са съпоставени две от думите – *граница* и *предел* – и е направено обобщение на тяхната асиметричност спрямо *frontière* и *limite*.

Ключови думи: *български език, френски език, лексикална асиметричност*

Българските думи *граница* и *предел* са близки по значение с техните френски речникови съответствия *frontière* и *limite*. Това е вярно както при обозначаване на физическа граница, така и при преносно значение. Същевременно съществуват случаи на лексикална асиметричност. Резултатите, които ще представим в това изследване, са обобщение на съпоставката на художествени преводи между двата езика, организирана около идеята за граница и нейната лексикализация на френски и на български. Те са допълнени от справка за историята, комбинативността и словообразувателната способност на лексемите. По въпросите на съпоставителните изследвания са писали редица учени (Гак 1976, Симеонов 1989, Рахилина 2008, Истомина 2011, Hristov 1982, Rastier 1987).

1. Етимология и честотен анализ

Етимологичните справки за френската дума *frontière* насочват към идеята за противостоене: радикалът е *front* „фронт“ (1292 г. – *le front d'une armée* „военен фронт“); изразът *faire front* „противостоя, изправям се срещу“ определя думата като „място за противопоставяне“, а изрази от типа *pays de frontière* „гранична земя“, дефиниран като *pays gardé par une armée, une place forte qui fait front à l'ennemi*[1] „земя, пазена от армия; укрепено място, противостоящо на врага“, свързват тази дума с граничността между държави, чиято територия трябва да бъде опазена от нашествието на противникови войски.

При честотния анализ[2] на *frontière* „граница“ и нейните колокации сред най-често срещаните думи са *armée* „армия“, *pays* „страна“, *nord* „северна“, *guerre* „война“, *française* „френска“, *kilomètres* „километри“, *franchir* „пресичам“, *suisse* „швейцарска“, *troupes* „войски“, *France* „Франция“, *belge* „белгийска“, *sud* „южна“.

За сравнение *limite* „предел“ най-често се намира в обкръжението на думите *extrême* „краен“, *âge* „възраст“, *forces* „сили“, *atteint* „достигнат“, *delà* „отвъд“, *juste* „точен“, *date* „дата“, *certaine* „определен“, *temps* „време“, *possible* „възможен“ и др. Тук също е възможна ограничаваща функция, но тя не е толкова типична, както това е при *frontière* „граница“.

Думата *limite* може да бъде проследена назад до латинското *limes*, *limitis – chemin bordant un domaine* „път покрай имение“, *sentier entre deux champs* „пътека между две ниви“, „синор, граничен камък“. Коренът ѝ е мотивиран от латинската дума *limen* „праг“. По-късно *limite* „предел“ развива

[1] Етимологичните данни за френските думи *limite* и *frontière* са взети от историческия речник Dictionnaire historique de la langue française (Ray 1998).

[2] Frantext 1920 – 2012.

и абстрактно значение, като освен ограничаване в пространството, означава и граница във времето. Поради по-общото си значение думата се използва на френски като термин за математическа граница (откъдето идва и значението ѝ на ‘точка, към която клони определен обект’). В това отношение тя се доближава до българската дума *граница,* която иначе се смята за еквивалент на *frontière*, включително за посочване на държавна граница. *Граница* обаче не е така мотивирана и не е обвързана с военната и геополитическата терминология, както е *frontière*. В много отношения значението ѝ покрива и това на *limite*, когато граничността е по-абстрактна (*средна, обща граница на офсетните коефициенти; допустима граница; долна/горна референтна граница; биофизични граници на живот* и др.[3]).

Българската дума *предел*, освен че има по-общо значение от *граница*, може също да се използва за конкретно разположение в пространството, когато се употребява в множествено число (*предели на дворец; предели на империя; предели на България*; *горски предели, предели на алпийски регион* и др.)

2. Деривационно поле – *граница* и *предел*

Ще представим графично деривационните полета, в които влизат двете български думи. За основи приемаме -*гран*- (за *граница*) и -*дел*- (за *предел*). За попълване на деривационните полета използваме данните от Речника на българския език (РБЕ 1977 – 2012, РБЕ 2014).

2.1. *Граница*, лексикална морфема (словообразувателна основа) - *гран*-[4]

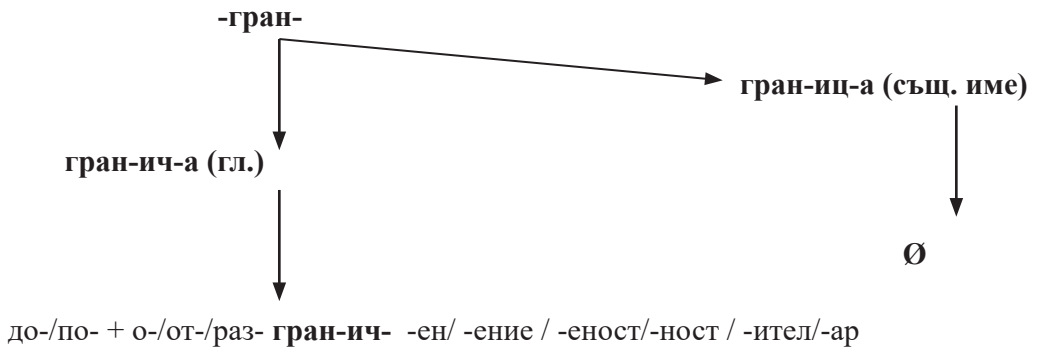

2.2. *Предел*, лексикална морфема -*дел*[5]

Таблица 1. Деривационно поле -*дел*-

преф.3	преф.2	преф.1	основа	суфикси
до-/по-	с-	по-	-дел-	-я; -яне; -ен; -ние
до-/по-	под-	раз-	-дел-	ø ; -я; -не; -ен; -ние
до-/по-		от-	-дел-	ø; -я; -ен; -не; -ние
до-/по-/пре(д)-	раз-/о-	**пре-**	**-дел-**	ø; -я; -ен; -ние; -не; -ител
		за-	-дел-	-я; -не
		водо-	-дел-	ø ; -ен

[3] Данните за българските думи *граница* и *предел* са взети от Браун корпус за българския език (БКБЕ) и от БНК (БНК 2014).

[4] Произлиза от общославянската дума *granь*. Първоначално означава ‘резка по кората на дърветата, поставена там за маркиране на територия’ (БЕР / BER 1971 – 2011, т. 1). Предполага се, че основата *грань*- е заимствана от германските езици, а също така съществува мнение, че немската *Grenze* е заимствана от славянската дума *граница* (Семёнов / Semenov 2003). Срв.: укр. *грани́ця*, сърбохърв. *гра̀ница*, словен. *grânica*, полск. *grań*- „страна, ъгъл, край“, чеш. *hrana* „край, ъгъл“, укр. *грань* „ъгъл, край“..

[5] От общославянски **dělъ* ‘част’.

Глаголите, производни на *граница*, и тези, производни на *предел*, ни дават информация за важна разлика между тези две думи. При думите, мотивирани от *гран-*, акцентът пада върху страна от обекта, която е част от неговата обиколка или периферия. У нас основата *гран-* не се е развила в тази насока, но например в руски език има думи като *многогранник* „многостен“, където значението ‘стена, страна’ е запазено. *Предел* идва от *дел* (дял) с префикс *пре-*[6], чието пространствено значение е ‘преминаване през’, а сред по-абстрактните му значения е и това на ‘прекаленост’. Ако разглеждаме референта ‘дял’ като резултат от процеса „разделяне на части“, т.е. „една от получените части при разделяне“, и вземем предвид сложната семантика на представката *пре-*, то *пре-дел* можем да обясним като: а) място, където един дял преминава в друг; б) крайна част, крайни части на този дял.

От *граница*, като дума за обект, който разделя, т.е. който е инструмент на делимитативния процес, можем да получим глаголи като *гранича*, *разгранича*, *огранича* – съответно „намирам се до граница“, „поставям граници между[7] / разделям чрез граница“, „поставям граници около[8] / описвам чрез граница“. А от *предел* се образуват глаголи, в които се набляга на резултата от разделянето и операциите, които могат да се извършат с разделените обекти – *разпределя*, *определя* (т.е. „разделям дялове, части между“, „установявам размерите или същността на дял от реалността“). Границата е разделител, пределът – крайна част от това, което е било разделено.

Словообразователната способност на двете български основи и техните френски аналози ще представим обобщено в следната таблица:

Таблица 2. Словообразователна способност на основите на думите *граница* и *предел* и техните френски съответствия.

част на речта основа	**същ. име**	**глагол**			**прил. име**
гран- пре-дел-	Граница	гранича	огранича	разгранича отгранича	(без)граничен пограничен
	Предел	-	определя	разпределя	(без)пределен
front- limit-	Frontière	-	-	-	frontalier frontière
	Limite	-	limiter	délimiter	limité illimité

Думата *гранича* няма синтетичен еквивалент на френски език. Нейно съответствие намираме в конструкцията: *être limitrophe* „съм граничен“. Словообразователните основи на *граница* и *предел* влизат в състава на много повече думи, отколкото френските *frontière* и *limite*. Една от причините за по-широкото им деривационно поле е богатата система от български префикси, които модулират допълнително значението на основите и които могат да се комбинират до три в една и съща дума, а понякога и да се повтарят (*пре-раз-пре-деля*). Друга причина е по-големият брой думи на френски, Усъдържащи характеристиката ‘граничност’, или тяхната полисемия; те, от своя страна, също служат за словообразователни основи: например *terme* „край, предел, завършек“ (*déterminer*, „определям“, „предопределям“), *fin* „край“ (*définir* „определям“), *cerne* „кръг“ (*discerner* „разграничавам“) или други основи със значение, в което няма елемент на граничност: *distinguer* „разграничавам“, *répartir* „разпределям“, (от *partir* „разделям на части“).

---

[6] Лат. *prae* – ‘в издадената, предната част; на върха’, ‘до крайна степен’ (прен.). Българският префикс *пре-* обозначава имена на действия и резултат от действия (Деянова / Deyanova 2011).’

[7] Префиксът *раз-* е дисоциативен и служи за разделяне; в него е събрана концентрирано идеята за междинна граница.

[8] Префиксът *о-* (*об-*) придава на глаголната основа значението ‘обхващане на обект от всички страни’; *от-* посочва ‘отделяне или отдалечаване на действието от нещо’ (Деянова / Deyanova 2011). Оттам и разликата между о-*граничавам* и от-*граничавам* (синоним на *разграничавам*).

3. Пространствена и понятийна граничност

В „Полуостровът“ на Жулиен Грак срещаме следния пример за физическа граница, която не е географска, а телесна: ... *les odeurs, les bruits espacés entraient en lui comme si son corps eût perdu sa **frontière*** „… миризмите, редките шумове влизаха в него така, сякаш тялото му бе загубило **границите** си“. (Gracq 1991).

Интересното и при *граница*, и при *frontière* е, че референтът се възприема като нещо подвижно, променливо, което може да се разширява. Дори ако става въпрос за въображаеми, абстрактни територии. Употребата на думата може да обединява и двете перспективи – граница едновременно вечна и материална:

*Разнесе камъните накрая, направи ограда и така сложи **вечна граница** между своя имот и имота на съседите.* (Петров / Petrov 2005).

„Il déplaça les pierres au bout de son terrain, en fit une clôture, et traça ainsi une **frontièreéternelle** entre son bien et celui des voisins.“ (Petrov 1994)

Данните от FRANTEXT също потвърждават по-голямата близост на *frontière* „граница“ до географската граница и по-общо до материално осезаемата граница:

1.а. *Les marques des meubles au sol, avec une petite **frontière** de poussière.*[9]
„Следите, оставени по пода от мебелите, с една тънка **линия** [**граница**] от прах.“

1.б. *La **frontière physique** entre ces deux terroirs saute aux yeux du moins géographe des promeneurs.*[10]
„**Физическата граница** между тези две землища се набива в очите дори и на най-лошия географ сред посетителите.“

Среща се и граничност с по-ниска, а понякога и нулева степен на осезаемост, дори в комбинация с думи като *armée* „армия“, *politiques* „политически“, *combattre* „бия се“:

*... deux armées, obéissant à des décisions politiques qui leur échappent, élaborées dans de lointains bureaux, vont combattre au nord de la France, le long de **frontières impalpables**.* (Grimbert 2004)

„... две армии, подчиняващи се на политически решения, чийто смисъл им убягва, измислени в далечни канцеларии, ще влязат в битка в северната част на Франция, по **невидими граници**.“

Граничността става още по-абстрактна в следните два примера за преводен вариант *предел* с изходна дума *limite*:

1.а. *Et nul doute que tes yeux, si près d'être anéantis, ne découvriront des rapports **à la limite des sens humains*** (Yourcenar 1968).
„Без съмнение, преди да бъдат изгорени, очите ти ще доловят съзвучия **на предела на човешките сетива**“ (Юрсенар / Yourcenar 1984).

1.б. *J'en (de **l'esprit**) sais les **limites**, et que le temps lui manquera pour aller plus loin, et la force, si par hasard lui était accordé le temps* (Yourcenar 1968).
„Зная **пределите** му [на **духа**], зная, че не ще му стигне време да отиде по-нататък или пък сили, ако случайно му е отредено достатъчно време“ (Юрсенар / Yourcenar 1984).

В този случай граничността е понятийна: на сетивата (les sens humains) или на духа (l'esprit). Можем да забележим, че както на френски, така и на български език е избегната употребата на думата *frontière* „граница“ (географска); авторът е предпочел по-неутралното *limite* „лимит, предел“, а преводачът – *предел*, с цел обозначаване на граничността в абстрактно пространство.

Границата на концептуално ниво има две основни конфигурации: тя може да бъде видяна като единична отсечка или като затворена крива. В горните примери единичната линия е отбелязана с единствено число, а затворената крива с множествено число: *предели*, *limites*, сочи към множество гранични линии от различните страни на ограничавания обект. Разбира се, има случаи, при които думите, притежаващи граничност, могат да са в единствено число, но да се подразбира, че са части от периферия, в зависимост от контекста на изказването. „На предела на силите“ и „на предела

[9] Frantext, [16] R166 – ANGOT Christine, Rendez-vous, 2006: 36.
[10] Frantext, [32] R210 – GENETTE Gérard, Bardadrac, 2006: 356.

на сетивата“ сочат към граница – ‘отсечка, която е била достигната и отвъд която не може да се продължи’. Съществува и идеята за граница – ‘точка’, която на френски език е предадена с думата *borne* „граничен камък“ (вж. Таблица 3).

Таблица 3. Граница, предел. Frontière, limite (borne). Лексикална асиметричност.

Български	**френски**	**български (имот)**	**френски (имот)**
граница предел	frontière	-	-
	limite	синор / межда слог (необработена ивица)	bout, extrémité, borne tournière, chaintre, fourrière
	borne		
Окрайнина	lisière, orée	-	-
Покрайнини	confins	-	-

4. Граница и междинност

Съществува още една разлика, която според нас е свързана с по-голямата динамика на *frontière* „граница“ спрямо *limite* „предел“; разликата можем да видим при съпоставка на предложните изрази (които имат за основа някоя от въпросните думи) според начина, по който биват разположени обектите в пространството:

– *на предела на* („край, крайна част“) – à la limite de
– *на границата с* („разделител“) – à la frontière de

При *предел* граничността е видяна като край, като изчерпване, отвъд което може и да има още нещо, но то е трудно достижимо. *Достигнал съм предела на силите си* е тъждествено на *достигнал съм края на силите си* и в този случай говорим за ‘краен край’ (това може да бъде подчертано още повече от глаголи като *до-стигам* „at-teindre“, с префикс на български език *до-*, който означава изчерпване на процеса). При преводния вариант *граница* граничността може да бъде видяна освен като ‘краен край’, също и като разделител, като междинна част / линия: „това (поведение) е на границата със законността“. Разбира се, тук особено внимание трябва да се обърне не само на думата *граница*, но и на предлога, който я следва: има вариации в значението в зависимост от това дали *граница* е следвана от предлога *на*, *с* или *между*. На френски език в този случай се наблюдава многозначност на предлога *de* (т.е. той не се променя в трите случая):

– *на* – в/на края на ограничаваната субстанция;
– *с* – в точката на допир със субстанцията, която се намира или започва отвъд ограничаваната субстанция;
– *между* – границата между две субстанции придобива автономност спрямо тях и обозначава междинна граница:
  Près de l'entrée [du square], à la ***limitede*** *l'ombre et du soleil, un banc est resté vide.* (De Keyser 1996)
  „Близо до входа на градинката, на **границата между** сянката и слънцето, има свободна пейка.“

5. Обособеност на границата

При редуването на горните предлози расте обособяването на границата като обект, отделен от околните субстанции, който, от своя страна, може да има лични граници, начало или край, които не са границите на никой от другите обекти.

Rêver des morts me fait franchir alternativement d'un bord à l'autre l'ultime ligne de ***frontière****, et je la franchis dans mon sommeil de vivant. La grande faux du temps annonciatrice de la mort se fait moins redoutable.*[11]

[11] Frantext, [82] Q990 – PONTALIS Jean-Bertrand, Traversée des ombres, 2003: 31.

„Когато сънувам мъртвите, това ме пренася последователно от единия до другия край на най-последната **гранична** линия, и аз я пресичам в съня си на жив човек. Така голямата коса на времето, предвещаваща смъртта, е не толкова страшна.“

В този пример границата (*frontière*) има свои краища (*bords* „ръбове“). Това може да се наблюдава и с другите думи, съдържащи граничност (пределите имат ‘дъно’, т.е. ‘най-затънтена част’):

Но ето! През един паметен за елинството ден то научи, че Алкивиад, като строшил азиатския катинар, избягнал своята повече от сигурна смърт. Вместо да го отвеят ***вдън пределите****, където не ще срещне елин, дано се представи за обикновен пришълец, ветровете на случайността сега бодро носеха Алкивиада към Елада* (Мутафчиева / Mutafchieva1984).

И в двата езика съществува идеята за по-голяма вещественост както при българската дума *граница*, така и при френската *frontière* в сравнение с *предел* и *limite.* При по-висок интензитет на границата се появява и рестриктивната идея – колкото по-материална е границата, толкова по-голямо възпиращо действие има тя за сетивата, ума или тялото :

1.а. *Ce pont venteux, véritable* ***frontière****, empêchait le public de la ville de s‘aventurer jusqu‘à notre cinéma, du moins c‘était lui que nous accusions.*[12]

„Този ветровит мост, същинска **граница**, *възпираше* градската публика да стигне до нашето кино, или поне него обвинявахме ние.

1.б. *Впрочем това е епоха (да уточним), която не познава бодливата тел по* ***границите****, визовите режими и жестоките Шенгени…*[13]

Двойката *граница* / *frontière* може да притежава по-голяма вещественост и в същото време се отличава с динамика и потенциал за разширяване. Двете думи официално се използват за държавни граници, докато думите *предел* и *limite* се свързват с по-абстрактни, а също и с темпорални категории, присъща им е по-малка степен на вещественост и относителна статичност, която ги доближава до крайната граница и до идеята за изчерпване. В това отношение двойката се доближава до употребата на същ. име *borne*. Френската дума *borne* „граничен камък” притежава характеристиките на граница и по-специално на граница – точка, а не линия или затворена крива (от *botina*, *bodina* – лат. ‘каменен блок или стълб, бележещ границата на определена територия’; ‘предмет, служещ за белег на демаркационната линия’), първоначално само в пространствената равнина. В по-общ смисъл, все така в ед. ч., но не непременно за ограничен в една точка обект, думата може да обозначава граница на имот или територия (*синор*, *межда*). Когато е употребена преносно, *borne* носи по-общото значение на ограничение. В този случай обикновено думата е в множествено число – *bornes* (като синоним на *limite* „предел“ и *fin* „край“).

6. Обобщение

Една от най-богато представените лексикално и в двата езика концептуални позиции на идеята за граница е тази, която обединява в себе си „крайна граница“ и „начална граница“ – при това обединение говорим за рамка, периферия, обиколка на обектите. Всяка точка от обиколката е противопоставена на центъра или средата на обекта. Периферията може да бъде затворена, дори напълно абстрактна линия, но също така може да придобива по-голяма плътност и триизмерност, за да обозначи стена, която заобикаля и възпира. Може да е видяна в нейната цялост (изглед отгоре) или само в някои свои части, които непосредствено се виждат или имат значение в конкретна комуникативна ситуация. Във втория случай останалата част от периферията се предполага, тя присъства виртуално, но цел на изказването е само отделен неин отрязък.

Когато периферията е видяна като линия, на български език тя е изразена с думи като: *граница*, *предел*, *окрайнина*, *ръб*, *покрайнини*, а на френски – съответно с *frontière*, *limite*, *lisière* (*orée*), *bord*, *confins*. Между тези думи и техните френски съответствия съществува лексикална асиметричност. Когато става дума за периферия на земна повърхност (държава, местност, парцел, гора, агломерация

[12] Frantext, [40] R071 – GRENIER Roger, Andrélie, 2005, c. 133, Catastrophes.

[13] Браун корпус (А. Керезов, Сблъсък с есхатологията).

и др.) двойките *граница –frontière* и *предел – limite* не съответстват напълно една на друга, макар че значенията им често се припокриват. В таблица 3 са включени и думи, специално употребявани за граници на земеделски имот, които на френски може да се обозначат както с по-общи думи като *limite* „граница, лимит“ и *borne* „граница, граничен камък“, така и с думи с по-специфично значение, много от тях регионални (*tournière*, *chaintre*, *fourrière* ‘синор, слог’).

Цитирана литература / References

БЕР 1971 – 2011: *Български етимологичен речник*. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“. (BER 1971 – 2011: *Balgarski etimologichen rechnik*. Sofia: Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov“)

БНК 2014: *Български национален корпус.* (*Bulgarian National Corpus*): <http://www.ibl.bas.bg/BGNC_bg.htm> [10. 01. 2019])

БКБЕ: *Браун корпус за българския език.* (*The Brown Corpus of Bulgarian*): http://dcl.bas.bg/Corpus/home_bg.html [10. 01. 2019])

Гак 1976: Гак, В. Г. *Сравнительная типология французского и русского языков*. Ленинград: „Просвещение“ (Gak 1976: Gak, V. G. *Sravnitel’naia tipologiia frantsuzskogo i russkogo iazykov*. Leningrad : „Prosveshtenie“)

Деянова 2011: Деянова, М. Новобългарското словообразуване в „История славеноболгарская“. – В: *Български език и литература* (електронна версия), № 3. Електронно списание LiterNet, 08. 10. 2011, № 10 (143). (Deyanova 2011: Deyanova M., Novobalgarskoto slovoobrazuvane v „Istoriya slavenobolgarskaya“. – In: *Balgarski ezik i literatura* (elektronna versiya), № 3. Elektronno spisanie LiterNet, 08. 10. 2011, № 10 (143) <https://liternet.bg/publish19/m_deianova/novobylgarskoto.htm> [10. 01. 2019])

Истомина 2011: Истомина, Е. П. Мотив границы в художественной модели мира И. А. Гончарова (на материале романа „Обыкновенная история“). – В: *Ярославский педагогический вестник*, № 1, т. I, с. 187 – 191. (Istomina 2011: Istomina, E. P. Motiv granitsy v khudozhestvennoi modeli mira I. A. Goncharova (na materiale romana “Obyknovennaia istoriia”). – In: *Yaroslavskii pedagogicheskii vestnik*, № 1, t. I, pp.187 – 191)

Мутафчиева 1984: Мутафчиева, В. *Алкивиад Велики*. София: Отечествен фронт, 1984. (Mutafchieva 1984: Mutafchieva, V. *Alkiviad Veliki*. Sofia: Otechestven front, 1984.)

Петров 2005: Петров, И. *Преди да се родя и след смъртта ми.* София: Захарий Стоянов, УИ „Св.Климент Охридски“. (Petrov 2005: Petrov, I. *Predi da se rodya i sled smartta mi*. Sofia: Zahariy Stoyanov, UI “Sv. Kliment Ohridski”)

Рахилина 2008: Рахилина, Е. В. *Когнитивный анализ предметных имен: семантика и сочетаемость.* Москва: Русские словари. (Rakhilina 2008: Rakhilina, E. V. *Kognitivnyi analiz predmetnykh imen: semantika i sochetayemost’*. Moskva: Russkie slovari)

РБЕ 2014: *Речник на българския език*, електронно издание. (*Rechnik na bagarskiya ezik*, elektronno izdanie) < http://ibl.bas.bg/rbe/> [10. 01. 2019])

РБЕ 1977 – 2012: *Речник на българския език*. Т. 1 – 15. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“. (RBE 1977 – 2012: *Rechnik na balgarskiya ezik*. T. 1 – 15. Sofia: Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov“)

Семёнов 2003: Семёнов, А. В. *Этимологический словарь русского языка.* Москва: Издателство „Юнвес“. (Semyonov 2003: Semyonov, A. V. *Etimologicheskii slovar’ russkogo yazyka*. Moskva: Izdatelstvo “Iunves“)

Симеонов 1989: Симеонов, Й. *Проблеми на съпоставителното изследване между българския и френския език.* София: УИ „Св. Климент Охридски“. (Simeonov 1989: Simeonov, Y. *Problemi na sapostavitelnoto izsledvane mezhdu balgarskiya i frenskiya ezik*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”)

Юрсенар 1984: Юрсенар, М. *Творение в черно*. Превод от френски: Красимир Мирчев. (Yursenar 1984: Yursenar, M. *Tvorenie v cherno*. Prevod ot frenski: Krasimir Mirchev).

De Keyser 1996: De Keyser, E. *La Surface de l‘eau*. Bruxelles: Éditions Labor.

Frantext 1920 – 2012: *Base textuelle FRANTEXT intégral* (френскоезични произведения в базата от периода 1920 – 2012 г.). (frenskoezichni proivedeniya v bazata ot perioda 1920 – 2012) <http://www.frantext.fr/ >[11. 01. 2019])

Gracq 1991: Gracq, J. *La Presqu‘île*. Paris : Éditions José-Corti.

Grimbert 2004: Grimbert, Ph. *Un secret*. Paris: Grasset.

Hristov 1982: Hristov, P. *Etudes de linguistique comparée*. Véliko Tirnovo: l’Universite Cyrille et Methode.

Petrov 1994: Petrov, I. *Avant ma naissance ... et après*. Paris: Editions l‘Age d‘Homme. (Traduction du bulgare Marie Vrinat).

Rastier 1987: Rastier, F. *Sémantique interprétative*. Paris: Presses Universitaires de France.

Ray 1998: Ray, A. *Dictionnaire historique de la langue française* (sous la direction de Alain Ray). Paris: Éditions Le Robert.

Yourcenar 1968: Yourcenar, M. *L’oeuvre au noir*. Paris:Gallimard.

LEXICO-SEMANTIC REPRESENTATION OF THE CONCEPT OF *BOUNDARY* AS REFLECTED IN THE LEXEMES *ГРАНИЦА* AND *ПРЕДЕЛ*, *FRONTIÈRE* AND *LIMITE* IN BULGARIAN AND FRENCH

Nevena Stoyanova
St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo

n_100janova@abv.bg

Abstract: The concept of *boundary* as a meaningful component can be part of the semantic content of a number of words in the natural language which express the respective idea. Synonyms do not always represent exact translational equivalents due to the natural asymmetry between languages, especially between unrelated languages, such as Bulgarian and French. The paper compares the Bulgarian words *граница* and *предел* and summarizes the asymmetries found with respect to the French *frontière* and *limit*.

Keywords: *Bulgarian, French, lexical asymmetry*

Nevena Stoyanova
University of Veliko Tarnovo
2 Teodosiy Tarnovski St.
Veliko Tarnovo 5003
Bulgaria

ПОНЯТИЕТО *QUEER* И ВЪЗМОЖНИТЕ МУ ХУДОЖЕСТВЕНИ ПРЕВОДИ НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Ралица Люцканова-Костова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
lyutskanovaralitsa@gmail.com

Резюме: Разглеждайки варианти за превод на английската дума *queer*, настоящият доклад се съсредоточава върху различните културни спецификации, които влияят върху преноса на ключова информация за дадено произведение при художествения превод на понятието на български език. Поради сравнително кратката, но сложна история на *queer*, разглеждаме един конкретен пример от англоезичната литература – Карсън Маккълърс, заради сравнително пълното ѝ представяне в превод на български. За да изясним защо предлаганите преводи на *queer* са подходящи и актуални с оглед на теми, вълнуващи ни днес, разглеждаме и още едно тясно обвързано понятие – *freak*.

Ключови думи: *queer, freak, художествен превод, Маккълърс*

1. Queer

Като понятие, с което се борави основно в академични текстове, *queer* сравнително отскоро присъства в българския език. Терминът започва последователно да се използва навсякъде през последното десетилетие на 20. век. Употребата му се свързва с изследванията върху пола (*gender* and *queer* studies) и обединява онези явления, които бихме противопоставили на нормативната хетеросексуалност. Като термин чадър куир може да се преведе по различни начини именно защото обхваща широк кръг от идентичности. Но тъкмо заради комплексното значение на термина понятието по-скоро навлиза транслитерирано в родния език или директно се използва английският термин, за да се обозначи полето на интерес, което се дискутира. Непреводимостта на понятието свързваме и със социокултурната обусловеност в България. Имаме предвид, че различните общности, които се самоопределят по един или друг начин, създават полисемия и няма „обединяващо“ говорене, което бихме могли да изследваме като алтернатива на английското куиър. Поради сравнително респектиращия корпус от англоезични изследвания, обединени под названието *queer studies* „куиър изследвания“, би било и пресилено да предлагаме алтернативен, „одомашнен“ вариант на понятието. Затова настоящите редове ще се съсредоточат върху коментара на преводите на *queer* през текстовете на американската писателка Карсън Маккълърс. Причините за този избор са няколко. Първо, нейната употреба на думата отразява променящите се тенденции във възприятието на значението на термина; второ, Маккълърс често е включвана в конспекти заради *queer* тематиката в произведенията си[1]; трето, голяма част от произведенията ѝ присъстват на български език и можем да сравним различните преводи на понятието.

Queer като дума от речниковия запас на английски език се използва най-често като прилагателно. Спори се за етимологията на думата, но някои речници сочат старонемския корен *terkw- за първооснова[2]. В буквален превод коренът звучи „да изкривя“. Значението на думата „странен, чудат, ексцентричен“, установило се към 16. век, се използва в различни текстове. Прави впечатление обаче интензитетът, с който американската писателка Карсън Маккълърс използва думата, за да характеризира своите герои, светът им и обществото, в което живеят. В статия за две от основните теми в творчеството на Маккълърс изследователката Рейчъл Адамс пресъздава след-

---

1 Виж: https://www.academia.edu/29132418/Queer_Literature_and_Theory_Syllabus_.pdf

2 Като етимологичния онлайн речник: https://www.etymonline.com/columns/post/sources?utm_source=etymonline_footer&utm_medium=link_exchange

ната случка: след парти през април 1963 Карсън Маккълърс в разговор с Гордън Хол нарича последния „истинско малко момиче“ (Adams 1999: 551). В последствие се оказва, че Хол притежава женска възпроизводителна система и ражда дете. Адамс вижда в спомените на Хол основание да изследва прозата на американската писателка през понятията *queer* и *freak*. Поради важността на двете понятия и тяхната рецепция на български език, ще обсъдим възможните преводи и ще коментираме онези, които внасят допълнителна неяснота към разбирането на това какво всъщност означават двете думи. Ще вземем под внимание и факта, че *queer* и *freak* са дълбоко културно обусловени понятия, които трудно намират конкретния аналог в родния език и за възприемателя на български език.

Преводът на английското *freak* като „изрод“ е обусловен от практики като спектакъла на изродите (*freak show*), където основното значение се корени в израза „freak of nature”, което свръхобобщено обозначава нещо отвъд нормалното. „Изрод“ е понятие, тясно свързано с употребите на цирковия език и нуждите на представлението, които осмислят тази категория хора през физическото и умствено особеното. В по-широк контекст *freak* означава особняк, чудак, някой, който извън физическата конкретика не съответства по един или друг критерий на онова, което се приема за нормално. Изхождайки от факта, че в спектакъла на изродите се ангажират хора не само с физически аномалии, но и със странни таланти или необичаен вид (татуираните), и че всички те биват назовавани от хората в занаята с обобщаващия термин *freak*, се спираме на думата „изрод“ като най-подходяща за нашите цели. Но превеждайки *freak* като „изрод“, трябва да направим следните уговорки: първо, в български думата *изрод* извиква асоциации с изверг, което отвежда до нравствен и морален дефицит – нещо, което не е непременно характерно за хората с физическа аномалия или тези, които се отличават със своята сексуалност или с белезите по телата си, или с умствена изостаналост – такива конотации липсват в разглежданите примери от културата на спектакъла на изродите; второ, при Маккълърс „изродът“ винаги се родее с чудака, в голяма степен те са близки родственици. В този смисъл двете понятия се припокриват и е нужно да ги отграничим, за да разгледаме нюансите на значение, които правят прозата на Маккълърс толкова важна от гледище на литературната история.

2. Употреби в художествен текст

В автобиографията си Ф. Т. Барнъм, известен като първия основател на цирк и на спектакъл на изродите, казва, че се е заел с представянето на *queer curiosities* („чудатости“) и *monstrosities* („чудовищности“), за да подклажда „тъмната“ слава на своя музей (Barnum 1927: 142). В употребата на Барнъм *queer* все още се мисли в рамките на странното, необикновеното, чудатото. Ала в рамките на спектакъла на изродите различната сексуалност също попада в експлоатацията на идеи, съпровождащи изродното тяло. Спекулациите за междувидово и междурасово кръстосване, сексуалността при сиамските близнаци и хермафродитите са често срещани вълнения в любопитството около извън-редното тяло. Всички „различни“ видове сексуалност по презумпция попадат в категорията на не-нормалното. Отричани и заклеймявани, те са поредната неудобна тема, която и до ден-днешен поражда полемики. В началото на 20. век, когато спектакълът на изродите е в своя залез, на границата на изчезването, *queer* навлиза като термин, с който се означават различните от хетеросексуалната ориентации. Прозата на Маккълърс е средище на двата семантични заряда на *queer* – по-конотативно обобщеното „необикновено“ (онова извън-редно чудато, което се свързва с екс-центричното на спектакъла на изродите) и по-смислово сетивното „обратен“. Като примери за първата употреба на понятието можем да посочим дебютния роман на авторката – *Сърцето е самотен ловец*[3] и по-късното произведение *Сватбарката*. Всички централни персонажи от първия роман имат някаква особеност, странност, която ги отличава от останалите. Тази чудатост е отбелязана и в самия текст, когато Биф разсъждава върху телесната уязвимост, пазена в тайна: „Той

[3] Романът излиза, когато авторката е едва на 23 год. В него се преплитат историите на подрастващата Мик, немия ювелир Сингър, на съдържателя на бар Биф, чернокожия доктор Копланд, и на Джейк Блант. Всички те са странни по свой собствен начин.

смяташе, че у почти всеки човек имаше особена телесна част, винаги пазена. Глухонемият – ръцете. Детето Мик подръпваше блузата си отпред, за да не търка дрехата новоизникващите, нежни зърна, растящи на гърдите ѝ...А той самият?... Ръката в джоба му се размърда нервно в посока на гениталиите му.“ (Маккълърс 1981: 34). Героинята Франки от *Сватбарката* се припознава в жената-великан от спектакъла на изродите и това подклажда страховете ѝ: „Страх я беше от всичките чудовища, защото ѝ се струваше, че я гледат някак особено, сякаш искат да срещнат погледа ѝ и да ѝ кажат: ние те познаваме“ (Маккълърс 1982: 25). Както отбелязва Елън Моърс в главата „Женска готика“ от книгата *Literary Women*, прозата на Маккълърс изобилства от изроди, misfits, непринадлежащите други, аутсайдери, които винаги предизвикват чувство на безпокойство и неудобство (Moers 1976: 123 – 24). В последния роман на Карсън Маккълърс – *Часовник без стрелки* – момчето Джестър се бои от поривите на тялото си, защото нормата отрича хомосексуалното. Както посочва Р. Адамс, при Маккълърс queer сексуалността е малко или много обвързана с расови проблеми (Джестър изпитва страст към тъмнокожия Шърман, който също е определен като queer заради сините си очи), което открива взаимообвързани форми на различието (Adams 2001: 92). Освен че в изключително влиятелното си изследване Елън Моърс дава творчеството на Маккълърс като пример за нов тип готическо женско писане, в изследването на Полин Палмър – *Лесбийска готика: трансгресивни текстове* (Palmer 1999) можем да намерим още един довод за причисляването на авторката към нов тип писане. Изследването на Палмър се базира на разбирането, че готическо и *queer* споделят общ акцент върху подчиняването на субекта и актовете на трансгресия спрямо Другия. *Queer* и *Gothic* са форми, които дават място за репрезентация на трансгресивни сексуалности. *Queer* е едно от най-често употребяваните прилагателни от Маккълърс: в *Сърцето е самотен ловец* имаме около 20 пъти, в които queer е използвано, за да означи как се чувстват героите или как изглеждат (*queer reflection of himself; a right queer kind of person; the sadness made her feel queer; this queer feeling would come*). Поради драматичната видимост в културата на САЩ, изродното тяло позволява на американската писателка да извади на показ щекотливи теми като расовата нетолерантност, травмата на натиканото в калъп порастващо женско тяло, неговата *queer* сексуалност – все теми затулени в „килера“ на социалната норма. Във фикционалния свят на Карсън Маккълърс отношението към различния, огромната пропаст между Аз-а и обществото, е симптоматично за това как социумът отхвърля извън-редното, запращайки го в покрайнините на нормата. Това е проза, силно ангажирана с проблемите на идентичността, с другостта и напреженията около пола. В този смисъл чудаците на Маккълърс притежават способността да предизвикват границите на общоприетото. Те са алтернатива на това, което традиционно мислим за „нормално“, те са въплъщение на нашата отчуждена другост, сиамски близнаци на нашите сковани по калъп тела.

В този смисъл *queer* се оказва още по-трудно преводимо. От една страна, авторката описва своите героини като не-нормални, не-пасващи на категоризиране, във всяко едно отношение те са необикновени. Тази причудливост е белег за тяхната другост, различност. За да обозначим тежестта на тази разлика, най-подходящо е да използваме българското съществителното „чудак“, за да преведем английското *queer*. Към този превод ни тласкат два фактора. Първият е обвързан с наблюдението на Марина Уорнър, която в своя цикъл от лекции *Managing Monsters* разсъждава върху ролята на чудовището в културното колективно съзнание на Америка и Европа. Нейният интерес се подклажда от наличието на многобройни чудовища, населяващи фантазните светове на видеоигрите. През латински тя извежда наблюдението, че *monster* („чудовище“) и *demonstrate* („излагане на показ“) са не само етимологично свързани, но и обусловени от един особен смисъл в реда на нормата, споделяна от обществото (Warner 1994: 19). Чудовището е като предупредителен знак, сигнализация за нередност, която трябва да ни научи да не престъпваме общоприетия закон, защото това би ни осигурило безопасно място в нормалността. На български също бихме могли да изведем сходни семантични прилики между чудовище и „да видиш чудо“. Действието „да видиш чудо“ предполага свидетелство на нещо извънредно. Чудото е онова, което се случва в границите на изключителното, то е проявление от необичаен порядък. В предупреждението „да би мирно стояло, не би чудо видяло“ е предположена именно тази закономерност – чудото трябва да бъде предизвикано от нещо, най-често действие, което задвижва компенсаторни механизми, чието последствие, както назидателно ни казва поговорката, е санкция. Тоест чудатото се мисли като обратното на нормалното, на редното. Затова и героите на Маккълърс, които не пасват на нормите на обществото, бихме могли да определим като чудаци.

Вторият фактор, който трябва да вземем под внимание е начинът, по който в родната литература се говори за чудаците. От българските автори Йовков е най-близо до изобразяването на герои аутсайдери, които по една или друга причина не се вписват в обществените норми, но пък ни учат тежкия урок на това да съдим за човека по делата, а не по външността му. Героите на Маккълърс са същите неразбрани добряци, които търсят своето място в света.

Една от най-често анализираните творби на Маккълърс в *queer* изследванията е дебютният ѝ роман *Сърцето е самотен ловец*. Произведението печели голяма популярност за своята авторка, когато тя е едва 23 годишна. Наред с важни социални теми като расовата сегрегация, авторката изследва и тема, превърнала се в основна за творчеството ѝ, а именно сексуалното узряване на момичето в жена. Но подрастващата Мик не е единствената, която привлича любопитството на изследователите на *queer* явления. Почти всички персонажи в този роман крият друга своя идентичност от света и ревностно се опитват да опазят тази своя другост. Романът има едно издание на български език – излиза през 1981 г. от издателство „Георги Бакалов“, Варна. Преводът от английски е дело на Марин Стефанов. Макар и да притежава редица достойнства, това издание е „остаряло“ от гледна точка на неточностите, които се улавят в превода на някои думи, особено *queer*. Една от проблематичните зони в превода е препокриването на *freak* и *queer*. Четем например следния откъс: „Блант не беше *чешит*, макар че като го видиш за първи път, оставаш с такова впечатление. Сякаш нещо бе деформирано в него, но когато се вгледаш по-отблизо, виждаш, че всичко си е както трябва.“ (Маккълърс 1981: 25). Курсивът е мой и с него искам да отбележа българския превод на английското *freak* от оригиналния текст. Употребената дума има следната речникова дефиниция в български език: „Човек с особени, чудновати качества, необикновен, странен човек“[4], което изглежда закономерно с оглед на това, че Маккълърс не говори в прозата си за физически различните. Но от друга страна, нейните чудаци се припознават в изродите от панаира и подчертахме, че въпреки близостта на двете определения при Маккълърс има основополагаща разлика – изродите са онези, подложени на регулиращия поглед и тяхната странност е оценявана, докато *queer* са всички онези, които се боят от своята оразличаваща другост. В цитирания откъс Блант е сравнен с изрод, именно защото неговата другост попада в центъра на погледа. За сравнението текстът дава и други подстъпи – съмнението за физическа деформация, за твърде голямата глава и удължените ръце. Именно върху тези специфики разсъждава Биф, когато казва, че той не е изрод, въпреки че създава такова впечатление. Самият Блант вижда своето отражение като необикновено: “the light above his head made a queer reflection of himself…the same caricature of himself he had noticed many times before…” (McCullers 2000: 68). В превода на български „той изглеждаше странно отразен“ (Маккълърс 1981: 80). Причудливото, необикновено отражение е онова Аз, което заплашва Блант от изкривяващата отразителна повърхност – то е израз на собствената му представа за себе си, а именно болезнената непринадлежност към нормалното. За да добие ясна представа за силата на *queer* в текстовете на Маккълърс, преводът на определението е нужно да бъде един, особено в случаите, когато се отнася до телесното.

За да изтъкнем необходимостта от последователност в превода на *queer* като прилагателно, ще разгледаме по-малката по обем новела „Балада за тъжната кръчма“, където *queer* е употребено 9 пъти. Повечето упоменавания на думата са, за да се характеризира един от централните персонажи – Амилия Евънс. В коментара си върху героинята изследователката Сара Глийсън-Уайт изтъква необичайното у Амилия, поставяйки акцент върху тялото ѝ и любовните копнежи по братовчеда Лаймън. Наричайки я „образец за андрогинния родител“ (Gleeson-White 2003: 98), изследването *Странни тела* изтъква проблематичността при определянето на пола на Амилия и въобще причисляването ѝ към познати критерии за нормативност. Следователно *queer* е важен критерий за възприемането на героинята и въпросът за последователния превод на думата се превръща в съществен за предаването на внушенията на творчеството на Карсън Маккълърс на български език.

„Балада за тъжната кръчма“ се издава два пъти. Като част от сборника *Съвременни американски новели* излиза през 1969 година в превод на Григор Павлов. Второто издание също е сборник с разкази, но само на Маккълърс. Преводачът на новелата, дала име на сборника, е същият, а издани-

[4] Речник на българския език: http://ibl.bas.bg

ето е от 1984. В английското издание на произведението четем следните определения за Амилия: “queer of face” (McCullers 1963: 9), “queer eyed girl” (McCullers 1963 :17), “queer eyes” (McCullers 1963 :24,30). Преводите на български са следните: „странно лице“ (Маккълърс 1984: 15), „кривогледо момиче“ (Маккълърс 1984: 27), „странни очи“ (Маккълърс 1984: 39) и „кривогледите ѝ очи“ (Маккълърс 1984: 48). Във варирането на езика, в размиването на значението чрез редуването на синоними или сродни думи, *queer* губи заряда си на средище на различни проблеми (расови, полови, отнасящи се до сексуалността) в прозата на Карсън Маккълърс. Преводът на прилагателното като „странен“ е твърде обобщаващо, но дори и да се възприеме от преводача, е необходимо да се използва последователно, за да се постигне „натъртването“, с което Маккълърс подхожда в текстовете си към *queer*.

3. Заключение

Творчеството на Маккълърс на български е представено като произведения за деца и юноши. В романите ѝ наистина присъстват теми за съзряването, но литературата на американката е преди всичко за проблемите на обществото. Представянето ѝ на български само за определена група от четящи ограничава възможните подстъпи за разглеждане и разбиране на дълбоките смисли, заложени в текста Маккълърс. Те отразяват водещи възприемателски нагласи за това как обществото възприема различието. Определения като *queer* и *freak* са особено необходими за разбирането на другия, различния[5]. Търсейки най-адекватните им еквиваленти на български, през и чрез обясняването на културните обстоятелства, които ги определят, ние бихме могли да осветлим разнообразни проблеми, отнасящи се до пола и социалните конструкти за пол.

Цитирана литература/References

Маккълърс 1981: Маккълърс, К. *Сърцето е самотен ловец*. Превод от английски Марин Стефанов. Варна: „Георги Бакалов”. (McCullers 1981: McCullers, C. *Sartseto e samoten lovets*. Translator Marin Stefanov. Varna: ‘Georgi Bakalov’.)

Маккълърс 1982: Маккълърс, К. *Сватбарката*. Превод от английски Павел Главусанов. София: Отечество. (McCullers 1982: McCullers, C. *Svatbarkata*. Translator Pavel Glavusanov. Sofia: Otechestvo.)

Маккълърс 1984**:** Маккълърс, К. *Балада за тъжната кръчма*. Превод от английски Григор Павлов. Варна: „Георги Бакалов“. (McCullers 1984: McCullers, C. *Balada za tazhnata krachma*. Translator Grigor Pavlov. Varna: Georgi Bakalov.)

Маккълърс 1985**:** Маккълърс, К. *Часовник без стрелки*. Превод от английски Кръстан Дянков. Пловдив: „Христо Г. Данов“. (McCullers 1985: McCullers, C. *Chasovnik bez strelki*. Translator Krastan Dyankov. Plovdiv: Hristo Danov.)

Adams 1999: Adams, R. “A Mixture of Delicious and Freak”: The Queer Fiction of Carson McCullers.” *American Literature* 71.3 (1999): 551 – 583.

Adams 2001: Adams, R. *Sideshow USA: Freaks and the American cultural imagination*. Chicago: University of Chicago Press.

Barnum 1927: Barnum, P. T. *Struggles and triumphs: or, The life of PT Barnum*. Vol. 2. AA Knopf.

McCullers 1963: McCullers, C. *The Ballad of the Sad Café*. London: Penguin.

McCullers 2000**:** McCullers, Carson. *The Heart is a Lonely Hunter*. Houghton Mifflin Harcourt.

Moers 1976: Moers, E. *Literary women*. Doubleday.

Palmer 1999: Palmer, P. *Lesbian Gothic: Transgressive Fictions*. London: Cassell.

Warner 1994: Warner, M. Managing monsters: *The 1994 Reith Lectures*. London: Vintage.

Gleeson-White 2003**:** Gleeson-White, Sarah. *Strange Bodies: Gender and Identity in the Novels of Carson McCullers*. University of Alabama Press.

[5] Творчеството на Маккълърс се включва в различни „корпуси“ от произведения, които да определят queer канон. Един такъв проект е описан тук: https://therumpus.net/2018/09/the-queer-syllabus-the-ballad-of-the-sad-cafe-by-carson-mccullers/

THE CONCEPT OF *QUEER* AND ITS POSSIBLE TRANSLATIONS FROM FICTION TEXTS INTO BULGARIAN

Ralitsa Lyutskanova-Kostova
Sofia University St. Kliment Ohridski

lyutskanovaralitsa@gmail.com

Abstract: The article looks into the ways the English concept *queer* can be translated into Bulgarian. I examine examples from the works of the American author Carson McCullers in order to propose appropriate equivalents of the term. The aim is to explore how different sociological and cultural constructs influence the perception of *queer*. The study also discusses the translations of the concept of *freak*, as it is closely related to the same set of cultural ideas that support the interpretation of *queer*.

Keywords: *queer, freak, translation, McCullers*

Ralitsa Lyutskanova-Kostova
Faculty of Slavic Studies
Sofia University St. Kliment Ohridski
15 Tsar Osvoboditel Blvd.
Sofia 1504
Bulgaria

GETTING TO GRIPS WITH BEGINNINGS: THE "TAKE CONJ V" CONSTRUCTIONS IN NORDIC AND BALKAN LANGUAGES

Kjetil Rå Hauge
Department of Literature, Area Studies and European Languages, University of Oslo
k.r.hauge@ilos.uio.no

Abstract: The syntactic patterning of composite verbal constructions of the type "TAKE conj V" in Nordic languages is compared with Bulgarian constructions of the same type, and historic perspectives are hinted at. One particular Turkish TAKE construction is shown to be the source of a nineteenth-century turkism in Bulgarian.

Keywords: *light verbs, Nordic languages, Bulgarian, Turkish*.

A number of languages, among them some Slavic and Nordic languages, have composite verbal constructions on the model "TAKE conj V", where TAKE is represented by a verb with the basic meaning of 'taking'; English *take*, Swedish *taka,* Norwegian *ta,* Danish *tage*, Russian *взимать*/*взять,* Bulgarian *вземам/взема*.

TAKE is a verb with a very basic meaning, almost as basic as HAVE and BE, which creates problems for lexicographers and leads to circularity of definitions, as in the first of several senses in RBE: headword **вземам: 1.** *Поемам нещо с ръка, поемам*; headword **поемам: 1.** *Вземам, хващам, улавям с ръце, ръка нещо подадено отблизо*. Merriam-Webster gives a good all-round definition for several senses of *take:* **1:** *to get into one's hands or into one's possession, power, or control*. On the basis of this definition we could venture to say that while HAVE is about POSSESSION and BE about EXISTENCE, TAKE is about CHANGE OF DOMINATION: a **change** implies that one state of the world has ceased to exist and another has begun. This notion of 'beginning' could explain the cognitive basis for extending CHANGE OF DOMINATION to INCEPTION.

Thus, the common semantic element for all of these constructions is a sense of 'inception' — 'to start, begin'; in some cases, there is an added meaning element of suddenness or unexpectedness. The first verb in these constructions is considered by many researchers to belong to a class of "light verbs" that can appear in a desemanticized form reminiscent of auxiliaries. This class includes "posture verbs" such as SIT, STAND, and LIE, which occur in desemanticized form in Nordic languages (1a) as well as in Bulgarian (1b – c):

1.a) *Jag* ***står och fiskar.***
I stand and fish
'I am fishing.' Swedish, (Brøcker 2013).

b) *Той* ***лежи и мързелува*** *цяла година вече.*
He lies and idles whole year already
He's been idling around for a whole year now.' Bulgarian (Kuteva 1999: 194)

c) *Дрехите* ***седят и събират*** *прах.*
Clothes.DEF sit and gather dust
'The clothes are just gathering dust.' Bulgarian, (Kuteva 1999: 208)

The process by which similar constructions appear is often called **auxiliation**' (which is also the title of Kuteva's extensive 2004 study) and occurs in a large number of European and non-European languages (Kuteva 1998; for a more detailed definition of "auxiliation" versus "light verb", see Seiss 2009).

In British English the "TAKE conj V" construction has all but disappeared from current usage, having been mostly replaced by GO and V: *he went and died* – 'he died suddenly', but it still occurs in American English. Examples from the OED include:

2.a) *& **toc. & sennde** an sanderrmann Þatt wass iohan ȝehatenn*. (13th c.)
b) *He **toc and wente** and folwede on*. (1325)
c) *If you do so I will **take and** father.* (The Southern Literary Messenger, Richmond, Virginia, 1836)
d) *Poor soul, this awful cancer. She **took and died** inside of three months*. (Lesley Egan**,** *The blind search,* 1977)

A paper on the Norwegian usage quotes an example with an imperative in its title (3a) and one of the major Danish dictionaries (DDO) describes the construction as "occurring in solicitations" (3b), but they are also found in descriptive contexts (3c – d), and the semantics of the construction is described as "suddenness, unexpectedness".

3.a) ***Ta og ro** deg **ned** noen hakk!*
Take-IMP and cool-INF yourself down some notch-PL
'Just cool it a bit!' Norwegian, (Vannebo 2003)
b) *Skulle vi ikke **tage og kildre** ham lidt under ribbenene*
should we not take-INF and tickle-INF him a-bit under rib-PL-DEF
'Shouldn't we tickle him a bit under his ribs?' (Danish, DDO)
c) *Vi **tok og solgte** huset.*
We take-PAST and sell-PAST house-DEF
'We went and sold the house' Norwegian, (Vannebo 2003)
d) *Pojken **tog och krossade** fönstret.*
Boy-DEF take-PAST and crush-PAST window-DEF
'The boy went and smashed the window' Swedish, (Wicklund 2009)

Existing literature on these constructions stipulates limitations on the construction: inanimate subjects, predicates indicating state of mind, and passives are excluded:

4.a) **Veien **tok og svingte**.*
road-DEF take-PAST and bended
b) **Hun **tok og følte** at det var galt*
she take-PAST and feel-PAST that it be-PAST wrong
c) **Hun **tok og ble påkjørt***
she take-PAST and be-PAST hit-by-a.car-PAST (All, (Vannebo 2003).

However, exceptions are found in social media: inanimate subjects (5a), passives (5b), as well as examples where the element of suddenness or surprise is less dominant (5c – d):

5.a) *programmer som **tar og konverterer** movfilmer til avifilmer*
programs that take and convert .mov- movie-PL into .avi-movie-PL (Norwegian, Twitter)
b) *vet själv hur man **tog och blev överkörd** av bvc-sköterskan i såna frågor*
know myself how one took and was driven over by nurse-DEF in such questions (Swedish, FamileLiv.se, web forum)
c) *Hvad med du **tager og hopper** ud af vinduet*
How about you take and jump out of window-DEF (Danish, Twitter)
d) *Tror jeg (måske) **tager og ryder** op førsr [sic, først]*
[I] think I (maybe) take and tidy up first (Danish, Twitter)

Bulgarian differs from Nordic languages in two respects: firstly, it does not have the restrictions described for its equivalent Nordic constructions: the Bulgarian constructions can be used in passives (6a) and with inanimate subjects (6b). Secondly, apart from the verb with the basic meaning of 'take': *вземам/взема* (Kanchev 2010), a verb indicating a more sudden or brutal way of TAKE-ing is used: *хващам/хвана*, which BAR translates as "take, catch, catch hold of; grip; grasp; seize, snatch, grab". This latter verb would seem to be an unlikely candidate for being used as a "light" verb, with its semantic elements of 'grab' or 'grip', but its use in dialects and older literature is quite extensive, as will be seen from the examples below.

The verb *вземам/взема* occurs in four constructions: *вземам/взема*-PAST *че* V-PAST" (6a–c), *вземам/взема* да V (6d–g), *вземам/взема*-IMPER да V-IMPER (6g), and *вземам/взема*-IMPER V-IMPER (6h),[1] of which only the first seems to indicate an amount of surprise in the speaker. The forms with imperatives the first verb (6g, h) do not indicate surprise – which would be incompatible with an imperative – but rather a strong injunction:

6.a) *Аз седнах на един уж празен ред и той* ***взе, че се запълни***.
'I sat down in an apparently empty row and it went and got filled up.' (Twitter)

b) *[...] някакъв специалист по компютърни симулации каза, че нямат никакъв шанс отровените и те* ***взеха, че бяха*** *спасени.*
'[…] some specialist in computer simulations said that the poisoned ones did not have a chance – and they went and were saved.' (Dnes.bg 2018-07-14)

c) *И тези […] бележки […]* ***взеха, че извъртяха*** *нещата на сто и осемдесет градуса!*
'And these comments [...] "took and turned" things around one hundred and eighty degrees!'(Nikola Kesarovski, *Petiyat zakon*)

d) *И чашата* ***взе да прелива***.
'And the cup began to run over' (Demokratsija, 1999-12-30)

e) *[…] селяните после* ***взели да сушат*** *там кожи от заклани говеда*
[…] the villagers later started to dry hides of slaughtered animals there (Stoyan Zagorchinov, *Ivaylo*)

f) *Нещо* ***взе да ми писва*** *от веселата коледа...*
'Somehow I'm getting fed up with this merry Christmas.' (Twitter)

g) *И ако [котето] ще спи при тебе, първо* ***вземи да*** *му* ***изчистиш*** *бълхите*
'And if [the kitten] is to sleep with you, do rid it of its fleas first.' (Maya Vukovska, *Garloto na zimata*, 2010)

h) *Искам да се преоблека,* ***вземи излез*** *малко!*
'I want to change my clothing, do go out for a while!' (Lyubov Maronova, *Kak Dushko spretna diskusionna iznenada…*, 2016)

The verb *хващам/хвана* is used in older literature (pre-20th c.) in the sense of 'inception' in constructions with *хващам/хвана да* + verb (7a), and in a position where it no longer can be called a "light" verb: as an intransitive verb with a subject that indicates a meteorological phenomenon or one of the four seasons (7b – c). In RSBKE the former context is qualified as dialectal and the latter as colloquial, while in BTR the former is marked as colloquial and the second has no stylistic marking at all. STRBE lists only the former, qualifying it as dialectal.

7.a) *И* ***хвана да разпитва*** *майка* ѝ *какво* ѝ *е* (Todor Vlaykov, RSBKE)
'And started to inquire of her mother about what was troubling her.'

b) *Зима идва,* ***лошо време хваща.*** (Petko Rachov Slaveykov, RSBKE)
'Winter is coming, [the] bad weather begins.'

c) *След Богоявление* ***хвана тежка зима.*** (Yordan Yovkov, RSBKE)
'After Epiphany came [a] hard winter.' (Yordan Yovkov, RSBKE)

In modern literary Bulgarian, constructions of the type *хващам/хвана да* + V are hard to find, but they do occur in present-day social media, probably under influence from dialect usage (8a – c):

8.a) *[…] учудващо много хора се впечатлиха от душ-пяната ми,* ***да хвана да стана*** *един бюти инфлоенсар...*
' […] surprisingly many people were impressed by my shower foam, [maybe] I shall go and become a beauty influencer...' (Twitter)

b) *Аз ако* ***хвана да говоря*** *на руски, ще излезе по-скоро нещо на развален бургаски...*
'If I go and start speaking Russian, it will sooner come out as some broken Bourgasian...' (Twitter)

c) *Тез чорапки ми допадат.* ***Ще хвана да си ги закупя***.
'I like these socks. I'll go and buy them.' (Twitter)

---

[1] I am grateful to one of my anonymous reviewers for reminding me about the forms with imperatives.

The dialectal status of the *хващам/хвана да* construction is strongly supported by the data available from the Petar Kovachev Tsarski's Paulician text NKBM from 1773 (see Abadzhieva-Yordanova 2017), a retelling of the New Testament, in Latin script with orthography influenced by Italian. There are 107 cases of *fan-*, a dialect version of *хван-*, in the text, 90 of them followed by *da* and a verb form in the imperfective aspect (the remainder meaning 'to grab'), and there are no traces of the synonymous alternatives that would be spelled *(za)pocs-* or *nacs-* ((*за*)*почвам* and *начевам*/*начена* in standard Cyrillic).

8.a) *Basctai, i Maikei* ***fanaha*** *pak* ***da placiat***.
'Her father and her mother started to cry again.'
b) *Tuka Issukras* ***fana da m****oli Boga*
'Here Jesus Christ started to pray to God.'

The "meteorological" intransitive use of *хващам/хвана* has an exact parallel in Turkish that is still in use:

9.a) *Üsküdar'a gider iken* ***aldı*** *da bir* ***yağmur***
Üsküdar-DAT go COMMITATIVE take-AOR. and one rain
'And on our way to Ü. it started to rain.' (Folksong)
b) *ABD'deki* ***kar fırtınası aldı***
U.S.LOC-ADJ snow storm-POSS take-AOR
'A U.S. snowstorm (occurred)' (Havadis Gazetesi 2018-12-23)
c) *Bu sene çok yağmur aldı*
this year much rain take-AOR
'It (has) rained a lot this year' (cnnturk.com)

This would seem to be a hitherto unnoticed phraseological turkism in Bulgarian (see Tsonev 1911) for examples of other phraseological turkisms), but one that has disappeared from the modern language, along with, among others, *пия тютюн* 'to smoke tobacco', from *tütün içmek*.

Conclusion: the study of "light verbs", apart from being interesting from a purely synchronic point of view, also sheds light on diachronic changes, as we can notice a slight tendency in Nordic to move towards the more syntactically liberal Bulgarian model, as well as quite noticeable changes in Bulgarian through well over a century.

References

Abadzhieva-Yordanova 2017: Абаджиева-Йорданова, М. С. Павликянската книжнина от XVIII век в историята на българския език. Дисертация., ИБЕ/БАН. <https://ibl.bas.bg/publitchna-zashtita-na-disertatsionen-trud-na-magdalena-stefanova-abadzhieva-yordanova-doktor/> [15.03.2019] (Abadzhieva-Yordanova, M.S. Pavlikyanskata knizhnina ot XVIII vek v istoriyata na balgarskiya ezik. Disertatsia. IBE/BAN)

BAR: Българско-английски речник. София: Наука и изкуство, 1975. (Balgarsko-angliyski rechnik. Sofia: Nauka i izkustvo 1975.)

Brøcker 2013: Brøcker, K. *Translating Iimperfective Scandinavian Light Verb Constructions.* <https://www.semanticscholar.org/paper/Translating-imperfective-Scandinavian-light-verb-Brøcker/77c490eb2a82eedd780a3a6af316becf325662fd> [15.03.2019].

BTR: Български тълковен речник А – Я. София: Наука и изкуство 1995. (Balgarski talkoven rechnik A – Ya. Sofia: Nauka i izkustvo, 1995.)

DDO: Den Danske Ordbog: <http://ordnet.dk> [15.03.2019].

Kanchev 2010: Кънчев, И. Семантика, типология и произход на конструкцията *вземам/взема че* (*та*, *и*) + глагол от свършен вид. – In: *Съпоставително езикознание/Contrastive Linguistics* vol. 35: no. 3, (2010), pp. 1 – 5. (Kanchev, I. Semantika, tipologiya i proizhod na konstruktsiyata vzemam/vzema che (ta, i) + glagol ot svarshen vid. – In: *Sapostavitelno ezikoznanie/Contrastive Linguistics* vol. 35: no. 3, (2010), pp. 1 – 5.)

Kuteva 1998: Kuteva, T. Large Linguistic Areas in Grammaticalization: Auxiliation in Europe. – In: *Language Sciences,* vol. 20 no. 3 (1998), pp. 289 – 311.

Kuteva 1999: Kuteva, T. On 'sit'/'stand'/'lie' Auxiliation. – In: *Linguistics,* vol. 37, no. 2 (1999), pp. 191 – 213.

Kuteva 2004: Kuteva, T. *Auxiliation: An Enquiry into the Nature of Grammaticalization*. Oxford: Oxford University Press.

Merriam-Webster: <https://www.merriam-webster.com> [15.03.2019].

OED: Oxford English Dictionary: <http://oed.com> [15.03.2019].
RBE: Речник на българския език. <http://ibl.bas.bg/rbe/> [15.03.2019]. (Rechnik na balgarskiya ezik.)
RSBKE: *Речник на съвременния български книжовен език*. Т. 1 – 3. София: БАН 1955 – 1959. (Rechnik na savremenniya balgarski knizhoven ezik. T. 1 – 3. Sofia: BAS 1955 – 1959.)
Seiss 2009: Seiss, M. On the Difference between Auxiliaries, Serial Verbs and Light Verbs. – In: Butt, M., T. H. King (Eds.). *Proceedings of the LFG'09 Conference*. CSLI Publications 2009, pp. 501 – 519.
STRBE: Илиева, М. *Съвременен тълковен речник на българския език.* Велико Търново: ЕЛПИС, 1994. (Ilieva, M. Savremenen talkoven rechnik na balgarskiya ezik. Veliko Tarnovo: ELPIS, 1994.)
Tsonev 1911: Цонев, Б.. Определени и неопределени форми в българский език. Ректорска реч, държана на 25. XI. 1910. София: Придворна печатница, 1911. <http://e-nasledstvo.com/data/tvorbi/Tsonev.pdf> [15.03.2019]. (Tsonev, B. Opredeleni i neopredeleni formi v balgarskiĭ ezik. Rektorska rech, darzhana na 25. XI. 1910. Sofia: Pridvorna pechatnitsa, 1911. <http://e-nasledstvo.com/data/tvorbi/Tsonev.pdf> [15.03.2019].)
Vannebo 2003: Vannebo, K. I. *Ta og ro deg ned noen hakk*: On Pseudo-coordination with the Verb *ta* 'take' in a Grammaticalization Perspective. – In: *Nordic Journal of Linguistics,* vol. 26, no. 2, pp. 165 – 193.
Wiklund 2009: Wiklund, A-L. The Syntax of Surprise: Unexpected Event Readings in Complex Predication. – In: *Working Papers in Scandinavian Syntax,* vol. 84 (2009), pp. 181 – 224.

GETTING TO GRIPS WITH BEGINNINGS: THE "TAKE CONJ V" CONSTRUCTIONS IN NORDIC AND BALKAN LANGUAGES

Хетил Ро Хауге
Department of Literature, Area Studies and European Languages, University of Oslo

k.r.hauge@ilos.uio.no

Резюме: Статията разглежда синтаксиса на сложните глаголни конструкции от типа „вземам/взема (хващам / хвана) съюз V" в скандинавските езици в съпоставка с българския, с акцент върху някои моменти от историческия им развой. Като източник на тези конструкции, които се появяват през 19. век в български, се посочва една специфична конструкция в турски.

Ключови думи: *десемантизирани глаголи, скандинавски езици, български, турски*

Kjetil Rå Hauge
Department of Literature,
Area Studies and European Languages
University of Oslo
Niels Treschow building
Niels Henrik Abels vei 36
Oslo 0313
Norway

ENRICHING WORDNET WITH FRAME SEMANTICS

Svetla Koeva[a], Dimitar Hristov[b], Tsvetana Dimitrova[c], Valentina Stefanova[d]
Institute for Bulgarian Language Prof. Lyubomir Andreychin,
Bulgarian Academy of Sciences[a,b,c,d]

svetla@dcl.bas.bg[a], dimitar@dcl.bas.bg[b], cvetana@dcl.bas.bg[c], valentina@dcl.bas.bg[d]

Abstract: The paper reports the mapping of two lexical-semantic resources – WordNet and the Pattern Dictionary of English Verbs (PDEV)[1], with the aim of enriching WordNet. 2,593 sentence frames in WordNet are automatically extended with the information from 2,904 (out of a total of 4,048) unique PDEV verb patterns. A manual validation of the extended sentence frames assigned to top hypernyms is performed. The 257 CPA semantic types are manually mapped to the respective WordNet concepts, allowing for the establishment of semantic relations between the verb synsets and the noun synset to which the respective semantic type is mapped.

Keywords: *lexical-semantic resources, WordNet, frame semantics*

1. Introduction

The paper reports the mapping of two lexical-semantic resources – WordNet (Miller et al. 1990; Miller 1995; Fellbaum 1998) and the Pattern Dictionary of English Verbs (PDEV) (Hanks 2004; Hanks, Pustejovsky 2005; Hanks 2008) with the aim of enriching WordNet. Although the two resources are designed to collect and model semantic information, the information is organised differently.

PDEV is built on the basis of the lexicocentric Theory of Norms and Exploitations (Hanks 2013) and uses a mechanism called Corpus Pattern Analysis (CPA) for mapping meanings onto words in a corpus (the British National Corpus). PDEV consists of verb patterns in the form of predicate-argument structures, with arguments being defined in terms of their semantic type. These semantic types are organised within a hierarchical CPA ontology and both verb patterns and semantic types are defined on the basis of patterns and usages found in specific contexts in a corpus.

WordNet, on the other hand, contains structured lexical-semantic information based on cognitive concepts. WordNet verb synsets further contain the so-called verb (sentence) frames that describe the set of (obligatory) arguments a verb may take to form a simple sentence, as well as the reference value (human vs. non-human) and form (*-ing*, prepositional phrase (PP), *to*-infinitive, *whether*-clause, *that*-clause, etc.) of the arguments (e.g., *Something ----s; Somebody ----s; Somebody ----s Something*; *Somebody ----s to INFINITIVE*, etc.). The frames are associated with a synset (a verb synset must have at least one) if they refer to all literals in the synset, otherwise frames are attributed only to literals. The frames, however, are not detailed enough (they do not impose semantic restrictions on the arguments and in some cases do not contain all relevant arguments). The syntactic information in WordNet is scarce because it was "conceived as a semantic database only", as pointed out by Fellbaum (1998: 11).

In our effort, we aim to make explicit existing relations between WordNet concepts, e.g., *[Person]* ***graduates*** *from [University or School]* – such relations are retrievable from the network, but there are no direct links yet. We lean on the fact that the semantics of the top hypernym subsumes the semantics of its hyponyms. Thus, we focus on enriching the WordNet top hypernyms' verb sentence frames with semantic information so as to specify their semantic compatibility (semantic types of arguments). To this end, we automatically mapped the PDEV verb patterns to the WordNet verb synsets and cross-validated the PDEV patterns and the WordNet verb frames to provide explicit knowledge in WordNet for the semantic compatibility of verbs with sets of entities (noun synsets) belonging to particular semantic types.

1 http://pdev.org.uk/#browse?q=;f=C

2. Related work

A couple of previous efforts aimed at linking lexical-semantic resources simply combine the information available in each of them (resources with Levin's classes, VerbNet, FrameNet, PropBank).

Korhonen (2002) proposes a semi-automatic semantic classification of verbs in WordNet using Levin's classes (Levin 1993), Longman Dictionary of Contemporary English and Dorr's (1997) source of the Longman Dictionary of Contemporary English grammatical codes for Levin's classes. WordNet senses are classified according to Levin's classes; individual literals are classified on the basis of their WordNet senses and hyponyms are classified under the semantic class of the hypernym.

Green et al. (2001) describe an effort in automatic mapping of entries in a database of over 4,000 English verbs (classified into Levin's classes and extended through the splitting of some classes into subclasses to form new classes) to WordNet senses. Each new class was associated with a thematic grid in the form of a predicate-argument structure. Verb entries were manually tagged with WordNet senses as training data. Probabilistic associations were made between grids and WordNet verb frames and SemCor[2] frequency, with disambiguation based on semantic similarity.

Integration of WordNet, VerbNet and FrameNet was proposed by Shi and Mihalcea (2005). A unified knowledge base was built for a robust rule-based semantic parser intended to identify the semantic structures in a text. A combination of manual and automatic procedures was used to map the semantic constituents in the three resources (frames in FrameNet, semantic roles in VerbNet and semantic classes in WordNet). In the new resource, the coverage of FrameNet was extended, frame semantics was added to the VerbNet lexicon, selectional restrictions were implemented using WordNet classes.

An effort at combining sense relational knowledge available in WordNet with frames in VerbNet and corpus knowledge in PropBank was performed by Pazienza et al. (2006) to the end of creating a large set of linguistic examples of verb pairs that have a semantic relation and specific predicate-argument structures.

In some cases, the WordNet mapping with FrameNet was used for FrameNet lexical units induction in different languages (De Cao et al. 2008; Crespo, Buitelaar 2008; Tonelli, Pighin 2009).

The aim of the effort presented in this paper is to use the alignment between WordNet synsets and PDEV patterns for cross-validation of the information encoded in the two resources and for further enrichment of WordNet with semantic relations.

3. PDEV and WordNet

Mapping the PDEV verb patterns and WordNet sentence frames is used for expanding WordNet semantic relations provided that: 1) The semantic types from the CPA ontology are featured as arguments of a given predicate in the PDEV patterns; 2) The WordNet noun synset hierarchy is already mapped onto the semantic type hierarchy in the CPA ontology previously undertaken to expand the WordNet semantic primitives as described by Koeva et al. (2018).

In this section, we briefly present the organisation of relevant information in the two resources.

3.1. PDEV verb patterns

The verb patterns in PDEV represent predicate-argument structures with semantic values for the arguments (selected from a set of semantic types hierarchically organised into the CPA ontology). Thus, verb senses are defined in relation to nouns that co-occur with each verb (denoting the particular verb sense) in different roles: subject, direct object, propositional object or adverbial. Different senses for a word are represented implicitly by assigning different patterns, similarly to FrameNet where different senses are represented by assigning different frames. Verb patterns are organised as ordered predicate-argument structures where arguments are written in capital letters in square brackets and are assigned a semantic type.

[2] https://www.sketchengine.eu/semcor-annotated-corpus/

The patterns, however, include also non-obligatory elements – written in parentheses for optionality, with alternatives in some positions – marked by a disjunctive bar, and sub-valency items, such as modifiers, e.g., *[Human] | [Animate]* ***leads*** *!MOD! life | existence*; determiners: *[Anything]* ***impresses*** *[Human] | [Institution] (with [REFLDET] Property])*, etc. Semantic types can be complemented by semantic (or contextual) roles implied by '=', as in *[Human = Police Officer]* – a contextual role encodes a property assigned to the noun in a specific context in the corpus (Cinkova, Hanks 2010). An example for both lexical sets (in curly brackets) and contextual roles is the following verb pattern, e.g., *[Human] | [Institution]* ***denies*** *{responsibility | liability} for [Event = Bad] | knowledge of [Event = Bad] | knowledge of [Event = Bad]*. A verb pattern may include semantic types from different levels of the CPA ontology but also from more general types at the top – for example, in: *[Human]* ***attacks*** *[Activity] | [System] | [Anything]* – the type [Anything] subsumes the others.

The PDEV verb patterns also define the syntactic realisation of some arguments such as: PPs with specific prepositions, e.g., *[Human]* ***abstains*** *(from [Activity]*; an *-ING* form, e.g., *[Human] | [Institution]* ***leads the way*** *(in [-ING])*; quotations, *that*-clauses, *wh*-clauses, e.g., *[Human]* ***notes*** *#quote# | #that-clause# | #wh-clause#*; etc.

The classification according to the ontology of semantic types is one of the main advantages of this resource, while the limited coverage is one of its main problems.

3.2. WordNet frames

In WordNet, each verb synset contains verb frames (at least one) that describe the set of arguments the verb or verbs in the synset may take. The whole list includes 35 frames which define the number and type of arguments, respecting a general semantic distinction between HUMAN (*Somebody*) and NON-HUMAN (*Something*), and syntactic constraints on the realisation of arguments (*-ing*, *that*-CLAUSE, *to* INFINITIVE, prepositions and their arguments (*to Somebody, from Somebody*, etc.).

Verb frames do not explicitly describe all the structures subsumed under one frame (e.g., a *that*-clause may presuppose alternation with a *wh*-clause) and no further semantic distinctions are made (for example, animals are classified as *Something*, i.e. NON-HUMAN).

Arguments may be realised by a prepositional phrase (PP), as well as by a *that-CLAUSE* or *-ing PP*. A variation in the tree is observed with the addition of a PP, such as: *with Something*, *to Somebody*, *from Someone*, *on Somebody*, *on Something*, etc.

To sum up, WordNet provides intensive lexical coverage and dense semantic links, but lacks information about frame semantics and its reflection via explicit semantic relations. Sentence frames refer mainly to the syntactic realisation. An advantage of the resource is that the difference in the syntactic realisation is encoded on the level of the literals.

3.3. Verb frames within hypernym/hyponym trees

Considering the hypernym/hyponym trees, the hyponyms' sentence frames usually involve the verb frame(s) of the hypernym. This is due to the fact that although WordNet sentence frames are in general syntactic frames, they correspond to (non-explicitly encoded) semantic frames. We assume that within a hypernym/hyponym tree the semantic frames of hyponyms have to be inherited from the hypernym, thus although some arguments may remain implicit at the syntactic level, they should be present at the semantic level. Since WordNet sentence frames are in general syntactic frames, they represent differences in the syntactic realisation of the arguments of hypernyms, hyponyms and synonyms, if any.

We have observed a handful of tendencies which depend mainly on the characteristics of the subject – whether it is classified as *Somebody* or as *Something*:

If the verb frame of the top verb hypernym is *Somebody ----s*, the variation within the verb frames of the hyponym verbs is lower and the subject is animate: *Somebody ----s*, and/or *Something ----s*, where the subject is predominantly of the animal or group class (classified with the semantic primitives of *noun. animal* or *noun.group*).

The subject is non-animate only when the top verb frames set include *Something ----s*.

If the top verb frame is only *Something ----s*, the appearance of *Somebody ----s* frame with a hyponym verb may be considered an error.

3.4. WordNet semantic primitives

Another source of semantic information about the arguments are semantic primitives (or semantic classes, cf. Miller et al. 1990). The semantic classification of WordNet nouns and verbs is consistent, but the sentence frames lack the information for further constraining the set of concepts that would saturate nominal arguments. Thus, the noun semantic primitives might be further specified if we want to establish links between a given verb and sets of nouns collocating with it (e.g., with ***read*** and its frame *Somebody ----s something*, the non-human noun can be *Something*).

We have mapped the WordNet noun synset hierarchy onto the semantic types in the CPA ontology by matching the CPA semantic types with WordNet synsets and choosing the most probable ones, with non-exhaustive results (Koeva et al. 2018). The 257 CPA semantic types are mapped to the respective WordNet concept (synset), with 227 semantic types mapped directly to one concept (e.g., [Permission] – {permission} 'approval to do something', *noun.communication*) and 30 semantic types mapped to two WordNet concepts (e.g., [Language] to {language} 'a systematic means of communicating by the use of sounds or conventional symbols', *noun.communication*; and {language} 'the mental faculty or power of vocal communication', *noun.cognition*).

WordNet semantic primitives are always preserved, and new (complementary) ones borrowed from the CPA ontology were added.

4. Mapping WordNet and PDEV

The primary attention is, therefore, focused on the mapping of the WordNet verb synsets with the PDEV patterns. We used two different methods for obtaining PDEV data – applying the provided PDEV-Lemon resource (El Maarouf et al. 2014) which employs the Lemon lexicon model (McCrae et al. 2012) and extracting the data from the PDEV website interface (web scraping).

4.1. PDEV-lemon and web data extraction

The PDEV-lemon is available free from the PDEV website. It consists of several large Lemon lexicon files which contain information about all the entities in the resource. These entities are connected through references; e.g., the entry for a pattern references a subject argument entry, which references a semantic type (class) entry, which contains the semantic type's name. This structure provides for a robust building and understanding of the PDEV patterns. However, a number of references are linked to non-existent data entries, leaving "holes" in the structure and resulting in incorrect patterns. The number of incorrect patterns was deemed too high for the data to be usable.

Unlike PDEV-lemon, data gathered through web data extraction is not relational and, hence, does not provide for a robust and ambiguity-free pattern building. However, the data was still separated into major pattern subparts – subject, verb form, indirect object, object, complement and adverbials, together with markers for phrasal verbs and idioms and pattern frequency; this data was enough for the purpose of the experiment. The data was extracted using PhantomJS and a Bash script for crawling the resulting HTML. Resulting pattern entries were filtered and any empty patterns, patterns for phrasal verbs or idioms and any patterns with frequency under 0.1% were removed. Our final decision was to use this data as it did not contain the errors of PDEV-lemon.

4.2. Translation of PDEV patterns to WordNet frames

A set of translation rules was applied to convert PDEV patterns into WordNet frames and to preserve information of optional pattern arguments and alternatives. The translation observes the following rules:

1. Every argument contains one or more alternatives given for the whole argument or parts of it, separated by an OR operator.
2. Verb forms are converted to "----s", "is ----ing" and "is ----ed" (for passive voice, not present in WordNet)
3. If any of the alternatives for an argument is given as [Human], the argument is translated to "Somebody" regardless of other alternatives.

4. The PDEV argument [Body_Part] is translated into “Somebody’s (body part)” when in the position of a subject, and into “Something” otherwise.

5. The PDED arguments [N], [NP] and [ADJ] are translated into WordNet arguments, as follows: [N] and [NP] to “Noun”; [ADJ] to “Adjective”; [N | ADJ] and [NP | ADJ] to “Adjective/Noun”.

6. The PDEV arguments “-ing” and “-ING” are translated into “VERB-ing” when in the position of an object.

7. The PDEV arguments “quote”, “to-infinitive”, “wh-clause” and “that-clause” are translated into WordNet arguments, as follows: “quote” to the alternatives “Something” and “whether INFINITIVE”; “to-infinitive” to the alternatives “INFINITIVE” and “to INFINITIVE”; “wh-clause” to the alternative “that CLAUSE” and “whether INFINITIVE”; “that-clause” to “that CLAUSE”.

8. Any other class or lexical entity is translated into “Something”.

9. For prepositional phrases, the PDEV arguments were translated to alternative arguments (as the operator OR may be used for alternatives of the preposition or the argument):

   i. Prepositions “from”, “of”, “on”, “to” and “with” are kept as such and their argument is translated according to previous rules.
   ii. “into [-ING]” is translated to “into V-ing”.
   iii. Any other prepositional phrase is translated to “PP”.

10. Sub-valency items are omitted.

11. If an argument is marked as optional in the PDEV pattern (by putting it in [square] braces), an empty alternative is added to the translation of the argument.

Arguments with alternatives were then expanded. As a result, a single PDEV pattern is translated into one or more WordNet frames.

Example:

[Anything] | [Body_Part] <verbs> ([ADJ])

Gives:

Something | Somebody’s (body part) ----s Adjective | <empty>

Expanded to:

Something ----s
Something ----s Adjective
Somebody’s (body part) ----s
Somebody’s (body part) ----s Adjective

4.3. Assigning PDEV patterns to WordNet synsets

After translating the PDEV patterns to WordNet frames, the result was used to assign patterns to the verb synsets in WordNet. For the assignment, we followed the following assumption:

For a synset S and a literal $L \in S$, PDEV pattern $P \in patterns(L)$ can be assigned to S if and only if $frames(S) \cap translations(P) \neq \emptyset$.

Here patterns(L) is the set of PDEV patterns with the base verb L, frames(S) is the set of WordNet frames for the synset and translations(P) is the set of translation variants (which are WordNet frames) of the PDEV pattern P.

4.4. Results

As a result, the sentence frames of verb hypernyms in WordNet are extended with the information from the PDEV patterns and supplied with the CPA semantic types. We automatically assigned 2,904 of 4,048 unique PDEV verb patterns to 2,593 of the 13,767 verb synsets in WordNet by matching the verbs in the PDEV patterns to the literals and the translations of the patterns to the frames of the synsets. This resulted in 6,898 synset-pattern assignments (a single pattern may be assigned to more than one synset). 358 unique PDEV verb patterns were assigned to 148 of the 561 top verb synsets (that do not have hypernyms). This resulted in 453 synset-pattern assignments.

These numbers are a result of the size of the PDEV resource, which contains patterns for 1,375 English verbs; hence, not all literals in WordNet synsets have been assigned patterns in PDEV. Also, a number of PDEV patterns do not have translations that appear as frames in WordNet (which is the case with passive voice patterns).

As a result, the sentence frames of verb hypernyms in WordNet are extended with the information from the PDEV patterns and supplied with the CPA semantic types.

5. Cross-validation of results

The automatic mapping was subjected to manual validation where the following cases were observed:

5.1. Exact match

The exact matches were few and covered both one-place predicates, as in (1a), and two-place predicates, as in (1b).

(1) a. {halt:5} 'come to a halt, stop moving'
Something ----s; Somebody ----s
[Human] | [Vehicle] **halts**

b. {work:22} 'be employed'
Somebody ----s; Somebody ----s PP
[Human] **works;**
[Human 1] **works** for [Human 2] | [Institution];
[Human] | [Institution] **works** for [State_of_Affairs]

In these cases, CPA semantic types were applied to the WordNet verb frames, allowing for the establishment of semantic relations between the verb synsets in the hypernym/hyponym tree and the noun synset to which the respective semantic type was mapped, as well as its hyponyms (e.g., (1a): *Something ----s; Somebody ----s > Vehicle ----s; Human ----s*; (1b): *Somebody ----s; Somebody ----s PP > Human ----s; Human ----s for Human | Institution; Human | Institution ---- for State_of_Affairs).*

5.2. Subsumption of Wordnet verb frames into PDEV patterns

In most cases, WordNet verb frames were less detailed and involved only the obligatory arguments while the PDEV patterns involved other constituents (adverbials, optional constituents, etc.), hence, it was expected for WordNet frames to match the PDEV patterns only partially.

In (2a), the WordNet verb frames for {appear: 2} subsume the patterns in PDEV – they do not feature time or place adverbials or PP arguments as adverbials, and PPs are optional in the pattern. In (2b), the two PDEV patterns feature a PP argument (non-obligatory) while a PP argument is found with one of the two WordNet verb frames.

(2) a. {appear:2} 'come into being or existence, or appear on the scene'
Something ----s, Somebody ----s
[Physical_Object] **appears**;
[Abstract_Entity] [State_of_Affairs] **appears**;
[Stuff] | [Physical_Object] **appears** *Time Period*;
[Human] | [Animal] **appears** (*Location*);
[Document 1] | [Image] **appears** (in [Document 2])

b. {agree:3} 'achieve harmony of opinion, feeling, or purpose'
Somebody ----s; Somebody ----s PP
[Human 1] | [Institution 1] **agrees** (with [Human 2] | with [Institution 2]) (about [Topic]);
[Human] | [Institution] **agrees** (with [Proposition] | with [Activity])

In cases where both the WordNet verb frame and the PDEV pattern were correct, but the PDEV pattern contained more syntactic information, we took the syntactic and semantic information from the PDEV pattern and the CPA semantic types were applied a second time to the WordNet verb frames, e.g., *[Human]* ***chooses*** *[Anything]; [Human]* ***chooses*** *#wh-clause#; [Human]* ***chooses*** *#that-clause#* & 'choose' *Somebody ----s something*; *Somebody ----s that CLAUSE > Human ----s Anything*; *Human ----s that CLAUSE*; *Human ----s wh CLAUSE*.

5.3. More difficult cases

Another group featured cases where only one of the WordNet frames matched a PDEV pattern, as in (3a), or matched more than one argument in the WordNet frames: in (3b), [Anything] subsumes [Something] and [Somebody].

(3) a. {shame:4} 'bring shame or dishonor upon'
Somebody ----s something; Somebody ----s somebody; Something ----s somebody; Some thing ----s something
[Eventuality] **shames** [Human] | [Institution]

b. {alter:2} 'become different in some particular way, without permanently losing one's or its former characteristics or essence'
Something ----s; Somebody ----s
[Anything] **alters**

These cases need manual validation to select the correct set of sentence frames and semantic types to be assigned to the verb synset.

6. Conclusions and future work

We automatically mapped the PDEV verb patterns to the WordNet verb synsets and manually cross-validated the PDEV patterns and the WordNet top hypernyms' sentence frames. The CPA semantic types were manually mapped to the respective WordNet concepts, allowing for the establishment of semantic relations between the verb synsets and the noun synsets to which the respective semantic type was mapped. Our effort aimed at making explicit the information for the semantic compatibility of verbs with sets of entities belonging to particular semantic types. Our future work will be labelling the synsets of the top verb hypernyms with the CPA semantic types.

Acknowledgement

The reported work has been done within the project *Towards a Semantic Network Enriched with a Variety of Semantic Relations* funded by the National Science Fund of the Republic of Bulgaria under the Fundamental Scientific Research Programme (Grant Agreement No. 10/3/2016).

References

Crespo, Buitelaar 2008: Crespo, M., P. Buitelaar. Domain-specific English-to-Spanish Translation of FrameNet. – In: *Proceedings of the 6th Language Resources and Evaluation Conference (LREC-08)*, Marrakech, Morocco, pp. 1470 – 1473.

De Cao et al. 2008: De Cao, D., D. Croce, M. Pennacchiotti, R. Basili. Combining Word Sense and Usage for Modeling Frame Semantics. – In: *Proceedings of the Symposium on Semantics in Systems for Text Processing (STEP-08)*, Venice, Italy, pp. 85 – 101.

Dorr 1997: Dorr, B.J. Large-scale Dictionary Construction for Foreign Language Tutoring and Interlingual Machine Translation. – In: *Machine Translation*, vol. 12(4), pp. 271 – 322.

El Maarouf et al. 2014: El Maarouf, I., J. Bradbury, P. Hanks. .PDEV-lemon: A Linked Data Implementation of the Pattern Dictionary of English Verbs based on the Lemon Model. – In: *3rd Workshop on Linked Data in Linguistics: Multilingual Knowledge Resources and Natural Language Processing*, pp. 88 – 93.

Fellbaum 1998: Fellbaum, C. *WordNet.* John Wiley & Sons.

Green et al. 2001: Green, R., L. Pearl, B. J. Dorr, P. Resnik. *Lexical Resource Integration across the Syntax-semantics Interface (No. LAMP-TR-069).* Maryland University College Park Institute for Advanced Computer Studies.

Hanks, Pustejovsky, 2005: Hanks, P., J. Pustejovsky. A Pattern Dictionary for Natural Language Processing. – In: *Revue française de linguistique appliquée,* vol. 10 (2), pp. 63 – 82.

Hanks 2004: Hanks, P. Corpus Pattern Analysis. – In: *Proceedings of Euralex*. Lorient, France.

Hanks 2008: Hanks, P. Mapping Meaning onto Use: A Pattern Dictionary of English Verbs. – In: *Proceedings of the AACL 2008,* Utah.

Hanks 2013: Hanks, P. *Lexical Analysis.* Cambridge (Ma): MIT Press.

Koeva et al. 2018: Koeva, S., T. Dimitrova, V. Stefanova, D. Hristov. Mapping WordNet concepts with CPA ontology. – In: *Proceedings of the 9th Global WordNet Conference (GWC'2018)*, Global Wordnet Association, Singapore, pp. 70 – 77.

Korhonen 2002: Korhonen, A. Assigning Verbs to Semantic Classes via WordNet. – In: *Proceedings of the 2002 Workshop on Building and Using Semantic Networks,* Vol. 11.

Levin 1993: Levin, B. *English Verb Classes and Alternations: A Preliminary Investigation*. University of Chicago Press.

McCrae et al. 2012: McCrae, J.P., G.A. de Cea, P. Buitelaar, P. Cimiano, T. Declerck, A. Gómez-Pérez, J. Gracia, L. Hollink, E. Montiel-Ponsoda, D. Spohr, T. Wunner. Interchanging Lexical Resources on the Semantic Web. – In: *Language Resources and Evaluation*, vol. 6(6), pp. 701 – 709.

Miller 1995: Miller, G. A. WordNet: a lexical database for English. – Magazine Communications of the ACM, 38 (11), Nov. 1995, pp. 39-41.

Miller et al. 1990: Miller, G. A., R. Beckwith, C. Fellbaum, D. Gross, K.J. Miller. Introduction to WordNet: An Online Lexical Database. – In: *International Journal of Lexicography*, vol. 3(4), pp. 235 – 244.

Pazienza et al. 2001: Pazienza, M.T., M. Pennacchiotti, F.M. Zanzotto. Mixing WordNet, VerbNet and PropBank for Studying Verb Relations. – In: *Proceedings of the Fifth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC-2006)*, pp. 1372 – 1377.

Schuler 2005: Schuler, K. K. *VerbNet: A Broad-coverage, Comprehensive Verb Lexicon.* Doctoral dissertation.

Shi, Mihalcea 2005: Shi, L., R. Mihalcea. Putting Pieces Together: Combining FrameNet, VerbNet and WordNet for Robust Semantic Parsing. – In: *CICLing 2005: Computational Linguistics and Intelligent Text Processing*, pp. 100 – 111.

Tonelli, Pighin 2009: Tonelli, S., D. Pighin. New Features for FrameNet – WordNet Mapping. – In: *Proceedings of the Thirteenth Conference on Computational Natural Language Learning (CONLL-09)*, Boulder, CO, USA, pp. 219 – 227.

Cinkova, Hanks 2010: Cinkova, S., P. Hanks. *Validation of Corpus Pattern Analysis – Assigning Pattern Numbers to Random Verb Samples*. <https://nlp.fi.muni.cz/projects/cpa/CPA_valiman.pdf> [April 2019]

ОБОГАТЯВАНЕ НА УЪРДНЕТ СЪС СЕМАНТИЧНА ИНФОРМАЦИЯ

Светла Коева[a], Димитър Христов[b], Цветана Димитрова[c], Валентина Стефанова[d]

svetla@dcl.bas.bg[a], dimitar@dcl.bas.bg[b], cvetana@dcl.bas.bg[c], valentina@dcl.bas.bg[d]

Резюме: Статията представя опит за съчетаване на информацията от два лексикалносемантични ресурса – УърдНет и Речника на синтако-семантичните рамки на глаголите в английски (Pattern Dictionary of English Verbs, PDEV), с цел обогатяване на УърдНет със семантична информация. 2593 изреченски модела, приписани на глаголите в УърдНет, са автоматично обогатени с информация за съчетаемостта, извлечена от 2904 (от общо 4048) синтактико-семантични рамки на глаголи в PDEV. Информацията за 257-те семантични типа на съществителните в PDEV е добавена към информацията за семантичните класове на съществителните в УърдНет. Извършена е проверка на изреченските модели, приписани на глаголните хипероними от най-високо ниво в йерархията на глаголите в УърдНет. Целта е да се определят моделите, които съотнасят глаголните синонимни множества от определен семантчен клас и с определена семантична и синтактична съчетаемост със синонимни множества на съществителни имена от определени семантични класове.

Ключови думи: *лексикалносемантични ресурси, УърдНет, синтактична семантика на рамките*

Svetla Koeva
Institute for Bulgarian Language
52 Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
Sofia 1113
Bulgaria

Dimitar Hristov
Institute for Bulgarian Language
52 Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
Sofia 1113
Bulgaria

Tsvetana Dimitrova
Institute for Bulgarian Language
52 Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
Sofia 1113
Bulgaria

Valentina Stefanova
Institute for Bulgarian Language
52 Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
Sofia 1113
Bulgaria

ОНТОЛОГИЧЕН МОДЕЛ НА ДИАЛЕКТНАТА ДЕЛИТБА НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Росица Декова
Пловдивски университет „Паисий Хиендарски“
rosdek@uni-plovdiv.bg

Резюме: Статията представя онтологичен модел, който отразява диалектната делитба на българския език на базата на изследванията на сътрудниците от Секцията за българска диалектология и лингвистична география към Института за български език при БАН. Онтологията съдържа информация за диалектите на българския език, които се говорят не само на територията на Република България, но и извън страната, като включва данни за географското разпространение на 84 диалекта и някои от основните им диагностициращи черти: *рефлекс на старобългарска задна ерова гласна (ъ) под ударение, рефлекс на старобългарска задна носова гласна (ѫ) под ударение и рефлекс на старобългарска ятова гласна (ѣ) под ударение пред сричка със задна гласна*.

Онтологията не дублира, а структурира и представя формално информацията, налична във вече съществуващите изследвания върху българските диалекти. По този начин се създават условия за използване на огромния потенциал за обработване на данни, специфичен за онтологичното представяне на знанието. Онтологията на българските диалекти предоставя уникални възможности за търсене и извличане на информация – по диалект, държава, регион, населено място, диагностициращи черти и др.

Ключови думи: *онтология, български език, диалекти, Protégé, OWL 2*

1. Въведение

През последните години онтологиите се превърнаха във важна тема в изследователските среди в рамките на различни дисциплини. Това е свързано предимно с предизвикателството интернет да се превърне в по-продуктивно място, като се създадат възможности към огромното и непрекъснато нарастващо количество данни в мрежата да се добави смисъл, който компютрите могат да извличат и обработват. В това отношение основна цел е изграждането на семантична мрежа, разчитаща на използването на онтологии като средство за анотация на уеб ресурси. Нарастващата необходимост от използване на онтологии за много приложения за естествен език води до повишен интерес към създаването на онтологии за различни цели и с различни характеристики. Езиковите онтологии са лексикални езикови ресурси, които в същото време осигуряват онтологична структура, където основният акцент се поставя върху отношенията между концепциите (Magnini, Speranza 2002). Съответната перспектива в тази посока се изразява в изграждането на езикови онтологии с покритие, специфично за домейна, чиято роля е била призната като една от основните теми в много области на приложение (Magnini, Speranza 2002).

2. Онтологии и онтологично инженерство

От философска гледна точка терминът онтология се използва за означаване на определена система от категории, които са следствие от определена система от възгледи (определена гледна точка) за света. Използва се за специфициране на множество от понятия с цел пълното представяне на дадена предметна област. Основна характерна черта на онтологическия анализ се явява представянето на знания за реалния свят чрез разделянето му на части и класове обекти и определяне на съвкупността от фундаментални свойства, които определят тяхното развитие и поведение.

В областта на информатиката понятието онтология се използва за пръв път от Грубер (Gruber 1993, 1995) за означаване на експлицитна спецификация на определена концептуализация, която се използва за представяне на знания във вид на полуструктурирани концептуални модели.

За да се направи тази спецификация на концептуализацията, трябва да се посочат аксиоми, които ограничават възможните интерпретации на дефинираните термини.

Една от основните задачи на онтологичното инженерство е създаването на гъвкав разпределен модел, използващ стандарти, който може да бъде оптимизиран и поддържан извън конкретното приложение, т.е. целта е да се моделират идентичности от реалния свят посредством информация, която е консистентна, синхронизирана и свързана. За целите на онтологичното инженерство онтологията се разглежда като съвкупност от точни описателни изявления за определена част от света (предмет на онтологията). За да опишем точно областта, която ни интересува, е необходимо да имаме набор от централни термини (често наричани речници) и да фиксираме тяхното значение. Освен от кратката дефиниция на естествен език значението на даден термин се определя и от взаимовръзките му с другите термини. В допълнение към това терминологично знание онтологията може да съдържа и знание на твърденията (property assertions), което се занимава с конкретни обекти от дадената област, а не с общи понятия.

Онтологиите са част от стандартите на W3C за семантичната мрежа, в която се използват стандартни концептуални речници, в които да се обменят данни между системите, да се предоставят услуги за отговаряне на заявки. Ключовата роля на онтологиите по отношение на системите за бази данни е да се определи репрезентация на моделиране на данни на ниво на абстракция над конкретните модели на базите данни (логически или физически), така че данните да могат да се експортират, превеждат, търсят и обединяват от независимо разработени системи и услуги (Gruber 2009).

2.1. Protégé

За създаването на онтологията на българските диалекти избрахме Protégé (Musen 2015) – свободно достъпен редактор на онтологии и базирана на знания среда за изграждане на интелигентни системи. Разработен от Станфордския център за изследвания в областта на биомедицинската информатика, Protégé е базиран на Java, разширяем е и осигурява среда с многобройни възможностти от типа „включваш и ползваш“ (plug-and-play), която го прави гъвкава база за бързо създаване на прототипи и разработване на приложения. Инструментите за визуализация позволяват интерактивна навигация на онтологичните връзки. Разширеното обяснение помага при проследяване на несъответствията. Препратките включват също и възможности за обединяване на онтологии, преместване на аксиоми между онтологии, преименуване на множество обекти и др. Protégé напълно поддържа най-новите спецификации на езика за уеб онтологии OWL 2 (Web Ontology Language) и езика RDF (Resource Description Framework) от Консорциума на световна мрежа (World Wide Web Consortium – W3C).

2.2. Език за уеб онтологии OWL 2

OWL 2 е разширена и редактирана версия на езика за уеб онтологии OWL (Web Ontology Language), създаден от работната група за уеб онтологии на консорциума W3C (W3C Working Group 2012). Публикуван през 2009 г., OWL 2 е предназначен да улесни развитието и споделянето на онтологии чрез интернет, като крайната цел е да се направи уеб съдържанието по-достъпно за (автоматизирана) компютърна обработка. OWL 2 е онтологичен език за семантичната мрежа с формално дефинирани значения, чрез който могат да се изразяват онтологии, предоставящи класове, свойства, индивидуалности и стойности на данни, които се съхраняват като семантични уеб документи. Освен възможността за структуриране и описание на данни OWL 2 предоставя възможност и за включване на анотации (мета данни) – това са допълнителни обяснения или пояснителна информация, които могат да бъдат добавени както към класовете и индивидуалностите, така и към ограниченията и свойствата.

2.3. Логика за онтологии (OWLReasoner)

Логиката за онтологии (OWLReasoner) е инструмент, посредством който дадена онтология може да се анализира и да се генерират разсъждения, като автоматично се изчисляват изводи като следствия от експлицитно зададени правила. За обработване на онтологията на българските диалекти сме използвали логиката за онтологии HermiT Reasoner (Glimm et al. 2014).

3. Структура на онтологията

За създаването на онтологията са използвани предимно данни от изследванията на Секцията за българска диалектология и лингвистична география към Института за български език при БАН, базирани на публикациите на Иван Кочев (Кочев / Kochev 2001), посветени на проблема за основното диалектно деление и за диагностиращите черти на българските диалекти. Българският език – в миналото типичен славянски език, а днес вече част от т.нар. балкански езиков съюз 'Balkan Sprachbund' (вж. напр. Tomić 2004) – притежава определени характерни черти. При имената това са безпадежност, членуване, аналитично образуване на степените за сравнение, удвояване на допълнението и др.; а при глагола – заместване на инфинитива с *да*-конструкция, аналитично образуване на бъдеще време и др. Тези граматични черти (с незначителни изключения) са характерни за всички диалекти и върху тях се изгражда спецификата на българския език като единствен славяно-балкански език в света. Разликите между диалектите са по-съществени в областта на фонетиката и лексиката и преди всичко върху тях се извършва диалектната делитба (Антонова-Василева и др. / Antonova-Vasileva et al. 2014). За най-ярките и отличителни (т.нар. диагностиращи) черти се приемат онези типични и оригинални белези на даден диалект, които веднага се забелязват от носителите на другите съседни диалекти или на книжовния език. Такива черти са: 1) *рефлекс на старобългарската задна ерова гласна* (ъ) *под ударение;* 2) *рефлекс на старобългарската задна носова гласна* (ѫ) *под ударение;* 3) *рефлекс на старобългарската ятова гласна (ѣ) под ударение пред сричка със задна гласна;* 4) *рефлекс на старобългарската ятова гласна* (ѣ) *под ударение пред сричка с предна гласна или мека съгласна;* 5) *частица за образуване на бъдеще време*; както и лексикални характеристики (различия в речниковите единици).

Към този момент в онтологията са включени само първите три диагностициращи черти. Предвиждаме да разширим модела, като включим и останалите диагностициращи черти, както и лексикални характеристики и специфични морфо-синтактични особености (като например различните варианти на членната морфема, частицата за аналитично образуване на бъдеще време).

На базата на *Картата на диалектната делитба на българския език*[1], както и въз основа на специализирани изследвания в областта (Антонова-Василева и др. / Antonova-Vasileva et al. 2014, Стойков / Stoykov 1993), изготвихме йерархичен модел на диалектната делитба на българския език, където диалектите са обособени в отделни региони и подрегиони на базата на конкретни диагностициращи черти (Фигура 1).

Фигура 1. Йерархичен модел на диалектната делитба на българския език

[1] <http://ibl.bas.bg//bulgarian_dialects/>[14.03.2019]

3.1. Общи характеристики на създадената онтология

Голяма част от употребите на една онтология зависят от възможностите да се извеждат заключения относно определени индивидуалности. За да правим това по полезен начин, трябва да има механизъм, който да описва класовете, към които принадлежат индивидуалностите, и свойствата, които те наследяват, именно защото принадлежат към определен клас. Винаги можем да припишем конкретни свойства на дадени индивидуалности, но голяма част от силата на онтологиите идва от разсъжденията, базирани на класове. Повечето от елементите на OWL онтологиите се отнасят до класове, свойства, инстанции на класове и релациите между тези инстанции. Ето защо при създаването на отнологията от особено значение беше изграждането на подходяща йерархия от обекти и релациите между тях, които формално да представят знанията за диалектите, включени в модела.

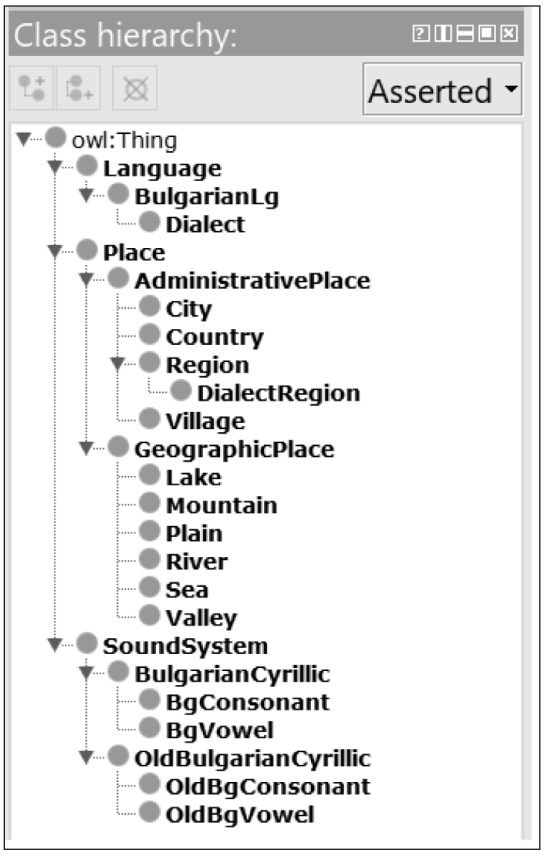

Фигура 2. Йерархия на класовете в онтологията

Фигура 3. Йерархия на релациите между обектите в онтологията

Към този момент онтологията съдържа 384 индивидуалности, включени в 24 класа. Зададени са 17 свойства на обектите (object properties) и има общо 1995 аксиоми.

За целите на описанието на диагностициращите черти на българските говори освен класа *BulgarianLg* (български език) с подклас *Dialect* бяха създадени и други основни класове като *SoundSystem* (звукова система) с подкласове *BulgarianCyrillic* и *OldBulgarianCyrillic* – съответно за съвременните и старобългарските звукове, и *Place* (място) с подкласове *AdministrativePlace* (административно място) и *GeographicPlace* (географско място). Един от основните класове *DialectRegion* (диалектен регион) е представен като подклас на *Region* (регион), който от своя страна е подклас на *AdministrativePlace*. Класът *AdministrativePlace* включва още подкласовете *Country* (държава), *City* (град) и *Village* (село), както се вижда на Фигура 2.

Така моделираната онтология отговаря на стандартите за изграждане на семантична мрежа и може лесно да се впише в по-големия проект „Семантично моделиране на културно-историческото наследство на България“, разработен в лабораторията DeLC на Факултета по математика и информатика към ПУ „Паисий Хилендарски“.

От всички 384 индивидуалности, описани по класове, до момента са включени 102 диалектни региона, 84 диалекта, 25 различни рефлекса на старобългарските гласни (зададени като инстанции на класа *BgVowel*), 3 инстанции на класа *OldBgVowel*, описващи старобългарските гласни ъ, ѫ, ѣ, 112 индивидуалности от тип *City* и 37 индивидуалности от тип *Village*.

Отношенията (релациите) между отделните обекти и индивидуалности са представени посредством свойствата на обектите (*object properties*). Йерархията на свойствата на обектите, включени в онтологията, е показана на Фигура 3.

3.2. Основни класове и техните свойства

За да опишем детайлно информацията, включена в онтологията, както и възможностите, които този модел предоставя, ще представим по-подробно основните класове и техните свойства.

3.2.1. Клас SoundSystem, описващ звуковите системи на старобългарския и съвременния български език

Както вече споменахме, класът *SoundSystem* включва два основни подкласа *BulgarianCyrillic* и *OldBulgarianCyrillic*, като всеки от тях има своите подкласове за гласни и съгласни. На този етап от значение за онтологията са старобългарските гласни *задна ерова гласна* (ъ), *задна носова гласна* (ѫ) и *ятова гласна* (ѣ), които са представени като инстанции от тип *OldBgVowel*. Техните съвременни варианти (възможните рефлекси) са описани като инстанции от клас *BgVowel*. Основната идея за тази структура е връзката между старобългарските и съвременните български звукове, т.нар. рефлекси, които могат да бъдат различни за различните диалекти, т.е. една и съща старобългарска гласна се е променила различно в различните диалекти, напр. старобългарската *задна носова гласна* (ѫ) в някои диалекти е станала ъ (западнософийски), в други – *а* (врачански), *у* (трънски), *ô* (смолянски), *ê* (тихомирски) и т.н. Именно тази релация е представена чрез свойството **isInheritedFrom*OldBgVowel***, което има за свой домейн *BgVowel*, а за регион *OldBgVowel*. На Фиг. 4 са представени двата класа и техните инстанции, които са свързани чрез аксиомата *BgVowel* **isInheritedFrom*OldBgVowel*** some *OldBgVowel,* която указва релация на свързаност (в този случай наследяване) на един старобългарски гласен звук и неговия наследник в съвременния български език.

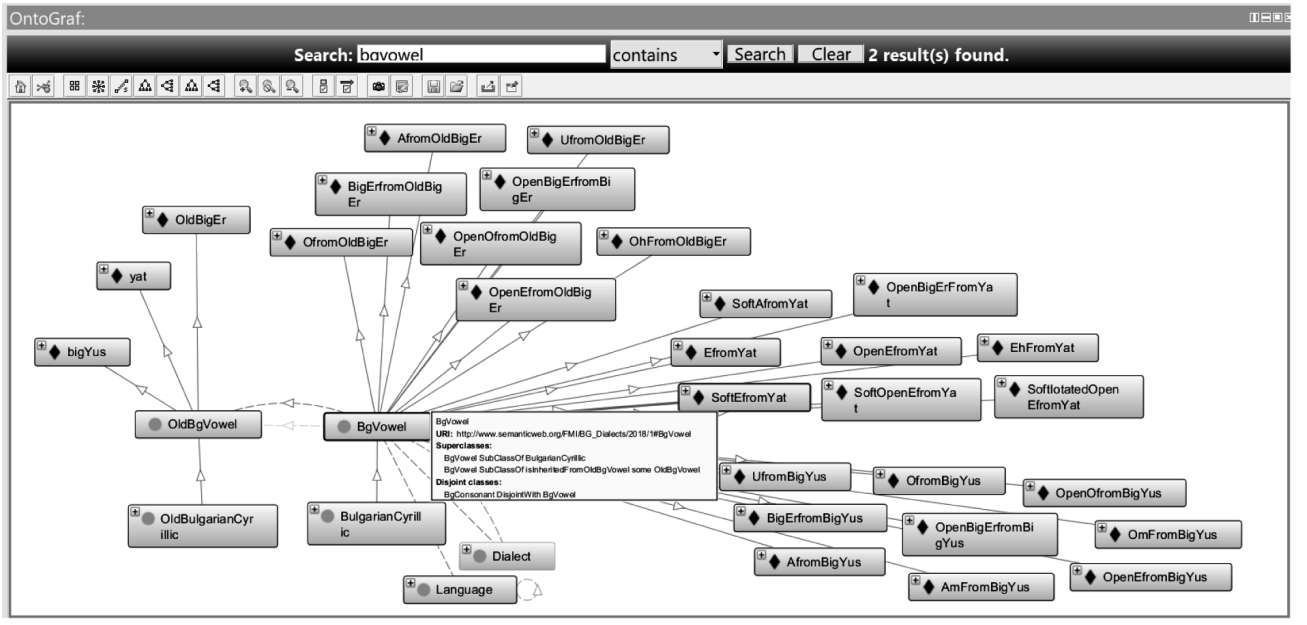

Фигура 4. Онтологична графична репрезентация (OntoGraf), представяща двата класа и техните инстанции, свързани чрез аксиомата *BgVowel* **isInheritedFrom*OldBgVowel*** some *OldBgVowel*

3.2.2. Клас Dialect, описващ диалектите на българския език

Класът *Dialect* е един от основните класове в нашата онтология, защото пряко представя диалектното деление на българския език. Всеки един от българските диалекти е описан като инстанция от тип *Dialect*. За всеки диалект е зададена аксиомата *spokenIn* some *DialectRegion*, което свързва инстанция от тип *Dialect* с конкретна инстанция от тип *DialectRegion.* Това свойство описва релацията между един диалект и региона, в който той се говори. За диалектите, за които има налична в източниците информация, са моделирани също и отличителните им характеристики (диагностициращите черти). Това става чрез аксиомата *hasVowel* some *BgVowel,* която задава съществуването на съвременен български гласен звук, наследник на точно определен старобългарски звук. Така всеки диалект се описва като отделна индивидуалност (инстанция на класа *Dialect*) с конкретен набор от

свойства, както е показано на Фигура 5, където имаме информация за белоградчишкия диалект, за който са зададени свойствата:

- **hasVowel UfromBigYus** (описва рефлекса на старобългарската задна носова гласна ѫ > *у*)
- **hasVowel BigErFromOldBigEr** (описва рефлекса на старобългарската задна ерова гласна ъ > *ъ*)
- **hasVowel EFromYat** (описва рефлекса на старобългарската ятова гласна ѣ > *е*)
- **spokenIn belogradchishkiRegion** (описва региона, в който се говори този диалект)

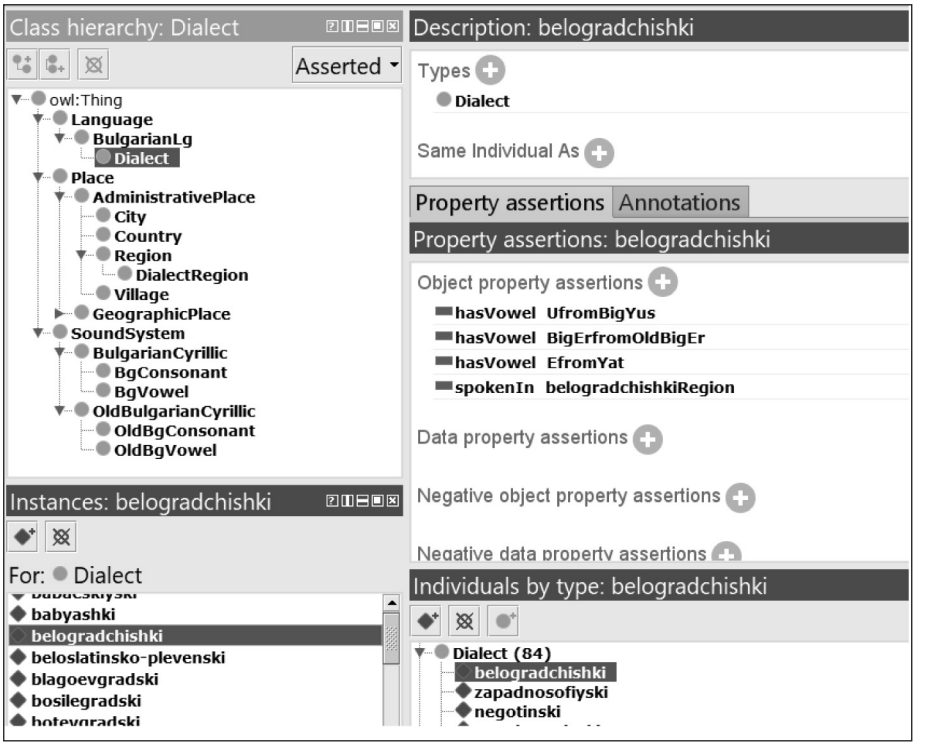

Фигура 5. Пример за инстанция от тип Dialect с описание и свойства

По този начин в онтологията са заложени някои от основните характеристики за всеки диалект. Ако един диалект има две наименования, това е представено в модела чрез свойството Same Individual As (напр. *хвойненският диалект* е известен също и като *говор на Ропката*). По този начин е достатъчно да се дефинират характеристиките само на едната от двете индивидуалности.

3.2.3. Клас AdministrativeRegion

Както вече споменахме, описвайки структурата на онтологията, класът *AdministrativeRegion* включва подкласовете *City* (град), *Country* (държава), *Region* (регион), и *Village* (село). Класът *DialectRegion* е включен като подклас на класа *Region.*

Подклас *DialectRegion*, описващ диалектните региони

Регионите, в които се говорят различните диалекти, са описани чрез класа *DialectRegion.* Особеното тук е, че като инстанции на класа *DialectRegion* са включени всички региони, илюстрирани на Фигура 1. *Йерархичен модел на диалектната делитба на българския език.* Това означава, че като инстанции от тип *DialectRegion* са описани не само най-малките региони, в които се говори точно определен диалект (като например *врачански*, *пирдопски*, *шуменски*), но и съвкупностите от диалекти (говори), обединени в по-големи региони – *източни говори, западни говори, североизточни говори, югоизточни говори, северозападни говори* и *югозападни говори*.

Информацията, съдържаща се в йерархичната структура, представена на Фиг. 1 по-горе, е моделирана в онтологията чрез свойствата **inlcudesPlace** (*включва място*) и **isLocatedIn** (*се намира в*). Всяко от тези свойства е транзитивно и има за свой домейн и регион обединението на класовете *AdministrativePlace* и *GeographicPlace*. Освен това двете свойства са свързани чрез свойството **InverseOf**, което означава, че двете свойства са свързани чрез релация на инверсия (Dean, Schreiber 2004).

Например, ако за североизточните говори е казано, че включват балканския регион чрез свойството **inlcudesPlace BalkanRegion**, то за балканския регион е вярна обратната релация, а именно **isLocatedIn NorthEasternBulgarian**.

Чрез въвеждането на транзитивните и инверсни свойства *includesPlace* и *isLocatedIn* имаме възможност да включим в онтологията голямо количество информация по възможно най-икономичен начин. За най-големите региони от йерархичната структура (Фиг. 1) са зададени само преките им наследници.

Например за *EasternBulgarian* (източни български говори) са зададени свойствата:

- **inlcudesPlace NorthEasternBulgarian** (включва североизточни български говори)
- **inlcudesPlace SouthEasternBulgarian** (включва югоизточни български говори)

По подобен начин за преките наследници на *EasternBulgarian* – *NorthEasternBulgarian* и *SouthEasternBulgarian,* са посочени съответните региони, които те включват.

Например за *NorthEasternBulgarian* са зададени свойствата:

- **inlcudesPlace BalkanRegion** (включва балкански говори)
- **inlcudesPlace MoesianRegion** (включва мизийски говори)
- **includesPlace SubBalkanRegion** (включва подбалкански говори)

За балканските говори съответно са зададени включващите се в този регион подрегиони, един от които е еркечкият регион, описан чрез свойството **inlcudesPlace erkechkiRegion**. И така, когато стигнем до най-малките региони (какъвто е например еркечкият регион), в които се говори точно определен диалект (говор), за тях вече не е необходимо да декларираме никаква информация. Знанията, налични в онтологията за дадена инстанция, могат да бъде извлечена автоматично, като използваме съответната логика – в нашия случай HermiT Reasoner (Glimm et al. 2014), както е показано в примера на Фигура 6 за еркечкия диалект.

Всички свойства, които са показани като ***Property assertions*** за еркечкия регион (Фиг. 6), не са зададени експлицитно, а са извлечени автоматично от логиката на HermiT Reasoner. От това, че за балканския регион сме задали свойството **inlcudesPlace erkechkiRegion**, за еркечкия регион автоматично се извлича инверсната аксиома **isLocatedIn BalkanRegion**, а от транзитивността на свойствата се извлича йерархичната информация: EasternBulgarianRegion > NortheasternBulgarianRegion > Balkan Region.

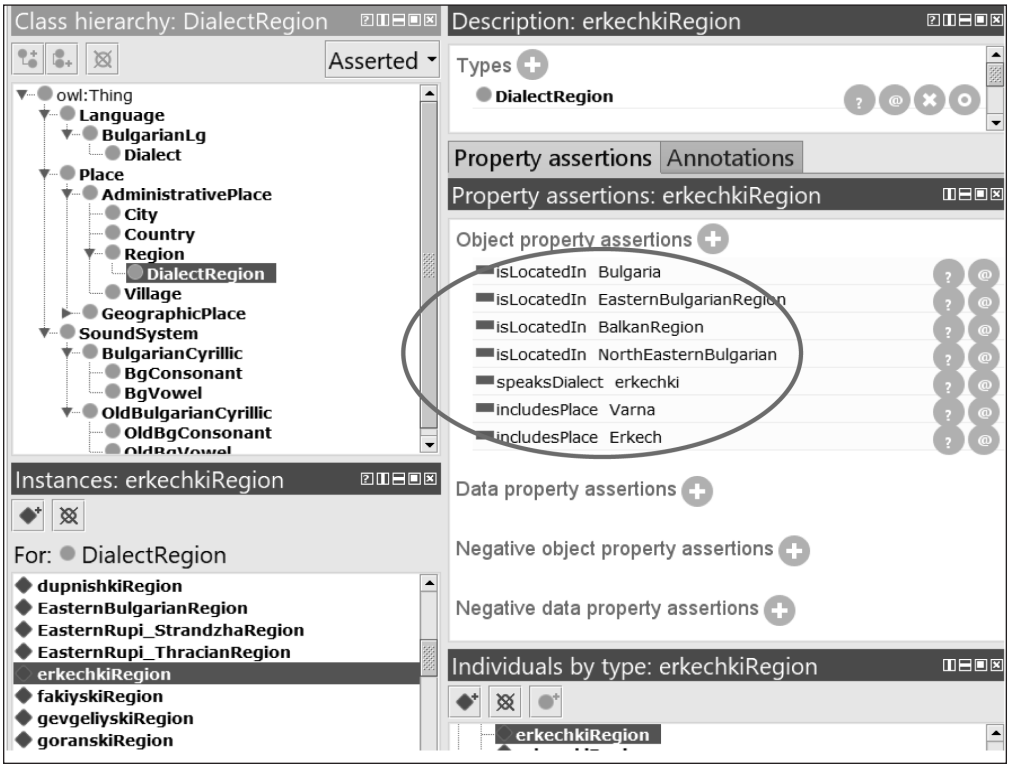

Фигура 6. Пример за автоматично извлечени свойства за еркечкия диалект

По същия начин е извлечена и информацията за градовете Варна и Еркеч[2], за които е зададено, че се намират в еркечкия регион (чрез свойството **isLocatedIn erkechkiRegion**).

Свойството, указващо какъв диалект се говори в този регион – **speaksDialect erkechki**, също е извлечено автоматично, тъй като за еркечкия диалект вече има зададено инверсното му свойство **spokenIn erkechkiRegion.**

Подкласове *City* и *Village*

Класовете *City* и *Village* са включени в онтологичния модел, за да опишем информация за градове и села, които се намират в определени диалектни региони.

Тъй като вече сме задали, че определен диалект се говори в даден диалектен регион (както казахме по-горе, това става чрез свойството **spokenIn**), за инстанциите от тип *City* и *Village* е необходимо да зададем единствено прекия (най-малкия обособен) диалектен регион, в който те се намират, както е илюстрирано на Фигура 7 по-долу.

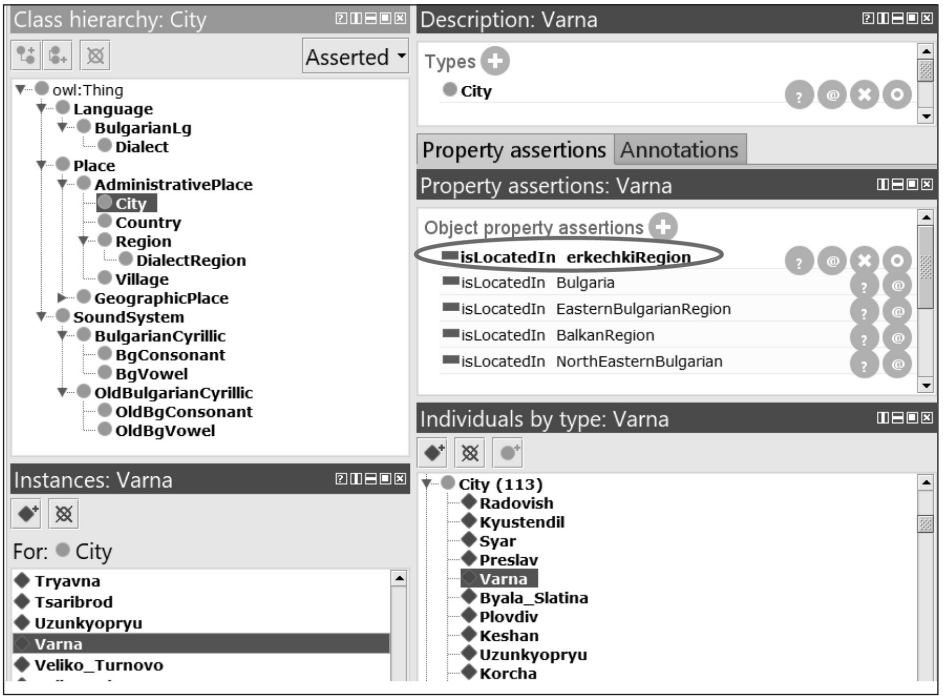

Фигура 7. Пример за инстанция от тип City със зададени и изведени свойства

Единственото експлицитно зададено свойство във Фигура 7 е първото (оградено в червено). Всички останали (маркирани в жълто) са изведени от логиката на онтологията. По този начин в модела на онтологията имплицитно е заложено също и че щом един град или село се намира в даден диалектен регион, за него може автоматично да се изведе, че там (като цяло) се говори диалектът, който е зададен, че се говори в този диалектен регион.

3.4. Анотации

Както беше споменато по-рано, OWL 2 предоставя възможност за включване на анотации – допълнителни обяснения или пояснителна информация, които могат да бъдат добавени както към класовете и индивидуалностите, така и към ограниченията и свойствата. Тъй като една от целите за създаването на онтологията е възможността данните от нея да бъдат представяни и чрез графичен потребителски интерфейс, за всички класове, индивидуалности, ограничения и свойства, които участват във визуализацията на данните, бяха добавени анотации от типа <rdfs:label xml:lang="bg">.

[2] Тук с. Еркеч (днешно с. Козичино, Поморийско) погрешно е определено к

Така например, за всеки диалект, диалектен регион, град и село беше добавена анотация с името на кирилица – **ropkaDialect**: <rdfs:label xml:lang="bg"> говор на Ропката </rdfs:label>. За всички инстанции от тип *BgVowel* също беше въведена анотация, описваща типа на рефлекса и при унаследяване на съответната старобългарска гласна:

OfromOldBigEr: <rdfs:label xml:lang="bg">Рефлекс на старобългарска задна ерова гласна (ъ) под ударение: [o]</rdfs:label>

AfromBigYus: <rdfs:label xml:lang="bg">Рефлекс на старобългарска задна носова гласна (ѫ) под ударение: [a]</rdfs:label>

SoftEFromYat: <rdfs:label xml:lang="bg">Рефлекс на старобългарска ятова гласна (ѣ) под ударение пред сричка със задна гласна: ['e]</rdfs:label>

4. Обработване на онтологията и извличане на информация

Онтологичният модел беше създаден като част от един по-голям проект „Интелигентна система за онтологично представяне на българските диалекти", включващ и потребителски интерфейс, който предоставя възможност на потребителя да избира различни критерии, по които да бъде филтрирана информацията. Тези критерии се подават под формата на параметри към интерфейса на онтологичния модул, където чрез извикване на съответните методи се извличат необходимите знания. След като бъде обработена онтологията, търсените от потребителя данни се визуализират посредством техните етикети (labels). По този начин потребителят може да извлича информация за даден диалектен регион и включените в него подрегиони, а за всеки конкретен диалект се визуализира информация за специфичните му черти, а именно характерните за говора 1) рефлекс на старобългарската задна ерова гласна (ъ) под ударение; 2) рефлекс на старобългарската задна носова гласна (ѫ) под ударение; 3) рефлекс на старобългарската ятова гласна (ѣ) под ударение пред сричка със задна гласна.

В допълнение на тази информация са включени и възможности за търсене по различни критерии: диалект, населено място или специфични характеристики.

Търсенето по диалект позволява на потребителя да избере един от диалектите от падащо меню или да въведе произволен низ от символи. Във втория случай системата реагира интерактивно, като коригира списъка с диалекти, оставяйки само тези, които включват въведения символен низ. За избран диалект се връща информация за региона, в който се намира, и специфичните за диалекта характеристики.

Търсенето по населено място работи на същия принцип като търсенето по диалект, като се дава възможност на потребителя да напише град или село и ако за това населено място има информация в онтологията, тя ще се визуализира.

Търсенето по специфични характеристики дава възможност на потребителя за всяка от трите старобългарски гласни – задна ерова гласна (ъ), задна носова гласна (ѫ) и ятовата гласна (ѣ) пред сричка със задна гласна – да избере някой от възможните рефлекси, които се визуализират под формата на падащо меню, като търсенето предоставя възможност за избор на един или едновременно два или три критерия.

Например, за търсене с критерии <*BigErfromOldBigEr; EfromYat; UfromBigYus*> системата връща в резултат множеството от диалекти, при които е налична комбинация от точно тези три рефлекса, а именно: рефлекс [ъ] на старобългарска задна ерова гласна (ъ) под ударение; рефлекс [е] на старобългарска ятова гласна (ѣ) под ударение пред сричка със задна гласна; и рефлекс [у] на старобългарска задна носова гласна (ѫ) под ударение. В резултат получаваме списък със следните диалекти: [*белоградчишки, босилеградски, брезнишки, кумановско-кратовски, моравски, тетовски, трънски, царибродски*].

Търсенето по специфични характеристики предоставя на изследователите уникалната възможност да се открие конкретно множество от диалекти, което притежава произволна комбинация от диагностициращи черти. Това търсене е особено ценен инструмент за специалисти диалектолози, които по този начин могат да лесно да откриват и анализират диалекти с подобни характеристики и да извличат нови аналогии благодарение на онтологичния модел за представяне на знанията за българските диалекти.

Цитирана литература / References

Антонова-Василева и др. 2014: Антонова-Василева, Л., Л. Василева, Сл. Керемидчиева, А. Кочева-Лефеджиева. Диалектната делитба на българския език. (Antonova-Vasileva et al. 2004: Antonova-Vasileva, L., L. Vasileva, Sl. Keremidchieva, A. Kocheva-Lefedzhieva. Dialektnata delitba na balgarskiya ezik.) <http://ibl.bas.bg/wp-content/uploads/2014/09/Dialektna_delitba.pdf> [15.03.2019]

Кочев 2001: Кочев, Ив. (отг. ред.) *Български диалектен атлас. Обобщаващ том. Ч. I – III. Фонетика. Акцентология. Лексика*. София: КИК „Труд“ (колектив). (Kochev 2001: Kochev, I. (otg. red.) *Balgarski dialekten atlas. Obobshtavasht tom. Ch. I – III. Fonetika. Aktsentologiya. Leksika.* Sofia: KIK „Trud” (kolektiv))

Стойков 1993: Стойков, Ст. *Българска диалектология*. . София: Издателство на БАН. (Stoykov 1993: Stoykov, St. *Balgarska dialektologiya*. Sofia: Izdatelstvo na BAN.)

Dean, Schreiber 2004: Dean, M., G. Schreiber (Eds.). *OWL Web Ontology Language Reference*. <http://www.w3.org/TR/owl-ref/>[15.03.2019]

Glimm et al. 2014: Glimm, B., I. Horrocks, B. Motik, G. Stoilos, Z. Wang. HermiT: An OWL2 Reasoner. – In: *Journal of Automated Reasoning,* vol. 53, pp. 245 – 269.

Gruber 1993: Gruber, T. R. A Translation Approach to Portable Ontology Specifications. – In: *Knowledge Acquisition*, № 5(2), pp. 199 – 220.

Gruber 1995: Gruber, T. R. Toward Principles for the Design of Ontologies Used for Knowledge Sharing. – In: *International Journal Human-Computer Studies*, vol. 43 (5 – 6), pp. 907 – 928.

Magnini, Speranza 2002: Magnini B., M. Speranza. Merging Global and Specialized Linguistic Ontologies. – In: *Proceedings of the Workshop Ontolex-2002 Ontologies and Lexical Knowledge Bases, LREC-2002*, pp. 43 – 48.

Tomić 2004: Tomić, O. M. The Balkan Sprachbund properties: An introduction to Topics in Balkan Syntax and Semantics. – In: *Balkan Syntax and Semantics [Linguistik Aktuell/Linguistics Today 67*], pp. 1 – 55.

Musen 2015: Musen, M. A. The Protégé project: A look back and a look forward. – In: *AI Matters. Association of Computing Machinery Specific Interest Group in Artificial Intelligence*, 1 (4), June 2015.

W3C OWL Working Group 2012: *OWL 2 Web Ontology Language Document Overview (Second Edition)*, 2012, <https://www.w3.org/TR/OWL2-overview/> [15.03.2019]

AN ONTOLOGICAL MODEL OF THE DIALECTAL DIVISION OF THE BULGARIAN LANGUAGE

Rositsa Dekova
Plovdiv University Paisii Hilendarski

rosdek@uni-plovdiv.bg

Abstract: The paper presents an ontological model that reflects the dialectal division of the Bulgarian language on the basis of the information collected by the researchers at the Department of Bulgarian Dialectology and Linguistic Geography at the Institute for Bulgarian Language at the Bulgarian Academy of Sciences (Antonova-Vassileva et al. 2014). The ontology contains knowledge about the dialects of the Bulgarian language spoken not only on the territory of the Republic of Bulgaria but also abroad, including data on the geographical distribution of 84 dialects and some of their main diagnostic features: *the reflex of the Old Bulgarian back er vowel (ъ) under accentuation, the reflex of the Old Bulgarian back nasal vowel (ѫ) under accentuation, and the reflex of the Old Bulgarian yat vowel (ѣ) under accentuation before a syllable with a back vowel*.

The ontology does not duplicate but provides a structured formal representation of the already existing information on the Bulgarian dialects, thus affording an opportunity of using the potential of data processing specific to the ontological representation of knowledge. The ontology offers unique possibilities for queries and information extraction according to a number of criteria, such as: dialect, country, region, city/village, diagnostic features, etc.

Keywords: *ontology, Bulgarian language, dialects, Protégé, OWL 2*

Rositsa Dekova
Philological Faculty
Plovdiv University Paisii Hilendarski
24 Tsar Asen St.
Plovdiv 4000
Bulgaria

ДОКЛАДИ

от Международната годишна конференция
на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
(София, 14 – 15 май 2019 година)

Българска
Първо издание

Отговорни редактори: Ваня Мичева, Диана Благоева,
Сия Колковска, Татяна Александрова,
Христина Дейкова
Графичен дизайнер: Ваня Кривокапова

Формат 60×84/8
Печатни коли 40

Печатница на Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“
1113 София, ул. „Акад. Г. Бончев“, бл. 5

www.baspress.com

http://ibl.bas.bg/

ISBN 978-954-322-987-1